BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
14
17 B
41

Collegii Rom. Societ. Jesu.

BEATI THEODORETI CYRENSIS EPISCOPI IN QVATVORDECIM

Sancti Pauli epiſtolas Commentarius, nunc primum Latine verſus, GENTIANO Herueto Aurelio interprete.

FLORENTIAE

Excudebat Laurentius Torrentinus cum Priuilegio MDLII.

HENRICO VALESIO FRANCORVM REGI CHRISTIANISSIMO GENTIANVS HERVETVS S. D. PL.

DIV APVD me dubitaui Chriſtianiſsime Princeps, hos ne pulcherrimos Theodoreti in Epiſtolas Pauli Commentarios, à me nuper Latinè uerſos, ſacroſancto tuo nomini dedicatos in lucem auderem emittere. Ac primum quidem mihi nonnunquam ueniebat in mentem ſubuereri, ne nimiæ audaciæ ac potius temeritatis iure poſſem argui, qui nec genere, nec eruditione, nec uirtute non modo nobilis, ſed ne notus quidem, imò uerò planè terræ, ut ita dicam, filius, ad te Regem omnium totius Europæ principum ſine cõtrouerſia maximum & nobiliſsimum ſcribere auderem. Deinde uerò ne ei, ad quem tanti regni gerendæ reip. ſumma diuinitus delata eſt, hoc ſcriptorum genus minimè fortaſſe conueniret. Sed omnem omnino timorem mihi tandẽ excuſsit, & ut audacter ad te ſcriberem inci-

tauit, ſumma tua, quæ ab omnibus prædicatur, atque adeò laudibus in cœlum effertur, humanitas. Ita enim cœpi apud me cogitare. Quidni ad eum ſcribam principem, qui in ſumma omnium rerum poteſtate ita modum tenet, ut ampliſſimum & maximum regnum adeptus, ne tantillo quidem ſit factus inſolentior: qui qua ſibi à Deo data eſt poteſtate ita utitur, ut priuata publicis poſtponens, communibus commodis ſua contineri exiſtimet, & Regis officio ita ſe demum rectè functurum uerè ſentiat, ſi totius populi bonum ſibi proponens, ſingulorũ quoquè, quoad eius fieri poteſt, rationem habendam eſſe ducat; qui ſe Regem ita à Deo conſtitutum eſſe ſciat, ut ſe eius miniſtrum agnoſcens, procurandam eorum quibus præeſt utilitatem, malis afferendum terrorem, & bonis dãdam eſſe laudem intelligat. Qui autem ita in principatu uitam ſuam inſtituit, minimè timendum eſt, ne is ullum ex ſuis propter obſcuritatẽ aut generis humilitatem habeat deſpicatui, & ne quæ ſibi bona ac ſincera mente dicuntur, nõ patienter & non æquo animo audiat. Iam uerò quod ſcriptorum genus ei magis conuenire poteſt, qui quibuſuis ſuperbiſſimis Regum & Imperatorum titulis longe auguſtius ac magni

ficentius hæreditarium Chriſtianiſsimi cognomen, tot iam ſæculis, iuſtiſsimis de cauſis, à maioribus per manus traditum accepit, quàm eorum quæ diuinum ipſius Chriſti ſpiritum apertè nobis exprimunt & referunt? Iactent & magnificè oſtentent Romani ſuos Coriolanos, Numidicos, Africanos, Creticos, Aſiaticos, et cæteros, qui ex urbium ac populorum cladibus & incommodis, ad laudem, ut ſibi uiſi ſunt, inſignia nomina peperere. Alij Auguſtos, uictores, perpetuo felices, & triumphatores dici præclarum ac glorioſum exiſtiment. Alij de Ptolemæorum, & ſi uelint etiam Sultanorum hæreditarijs in regno ſuo titulis ſibi placeant. Francorum Regibus unum ſemper ſatis fuit & erit Chriſtianiſsimi cognomen, quod reliquis certè tanto antecellit, quanto Chriſtus, à quo denominantur, in quo ſunt abſconſi omnes ſcientiæ theſauri, non quibuslibet ſolum mundi imperijs, ſed uel cœleſtibus ipſis dominationibus, thronis & poteſtatibus longè eſt ſuperior. Hunc autem pulcherrimum Chriſtianiſsimi titulum ij demum uerè & perfectè tuentur, qui quod ſit Chriſtiani Principis officium in memoriam reuocantes, omnes ſuas actiones, omnia conſilia, omnes denique ſuas cogitationes eò tanquã

ad ſcopum dirigunt. Nemo uerò quod ſit Chriſtiani Principis munus unquam ſatis intelliget, qui non ab ipſo Chriſto, diuiniſsimis, inquam, eius ſcriptis, & eorum quos poſt ſe tanquam per ſe locuturos, imo uerò in quibus ipſe loquebatur, reliquit, ipſum Chriſtum acceperit, hauſerit, &, quantum homini datum eſt, expreſſerit. Quo fit ut doctorum uirorum in ſacros libros commentarios, quibus ad eos intelligendos facilior dari poſsit aditus, non modo te non indignos, ſed tibi etiam in primis conuenire arbitrer. Quod te ipſum quoque ſentire eo facilius adducor, quòd ut patris tui ſummi uiri, & omnium ſuæ ætatis principum, abſit uerbo inuidia, facile principis imperio ſucceſsiſti: ita maximas eius uirtutes hæreditario quoque iure ad te perueniſſe non dubito. Inter cæteras autem eius laudes, quæ ſunt præclariſsimæ, & nullis ſæculorum curriculis delendæ, tres fuerunt meo iudicio præcipuæ, à multis quidem iam celebratæ, sed à nullo eorum qui uiuunt aut uicturi ſunt, ſatis pro dignitate laudandæ. Nempe ſummæ doctrinæ coniuncta in uiros doctos ſumma liberalitas, & quod Regi Chriſtianiſsimo conueniebat, uehementiſsimum tuendæ religionis ſtudium. Atque incredibilem quidem

eius doctrinam omnes ij ſatis norunt, qui in eius aula uerſati de quacunq. re propoſita eum admirabiliter differentem audiuere. Summam autem eius in uiros doctos munificentiam, quæ eſt regio tam barbara, quæ tantis locorum interuallis à nobis diſiuncta, quæ non uel audierit, uel aliqua etiam ex parte ſenſerit; cum hoc ei eſſe unum propoſitum uideretur, ut doctorũ hominum ingenia quacunque poſſet ratione incitaret, adiuuaret, promoueret? Vt omittam quòd Lutetiæ eruditiſsimis trium linguarum et omnium bonarum artium delectis profeſſoribus honeſtiſsima ſtipendia conſtituit, & lucu lentiſsimam librorum ſupellectilem ſumptibus planè regijs undique conquiſitam, ad omnium iuuanda ſtudia, dum eos à typographis in lucẽ edendos curat, exprompſit. Quam quidem in uiros doctos beneficentiam, & ſummum literarum amorem, cum ſtatim ab inita regni tui adminiſtratione te apertiſsimè oſtendiſſe, & hic conſtans fama ſit, & id eſſe ueriſsimum uir in primis prudens ac doctus Michaël ab Hoſpitali, qui tuus erat in Concilio legatus mi hi affirmauerit, non poſſum non id laudare, ſu ſpicere, & admirari, & nobiliſsimi tui regni reipublicæ, imo uerò & tibi ipſi eo nomine gra

tulari. Quid dicam de eius ſumma in tuenda ac conſeruanda religione conſtantia? quæ quidē eſt eo magis ſuſpicienda, quòd his calamitoſis ac turbulentis temporibus uix relictus eſt unus aut alter princeps, qui non uel omnino defecerit, uel non in pietate aliquantiſper refrixerit. Nam ut omittam quòd cum ab impijs hominibus ſacræ aliquoties uiolatæ eſſent imagines, peractis publicis luſtrationibus ac ſupplicationibus ſcelus nefarium expiandum eſſe duxerit: quòd in ſacrorum rituum prophanatores & eccleſiæ deſertores mitiſſimus alioqui princeps grauiſſima ſupplicia conſtituerit: Quo tēpore per omnes totius Galliæ ciuitates uno & eodem momento in omnibus ferè templorum ualuis, triuijs, & compitis affixi ſunt execrandi libelli, qui de diuino altaris ſacrificio, & eccleſiaſticis omnibus ſacramentis, furioſiſſimè detrahebant, quanta, bone Deus, fuit Regis optimi, & ab omnibus prædicanda in Chriſtū, cuius cauſa tunc agebatur, pietas? Qui non ſatis habuit, nudo capite, cereum manu geſtās, luſtrationi quæ pro expiando fiebat ſcelere, cū tota ſua familia intereſſe, & de impijs hominibus, ſceleris inquam authoribus, multitudini interim parcens, ſupplicium ſumi iubēdo, quid

animi haberet oſtendere, niſi etiam conſcenſo ſuggeſtu, eloquentiſsima habita oratione, improbos à rerum nouarum cupiditate deterreret & bonos in officio contineret. In qua quidem, uox illa planè regia, & Chriſtiano Principe uerè digna, ab omnibus exaudita eſt, ſe ab execranda illa ſecta adeò abhorrere, ut ſi alteram ex manibus huic tam nefario ſceleri affinem eſſe ſciret, eam ſibi ipſi altera audacter præcideret. Hinc certe effectum eſt, ut uehementiſsimum, quod mox erupturum, & omnia occupaturum uidebatur, incendium, tanta Principis maieſtate & à Deo inſpirata dicendi facultate ſi non omnino extingueretur, ſaltem coërceretur, & utrunque comprimeretur: Tale ac tantum Chriſtianiſsime princeps eſt tibi propoſitum domeſticum exemplar ad imitandum, quod te non ſolum aſſequuturum, ſed etiam longo interuallo ſuperaturum, ſi paululum adnitaris, nemo eſt qui non ſperet, nemo tuorum qui non optet. Declarauit quidem ſæpius præſtantiſsimus pater tuus quàm pio & quã Chriſtiano eſſet animo, cum eorum, qui à fide orthodoxa deficiebant, audaciam ſuppliciorum grauitate deterruerit, & ne in apertum bellum exiret prohibuerit: ſed ut inſidiæ, quæ clam com

parabantur, de medio tollerentur, & diu exoptata in religione pax ac concordia in regnum ſaltem ſuum introduceretur, id uerò efficere nõ potuit. Enimuerò ea laus diuino quodam iudicio Princeps Chriſtianiſsime tibi eſt reſeruata. id unum tibi reſtat faciendum, quòd ſi Chriſto duce effectum reddideris, maximam regno tuo quod propter has de religione controuerſias mirè eſt pertubatum, tranquillitatem afferes. Id ardentibus uotis à te omnes tui expoſcunt, quo perfecto, lux quædam Chriſtianæ reip. affulgere uidebitur. Sed, quomodo, inquies, poteſt hoc à nobis fieri? Dicam tua humanitate fretus libere quod ſentio, quod in bonam partem accipias uelim. Non equidem prudentia & ingenio adeò abundo, ut me tanto Principi conſiliũ poſſe dare exiſtimem. ſed memineris oportet eius quod uulgo dicitur, etiam olitorem quandoque opportuna dicere. Nihil quidem afferam reconditum, nihil ex abſtruſo ſapientiæ theſauro exprompt um, ſed quod uel in cuiuſuis paulo conſideratioris ex uulgo ore uerſatur. Prudenti autem & circunſpecto Principi nõ quis dicat, ſed quid dicatur attendendum eſt. Lutherani & cæteri, qui à rectè ſentiente eccleſia defecere, hoc nobis in primis obijciũt quòd ſum

mi eccleſiaſtici Magiſtratus & præcipuæ rerũ ſacrarum procurationes indignis paſſim mandentur. Quod utinam falſo dicerent, & non hæc querela uiris bonis ac pijs eſſet cum eis cõmunis. Nemo eſt enim uerè Chriſtianus, qui nõ tantam indignitatem non ſine magno animi dolore deploret. Ei autem rei ſi quod par eſt remedium afferatur, non dubito quin hæc pacis cõponendæ & concordiæ inducendæ prouincia ſit tibi facilis & expedita futura. Non multis ab hinc annis, rectè ne an ſecus, non eſt meum ſtatuere, ſed diuina quidem certè permiſsióne factum eſt, ut à ſanctæ memoriæ Leone Pontifice maximo eccleſiaſticæ electiones ad felicis recordationis Franciſci Regis patris tui arbitrium nominando deferrentur, ſibi tamen inſtituendi ac confirmãdi reſeruata poteſtate. Eius autem acerrimo iudicio & Leo ipſe, & Clemẽs, & Adrianus, & qui eos ſecutus eſt Paulus tertius Pontifex maximus meritò ſemper tantum tribuerunt, ut quem ille dignum iudicaſſet, is eis ſua ſententia ſemper inſtituendus & comprobandus uiſus ſit. In quo quidem eligendi negotio quàm præclarè ſe geſſerit, teſtantur permulti pij & docti Epiſcopi, qui & Tridenti & Bononiæ fuere in Concilio. teſtantur etiã

aliquot alij, qui in ſuis diœceſibus agentes, munus ſuum integrè & innocenter obeunt. Non nunquam tamen (ignoſce mihi quæſo ò pia & ſancta anima) uel gratia, uel precibus, uel officijs uictus, non ad illam exactam electionis normam omnes examinauit. Huic eligẽdi muneri, tu, ut cæteris omnibus, Princeps Chriſtianiſsime ſucceſsiſti, in quo ſi te ita geſſeris, ut quæ in patre iure forte deſiderata ſunt, in te minimè requirantur, ſumma certè omnia uidebere conſecutus. Hoc autem præclarè facies, ſi apud te conſtitues in eccleſiaſticis mandandis. Magiſtratibus nec gratiæ nec precibus, nec ullis animi propenſionibns locum eſſe debere. Vetus eſt prouerbium amicum eſſe oportere, ſed uſque ad aras. Quod profectò ad hoc noſtrum eligendi negotium optimè transferri poteſt. Amico quidem gratificandum eſt, ſed ſi id fieri non poteſt, ſine eccleſiæ, quæ eſt templũ Dei, atque adeò corpus Chriſti, detrimento, quid dubitas potius amicum quàm Deum offendere? Quanquam quis ſe iure læſum eſſe conqueratur, ſi id ei non concedatur, quod conceſſum et non rectè adminiſtratum, ei animæ exitium cũ plurimorum coniunctum pernicie afferet? Ab hac autem ambientium & rogãtium moleſtia

te facile liberabis, ſi hanc tibi ipſi legem conſtitueris, quæ utinā ubiq; terrarū fixa et firma eſſet, ut eccleſiaſticū nulli mādes magiſtratū, qui eum uel per ſe uel per aliū ambierit. Id autē ſi feceris, & uirtutis & doctrinæ, addo etiā ætatis, in primis eſſe habendā rationē duxeris, bone Deus, quis bonorū & doctorū uirorū prouētus breui in Gallia futurus eſt? Tantus certè, ut cum eccleſiaſticū munus, aut ut melius cū Paulo dicā, opus uocauerit, ex eis dubites quiſnā ſit potiſſimū eligendus. Et certè ſi nunc, cū nulla aut admodū tenuia uirtuti ac doctrinæ ſint propoſita præmia, plurimi tamē ſua ſponte, ducti bonitate naturæ, egregiā rebus diuinis nauant operā: quid tandē futurū putas, ſi ſuā quādoq; eruditionē ſperent futurā reip. utilē? Dolēdum profecto, & maximè dolendū eſt, quòd cū ſit Lutetiæ celeberrimū omnis generis doctrinæ & maximè Theologiæ emporiū: qui in eo quidē aliquādiu operā literis gnauiter dederūt, in externis aliquot regionibus ad ſummos eccleſiaſticos honores facile perueniunt: in media autem Galliæ luce in ſitu & puluere miſerè deliteſcūt. Non poſſum tamen ire inficias, & utinā tam poſſem quàm lubēter uellē ſi poſſem, à ſummis etiā principibus et ipſis Apoſtolorū coryphæis

in mandandis Magiſtratibus non ſemper eccleſiaſticā exactè ſeruari regulam. Sed tuum eſt, tuum, inquā, hoc eſt principis et nomine & re Chriſtianiß. non ex aliorū erratis tuam uitam inſtituere, ſed tuo potius exēplo ad eccleſiaſticam, quam, ut leuißimè dicam, alicubi lapſam eſſe negari non poteſt, erigendā & ſuo loco reſtituendam diſciplinā inuites. Ad hoc efficiendum nemo tibi melius cōſiliū dare poteſt, quàm ſanctißimus Paulus, qui perfectißimū Chriſtiani Epiſcopi exēplar in ſuis epiſtolis pulcherrimè deſcribit. Quod ſi tibi ſequendum propoſueris, quoties de creando Epiſcopo agetur, non ſolum tua ſanctißima electio in nullius reprehēſionē incurret, ſed etiam ſpes eſt fore ut reſpub. Chriſtiana, in ampliſsimo regno tuo, euulſis omnibus ſectarū & hæreſeon ſtirpibus, in ſummam concordiam & tranquillitatē deducatur. His ego impulſus Chriſtianiß. Princeps, non ſum ueritus Theodoreti Cyrenſis Epiſcopi in D. Pauli Epiſtolas cōmentarios tuæ maieſtati dedicare. Quos ut ab eo profectos, qui ut te Chriſtiano Principe dignis opibus & uirtutibus perpetuo augeat, à Chriſto quotidie ſupplex petat, non grauatè accipias, & in tuorum librorum numero habeas, uehementer rogo & obſecro.

Vale Princeps Chriſtianiſsime. Pridie Cal. Iul. MDLI.

Ad Lectorem.

CVM veterem noui teſtamenti verſionem & longiſsimi temporis præſcriptione munitam, & Concilii Tridentini authoritate confirmatam eſſe viderem, in traducendo Theodoreto eam ſequi mihi perpetuo viſum eſt. Sed quoniam nonnunquàm vſu ueniebat vt aliter legeret Theodoretus, aliter noſtra haberet editio, & quandoque Græce plus, quandoque minus quàm Latine legeretur, id mihi viſum eſt notandum in margine. Porrò autem quoniam Græca cum Latinis conferens, nonnulla quæ rectè alioqui verſa erant, aliter ſignificantius dici potuiſſe animaduertebam, eius quoque rei Lectorem admonendum eſſe cenſui, & vt in ea re me fideliter & integrè verſatum intelligeret, & quod Græce habetur, & quomodo mihi commodius verti poſſe videatur, adnotaui, id interea doctorum virorum iudicio relinquens. Hoc autem fuit neceſſario faciendum, ne id mihi eueniret quod aliquot aliis minimè contemnendis alioqui interpretibus, qui dum veterem editionem perpetuo ſequerentur, nec ſi quid Græce diſcreparet in eo quem interpretabantur authore Lectorem admonuere, Pauli quem Latinè habemus contextui diſsimilē interpretationem nō nunquàm attulere. vt, quo nihil eſſe poteſt abſurdius, aliud quidem diceret Paulus, ipſi verò aliud exponerent. Habes Lector mei in hoc opere conſilii rationem, quam æquo animo accipe, & Theodoreto noſtro ſuccinctè quidem, ſed nō minus eleganter quàm piè Pauli ſenſum explicante, & ſententias ſententiis, quod in Paulo videtur difficillimum, miro artificio connectente fruere. Cum autem ex eius lectione non parum, vt ſpero, fructus acceperis, memento te viro in primis Reuerendo & ad fouenda & promouenda Doctorum virorum ſtudia nato, Marcello Ceruino, Cardinali ſanctæ Crucis, eum acceptum ferre debere,

qui & eum Græcè tranſcribendum curauit, eoque mihi liberaliter communicato vt eum Latine verterem author fuit. Cum hoc opus vellem in lucem edere, admonuit me Guilelmus Sirletus vir Græce & Latine doctiſsimus, & multiplici rerum cognitione præditus, deſiderari in hoc commentario id quod ex eo citat Diuus Thomas Aquinas in Opere aduerſus errores Græcorum, ad probandum ignem purgatorium, allegando eius verba hoc modo. Theodoritus Epiſcopus Cyrenſis ſuper illud 1 Cor. 3. Si cuius opus arſerit &c. Sic dicit. Dicit Apoſtolus quod ſaluabitur ſic tanquàm per conflatorium ignem purgantem quidquid interimit per cautelam præteritæ vitæ ex puluere ſaltem pedum terreni ſenſus, in quo tandiu manet quidquid corpulentiæ, & terreni affectus inhæſit purgetur, pro quo mater eccleſia hoſtias & dona pacifica de uotè offert, & ſic per hoc mundus inde prius exiens. Domini Sabaoth puriſsimis oculis immaculatus aſſiſtit. Huius rei Lector te admonendum eſſe cenſui, vt id in noſtro defuiſſe exemplari intelligas, nec fidem meam quam in interpretando me præſtitiſſe arbitror deſideres: Vt autem quis & quantus vir fuerit Theodoretus, & quamuis falſo calumniis appetitus, intelligas, ſubiunxi duas epiſtolas, vnam ipſius Theodoreti ad Leonem Romanum Pontificem ex ipſius Theodoreti epiſtolis, quæ in Bibliotheca Vaticana habentur, acceptam: alteram Leonis ad eundem Theodoritum, qui falſo ſcribitur Theodoricus, quæ facile declarant Theodoretum fuiſſe virum & optimum & longè doctiſsimum, & quod maximè refert, in primis Orthodoxum. Vale, & fruere.

THEODORETVS LEONI

ROMAE EPISCOPO.

SI Paulus præco ueritatis, tuba ſanctiſsimi ſpiritus, ad magnum Petrum cucurrit, ut iis qui Antiochiæ de inſtitutis legalibus contendebant ab ipſo afferret ſolutionem; multo magis nos qui abiecti ſumus & puſilli, ad Apoſtolicam ueſtram ſedem currimus, ut eccleſiarum ulceribus medicinam à uobis accipiamus. Vobis enim per omnia primos eſſe conuenit: Multis enim quibus ſuperiores eſtis ornatur ueſtra ſedes. Alias enim urbes ornat uel magnitudo, uel pulchritudo, uel multitudo eorum qui inhabitant: Nonnullas autem iis priuatas dona quædam illuſtrant ſpiritalia: ueſtræ autem redundantem bonorum copiam dedit is qui eſt bonorum largitor. Ea eſt enim omnium maxima & præclariſsima, et quæ præeſt orbi terrarum, & eorum qui inhabitant abundat multitudine. Accedit his quòd hoc quoque quod rerum potitur peperit imperium, & propria ſua appellatione eos quibus imperat impertiit. Præcipue autem & inſigniter eam exornat fides, & fide dignus teſtis diuinus Apoſtolus qui clamat. Fides ueſtra annunciatur in uniuerſo mundo. Si autem diuinæ prædicationis ſtatim ſuſceptis ſeminibus, mirabiles hos fructus & tam uberes tulit: quænam ad eam quæ nunc in ea uerſatur pietatem laudibus celebrandam ſufficeret oratio? Habet autem communium quoq. patrum & ueritatis Doctorum Petri & Pauli ſepulchra, quæ fidelium animas illuminant. Horum autem bea

tiſimum par & planè diuinum, exortum quidem eſt in Oriente, & radios omnem in partem emiſit: in Occidente autem prompto & alacri animo uitæ ſuſcepit occaſum, & nunc illinc orbem terræ ſuis radiis illuſtrat. ii ueſtram ſedem effecere magis illuſtrem, ea eſt ueſtrorum bonorum colophon. Illorum autem Deus nunc quoque illorum ſedem claram inſignemque reddidit, cum ueſtram ſanctitatem in ea collocauerit, quæ radios fidei orthodoxæ emittit. Atque huius quidem poſſunt multa quoque alia inueniri indicia: ſufficit autem uel ueſter zelus in nefandos infauſtoſq. Manichæos, quem ueſtra nuper ſanctitas aperuit, oſtendens ueſtræ in Deum pietatis ſtudium. Satis ſunt etiam quæ nunc à uobis ſcripta ſunt, ad ſignificandum ueſtrum characterem Apoſtolicum. Incidimus enim in ea quæ ſcripta ſunt à ueſtra ſanctitate de ſuſcepta à Deo & Seruatore noſtro humanitate, ut quæ accuratè ac perfectè ſcripta eſſent admirati ſumus. Vtraq. enim ſimul declarabant, & æternam unigeniti ex æterno patre diuinitatem, & quæ erat ex ſemine Abrahæ & Dauid humanitatem: et quod quæ ſumpta erat natura erat nobis ſimilis in omnibus; ſolum autem erat diſſimilis quod ab omni peccato permanſerit alienus, quandoquidem id non à natura, ſed ab animi inſtituto & libero arbitrio naſcitur. Habebant autem hæc quoque ſcripta, quòd unus quidem eſt unigenitus Dei filius, eſt autem eius diuinitas impatibilis, immutabilis, & in quam non cadit alteratio, ſicut is qui genuit ipſum pater & ſanctiſſimus ſpiritus: et ideo patibilem ſuſcepit naturam, quandoquidem in diuinam naturam non cadit paſſio, ut ſuæ carnis paſſio-

ne largiretur impatibilem iis qui in ipſum credidiſſent. Hæc et quæ ſunt his ſimilia, ſcripta continebant. Nos autem ſpiritalem admirati ſapientiam tuam, quæ per uos locuta eſt ſanctiſsimi ſpiritus gratiam laudauimus: hortamurque, rogamus, obſecramus, & ſupplicamus ſanctitati tuæ, ut quæ tempeſtate agitantur Dei eccleſiis opem feras. Nam cum per ea quæ à ueſtra ſanctitate Epheſum ſcripta ſunt ſperaſſemus fore ut ſedarentur fluctus, in grauiorem procellam incidimus. Iuſtiſsimo enim Alexandrinorum Præſuli non ſuffecit iniqua, atque adeò iniuſtiſsima depoſitio ſanctiſſimi, & religioſiſsimi Conſtantinopolitanorum Epiſcopi Domini Flauiani, nec eius expleuit animum ſimilis cædes aliorum Epiſcoporum: quinetiam me quoque abſentem calamo ſimiliter iugulauit, cùm me nec in ius uocaſſet, nec præſentem iudicaſſet, nec quid de ſuſcepta à Deo & ſeruatore noſtro humanitate ſentirem interrogaſſet. Atque homicidas quidem, & ſepulchrorum effoſſores, & eos qui aliena cubilia uiolauerint, non prius condemnant iudices quàm ipſi accuſationem confeſsione ſua cōfirmauerint, uel ab aliis apertè conuicti fuerint. Nos autem, is qui in diuinis legibus eſt eductus, triginta quinque dierum ſpatio remotos condemnauit ut uoluit. Et nec hoc nunc ſolum fecit, ſed etiam anno ſuperiore, cùm duos uiros qui in morbum Apollinaris inciderant, illucq́ excurrerant, & calumnias in nos contexuerant, excitaſſet, nos in eccleſia notauit anathemate, idque cum ego ad eum ſcripſiſſem, & quæ ſentio literis ſignificaſſem. Ego autem eccleſiæ quidem defleo tempeſtatem, quietem autem amplector. Nam cùm uiginti ſex annis mihi ab

uniuerſorum Deo creditam eccleſiam per ueſtras preces rexerim, non tempore beatiſsimi Theodoti Orientis Præſulis, non tempore illorum qui ei in ſede Antiochena ſucceſſere, quantumuis leuem ſubii reprehenſionem: ſed mihi diuina opem ferente gratia, pluſquam mille animas liberaui à morbo Marcionis: multos autem alios à ſecta Arii & Eunomii adduxi Chriſto Domino, & ut in octingentis eccleſiis paſtor eſſem mihi ſortito obtigit: tot enim parœcias habet Cyrus, in quibus per ueſtras preces ne unum quidem remanſit zizanium; ſed ab omni errore hæretico liberatus fuit grex noſter. Nouit qui omnia intuetur, quot à nefandis hæreticis lapides à me immiſſos ſuſtinuerim, quàm multa in multis Orientis ciuitatibus certamina ſuſceperim, aduerſus gentes, aduerſus Iudæos, aduerſus omnem hæreticum errorem. Et poſt tot ſudores & labores ne in ius quidem uocatus ſum condemnatus. Ego autem Apoſtolicæ ueſtræ ſedis expecto ſententiam: & ſupplico & obſecro ueſtram ſanctitatem ut mihi opem ferat iuſtum ueſtrum, & rectum appellanti iudicium, & iubeat ad uos accurrere, & oſtendere meam doctrinam ueſtigia Apoſtolica ſequentẽ. A me.n.ſcripta ſunt alia quidẽ ante xx. annos, alia uerò ante decem et octo, alia ante quindecim, alia ante duodecim, partim quidem aduerſus Arrianos & Eunomianos, partim uerò aduerſus Iudæos et Gentes, partim uerò aduerſus Magos qui ſunt in Perſide: alia rurſus de uniuerſa ac generali prouidentia. alia rurſus per diuinã gratiã à me ſunt explicata de Theologia, & diuina humanæ naturæ ſuſceptione: & ſcripta Apoſtolica, & Prophetica prædictiones, &

ex his facile ſciri poteſt, an ſeruauerim rectam, atque inflexam fidei regulam, an rectitudinem eius tranſilierim. Sed ſupplicationem meam quaſo ne reſpuatis, nec miſeram meam canitiem deſpiciatis, quæ poſt tot labores affecta eſt contumeliis. Ante omnia autem rogo ut ſciam à uobis, an in iniuſta hac depoſitione me oporteat acquieſcere, an non. Veſtram enim expecto ſententiam, & ſi iudicatis me ſtare iuſſeritis, ſtabo, nec ulli deinceps homini moleſtiam exhibebo; ſed quod flecti non poteſt Dei & Seruatoris noſtri expectabo iudicium. Mihi autem, ut Dominus Deus eſt teſtis, nec honor cura eſt nec gloria, ſed tantum ſcandalum quod factum eſt, quòd multi ex ſimplicioribus, & maxime qui ex diuerſis hæreſibus à nobis capti ſunt, ſedem eorum qui nos condemnarunt attendentes, exiſtimabunt nos fortaſſe hæreticos, ut qui quod ſit rectum perfectumque dogma uidere nequeant. Quòd autem cum tot annis fuerim Epiſcopus, non domum poſſederim, non agrum, non obolum, non ſepulchrum: ſed ſponte electam amplexus ſum paupertatem, & quæ nobis à parentibus obuenerant, poſt illorum mortem ſtatim diſtribuerim, norunt omnes qui in Oriente habitant. Ante omnia autem ſupplico ueſtro ſacro et Deo amico capiti, ut precum mihi præbeat auxilium. Hæc per religioſiſsimos & Dei amantiſsimos Presbyteros Hypatium & Abramium Chorepiſcopos, et Alypium præſidem eorum qui ſunt apud nos Monachorum, ueſtram docui ſanctitatem, quandoquidem ne ad uos uenirem me Imperatoris literarum uincula retinuere. Sicut ergo alios, rogo etiam ſanctitatem ueſtram, ut eos paternè aſpiciat, et inflexas aures beneuolas eis præ-

beat, & quæ calumniis appetitur & temere oppugna tur ſenectutem meam ueſtra dignetur cura ac prouidentia, & ante omnia fidei cui inſidiæ tenduntur, omnibus uiribus curam gerat, & eccleſiis paternam ſuam conſeruet integram hæreditatem, ut pro his quoque remunerationes accipiat ſanctitas ueſtra à liberali & munifico Deo.

DILECTISSIMO FRATRI THEODORITO EPISCOPO, LEO EPISCOPVS.

REMEANTIBVS ad uos fratribus, & conſacerdotibus noſtris, quos ad ſanctum concilium ſedes beati Petri direxit, agnouimus, dilectionem tuam, ſuperno adiutorio, nobiſcum tam Neſtorianæ impietatis, quàm Eutychianæ ueſaniæ, extitiſſe uictricem. Vnde gloriamur in Domi
Pſalm. 123 *no, cum Propheta canentes, Adiutorium noſtrum in nomine Domini, qui fecit cœlum & terram, qui nullum nos in noſtris fratribus detrimentum ſuſtinere permiſit, ſed quæ noſtro prius miniſterio definierat, uniuerſæ fraternitatis irretractabili firmauit aſſenſu, ut uere a ſe prodiſſe oſtenderit, quod prius à prima omniũ ſede formatum, totius Chriſtiani orbis iudicium recepiſſet, ut in hoc quoque capiti membra concordent, in quo amplior nobis in hac re ſit gaudẽdi materia, dum & tanto magis ſe perculit inimicus, quanto contra Chriſti miniſtros ſæuius inſurrexit. Nam ne aliarum*
alias, ad eã. *ſedium ab ea, quam cæteris omnium dominus ſtatuit*

præſidere, conſenſus aſſentatio uideretur, aut alia quali bet ſubrepere poſſet aduerſa ſuſpicio, inuenti prius ſunt qui de iudiciis noſtris ambigerent. Et dum nonnulli ad diſſenſiones incitati ab authore contradictionis, ad inſana bella proſiliunt, ad maius bonum, malum eius, authore totius bonitatis diſpenſante, peruentum eſt. Dulcius ſiquidem munera gratiæ diuinæ proueniunt, quoties non ſine magnis ſudoribus acquiruntur. Et mi nus bonum uideri ſolet, pax continuata per otium, quàm reddita poſt laborem. Ipſa quoque ueritas & clarius reniteſcit, & fortius retinetur, dum, quæ fides prius docuerit, hæc poſtea examinatio confirmarit. Multum denique ſacerdotalis officii meritum ſplende ſcit, ubi ſic ſummorum ſeruatur authoritas, ut in nul lo inferiorum putetur imminuta libertas. Et ad maio rem Dei gloriam proficit finis examinis, quando ad hoc ſe accipit exercendi fiducia, ut uincatur aduerſitas ne quod per ſe probatur reprobum, ſilentii præiudicio ui deatur oppreſſum. Exulta igitur, chariſſime frater, & in unico Dei filio uictor exulta. Vicit per nos ille, cuius carnis ueritas negabatur: uicit per nos, & pro nobis ille, cui uicimus, per quem ſecunda eſt poſt aduen tum Domini hæc orbi feſtiuitas. Redditum ſeculo eſt, prædone proſtrato, incarnationis diuinæ myſterium, quod humani generis inimicus, quia rebus ipſis aufer re non poterat, calumniis obſcurabat. Quinimo ab in credulorum corde perierat immortale myſterium, quia nihil prodeſt tanta ſalus incredulis, ipſa ueritate ſuis dicente diſcipulis: Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſaluus erit: qui autem non crediderit, conde mnabitur. Solis iuſtitiæ iubar, denſis per Orientem Ne

al. ad diſſectionũ coacti authore ad contradictionũ bella

Marc. ult.

ſtorii & Eutychetis nebulis impeditum, pure ab Oc-
al.culmen ſummum. cidente reſplenduit, ubi commercium in Apoſtolis &
Doctoribus principaliter collocauit, quamuis nec illic
unquam defuiſſe credendus ſit, quo confeſſores ſibi egre
gios reſeruauit, ita ut dum denuo conaretur hoſtis an-
tiquus, per ſecundi Pharaonis impœnitens cor, fidei
Abrahæ ſemen, & filios repromiſſionis extinguere,
Deo miſerante, langueſcens, niſi ſibi nocere, nihil poſ-
ſit. De quo & illud omnipotens mirabilius egit, quia
& quos ſibi ſocios ad Iſraelitici populi cædes aſciuerat
non cum tyrannidis authore ſubmerſit, ſed cum ſuo po
pulo congregauit. Et ſicut reuera ſe dignum, & ſoli
ſibi poſſibile fons miſericordiæ nouerat, uictos à nobis,
nobiſcum fecit eſſe uicturos. Nam dum ſolus uere ſit
humani generis hoſtis ſpiritus falſitatis, omnes de illo
iam triumphare non dubium eſt, quos ſibi ueritas uen
dicauit. Nunc prorſus illa Redemptoris noſtri dicta,
quàm ſint diuinæ authoritatis, apparet, dum contra
hoſtes fidei ſic aptantur, ut de ipſis dubitare dictum
Ioan. 8. non liceat. Vos (inquit) ex patre diabolo eſtis: Et deſide
ria patris ueſtri uultis implere: Ille homicida fuit ab
initio, & in ueritate non ſtetit, quia ueritas in eo
non eſt. Quando loquitur mendacium, ex propriis lo-
quitur, quia mendax eſt, & pater eius. Nihil ergo mi
randum eſt, quòd hi, qui in ueritate Dei noſtræ natu
ræ mendacium crediderunt, patri ſuo et circa iſta con
cordãt, quicquid uiſum, quicquid auditum, quicquid
denique (teſte euangelio) tactum eſt, atque palpatum,
in unico Dei filio, non eius, cuius probatum eſt, aſſeren
tes, ſed coæternæ, & coeſſentialis patri fuiſſe ſubſtan-
tiæ, quaſi aut diuinitatis natura, crucis ligno transfi-

xa ſit;aut inconuertibilis,creſceret per ætates, & in ſapientia proficere, ſapientia ſempiterna, uel ſpiritus Deus,qui ſpiritus eſt, ſubinde repleri potuerit. In hoc quoque ſe acerba ueſania, ex quo authore proceſſerit, prodit,quòd quantum in ſe eſt,uniuerſis nocere molita eſt. Nam qui nos perſequendo afflixit, cæteros ad con ſenſum ſceleris impellendo deprauauit. Sed nec nos,licet in ſingulis fratribus (quia membra noſtra ſunt) uulneraſſet, à ſpeciali dolore fecit exceptos, quibus noua & inaudita prius,atque incredibili audacia infer re contra ſuum caput eſt molitus iniuriam. Sed utinã uel poſt tot peßima reſipiſcens, non nos etiam de ſuo æternæ damnationis interitu contriſtaret. Quam men ſuram ſceleris prætermiſit,cui nec hoc ſufficere potuit, quod nec uiuis parcendo,nec mortuis etiam in ſanguine innocentis & catholici ſacerdotis pollutas iampridem abdicata ueritate,atque approbata falſitate,manus intinxit? Et quum ſcriptum ſit. Qui odit fratrẽ ſuum,homicida eſt, ille (quod odio iam feciſſe, addictus eſt)impleuit operibus,quaſi nec audiſſet illud quod Dominus ait: Diſcite à me,quia mitis ſum & humilis corde,& inuenietis requiem animabus ueſtris. Iugum enim meum ſuaue eſt, & onus meum leue eſt. Dignus diabolici prædicatur erroris Aegyptius uaſtator inuentus eſt,quia tanquam ſæuißimus tyrannus,eccleſiæ nephandas blaſphemias per uiolentam ſeditioſorum turbam, & per cruentas manus militum uenerandis fratribus imponebat. Et cum uoce noſtri Redemptoris firmatum ſit,unum eundemque homicidij & falſitatis authorem,ille pariter utcunque compleuit, quaſi non ut caueantur, ſed ut perpetrentur,

Ioan.3.

Matth.11.

al.qui.

ſcripta ſint, ad perditionis ſuæ cumulum trahens, quæ Dei filius monuit ad ſalutem. Illud quoque ſurda nimis aure præteriens, quod ab eodem Domino dictum
Ioan. 8. *eſt: Ego, quod uidi apud patrem meum, loquor, et uos ergo, quod uidiſtis apud patrem ueſtrum, facitis. Igitur, dum ſanctæ memoriæ Flauiano uitam præſentis*
al. æteræ. *ſeculi moliretur auferre, ſe ſerenæ uitæ luce priuauit. Dum uos ab eccleſiis ueſtris conaretur expellere, ſe à Chriſtianorum collegio ſegregauit. Dum trahit plurimos, & impellit ad erroris aſſenſum, multiplici animam ſuam uulnere ſauciauit, ſolus ultra omnes, & per omnes, ac pro omnibus reus, qui cauſa reatus omnibus fuit: Sed licet his tua fraternitas, ſolido cibo firmata, indigere minime uideatur, tamen ut, quod noſtri loci eſt, impleamus circa uocem dicentis Apoſtoli.*
2. Corinth. 11. *Præter ea quæ extrinſecus ſunt, inſtantia mea quotidiana, ſolicitudo omnium eccleſiarum. Quis infirmatur, & ego non infirmor? Quis ſcandalizatur, & ego non uror? hoc præcipue præſenti occaſione credimus admonendum, frater chariſſime, ut quotieſcunque, diuina gratia adminiſtrante, illos, qui foris ſunt, fonte doctrinæ aut ſubmergimus, aut purgamus, in nullo ab illis, quas ſpiritus ſancti diuinitas in Chalcedonenſi concilio protulit, fidei regulis recedentes, inter utrunq. hoſtem nouellæ perfidiæ ſermonem noſtrum cum omni cautela libremus, non iam (quod abſit) tanquam de dubiis diſceptantes, ſed authoritate ſua, quæ bene definita ſunt, aſtruentes, quum & in apoſtolicæ ſedis epiſtola, uniuerſali ſanctæ Synodi aſſenſu firmata, tanta diuinæ authoritatis teſtimonia nouerimus eſſe congeſta, ut nullus queat ulterius dubitare, niſi qui ſibimetipſi*

errorum tenebras inferre maluerit, quum ſynodalia ge ſta, uel quibus primum definitio fidei legitur eſſe formata, uel quibus præfatæ literæ apoſtolicæ ſedis, etiam tuæ fraternitatis ſtudio defenſæ ſunt, & maxime ad piiſsimos principes totius concilii alloquutio, tot ſit præcedentium patrum teſtimoniis roborata, ut quamuis imprudenti ac pertinaci animo, ſi tamen non iam cum diabolo pro ſua impietate damnatus eſt, ualeant ſuadere. Vnde hoc quoque contra hoſtes eccleſiæ prouidere cõdignum eſt, ut eis nullam calumniandi occaſionem (quod ad nos attinet) penitus relinquamus, nec unquã contra Neſtorianos, aut Eutychianos agentes, alteri eorum uideamur terga uertiſſe, ſed utroſque Chriſti hoſtes æqua lance uitemus atque damnemus, ita ut nos, quoties audientium, quantalibet poſcit utilitas, cum dogmatibus eorum digno anathemate promptiſsime atque euidentiſsime feriamus, ne ſi à nobis hoc, quod obſcurius fieri uideatur, aut tardius, putetur inuitum. Quod quamuis prudentiam tuam res ipſa admonere ſufficiat, nunc tamen & experimenta docuerunt. Sed benedictus Deus noſter, cuius inuincibilis ueritas ab omni hæreſeos macula mundum te, ſecundũ ſedis Apoſtolicæ iudicia demonſtrauit. Cui dignam retribues pro tot laboribus gratiam, ſi talem te, qualem probauimus, ac probamus, pro uniuerſalis eccleſiæ defenſione ſeruaueris. Nam quòd Deus omnium calumnioſorum fallacias ſoluit, maximam beatiſsimi Petri curam pro nobis cunctis agnoſcimus, qui poſtquã ſuæ ſedis iudicium in fidei definitione firmauit, nec circa cuiuſquam ueſtrum, qui nobiſcum pro catholica fide laboraſtis, perſonam, quicquam reprobum uideri

permiſit, quia nec poterat, ſpiritu ſancto indicante, quiſquam ex eis non uictor exire, quorum iam uicerat fides. Quod ſupereſt, exhortamur, ut quia illic, nonnullas Eutychiani ac Neſtoriani erroris reliquias cognouimus remanſiſſe, nunc etiam ſedi Apoſtolicæ collabores. Victoria enim, quam Chriſtus Dominus Deus noſter ſuæ donauit eccleſiæ, quamdiu in hoc mundo uerſamur, licet fiduciam maiorem tribuat, non tamen in totum ſolicitudinem perimit, nec ut dormiamus donata eſt, ſed ut ſuauius laboremus. Vnde in hoc quoq; tua uigilantiæ ſolicitudine uolumus adiuuari, ut tua relatione currente, quòd apud illos religionis doctrina dominica proficiat, Apoſtolicam ſedem feſtines inſtruere, quatenus illius religionis ſacerdotes, in quocunque uſus neceſſitas exegerit, adiuuemus. De his uerò, quæ in ſupradicto concilio illicita, contra uenerabiles Nicænos canones, præſumptione tentata ſunt, ad fratrem et coepiſcopum noſtrum Antiochenæ ſedis præſulem ſcripſimus, adiicientes & illud, quod nobis propter improbitatem monachorum quorundam, religionis ueſtræ uerbo mandaſtis per uicarios noſtros, & hoc ſpecialiter ſtatuentes, ut præter domini ſacerdotes nullus audeat prædicare, ſeu monachus, ſiue ille ſit laicus, qui cuiuslibet ſcientiæ nomine glorietur. Quas tamen literas pro utilitate uniuerſalis eccleſiæ, per prædictum fratrē & coëpiſcopum noſtrum Maximum, ad omnium uolumus peruenire notitiam, & ob hoc, hic nolumus earum exemplar adiicere, quia quæ prædicto fratri iniunximus, non dubitamus implenda. Et alia manu. Deus te incolumen cuſtodiat, frater chariſſime. Data quarto Idus Iunii, Opilione uiro chariſſimo conſule.

16.q.1. *adiicimus*

BEATI THEODORETI QVATVORDECIM SANCTI PAVLI EPISTOLARVM INTERPRETATIO.

SCIO quidem fore, vt dum diuini Pauli doctrinam interpretari conor, maledicorum ac detractorum linguas non poſsim effugere. Quinetiam me forte arrogantiæ ac temeritatis ab eis accuſatum iri, quod poſt hunc & illum, qui ſunt totius orbis lumina, audeam Apoſtolicam interpretationem adgredi. Adgrediar tamen, nõ meis quidem viribus fretus, ſed diuinam orans gratiam, vt Apoſtolicæ ſapientiæ profunditatem oſtendat, & ablatis literæ velamentis, aperiat; vt iis, qui illius participes eſſe volunt, paratum lucrum offeram. Eos autem, qui vt alienos labores reprehendant ſibi poſſunt in animum inducere, adhortor, vt diuinam ſcripturam perfectè ediſcant. Multa enim eiuſmodi exempla inuenient. Etenim Eldad & Medab ſuffragium quidem humanum non ſunt aſſecuti, nec in ſeptuaginta Iudicum numerum relati Quinetiam magnus ille Moſes ipſos cum reliqua populi multitudine reliquit. Diuina tamen gratia dignati, & donum Propheticum aſſecuti ſunt. Samueli quoque Prophetæ, cum eſſet adhuc adoleſcentulus, ne poſtremum quidem miniſterium à ſacerdotibus obire permiſſum eſt. Immatura enim ætas cum à munere ob-

Num. 11.

1. Reg. cap. 3.

eundo arcebat: tamen vt ei Deus appareret aſſecutus eſt; diuinæque viſionis fructum percepit; & Domini Dei vocem auribus accepit, cùm quid Deus eſſet nondum didiciſſet. Quinetiam Helias, qui ſe ſolum eſſe relictum Prophetam exiſtimabat, audiuit tamen relicta eſſe ſeptem millia à cultus idolotum errore aliena, & quæ Deo quem par eſt cultum exhibebant. Innumerabilia autem eiuſmodi, quæ in ſcripturis narrantur, poſſunt inueniri. Non eſt ergo alienum, vt nos quoque, tanquam quidam culices, vnà cum illis apibus per prata Apoſtolica bombum edẽtes circumuolemus. Dominus enim & diuites & pauperes efficit, humiliat, & exaltat, è terra pauperem excitat, & è ſtercore mendicum erigit; vt ſedere eum faciat cum Principibus populi & throno gloriæ. Et Dominus cæcos illuminat, & ſapientes retrorſum conuertit, & eorum conſilium ſtultum efficit. Quamobrem vt intelligentis lucis radium aſſequar precatus, interpretationem adgredi audebo: & ex puris ac diuinis patribus ea quæ ad id conferent colligam. Breuitatis autem quam maximam potero curam geram. Scio enim breuitatem eos etiam, qui ſe otio totos dedunt, ad legendum adhortari. Ac primum quidem Apoſtolicarum Epiſtolarum temporis ordinem conabor oſtendere. Quatuordecim quidem epiſtolas ſcripſit beatus Paulus. Quem autem habent in libris ordinem, eum minimè ab eo factum eſſe exiſtimo. Sed quemadmodum ſacros quidem Pſalmos Diuinus Dauid ſuſcepta ſancti ſpiritus operatione conſcripſit: eos autem quidam alii poſtea vt voluerunt inter ſe concinnarunt, & ſpiritalem quidem bonum odorem emittunt, ſed temporis ordinem non habent: ita etiam has epiſtolas Apoſtolicas fuiſſe compoſitas inueniri poteſt. Quæ enim à Diuiniſsimo Paulo ad Romanos ſcripta eſt epiſtola, primum quidem locum ſortita eſt. Vltima autem omnium, quæ ex Aſia, & Macedonia, & Achaia miſſæ ſunt, ſcripta eſt. Primam enim ſcriptam eſſe exiſtimo priorem ad Theſſalonicen-

3. Reg. 19.

ἀιζομβοῦντα μὲν Pſ. 113. & 1. Reg. cap. 11.

μωραίνει

prima.

ſes. Eam enim miſit Athenis Diuinus Apoſtolus, vt ad eos ſcribens docuit. In medio enim epiſtolæ ſic dicit. Propter quod non ſuſtinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis ſolis, & miſimus Timotheum fratrem noſtrum, & fidelem miniſtrum Dei & cooperatorem noſtrum in Euangelio Chriſti, ad confirmandos vos & exhortandos pro fide veſtra. Rurſus autem cùm non multum temporis præteriiſſet, iiſdem ſcripſit ſecundam. Ab Actuum autem hiſtoria docemur, quòd diuinus Paulus relictis Athenis Corinthum venit, illic autem plurimo tempore verſatus eſt. Poſt eas autem ſcriptam eſſe exiſtimo priorem ad Corinthios. Eam autem ſcripſit cum Epheſi tunc temporis ageret. Et hoc ipſe declarauit. Dicit enim circa finem epiſtolæ. Permaneo autem Epheſi vſque ad Pentecoſten. Oſtium enim mihi apertum eſt magnum & efficax, & aduerſarii multi. Venit autem Epheſum poſtquam prædicaſſet Macedonibus, & Athenienſibus, & Corinthiis: vt docet hiſtoria Actuum Apoſtolorum. Secundam quoque ad Corinthios poſt eam ſcriptam eſſe exiſtimo. Cùm enim, vt erat pollicitus, ad eos veniret, & aliquantum temporis in Macedonia ageret, illhinc miſit. Et hoc rurſus in eadem epiſtola declarauit. Cum enim quas in Aſia & in Troade ſubiiſſet, afflictiones narraſſet, dicit in medio. Etenim cum nos veniſſemus in Macedoniam, nullam quietem habuit caro noſtra. Sed omnem tribulationem paſsi ſumus. Foris pugnæ, intus timores. Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos in aduentu Titi. non ſolum autem in præſentia ipſius, ſed etiam in conſolatione qua conſolatus eſt in vobis. Et rurſus. Notam autem vobis facimus fratres gratiam Dei datam eccleſiis Macedoniæ. Et rurſus. Ne cum venerint mecum Macedones. Quintam ſcriptam eſſe exiſtimo priorem ad Timotheum. Poſt prooemium enim dicit. Sicut rogaui te vt remaneres Epheſi, cum irem

1. Theſ. 3. — *ſecunda.* — *tertia.* — *Cor. cap. 16* — *quarta.* — *2. Cor.* — *ἄνεσιν relaxationem, remißionẽ* — *ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι Sed omnibus afflicti. Hebraiſmus. Conſolatus eſt, παρεκλήθη paß. conſolationem accepit.*

Ne cum uenerint, μήπως ἐὰν ἔλθωσι, ne ſi uenerint. *Cap. 8. 9.*

quinta. in Macedoniam. Docet autem nos etiam Actuum
hiſtoria, quod quando primum venit in Macedo-
1.Timot.1. niam, nondum quidem Epheſum venerat. Prohibiti
Act.16. enim, inquit, fuerant à ſpiritu loqui verbum in Aſia.
Act.18. Erat autẽ etiam vnà cum eo Timotheus. Nam hoc
Act.18. quoque apertè docet Actuum hiſtoria. Nam cum
Iudæi ex Theſſalonica Berrhœam veniſſent, & mul
titudinem ad ſeditionem concitaſſent, Diuinus qui-
dem Apoſtolus Athenas nauigauit. Manſerunt au-
tem, inquit, Silas & Timotheus illhic. Et rurſus cum
quæ Corinthi acta ſunt ſcriptor narraret, & doceret
quomodo diuinus Apoſtolus in Synagoga in omni
inſtabat ſabbato docuerit, & quòd Iudæis & Græcis perſua-
verbo συνεί- ſerit, ſubiunxit. Poſtquam autem venerunt ex Ma-
χετο τῷ λόγῳ cedonia Silas & Timotheus, inſtabat verbo Paulus
Eraſ. leg. συ- teſtificans Iudæis Chriſtum Ieſum. Clarum eſt ergo
νείχετο τῷ θυ- quòd quando ſecundo ex Epheſo venit beatus Pau
μῷ *coarcta-* lus in Macedoniam, tunc illhic optimum Timotheũ
batur ani- reliquit, vt eorum curam gereret, qui ſalutarem præ
mo. dicationem ſuſceperant. Poſt hanc, eam eſſe ſcriptã
exiſtimo quæ ad Titum miſſa eſt. Cùm enim in iis
ſexta. adhuc locis Paulus ageret, iuſſit Tito, vt ad ſe veni-
ad Tit.3. ret. Sic autem dicit, Cum miſero ad te Arteman, vel
Tychicũ, feſtina ad me venire Nicopolim. Ibi enim
ſtatui hyemare. Dicunt autem Nicopolim eſſe vrbẽ
Thraciæ, & eſſe Macedoniæ propinquam. Septimã
ſeptima. miſit ad Romanos. Poſt eas enim omnes ſe hanc
ad Rom.15. ſcripſiſſe docet. Sic autem dicit. Nunc igitur profi-
νυνὶ δὲ ciſcor in Hieruſalem miniſtrare ſanctis. Probauerũt
διακονῶν *mi-* enim Macedonia & Achaia collationem aliquam fa
niſtrans. cere in pauperes ſanctos qui ſunt in Hieruſalem. De
his autem pecuniis dicit etiam in ſecunda ad Corin-
thios epiſtola. Ne quando venero, tunc collectæ fi-
1.ad Cor.16 ant. Quando autem venero, quos per epiſtolas pro
baueritis, eos mittam ad deferendam gratiam veſtrã
in Hieruſalem. Quòd ſi dignum fuerit vt ego quo-
Act.20. que proficiſcar, mecum proficiſcentur cum iis pecu-
niis in Hieruſalem. Soluens Mileto dicit Epheſiorũ
ſenioribus. Nõ amplius videbitis faciem meam vos
omnes,

omnes,per quos tranſii prædicãs regnum Dei quod ita euenit.Mox enim Hieroſolymis accuſatus quòd contra leges faceret, & illud maximum periculum perpeſſus,per Tribunum quidem militum à Iudaicis manibus liberatus eſt: appellatione autem vſus,ſub Feſto Romam venit. Quòd autem Corinthi ſcripſe rit epiſtolã ad Romanos,ipſe nos finis docet. Primũ enim Phœben cõmendat,dicens eam eſſe miniſtram eccleſiæ,quæ eſt Cenchreis. Cenchreæ autem ſunt re gionis Corinthiorum.Præterea autem hæc quoque dicit. Salutat vos Caius hoſpes meus,& totius eccle ſiæ. Hoſpitem autem eum appellat qui hoſpitio excipit. Quòd autem Corinthius erat Caius,ex priore ad Corinthios epiſtola facile licet intelligere. Ipſis enim ſic ſcribit.Gratias ago Deo meo,quod ne minem veſtrum baptizaui niſi Criſpum & Caium. Vltima ergo omnium quæ ex Aſia,& Macedonia,& Achaia miſſæ ſunt ſcripta eſt ad Romanos epiſtola: & locum habent ſeptimum, vt ex ſcriptis Apoſtolicis docuimus. alias enim Roma miſit. Et primam quidẽ ſcriptam eſſe exiſtimo ad Galatas. Antequam enim in Macedonia peregrinaretur, peruaſit Phrygiam,& Galatiæ regionem,prædicans Euangelium. Deinde cùm aliquantum temporis in Macedonia,& Achaia, & etiam in Aſia eſſet verſatus, profectus eſt quidem in Iudæam. illhinc autem poſt Epheſum Romam venit. & cum intellexiſſet, quòd quidam pietatis decreta confunderent, illis ex ſcripturis petitam medicinam adhibuit. Et Philippenſibus poſt eos Roma ſcripſit, & id finis declarat epiſtolæ. Salu tant enim,inquit, vos qui ſunt de domo Cæſaris. Iam verò etiam Epheſiis & Colaſſenſibus eodẽ ſcripſit tempore, vtriuſque epiſtolæ vno vſus tabellario. Dicit enim in fine vtriuſque. Vt autem & vos ſciatis quæ circa me ſunt quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus chariſsimus frater & fidelis mi niſter in Domino, quem miſi ad vos in hoc ipſum, vt cognoſcatis quæ circa nos ſunt,& conſoletur cor da veſtra.In epiſtola autem ad Coloſſenſes Oneſimi

Act. 21. & 25.

ad Rom. 16

1. ad Cor. 1.

octaua.

nona.

decima.

vndecima.

Quæ circa me ſunt, τὰ κατ᾽ ἐμὲ, quæ ad me pertinent ἀγαπητὸς dilectus

ad Coloſſ. 4

quoque meminit. Cum Oneſimo enim, inquit, fideli & dilecto fratre, qui eſt ex vobis, omnia quæ hic agũtur nota facient vobis. Ante has itaque duas collocetur ea quæ ſcripta eſt ad Philemonem. In illa enim hortatur vt recipiatur Oneſimus vt qui in carcere ortum ſpiritalem ceperit. Hic autem eum etiam inter miniſtros collocat. Poſt hos autem ad Hebræos quoq. ſcripſit, vt finis docet. Salutant, inquit, vos qui ſunt ex Italia. Omnium autem vltimam ſcripſit ſecundam ad Timotheum. & hoc rurſus ex eius ſcriptis facile ſciri poteſt. Ego enim, inquit, iam delibor, & tempus meæ reſolutionis inſtat. Hinc quoque ſciri poteſt, quòd ad Epheſios & Colaſſenſes epiſtolas Roma miſit: Tychicum enim, inquit, miſi Epheſum. Hic eſt ergo ordo epiſtolarum, quod ad tempus quo ſcriptæ ſunt attinet. Epiſtolam autẽ ad Romanos præpoſuerunt, vt quæ in ſe omnis generis doctrinam & accuratam copioſamque dogmatum pertractationem contineat. Quidam autem dicunt, vt Vrbem, quæ vniuerſo orbi præerat, & imperii ſceptra tenebat, honoraret, eam, quæ ad illos ſcripta eſt, epiſtolam, primam collocaſſe. Mihi autem, quod prius dictum eſt, videtur eſſe verius. Sed aliarum quidem epiſtolarum argumenta, cõuenienti, ſi Deo viſum fuerit, tempore ſcribemus: & vnicuique præponemus. In præſentia autem epiſtolæ ad Romanos inſtitutum ac ſcopum ſummatim dicemus.

duodecima.

decima tertia.

decimaquarta.

2. Tim. ca. 4

Cap. eodem

ARGVMENTVM EPISTOLAE ad Romanos.

Variam quidem & omnis generis doctrinam per hæc ſcripta exhibet Apoſtolus. Hic eſt autem uniuerſus epiſtolæ ſcopus. Diuinæ incarnationis myſterium, iis quidem, qui purè ac ſincerè crediderunt, eſt uenerabile ualdeque adorandum. Dei enim benignitatem & in homines amorem nos euiden-

ter docet. Qui autem ſunt infidelitatis caligine circumfuſi, & lucis intelligentis nondum ſplendorem τοῦ φῶ *ſuſcepere, ea rident quæ ne Angelorum quidem populi poſſunt pro dignitate laudare. Et hoc diuinus Apoſtolus ad Corinthios ſcribens aperte docuit.* 1.Cor.ca.1. *Verbum enim crucis, iis quidem, qui pereunt, ſtultitia eſt: iis autem, qui ſalui fiunt, Dei uirtus eſt. Ad Romanos itaque ſcribens, hanc ſalutarem prædicationem oſtendit eſſe neceſſariam, & omnibus hominibus tam Græcis quam Iudæis utilem ac conducibilem. Quamobrem ante alios omnes, Græcos redarguit, ut qui bonorum & malorum diiudicationem, quæ ab eo qui nos creauit, natura inſita eſt, corruperint, & naturæ leges tranſilierint. deinde Iudæos, qui diuinarum quidem legum doctrinam ſcriptis mandatam acceperunt, nihil tamen ex ea utilitatis accipere uoluerunt, ſed eo maioribus ſuppliciis fuere obnoxij. Poſtea autem dicit Deum & ſeruatorem noſtrum, non ad eorum, qui contra legem fecerunt ac peccauerunt, condemnationem iudiciumque apparuiſſe, ſed ad donandam peccatorum remiſſionem mortiſq. promiſſam diſſolutionem, & ad æternam uitam quæ fuit annunciata. Quia autem ſciebat quidem Iudæos legem nimis amplecti, eos autem qui Marcionis & Valentini hæreſi laborant, & etiam Manichæos, eam nimis accuſare: ſicut præſtantiſſimus aliquis Imperator ab hoſtibus undique circumſeſſus, et hos, et illos inuadit, eiſque uictis trophæum erigit: ita Diuinus Apoſtolus & Hæreticorum cateruas, & Iudæorum phalanges diuina gratia frangit ac fundit. Quid enim facit? Neque legem nimis extollit propter Iudæorum impuden-*

tiam: neque impijs Hæreticis eius accuſandæ præbet occaſionem. Sed eam quidem oſtendit id quod opus eſt docuiſſe, & iuſtitiæ doctrinam attuliſſe. Sed eam rectè ſe gerere non potuiſſe, propter eorum quibus data fuerat imbecillitatem. Deinde docet, quòd fides, legis ſcopum in opus deduxit. Quæ enim illa uoluit quidem efficere, ſed non potuit, hæc perfecit per ſancti ſpiritus gratiam. Per hæc autem omnia intelligimus, quòd hominum quidem perpetuò curam geſſit Deus, qui nos fabricatus eſt. Primum enim in natura poſuit bonorum & contrariorum diiudicationem: Deinde per opificium ac creationem eos qui uoluerunt deduxit ad pietatem. Etſi enim non omnes uoluerunt uidere ueritatem, qui tamen eam deſiderarunt, ea quæ uoluerunt aſſecuti ſunt. Ad hæc autem hoc quoque nos docet, quòd non pœnitentia quadam adductus creator omnium, uenit ad hanc ſalutis rationem: ſed eam multis retro ſæculis per diuinos Prophetas prædixit. Docet etiam Iudæorum reiectionis cauſam, & eos qui ex gentibus crediderunt hortatur ne aduerſus eos efferantur, admonens illos in prædicatione præceſſiſſe. Porrò autem actiuæ quoque uirtutis doctrinam orationi dogmaticæ admiſcuit, ſimul & ueritatem docens, & mores componens. Hoc eſt itaque argumentum epiſtolæ. Interpretatio autem nos omnia ſigillatim docebit melius ac perfectius.

EPISTOLAE AD ROMANOS INTERPRETATIO.

PAVLVS ſeruus Ieſu Chriſti, vocatus Apoſtolus.] Imperatores quidem & Principes ſuarum dignitatum nomina ſuis ſcriptis præponunt, ſupercilia attollentes, & propter authoritatem magnos ſpiritus excitantes, & de ſe magnificè ac præclare ſentientes. Diuinus autem Apoſtolus ſe abortiuum nominat; & primum peccatorem appellat: & ſe apoſtolatu indignum eſſe dicit. Epiſtolas tamen ſcribens, quæ illi à gratia impoſitæ ſunt, appellationes, ad eorum, qui illas accipiunt literas, vtilitatem, præponit. Cùm enim ſcirent qua eſſet dignitate & authoritate prędictus is qui ſcribebat, maiore ſtudio promptiuſq. & alacrius eas accipiebant. Ac primum quidem ſe ipſum Paulum vocat, nó vt qui eam appellationem ab initio à parentibus accepiſſet: ſed poſt vocationem ea dignatus eſſet, vt Simon, Petrus, & filii tonitrui, filii Zebedęi, & Iacob, Iſrael, & Abram, Abraã. Deinde ſeruum Ieſu Chriſti, quem omnes increduli mortuum & crucifixum & fabri filium appellabant; ſed tamen eius ſeruitutem plus quàm quoduis regnum amplectebatur, & pluris faciebat. Deinde ſe ipſum vocatum appellat, quę è ſuperis facta fuerat vocationem innuens. Porrò autem Apoſtoli quoq. nomen adiicit, ſe hoc etiam à Deo aſſecutum eſſe docens. Poſtquam.n. Dominus XII. illis hanc appellatioñé impoſuit, hác quoq. ponit diuinus Apoſtolus, quã nó ipſe arripuerat, ſed ab ipſo Domino acceperat. Vade.n. inquit, ad ipſum, quia ad gentes procul mittã te. Et hoc declarat per ea quæ ſequũtur. SEGREGATVS in Euãgelium Dei.] Non à meipſo quidem, inquit, ſed ab ipſo Deo electus prædicationis miniſterium ſuſcepi. Segregauit autem ipſum & Pater, & Filius, & Spiritus ſanctus. Et quòd pater quidem ipſum ſegregauerit, ipſe docet in Epiſtola

Act. 22.

ad Gal.1. ad Galatas. Cum autem placuit ei, qui me ſegrega-
Ei, Θεῷ. Deo uit ex vtero matris, & vocauit per gratiam ſuam, vt
reuelaret filium ſuum in me, vt euágelizarem ipſum
in gentibus. Quòd autem etiám vnigenitus filius
hoc ipſum fecit, rurſus dicit Apoſtolus in Actibus,
quòd ſibi quidem viſus eſt Dominus in templo: Iuſ-
ſit autem vt feſtinaret, & exiret, vtpote quòd Iudæi
Act.22. prædicationem non admitterent, & adiecit. Vade
Act.9. quia ad gentes procul mittam te. Hoc ipſum autem
dixit etiam Ananiæ recuſanti. Vade quoniam vas
electionis eſt mihi iſte; vt portet nomen meum co-
ram gentibus, & Regibus & filiis Iſrael. Porrò au-
tem beatus Lucas nos docet, quod cùm Prophetæ,
Antiochiæ Domino miniſtrarent, & ieiunarent, di-
Act.13. xit Spiritus ſanctus: Segregate mihi Barnabam &
adſumpſi, Saulum ad opus ad quod adſumpſi. Hinc itaque
προσκέκλη- etiam manifeſta eſt trinitatis æqualitas. Ac Dei qui-
μαι vocaui dem Euangelium hic appellauit. Pauló poſt autem
eos. dicit hoc eſſe filii. Sic enim dicit. TESTIS eſt
mihi Deus, cui ſeruio in ſpiritu meo, in Euangelio
filii eius.] Hæc autem non temere adnotaui, ſed
vt oſtenderem quòd citra vllum diſcrimen eadem
aliquando quidem Patri, aliquando autem Filio ad-
ſcribunt veritatis Doctores. Prædicationem autem
Euangelium appellauit, vt quod multorum bono-
rum ſuppeditationem promitteret. Feliciter enim
annunciat Dei reconciliationem, Diaboli diſſolutio-
nem, peccatorum remiſsionem, mortis ceſſationem,
à mortuis reſurrectionem, vitam æternam, & regnú
cœlorum. Cùm autem dixiſſet diuinus Apoſtolus
ſe fuiſſe ſegregatum in Euangelium Dei, eius ſtatim
ante omnia antiquitaté oſtēdit: ne ſtultus forte qui-
ſpiá id recétius reputás, reiiceret. & dicit. QVOD
antè promiſerat per Prophetas ſuos in ſcripturis ſan-
ctis.] Plenum eſt enim vetus teſtamentum iis quæ
à Deo prædicta ſunt. Illud autem, SANCTIS, non
temere poſuit. Sed primum quidem vt doceret ſe e-
tiam veterem agnoſcere ſcripturam: Deinde etiam
vt omnem alienam ſcripturam ſecerneret ac ſepara-

ret. Ea enim ſola ſcriptura,quæ à Deo eſt inſpirata, vtilitatem in ſe continet. Iam verò dicit etiam promiſsi ſpeciem. DE FILIO ſuo qui factus eſt ex ſemine Dauid ſecundum carnem.] Per omnes,inquit, Prophetas, Deus pati prædixit quæ de filio futura erant,qui quamuis ab eo,natura erat genitus ante ſecula,filius tamen Dauid appellatus eſt,vt qui ex ſemine Dauid humanam naturam acceperit. Cùm autẽ Dauid meminiſſet,neceſſario addidit illud, Secundũ carnem, ne natura quidem filius Dauid exiſtimaretur,Dei autem gratia. Illa enim adiectio, SECVNDVM carnem,innuit quod Dei & Patris verè eſt filius ſecundum diuinitatem. Neque enim in iis,qui id ſunt ſolum quod videntur, eſt inuenire adiectum illud, SECVNDVM carnem. Teſtis eſt beatus Matthæus Euangeliſta. Cùm enim dixiſſet, ABRAAM genuit Iſaac, Iſaac autem genuit Iacob, Iacob autem genuit Iudam,&cum omnem deinceps genealogiam eſſet perſecutus,nuſquam addidit illud, SECVNDVM carnem. Neque enim iis, qui erant ipſi homines,eiuſmodi conueniebat appellatio. Hic autem,quoniam non ſolum homo eſt,ſed & Deus ante ſecula qui homo factus eſt verbum Dei,cùm ſeminis Dauid meminiſſet diuinus Apoſtolus,illud SECVNDVM carnem,neceſſario addidit,nos apertè docens quomodo eſt Dei quidem filius,quomodo autem filius Dauid dictus ſit. QVI prædeſtinatus fuit filius Dei in virtute ſecũdum ſpiritum ſanctificationis ex reſurrectione mortuorum Ieſu Chriſti Domini noſtri.] Ante crucem quidem & paſsionem,Dominus Chriſtus nõ ſolum aliis Iudæis, ſed ipſis etiam Apoſtolis non videbatur eſſe Deus.Offendebantur enim rebus humanis,cùm eum comedentem,& bibentem, & dormientem,laborantemque viderent. & ne eius quidem miracula eos ad hanc opinionem adducebant. Iam enim cùm primum illud quod in mari factum eſt miraculum vidiſſent, dicebant: QVIS eſt hic homo? nam & mare & venti ei obediunt.Et propterea Chriſtus eis etiam dicebat. HABEO multa

Matth.I.

prædeſtinatus fuit, τ̃ ὁρισθέντος definitus fuit

Luc.8.

Ioan.16.

vobis dicere, ſed non poteſtis portare modo. Quando autem venerit ille ſpiritus veritatis, ille vos deducet in omnem veritatem. Et rurſus. SEDETE hic in hac ciuitate donec induti fueritis potentiam ex alto, cùm venerit Spiritus ſanctus in vos. Ante paſsionem ergo, habebant eiuſmodi de eo opiniones. Poſtquam autem reſurrexiſſet, & ad cœlos adſcendiſſet, & ſanctus Spiritus veniſſet, & omnis generis miracula venerabili eius nomine inuocato efficerent, ſciuerunt omnes qui crediderant, eum eſſe Deum, & vnigeniti Dei filium. Hoc ergo hic quoque docuit diuinus Apoſtolus, quòd qui filius Dauid ſecundum carnem dictus eſt, definitus & demóſtratus eſt Dei filius per potentiam, quæ à ſancto Spiritu exercebatur, poſtquam Dominus noſter Ieſus à mortuis reſurrexiſſet. PER quem accepimus gratiam & Apoſtolatum ad obediendum fidei in omnibus gentibus pro nomine eius.] Ipſe enim nos prædicatores conſtituit, omnium gentium nobis mandata ſalute, & donata ab ipſo gratia, quæ prædicationi reſponderet ac conueniret. IN QVIBVS eſtis & vos vocati Ieſu Chriſti.] Ex iis, inquit, vos quoque gentibus eſtis, quarum cultura nobis commiſſa eſt. Ne enim exiſtimetis me aliena vſurpare, & agros, qui ab aliis poſsidentur, inuadere. Dominus enim me omnium gentiũ prædicatorem elegit. OMNIBVS qui ſunt Romæ dilectis Dei, vocatis ſanctis.] Et diuinis eos appellationibus honorauít, & arrogantiam repreſsit. Primum enim eos, non, vt qui totius orbis terrarum dominium obtinerét, ab aliis gentibus ſecreuit, ſed aliis commiſcuit. Deinde autem omnibus ſimul ſcribit, ſeruos miſcens & mendicos, & eos qui ſibi manibus victum parant, eóſque qui propter opes nimias ſibi placent, & eos qui magna ſunt poteſtate præditi. Quòd enim ex his quoque aliqui credidiſſent, docet ipſe ex epiſtola ad Philippenſes. SALVTANT enim inquit, vos, qui ſunt ex domo Cæſaris. Iam verò eos quoque docuit, quòd non ſcribit infidelibus, ſed iis qui iam crediderunt. Vnde eos etiam vocatos & ſan

Luc. 24.

ad Philip. cap. 4.

ctos appellat, ſpiritualibus eos laudibus extollens, & eorum in eum qui ipſos illo beneficio affecerat deſiderium inflammans. GRATIA vobis & pax à Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Hic epiſtolæ inſcriptionem perfecit. Paulus enim inquit, ſeruus Ieſu Chriſti, omnibus qui ſunt Romæ dilectis Dei, vocatis ſanctis, Gratia vobis & pax à Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto. Alia autem omnia interiecit, docens & à quonam Prædicator ſit conſtitutus, & quænam prædicare iuſſus ſit, & quibuſnam hæc offerre ei præſcriptum ſit. Eis autem precatur primum quidem Dei gratiam. Per hanc enim, quicũque crediderunt, ſunt ſalutem conſecuti. Deinde pacem: per quam omnem rectam & ex virtute actionē ſignificat. Cum Deo enim pacem habet, qui Euangelicam vitæ inſtitutionem amplectitur, quique prompto & alacri animo eum in omnibus colit & obſeruat. Hæc autem dona non ſolum Patrem, ſed etiam filium ſuppeditare oſtendit. A DEO enim, inquit, Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.] per quæ nos aperte docuit Patris & filii æqualitatem. PRIMVM quidem gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum pro vobis omnibus, quòd fides veſtra annunciatur in vniuerſo mundo.] Hoc autem non eis blãdiens, ſed vera dicẽs poſuit Apoſtolus. Neque enim fieri poterat, vt quæ Romæ eueniebant, ea illos qui in toto erant terrarum orbe, laterent. In illa enim olim Romanorum Imperatores regiam ſuam habebant. & illhinc emittebantur & qui gentibus præeſſent, & qui à ciuitatibus vectigal exigerent. Iam verò in illam quoque concurrebant omnes qui regalia profitebantur beneficia. & per hos omnes vbique ſignificabatur, quòd ciuitas Romanorum Chriſti doctrinam perceperat. Hoc autem iis qui audiebant maximam vtilitatem afferebat. Vnde & diuinus Apoſtolus propter hæc Dominum laudabat. Quoniam autem dixit ſe quidem fuiſſe conſtitutum omnium gentium Apoſtolum, multum autem temporis præterierat, ex quo nec ipſe ad eos venerat, nec ipſos li-

πολιτείαν

οἱ ἐπαγγέλλοντες χάριτας

teris ad veritatem deduxerat, neceſſaio affert excuſationem, & Dominum Deum ad ſuæ in eos affectionis teſtimonium vocat. TESTIS enim mihi eſt Deus, cui ſeruio in ſpiritu meo, in Euágelio filii eius, quòd ſine intermiſsione memoriam veſtri facio in orationibus meis, ſi quo modo tandem aliquando proſperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.] Multa ſunt genera diuini cultus & ſeruitutis. Nam & is Deum colit, eíque ſeruit qui Deum precatur, & qui ieiunio vtitur, & qui vacat diuinis eloquiis, & is etiam qui curandorum hoſpitum curam gerit: Diuinus autem Apoſtolus ſe dicit Deo ſeruire, dum filii eius gentibus præbet Euangelium. & ſeruire in ſpiritu, hoc eſt in data gratia. Ita ſcit vnigeniti honorē Deo placere. Accuratè autem loquens, non dixit ſe ſimpliciter iter ad eos petiuiſſe, ſed in voluntate Dei. Si hoc, inquit, placet rerum omnium gubernatori. Si autem vbi de tot hominum myriadum ſalute agitur, nihil indiſtinctè petiit diuinus Apoſtolus, ſed petitioni diuinam voluntatem coniunxit, quanam venia digni ſumus, qui de rebus ſenſilibus & differimus & eas optamus, nec noſtra omnia diuinæ voluntati permittimns, ab eáque pendemus? CVPIO enim videre vos vt impertiar aliquid gratiæ ſpiritualis.] Sunt hæc quæ dicta ſunt plena humilitatis. Nō enim dixit, vt dem, ſed vt impertiar. Communico enim ex iis quæ accepi. Et quia primus eis magnus Petrus doctrinam Euangelicam præbuit, neceſſario intulit, AD confirmandos vos.] Non aliam, inquit, doctrinam affero, ſed eam quæ iam oblata eſt confirmare, & arbores iam plantatas irrigare volo. Deinde rurſus orationem multa replet moderatione. HOC autem eſt ſimul conſolari in vobis per eam quę inuicem eſt fidem veſtram & meam.] Non ſolum enim volo vobis dare, ſed etiam accipere. Præceptorem autē etiā excitat diſcipulorum alacritas. NOLO autem vos ignorare fratres, quòd ſæpe propoſui ad vos venire, & prohibitus ſum vſque adhuc.] Et propoſitum oſtendit, & conſilium declarauit. Diuina enim, in-

Cui ſeruio, ᾧ λατρεύω quem colo, ut vertit Eraſ.

λατρείας

quit, gratia me vt vult regit. Cùm autem in medio poſuiſſet illud, Prohibitus ſum hucuſque, docet apertius quamobrem ad ipſos venire voluerit: VT ALIQVEM fructum in vobis habeam, ſicut & in cæteris gentibus, Græcis & barbaris, ſapientibus & inſipientibus debitor ſum. ita quod in me promptum eſt vobis euãgelizare] Doctor omnium gentium electus ſum. Quamobrem debeo omnibus doctrinæ debitum, non ſolum Græcis, ſed etiam barbaris. Propterea enim etiam diuerſas nobis dedit linguas Spiritus ſancti gratia. & conuenit quidem tum iis quibus doctrina magnos ſpiritus facit, tum iis qui non ſunt eloquẽtię myſteriis initiati, debitum exoluere. Sapientes enim eos appellat, qui propter dicendi facultatem linguæque volubilitatem efferuntur. Inſipientes autem eos, qui ab iis qui dicuntur ſapientes, propter imperitiam ita vocantur. Et quoniam non omnes Euangelii prædicationem ſuſcipiebant, merito adiecit, QVOD in me promptum eſt. Meum eſt enim prædicare: Eſt autem audientium, credere. Quoniam autem prædicationem ſæpe Euangelium appellauit, hoc autem in ſe habebat memoriã & crucis & mortis, iis autem qui nondum crediderunt hęc videbantur eſſe plena probri & ignominię, opportunè ſubiunxit. NON enim erubeſco euangeliũ Christi. Virtus enim Dei eſt in ſalutem omni credenti, Iudæo primum & Græco.] Non reſpicio, inquit, quæ eſſe videtur, ignominiam, ſed, quod ex ea proficiſcitur, beneficium. Qui enim crediderunt, ex ea ſalutẽ colligunt. Ita etiam multa ex ſenſilibus habent ſuam quandam occultam operationem. Etenim piper extrinſecus quidem frigidum eſſe videtur, & iis qui ne ſciunt nihil penitus caloris præ ſe fert: at qui ipſum dentibus comminuit, igni non diſsimilis caloris ſenſum in ſe ſuſcipit. Et ideo medici hoc calidum potentia nominant, vtpote quòd nõ videtur quidem tale, ſed tale poteſt reddi. Ita & frumentum poteſt quidẽ eſſe & radix, & culmus, & ſpica, non tamen videtur eſſe tale, priuſquàm in terræ ſulcis fuerit ſeminatum.

virtus, δύναμις. potẽtia, ſeu facultas

colligunt, τρυγῶσιν uindemiant

Iure ergo diuinus Apoſtolus ſalutarem prædicationem Dei potentiam appellauit, vt quæ ſolis credentibus potentiam aperiat, & ſalutem largiatur. Dicit autem hoc eſſe omnibus propoſitum & Iudæis & Græcis. Græcis autem Iudæos præpoſuit, quoniam Dominus Chriſtus ad eos primos miſit ſacros Apoſtolos prædicatores. Ita etiam dicit Deus per Prophetam. POSVI te in teſtamentum generis: in lucem gentium. Genus appellans Iudæos, quoniam ſecundum carnẽ ex eis germinauit. IVSTITIA enim Dei in ipſo reuelatur ex fide in fidẽ.] Non reuelatur omnibus, ſed iis qui habẽt oculos fidei. Docet autem nos diuinus Apoſtolus, quòd Deus ab initio nobis ita prouidit, eáq; per Prophetas prędixit et ante Prophetas habuit in ſe abſcõſum de iis conſiliũ. Hoc enim etiã alibi dicit. Myſteriũ abſcõſum in Deo qui omnia creauit. Et rurſus, LOQVIMVR Sapientiam in Deo abſconditam, quam præfiniit Deus ante ſæcula in gloriam noſtram. Et hic itaque non dixit, DATVR iuſtitia, ſed REVELATVR. Quæ enim prius abſconſa fuerat, manifeſtatur credentibus. EX FIDE in fidem, inquit. Oportet enim credere Prophetis, & per illos deduci ad fidem Euangelii. Habet autem hoc quoque aliam intelligentiam. Qui enim Domino Chriſto credit, & ſanctiſsimi baptiſmatis gratiam ſuſcipit, & refert gratiam adoptionis filiorum, per ea deducitur vt futuris bonis credat, Mortuorum, inquam, reſurrectioni, & vitæ æternę, & regno cœlorum. Dicit autem Dei iuſtitiam reuelari per Euangelium, non ſolum quę nobis ſuppeditatur, ſed & quę in ipſo diſpenſationis myſterio apertè oſtenditur. Non enim poteſtate noſtram ſalutem procurauit, nec imperio ac verbo mortis potentiam fregit ac euertit: Sed cum iuſtitia miſericordiam commiſcuit. Et ipſum vnigenitum Dei verbum Adæ naturam indutum, cum ſe ab omni peccato immunem ſeruaſſet, eam pro nobis obtulit, & naturæ debito perſoluto, commune omnium hominũ debitum diſſoluit. Sed diuinus Apoſtolus hæc nos

Eſa.42. ubi ita habetur Ponam te in fœdus populi, atque in lucem gentium.

ἄνωθεν.

1. Cor. 2.

docet apertius in iis quę ſequuntur: Nos autem interpretationem ſigillatim perſequamur. Cùm itaq. dixiſſet quòd & Iudęis & Græcis volentibus adeſt ſalus, dictum ſuum ſcripturæ teſtimonio confirmauit, & dicit. SICVT ſcriptum eſt, Iuſtus autem ex fide viuit.] Hoc autem poſuit, Iudæorum gratia, docens eos, non legalem quidem amplecti debere inſtitutionem, ſed ſequi ſuos Prophetas. Hi enim multis retro ſæculis futuram per fidem ſalutem prædicarunt. Hinc itaque deſiſtens Iudęos primum accuſare, omnes alios homines accuſat, vt qui legem in natura ab Opifice poſitam abſq. vllo metu tranſilierint. Eorum autem accuſatio habet etiam defenſionem Creatoris. Cùm enim eos fabricatus eſt, non permiſit, vt inſtar ratione carentium animalium viuerent, ſed eos ratione honorauit, & iudicium, bonorumq. ac contrariorum diiudicationem indidit. Et hoc dictum ſuo teſtimonio confirmant, qui ante legem Moſaicam in virtute & pietate excelluerunt, & qui rurſus iter contrarium ingreſſi ſunt. Etenim Adam cùm ſtatim pręceptum tranſgreſſus eſſet, & de fructu quem prohibuerat guſtaſſet, latere quidem conatus eſt cum vlciſcente conſcientia. Deinde in iudicium vocatus, nec factum inficiatus eſt, nec ad ſui defenſionem ignorantiam prętendit: ſed eius de quo accuſabatur culpam in mulierem tranſtulit: Apertè itaque hoc docet, quòd natura habuit rerum diſcernendarum poteſtatem. Ita etiam Cain fratrem quidem clanculum interfecit. interrogatus autem vbi eſſet frater eius, negauit, & factum celare conatus eſt: Conuictus verò, iuſtum eſſe ſupplicium confeſſus, & iudicis ſententiæ aſſenſus eſt, & magis etiam quàm vt venia dignus eſſet ſe peccauiſſe dixit. Innumerabilia autem eiuſmodi licet in ſacra ſcriptura inuenire. Et ideo dixit diuinus Apoſtolus. REVELATVR enim ira Dei de cœlo ſuper omnem impietatem, & iniuſtitiam hominum eorum, qui veritatem in iniuſtitia detinent.] Natura enim eos vtrunque docuit, & Deum eſſe

Abac. 2.
ζήσεται viuet.
Gen. 3.
vlciſcente conſcientia ἀμείλικτος [illegible]
Gen. 4.

omnium Opificem,& fugere quidem iniuſtitiã, iuſtitiam verò amplecti. Sed datis ſibi præceptoribus, non vt par fuit,vſi ſunt. Vnde etiam eis futurum ſupplicium minatus eſt. Conuenienter autem hic quoque poſuit REVELATVR, nempe quòd intentatas ſuppliciorum minas non credant,ſed eas ſunt poſtea veras re ipſa experturi. Iram autem Dei ſupplicium appellat,non quòd Deus vlla animi perturbatione concitatus puniat, ſed vt eos, qui contradicunt ipſo nomine terreat. Dicit autem eam de cœlo reuelari,vtpotè cum Deus & ſeruator noſter illhinc ſit appariturus. Hoc enim dicit etiam ipſe Dominus. TVNC videbitis filium hominis venientem in nubibus cœli cum poteſtate magna,& maieſtate. QVIA quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in illis.] Sed quis hanc eis dedit cognitionem. DEVS enim illis manifeſtauit.] Qua ratione, & quonam modo. INVISIBILIA enim ipſius,à creatione mundi,per ea quæ facta ſunt intellecta conſpiciuntur, & ſempiterna eius potentia & diuinitas.] Creatio enim, &, quæ fiunt in creatione,horarum mutationes, & temporum viciſsitudines,noctiſque & diei ſucceſsiones, nubium quędam veluti parturitiones,auræ,ventorum, fructuumque & ſeminum productiones,& quæcunque eiuſmodi, nos apertè docent & Deum eſſe omnium effectorẽ, & creationis clauum ſcite ac ſapienter tenere. Qui enim ſola ſua benignitate & humanitate adductus, fabricatus eſt, nunquam eorum quæ fecit curam omnem abiecerit,& abſque adminiſtratione reliquerit. Et ideo non dixit diuinus Apoſtolus, INVISIBILE ipſius,ſed INVISIBILIA ipſius: hoc eſt, eius creatio, & prouidentia, & iuſta in vnoquoque ſententia, rerúmque adminiſtrandarum multiplices ac variæ rationes.Quamobrem veniam non merentur,qui cum eiuſmodi Pręceptores habuerint,ex tot diſciplinis nullam vtilitatem percepere. Hoc enim ſubiunxit. ITA vt ſint ipſi inexcuſabiles.] Res enim ipſę propemodum clamant,non poſſe vllo mo

Marc.13. μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς cum poteſtate & gloria multa.

τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ quod notum eſt Dei,

δύναμις.

περὶ ὠδῖνας

καὶ αἱ παντοδαπαὶ οἰκονομίαι.

do eos deprecari,vt à malis quorum minæ illis intentatæ ſunt, liberentur. QVIA cum cognouiſſent Deum,non ſicut Deum glorificauerunt, vel gratias egerunt.] Quod enim Deum eſſe cognouerunt,ipſi quoque teſtificantur. Venerabile enim hoc nomen circumferunt,bonas autem,& quas par eſt, opiniones de ipſo habere nolunt. SED euanuerunt in cogitationibus ſuis: & obſcuratum eſt inſipiens cor ipſorũ.] Stultas enim cogitationes ſecuti ſunt:& in fidelitatis tenebras ſua ſponte ſuſceperunt. DICENTES eſſe ſapientes,ſtulti facti ſunt.] Appellatione auxit reprehenſionem.Seipſos enim nominantes ſapientes, ſeipſos inſipientes eſſe factis oſtenderunt. ET MVTAVERVNT gloriam incorruptibilis Dei in ſimilitudinẽ imaginis corruptibilis hominis.] Cũ enim noluiſſent intelligere omnium quæ ſunt opificem eſſe immortalem,& ab omni interitu liberum,& iis quæ videntur ſuperiorem,ſuorum corporum imagines Deum appellauerunt. Neque enim pictores, ſculptores,& ſtatuarii, animarum quæ ſub aſpectum non cadunt imagines imitantur,ſed corporum,quæ corrumpuntur & intereunt. Nec hoc eis ad impietatem fuit ſatis,ſed etiam volucrum,quadrupedum,ſerpentium imagines adorauerunt. Oportebat autem eos videre, quòd eorum alia quidem comedunt, vt quæ ſint eſculenta:alia autem abhorrent vt immunda:alia autẽ fugiunt,vt quę ſint noxia,& eis inſidientur. Adeò autem extrema fuit eorum ſtultitia & ſtupor,vt eorũ quæ comedebãt,& quæ abhorrebãt, & quæ fugiebãt & interimebãt,imagines in Deos referrẽt. PROPTER quod tradidit illos Deus in deſideriis cordis eorũ in immunditiã, vt cõtumeliis afficiãt corpora ſua in ſeipſis.] Illud, TRADIDIT, poſuit pro PERMISIT. Dicit autem quod cum vidiſſet eos nec velle per opificium ad effectorem deduci, neque vi rationis inditæ meliora in rebus agendis eligere,deteriora autem fugere, illos ſua prouidentia priuauit:& tanquam cimbam abſque rectore ferri permiſit,non ſinens vt ii gubernarent qui ad ex

ἐματαιώθησαν vani facti ſunt.

eſt Græcè ἀνυρμάτιστον ſed ego ἀκυβέρνητον legendũ puto.

tremam vſque impietatem prolapſi fuerant,quæ etiã iniuſtam & legibus contrariam vitam peperit. QVI commutauerunt veritatem Dei in mendacium,& co luerunt,& ſeruierunt creaturæ potius quàm creato ri, qui eſt benedictus in ſecula: Amen.] Impietas, inquit,fuit iniquitatis & iniuſtitiæ fundamentũ.Pro pter vtrunque autem diuina gratia priuati ſunt. Dei autem veritatem vocat nomen Dei: mendacium au tem,manu factã imaginẽ. Cùm enim oporteret eos verum Deum adorare, creaturæ diuinum honorem tribuerunt.In eaſdem etiam reprehenſiones incidũt ii qui vnigenitum Dei filium creaturam quidem vocant,tanquam Deum autem adorant.Oportet enim vel ſi Deum exiſtimant, eum cum creatura non con iungere, ſed cum Deo qui genuit. Vel ſi creaturam appellant, ei diuinum honorem non exhibere: Sed eorum quæ ſequuntur interpretationem adgrediamur. PROPTEREA tradidit eos Deus in paſsiones ignominiæ. Nam & fœminæ eorum mutauerunt naturalem vſum,in eum,qui eſt contra naturã. Similiter autem & maſculi, relicto naturali vſu fœminæ,exarſerunt in deſiderio ſui in inuicem,maſculi in maſculos turpitudinem operantes.] Conuenientiam quandam & proportionem inter ſe habent

δυσσέβεια καὶ παρανομία.

impietas & iniquitas. Sicut enim mutauerunt Dei veritatem in mendacium, ita etiam legitimum cupiditatis vſum in iniuſtum & nefarium. ET mercedẽ, quam oportuit,erroris ſui in ſe recipientes.] Huius enim animi perturbationis extremum eſt ſupplicium ignominia. Quæ enim nullus vnquam hoſtis in eos perpetrauerit,ea lubentiſsimè & promptiſsimè amplectuntur: & quod nullus vnquam Iudex in eos ſupplicium ſtatuerit,ii illud in ſeipſos attrahunt. Et quænam malorum cauſa eſt? ET ſicut non pro

Sēſum, νοῦν, mentem.

barunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum ſenſum, vt faciant ea quæ non conueniunt.] Si eum enim voluiſſent cognoſcere, diuinas leges ſecuti eſſent.Quia autem creatorem negauerunt, illius prouidentia omnino priuati ſunt.

Quam

Quamobrem omne vitii genus in ſe audacter ſuſcipiunt. REPLETOS omni iniquitate.] Iniquitatem, ſeu iniuſtitiam vocat, quæ ex diametro iuſtitiæ eſt oppoſita. Ex ea enim quodlibet vitioſum ac reprehendendum genus germinat: Ipſa quoque germina proſequitur. FORNICATIONE, malitia, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, ſuſurrones, detractores, Deo odibiles, contumelioſos, ſuperbos, arrogantes inuentores malorum, parentibus non obedientes, inſipientes, incompoſitos ſine affectione. Abſque fœdere, ſine miſericordia.] Et fornicationem quidem vocat congreſsionem, quæ fit non in matrimonio. Malitiam autem, mentem beluinam. Auaritiam autē, plura habendi cupiditatem, & eorum quæ ad ſe non pertinent rapinam. Nequitiam, animæ ad deteriora inclinationem, & quæ ad proximi detrimentum ſuſcipitur cogitationem, PLENOS inuidia.] Grauis animi perturbatio, & quæ felicitatem proximi ferre nequit. Ea autem & cædem gignit, & dolum cōcipit. Cain enim inuidia ſauciatus, & doli ope vſus, fratrem in campum eduxit, cædem autem perpetrauit: Malignos verò vocat, qui rationis facultate ad inſidias comparandas vtuntur, & proximo perniciem architectantur. Suſurrones autem, qui in aurem loquuntur, & de præſentibus aliquibus malè dicunt. Detractores verò, qui abſentes audacter calumniantur. Dei oſores, qui infeſto ſunt in Deum animo. Contumelioſos, qui ad contumelias & probra ingerenda proni ſunt. Superbos, qui ob ea, quibus ſunt cæteris ſuperiores, commoda, efferuntur. Arrogantes, qui cum nullam occaſionem habeant vt de ſe præclarè ac magnificè ſentiant, ſine cauſa tamen intumeſcunt. Malorum inuentores, qui non ſolum mala, quæ in communi vſu verſantur, ſed etiam alia excogitant. Parentibus non obedientes. Hoc quoque eſt maximum & alieniſsimū vitium, & quod ab ipſa natura accuſatur. Inſipien-

Deo odibiles θεοστυγεῖς, Dei oſores. ἀστόργους, ſine amore ἀνελεήμονας immiſericordes.

tes, qui enim in vitam improbam & iniuſtam impegerunt, ii rationis characteres amiſerunt. Incompoſitos, qui vitam improbam & ab omni ſocietate & communicatione alienam amplectuntur. Amicitiæ expertes, qui amicitiæ leges nolunt diſcere. Sine fœdere, eos, qui, quæ conuenerunt impudenter tranſgrediuntur. Immiſericordes, qui ferarum crudelitatem imitantur. QVI cùm iuſtitiam Dei cognouiſſent, quòd, qui talia agunt digni ſunt morte, non ſolum ea faciunt, ſed etiam iis qui ea faciunt aſſentiun-

Συνευδοκοῦσιν tur & ea comprobant.] Oſtendimus quomodo natura docet & bonorum electionem, & fugam contrariorum. Sed tamen ii, inquit, non ſatis ducunt hęc facere, ſed etiam iis qui ſimilia faciunt laudes contexunt. Oportebat enim non ſolum aliorum iniquitatem odiſſe, ſed etiam ſuam abhorrere. Deinde rurſus aliter oſtendit nos habere bona & mala diſcernendi facultatem.

CAP. II.

PROPTER quod inexcuſabilis es ò homo omnis qui iudicas. In quo enim iudicas alterũ, teipſum condemnas. eadem enim agis qui iudicas.] Sed quamuis ita affecti ſitis, ſi iudicandi poteſtatem ab aliquo acceperitis, eos qui leges tranſgrediuntur tanquam reos punitis. tantum habetis de rebus bonis & contrariis iudicium. Sciendum eſt autem, quòd per quæ alios qui peccant iudicatis, vos quoq. ipſos eiſdem ſententiis ſubiicitis. eandem enim in vos iniquitatem ſuſcipere audetis SCIMVS enim, quòd

enim, δὲ, autem. iudicium Dei eſt ſecundum veritatem in eos qui talia agunt.] Eſt autem manifeſtum iis qui ſapiunt, quòd qui ſe iniquè gerunt, diuina ſententia puniuntur. EXISTIMAS autem hoc O homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quòd tu effugies iudicium Dei? An diuitias bonitatis eius, & patientiæ & longanimitates contemnis?] Nos quidem ſcimus, quòd vnicuique ſe iniquè gerenti iuſtus iudex tempeſtiuè ſupplicium imponet. Vos autem, inquit, qui alios punitis, veſtram autem iniquitatem videre non vultis, exiſtimatis fore vt diuinum iudi-

cium effugiatis? Sed hæc non ita habent: Suſtinet enim, & diuturna lenitate vtitur, tuam expectans pœnitentiam. Hoc enim intulit. IGNORANS quòd benignitas Dei te ad pœnitentiam adducit. Secũdum autem duritiam tuam & impœnitens cor theſaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis, & iuſti iudicii Dei, qui reddet vnicuique ſecundum opera eius.] Quoniam enim dura es & indomita mente, & improbitate perſeueras, feres aduerſus teipſum ſententiã ſupplicii, quam nunc quidem Deus differt propter ſuã miſericordiam: Sed eam reuelabit in die conſummationis, operibuſque conuenientes mercedes reddet. Illud autem Theſaurizas tibi, rectè poſuit, oſtendens quòd nullum noſtrum dictum vel factum eſt obliuioni mandatum. Sed & virtutis amatores bonorum Theſaurum ſibi congerunt: & qui iniquitatem operantur, ſimiliter malorum theſaurũ accumulant. IIS quidem qui per patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.] Et virtutis labores docuit, & coronas oſtendit. Illud enim, Per patientiam boni operis, labores ſignificat. Oportet enim ſuſtinere, & rectè ac fortiter virtutem exercere, & ita eius coronas expectare. Sed labor quidem ad tempus ſuſcipitur, lucrũ verò eſt æternum. Illud autem Aeternum, non ſolum vitæ adiungitur, ſed & gloriæ, & honori, & incorruptioni. Voluit enim pluribus oſtendere bonorũ remunerationem. IIS verò qui ſunt ex contentione, & qui non acquieſcunt veritati, credunt autem iniuſtitiæ, ira & indignatio, tribulatio & anguſtia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum & Græci.] Quemadmodum in altera parte, non ſimpliciter quibuſlibet illa bona promiſit, nec iis, qui virtutem otioſè & ſegniter perſequuntur, ſed iis, qui poſſunt eius labores ſuſtinere ita & in vitio graues minas intentat, non iis, qui caſu aliquo in id prolabuntur, ſed iis qui illud magno ſtudio adgrediuntur. Hoc enim ſignificat illud EX CONTENTIONE, & qui non pa-

non acquieſcunt, &c. ἀπειθῦσι μὲν τῆ ἀληθεία, πειθομένοις δὲ *qui non parent quidẽ veritati, parent autem &c.*

rent veritati, & operantis malum.] Similiter autem, inquit, & Iudæos & Græcos & iniquè ſe gerentes puniet, & pietatis ac iuſtitiæ curam gerentes coronis dignabitur. Græcos autem nunc vocat, non eos, qui ad diuinam prædicationem acceſſerunt, ſed eos, qui, antequam Chriſtus homo factus eſſet, fuerunt. Non tamen iis vitam æternam pollicitus eſt qui idola adorarunt, ſed iis qui extra legem quidem Moſaicam vitam egerunt, pietatem autem Deíque cultum amplexi ſunt, & iuſtitiæ curam geſſerunt. ℣ GLORIA autem, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primum, & Græco.] Hoc autem non fruſtra poſuit, ſed vt his id quod deinceps dicitur connecteret. Eſt enim Iudæorum accuſationem abhinc introducturus. NON eſt enim perſonarum acceptio apud Deum. Quicunque enim ſine lege peccauerunt, ſine lege & peribunt, & quicunq. in lege peccauerunt, per legẽ iudicabuntur.] Omnium enim, inquit, creator Deus eſt, erit ergo omnium iudex. Et à Iudæis quidem ex lege Moſaica rationem exiget, eos autem qui eam nõ ſuſceperunt, eos enim vocat ſine lege, & deinde peccauerunt, ex natura inſita diſcernendi facultate iuſtè puniet. NON enim auditores legis iuſti apud Deum, ſed factores legis iuſtificabuntur.] Non enim lex ideo nobis data eſt vt noſtras aures demulceat, ſed vt ad bonorum actionem deducat. CVM enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea quæ legis ſunt faciunt, eiuſmodi legem nõ habentes ipſi ſibi ſunt lex.] Quòd lex enim diuina actionem exigit, teſtantur qui ante legem Moſaicam piis quidem vſi ſunt rationibus, bonis autem actionibus vitam exornauere, & ſibi-ipſis legem tulere. QVI oſtendunt opus legis ſcriptum in cordibus ſuis, teſtimonium reddentę illis cõſcientia, & inter ſe inuicem cogitationibus accuſantibus, aut etiam defendentibus, in die cum iudicabit Deus occulta hominum ſecundum Euangeliũ meũ per Ieſum Chriſtum.] Oſtendit legem naturæ cordibus inſcriptam, & conſcientiæ & accuſationem &

deſenſionem veritate ornatam. Ego autem me operæpretium facturum exiſtimo, ſi quod dicitur aliquo exemplo manifeſtum effecero. Quando enim illum in Beniamin actũ exordiebatur admirabilis Ioſeph, & tanquam qui calicem à ſeruo ſuffuratus eſſet eum apprehẽdere conabatur, fratrum veluti in igne mentem probans; apertè oſtenſa eſt conſcientiæ teſtimonii poteſtas. Tunc enim, tunc ei quidem tragœdiæ mentem nequaquam adhibere volebant, ſed eius, quod ante duos & viginti annos admiſſum erat, ſceleris recordabantur, & illi quidem dicebant fratris ſui iunioris ſanguinem ex manibus eorum requiri. Ruben autem ſibi factarum admonitionum reminiſcebatur. Conuenienter huic ſimilitudini deſcribamus futurum iudicium, & conſcientiam eorum qui extra legem vixerunt, quæ nunc quidem ſe defendit & ignorantiam adducit, nunc autem culpam agnoſcit, & latæ ſententiæ veritatem prædicat. Ita & Abimelech cum haberet conſcientiæ teſtimonium, Deo dicebat. DOMINE gentem innocentem & iuſtam interficies? Nonne ipſe mihi dixit. Soror mea eſt, & ipſa mihi dixit, Frater meus eſt. In corde puro cogitaui verbũ hoc.] Cùm autem hæc docuiſſet diuinus Apoſtolus, conuertit ſermonem ad Iudæũ, & dicit. ECCE tu Iudæus cognominaris.] hoc enim erat olim nomen commune & venerabile, & ideo nõ dixit nominaris, ſed cognominaris. ET REQVIESCIS in lege.] Non enim laboras, vt qui extra legem verſatur, quærens quid ſit agendum, ſed habes legem quæ te omnia apertè docet. ET GLORIARIS in Deo.] Vt qui te prætulerit omnibus gentibus, quæ erant in toto orbe terrarum, vt qui magnam tui curam gerere dignatus ſit, & legem dederit, & vt qui te per Prophetas inſtituerit. ET NOSTI voluntatem eius.] Dei ſcilicet. ET PROBAS vtiliora.] Pro eo quod eſt, dignoſcis quæ inter ſe ſunt contraria, Iuſtitiam, & iniuſtitiam, temperantiam & intemperantiam, pietatem & impietatem INSTRVCTVS per legem.] Illa enim hæc te do-

Gen. 43. & 44.

Gen. 26.
ἀγνοῦν, ignorantem.

διαφέροντα.
κατηχούμενος inſtitutus ex lege.

cuit. ET CONFIDIS te ipſum eſſe ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris ſunt, eruditorem inſipientium, magiſtrum infantium.] Hic oſtendit quidnam eos elatos & arrogantes faceret, & aperuit, quodnam eſſet eorum aduerſus proſelytos ſupercilium. HABENTEM formam ſcientiæ, & veritatis in lege.] Eorum enim omnium characteres tibi diuina lex attulit. QVI ergo alium doces, te ipſum non doces. Qui prędicas non furandum, furaris. Qui dicis non mœchandum, mœcharis. Qui abominaris idola, ſacrilegium committis. Qui in lege gloriaris, per legis præuaricationem Deũ inhonoras?] Oſtendit eum nullam ex data ſibi lege vtilitatem ac cepiſſe, ſed tantum propter ſcripta exultare, & ſibi valde placere: & alios quidem conari docere, factis autem, verbis ſuis contradicere: & fruſtra in lege gloriari. Affert autem etiam teſtimonium ad ſuæ accuſationis confirmationem. NOMEN enim Dei per vos blaſphematur inter gentes, ſicut ſcriptum eſt.] Non ſolum enim cauſam non dediſti vt Deus glorificaretur, ſed multorum etiam linguas ad maledicta commouiſti. Cùm tuam enim ſceleratam & iniquam vitam viderent, eum qui te elegit blaſphemiis & maledictis apertè inceſſebant. Cùm autem eos ita oſtendiſſet nihil ex lege Moſaica vtilitatis cepiſſe, trãsfert orationem ad circuncisionem, & oſtendit eam quoque eſſe inutilem, quando fuerit aliorum operum expers. CIRCVNCISIO enim prodeſt ſi legem ſerues: Si autem ſis prçuaricator legis, circunciſio tua prçputium facta eſt.] Diuinus Apoſtolus dicta Prophetica ſecutus eſt. Vniuerſorum enim Deus dicit per Hieremiam Prophetam. Omnes gentes incircunciſę carne: Domus autem Iſrael incircunciſi cordibus ſuis. Et rurſus, CIRCVNCIDAMINI Deo, & oſtendens quamnam dicat circunciſionem Deo placere, ſubiunxit. ET CIRCVNCIDAMINI prçputium cordis veſtri durũ.] Ex hoc loco impulſus Diuinus Apoſtolus oſtendit circunciſionem eſſe ſuperuacaneam, ſi non adſit animæ circunciſio. Ea

ſcientiæ γνώσεως cognitionis.

prævaricatione παραβάσεως, trãſgreſſionem.

τοῖς γράμμασιν ἐναβρυνόμενον.

παραβάτης tranſgreſſor.

Hier. 9.

Hier. 4.

durũ nõ habetur in Latina traductione.

enim propter ipſam data eſt. Si ipſa enim non adſit, nulla eſt alterius vtilitas. Solius enim ſignaculi locum obtinet. Sicubi autem habemus aurum, vel argentum, vel lapides pretioſos, vel veſtem ſumptuoſam, illic ſolemus ſignacula imponere. Sed quando nihil horum eſt intus repoſitum, tunc eſt ſuperuacaneum imponere ſigillum. SI ERGO præputium iuſtitias legis cuſtodiat, nonne præputium illius in circunciſionem reputabitur.] Lex, inquit, factum & opus exigit. Cùm tu ergo, qui es circunciſus hoc non habeas, qui habet autem præputium hoc habeat, tu iure quidem legis tranſgreſſor voceris, ille verò tuam honorabilem appellationem iure acceperit: & non amplius quidem vir habens pręputium, vt tu ei conuiciari ſoles, nominetur, ſed potius circunciſus, vt qui animę vitium amputauerit. ET iudicabit, quod eſt ex natura præputium, legem conſumans, te, qui per literas & circunciſionem es præuaricator legis.] Merito admirari debemus inſignem Apoſtoli ſapientiam. Non enim legem naturalem ſcriptæ oppoſuit, ſed nomen probri ac ignominiæ plenum honeſto ac venerabili, circunciſioni ſcilicet præputium. Hoc autem, inquit, eſt ab accuſatione liberum. Non enim quis ſua ſponte ita naſcitur, ſed opifex ita fingit naturam. Quamobrem nec vllum hinc damnum ad virtutis amatores proceſſerit. Tu autem accepiſti quidem à maioribus ſignum circunciſionis, habes autem legem quę indicat quid ſit agendum, ſed factis ſcopo legis reſiſtis. Cùm autem oſtendiſſet circunciſionem pro ſigno quidem datam, ſed effectam poſtea ſuperuacaneam, oſtendit deinceps Iudæi quoque appellationem nihil habere vtilitatis. NON enim qui in manifeſto, Iudæus eſt, neque quæ in manifeſto in carne eſt circunciſio, ſed qui in occulto eſt Iudæus, & circunciſio cordis in ſpiritu non litera, cuius laus non ex hominibus, ſed ex Deo eſt.] Confugit hic apertè ad teſtimonia Prophetica quæ poſuimus ſuperius. CIRCVNCIDAMINI enim, inquit, præputium cordis veſtri durũ.

νόμον τελοῦσα, legẽ perfectè ſeruãs

παραβάτης transgreſſor.

σημεῖον.

CAP. III.

CVM ſic Iudæorum ſupercilium contraxiſſet, & oſtendiſſet eos fruſtra circuncisione, & lege, & Iudæi appellatione gloriari, ne quis exiſtimaret eos propter odium & maleuolentiam hoc facere, ſubiungit. QVID ergo amplius Iudæo eſt, aut quæ eſt vtilitas circunciſionis?] Si alienigenarum, inquit, gentium aliqui, pietate ac uirtute ornati, iis, quæ à Deo dicta ſunt, fruuntur: cur nam Deus Iſraelem à gentibus ſeparauit, eiſque dedit circunciſionem? Iudæum autem amplius habere dicit, quòd is gentibus honore præferatur. MVLTVM per omnem modum.] Elegit enim eorum maiores. Ab Aegyptiorum potentia liberauit. Vt clara eſſet eorum fama, & in ore omnium verſaretur, per omnis generis miracula effecit, legem ad auxilium dedit. Prophetas eis conſtituit. Hoc enim dicit. MVLTA per omnẽ modum. His autem omnibus ſilentio prætermiſſis, ſolam legis lationem poſuit. PRIMVM quidem quia illis crédita ſunt eloquia Dei.] Maximus hic honor eſt, cum aliæ gentes ſolam diſcernendi facultatem ex natura haberent, eos legem quoque accepiſſe. QVID enim ſi aliqui ex his non crediderunt, nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit? Abſit.] Sciebat, inquit, Deus iam ab initio quinam legem eſſent ſeruaturi, & qui eam tranſgreſſuri. Qui itaque non crediderunt, nequaquam diuinis beneficiis exitium attulerunt. Etſi enim omnes homines in eum ingrati fuerint, non diminuet ingratus eorum animus Dei gloriam. Hoc enim declarauit per ea quæ ſubiunguntur. EST autem Deus verus, omnis autem homo mendax.] Concedamus, inquit, nullum omnium hominum Deo quam par eſt gloriam reddere, ſed omnes ingrati animi crimine laborare: hoc enim dicit; Omnis autẽ homo mendax, quidnam ex eo Dei gloriæ deceſſerit? Hoc etiã alibi poſuit beatus Paulus. SI nõ credimus, inquit, ille tamen fidelis manet. Se enim ipſum negare non poteſt. Hic autem etiam ſcripturæ teſtimonio vti-

καταργήσει.

γινέσθω, ſit.

tur. SICVT ſcriptum eſt, Vt iuſtificeris in ſermonibus tuis, & vincas cùm iudiceris.] Illud autem VT, *Pſal.50.* non reddit hic rationem, ſed euentum ſignificat. Neque enim ideo peccamus, vt Dei humanitatem, & clementiam oſtendamus, ſed ipſe quidem beneficiorum fontes ſuppeditat ſalutem procurans omnibus. Homines autem, cùm ſint libero arbitrio præditi, hi quidem Dei cultum præferunt, illi verò contraria via ingrediuntur, & finem vitæ ſuæ conuenientem aſſequuntur. Porrò autem Deus eos etiam beneficio afficiens, iuſtam habet in eis iudicandis defenſionem, quòd omni ratione eorum curam gerit. Sic etiam dicebat ad Iſraëlem. Populi mi, quid feci tibi, *Mich. 6.* vel qua te triſtitia aut moleſtia affeci, reſponde mihi. Deinde ſigillatim beneficia commemorat. Ita & per Hier. clamat. QVOD nā delictum in me inuenerunt *Hier. 2.* Patres veſtri, quòd lōge à me receſſerunt, & poſt vana ambulauerunt, & vani facti ſunt? Et rurſus adducit beneficiorum catalogum. Diuinus autem Apoſtolus, tanquam ex aduerſariorum perſona ſyllogiſmum inducit. SIN autem noſtra iniquitas Dei iuſtitiam commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus Deus qui infert iram? Secundum hominem dico, abſit.] Neceſſario poſuit oppoſitionem, quæ ab aliis affertur, & negatione quàm ſit abſurda oſtendit. Non enim, inquit, hęc dico, ſed aliorum rationes adduxi. Id enim eſt, SECVNDVM hominem. Alioqui quomodo iudicabit Deus mundum? Si.n. *alioqui ἐπεὶ* veritas Dei abundauit in meo mendacio in gloriam *nam.* ipſius, quid adhuc ego tanquam peccator iudicor?] Eſt, inquit, abſurdiſsimum hæc dicere. Iuſta eſt enim Dei ſententia nec mea iniquitas Deo clementię gloriam conciliat. Eſſet enim ſumma iniuria, ſi, qui illi gloriam conciliauerunt, ab eo punirentur, & æterno ſupplicio afficerentur. Hoc enim nec iniuſtiſsimorum hominum quiſquā fecerit, ne dum is ex quo ſcatent fontes iuſtitiæ. ET non ſicut blaſphemamur, & ſicut dicunt aliqui nos dicere, Faciamus mala vt veniant bona, quorum iudicium iuſtum eſt.]

Nihil,inquit,horum dicimus:ſed alii nos calumniantur,qui quidem calumnię pœnas luent. Scire autem oportet, quòd cum ſancti dicant Apoſtoli, VBI abundauit peccatum, illic abundauit & gratia, quidam,qui Dei cultui pietatique ſeruiebât, falſa in eos conferentes,illos dicere dicebant,faciamus mala, vt veniant bona,ſed non hic erat doctrinæ Apoſtolicæ ſcopus. Contrà enim decreuerunt vt ab omni iniquitate abſtineretur. Sed eos, qui ad ſanctam prædicationem accedebant,bono animo eſſe iubebant, vtpote priorum peccatorum remiſsione eis à Deo data. Nos autem interpretationem hic ſiſtentes,& mentem interiecta quiete recreantes,eum, qui deditos homini,eumque qui ſurdus & qui ſurdaſter eſt, fecit, laudemus,& vt nos Apoſtolicæ doctrinæ intelligentiam doceat oremus. Dabit enim omnino qui dixit,Petite & dabitur vobis;quærite & inuenietis. pulſate & aperietur vobis. Cum quo patri cum ſanctiſsimo ſpiritu gloria conuenit,& magnificentia, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Matth.7.
Luc.11.

TOMVS SECVNDVS.

IAM diximus, diuinum Apoſtolum velle oſtẽdere Deum & ſeruatorem noſtrum Ieſum Chriſtum neceſſario hominem factum eſſe, & ea de cauſa, & de iis, qui extra legem, & etiam de iis, qui ſub ea vixerunt, locutus eſt, & probauit & illos legem naturalé, & hos legem Moſaicam eſſe tranſgreſſos,& vltimo eſſe ſupplicio dignos, & optimum medicum imitatus eſt, qui docet prius grauitate morbi eius qui laborat; deinde medicamentorum auxilium adhibet: Ita enim & ipſe cum horum & illorum iniquitatem coarguiſſet,ipſoſq. & reos & ſupplicio dignos oſtendiſſet,offert deinceps fidei medicamentum,& diuinæ diſpenſationis benignitatem docet, & dicit. QVID ergo

præcellimus eos? Prius enim cauſati ſumus Iudæos, & Græcos omnes eſſe ſub peccato, ſicut ſcriptum eſt, Non eſt iuſtus quiſquam, non eſt intelligens, nõ eſt requirens Deum, Omnes declinauerunt, omnes inutiles facti ſunt. Non eſt qui faciat bonum, non eſt vſque ad vnum: ſepulchrum patens eſt guttur eorũ linguis ſuis doloſe agebant. Venenum aſpidum ſub labiis eorum. Quorum os maledictione & amaritudine plenum eſt. Veloces pedes eorum ad effundendum ſanguinem. Contritio & infelicitas in viis ipſorum, & viam pacis non cognouerunt. Non eſt timor Dei ante oculos eorum.] In his quoque quæ ſuperius interpretata ſunt, cum circuncisionem cum præputio contuliſſet, ſubiunxit, QVID ergo amplius Iudæo eſt?] Hic quoque volens gratiæ Euangelicæ excellentiam oſtendere, ait, QVID ergo præcellimus eos?] Oſtendimus enim & eos qui extra legẽ, & eos qui ſub lege fuerunt, peccaſſe. Adiecit autem etiam Dauidicum teſtimonium, vt quòd valde propoſito argumento conueniat. Breuitatis autem maximam curam gerens, hoc facit, alioqui omnes Prophetas ad Iudæorum accuſationẽ vocaſſet, qui hæc de iis, & his adhuc abſurdiora dicunt. Vnde ſubiunxit. SCIMVS quòd quęcũq. lex loquitur iis qui ſunt in lege loquitur.] Hoc autẽ etiã valde accuratè & exactè poſuit. Non dixit.n. DE iis qui ſunt in lege, ſed iis qui ſunt in Lege. Multa.n. dicit & de Babyloniis, & de Perſis, & Medis, & Aegyptiis, & aliis pluribus gentibus. Sed tamen, quę de iis prædicta ſunt, Iudæis quoq. obtulit. VT omne os obſtruatur, & ſubditus ſit omnis mũdus Deo.] Illud VT, rurſus quodam ſibi proprio loquendi modo adiecit. Nõ.n. ideo fert legẽ vniuerſorum Deus, & præcepta dat hominibus, vt eos reddat peccatis obnoxios, ſed ipſe id facit eorum ſalutis curã gerens. Qui autem contrarium iter ingrediuntur, ad ſe ſupplicium attrahunt. Deinde dona fidei oſtenſurus, oſtendit prius omnes ea indigere, & ante alios eos maximè qui lege gloriãtur & propter illã ſibi valde placent. QVIA ex operibus

Poſt eos, aeeſt nequaquam.
Prius cauſati ſumus. προῃτιασά-μεθα.
Pſal. 5.

Poſt ſcimus deeſt autẽ.

ὑπόδικος.

legis non iuſtificabitur omnis caro coram illo.] Legis Moſaicæ alia quidem naturæ cognitioni conueniebant, vt, Non Adulteraberis, Non occides, Nō furaberis, Non dices falſum teſtimonium aduerſus proximum tuum, Honora patrem, & matrem, & quęcunque eiuſmodi. Sciebant enim ii etiam qui eam legem non ſuſceperant, vnumquodque eorum non ſolum eſſe accuſationi, ſed etiam ſupplicio obnoxium. Alia autem tulit legiſlator, quæ Iudæis eo ſolo tempore conferebant, quemadmodum circuncifionem, & ſabbatum, & ſacrificia, & aquiminaria ac lauacra, & quæ de leproſo, & eo qui ſeminis fluxione laborat conſtituta ſunt & alia his ſimilia; quæ aliorū quidem ſigna ſunt, ipſa autem per ſe adimpleta, non ſufficiunt ad eum iuſtum reddendum, qui ea exequitur.

περιρραντήρια.

Quamobrem diuinus quoque Apoſtolus dixit, QVIA EX operibus legis non iuſtificabitur omnis caro coram ipſo.] Et ne quis eum legem vituperare exiſtimaret, ſubiunxit, PER LEGEM enim cognitio peccati.] Lex, inquit, perfectiorem peccati cognitionem hominibus indidit, & vt ipſum vehementius accuſaretur effecit: ad rectè autem exercendam virtutem hominibus ſufficere non potuit. Cùm ſic oſtendiſſet legem eſſe ſolum bonorum honeſtorúmq. magiſtram, oſtendit gratiæ potentiā. NVNC autem ſine lege iuſtitia Dei manifeſtata eſt, teſtificata à lege & Prophetis.] Quis Apoſtolicæ ſapientiæ potentiā ſatis pro dignitate admiretur? Simul enim oſtendit & legem ceſſauiſſe, eámque ſuo patrocinio gratiam defendere: Apte autem etiam poſuit illud; MANIFESTATA eſt. Quod enim erat occultatū diſpenſationis myſterium omnibus manifeſtūm reddidit. In gratiæ autem & legis collatione victoriæ excellentiam oſtendit, demonſtrans legem & Prophetas eſſe teſtes gratiæ. IVSTITIA autem Dei per fidem Ieſu Chriſti in omnes & ſuper omnes eos qui credunt.] Repetit quod prædictum fuerat, vt adiiceretur quod reſtabat. Quia enim dixit, IVSTITIA Dei manifeſtata eſt, deinde quædam interpoſuit, hoc

dicto neceſſario repetito, oſtendit per fidem in Dominum Chriſtum eos illa frui, ſiue ſint Iudæi, ſiue Græci, qui eam aſſequi deſiderant. Illud enim IN omnes, dicit Iudæos: ſuper omnes auté, eos qui ſunt ex aliis gẽtibus. Et pergit hoc docere apertius. NON enim eſt diſtinctio. Omnes enim peccauerũt, & egẽt gloria Dei.] Paucis omnes reos eſſe oſtendit, & gratia egere. IVSTIFICATI gratis per gratiam ipſius, per redemptionem quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Sola enim fide allata, peccatorum remiſsionem accepimus: quoniam veluti quoddam redemptionis pretium Dominus Chriſtus ſuũ corpus obtulit. QVEM propoſuit Deus propitiatorem per fidem in ſuo ſanguine.] Propitiatoriũ erat lamina aurea, quæ ſuper arcam ponebatur. Habebat autem vtrinque effigies Cherubin. Illinc autem ſciebat, ſacra obiens Pontifex, Deum eſſe propitium. Docet ergo diuinus Apoſtolus verum propitiatorium eſſe Dominum Chriſtum. Illud enim vetus cuius typum expreſsit. Conuenit autem ei hoc nomen tanquam homini, non tã quam Deo. Tanquam Deus enim ipſe reſponſum reddit per propitiatorium. Vt homo autem, hanc etiã appellationẽ recipit, ſicut & alias, vt ouis, & agnus, & peccatum, & maledictum, & quæcunq; eiuſmodi. Et antiquum quidem propitiatorium erat ſanguinis expers, quoniam erat etiam inanimatum: ſanguinis autem hoſtiarum guttas recipiebat. Dominus autẽ Chriſtus & Deus eſt & propitiatorium, & Pontifex, & agnus, & in ſuo ſanguine noſtram ſalutem procurauit, ſolam à nobis fidem exigens. AD OSTENSIONEM iuſtitiæ ſuæ propter remiſsionem præcedentium delictorum in ſuſtentatione Dei, ad oſtenſionem iuſtitiæ eius in hoc tempore.] Et ſuam bonitatem oſtendit Deus, qui diu lenis patienſque fuerit hominibus qui ſe iniquẽ gerebant, & legem non ſeruabant: & iuſtitiam ſuam omnibus manifeſtam reddidit: Quòd autem non ſine cauſa eos qui delinquebant perpeſſus eſt, ſed hoc eis ſalutis medicamentum præparans, dicit, VT SIT ipſe iuſtus, & iuſtificans

Propitiatorem, ἱλαστήριον, propitiatorium. Exo.25.26.36. & ad Hebr.9.

In ſuſtentatione Dei ἐν ἀνοχῇ intolerantia Dei.

eum qui eſt ex fide Ieſu Chriſti.] Vtrunque enim ſciendum eſt,& quòd iuſtè & humanè ac clementer vniuerſorum Deus noſtra adminiſtrauit, & benignè nobiſcum egit:&quòd quiſquis Domino Chriſto credit,fruitur iuſtitia quæ eſt ex fide. Cùm dona gratię ſic breuiter oſtendiſſet, rurſus ad dicendum de lege reuertitur, & oſtendit eam cedere gratiæ. VBI eſt ergo gloriatio?] Legendum eſt per interrogationem. Deinde reſponſio. EXCLVSA eſt.] Non dixit, Diſſoluta eſt,ſed Excluſa eſt, pro eo quod eſt, Non habet amplius locum. Gloriationem autem vocat altos Iudæorum ſpiritus & nimiam arrogantiam. Sibi enim placebant, & ſe magnificè efferebât, tanquàm ſoli diuina prouidentia fruerentur. Sed cũ diuina gratia apparuiſſet,& in omnes Gentes diffuſa eſſet,ceſſauit Iudæorum gloriatio. Compendioſam enim ſibi parandæ ſalutis rationem Deus dedit hominibus, nempe fidem. Hoc enim etiam per ea quæ deinceps ſequũtur docuit Apoſtolus. PER QVAM legem? factorum? Non,ſed per legem fidei.] Non ſine cauſa autem fidem legem appellauit,ſed Hieremiæ Prophetiam in memoriam reuocans. IN DIEBVS enim,inquit,illis,& in illo tempore, diſponam domui Iſraël & domui Iuda teſtamentum nouum, non ſecũdum teſtamentum,quod diſpoſui Patribus ipſorum. Si autem lex Moſaica appellata eſt teſtamentum,& Nouum rurſus ſimiliter teſtamentum nominatum eſt,hoc autem decernit ut Chriſto credatur,Prophetice diuinus Apoſtolus appellationẽ Legis fidei coniunxit. Deinde quod de fide dicit adtexit. ARBITRAMVR enim iuſtificari hominem per fidem ſine operibus Legis.]Legem hic dixit Moſaicam. Sed tamen non dicit, Arbitramur fide iuſtificari Iudæum,ſed hominem,quod quidem eſt commune naturæ nomen. Vnde ſyllogiſticè ſubiunxit. AN IVDAEORVM Deus tantum? Nonne autem &Gentium?Imò & Gentium.] Deinde tanquam certum,& cui contradici non poteſt, ſententia confirmat. QVONIAM quidem vnus eſt Deus,qui iuſti-

Poſt gloriatio,deeſt τυα (margin, beside "reuertitur")

Hier.31. (margin, beside "BVS enim")

Imo καὶ certè. δικαιώσει Iuſtificabit. (margin)

ficat circuncifionem ex fide,& prẹputium per fidẽ.] Vnus eſt,inquit,omnium Deus, vnus omnium opifex, & fieri non poteſt vt eorum quidem curam gerat,illorum verò non gerat. Omnibus ergo qui credunt ſalutem præbet. Circuncifionem autem vocat Iudæos,Præputium verò Gentes. Soluit autem etiã eam quæ incidit obiectionem. LEGEM ergo deſtruimus per fidem? Abſit. Sed legem ſtatuimus.] Multis enim iam retro ſæculis & lex & Prophetæ de fide prædixerunt. Fidem ergo ſuſcipientes, legem confirmamus. Deinde affert horum probationes, & & cum poſſet plurima Prophetarum teſtimonia adducere,pergit ad ipſam Iudæorum radicem,& oſtendit Patriarcham Abraam iuſtitiam per fidem acquiſiſſe,& dicit.

CAPVT IIII.

QVID ergo dicemus Patrem noſtrum Abraam inueniſſe ſecundum carnem?] Quam,inquit, antequam Abraam Deo crederet, iuſtitiam eius per opera fuiſſe audiuimus? Secundum carnem enim dicit,eam, quæ eſt in operibus. quoniam per corpus opera peragimus. SI ENIM Abraam ex operibus iuſtificatus eſt, habet gloriationem: ſed non apud Deum.] Bonorum operum implementum,eos quidem qui operantur coronat, ſed Dei benignitatem & humanitatem non oſtendit. Sed fides facit vtrunque manifeſtum, & eius qui credit in Deum affectionem & Dei benignitatem, quoniam approbans, & amplectens fidem,eum qui illa prẹditus eſt,victorem declarat,& corona donat. Et hoc confirmat per ſcripturæ teſtimoniũ. Quid enim dicit ſcriptura? CREDIDIT Abraam Deo,& reputatum eſt illi ad iuſtitiam.] Non enim ex lege vitam inſtituens beatiſſimus Abraam diuinum teſtimonium aſſecutus eſt,ſed ei qui vocauit credens,iuſtitiæ fructum collegit. EI AVTEM, qui operatur, merces non imputatur ſecundum gratiam,ſed ſecundum debitum.] Qui eſt enim iuſtitiæ operator,mercedem poſtulat. Iuſtitia autem ex fide eſt donum Dei vniuerſorũ. Hoc enim docent etiam quæ ſequuntur. EI VERÒ qui non

Secundum carnem, nõ cum Patrẽ noſtrum Abraã, ſed cũ Quid inueniſſe, coniungit.

operatur,credenti autem in illum, qui iuſtificat impium; reputatur fides eius ad iuſtitiam.] Cùm ſic per Patriarcham Abraam oſtendiſſet fidem eſſe lege antiquiorem, alium rurſus eius fidedignum teſtem citat, DAVID Prophetam & Regem: cui vniuerſorum DEUS factas Abrahæ promiſsiones renouauit: ſicut enim Patriarchæ Abraam pollicitus eſt ſe in eius ſemine omnes gentes benedicturum, ita etiam dixit diuiniſsimo DAVID. Semel iuraui in ſancto meo, ſi DAVID mentiar. Semen eius manet in ſæculum,& thronus eius tanquã Sol coram me,& tanquam LUNA per fecta in æternum,& teſtis in cœlo fidelis. Et rurſus. Ponam in mari manum ipſius, & in fluuiis dextram eius. Et rurſus.Et Adorabunt eum omnes Reges terræ. Omnes gentes ſeruient ei,& cætera eiuſmodi.Et quoniam oſtendit beatum Abraam per fidem iuſtitiam acquiſiuiſſe,antequam autem data lex eſſet,natus fuerat Abraam,oſtẽdit neceſſario DAVID, qui ſub lege vixit,fidei teſtimoniũ dediſſe,& dicit. SICVT & DAVID dicit beatitudinem hominis,cui DEUS accepto fert iuſtitiam ſine operibus. Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates,& quorum tecta ſunt peccata. Beatus vir cui nõ imputauerit DOMINUS peccatũ.] Lex, inquit,iis qui peccant ſupplicium intulit. Propheta autem eos beatos exiſtimat,qui peccatorum remiſſionem acceperunt. Manifeſtum eſt ergo, quod nos beatos prædicat,& gratiæ dona laudat. Oſtendit autem hanc eſſe omnibus propoſitum,&dicit per interrogationem. BEATItudo ergo hæc in circunciſione, an etiam in præputio?] Deinde rurſus ex Patriarcha Abraã confirmat id quod eſt propoſitũ. DICIMVS enim quòd reputata eſt Abrahæ fides ad iuſtitiam. Quomodo ergo reputata eſt? Ei qui eſt in circunciſione,an ei qui eſt in præputio? Non in circunciſione,ſed in præputio.] Oſtendit non ſolum lege, ſed ipſa etiam circunciſione, fidem eſſe antiquiorem, & quòd ante circunciſionem Patriarcha iuſtitiæ ſecundum fidem teſtimonium accepit. Vbi nam ergo circunciſione opus habuerit qui ex fide iuſtitiam acquiſiuit

Pſal.88.

ibidem.

Pſal.31.

Poſt circuncisione, deeſt tantum. Ei qui eſt, &c. ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ. Dum eſſet in circunciſione,an dũ eſſet in præputio.

fuit, hoc apertè docet. ET ACCEDIT ſignum circunciſionis, ſignaculum iuſtitiæ fidei quæ eſt in præputio.] Non eſt, inquit, circunciſio iuſtitia, ſed teſtimonium iuſtitiæ, & ſignaculum, & ſignum fidei quam ante circunciſionem acceperat. VT SIT pater omnium credentium per præputium, vt imputetur eis iuſtitia & pater circunciſionis.] Sic oportet diſtinguere. Oſtendit enim Patriarcham Abraam primum quidem patrem eorum qui ex præputio crediderunt, quoniam & ipſe cùm adhuc haberet præputium, Deo fidei donum obtulit, præterea autem & Iudæorum, vt qui fuerint cum illo circunciſionis particeps. Et hoc ipſum docet apertius per ea quæ inferuntur. NON IIS tantum qui ſunt ex circunciſione, ſed & iis qui ſectantur veſtigia fidei quę eſt in pręputio patris noſtri Abraam.] Si quis enim ex gentibus excitus, circunciſione non accepta, illam Patriarchæ fidem ſecutus fuerit, quam ante circunciſionem oſtenderat, illius cognatione non fruſtrabitur. Cùm enim vniuerſorum Deus, vt Deus, præuidiſſet ſe vnum populum ex Iudæis & gentibus congregaturum, & eis per fidem ſalutem præbiturum, vtrunque in Patriarcha Abraam prius deſcripſit. Cùm enim oſtendiſſet ipſum etiam ante circunciſionem iuſtitiam ex fide acquiſiſſe, & poſt circunciſionem non ex lege Moſaica vitam inſtituiſſe, ſed in fidei veſtigiis hæſiſſe, eum Patrem gẽtium appellauit. Vt ad illum & Iudæi & Græci reſpicientes, neque hi circunciſionem, neque illi præputium, ſed vtrique eius fidem imitentur. Neque enim circunciſionem, nec præputium, ſed fidem iuſtitiam appellauit diuina ſcriptura. Cùm ſic oſtendiſſet fidem eſſe lege & antiquiorem & præſtabiliorem, oſtendit rurſus legẽ eſſe promiſſione facta Abrahæ recentiorem, oſtendens gratiam eſſe lege antiquiorem. De ea enim factæ ſunt promiſſiones Abrahæ. Pollicitus eſt autem ſe in ſemine eius eſſe omnes gentes benedicturum. Per dominum autem Chriſtum promiſſum fidem accepit. NON enim per legem promiſſio Abrahę aut

εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην καὶ πατέρα περιτομῆς.

ſemini eius, vt hæres eſſet mundi, ſed per iuſtitiam fidei.] Cùm enim Deo credidiſſet, non autem cum ex lege Moſaica vitam inſtituiſſet, accepit promiſſionem benedictionis gentium. SI ENIM qui ex lege, hęredes ſunt: exinanita eſt fides, & abolita eſt promiſsio.] Si enim qui ex lege vitam inſtituerunt, bona promiſſa aſſequuntur; Abraam quidem fruſtra Deo credidit: Falſa autem ſunt, & non vera, quæ illi à Deo promiſſa facta ſunt. LEX ENIM iram operatur.] Lex enim conſueuit eos punire, qui eam trãſgrediuntur. Iram enim ſupplicium appellauit. VBI ENIM non eſt lex, nec præuaricatio.] Lex enim punit eos qui tranſgrediuntur: legi enim coniuncta eſt obſeruatio & tranſgreſsio, cùm hi quidem propter virtutis ſtudium eam lubenter ſeruent, illi verò propter ſocordiam eam ſecurè tranſgredi ſibi in animũ inducant. IDEO EX fide, vt ſecundum gratiam firma ſit promiſsio omni ſemini, non ei ſolum qui eſt ex lege, ſed & ei qui eſt ex fide Abrahæ, qui eſt pater omnium noſtrum.] Iudæorum ſupercilium contraxit, vocans ſemen Abrahæ, eos qui fidem Abrahæ ſunt imitati, etiam ſi ſint alienigenæ. Si autem lex punit eos qui tranſgrediuntur, gratia autem donat peccatorum remiſsionem, hæc confirmat Dei promiſsionem, donans gentibus benedictionem. Quia autem & Gentium & Iudæorum Patrem vocauit Abrahã, confirmat id quod dicit ſcripturæ teſtimonio. SICVT ſcriptum eſt, Quia patrem multarum gentium poſui te.] Deinde exemplo confirmat teſtimoniũ. ANTE DEVM cui credidiſti, qui viuificat mortuos & vocat ea quæ non ſunt tanquam ea quæ ſunt.] Sicut enim, inquit, Deus eſt creator omniũ, & omniũ Deus & curator, ita etiam Abraam omnium Patrem elegit, non ſolum Iudæorum, ſed omnium qui credunt. Docet autem etiam quam inſignis fuerit fides Abrahæ, QVI præter ſpem in ſpem credidit, vt fieret pater multarum gentium ſecundum quod dictũ eſt. Sic erit ſemen tuum. Nec infirmatus eſt fide, nec poſtquam conſiderauit corpus ſuum emortuum, cũ

Præuaricatio, παράβασις. tráſgreſſio.

εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν

Gen. 17.

Poſt dictum eſt, deeſt, ei. Gen. 5. deeſt Sicut ſtellæ cæli & arena maris. ὡς poſtquam.

eſſet centum annorum, & emortuã vuluam Sarræ.] Videns enim ſterilem quidem coniugem, vtrumque autem imbecilla ſenectute opprimi, nullámque ſuſci piendorum liberorum, ſi rationem humanã ſpectes, eſſe ſpem relictam, nec vllum eſſe antiquius exemplũ. quod eum poſſet conſolari, diuinum promiſſum fide liter, hoc eſt firmam fidem adhibendo, ſuſcepit. PRAETER ſpem enim dicit, eam quæ eſt ſecundũ naturam. IN SPE autem, promiſsi Dei. IN REPROMISSIONE etiam Dei non hæſitabat diffidẽtia, ſed confortatus eſt fide, dans gloriam Deo, & plenisſime ſciens, quòd id quod promiſit, potens eſt & facere.] Non enim reſpexit ad naturæ imbecillitatem, ſed abſque vlla hæſitatione eius creatorí credidit. IDEO ET reputata eſt illi ad iuſtitiam, ſupple fides. Ita cùm & in iis qui ſub lege, & in iis qui ante legem fuerunt, fidem viguiſſe oſtẽdiſſet, ad id quod eſt propoſitum orationem conuertit. NON EST autem ſcriptum tantum propter ipſum, quòd reputata eſt ei fides ad iuſtitiam, ſed & propter nos quibus reputabitur credentibus in eum, qui ſuſcitauit Dominum noſtrum Ieſum ex mortuis.] Et Patriarcha, qui videbat mortuam ſuæ coniugis vuluam, credidit quod facile eſſet Deo promiſſum implere, & nos audientes Iudæos vocantes Dominum noſtrũ mortuum, eum reſurrexiſſe credimus. Et nos itaque fructus fidei colligamus, & iuſtitiam, quæ ex ea naſcitur carpamus. Non enim fruſtra ſcripta ſunt quæ Dominus Deus fecit patriarchæ Abrahæ, ſed vt nos illa videntes fidem ſimilem oſtendamus. Illud autem QVI SVSCITAVIT Dominum noſtrum Chriſtum, dixit ſecundum humanitatem. Qua enim paſſus eſt, ea & reſurrexit. Carnis autem paſsio, non eſt diuinitatis, quæ eſt ab omni paſsione & affectione aliena. QVI TRADITVS eſt propter delicta noſtra, & reſurrexit propter iuſtificationem noſtram.] Pro noſtris enim peccatis paſsionem ſubiit, vt noſtrum debitum exolueret, & vt eius reſurrectio communem omnium reſurrectionem procuraret. Per illam enim

etiam, δὲ, autem

confortatus eſt, ἐνεδυναμώθη confirmatus eſt.

reputatum eſt. ἐλογίσθη

Chriſtum in τὸν Ieſum.

ἀφορμάς.

ἀφορμάς. & iuſtificationis cõmoda accipimus ; & in baptiſmo conſepulti, peccatorum remiſsionem ſuſcipimus. Cùm fidei vires ſic oſtendiſſet, & gratiæ dona aperuiſſet, confert ſuam orationem ad exhortandum, vt actiuæ virtutis cura agatur, adhortans. Quia enim exorta fide dixit legem eſſe otioſam, & oſtendit Patriarcham iuſtitiam ex fide acquiſiiſſe, ne ii, qui ſe otio totos dedunt, hinc occaſionem acciperent actiuę negligendæ virtutis, vtpote quòd ſufficeret fides ad iuſtificandum, moralia dicta neceſſario admiſcet, & dicit.

CAP. V.

ἐγκαυχώμεθα deeſt, filiorum, ut ſit gloriæ filiorum Dei.

IVSTIFICATI ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ, per quem nunc acceſſum habuimus per fidem in hác gratiam, in qua ſtamus & gloriamur in ſpe gloriæ Dei.] Fides quidem dedit vobis remiſsionem peccatorum, vóſque ab omni reprehenſione alienos, iuſtoſque, per lauacri regenerationem, effecit. Conuenit autem vos eam ſeruare pacem, quam cum Deo iniiſtis. Cùm enim ei hoſtes eſſemus, reconciliauit nos vnigenitus carne ſuſcepta Dei filius. Simultaté autem illam peccatum peperit. Initam ergo pacem iuſtitia conſeruabit. Ad eam autem perſequendam nos non parum incitari conuenit, ſpem, quæ nobis data eſt, reputantes, & quam nobis dandam eſſe gloriam Deus eſt pollicitus. Suſceptorum enim laborũ remunerationem, non mercedem, ſed gloriam appellauit, oſtendens quanta futura ſit remuneratio. Quia autem eo tempore multas moleſtias ſuſtinebant, iniuriis, contumeliis ac tormentis & innumerabilibus mortis generibus affecti, iure quoque de iis affert cõſolationem. NON SOLVM autem, ſed & gloriamur in tribulationibus.] Apertè ſuam inſuperabilem animi magnitudinem oſtendit. Non dixit enim, Afflictiones ſuſtinemus, ſed Gloriamur in afflictionibus. Gloriamur, inquit, & de nobis magnifice ac præclarè ſentimus, vt qui ſimus Domini paſsionum participes. Et hoc quidem non dixit apertè. Ita enim ſentire, eſt eorum, qui, vt eſt eius ſententia, perfecti ſunt.

Alios autem ex futuris conſolatur. SCIENTES quòd tribulatio patientiam operatur, patientia autẽ probationem, probatio verò ſpem, ſpes autem non confundit.] Quando aliqua moleſta & difficilia quẽpiam circumſederint, ſi fortiter ferat eorum impetus probatus efficitur, & futurorum ſpe nititur. Illa eſt autem non falſa, & quæ quod verum eſt habet. Hoc enim dixit illud, Non confundit, vtpote cùm qui ſperant quidem, ſed ſpe falluntur, erubeſcant, & pudore afficiantur. QVIA CHARITAS Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis.] Sancti enim ſpiritus gratia, quam per baptiſmum accepimus, noſtrum in Deum deſiderium accendit. Deinde etiam docet cauſam amoris. CHRISTVS enim, cùm adhuc eſſemus ſecundum tempus infirmi, pro impiis mortuus eſt. Vix enim pro iuſto quis moritur. Nam pro bono forſitan quis audeat mori.] Cogitamus enim, quòd cum adhuc delinqueremus, & iniquè nos gereremus, morbóque impietatis adhuc eſſemus implicati, Dominus Chriſtus mortem pro nobis ſuſcepit: & hinc benignitatis & clementię abyſſum intelligimus. Pro iuſto enim vix quiſquã mortem ſubierit. Ipſe verò propter inſignem charitatem pro peccatoribus mortem ſubiit. Hoc enim ſubiungit. COMMENDAT autem charitatem ſuã Deus nobis, quod cùm nos adhuc peccatores eſſemus, ſecũdum tempus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.] Deus autem inſignem ſuam in nos charitatem oſtendit, quòd Chriſti mors non pro iuſtis fuerit, ſed pro peccatoribus. Nunc enim oſtendit, quòd per fidem in ipſum iuſtificati ſumus, quando autem pro nobis mortem ſubiit, omni adhuc peccatorum generi eramus obnoxii. Illud autem Secundum tempus, pro eo quod eſt in tempore, opportunè, ac tempore conuenienti. Idem autem dicit etiam in epiſtola ad Galatas. Quando autem venit plenitudo temporis, miſit filium ſuum factum ex muliere, factum ſub lege, vt eos qui ſub lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus. MVLTO igitur magis

τ̃ φίλτρου.

Vet. trad. habet ut quid. n. etc. & legit interrogatiuè moritur ἀποθανεῖται, morietur.

nobis, εἰς ἡμᾶς, in nos.

Gal. cap. 4.

γενόμενον, natum.

nunc iuſtificati in ſanguine ipſius,ſalui erimus ab ira per ipſum.] Qui enim pro impiis & iniquis execrabilem illam mortem ſubiit,clarum eſt,quòd eos etiã, qui in illum crediderunt,à ſupplicio liberabit. Iram enim futurum ſupplicium appellat. SI ENIM, cũ inimici eſſemus,reconciliati ſumus Deo per mortem filii ipſius,multo magis reconciliati, ſalui erimus in vita ipſius.] Si cùm inimici infeſtique eſſemus,tanta nos cura dignos exiſtimauit vt filium ſuum pro nobis morti traderet:quomodo fieri poteſt,vt facta reconciliatione,nos æternę vitę non ſimus participes? Ac rurſus quidem certe vocat filium Dominum Chriſtum, qui eſt idem Deus & homo. Clarum eſt autem, vt exiſtimo,vel maximè Hæreticis,in quanã natura paſsio facta ſit. NON SOLVM autem hoc, ſed etiam gloriamur in Deo per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum per quem nunc reconciliationem accepimus.] Non ſolum enim vitam immortalem expectamus,ſed etiam in vita præſenti vt Deo familiares effecti gloriamur, de Chriſto Domino cogitantes,qui interceſſor ac mediator noſter factus pacem procurauit. Ab hoc deinceps loco diuinæ diſpenſationis reuelat myſterium,&incarnationis cauſam docet. PROPTEREA ſicut per vnum hominem peccatum in mundum intrauit, & per peccatum mors & ita in omnes homines mors pertranſiit, in quo omnes peccauerunt.] Cùm Dominus Deus Adam fabricatus eſſet,& ratione ornaſſet,dedit vnum præceptum ad rationem exercendam. Neque enim fieri poterat,vt qui eſſet rationis particeps,& bona ac mala diſcernendi facultatem haberet, abſq. vlla lege viueret. Is deceptus mandatum tranſgreſſus eſt.Supplicii autem comminationem legiſlator mandato coniunxit ab initio.Is itaque,cùm mortis decreto factus fuiſſet obnoxius, ita Cain & Seth & alios genuit.Hi verò omnes,vtpote ex eo geniti,habebant mortalem naturam, eiuſmodi autem natura multis indiget, & cibo, & potu,& indumentis,& habitatione,& diuerſis artibus. Eorum autem

gloriamur, καυχώμενοι, *gloriantes*.

pertranſiit διῆλθεν *pertranſit*. ἐφ' ᾧ *quatenus, propterea quòd, propter quẽ*

vſus ſæpe ad mediocritatis exuperationem incitat. Mediocritatis autem exuperatio peccatum generat. ἀμετρία. Dicit itaq. diuinus Apoſtolus, quòd cùm Adam peccauiſſet, & mortalis propter peccatum factus eſſet, vtrunque ad genus peruenit. Ad omnes enim homines mors peruaſit, quatenus omnes peccauerunt. ἐφ' ᾧ. Non enim propter primi parentis peccatum, ſed propter ſuum, vnuſquiſque mortis decretum ſuſcipit. VSQVE ad legem enim peccatum erat in mundo. Peccatum autem non imputabatur cum lex non eſſet.] μὴ ἐλλογεῖται νόμου οὐκ ὄντος, non imputatur cum nō ſit lex. Non, vt nonnulli exiſtimabant, eos accuſat qui legem præceſſerunt, ſed omnes ſimul. Illud enim, Vſque ad legem, non dicit vſque ad legis principium, ſed vſque ad finem legis, pro eo quod eſt, donec lex dominata eſt, habuit peccatum vires ſuas. Si enim non ſit lex, non poteſt eſſe trangreſsio. SED regnauit mors ab Adam vſque ad Moſen, etiam in eos, qui non peccauerunt, in ſimilitudinem præuaricationis Adam qui eſt forma futuri.] ἐν ὁμοιώματι παραβάσεως, in ſimilitudinem tranſgreſsionis. Moſen legē appellat. Hoc autem licet etiam inuenire in Euangelijs, Habent Moſen & Prophetas. Luc. 16. Ita etiam diuinus Apoſtolus in ſecunda ad Corinthios dicit. Sed vſq. in hodiernum diem cum legitur Moſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum, pro eo quod eſt, lex. 2. ad Cor. 3. Regnauit itaque, inquit, mors ab Adam vſque ad Apparitionem Seruatoris noſtri, tunc enim ſuſcepta eſt. Lex enim, inquit, & prophetæ vſque ad Ioannem prophetauerunt. A tempore autem Ioannis regnū cœlorum vim patitur, & violenti rapiunt illud. Matth. 11. Regnauit autem mors etiam in eos qui non peccauerunt in ſimilitudine tranſgreſsionis Adæ. Etſi enim illud mandatum non tranſgreſsi ſunt, alia tamen delicta commiſerunt. Adam autem appellauit Chriſti typum. Ipſum enim vocat futurū hac de cauſa, quòd ſicut ille, qui primus peccauit, mortis decreto ſubiectus eſt, & totum genus primum parentem ſecutum eſt: ita etiam Dominus Chriſtus, cum ſummam iuſtitiam adimpleſſet, mortis potētiam diſſoluit, & qui primus ex mortuis reſurrexit, omnem naturam ho-

minum ad vitam reducet,& quia Adam typum Chriſti vocauit,oſtendit eius excellentiam. SED non ſicut delictum,ita & donum.] Sed quomodo? SI enim vnius delicto multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei, & donum, in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti in plures abundauit.] In pœna,inquit,Dominus Deus iuſtitiæ decretum ſeruauit,& cũ Adam peccaſſet, & morti eſſet traditus, vniuerſum genus eſt conſecutum,multo vtique iuſtius in Dei benignitate & clementia iuſtitiam ſeruari,& Domini Chriſti reſurrectionis omnes homines eſſe participes. Dominum autem Chriſtum hominem hic appellauit, vt Adæ typum perfectè oſtẽderet,quia ſicut illic per vnum hominem mors, ita per vnum hominem hic eſt mortis diſſolutio. ET NON ſicut per vnum hominem donum. Nam iudicium ex vno in condemnationem, Gratiam autem ex multis delictis in iuſtificationem.] Superat, inquit, gratiæ munificentia iuſtitiæ decretum. Tunc enim cùm homo peccaſſet,totum genus pœnas luit. Nunc autem cum omnes homines ſe impiè & inique gerant, non ſupplicium irrogauit, ſed vitam donauit. SI ENIM vnius delicto mors regnauit,per vnum multo magis gratiæ abundantiam & donationis & iuſtitiæ accipientes,in vita regnabunt per Ieſum Chriſtum.] Si per vnum hominem tranſgreſsio, mortis potentiam cõfirmauit: clarum eſt, quòd, qui copioſa Dei dona acceperunt, erunt morte potentiores, & cum Chriſto regni ab omni exitio ac interitu alieni,& vitæ æternæ erunt participes. IGITVR ſicut per vnius delictum,in omnes homines in condemnationem, ita & per vnius iuſtitiam, in omnes homines in iuſtificationem vitæ.] Ne dubitate, inquit, in iis quæ à me dicuntur ad Adã reſpicientes. Si enim illa vera ſunt, vt ſunt, & cum ille tranſgreſſus eſſet, vniuerſum genus mortis decretum ſuſcepit,clarum eſt quòd ſeruatoris iuſtitia vitam omnibus hominibus procurat. Et rurſus hoc ipſum,aliter dicit,orationem varians & continuè reuoluens ac circum-

donum, χάρισμα.

δεον.

Decretum & δεον

Iuſtitiã δικαίωμα iuſtificationem.

agens, vt œconomiæ myſterium nos apertius doceat. SICVT enim per inobedientiam vnius hominis peccatores conſtituti ſunt multi, ita & per vnius obedientiam iuſti conſtituentur multi.] Exactè hic & in Adam & in gratia poſuit illud, Multi. Nam & in illis inuenimus aliquos, qui à maioribus peccatis alieni fuerunt, vt Abel, & Enoch, & Noë, & Melchiſedech, & Patriarchas, & eos etiam, qui in lege clari inſigneſque fuere, & poſt gratiam, multi vitam iniuſtam & ſceleratam amplectuntur. Ita cùm nos ab Adam diuinæ incarnationis cauſas docuiſſet, quæ incurrit dubitationem opponit, & eius ſolutionem inducit. Ea autem in legem incurrit, quæ inter Adam & Seruatoris noſtri aduentum data eſt. Et ideo dixit diuinus Apoſtolus. LEX AVTEM ſubintrauit, vt abundaret delictum.] Illud autem vt, non pro cauſa poſuit, ſed ex ſuo proprio modo loquendi. Vult autem dicere, quòd nec priori quidem tempore reliquit Deus homines ſua curatione & prouidentia deſtitutos. Sed Iudæis quidem legem dedit, per illorum autem ſtudium ac diligentiam pietatis quoque lumen aliis gentibus oſtendit. Propriè autem poſuit illud Subintrauit, quoniam promiſsi quod datum erat Patriarchæ, Chriſtus erat finis. IN SEMINE enim tuo, inquit, benedicentur omnes gentes terræ.] Inter Abraam autem & Chriſtum lex media ingreſſa eſt. Ita autem exactius quidem docuit quòd peccatum malum eſt, ipſum autem compeſcere ac profligare non potuit, ſed etiam magis auxit. Quo enim plura præcepta data ſunt, eo plures tranſgreſsiones fuerunt. Sed diuinus Apoſtolus breuem ſolutionē intulit. VBI AVTEM abundauit peccatum, ſuper abundauit gratia.] Dei, inquit, beneficentiæ detrimentum non attulit: ſed inſignem eius bonitatem magis oſtendit. VT, SICVT regnauit peccatum in morte, ita & gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam per Ieſum Chriſtū Dominum noſtrum.] Hic compleuit caput, docet autem, quòd ſicut pec-

ἀπημελῆτως

catum, quod mortem peperit, regnauit in mortalibus corporibus, animi motus ad mediocritatis exuperationem incitans: ita gratia iuſtitiam per fidem credentibus largita, non habet regnum tempore peccato æquale, ſed æternum, & ſine fine. Peccatum enim corporibus imperabat, eorum autem morte à regno ceſſabat. Qui enim mortuus eſt, vt vult diuinus Apoſtolus, à peccato iuſtificatus eſt. Sed poſt reſurrectionem, cum à corruptione interituque aliena & immortalia corpora facta fuerint, regnabit in eis gratia, peccato nullum deinceps locum habente, vbi enim perturbationes animi ceſſauerint, non erit locus peccato. Deinde rurſus aliam emergentem dubitationem proponit, & nullo negotio diſſoluit.

ἁμαρτία.

CAP. VI.

QVID ergo dicemus? manebimus in peccato vt gratia abundet? Abſit.] Negatione quàm id ſit abſurdum oſtendit. Hoc autem poſuit propter id quod iam ante dictum eſt, Vbi abundauit peccatum, ſuperabundauit gratia. Non illi autem ſuffecit enuntiatiua negatio, ſed hoc etiam alia ratione ac methodo aggreditur. QVI mortui ſumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?] Et quomodo mortui ſumus? AN IGNoratis, quòd quicunque baptizati ſumus in Chriſto Ieſu, in morte ipſius baptizati ſumus?] Negaſti, inquit, peccatum, & mortuus illi factus es, & Chriſto conſepultus es, quomodo ergo fieri poteſt, vt tu illud peccatum ſuſcipias? CONSEPVLTI enim ſumus cum illo per baptiſmum in mortem, vt quemadmodũ Chriſtus ex mortuis ſuſcitatus eſt per gloriam patris, ita & nos in vitæ nouitate ambulemus.] Ipſum baptiſmatis myſterium docuit te peccatum fugere. Baptiſmus enim habet typum mortis Domini. In illo autem tu & mortis & reſurrectionis fuiſti vnà cum Chriſto particeps. Oportet ergo te nouam quandam vitam viuere, & ei conuenientem, cuius tu reſurrectionis fuiſti particeps. Gloriam autem Patris vocat diuinitatẽ

ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί *an ignoratis fratres.*

οὖν, *ergo.*

Chriſti. Etenim in alia dicit epiſtola. Vt Deus Domi
ni noſtri Ieſu Chriſti pater gloriæ. Et Dominus in
Euangeliis. Soluite templum hoc, & in tribus die- *Ioan. 2.*
bus excitabo illud. Quòd ſi Hæretici hanc interpre
tationem non admiſerint, ne ſic quidẽ vnigeniti glo
riæ quidquam detrahent. Etſi enim Pater eum ſuſci-
tauit, ſuſcitauit vt hominem: Vt homo enim etiam
paſsionem ſuſcepit. SI ENIM complantati facti
ſumus ſimilitudini mortis eius, ſimul & reſurrectio- *ἀλλὰ κ̀, quin*
nis erimus.] Quoniam ſalutiferum baptiſmum vo *etiam.*
cauit mortis typum, nominis immutatione reſurre-
ctionem aperte innuit. Quod recte enim planta- *ὀνόματος*
tur, enaſcitur. HOC ſcientes, quod vetus homo no- *ἐναλλαγῇ*
ſter ſimul crucifixus eſt, vt deſtruatur corpus pecca- *καταργηθῇ*
ti, vt non vltra ſeruiamus peccato.] Veterem ho- *otioſum red*
minem nõ appellauit naturam, ſed malam mentem. *datur.*
Eam autem dicit eſſe baptiſmo mortificatam, vt ſit
corpus otioſum peccato. Hoc enim ſignificat illud,
vt Otioſum ſit corpus peccati, vt peccato non am-
plius ſeruiat. Deinde hoc etiã apertius ex alia docet
ſimilitudine. QVI enim mortuus eſt, iuſtificatus eſt
à peccato.] Quis enim vnquam vidit mortuum vel
alienum cubile conſtuprantẽ, vel homicidio manus
ſuas cruentantem, vel aliquid aliud turpe & flagitio
ſum agentem? SI autem mortui ſumus cum Chri-
ſto, credimus quòd etiam ſimul cum illo viuemus.]
Oportet itaque & nos Chriſto conſepultos peccato
quidem eſſe mortuos, expectare autem reſurrectio-
nem. Deinde rurſus ponit exemplum. SCIENTES *ἐγερθεὶς, qui*
quod Chriſtus reſurgens à mortuis iam non mori- *reſurrexit.*
tur, mors illi vltra nõ dominabitur. Quod enim mor *οὐκ ἔτι, non*
tuus eſt peccato, mortuus eſt ſemel, Quod autem vi *amplius.*
uit, viuit Deo.] Per hæc verba ſatis docuit, eos qui *κυριεύει, do-*
crediderunt volens à peccato abducere. Semel, in- *minatur.*
quit, mortuus eſt Chriſtus, nec vt bis moriatur fieri *ὃ γὰρ, qui.n.*
poteſt, habet enim corpus immortale, & ideo vnum *mortuus eſt.*
etiam baptiſmum percipimus. Ne aliam ergo per ba
ptiſmum remiſsionem expectes. Pulchrè autem di-
xit eum mortuum eſſe peccato. Nõ erat enim morti

obnoxius,peccatum enim non fecerat, ſed propter noſtrum peccatum mortem ſubierat. ITA & vos exiſtimate,vos eſſe quidem peccato mortuos,viuentes autem Deo in Chriſto Ieſu.] Et vos itaque in peccati quidem operatione veſtra eſſe membra mortua oſtendite: vitam autem ſecundum Chriſtum amplectimini,per quam,vitam immortalem aſſequemini.Oportet itaq.nos huic doctrinæ mentẽ adhibere, & peccati quidẽ inſidias fugere:Chriſtum autẽ, qui nos ſeruauit,ad auxilium vocare.Inuocatus.n.præſto aderit,& ſuam nobis opem præbebit. Cum quo Patri cum ſancto ſpiritu gloria conuenit & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

TOMVS SECVNDVS.

Vt obediatis &c. εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ, vt ei obediatis in concupiſcentiis eius.

NE ergo regnet peccatum in mortali veſtro corpore,vt obediatis concupiſcentiis eius.] Regnum in hoc differt à Tyrannide, quòd exiſtat quidem Tyrannis,inuitis ſubiectis, Regnum autem, iis volentibus quibus imperatur. Suadet ergo, ne peccati poteſtati amplius aſſentiamur,Dominus enim humana carne ſuſcepta eius regnum euertit,& vt qui mortalibus, & adhuc patibile corpus habentibus leges ferret, ea ſtatuit,quæ illorum imbecillitati reſpondeant, & non dicit,Ne Tyrannidem exerceat peccatum, ſed ne regnet.Illud enim eſt illius proprium:hoc verò,noſtræ mentis. Animi enim perturbationum motus, & vexatio,ineſt nobis natura:eorum autẽ quæ ſunt prohibita actio à noſtra mente dependet. Oſtendit autẽ etiam bellum non diuturnum futurum,corpus mortale appellans.Cùm id enim mortis terminum acceperit,ceſſat etiam animi perturbationum inſultus.

ἐκλύειν. Iubet ergo nos non deponere quidem peccati tyrannidem, ſed ei non cedere immodicè accendenti

appetitiones corporis. NEQVE exhibete membra veſtra arma iniquitatis peccato.] Cùm regni mentionem feciſſet, eius quoque neceſſario armaturam oſtendit: noſque victoriæ parandæ rationem docuit. Peccatum enim noſtris aduerſus nos membris armis vtitur. SED EXHIBETE vos Deo tanquam ex mortuis viuentes.] Et hoc iam dixit. Sic & vos exiſtimate eſſe mortuos quidem peccato, viuentes autem Deo in Chriſto Ieſu, pro eo quod eſt. Cũ Chriſto conſepulti eſtis, & conſurrexiſtis. Peccato itaque mortui eſtis, & aliam vitam quæritis. ET MEMBRA veſtra arma iuſtitiæ Deo.] Oſtendit non malum eſſe corpus, ſed boni Dei opificium. Poteſt enim ſi recte honeſteque ab anima gubernetur, Deo ſeruire, & ſuum munus obire. Electionis itaque ad id quod eſt deterius inclinatio, præbet membra veluti quædam arma peccato: & rurſus, cognitionis in ea quæ bona, & honeſta ſunt affectio, efficit vt membra diuinis legibus inſeruiant. Sobrii enim & temperantis muſici lingua offert conuenientem muſicam vniuerſorum Deo: Ebrii verò & deſipientis, inſuauem blaſphemiæ vocem furioſè emittit. Ita etiam ea veris ſermonibus ornatur, & ſalſis inquinatur. Ita etiam oculus pudicè & impudicè, torueq. & humanè intuetur. Ita etiam manus & occidit, & miſeretur, &, vt ſemel dicã omnes corporis partes & arma iuſtitiæ fiunt, ſi mens velit: & rurſus peccati, quando illa peccati poteſtatem amplexa fuerit. Diuinus autẽ Apoſt. aliunde quoq. oſtendit victoriæ facilitatem. PECCATVM enim, inquit, non amplius vobis dominabitur.] Non amplius, inquit natura ſola luctatur, ſed opem ferentem habet gratiã ſpiritus. Hoc enim ſubiunxit. NON enim ſub lege eſtis, ſed ſub gratia,] Docet enim quòd ante gratiam lex ſolum docebat quid eſſet agendum: iis autem, quibus ipſa imponebatur, nullum penitus auxilium afferebat. Gratia autem, prçter legis impoſitionem, præbet etiam auxilium, & propterea lege eſt perfectior, quç fit à gratia legis latio, vtpote cùm au

ετι, id eſt, amplius nõ eſt in Lat. traductione

xilium ſoluet difficultatem. Deinde rurſus ſoluit oc currētem dubitationem. QVID ERGO? PECCABIMVS, quoniam non ſumus ſub lege,ſed ſub gratia?] Propter eos qui ſunt contentioſiores, & reprehendendi cupidiores,hâc obiectionem poſuit, & primum quidem negauit, rei abſurditatem oſtendens,& dixit, ABSIT.] Deinde docet pluribus cōtrarium. AN neſcitis, quòd cui vos exhibetis ſeruos ad obediendum,ſerui eſtis eius cui obeditis, ſiue peccati ad mortem,ſiue obeditionis ad iuſtitiam?] Cui ſeruire volueris oportet ei te iubenti parere,nō enim fieri poteſt, vt duobus dominis ſimul ſeruias. Repugnat autem ex diametro iuſtitia & peccatum. Hoc etiam dixit Dominus in ſacris Euangeliis. Nemo poteſt duobus dominis ſeruire. GRATIAS autem Deo,quòd fuiſtis ſerui peccati, obediſtis autem ex corde in quem traditi eſtis typum doctrinæ.] Et eorum mutationem oſtendit,& quàm hoc ſit ei gratum aperuit,Deo hymnum offerens. Eratis enim, inquit,ſerui peccati: veſtra autem ſponte liberaque animi voluntate illius dominium excuſsiſtis,& ſpiritalem doctrinam amplexi eſtis. LIBERATI autem à peccato,ſerui facti eſtis iuſtitiæ.] Peccati ſeruitutem excuſsiſtis,iuſtitiæ autem iugum ſubiiſtis. Fieri ergo non poteſt vt cum hoc habeatis,illius præceptis cedatis. HVMANVM dico propter infirmitatem carnis veſtræ.] Naturæ adhortationem metior. Scio enim quæ in mortali corpore mouentur animi perturbationes. SICVT ENIM EXHIBVISTIS membra veſtra ſeruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem, ita nunc exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ ad ſanctificationem.] Per hæc quoque oſtendit non eſſe corpus accuſandum,ſed,quæ cum malè ducit,mentem. Nihil autē à nobis quod non præſtari poſsit exigit, ſed vt quæ peccato exhibuimus, ea ſola iuſtitiæ præbeamus. Atqui illi quidem iniuſta iubenti paruimus,huic autem ſi pareamus, id nobis conciliabit ſanctificationem. CVM enim ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis

ad obediendum iis vtamur,ad obedientiam.

Matth.3.

iuſtitiæ.] Illius enim ſolius iuſſa implebatis, non admittebatis autem leges iuſtitiæ. Deinde etiam aliunde oſtendit differentiam. QVEM ergo fructũ habuiſtis tunc?] Vos, inquit, dicite emolumenta peccati, imò verò eſt potius ſuperuacaneum id interrogare. Etenim vos tacentes acceptum damnũ confitemini, namque pudore ſuffundimini. Hoc enim ſubiunxit. IN quibus nunc erubeſcitis.] Etſi enim ſit quiſpiam longè impudentiſsimus, poſtquam à voluptate ceſſauit, pudore afficitur. Adiicit autem præterea maiorem & acerbiorem fructũ peccati. NAM finis illorum mors eſt.] Mortem autem dicit, non hanc temporalem, ſed æternam. NVNC verò liberati quidem a peccato, ſerui autem facti Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationem, finem autem, vitam æternam.] In his oppoſuit quidem peccato Deum, pudori autem ſanctificationem, æternæ autem morti vitam æternam. STIPENDIVM enim peccati mors eſt.] Quia olim quidem regnauit, nũc autem tyrannidem exercet, & arma eius membra quæ malè reguntur appellauit, meritò etiam mercedem Græce ὀψώνιον appellauit, ita enim ſolent appellare teſſeram frumentariam militarem. Etenim dicit in epiſtola ad Corinthios. QVIS vnquàm militat ſuis ſtipendiis. GRATIA autem Dei vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro, Amen.] Hic non dicit mercedem, ſed gratiam. Eſt enim Dei donum vita ęterna. Etſi quis enim ſummam & abſolutam iuſtitiam præſtiterit, temporalibus laboribus ęterna in æquilibrio non reſpondent. Hæc cum dixiſſet de eo quod eos peccare non oporteat qui vitam ex gratia inſtituunt, rurſus conuertit orationem ad conferendum legem cum gratia: & huius quidem oſtendit potentiam, illius verò imbecillitatem, & docet quòd hac quidem exorta illa ceſſauit. Sic autem incipit.

In quibus ἐφ' οἷς, *propter quæ.*

ὀψώνιον

I. Cor. 4. ὀψωνίοις.

οὐκ ἀντιταλαντεύονται.

CAP. VII.

AN ignoratis fratres (ſcientibus enim legem loquor) quòd lex in homine dominatur quanto tempore viuit.] Vos, inquit, rectè ſcitis qui in lege

κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου *dominatur homini.*

τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ, viuente viro alligata eſt lege.

Poſt lege, de eſt viri.

eductі eſtis, quòd lex iis dominatur qui adhuc ſuper ſunt. Affert autem etiam exemplum rei propoſitæ conueniens, & dicit. NAM quæ ſub lege eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi. Sin autem mortuus fuerit vir eius, ſoluta eſt à lege viri.] Deinde hoc docet apertius. IGITVR viuente viro vocabitur adultera ſi fuerit cum alio viro. Sin autem mortuus fuerit vir eius, liberata eſt à lege, vt non ſit adultera ſi fuerit cum alio viro.] Adulteram, inquit, vocat lex, nō eam, quæ poſt mortem coniugis alii coniungitur, ſed eam quæ cōiuge ſuperſtite cum alio copulatur, eam enim, vt quæ legem matrimonii iniuria afficiat, puniri iubet. Clarum eſt ergo, quòd poſtquam vir vitam finierit, ex lege, & non contra legem facit vidua, quę alii nupſerit. Et ſciebat quidem diuinus Apoſtolus, quòd lex viuentibus quoque ſeparandi matrimonii facultatem dederit, quando id non gratum eſſet, ſed Dominicum præceptum exaudiit, quod dicit Moſen hanc legem dediſſe ad cordis Iudæorum duritiam: ſed lege naturæ hæc non ita habuiſſe. Vnum, inquit, virum & vnam fœminam creauit Deus, in ipſa creatione matrimonii legem ſtatuens. Et propterea illo relicto, ad legem, quæ de mortuis lata eſt, acceſsit, & ſubiunxit. ITAQVE fratres mei & vos mortificati eſtis legi per corpus Chriſti, vt ſitis vos alterius qui ex mortuis reſurrexit.] Atqui exemplo conuenienter conſequens erat dicere, Lex mortificata eſt, hoc eſt ceſſauit. Sed Iudæorum imbecillitatis rationem habens, legem enim valde amplectebantur: nec Hæreticis, qui veteri teſtamento ſunt infeſti, eius accuſandæ occaſionem dare volens, non dixit legem ceſſauiſſe: ſed dixit nos legi mortificatos eſſe per baptiſmum ſalutarem, deinde cum reſurreximus, alteri coniūctos eſſe, qui ex mortuis reſurrexit, hoc eſt Domino Chriſto. Et quoniam coniunctionem & matrimonium noſtrum in Chriſtum fidem appellauit, meritò matrimonii quoque fructum oſtendit. VT FRVctificetis, inquit, Deo.] Quis eſt autem fructus? Vt membra noſtra ſint arma iuſtitiæ. Valde

Alterius τῷ ἑτέρῳ alteri,

ἵνα καρποφορήσωμεν, vt fructificemus.

autem

autem ſapienter oſtēdit ipſam legem iubere vt Chriſto coniungamur. Non prohibitum enim, inquit, erat quominus poſſet mulier alii viro nubere poſt prioris mariti mortem. Deinde rurſus oſtendit differentiam. CVM enim eſſemus in carne.] Hoc eſt dum in legis ſtatu ageremus, Carnem enim vocauit eas leges quæ carni datæ ſunt, de cibo, & potu, & lepra, & iis ſimilibus. PASSIONES peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris noſtris.] Non dixit ſub lege, ſed per legem. Ipſa enim non operabatur peccatum, ſed ipſa peccatum accuſabat. Peccatum autem bono malè vſum eſt. Neque verò membra noſtra, operabātur peccatum, ſed per membra noſtra, animæ ad id quod eſt deterius inclinatio, perfecit eius operationem. Quid autem ex eo eueniebat? VT FRVctificarent morti.] Per hæc autem nos docuit, quòd ante gratiam, dum ſub legis ſtatu ageremus, peccati vehementiores impetus ſuſtinebamus, cùm lex quid eſſet quidem agendū oſtenderet, auxilium autem non ferret. NVNC autem ſoluti ſumus à lege.] Rurſus parcè loquens in cautione perſtitit: & non dixit, SOLVTA eſt lex, ſed nos ſoluti ſumus à lege. (Eſt autem Græce κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, idest, Ocioſi facti ſumus à lege) lex ſcilicet nobis otioſa facta eſt, neque enim ex illa amplius vitam inſtituimus. Et quomodo ſoluti ſumus? MORTIS in qua detinebamur.] Cùm enim legi obnoxii eſſemus, acceſsimus ad baptiſmum. Simul autem cum Chriſto mortui, ac cum ipſo reſurgentes, legiſlatori coniuncti ſumus, nec legitima viuendi ratione amplius opus habemus. Ipſam enim ſpiritus gratiam accepimus. Hoc enim etiam ſequentia declarant. ITA vt ſeruiamus in nouitate ſpiritus, & non in vetuſtate literæ.] Et literæ quidem oppoſuit ſpiritum, veteri autem nouum, vt litera quidem legem oſtenderet, veteri autem, eius ceſſationē. Nam & Deus dicit per Hieremiam Diſponam domui Iſrael & domui Iudæ teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui patribus eo-

εἰς τὸ καρποφορῆσαι ad fructificandum.

ἀποθανόντες, mortui.

Hier. 31.

rum,in die quò apprehenſa ego manu ipſorum edu xi eos è terra Aegypti. Quare etiam per Prophetam oſtenſa eſt differentia,& cum nouum teſtamentum apparuerit,oportet vetus cedere. Hæc cùm dixiſſet diuinus Apoſtolus, & præuideret, vtpote qui diuina eſſet gratia dignus habitus, quòd quidam ex Hæreticis hæc ad veteris teſtamenti accuſationem accepturi eſſent, & exiſtimaturi veterem legem eſſe alicuius alius Dei,neceſſario quoque ponit obiectiones,earumque affert ſolutiones. QVID ergo dicemus? Lex peccatum eſt?] Multa poſuit in iis quæ prius dicta ſunt,quæ iis,qui legem vellent maledictis impetere, præberent occaſionem ad eam accuſandam, niſi afferret propoſitam quæſtionum ſolutionem. LEX enim ſubintrauit, vt abundaret peccatum,& LEX iram operatur,& ex operibus legis nō iuſtificabitur coram eo omnis caro, & quæ ſunt his ſimilia. Vnde ad ſolutionem poſuit horum ipſorum obiectionem. Ac primum quidem blaſphemam & improbam eſſe oſtendit interrogationem,& negatiuam poſuit orationem. ABSIT.] Deinde docet legis vtilitatem. SED peccatum non cognoui niſi per legem.] Non ſolum,inquit,non eſt lex peccati magiſtra, Abſit, ſed contrà etiam peccati accuſatrix. Neque enim cognouiſſem quid malum, niſi illa me docuiſſet. NAM ET concupiſcentiam neſciebā niſi lex dixiſſet, Non concupiſces.] Illud nō cognoui,& neſciebam,nō hic ignorationē omnino ſignificant,ſed hoc dicit, Naturalis diſcretionis exactiorē cepi cognitionē per legem. OCCASIONE autem accepta, peccatum per mandatum operatum eſt in me omnem concupiſcentiam.] Oſtendit eam eſſe omnino ab accuſatione liberam. Quia enim dixit aucta eſſe peccata per legis impoſitionem, ne quis exiſtimaret legem illius fuiſſe cauſam, neceſſario illius modum oſtendit. Cùm enim peccatum ex lege lata pugnæ ac contentionis occaſionem cepiſſet, imbecilliorem rationē expugnauit. SINE lege enim peccatum mortuum erat.] Niſi ſit enim lex, quæ

οὐκ ᾔδειν non ſciuiſſem

quid ſit agendum oſtendat, & quod non agendum prohibeat, non eſt locus peccato. Deinde exemplo hoc manifeſtum efficit. Ego autem viuebam ſine lege aliquando. Adam enim ante tranſgreſsionem nõ habebat metum mortis. SED cum veniſſet mandatum, reuixit peccatum, ego autem mortuus ſum.] Cùm enim Deus de arboribus ſtatuiſſet præceptum, ſtatim Diabolus per ſerpentem acceſsit ad mulierẽ, & fallacibus illis ſermonibus vſus eſt. Illa autem inescata, cùm fructus pulchritudinem aſpexiſſet, à voluptate quidem ſuperata eſt, præceptum autem tranſiliit. Vnà autem cum Adam mortis decretum accepit. Fuerat enim ille etiam eſus particeps. ET INuentum eſt mihi mãdatum, quod erat ad vitam, hoc eſſe ad mortem.] Legem quidem & mandatum omnino defendit, peccati autem improbitatem refellit. Mandatum enim, inquit, vitam ſuppeditat: ad id autem quod eſt deterius conuerſio, mortem peperit. Propterea propriè poſuit illud Inuentum eſt, vt oſtendat aliud quidem eſſe legis inſtitutum, aliud verò quod propter peccatum accidit. NAM peccatũ occaſione accepta per mandatum ſeduxit me, & per illud occidit.] Idem diuerſe dixit. QVARE lex quidem ſancta, & mandatum ſanctum, & iuſtum, & bonum.] Legem appellat eam quæ Moſaica dicitur: mandatum verò, quod Adæ datum eſt. Quamobrem ipſum quoque pluribus laudibus ornauit, vt quod à pluribus accuſaretur. Qui enim otio ſe totos dedunt, & virtutis labores ſuſcipere recuſant, Dominum quoque Deum accuſant quòd mandatum dederit. Si enim, inquit, quod erat futurum ignorabat; quomodo Deus, qui futura non præſcit? Sin autem cum præuideret tranſgreſsionem, dedit mandatum: ipſe eſt cauſa tranſgreſsionis. Oportebat autem eos intelligere, quòd rerum honeſtarum malarumque diſcernendarum facultas eſt propria eorum qui ſunt ratione prædíti. Eorum enim, quæ ratione carent, natura non habet hæc diſcernendi facultatem. Eſt enim rapax lupus, leo crudiuorus, & vrſi & pardi

his ſimilia faciunt, nec habent ſenſum peccati, nec conſcientiam, quæ ab iis quæ facta ſunt pungatur. Homines autem, etiamſi nullus interſit iis quæ fiũt, erubeſcũt, & quę à ſe ſuſcipi auſa ſunt pertimeſcunt. Conſcientia enim accuſationem comparat. Quomodo ergo fieri poterat, vt qui tali eſſent natura prę diti, ſine lege viuerent? Deus ergo eam ob cauſam mandatum ſtatuit, vt & propriam naturam agnoſceret, & legiſlatorem timeret. Licet autem etiam videre legiſlatoris humanitatem. Non enim difficilem aliquam legem tulit, ſed quæ vel facillimè ſeruari poſſet. Conceſſerat vt liceret frui omnibus fructibus, vnius autem ſolius eſſe participem vetuerat, nõ illi vnum inuidens. Quomodo enim, qui illi omniũ poteſtatem dederat? ſed eum docens ſeruitutis terminos, & vt in creatorem beneuolo eſſet animo inſtituens, & rationis facultate prædito ſui exercendi occaſionem præbens. Si autem non ſeruato præcepto, mortis decreto ſubiectus eſt, non eſt hoc culpa eius qui dedit, ſed eius qui tranſgreſſus eſt. Neque enim medicus, qui iubet ægroto vt à frigidæ potu abſtineat, hoc facit ei inuidens, ſed eius ſanitatem procurans. Quòd ſi ille non ſeruato præcepto, frigidam aquam biberit, ipſe ad ſe damnum attrahit; Medicus autem nulli eſt culpæ affinis. Ac dominus quidem certè Deus & Adam & totum illius genus omni cura & ſtudio dignatus eſt, & vt aliis omiſsis, veniam ad id quod eſt maximum, & omnium principaliſsimum; Propter illum, & illius genus, vnigenitum Dei verbum homo factum eſt, & mortis potentiam fregit, quæ ab illo initium ceperat: & reſurrectionem pollicitus eſt, & cœlorum regnum parauit. Quare & illius tranſgreſsionem ſciebat, & futuram medicinam parauit. Propterea ergo diuinus Apoſtolus & ſanctum & iuſtum & bonum præceptum appellauit. Sanctum quidem, vt quod id quod oportet docuerit. Iuſtum autem, vt quod in tranſgreſſores rectè ſententiam tulerit. Bonum verò, vt quod iis qui illud ſeruant vitam præparet. Deinde rurſus ponit du-

bitationem quæ incurrit. QVOD ergo bonum eſt, mihi factum eſt mors?] ET rurſus vt ſolet negat, ABSIT] & oſtendit malorũ cauſam. SED peccatum, vt appareat peccatum, per bonum mihi operatum eſt mortem.] Eſt obſcurum propter nimiam breuitatem. Hoc autem dicit. Per bonum, hoc eſt per legem & mandatum, oſtenditur mihi peccatum, ſcilicet malum & improbum. Et quomodo oſtenditur operans mortem? Ex fructu enim cognoſco arborem, & dum video mortem, illius matrẽ odi. Lex autem eſt horum mihi magiſtra. Non eſt ergo lex mala, quæ hæc docet, ſed peccatum malum eſt, quod mortem conciliat. Ad id autem qnod eſt deterius inclinatio, facit vt peccatum ſit in noſtra electione. VT FIAT ſupra modum peccans peccatum per præceptum.] Etſi enim natura ipſum oſtendit, lex tamen nos perfectius docuit quàm ſit eius inſignis improbitas. Ei autem quod eſt FIAT, aliquid deeſt. Subauditur enim, apertum. Sic enim antea diximus. SED peccatum vt appareat peccatum, per bonum operatum eſt mihi mortem, vt fiat ſupra modũ peccans peccatum per man datum. Hoc eſt, vt per mandatum manifeſtetur peccatum ſupra modum peccare, hoc eſt, eſſe malum. Deinde tanquam præſtantiſſimus pictor quiſpiam, noſtræ naturæ & peccati bellum deſcribit. SCIMVS autem quod lex eſt ſpiritualis.] Legem rurſus ornat laudibus Quid enim hac appellatione eſſe poteſt honorabilius? Diuino enim, inquit, ſpiritu ſcripta eſt. Huius gratiæ cùm eſſet particeps beatus Moſes legem conſcripſit. EGO autem carnalis ſum vænundatus ſub peccato.] Introducit hominem ante gratiam ab animi motibus & perturbationibus obſeſſum. Carnalem enim vocat eum, qui nondum ſpiritalem gratiam eſt aſſecutus. Illud autem vẽditus ſub peccato, per id quod à Propheta vſurpatur intelligamus. ECCE, inquit, peccatis veſtris vænundati eſtis. Hoc etiam hic dicit. Transfugi ad peccatum, & me illi vænundedi. QVOD enim operor non intelligo.] Qui enim à

voluptate vel etiam ab ira vincitur, illa animi perturbatione ebrius, non habet apertam peccati cognitionem. Sed poſtquam ab illa perturbatione quieuerit, mali tunc ſenſum accipit. NON enim quod volo hoc ago, ſed quod odi illud ago] Hoc à lege pulchrè efficitur, nempe vt doceat quid ſit malum, & eius odium animæ inſerat. Illa autem, NON volo, & Odi, non neceſsitatem, ſed imbecillitatem ſignificant. Non.n. neceſsitate aut vi aliqua impulſi peccamus, ſed à voluptate deliniti, ea facimus, quæ vt ſcelerata & flagitioſa abhorremus. SIN autē quod nolo illud facio, cōſentio legi quòd bona eſt.] Illud enim odium quo in peccatum afficior, à lege accepi. Legem itaque defendo, & eam rectè habere fateor. NVNC autem iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.] Hæc declaratione & pluribus verbis indigent. Corpus mortale effectū, poſt pręcepti tranſgreſsionem, affectiones & animi perturbationes ſuſcepit. Per eas enim ea conſiſtunt quę ad præſentem vitam pertinent. Egent enim appetitione, non ſolum nutrimenti, ſed & liberorum procreationis, & agriculturæ, & aliarum artium gratia. Si ea enim non eſſet, nihil horum conſiſteret. Ea nobis etiam ad vitam ex virtute inſtituendam conducit. Qui enim eam non deſiderat, qui pro ea ſunt ſuſcipiendi labores non tolerat. Ipſa quoque nobis diuinum deſiderium inſerit. Cupiditatis itaque commoderatio, eſt ad res bonas & honeſtas adiutrix, modum autem excedens exuperatio, intemperantiam inducit. Ea enim, vt & aliis cubilibus inſidiæ parentur, & quæ non par eſt deſiderantur, latrociniaque ſuſcipiantur, ſepulchra effodiantur, cædeſque perpetrentur, & eiuſmodi alia fiant, efficit. Et ideo vniuerſorum Deus illi iram adiunxit, vt illius immodicam exuperationem reprimeret. Habet tamen ipſa quoque opus aliquo, qui eius inſatiabilitatem prohibeat. Sicut ergo ei quod eſt nimium frigidum calidum admiſcemus, & rurſus nimium calidum frigido temperamus ac caſtigamus: ita creator Deus his duabus

Vetus habet. Non quod volo bonum hoc ago, ſed quod odi malum, illud ago.

animi perturbationibus,quę ſunt inter ſe ex diametro contrariæ,nobis inſitis,docuit alterius per alterum nimium exceſſum corrigere. Eis enim mentem, tanquam equis aurigam,præfecit,& ſeruitutis illis iugum impoſuit,vt ęqualiter ferrent eis lege impoſita. Si autem quandoque eueniret vt cupiditas vltra modum procederet,iuſsit iram pungere, vt ea ſic concitata currum rurſus ęqualem ſtatueret. Quòd ſi ea rurſus nimium progrederetur,iubet rurſus cupiditatem moueri,& nimiam irę exuperationem caſtigare. Mens itaque ſobria,ſeque moderatè & ſapienter gerens,hoc modo regit. Quòd ſi ipſa negligens euaſerit,& habenas reliquerit,vt equi quidem exiliant efficit,ipſa autem trahitur, & vnà cum ipſis in lacunas & voragines incidit. Hoc diuinus Apoſtolus hic dixit. NVNC autem iam non ego operor illud, ſed quod inhabitat in me malum, Peccatum appellans mentis ſeruitutem, & animi perturbationum dominationem. Et ipſe quidem non operatur, quoniam odio habet id quod agitur, animi autem perturbationum poteſtas hanc in ſe habet actionem. SCIO enim,quòd non habitat in me,hoc eſt in carne mea, bonum.] Dicit animi perturbationum dominationem, quas introduxit quidem corpus mortale effectum,auxit autem mentis ſocordia. NAM velle adiacet mihi,perficere autem bonum non inuenio.] Ad ea enim,quæ bona & honeſta ſunt,propenſioné, ac promptitudinem,à mentis doctrina accepi: ſed in actione tamen non ſatis habeo virium,cum aliud auxilium non habeam. NON enim quod volo bonum hoc facio,ſed quod nolo malum, hoc ago. Si autem quod nolo illud facio,iam nō operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.] Apertius hoc dixit. INVENIO ergo legem volenti mihi facere bonum.] Hic ponenda eſt diſtinctio. QVONIAM mihi malum adiacet.] Rurſus idem propter breuitatem obſcurè poſuit. Dicit autem. Et lex mihi bona eſſe videtur. Laudo enim quæ ab ea conſtituta ſunt, vt ſe rectè habentia,& ſimiliter ac ipſa, & quæ ſunt hone-

ſta diligo,& quæ ſunt contraria odio habeo. Sed mihi tamen malum adiacet,hoc eſt peccatum, quòd habeam corpus mortale & patibile, animæque ſocordiam,& imbecillitatem.Deinde mentis & animi perturbationum pugnam apertius oſtendit. CONDELECTOR enim legi Dei ſecundum interiorē hominem.] Interiorem hominem dicit mentem. VIDEO autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis mei & captiuantem me in lege peccati,quæ eſt in membris meis.] Legem peccati peccatum appellat.Id autem operationem exercet,quādo corporales quidem animi perturbationes exiliūt: anima autem,propter eam,quam ab initio induit, ſocordiam,eas cohibere non poteſt:ſed propriam quidem libertatem abiecit,eis autem vt ſeruiat ſuſtinet. Sed tamen quamuis ſeruiat,habet odio ſeruitutem, & laudat eum qui ſeruitutē accuſat.Hæc omnia cùm diſſeruiſſet Apoſtolus,vt oſtenderet quales eramus ante gratiam,& quales poſt gratiam, & veluti ſuſcepta perſona eorum qui ante gratiam à peccato obſeſſi ſunt, tanquam à mediis hoſtibus circundatus,& in ſeruitutem abductus, & ſeruire coactus, & nullum aliunde videns auxilium,grauiter quidem gemit, ac lamentatur. Oſtendit autem legem opem ferre non poſſe,& dicit. INFELIX ego homo,quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratias ago Deo meo per Ieſum Chriſtum Dominum noſtrū.] Mortis autē corpus vocat,vt quod ſit morti obnoxium, hoc eſt mortale,anima.n.immortalis.Solus.n.inquit Dominus noſter Ieſus Chriſtus nos à graui poteſtate liberauit,morte quidem fuſa ac profligata, nobis autem immortalitate promiſſa,& vita laborū ac moleſtiarum belliq.& peccati experte. Atq.horum quidem in vita futura fructū percipiemus, in præſentia autē ſancti Spiritus gratia percipientes,non ſoli aduerſus animi perturbationes in acie ſtamus: ſed eam opitulatricē habentes,eas vincere poſſumus.Deinde eorū quæ dicta ſunt infert ſolutionē. IGitur ego ipſe mēte ſeruio legi Dei,carne autem legi peccati.

Gratias ago Εὐχαριστῶ, *vetus habet Gratia Dei*

CAP. VIII.

NIHIL ergo nunc damnationis eſt iis qui ſunt in Chriſto Ieſu iis qui non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum.] Neque enim nos nunc multos vincũt animi perturbationes, quoniam diuini Spiritus gratiã accepimus. LEX enim ſpiritus vitæ me in Chriſto Ieſu liberauit à lege peccati & mortis.] Sicut legem peccati peccatum, ita legem ſpiritus vitæ viuificum ſpiritum appellauit. Eius, inquit, gratia, per fidem in Chriſtum Ieſum, duas tibi libertates donauit. Non ſolum enim pecca ti potentiam fregit, ſed etiam mortis tyrannidem deſtruxit. Porrò autem oſtendit etiam qua nam eam ratione deſtruxerit. NAM quod impoſsibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem.] Non eſt ergo mala lex, ſed bona quidem, verum impotens. Imbecilla autem erat, vt quæ iis qui mortali erant indu ti natura iura daret. In præſentia enim per ſanctum baptiſmum arrã immortalitatis accepimus. DEVS filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato dãnauit peccatũ in carne.] Non dixit, In ſimilitudine carnis, ſed in ſimilitudine carnis pec cati, naturã.n.humanã acceperat, ſed peccatũ huma nũ nõ acceperat, & ideo quod acceptũ eſt, nõ ſimilitudinẽ carnis, ſed ſimilitudinẽ carnis peccati appella uit. Cùm.n.eandẽ quã nos haberet naturam, non ha buit eandem quam nos ſententiam & mentem. Dicit autem quòd cum lex non potuiſſet ſuum inſtitutum implere, propter eorum quibus lex dabatur imbecil litatem: habebant enim mortalem & patibilem natu ram: vnigenitum Dei verbum homo factum, per hu manam carnem peccatum fregit ac profligauit, cum omnem quidem iuſtitiam impleſſet, peccati autem labem non admiſiſſet, & cum peccatorum, tanquam peccator, mortem ſuſtinuiſſet, peccati iniuſtitiam co arguit, quòd corpus morti nequaquam obnoxium morti tradiderit. Verumenimuerò idem & peccatũ & mortem diſſoluit. Sicut enim morti non ſubiectus neque enim peccatum commiſerat, ea tamen per in- μῶμον.

iuſtam peccati ſententiam ſuſcepta, fuit merces redemptionis: ita etiam in mortuis liber fuit ab iis quę iuſtè morte detinebantur. Hoc enim etiam docuit per ea quæ conſequuntur. VT iuſtificatio legis impleretur in nobis, qui non ſecundum carnem ambulamus, ſed ſecundum ſpiritum.] Noſtrum enim, inquit, debitum exoluit, & legis ſcopum perfecit. Quis autem erat is? Vt eos iuſtos oſtenderet qui legem ſuſceperant. Si itaq. Domini Chriſti diſpenſatio legis ſcopum ad opus deduxit, lex non accuſari, ſed laudari meretur. Cùm autem de iuſtitia loqui eſſet aggreſſus, ad eam quoque adhortationem inducit. Et cum dixiſſet, Iis qui non ſecundum carnem ambulant, ſed ſecundum ſpiritum, ſubiunxit. QVI enim ſecundum carnem ſunt, quę ſunt carnis ſapiunt: qui verò ſecundum ſpiritum ſunt, quæ ſunt ſpiritus ſentiunt.] Ita etiam alibi. SI ſpiritu ergo viuimus, ſpiritu & ambulemus. Spiritum autem hic vocat gratiam ſpiritus, & docet, quòd, qui ſequitur, ea & facit & cogitat quę illi placent. Qui autem carni ſeruit, hoc eſt corporis affectionibus, priuatus eſt libertate. NAM prudentia carnis mors eſt.] Non dixit, Caro, ſed prudentia carnis, hoc eſt, perturbationum inſultus. Eorum.n. qui peccauerunt mors pœna eſt. PRVDENTIA autem ſpiritus, vita & pax.] Qui enim viuit ſpiritaliter, is eſt pacis erga Deum particeps. QVONIAM ſapiētia carnis inimica eſt Déo.] Rurſus carnis ſapientiam accuſauit, hoc eſt perturbationum potentiam, & eam dicit Deo eſſe infeſtam. LEGI enim Dei non eſt ſubiecta, nec enim poteſt.] Quomodo.n. fieri poteſt, vt qui animi perturbationem ſuſceperit, Dei cultum ſuſcipiat, cum peccato adhuc ſeruire eligat? QVI autē in carne ſunt, Deo placere non poſſunt.] Non iubet nos eſſe extra carnem, ſed liberari à prudentia carnis. Hoc.n. docent etiam quæ ſequuntur. VOS autem non eſtis in carne, ſed in ſpiritu, ſi tamen Dei ſpiritus habitat in vobis.] Manifeſtum eſt eos non fuiſſe incorporeos, qui hanc doctrinam ſuſcipiebāt, ſed dicit eos carnalibus

ſi tamen, εἴπερ ſi quidem.

perturbationibus eſſe ſuperiores, & habere inhabitantem ſancti ſpiritus gratiam. Ita etiam dixit Dominus Apoſtolos non eſſe ex mundo: non quòd aliunde eſſent, ſed quòd eſſent mortui mundo. SI quis autem ſpiritum Christi non habet, hic non eſt eius.] Quoniam poſuit illud. SI tamen, eſt autem hoc dubitationis, meritò ſubiunxit, quòd qui eſt huius gratiæ expers, nullam habet cum Chriſto ſocietatem. Et quoniam hoc ſatis erat ad eos qui ſuſcipiebant perterrendos, per ea quæ ſequuntur affert remediũ. SI AVTEM Chriſtus in vobis eſt, corpus quidem mortuum eſt propter peccatum: ſpiritus verò viuit propter iuſtificationẽ.] Ea quæ dubia erant manifeſta reddidit, & oſtẽdit ſe carnẽ non accuſare, ſed peccatum. Iubet.n. corpus eſſe mortuum peccato, pro eo quod eſt, Non facere peccatum. Spiritum autem hic animã appellauit, vt quæ ſit iã facta ſpiritalis. Iubet autẽ vt ea iuſtitiã perſequatur, cuius fructus eſt, amanda & expetenda vita. QVOD ſi ſpiritus eius, qui ſuſcitauit Ieſum à mortuis habitat in vobis: qui ſuſcitabit Chriſtum à mortuis, viuificabit & mortalia corpora veſtra propter inhabitantẽ ſpiritũ eius in vobis.] Spe futurorũ cõſolatus eſt, & eis ſatis animi dedit ad præſentia certamina. Propediẽ.n. inquit, erunt veſtra corpora immortalia, & ſuperiora illis, quæ ea moleſtia afficiunt, perturbationibus. Hoc autẽ faciet ipſe Deus vniuerſorũ, qui nũc ſpiritus arrã liberaliter præbuit. Dedit autem etiam ipſis pignus reſurrectionis, reſurrectionem Chriſti à mortuis. Per hæc autem, quæ dicta ſunt, etiam docuit vnam diuinitatis naturam. Sanctum enim ſpiritum & Dei & Chriſti appellauit, non quoniam, vt volunt execrandi Hæretici, ex Deo per filium fabricatus eſt: ſed quia eſt eiuſdem cum patre & filio ſubſtantiæ, & ex patre quidem procedit, vt vult Euangelii doctrina: eius autem gratia iis qui digni ſunt per Chriſtum ſuppeditatur. Pergit autem docere quomodo nos oportet vincere carnis perturbationes. ERGO DEBITORES ſumus, non carni, vt ſecundum carnem viuamus.]

eſt οἰκεῖ, habitat.

δικαιοσύνην, iuſtitiam.

† deeſt, fratres.

Nam cùm à Domino Chriſto ſalutẽ aſſecuti ſumus, & ſpiritus gratiam accepimus, ſeruitutem illi debemus. SI ENIM ſecundum carnem viuitis,ſecundũ carnem moriemini.] Hoc eſt,ſi carnis affectiones ſequamini. Dicit autem mortẽ æternam. SIN autẽ ſpiritu facta carnis mortificaueritis,viuetis.] Gratia hoc habet ſupra legem, quòd hæc quidem docuit id quod fieri aut nõ fieri oportet: illa autem habet etiã ſpiritus adiuuantẽ gratiã. Et hoc quidem in loco diuinus Apoſtolus Marcionis & Valentini & Manentis cernens blaſphemiam,accuratè admodum doctrinam attulit. Non enim dixit, Corpus mortificate, ſed facta corporis, hoc eſt prudentiam carnis, affectionum inſultus. Habetis enim vobis opem ferentẽ Spiritus gratiam. Fructus enim victoriæ eſt vita. QVICVNQVE enim ſpiritu Dei aguntur, ii ſunt filii Dei.] Qui enim vitam ſpiritaliter inſtituunt,ii filiorum adoptionis dignitatem aſſequuntur. Hic autem Iudæos etiam pungit, docens non debere eos ſibi valde placere ſéque iactare, quoniam ipſi quoque filii ſunt appellati. Carent enim honore ſpiritus, cũ gratiam non habeant. NON ENIM accepiſtis ſpiritum ſeruitutis iterum in timore,ſed accepiſtis ſpiritum adoptionis filiorum.] Cum lege rurſus gratiã comparat, & appellat ſeruitutem vitam quæ ſub ea agitur. Docet tamẽ,quòd eam quoque ſcripſerit ſancti Spiritus gratia. Spiritum itaque ſeruitutis nõ vocat ſanctum ſpiritum, ſed legis impoſitionem, quæ ipſa etiam facta eſt per Spiritum ſanctum. Sin autem ſanctum Spiritum vocat ſpiritum ſeruitutis,eſt alius ſcilicet adoptionis filiorum ſpiritus. Sed hæc non ita habent,eſt enim vnus ſpiritus, ſed ſunt diuerſa ac varia eius dona & gratiæ. Alii enim per eundem ſpiritum datur ſermo ſapientiæ,alii autem ſermo cognitionis ſecundum eundem ſpiritum, alii autem fides in eodem ſpiritu,& quæ deinceps conſequuntur. Oſtendens autem, quòd reuera filiorum adoptionis authoritatem ſumus aſſecuti,ſubiunxit, IN QVO clamamus Abba pater.] Etenim in myſtica oratio

εἰς φόβον, ad timorem.

ne offerenda iuſsi ſumus Patrem vocare,& dicimus. Pater noſter qui es in cœlis. Illud autem Abba,adiecit,eorum qui ipſum inuocant dicendi libertatem oſtendens. Pueri enim maiori apud patres dicendi libertate vtentes, neque enim adhuc habent perfectā diſcernendi facultatem,frequentius ad eos eadem voce vtuntur: ita & nos propter inenarrabilem eius benignitatem & infinitam bonitatem, patrem quidem vocamus,vt iuſsi ſumus,vniuerſorum creatorem,neſcimus autem quanta ſit inter nos & ipſum differentia,nec nos ipſos perfectè ſcientes,& eius naturam omnino ignorantes. IPSE enim ſpiritus reddit teſtimonium ſpiritui noſtro quòd ſimus filii Dei.] Appellat ſpiritum, naturam ſpiritus: Spiritum autem noſtrum,datam gratiam,ea enim æquiuocè appellātur. Dicit autem, quòd ſpiritali doctrinæ obedientes orationem offerimus.Hoc autem agentes non reprehendimur, quia legi diuinæ conuenienter facimus. SI AVTEM filii,& hæredes.] Non ſatis nobis fuit à ſeruitute liberari, & libertatis gratiam aſſequi: ſed etiam filiorū adoptionis dignitate ornati ſumus, & non ſolum appellati ſumus filii, ſed etiam Dei hæredes,& cohæredes Chriſti. Hoc enim ſubiunxit,. HEREDES quidem Dei,cohæredes verò Chriſti] Quoniam non omnis filius eſt hæres eius qui eum procreauit, meritò diuinus Apoſtolus cum filiorum adoptione hæreditatem coniunxit, Et quoniam ſæpe etiam famulus accipit aliquam à Domino hæreditatem,non tamen relinquitur ſocius filii, neceſſario adiecit,Cohæres autem Chriſti,vt eius inſignem, & quæ dici non poteſt, humanitatem ac benignitatem aperiret. SI TAMEN compatimur,vt & conglorificemur.] Non enim omnes,qui ſalutari baptiſmate dignati ſunt,iis bonis fruuntur, ſed qui præterea Dominicarum quoque paſsionum ſocietatem ſuſcipiūt. Hoc autem non temere appoſuit, ſed ad eorum qui martyrio afficiuntur conſolationem. Subibant enim omnis generis tentationum inſultus, iniuriis affecti, tormenta perpeſsi,& in carceres coniecti,& innume

Reddit teſtimonium συμμαρτυρεῖ teſtatur unà cum ſpiritu noſtro.

τὴν μέλλουσαν ἀποκαλύπτεσθαι, quæ eſt reuelanda in uobis.

rabilia mortis genera ſufferentes. Quamobrem verba etiam conſolatoria adiungit, ex futuris conſolās, & ad præſentia forti animo ferenda adhortans: EXISTIMO ENIM, quòd non ſunt condignæ paſsiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in vobis.] Superant certamina coronæ, non comparantur cum laboribus remunerationes. labor enim paruus eſt, ſed magnū lucrum ſperatur. Et propterea non mercedem ſed gloriam vocauit ea quæ expectantur. NAM expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei expectat.] Non videtis, inquit, cœlum, terram, mare, aërem, ſolem, lunam, & omnē quæ videtur creaturam, & quæ prætereа ſub viſum non cadunt, Angelos, Archangelos, poteſtates, principatus, dominationes? Hæc omnia veſtram perfectionem expectant. VANITATI enim creatura ſubiecta eſt, non volens, ſed propter eum qui ſubiecit eam in ſpe.] Vanitatem appellat corruptionem & interitum. Hoc enim paulopoſt docet, quòd etiā ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis. Docet autem, quòd omnis, quæ videtur, creatura, mortalem naturam ſortita eſt. Quoniam vniuerſorum creator præuidebat Adæ tranſgreſsionem, & in eum eſſe ferendam mortis ſententiam: Neque enim erat conſentaneum, nec iuſtum, vt quæ propter ipſū quidem facta erant, incorruptionem acciperent, ipſe vero, cuius cauſa ea facta erant, eſſet mortalis & patibilis: cum ipſe autem per reſurrectionem immortalitatem acciperet, illa quoque ſimiliter incorruptionem aſſequi. Dicit ergo quòd eam rerum mutationē expectat creatura quæ videtur: Mutabilis enim facta eſt, non ſua ſponte, ſed Creatoris decretum ſecuta. Cum autem videt eum noſtri curam gerere, capit ſpem mutationis, quòd ipſa etiam creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis. Creaturæ autem mutationem diuinus quoque Dauid teſtatur. Cœli enim & terræ mentione facta, ſubiunxit. IPSI peribunt, tu autem permanebis. QVIA & ipſa creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem glo-

Pſal. 101.

ὅτι καὶ ἀπαλλαγήσεται τῆς φθορᾶς, Quādoque autē liberabitur à corruptione.

riæ filiorum Dei.] Cum ii enim eſſe oſtendentur id quod vocantur, & per immortalitatem eſſe Dei filii declarati fuerint, illa quoque ab incorruptione liberationem omnino accipient. Hæc autem dicit, non volens ſignificare ratione eſſe præditam, quæ videtur creaturam, ſed vtens proſopopœia. Hoc enim eſt etiam Prophetarum proprium. & hic quidem dicit pinus gemere, ille verò ligna exultare, & montes exilire, & fluuios plaudere. SCIMVS enim, quòd omnis creatura ingemiſcit & parturit vſque adhuc.] Hic etiam eam quæ ſub viſum non cadit creaturam comprehendit. Dixit enim omnis creatura. Ad perfectiorem autem loci intelligentiam vocem Euangelicam in memoriam redigam. Dominus enim dixit etiam Angelos, qui in cœlis ſunt, gaudere ſuper vno peccatore pœnitentiam agente. Si autem gaudent propter peccatores, qui agunt pœnitentiam, ſcilicet etiam triſtitia afficiuntur dum vident noſtra delicta. NON ſolum autem illa, ſed & nos ipſi primitias ſpiritus habentes, & ipſi intra nos gemimus.] Et quid mirum ſi creatura propter nos ſic afficitur? nam & nos ipſi, qui futurorum multa pignora accepimus, & ante omnia gratiam ſancti Spiritus, gemimus liberationem deſiderantes. hoc enim declarant ea quę conſequuntur. ADOPTIONEM filiorum Dei expectantes, redemptionem corporis noſtri.] Atqui dixit quòd filiorum adoptionis ſpiritum accepimus, docet tamen apertius, quòd nomen nunc quidem accepimus, rei autem tunc erimus participes, quando noſtra corpora à corruptione liberata fuerint, & immortalitatem induerint. Per primitias autem ſignificauit, quòd in futuro ſæculo multiplicē ſpiritus gratiam recipiemus. Si enim quod nunc datum eſt, primitiæ & arrabo appellatur, clarum eſt illud futurum multis partibus maius. SPE enim ſalui facti ſumus.] Reſurrectionem enim nondum aſſecuti ſumus, ſed ſuſcepto promiſſo ſpes nos conſolatur. SPES AVTEM quæ videtur non eſt ſpes: Nam quod videt quis qui ſperat? SI autem quod non vi

Luc.15.

demus ſperamus,per patientiam expectamus.] Ne ægrè,inquit, ac difficiliter feratis ea quæ ſunt moleſta & grauia vidētes.neque enim falſa vobis promiſſa attulimus. Diximus enim vt bonorũ quibus frueremini perceptionem expectaretis. Quæ autem expectantur bona,non videntur oculis corporeis: Si enim viderentur, non amplius expectarentur.Si autem expectantur;dum ea veniant opperiri oportet, & non ſpei ancoram amittere. Oſtendit ad hæc etiã aliud quod datum eſt auxilium. SIMILITER AVTEM & ſpiritus adiuuat infirmitatem noſtram.] Habemus ſufficiens auxilium,gratiã ſpiritus. NAM QVID oremus ſicut oportet neſcimus,ſed ipſe ſpiritus poſtulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.] Ne poſtulate inquit,vt ab iis quæ moleſta ſunt liberemini. Neſcitis enim quid ſit vobis vtile, vt Deus qui gubernat. Dat vos ipſos ei qui tenet clauum vniuerſi. Is enim,etſi nihil petatis,ſed tantum gematis, pro gratia quæ inhabitat operantes,veſtra ſapienter adminiſtrat;& id quod vobis vtile futurum eſt præbebit.Hoc enim ſubiunxit. QVI AVTEM ſcrutatur corda, ſcit quid deſideret ſpiritus: quia ſecundum Deum poſtulet pro ſanctis.] Spiritum autem hic nõ dicit ſubſtantiam ſpiritus, ſed gratiam quæ data eſt iis qui credunt.Ab ea enim excitati, compungimur, ab ea inflãmati,alacrius precamur,& gemitibus inenarrabilibus Deum compellamus.Hoc autem diuinus Apoſtolus, etiam ab iis quæ paſſus eſt commotus, ſcripſit. Petiit enim ipſe etiam liberationem à malis,& non ſemel,nec bis,ſed etiam ter, nec tamen quod petiit impetrauit. Audiuit enim SVFFICIT TIBI gratia mea. Virtus enim in infirmitate perficitur. Sed cùm hoc didiciſſet, illa ipſa lubenter amplexus eſt à quibus vt liberaretur orabat,& dicit. LVBENTISSIME ERGO potius gloriabor in infirmitatibus meis,vt inhabitet in me virtus Chriſti. SCIMVS AVTEM quòd diligētibus Deum omnia cooperantur in bonum iis qui ſecundum propoſitũ vocati ſunt ſancti.] Non cooperatur omnibus,ſed iis qui

ἀσθενείαις ἡμῶν infirmitates noſtras

ὑπερεντυγχάνει intercedit, compellat.

τὸ φρόνημα, cogitationẽ.

2. Cor. 12.

poſt uocati ſunt, ſancti deeſt in Theodor.

is qui diligunt,& nõ ſimpliciter cooperatur:ſed coo
peratur in bonum. Si quis enim petiuerit ea quæ nõ
conferunt,quod petit non aſſequitur, neque enim ei
vtile eſt id aſſequi. Admodum autem accuratè voca
tioni propoſitum adiunxit. Non enim vocat ſimpli
citer,ſed eos qui habent propoſitum. Et ideo Corin
thi quidem dicit Apoſtolo. Loquere & ne taceas,po
pulus enim eſt mihi multus in hac ciuitate . In My-
ſia autem loqui verbum prohibuit. In Aſia verò pri
mum quidem prohibuit,poſtea autem iuſsit hoc ta-
cere. Et ideo Hieroſolymis quoque dixit ipſi. Feſti-
na,& exi hinc velociter, non enim recipient tuum te
ſtimonium. Et ideo hic quoque dicit,Iis qui ſunt vo
cati ſecundum propoſitum . Conueniunt autem &
quæ ſubiunguntur. QVOS PRAESCIVIT eos *Act.22.*
& prædeſtinauit conformes fieri imaginis filii ſui,vt
ſit ipſe,primogenitus in multis fratribus.] Nõ enim *poſt confor-*
dixit ſimpliciter Prædeſtinauit, ſed quos præſciuit *mes,deeſt in*
prædeſtinauit: Perfectè autem & accuratè loquens, *Græco fieri*
non dixit,Conformes filii ſui,ſed conformes imagi-
nis filii ſui. Hoc autem apertius poſuit in epiſtola ad
Philippenſes. Cùm enim dixiſſet NOSTRA AV-
TEM conuerſatio eſt in cœlis. Vnde etiam ſalua- *ad Phil.3.*
torem expectamus Dominum noſtrum Ieſum Chri-
ſtum, ſubiunxit, qui reformabit corpus humilitatis
noſtræ cõfiguratum corpori claritatis ſuæ. Neque *τῆς δόξης glo-*
enim noſtrum corpus erit eius diuinitati conforme, *riæ.*
ſed corpori gloriæ eius. Ita hic quoque,eos,qui vo-
catione dignati ſunt,imaginis filii conformes nomi-
nauit. Hoc eſt,corporis filii. Quia enim diuina natu
ra ſub viſum nõ cadit, eſt autem corpus aſpectabile,
tanquam in aliqua imagine per corpus odoratur.
VT SIT ipſe primogenitus in multis fratribus.]
Hoc etiam teſtatur veritas doctrinæ. Etenim primo
genitus vt homo nominatur. Vt Deus enim eſt vni-
genitus. Neque enim fratres habet, vt Deus: ſed vt
homo,appellat fratres eos qui crediderunt. Eorum
eſt primogenitus ,nec tamen alius eſt quàm primo-
genitus:ſed idem eſt vnigenitus & primogenitus.

QVOS autem prædeſtinauit, hos & vocauit, & quos vocauit, hos & iuſtificauit, quos autem iuſtificauit, hos & glorificauit.] Quorum propoſitum præſciuit, eos ab initio prædeſtinauit: prędeſtinatos autem ac præfinitos etiam vocauit: Deinde vocatos per baptiſmum iuſtificauit: iuſtificatos verò glorificauit, vt quos filios nominauerit, & ſancti Spiritus eis gratiam dederit. Cæterum nemo præſcientiam horum cauſam eſſe dicat, non enim præſcientia eos tales effecit: ſed Deus, vt Deus, quæ futura erant procul proſpexit. Neque enim ſi ferocem equum videns frenũ mordentem, & ſeſſorem minimè tolerãtem, dixerim eum præcipitio appropinquantem caſurum, deinde id quod dixi, euenerit, non ego equum inieci in præcipitium, ſed quod futurum erat prædixi, ex equi ferocia coniecturam faciens. Deus autem vniuerſorũ omnia procul videt, vt Deus, non tamen huic quidẽ affert neceſsitatem vt virtutem exerceat, illi autem vt vitam ex vitio inſtituat. Si ipſe enim ad vtrumuis eorum vim affert, non iure hunc quidem laudat & coronat: in illum verò ſupplicium decernit. Si autem iuſtus quidem eſt Deus, vt iuſtus certè eſt, adhortatur quidem ad ea quæ bona & honeſta ſunt, & prohibet contraria: laudat autem eos qui quæ bona ſunt faciunt, & punit eos qui ſua ſponte vitium amplectũtur. QVID ERGO dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?] Cùm Deum habeamus adiutorem, homines formidamus? Per illud autem QVIS, omnia ſimul comprehendat, & Reges, & Imperatores, & populos, populíque rectores, & oratores, & totum denique orbem terrarum. Deinde beneficiorum colophonem in medium adducit. QVI ETIAM proprio ſuo filio non pepercit, ſed pro nobis omnibus cum tradidit, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donauit?] Quod maius eſt dedit, & quod minus eſt non dabit? filium largitus eſt, & poſſeſsionibus priuabit? Scire tamen oportet, quòd vna eſt perſona filii. Humana tamen natura pro nobis à diuinitate data eſt. PANIS, enim, inquit

χαρίσεται, donabit.

QVEM EGO dabo, caro mea eſt, quam ego dabo pro mundi vita, & habeo poteſtatem ponendi animam meam, & rurſus, habeo poteſtatem accipiendi illam. QVIS ACCVSABIT aduerſus electos Dei? Deus qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet?] Cùm dixiſſet, Deo auxilium ferente, quis nobis exitium afferet? adiecit, Cùm Deus nos iuſtos declarauerit, quis poterit condemnare? CHRISTVS IESVS QVI mortuus eſt, imo qui & reſurrexit, qui & eſt ad dextrā Dei, qui etiam interpellat pro nobis.] Quid his maius quæris? Dominus CHRISTVS pro nobis eſt mortuus, & è mortuis ſuſcitatus patri aſsidet, & ne ſic quidem noſtri curam gerere deſiit. Sed quas à nobis accepit primitias patri oſtendens, & eas eſſe ab omni reprehenſione alienas Patri demonſtrans, per illas nobis ſalutem petit. Et hoc quidem quantū ad humanitatem poſuit. Vt Deus enim, non petit, ſed ſuppeditat. Quòd ſi etiam, quantum ad diuinitatem, hoc filium facere dixerint Hęretici, ne ſic quidē eius gloriam minorem eſſe oſtendent. Demus enim duos Reges eſſe honore æquales, & eadem poteſtate præditos, eſſe autem vtriſque aliquem præfectū ſeu legatum, & alterum eorum, precibus ab eo qui offendit prius auditis, petere à regni conſorte vt ei reconcilientur, hoc ne de eius qui petit dignitate detrahit? Nequaquam. Sed ne id quidem hic licet dicere. Quæ enim patri placent, etiam placent filio, & vna eſt vtriuſque volūtas. Figurata eſt ergo ab Apoſtolo oratio volente oſtendere inſignem quam noſtri gerit curam. QVIS NOS ſeparabit à charitate Chriſti, tribulatio, an anguſtia, an perſecutio, an fames, an nuditas, an periculum, an gladius. Sicut ſcriptum eſt. Propter te mortificamur tota die, æſtimati ſumus ſicut oues occiſionis.] Eſt iis quæ ſunt propoſita conueniens teſtimonium. Dictum eſt enim ex perſona eorum, quibus fuit idem ſcopus & inſtitutū Sanctus enim ſpiritus per diuinum Dauid ſcripſit pſalmum de Maccabæis. SED IN his omnibus ſuperamus propter eum qui dilexit nos.] Dei vniuer

ἐγκαλέσει crimen intēdet.

Pſal. 43.

ſorum in nos amorem his omnibus opponẽtes, quæ ſunt moleſta vincimus. Abſurdiſsimum enim exiſtimamus Dominum quidem Chriſtum mortem pro peccatoribus ſuſcepiſſe, nos autem pro eo occidi nõ valde lubenter perpeti. CERTVS ENIM ſum, quòd neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque inſtantia, neque futura, nec altitudo, nec profundum, neque aliqua alia creatura poterit nos ſeparare à charitate Dei, quæ eſt in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Cũ omnẽ ſimul creaturam cum amore in Deum veluti in trutina poſitam contuliſſet, & iis quæ videntur ea quæ ſola intelligentia percipiuntur coniunxiſſet, Angelos, & principatus, & poteſtates, & cum præſentibus bona quæ expectantur, & etiam ſupplicia, quorum minæ intentantur (Gehennam enim, vt puto, profundũ nominat: altitudinem regnum) & præterea æternum vitam & mortem: & videret adhuc aliquid deeſſe, quærit quidem aliquid aliud adiicere. Cùm autem non inueniret, tantam & tam multiplicem creaturã oratione affingit, & hæc ne ſic quidem videt omnino exæquari charitati in Deum. Non eſt enim, inquit, amandus propter promiſſa, ſed illa propter ipſum expetenda. Neque enim qui verè ac germanè in aliquem diuitem affectus eſt, eum propter opes & facultates diligit: ſed propter ſuam in eum affectionem res etiam, quæ ad eum pertinent, diligit. Ita etiam diuinus Apoſtolus, Nollem, inquit, habere regnum cœlorum, & quæcunque videntur, & quæ intelligentia percipiuntur, & tot tantáque alia bis & ter, ſine dilectione in Deum. Si quis autem mihi tam præſentia quàm futura moleſta & aſpera propoſuerit, & tẽporalem & æternam mortem, & longiſsimum in gehenna ſupplicium cum dilectione in ipſum, lubẽtius & alacrius ea ſuſciperem, quàm illa magna ac præclara, & quæ rationem ſuperant, Dei dilectione fruſtratus. Hanc itaque vt habeamus & ſupplices à Deo cõtendamus, & omnem diligẽtiam & ſtudium adhibeamus, vt Apoſtoli veſtigia ſequentes, digni Apoſtoli-

ἀντιπαλαιόμεναι.

eis tabernaculis habeamur. Gratia & benignitate Domini noſtri Ieſu Chriſti, cum quo Patri vnà cum ſancto Spiritu conuenit gloria & magnificentia, nũc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

TOMVS QVARTVS.

CAPVT IX.

QVOD ſit quidem neceſſaria, & inenarrabilium bonorum iis qui credunt conciliatrix, Dei & ſeruatoris noſtri incarnatio, apertè diuinus Apoſtolus demonſtrauit. Probauit enim Iudæos ex lege lata fuiſſe maioribus criminibus obnoxios, aliósque omnes naturæ legem tranſgredi, & cùm ſupplicii minas aperuiſſet, Euangelicæ quoque gratiæ dona adiecit, & quæ ex fide proficiſcitur ſalutem indicauit. Vt autem nec Iudæi ægre ferrent, legem accuſari exiſtimantes, nec Hæretici, qui in vetus teſtamentum infeſto ſunt animo, legis calumniandæ occaſionem acciperent, ex ea collatione quæ anteà facta eſt, oſtendit neceſſario legis vtilitatem, & multis eam laudibus ornauit. Quia autem rurſus Iudæi Patriarcham Abraam in medium afferentes, & quæ illi à Deo factæ ſunt promiſsiones, conabantur oſtendere Apoſtolorum prædicationem iis eſſe contrariam, vt quæ præter diuinam promiſsionem gentibus offerretur; neceſſario eas etiam rationes in medium adducit, & doctè admodum ſapientérque refellit, ſcripturæ teſtimoniis & exemplis opportunè vſus, diuinorúmque promiſsorũ veritatem apertè oſtendens. Iudæorum autem infidelitatem accuſaturus, ſuum primum in eos amorem aperit, & dicit. VERITATEM dico in Chriſto, non mentior, teſtimonium mihi perhibente conſcientia mea in Spiritu ſancto.] Et à mendacio liberum, & veritate ornatum, quod dicendum eſt, oſtendit. Diuini enim ſpiritus gratiam

συμμαρτυρούσης μοι. teſtimonium ſimul mihi ferente.

vnà cum ſua cõſcientia in teſtimoniũ vocauit, ſuadẽs vt ſuæ orationi fidẽ omnino adhiberent. QVOD triſtitia mihi magna eſt, & continuus dolor cordi meo.] Imperfecta quidem eſt orationis compoſitio. Adiici enim oportebat, Propter Iudæorum reiectionem vel infidelitatem eſſe illi perpetuum dolorem. Sed parcè & cautè loquens hæc quidem verba non poſuit, ſed per ea quæ deinceps ſequũtur hæc ſe ſenſiſſe docet. Sic autem dicit. OPTABAM enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto, pro fratribus meis qui ſunt cognati mei ſecundum carnem, qui ſunt Iſraëlitæ.] Anathema habet duplicem intelligentiam. Nam & quod Deo cõſecratum eſt anathema nominatur: & quod ab eo eſt alienũ, habet eandem appellationem. Et ſecundum quidẽ docuit nos diuinus Apoſtolus in prima ad Cor. Si quis enim non amat Dominum noſtrũ Ieſum Chriſtum, ſit anathema. Prius autem vel communis docet conſuetudo. Anathemata enim appellamus quæ Deo offeruntur, & ipſe vniuerſorum Deus, qui vrbẽ Hierico anathema eſſe iuſsit. Hic quidem certè diuinus Paulus ſecundam poſuit ſignificationem, oſtendens qua eſſet affectione in ſuos contribules & cognatos. Et non dixit vellem, ſed optarem eſſe alienus à Chriſto, vt cognati mei ſecundum carnem, cũ illo familiaritate & conſuetudine inita, fructum ſalutis aſſequerentur. Aptè autem admodum appoſuit quoque illud ego ipſe ea, quæ de charitate in Chriſtum anteà dicta ſunt in memoriam reuocans, & propemodum dicens, Ego, quem nec vita, nec mors, nec præſentia, nec futura, nec vlla alia creatura ſeparare poterit à charitate Dei quæ eſt in Chriſto Ieſu, pro Iudæorum ſalute lubentiſsimè ab ipſo ſepararer. Clarum eſt autem, quòd non eos ſeruatori præferens, ſed ſuum in eos amorem & deſiderium declarans, hæc dicit, omnes ſe ſubmittentes, & ſalutarem prædicationem auidè lubenterque ſuſcipientes videre deſiderans. Vt autem quod dicit confirmet, & probabile efficiat, & eorum priorem nobilitatem, & do-

φειδοῖ χρησάμενος.

Optabam ηὐχόμην optarem.

1. Cor. 16.

ἀναθήματα Ioſ. 6.

αὐτῷ προσοικειωθέντες.

norum diuinitus in eos collatorum diuitias oſtendit,& dicit. QVI SVNT Iſraelitæ.] Erat enim celebre hoc nomen, à Deo quidem antiquo illius generis parenti impoſitum, & tanquam hæreditatarium ad nepotes poſteroſque tranſmiſſum. QVORVM adoptio eſt filiorum.] Hoc quoque nomen ſortiti ſunt. FILIVS enim, inquit, primogenitus meus Iſrael. ET gloria.] Ex miraculis enim clari & inſignes euaſere. ET teſtamentum.] Non ſolum enim vetus, ſed etiam nouum ſe daturum eſt pollicitus. PONAM enim, inquit, domui Iſrael teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum quod diſpoſui patribus ipſorum: ſed ipſi illud accipere noluerunt. ET legiſlatio.] Moſaicam enim ipſis legem dederat. ET obſequium.] Eos enim aliis gentibus præferens,legitimum ſacrificandi ritum docuit. ET promiſſa.] Et quæ patribus de Deo facta ſunt,& quæ per Prophetas oblata fuerunt. QVORVM patres,] qui clari celebreſque fuere: quorum Deus Deus eſt appellatus. Deinde poſtremum quod eſt omnium bonorum maximum poſuit. ET EX quibus Chriſtus ſecundum carnem qui eſt ſuper omnia benedictus Deus in ſæcula. Amen.] Et hoc quidem additamentum. Secundũ carnem,ſatis erat ad declarandam Domini Chriſti deitatem.Sed quemadmodum in proœmio cum dixiſſet,Facti ex ſemine Dauid ſecundum carnem, ſubiunxit,qui definitus eſt filius Dei in potentia: ita cũ hic dixiſſet Secundum carnem, adiecit, Qui eſt ſuper omnia benedictusDeus in ſæcula. Et naturarum differentiam oſtendens,& quàm iuſta de cauſa lugeret docens,quod ex ipſis quidem ſecundum carnem qui eſt Deus in omnibus,ipſi autem à nobilitate exciderunt, & ab illa cognatione alieni facti ſunt. Et mulieres quæ lugent imitatus eſt, quæ mortuorum, eorumque qui lugentur, & corporis pulchritudinẽ, & ætatis florem,maiorumque nobilitatem, opes, ac potentiam ſuis lamentationibus adtexunt. Cùm ſic itaque ſuum in Iudæos amorem patefeciſſet,propo-

Exod.4.

διαθῆκαι teſtamenta.

Hier.31.

λατρεία

ἐπὶ πάντων in omnibus εὐλογητός benedicendus aut laudandus.

ſitam ſententiam incipit. NON autem quòd exciderit verbum Dei.] Ego quidem, inquit, non ſolù vellem ſed etiam optarem eſſe à Chriſto alienus, ſi fieri poſſet vt Iudæi per meam alienationem promiſſa bona aſſequerentur, ſed tamen licet & ii contradicant, nec velint ſalutem percipere, veræ tamen ſunt, quæ patribus factæ ſunt, promiſsiones. Quomodo? NON enim omnes qui ex Iſraël ſunt, ii ſunt Iſraëlitæ.] Non enim naturæ ſed virtutis quærit Deus

Gen. 21. cognationem. Deinde hoc docet apertius. NEQVE qui ſemen ſunt Abrahæ, omnes filii.] Dei ſcilicet. Hoc enim docet paulopoſt. SED in Iſaac vocabitur tibi ſemen.] Et cùm poſuiſſet Dei promiſsionem, eam explicat, & interpretatione claram efficit

λογίζεται εἰς σπέρμα pro ſemine reputantur. orationem. ID EST, non qui filii carnis, ii filii Dei: ſed qui filii ſunt promiſsionis, æſtimantur in ſemine.] Vocat autem carnis quidem filios, qui per naturæ ſeriem & conſequẽtiam geniti ſunt: Promiſsio

Gen. 18. nis autem, qui ex gratia dati ſunt. PROMISSIO-

τῆς φύσεως ἀπειρηκυίας. NIS enim verbum hoc eſt, ſecundum hoc tempus veniam: & erit Saræ filius.] Cùm enim defeſſa effœtaque eſſet natura, diuina munificentia pater effectus eſt. Hoc autem dicit, quòd etiam Iſmael Abrahæ erat filius, & etiam primogenitus. Cur ergo te effers, ò Iudæe, & magnos ſpiritus cõcipis, tanquam ſolus Abrahæ ſemen dicaris? Si autem exiſtimas illum tanquam ſemiſeruum cognatione fuiſſe eiectũ, non rectè exiſtimas. Solet enim diuina ſcriptura ex patribus non ex matribus genealogiam computare. Et poterat quidem diuinus Apoſtolus etiam eos qui ex Chetura nati ſunt in medium adducere, eoſque ex libera quidem fuiſſe natos oſtendere, ſed ſemen Abrahæ non vocari. Facile erat etiam ei oſtendere duodecim Iacob filios ex diuerſis matribus natos, & quatuor ſemiſeruos vniuerſos quoque dici Iſrael, & ex matrum ſeruitute nihil fuiſſe læſos. Sed parcè probationes afferens, hoc quidem prætermiſit, ex

ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος ἐνίκησεν. multa autem quæ adhuc reſtabat copia victoriam eſt aſſecutus. Cùm enim poſuiſſet id quod Abrahæ

à Deo dictum eſt, IN Iſaac vocabitur tibi ſemen, oſtendit ne vniuerſum quidem eius genus benedictionem accepiſſe. Eius enim filiorum hic quidem accepit benedictionem : ille verò ab ea excidit. Hoc enim ſubiunxit. NON SOLVM autem illa, ſed & Rebecca ex vno concubitu habens Iſaac Patris noſtri. Cùm enim nondum nati fuiſſent, aut aliquid boni egiſſent aut mali, vt ſecundum electionem propoſitum Dei maneret, non ex operibus ſed ex vocante dictum eſt ei, Maior ſeruiet minori.] Si exiſtimas, inquit, propter Saram prælatum fuiſſe Iſaac Iſmaëli, & filiis Abrahæ, qui ex Chetura nati ſunt, quid de Rebecca dixeris? Hic enim & vna eſt mater, & vnus pater, & vna conceptio. Erant enim gemini pueri. Hoc enim dixit illud, Ex vno concubitu habens, pro eo quod eſt, vno tempore ambos concepit. Sed tamen hic quidem Deo charus, ille vero fuit indignus cuius Deus curam gereret. & non expectauit Deum rerum experientiam, ſed dum adhuc vtero gererentur, eorum differentiam prædixit: Prædixit autem, cum eorum propoſitum præſciuiſſet. Non eſt enim iniuſta electio, ſed quæ hominum propoſito conuenit. Deinde etiam propheticum teſtimonium adducit. SICVT ſcriptum eſt, Iacob dilexi, Eſau autem odio habui.] Non ergo naturam oſtendit, ſed ſolam virtutem quærit. Hoc enim pluribus confirmat. QVID ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Abſit.] Nihil habet iniuſti diuina ſententia, ſed iuſtitia ornatur, & cùm hoc poſſet oſtendere & apertè docere, quòd vniuerſorũ Deus non ſolet naturam attendere, ſed optimã mentem quærere, & eis in memoriam reuocare, quòd ſæpe multis hoſtibus traditi ſunt, nec propter maiores vlla eis venia data eſt, quoniam non ſunt eorum virtutem imitati: & quòd ipſi quidem fuerunt omnes Babyloniis traditi: Abimelech autem, quamuis ſeruus & Aethiops, ſalutem propter pietatem aſſecutus eſt; hoc quidem non facit nolens eos percellere: ſed oſtendit diuina conſilia humanam rationem lon

deeſt illa in Græco καὶ τὴν

Gen. 25.
Gen. 23.

Malach. 1.
Gen. 25.

πλῆξαι

gè ſuperare: & multos quidem ſcelera perpetrare, non omnes tamen pœnas luere: Etenim plurimi in deſerto vituli imaginem tanquam Deum adorarũt: non omnes tamen pœnas dederunt, ſed hi quidem ſupplicio affecti ſunt: illi verò eorum ſupplicio correcti ſapientiores exſtitere. Ita puniens Pharaonem, multis per hoc vtilitatem attulit. Et hæc diuinus po-
Exod. 9. ſuit Apoſtolus. Sic autem dicit. MOSI ENIM
Exod. 33. dicit, miſerebor cuius miſereor, & miſericordiam præſtabo cuius miſerebor.] Hæc autem dixit Deus in fabricatione vituli, neceſſario autem Moſis quoque meminit, vt per eum qui dixit, & eum qui audiuit, id quod dictum eſt fide dignum eſſe oſtenderet. Deinde ratiocinatur. IGITVR non volentis, nec currentis, ſed miſerentis eſt Dei.] & ſolutionem non inducit: ſed eorum quæ inferuntur additamento quæſtionem magis auget. DICIT enim ſcriptura Pharaoni: In hoc ipſum excitaui te vt oſtendam in te virtutem meam, & vt annuncietur nomen meũ in vniuerſa terra.] Deinde rurſus infert ſyllogiſti-
Exod. 9. cè. ERGO cui vult miſeretur, quem vult autem indurat.] Hæc ſcripta aperta ſunt, non enim aliunde collecta ea affero. Audiuiſti ipſum Dominum qui dixit, MISEREBOR cuius miſereor, & miſericordiam præſtabo cuius miſereor. Rurſus autem eius ſunt quæ de Pharaone dicta ſunt. Ipſe relicto Iſmaele, iiſque, qui ex Chetura nati fuerant, elegit Iſaac. Ipſe quoque Iacob præpoſuit Eſau, licet in eodem vtero, eodem tempore, ipſi effecti formatique fuerint. Quid ergo miraris, ſi nunc hoc quoque ipſum fecit, & eos qui ex nobis crediderunt, ſuſcepit, eos autem, qui hunc radium non ſuſceperunt, repulit? Sed hæc quidem interim nõ dicit, ſed auget quæſtionum dubitationem, & dicit, DICES ergo mihi, quid adhuc queritur? Voluntati enim eius quis reſi-
Eſa. 45. ſtit?] Si enim cuius vult miſeretur, & quem vult indurat, ab eius voluntate dependet mens hominum. Quòd ſi ita eſt, iniuria iis qui peccant ſupplicia ſtatuit. Neque enim fieri poteſt, vt quis eis quæ ipſi vi-

dentur reſiſtat. Cùm itaque quæſtionum multitudine dubitationem auxiſſet, & oppoſitiones omnes propoſuiſſet, ſubiunxit. O HOMO, tu quis es qui reſpondeas Deo?] Quoniam dixiſti, inquit, Voluntati eius quis reſiſtit? Dic mihi, tu quis es? non homo? Quomodo ergo reſpondes, & de diuino cõſilio tam curioſè ſcrutaris? Si enim tui iuris non eſſes, & non liberum arbitrium haberes, ſed diuinæ voluntatis neceſsitati ſeruires, non ſecus ac inanimata, tacuiſſes, iis quæ adminiſtrantur & diſpenſantur contentus. Sed quoniam ratione præditus es, ea etiam quæ tibi videntur & dicis & facis, nec iis quæ fiunt contentus es, ſed diuinorum conſiliorum & adminiſtrationum cauſas inquiris. NVNQVID dicit figmentum ei qui ſe finxit. Quid me feciſti ſic? An non habet poteſtatem figulus luti ex eadem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam?] Reſpice ad lutum figuli, quod cum non ſit rationis iudicio præditum, non contradicit ei qui fingit: ſed etiam ſi ad vilis probroſique vaſis officium deputatum ac inſtitutum fuerit, id quod fit ſilentio excipit. Tu autem reſiſtis, & contradicis. Non es ergo naturali neceſsitate alligatus: nec præter tuam ſententiam ac voluntatem peccas & iniuſtè te geris, ſed iniquitatem tua ſponte complecteris, & tuo arbitratu virtutis labores ſuſcipis. Recta eſt ergo & iuſta Dei vniuerſorum ſententia. Iure ergo punit peccatores, vt qui hoc ſua ſponte facere audeant. Iure etiã lenitate, & benignitate vtitur, à nobis enim accepta occaſione præbet, miſericordiam. Nonnulli autem illud quidem, O HOMO tu quis es qui reſpondes Deo, aiunt dictum eſſe per increpationem. Cùm.n. inquiunt, prius reprehendiſſet eos qui diuina curioſè ſcrutantur, & quàm viles abiectique eſſent oſtendiſſet, à luto enim nihil differt hominum natura, ita ſolutionem intulit, hæc eſt autem ſolutio. QVOD ſi, hic ſubdiſtinctio ponenda eſt. Dici enim. Si hoc ſcire deſideras, quamobrem, cùm plures peccent, hos quidem punit, illos verò per eos beneficio afficit, &

deeſt μὲν οὖν, atqui o homo.

εἰ γὰρ οὐκ αὐτεξούσιος ἦσθα.

Hier.16.

εἰ δὲ, *ſin autem.*

cùm multi virtutem perſequantur, hos quidem cla-
ros reddit, illis verò per eos futurorum ſpem indi-
cat, audi quæ deinceps ſequuntur. DEVS volens
oſtendere iram, & notam facere potentiam ſuam, ſu
apta, κατηρ ſtinuit in multa patientia vaſa iræ apta in interitum,
τισμένα cō & vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericor
parata: &, diæ, quæ præparauit in gloriam. Quos & vocauit
deeſt in uet. nos, non ſolum ex Iudæis, ſed & ex gentibus.] Non
eſt, inquit, Deus Architectus improbitatis Pharao-
nis: ſed ipſe, vt ſolet, patientia vſus eſt: Ille autem pa-
tientiam exiſtimauit imbecillitatem, & propter eam
ſuam auxit contumaciam. Sed tamen ſapiens vniuer
ſorum gubernator & ei iuſtum ſupplicium intulit, &
ex eius improbitate ad mala profligāda ſalutare me-
ἀλεξιφάρμακον. dicamentum compoſuit, & quemadmodum medici,
non ipſi fabricantur viperas, ſed ex eis vtile homini-
bus medicamentum conficiunt: ita etiam Deus vo-
luit quidem Pharaonem ſubire ſupplicia: quoniam
autem ille in nimiam feritatem impegerat, illi quidē
omnis generis pœnas inflixit: ſuam autem poten-
tiam omnibus hominibus oſtendit. Et ideo dicit, IN
Exod. 9. HOC ipſum excitaui te, vt oſtendam in te virtutem
virtutē δύ- meam: & vt annuntietur nomen meum in vniuerſa
ναμιν poten terra. Illud autem EXCITAVI te, pro eo quod
tiam. eſt, permiſi tibi regnum aſſequi: & cùm poſſem pro-
hibere, non prohibui, quæ ad alios reditura ex eo eſ-
ſet vtilitas, præuidens. VASA autem iræ ad interi-
tum comparata appellat eos qui ſua ſponte tales fa-
cti ſunt. Hoc enim ſcripſit etiam ad Timotheum.
2. Tim. 2. IN MAGNA autem domo non ſolum ſunt vaſa au
rea & argentea, ſed & lignea, & fictilia, & quædam
quidem in honorem, quædam verò ad contumeliā,
& docens quòd quis ſua ſponte & arbitratu fit hoc
vel illud, ſubiunxit, SI QVIS ERGO emundaue-
rit ſe ab iſtis, erit vas in honorem ſanctificatum, &
vtile Domino, ad omne bonum opus paratum. Et
1. Cor. 3. Corinthiis ſic ſcribit. SI QVIS AVTEM ſuper-
ædificat ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum,
lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam, apertè do

cens liberum hominum arbitrium, ita etiam vaſa mi ſericordiæ appellauit eos, qui Dei benignitate digni ſunt. Illud autem, QVAE præparauit in gloriam.] diuinam præſcientiam declarat. Illud enim etiam in iis quæ prius dicta ſunt docuit, cum dixit. QVOS PRAESCIVIT, & prædeſtinauit conformes imaginis filii eius. Apoſtolo enim ſcopus eſt, & inſtitutum oſtendere quòd eos qui digni ſunt ſalute ſolus nouit vniuerſorum Deus, nullus autem ex hominibus. Cùm autem dixiſſet quòd vocauit nos, non ſolum ex Iudæis, ſed & ex gentibus, hoc confirmat ſcripturæ teſtimonio, & dicit. SICVT IN Oſee dicit. Vocabo non plebem meam plebem meam, & non dilectam dilectam. Et erit in loco vbi dictum eſt eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei viui.] Hæc autem Deus non de gentibus, ſed de ipſis dixit Iudæis. Cùm enim iuſsiſſet Oſee vxorem meretricem accipere, atque adeò etiam adulteram, ſic natos filios iuſsit appellari, hunc quidem nō populum, illam verò non dilectam, quæ Iudæis euentura erant prædicens. Sed rurſus tamē eis benignè pollicetur. ET NON populus vocabitur populus, & non dilecta dilecta. Conſiderate ergo, inquit, quòd vos quoque non ſemper eadem habuiſtis; ſed aliquando quidem populus, aliquando autem non populus, & rurſus populus vocati eſtis: & aliquando quidem dilecta, deinde non dilecta, & rurſus dilecta. Nihil ergo in præſentia abſurdum aut alienum factum eſt: Pro more enim eiecti eſtis: Sed & ſi rurſus volueritis, populus & dilecta vocabimini. Nam etiam gentes, quæ non erant populus, nunc populus dicuntur. Ei autem quod dixit aliud quoque teſtimonium adiecit.

Oſee.2. Habetur in vet. trad. et non miſericordiam cōſecutam, quod ī Græco Theod. non habetur.

ESAIAS autem clamat pro Iſraele. Si fuerit numerus filiorum Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient. Quia verbum abbreuiatum faciet Dominus ſuper terram.] Opportunè admodum hoc teſtimonium poſuit, docens, quòd ab initio præuidit vniuerſorum Deus, & eos qui ad fidem acceſſerant, & eos qui infidelitatis morbo laborabant. Quia

Eſa.10. deeſt verbū autē cōſumans & abbreuians in equitate

enim dicebant Iudæi paucos ex ipſis ſuſcepiſſe prædicationem, alios autem omnes eam tanquam impoſturam fugere: oſtendit multis iam retro ſæculis hæc quoque prædicta fuiſſe, & quòd etiam ſi ſint innumerabiles, & maris arenę æquentur, nō omnes ſalutem aſſequentur, ſed ii demum qui fide ornati fuerint. Abbreuiatum enim verbum fidem appellauit. Nam quod lex multis præceptis docuit, & perfectam præbere ſalutem non potuit, id Chriſti confeſsio præſtitit, & fidem conciliauit. Eſt autem compendioſa, & quæ multis circuitionibus non eget, vt quæ & animæ affectione iudicetur, & lingua prædicetur. ET

Eſa.1. SICVT PRAEDIXIT Eſaias, niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, ſicut Sodoma facti eſſemus, & vt Gomorra ſimiles fuiſſemus.] Quos ſuperius reliquias appellauit, eos ſemen vocauit, propter quos, dicit Propheta non idem euenire Iudæis, quod Sodomę & Gomorræ accidit. Illi enim funditus interiiſſent. Cùm ſic docuiſſet, vniuerſorum Deum, non eam, quæ eſt ex natura, cognationem reſpicere, ſed fidei ſocietatem quęrere: docet apertius quamobrem Iudæi à maiorum nobilitate exciderint, gentes verò ſalutem aſſecutæ ſint, & dicit. QVID ergo dicemus?] Per interrogationē legēdū, ſubdiſtinctione vtendo. Deinde per reſponſionem, ea quæ deinceps ſequuntur. QVOD gentes, quæ non ſectabantur iuſtitiam, apprehēderunt iuſtitiam, iuſtitiam autem quæ eſt ex fide. Iſrael verò ſectando legem iuſtitiæ, in legem iuſtitiæ nō peruenit.] Scias, inquit, quòd fides fuit gentibus cauſa bonorum. Ipſa enim, eos qui olim errabant, & iuſtitiam nec habebant, nec quærere volebant, iuſtitia quæ eſt per gratiam dignata eſt. Iſrael autem, qui & legem habebat, & iuſtitiam, quæ eſt ex lege, perſequebatur, à ſcopo excidit, & iuſtitiam non eſt aſſecutus. Deinde rurſus per interrogationem, QVARE?] Vis, inquit, huius rei ſcire cauſam. QVIA non ex fide, ſed quaſi ex operibus legis.] Exiſtimauerunt ad conſequendam iuſtitiā ſufficere vitæ ſuæ ex lege inſtitutionē:

& fidem contempſere. Quamobrem nec donorum fidei fuerunt participes, nec eam quæ eſt ex illa vitæ inſtitutione iuſtitiam habuere. Deinde docet quamnam ob cauſam bonorum fidei fructum non percepere. OFFENDERVNT enim in lapidem offenſionis, ſicut ſcriptum eſt. Ecce pono in Sion lapidem offenſionis, & petram ſcandali, & omnis qui credit in eum non confundetur.] Solent autem offendere, qui mentem aliò conuertunt, & viam nolunt proſpicere. Idem Iudæis accidit. Iis enim quæ ſunt in lege ſuperuacanea inhiantes, lapidem qui à Prophetis prædictus eſt videre noluerunt: licet illi aperte reſponderint, quòd, qui ei credit, ſit maxima bona aſſecuturus. Hoc enim ſibi voluit illud, NON CONFVNDETVR, vtpote cùm ii qui ſperant quidem, à ſpe autem excidunt, pudore afficiantur. Poſtquam eos ſic moderatè reprehendiſſet, rurſus oſtendit qua ſit in eos affectione ne propter reprehenſiones maleuolentiæ opinionem conciperent, maiores enim accuſationes reſeruauit vltimas.

*Eſa.*8.28.
1. *Pet.*2.

CAP. X.

FRATRES, voluntas quidem cordis mei, & obſecratio ad Deum fit pro Iſrael in ſalutem.] Voluntas Græcè eſt εὐδοκία, quam hic deſiderium appellauit. Cupio enim, inquit, & opto vt hi ſalutem aſſequantur. TESTIMONIVM enim perhibeo illis, quòd habent quidem Dei æmulationem, ſed non ſecundum ſcientiam.] Laudi vituperationem coniunxit, veluti quadam eſca hamum cęlans: vt poſsit orationis lucrum ab eis accipi. IGNORANTES enim iuſtitiam Dei, & ſuam quærentes ſtatuere, iuſtitiæ Dei non ſunt ſubiecti.] Suam iuſtitiam intempeſtiuam legis obſeruationem appellauit. Student enim eam ſeruare, quæ iam ceſſauit. Dei autem iuſtitiam, eam, quæ ſecũdum gratiam per fidem facta eſt, nominauit. Hoc enim ſubiunxit. FINIS enim legis Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti.] Non eſt enim legi contraria fides in Chriſtum, ſed etiam valde conueniens, lex enim nos ad Dominum Chriſtũ

æmulationẽ ζῆλον.

deduxit. Qui itaque credit Domino Chriſto, is ſcopum legis adimplet. Rurſus autem pulchrè poſuit, OMNI credenti.] Omnem enim hominum naturā comprehendit. Siue enim fuerit Græcus, ſiue Barbarus, & crediderit, ſalutem conſequitur. Deinde docet rurſus legis & gratiæ differentiam. Et introducit Moſen legiſlatorem vtrumque docentem, & dicit. MOSES enim ſcripſit Iuſtitiā quæ ex lege eſt, quòd qui ea fecerit homo, viuet in eis.] Qui omnia quæ ſunt lege edicta compleuit, is ſuæ obſeruationis fructum vitam habet: Quæuis verò tranſgreſsio inducit ſupplicium. QVAE autem ex fide eſt iuſtitia, ſic dicit,] pro eo quod eſt, de iuſtitia autem ex fide hæc dicit, non Moſes, ſed per Moſen vniuerſorum Deus.

Deut. 30. *Hier.* 1. *prope eſt* ἐγγύς σου *prope te.*

NE dixeris in corde tuo, quis aſcendet in cœlum? Id eſt Chriſtum deducere, aut, quis deſcendet in abyſſum, hoc eſt Chriſtum à mortuis reuocare. Sed quid dicit ſcriptura? Prope eſt verbum in ore tuo, & in corde tuo.] Hæc quidem de lege dixit Deus vniuerſorum, docens Iudæos, quòd ſine laboribus, eorum quæ agenda erant doctrinam ſuſceperunt, & neque aſcenſu in cœlos, nec deſcenſu ad inferos indigent. PROPE te enim verbum eſt. Data eſt enim tibi cognitio eorum quæ ſunt agenda. Diuinus autem Apoſtolus ea aſſumpſit ad id quod de fide tractat, dicens non oportere de dominica diſpenſatione nimis curioſè inquirere, vel dubitare quin vnigenitus Dei filius homo factus ſit, & paſsione ſuſcepta refurrectionem procurauerit: ſed fide fructum ſalutis colligere. PROPE te enim verbū eſt in ore tuo & corde tuo. Deinde ſubiungit. HOC eſt verbum fidei quod prædicamus.] Quod dixit Moſes de præceptis legitimis, hoc nos de fide dicimus. QVOD ſi confitearis in ore tuo Dominum Ieſum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum ſuſcitauit à mortuis, ſaluus eris. Corde enim creditur ad iuſtitiam: ore autem fit confeſsio ad ſalutem.] Vtriſque enim opus eſt, & fide vera ac firma, & confeſsione libera, vt & coronetur fidei certitudine, & lingua clara inſignisq. reddatur, audacter

audacter veritatem prædicans. Deinde rurſus ſcri-
pturæ teſtimonii meminit. DICIT enim ſcriptu- *Eſa. 22.*
ra. Omnis qui credit in illum non confundetur.] *Ioel. 2.*
Interpretatur etiam illud omnis. NON eſt enim di *Act. 2.*
ſtinctio, Iudæi aut Græci. Nam idē dominus omniũ *poſt in oēs,*
diues in omnes qui inuocant illum. Omnis enim qui *deeſt, & ſu-*
cunque inuocauerit nomen Domini, ſaluabitur.] *per omnes,*
Per diuitias appellauit ſalutem hominum. Nouit καὶ ἐπὶ πάντας
enim Domini benignitatem. Appoſitè autem cordi
& linguæ teſtimonia adaptauit. Cordi quidem hoc,
Omnis qui credit in ipſum non confundetur: Lin-
guæ autem, Omnis qui inuocauerit nomen Domini,
ſaluus erit. Deinde docet, quòd Iudæi ſua ſponte ſa-
lute priuati ſunt, oblatam prædicationem nolentes
admittere. Sed huius rei probationem apertè non ἀλλ᾽ ἑτέρως με-
adducit, ſed alia orationis methodo id proſequitur. θοδεύει τὸν λο-
QVOMODO ergo inuocabunt eum in quem non γον.
crediderunt? Quomodo autem credent ei quem nõ
audiuerunt? Quomodo autem audient ſine prædi-
cante? Quomodo verò prædicabunt, niſi mittan-
tur?] Oportet, inquit, prius credere, deinde inuo-
care. Fieri autem non poteſt vt credat, qui doctrinã
non perceperit, ea autem haberi non poteſt, ſi deſint
qui prædicent, eos autem rurſus cõſtituit electio ma
nuúmve impoſitio. Cùm hæc ſic tanquam ad Iudæo
rum defenſionem poſuiſſet, per ipſa aduerſus illos
accuſationem adauget, &, quod eſt vltimum, primũ
poſuit de prædicatorum miſsione, oſtẽdens hæc mul
tis retro ſæculis fuiſſe prædicta. Conſequens enim
erat hæc ante alia oſtendere. Oportet enim primum
prædicatores eligi: deinde prædicare, deinde quæ
prædicantur audire, & tunc credere. Affert itaque
Eſaiæ Prophetiam, & dicit QVAM ſpecioſi pedes *Eſa. 52.*
euangelizantium pacem, euangelizantium bona?]
Nam etiam Apoſtolis domum ingredientibus iuſsit
Dominus dicere, PAX huic Domui. Significabant *Luc. 10.*
enim diuinam reconciliationem, & bonorum perce-
ptionem. Eorum pedes ſpecioſos appellat, vt qui pul
chrum curſum peragant, vt qui à dominicis ſint ab

aliter legit Thе.. quàm aut vet. interp. aut Eraſ. luti manibus. Ita adducto de prædicatoribus teſtimonio, dicit per interrogationem. SED nō omnes obedierunt Euangelio?] Deinde per reſponſionē. ESAIAS dicit, Domine quis credidit auditui noſtro?] Ne hoc quidem inquit, tacuit diuina ſcriptura, ſed Deus hoc longè anteà prædixit per Eſaiam. *Eſa. 52.* *Ioel. 3* Deinde ſyllogiſticè. FIDES ergo ex auditu, auditus autem, per verbum Dei.] Ergo qui non credit, diuinis oraculis non credit: & qui credit, verba diuina ſuſcipiens, refert fructum auditionis, fidem SED dico, Nunquid non audierunt?] Et hoc rurſus interrogatiue legendum eſt. Deinde per reſponſionē. *Pſal. 18.* ET quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.] Quomodo .n. fieri poſſet vt Iudæi nō audirent, cū gentes, quæ ſunt in toto orbe terrarum, audiuerint? Veritatis.n. præcones ipſis primis prædicationem attulerunt. Nam ipſe quoque Dominus eis dixit, Ite potius ad oues *Matth. 10.* quæ perierunt domus Iſrael. Et in Actibus Apoſto- *Act. 13.* lorum. Vobis primum neceſſe erat loqui verbū Dei. Diuinus autem Apoſtolus in figura perſtitit, per interrogationem & reſponſionem efficiens orationem clariorem. Rurſus enim legendum eſt per interrogationem. SED dico, nunquid Iſrael non cognouit?] Quæ autem deinceps ſequuntur per reſpon- *Deut. 32.* ſionem. PRIMVS Moſes dicit, Ego ad æmulatio- *ad Tit. 3.* nem vos adducam in non gente, in gente inſipienti in iram vos adducam.] Nos autem inſipientes appellauit, noſtram, quæ erat ante fidem, inſipientiam oſtendens. Hoc enim diuinus quoque dixit Apoſtolus. ERAMVS enim & nos aliquando inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.] Sic Deus Iudæos inſigni moleſtia affecit. Neque enim tantum eis dolorem affert nec ſeruitus, nec diſperſio, nec templi deſolatio, quātum gentium in Deum religio, earumque claritas. ESAIAS autem audet, & dicit, Inuentus ſum à non quærentibus me, palam apparui iis qui me non in-

terrogabant.] Simul oſtendit & futuram gentium Dei cognitionem fuiſſe prædictam,& ſcelus Iudæorum. Illud enim Audet, hoc ſignificat. Non timuit, inquit, inuidentes Iudæos,& furore percit s, ſed futuram gentium ſalutem eis liberè prænunciauit: prædixit autem & Iudæorum incredulitatem. Hoc enim declarant ea quæ conſequuntur. AD Iſrael autem dicit, tota die expandi manus meas ad populum nō credentem,& contradicentem.] Illud autem, Tota die, perpetuò ſignificat. Aquila enim & Symmachus illud Tota die, ita interpretati ſunt. Cùm ſic oſtendiſſet admirandos Prophetas & Iudæos accuſare,& gentium fidem prænunciare, videtur quidem per ea quæ ſequuntur ipſis conſolationem adhibere: ſed auget accuſationem infidelium. *Eſa.65.*

CAPVT XI.

DICO ergo, nunquid Deus repulit populum ſuum? Abſit.] Deinde cùm poſſet ex multis hoc probare,& tria millia, quæ Hieroſolymis crediderunt, adducere,& multas myriadas, de quibus dicit ſanctus Iacobus,& eos, qui in toto terrarum orbe ex Iudæis prædicationem ſuſcepere: Prohis omnibus ſeipſum oſtendit,& dicit. NAM & ego Iſraelita ſum, ex ſemine Abraam, de tribu Beniamin. Non repulit Deus plebem ſuam, quam præſciuit.] Si enim repuliſſet, eſſem & ego vnus eorum qui accuſarentur. Ego enim ex illa radice germinaui; & de parente Abraam, & de Beniamin tribus meæ authore ac parente me ortum eſſe lubenter prædico; & Iſraelitæ appellatione glorior. Rectè autem adiecit & illud Quem præſciuit, hoc eſt, eos qui ſunt digni Dei cognitione, qui ſplendorem fidei ſuſceperunt. Hoc enim docet poſteà. AN neſcitis in Helia quid dicit ſcriptura, quemadmodum interpellat Deum aduerſum Iſrael? Domine Prophetas tuos occiderunt,& altaria tua ſuffoderunt: & ego relictus ſum ſolus: & quærunt animam meam. Sed quid dicit illi Diuinum reſponſum? Reliqui mihi ſeptem millia virorum, *3.Reg.19.*

qui non curuauerunt genua ante Baal.] Illo etiam, inquit, tempore erant multæ myriades Iſrael; & omnes nominabantur Iſrael : ſed vniuerſorũ Deus ſe ſeptem millium Deum appellauit: alios autem omnes reprobauit. RELIQVI enim, inquit, mihi ſeptem millia virorum, qui non incuruauerunt genu ante Baal. Ipſe autem Propheta hoc ignorabat, & in ſe ſolo ſaluas eſſe pietatis reliquias exiſtimabat. Nõ eſt ergo nouum, vel incredibile, ſi vos quoque igno ratis eos qui ex vobis Seruatori crediderunt, quos Deus vniuerſorum appellat populum. Opportunè autem magnum etiam Heliam in medium adduxit, qui eos accuſauit, quòd non ſolum Prophetas interemerint, ſed etiam altaria ex ipſis fundamentis diruerint. Demus enim eos fuiſſe Prophetis infenſos, vt qui illis triſtia prædicerent: quid culpæ poterant in diuina altaria conferre? ſed iis quæ auſi ſunt, declarauerunt ſe hunc Deum odiſſe. Porrò autem diuinus Apoſtolus à ſcripturæ teſtimonio tranſit ad ſuum inſtitutum, & dicit. SIC ergo & in hoc tempore reliquiæ ſecundũ electionem gratiæ factæ ſunt. Si autem gratia, iam non ex operibus; alioqui gratia iam non eſt gratia: Si autem ex operibus, nõ eſt vtiq. gratia, quandoquidem nec opus iam eſt opus.] Quemadmodum tunc, inquit, ex myriadibus innumerabilibus ſeptem ſola millia relicta ſunt ab impietate libera: ita & nunc ſunt plures quidem, qui fidẽ non habuerunt, pauciores verò, qui crediderunt, & diuinam gratiam perceperunt, neque enim eos vitæ ſuæ ex lege inſtitutio iuſtificauit (hoc enim ſibi vult illud ex operibus) ſed Dei gratia ſeruauit, & ideo etiam ſalus gratia appellatur, quoniam ex diuina liberalitate ac munificentia profecta eſt. Hoc ipſum etiam dixit, vbi egit de Patriarcha Abraam. Operanti autem merces non imputatur ſecundum gratiam, ſed ſecundum debitum. QVID ergo?] Hic ſubdiſtinguendum eſt. Ponitur enim interrogatiuè pro eo quod eſt. Quid ergo ſibi vult. Deinde cætera, reſpondendo, QVOD quærebat Iſrael hoc non eſt

græce ita eſt εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις, ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον hoc totum deeſt in vulgata editione.

κατὰ νόμον πολιτείαν.

ἐπιζητεῖ quærit.

conſecutus, electio autem conſecuta eſt, reliqui autem excæcati ſunt.] Electionem eos vocat qui ex ipſis crediderunt. Hoc autem dicit, Iſraël legi affixus à ſcopo aberrauit. Præter legem enim nunc legem ſeruat, & nullam iuſtitiam percipit: Qui autem ex eis crediderunt, eam aſſecuti ſunt, reliqui autem excæcati fuere, pro eo quod eſt; Infidelitas cor eorum durius reddidit. Oſtendit autem hoc quoque eis fuiſſe prædictum. SICVT ſcriptum eſt, Dedit eis Deus ſpiritum compunctionis: oculos, vt non videant: & aures, vt non audiant vſque in hodiernum diem.] Illud Dedit, pro eo quod eſt, tradidit, id eſt, permiſit. Neque enim Deus perfecit vt ipſi non crederent. Quomodo enim fieri poſſet vt & ipſe eis infidelitatem immitteret, & pro ea pœnas de eis ſumeret? Hoc autem ipſe quoq. Propheta apertius docuit, Incraſſatum eſt cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos ſuos compreſſerunt. Non ergo alius eos excæcauit. Sed ipſi oculos clauſerunt: & lucem intueri noluerunt. Spiritum autem compunctionis appellauit mentem immutabilem. Sicut enim qui laudabilem habet compunctionem, eam, quæ eſt ad deterius, conuerſionem non ſuſcipit: ita, qui ſeipſum vitio tradidit, mutationẽ in melius non eligit. ET Dauid dicit, Fiat menſa eorum coram ipſis in laqueum, & in captionem, & in ſcandalum, & in retributionem illis. Obſcurentur oculi eorum ne videant, & dorſum eorum ſemper incurua.] Menſam autem delicias appellauit, quas in cõtrarium mutandas prædixit. DICO ergo; Nunquid offenderunt, vt caderent? Abſit. Sed illorum delicto, ſalus gentibus, vt illos æmulentur.] Qui enim ex eis crediderunt, eis primis ſalutarem prædicationem attulerunt. Cùm autem contradixiſſent, nec ſalutem admiſiſſent, diuinum gentibus Euangelium attulerunt. Qui autem crediderunt, ſalutem aſſecuti ſunt. Hoc autem ſatis eſt ad contradicentes Iudæos incitandos, & ad æmulationem prouocandos, & ſalutis participationem ſibi conciliandam.

affixus προσπηχώς.

Eſa. 6. *Matth.* 13. *Ioan.* 12. *Act.* 28.

Eſa. 6.

ἀνταπόδομα *retributionem.*

Vident enim eos euaſiſſe primos, qui erant vltimi. QVOD ſi delictum illorum diuitiæ ſunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentium; quanto magis plenitudo eorum? Si enim, cùm plures non crediderint, qui ex eis crediderunt, diuinæ cognitionis diuitias gentibus attulerunt, clarum eſt, quòd ſi omnes credidiſſent, maiora hominibus bona conciliaſſent. Omnes enim facilius crederent, ſi ii non contradicerent, ſed veritatem nobiſcum prædicarent. Hinc eis adhortationẽ abhibet qui ex gentibus crediderunt, conſulens ne de ſe nimium magnificè ſentiant. Duo ſimul moliens, vt & eis faſtum ac ſupercilium detrahat, & vt timeant efficiat: & Iudæos ad paternæ hæreditatis ſocietatem conuertat, ſic autem incipit. VOBIS enim dico gentibus. Quandiu quidem ego ſum gentium Apoſtolus, miniſterium meũ honorifico, ſi quomodo ad æmulandum prouocem carnem meam, & ſaluos faciam aliquos ex illis.] Quando quidem Deus me gentium prædicatorem conſtituit, gentium ſalutem neceſſario procuro, & pro eis verba facio, & diuinos Prophetas multis retro ſæculis eadem prædixiſſe oſtendo: Vt hac vtiq; ratione Iudæos ad æmulationem prouocem, & aliquos ex his eſſe ſalutis participes efficiã. Suam enim carnem dicit Iudæos, vt qui, quod ad ſententiam quidem attinet, ab eo ſunt alieni, ſolam autem cognationem habent cum illo communem. SI ENIM amiſſio eorum reconciliatio eſt mundi: quæ aſſumptio, niſi vita ex mortuis?] Si enim: cum ii, inquit, non crediderint, gentes aſſumptæ, & à priore ignorantia liberatæ ſunt: clarum eſt quòd ſi ii omnes credere voluerint, nihil aliud reſtabit quàm vt fiat reſurrectio mortuorum. Hoc autẽ dicit etiam Dominus PRAEDICABITVR Euangelium hoc regni in omnes gẽtes in teſtimonium ipſis: & tunc veniet finis. Scire autem oportet, quòd diuinus hæc dicit Apoſtolus, certo conſilio orationem componens, & eos qui crediderunt non nimis arroganter de ſe ſentire docens, & Iudæis non credentibus manum præbens. Ea autem

ἐφ᾽ ὅσον μὲν εἰμὶ ἐθνῶν ἀπόστολος, διακονίαν μου δοξάζω. Quatenus quidem ego ſum gentium apoſtolus miniſterium meum glorifico.

Matth. 24.

μετεωροφρονεῖν

quæ conſequuntur hoc docent apertius. QVOD ſi delibatio ſancta eſt,& maſſa:& ſi radix ſancta, & rami. Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem cum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis oliuæ factus es, noli gloriari aduerſus ramos.] Delibationem aut primitias vocat Dominũ Chriſtum, quod ad humanam naturam attinet: Radicem autem Patriarcham Abraam, ramos verò oliuæ Iudæorum populum, vt qui illhinc germinauerit. Oliuæ verò pinguedinem, pietatis doctrinam. Eos itaque adhortatur, qui ex gentibus crediderunt, ne aduerſus non credentes Iudæos efferantur, eos enim nominat ramos fractos. Conſiderate autem, inquit, quòd vos ex alia cognatione profecti, in hanc eſtis inſiti,& piæ radicis pinguedinem accepiſtis. QVOD SI TV gloriaris, non tu radicẽ portas, ſed radix te. Dicis ergo, fracti ſunt rami, vt ego inſerar. Bene, Propter incredulitatem fracti ſunt: tu autem fide ſtas. Noli altum ſapere, ſed time.] Et illos incredulitas à radice alienos reddidit, & te fides radici coniunxit: & vt eius pinguedinis eſſes particeps effecit. Oportet ergo te non nimis elatẽ de te ſentire, ſed timere, & contremiſcere. Quare? SI enim Deus ramis naturalibus nõ pepercit, ne forte nec tibi parcat.] Si eos enim nihil iuuit naturæ neceſſitudo, quandoquidem habebant idem vitæ inſtitutum: multo magis tu non ſeruata gratia, eris à radice alienus. VIDE ergo bonitatem & ſeueritatem Dei, in eos quidem, qui ceciderunt, ſeueritatem: in te autem bonitatẽ Dei, ſi permanſeris in bonitate, alioqui & tu excideris.] Video quomodo nunc Deus illos excidit, qui ſuorum maiorum fidem non ſunt imitati: quomodo autem te ſua benignitate dignatus eſt, & alienæ radicis participem reddidit, à quo omnino alienus fueris, ſi datum donum non ſeruaueris. SED & illi, ſi non permanſerint in incredulitate, inſerentur.] Conuenit enim Dei iuſtitiæ, & te, qui præter ſpem illorum radice dignatus es, & deinde datam gratiam non ſeruaueris, rurſus à radice ſeparare: & eos ab incredulitate libe

ἀπαρχὴ primitiæ

μὴ ὑψηλὰ φρόνει ne magnifice de te ſẽtias.

ratos illi rurſus coniungere. Pulchrè autem in his quoque poſuit illud INSERENTVR. nempe cùm incredulitas eos omnino ſeparauerit:& fides, ſimiliter ac gentes eos radici cõiungat. POTENS EST enim Deus illos rurſus inſerere.] Rei facilitatem per Dei potentiam oſtendit,& affert exemplum nec alienum,nec antiquum,ſed domeſticum,& recens. Eos enim ipſos ad huius rei teſtimonium vocat, & dicit. NAM SI & tu ex naturali exciſus es oleaſtro,& contra naturam inſertus es in bonam oliuam: quãto magis ii qui ſunt ſecundum naturam,inſerentur ſuæ oliuæ?] Si tu,cùm eſſes oleaſter, neque enim habebas legem quæ te coleret, nec Prophetas qui te irrigarent,& purgarent, & quod conuenit tui ſtudium gererent, ab impiis quidem parentibus & cognatis ſeparatus es,fidei autem Abrahę effectus es particeps: & eum gloriaris te habere radicem,& patrem,ac parentem,non lege quidem naturæ,ſed ex diuina liberalitate:multo vtique iuſtius & naturalius,ii qui crediderunt,propriæ radici coniungentur.Hæc autem, vt paulo ante dicebam,dicit,& eos, qui ex gentibus crediderunt,modeſtos eſſe docens, & qui ex Iudæis non crediderunt,ad ſalutem adhortans. His autem conueniunt ea quoque quæ ſequuntur. NOLO ENIM vos ignorare fratres myſterium hoc,vt non ſitis vobis ipſis ſapientes.] Myſterium eſt,quod nõ eſt notum omnibus,ſed iis ſolis qui contemplantur. Dicit ergo,volo vos intelligere,quòd ſcimus myſterium de iis quæ ſunt propoſita;ne vos eſſe valde prudentes rati,ideo efferamini,& vobis aliquid inſolenter arrogetis. Quod eſt autem myſterium? QVOD cæcitas ex parte contingit in Iſraël, donec plenitudo gẽtium intraret,& ſic omnis Iſraël ſaluus fieret.] Illud ex parte,poſuit,docens non omnes fuiſſe incredulos,multi enim etiam ex illis crediderunt. Adhortatur autem vt nec aliorum ſalutem deſperent. Poſt quam enim gentes prædicationem ſuſceperint, illi etiam credent,cùm inſignis ille Helias acceſſerit, & illis fidei doctrinam attulerit. Hoc enim Dominus

παρ' ἑαυτοῖς apud uos ipſos

ſaluus fieret σωθήσεται ſaluabitur

quoque dicit in ſacris Euangeliis, Helias venturus eſt,& reſtituet omnia. Poſuit autem etiam Prophetæ teſtimonium. SICVT ſcriptum eſt. Veniet ex Sion, qui eripiat & auertat impietatem à Iacob. Et hoc illis à me teſtamentum, cum abſtulero peccata eorum.] Si ex lege adminiſtratio dat peccatorum remiſsonem: eam prædixit ſermo Propheticus. Sin autem lex quidem punit eos qui delinquunt, Iudæis autem ſemper crimini datum eſt quòd legem tranſgreſsi ſunt: clarum eſt, quòd ea remiſsio ſignificatur quæ datur per baptiſmum. Vocat autem Iſraëlem omnes qui credunt, ſiue ſint ex Iudæis habentes naturalem cognationem cum Iſraële, ſiue ex gentibus ei fidei cognatione coniuncti. SECVNDVM Euágelium quidem inimici propter vos: ſecundum electionem autem chariſsimi propter patres.] Quando ad vos reſpexero, qui mihi docendi traditi eſtis, illos inimicos & infeſtos exiſtimo, qui omnia ad veſtrum damnum & incommodum faciunt. Sed poſtquá ad maiores reſpexero,& cogitauero quòd Deus illos ex toto terrarum orbe elegit, hos etiam diligo propter illos. SINE pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.] Hæc omnia dicit ad Iudæorum exhortationem. Quòd enim quæ dat bona Deus rurſum accipit, cum viderit eos qui acceperint ingrati animi vitio laborare, teſtis eſt Saul, qui gratiam ſpiritalem percepit,& ab ea poſtea deſertus eſt. Quinetiá ſimiliter Solomon, qui pacem per diuinam benignitatem aſſecutus eſt, poſt tranſgreſsionem gratia priuatus eſt. Porrò autem etiam Iudæi, qui Prophetas eorum curam gerentes perpetuò habuerunt, ea cura in præſentia priuati ſunt. Hoc etiam iis qui ex gentibus crediderunt paulò antè minatus eſt. SI PERMANSERIS, inquit, in bonitate: alioqui & tu exci deris. SICVT ENIM ET VOS aliquando non credidiſtis Deo, nunc autem miſericordiam conſecuti eſtis propter incredulitatem illorum, ita & iſti nũc non crediderunt veſtri miſericordiæ: vt & ipſi miſericordiam conſequantur.] Recordemini autem, quo

Matth.17.

Eſa.59.

ᵃ κατὰ νόμον παιτεία

modo omnes longiſsimo tempore impii fueritis, & ad longam illam & longè grauiſsimam impietatem benignus & miſericors Dominus non reſpexerit, ſed inenarrabili benignitate eos qui voluerunt dignatus ſit: & cùm ii non credidiſſent, vos pro illis vocauerit. Non eſt itaque alienum, vt qui nunc contradicunt, à Deo ſuſcipiantur, ſi voluerint credere: & eandem benignitatem conſequantur. Illud autem VT, rurſus ſibi familiari proprietati conuenienter poſuit. Neq; enim ideo non crediderunt, vt miſericordiam aſſequerentur: ſed non crediderunt quidem propter mẽtis contumaciam, miſericordiam autem conſequentur, acta pœnitentia. CONCLVSIT enim omnia Deus in incredulitate, vt omnium miſereatur.] Illud CONCLVSIT, poſuit pro eo quod eſt, conuicit. Conuicit enim & gentes, quæ naturalem diſcernendi facultatem acceperant, & creationem habuerant Diuinę cognitionis magiſtram, cum tamen nec hinc nec illinc vtilitatis aliquid acceperint. Conuicit autem etiam Iudęos, qui plus quidem doctrinæ erãt adepti. nam pręter naturam & creaturam legem quoque acceperant, & prophetas, qui eos id quod fieri oportebat docebant, & erant etiam maioribus ſuppliciis obnoxii: ſed tamen & hos & illos, qui funditus perire meruerãt, ſalute dignatus eſt, ſi ſolum credere voluerint, Hæc proſecutus, & diuinæ benignitatis abyſſum, eiuſque, quæ comprehendi non poteſt ſapientiam contemplatus, exclamauit O ALTITVDO diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei.] A principio enim hæc præſciuit: & cùm præſciuiſſet, ſapienter diſpenſauit: & diſpenſans, ſuæ benignitatis diuitias oſtendit. QVAM incomprehenſibilia ſunt iudicia eius, quàm inueſtigabiles vię eius?] Diuini conſilii & adminiſtrationis ratio mentis humanæ captũ ſuperat: & nec inuiſibiles poteſtates Dei vniuerſorũ prouidentiam poſſunt aſſequi. QVIS enim cognouit ſenſum Domini, aut quis conſiliarius eius fuit? vel quis prior illi dedit, & retribuetur ei?] Hæc tria tribus oppoſuit, diuitiis, ſapientiæ, & ſcientiæ. Illud

πάντας, ρὲς.

νῦν, mentem

quidem QVIS NOVIT SENSVM Domini,ſcien tiæ,Hoc autem, QVIS conſiliarius eius fuit, ſapiẽ tię: QVIS autem prior dedit,& retribuetur ei, diui tiis, neque enim menſura comprehendi poſſunt eius bonitatis diuitię, quia etiam iis quæ non ſunt eſſe de dit,& iis quę facta ſunt, vt bene ſint largitur, & non reddit,ſed dat bona. Sed cum ſit humanus ac benignus,dationem retributionem appellat. QVONIAM EX IPSO, & per ipſum,& in ipſo ſunt omnia. Ipſi gloria in ſęcula ſęculorum. Amen.] Ipſe enim omnia fecit. Ipſe omnia quę facta ſunt perpetuò regit. Omnes ad ipſum reſpicere oportet,pro iis quæ ſunt ac ſubſiſtunt gratias agentes, eius autem deinceps prouidentiam poſtulantes: conueniens porrò glorificatio ad eum eſt emittenda. Per hęc autem oſtendit diuinus Apoſtolus ſe non noſſe differentiã prępoſitionis EX QVO, & Per Quem:& illam quidem,vt quę aliquid maius ſignificet, patri cõuenire: hanc verò,vt quę aliquid minus doceat,filio. Ambas enim in vtraque perſona poſuit. Quam ſiue patris eſſe dixerint, qui cum Arrio & Eunomio ſentiunt, inuenient prępoſitioni EX QVO, prępoſitionem Per Quem,eſſe coniunctam, ſiue filio adaptauerint, videbunt prępoſitioni Per Quem, prępoſitionem quoque EX QVO eſſe coniunctam. Si autem prępoſitio quidem Ex quo,aliquid maius ſignificat,per quem autem,minus,ambæ autem in vna perſona ſitæ ſunt,ipſe quidem ſeipſo maior propter præpoſitionem EX QVO, & rurſus minor propter PER QVEM, iure exiſtimari poterit.

Nos autem, iis in præſentia miſsis, noſtrum creatorem,et ſeruatorem glorificemus. Cui conuenit gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.

TOMVS QVINTVS.

CAP. XII.

BONORVM quidem ſumma, & verum fundamentum, eſt diuinæ naturæ cognitio, in eamque fides & affectio. Quod enim eſt oculus in corpore, hoc eſt animæ fides, & rerum diuinarum cognitio. Habet tamen ea quoque opus actiua virtute: quemadmodum oculus, manibus, & pedibus, & aliis partibus corporis. Ea de cauſa diuinus quoque Apoſtolus dogmaticis ſermonibus moralem etiam doctrinam adiecit, perfectiſsimam in nobis doctrinam conſtruens. Per Romanos enim omnibus hominibus vtilitatem attulit. Sic autem incipit. OBSECRO itaque vos fratres per miſericordias Dei.] Leges ſtatuit & poteſtatem celat, & vnà cum ſupplicatione doctrinam exhibet, & diuinam benignitatem in memoriam reuocat, de qua ante fusè locutus eſt. Quid autem nos obſecras? VT EXHIBEATIS corpora veſtra hoſtiam viuentem, ſanctam, Deo placentem, rationabile obſequium veſtrum.] Iam adhortatus eſt, vt membra noſtra iuſtitiæ arma reddamus, & nos Deo exhibeamus tanquam ex mortuis viuentes. Hic autem adhortatur, vt ea quoque fiant hoſtia, & appellat hoſtiam viuentem. Non enim iubet, vt mactentur corpora, ſed vt ſint peccato mortua, & nullam illius operationem ſuſcipiant. Sanctam autem, & rationalem, & Deo placentem hanc hoſtiam nominauit, eã cum eorum quæ ratione carent ſacrificiis comparans, & eam Domino Deo gratam eſſe oſtẽdens. Per omnes enim, vt ſemel dicam, Prophetas, ratione carentium animalium ſacrificium reprehendit: hoc autem lege decernit. SACRIFICIA, inquit, DEO ſacrificium laudis, &, Sacrificium laudis honorabit te. Et eiuſmodi alia innumerabilia inueniri poſſunt in diui

λατρείαν cultum.

Pſal. 49.

na ſcriptura. ET nolite conformari huic ſæculo.] Figuras vocat ea quæ ſunt præſentis ſæculi, vt opes, & potentiam, nobilitatémque & generis claritatem. Res autem ea quæ futura ſunt, vt quæ ſint ſtabilia, & ſufficientia. Ita etiam alibi, PRAETERIT enim figura mundi huius. Multi enim ex ſumma rerum omnium copia in extremam inopiam ceciderunt. Aliis autem, qui ex pauperibus nati ſunt, magni magiſtratus & ſumma imperia credita ſunt. Alii autem, qui ſupercilium contrahunt, & buccas inflant, & ſe eſſe omnibus præſtantiores exiſtimant, protinus correpti puluis fœtidus facti ſunt. Vult itaque diuinus Apoſtolus non iis nos inhiare, nec huius vitæ figuram diligere, ſed ea perſequi quæ vitam æternã conciliant. SED reformemini in nouitate ſenſus veſtri, vt probetis quæ ſit voluntas Dei bona, & bene placens, & perfecta.] Hic quoque ſuadet, vt, qui ad id, quod eſt deterius propendent, reuertantur ad meliora. Illud enim ſignificat hoc, REFORMEMINI. Docuit autem & quæ ſit virtutis cum præſentibus collatæ differentia. Ea enim figuram appellauit: virtutem autem formam. Forma autem res veras ſignificat: Figura verò res eſt, quæ facile diſſolui poteſt. Porrò autem liberam animi poteſtatem oſtendit, cùm eam & rationem iuſsit renouare, & à deterioribus meliora diſcernere. Hæc enim appellat, Deum colere. Docet autem etiam quænam ea ſint: & ante alia omnia faſtum exterminat, & humilitatem ſtatuit. DICO enim per gratiam, quæ data eſt mihi, omnibus qui ſunt inter vos, NON ſapere plus quàm ſapere oportet, ſed ſapere ad ſobrietatem.] Et nec ipſe quidẽ ſe hæc dicit ſtatuere, ſed per ipſum gratiam ſpiritus. Illius enim, inquit, ſum inſtrumentum. Modeſtiam autem ſeu moderationem Græcè σωφροσύνην, mentis ſanitatem appellauit, docens ſuperbiam eſſe morbum mentis. Suum autem Domi-

μὴ συσχηματίζετε ne eãdem cũ hoc ſeculo figurã ſuſcipite.

ἀνασπῶντες.

νοὸς ὑμῶν *mentis veſtræ.*

παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, *cuilibet qui eſt inter uos.*

μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν. *Non plus de ſe ſentire quàm ſentire oportet, ſed ita ſentire vt modeſtia ſeruetur.* σωφροσύνη, *dicta eſt quaſi* σώζουσα φρένας.

num eſt imitatus. Dominus enim in ſacris Euangelijs eos qui humilitatem poſſederint primos eſſe beatos pronuntiabit. BEATI, inquit, PAVPERES. ſpiritu: ipſorum enim eſt regnum cœlorum. Hanc autem omnibus legem ſtatuit,& diuitibus,& pauperibus,& ſeruis, & Dominis, & viris, & mulieribus. Hoc enim ſignificat illud, OMNIBVS inter vos. Docet etiam menſuram,ad quam vſque de ſe ſentire oportet. VNICVIQVE ſicut Deus diuiſit menſuram fidei.] Gratiam hoc in loco vocauit fidem. Per fidem enim datur gratia, & pro menſura fidei dona gratiæ ſuppeditat. ſubet autem donata gratia metiri animæ de ſe ſententiã. SICVT enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent: ita etiam multi ſumus vnum corpus in Chriſto. Singuli autem alter alterius membra.] Appoſita ſimilitudo doctrinæ de charitate. Vnaquæque enim pars corporis, non eſt ſibi ſolum vtilis, ſed communi affert vtilitatem: ita etiam conuenit eum qui aliquam gratiam accepit, apertè ſcire ſe hoc donum communis vtilitatis gratia accepiſſe. Corpus enim vnum ſunt ij qui crediderunt,mẽbrum autem,vſum noſtrum, & id quod nobis opus eſt,ſupplet. HABENTES donationes ſecundum gratiam quæ data eſt nobis differentes.] Ita eſt intelligendum. Alter alterius membra ſumus, habentes donationes, ſecundum gratiam quæ data eſt nobis,differentes. Licet enim ſint hæ differentes, ad communem tamen vtilitatem à diuina gratia fuerunt ſuppeditatę. SIVE prophetiam ſecundum rationem fidei, ſiue miniſterium in miniſtrando, ſiue qui docet in doctrina,ſiue qui exhortatur in adhortando.] Pro vniuſcuiuſque fide gratiam dimetitur qui eſt bonorum ſuppeditator. Appellat Prophetiã non ſolum eorum quæ futura ſunt præſcientiam,ſed eorum etiam quæ ſunt occulta cognitionem. Miniſterium autem, prædicandi munus. Doctrinam,diuinorum dogmatum diſciplinam. Adhortationem, ſuaſionem ad virtutem. QVI tribuit in ſimplicita-

Matt.5.

εἴτε διακονῶν, ἐν τῇ διακονίᾳ, ſiue qui miniſtrat in adminiſtratione.

te.] Non aliorum captans gloriam, ſed eius qui indiget inopiæ ſubueniens, nec apud ſe ratiocinans, an quæ habet ſibi ſufficiant, an non, ſed in Deo ſpem ponens, eoque fretus liberaliter ſuppeditans. QVI PRÆEST in ſolicitudine: qui miſeretur in hilaritate. Dilectio ſine ſimulatione.] Cum quadam vehementia, & amplificatione omnia ſtatuit, & curationem quidem appellat diligentem, ne ſit nomen abſque re. Beneficentiæ autem lætitiam adiungit, erogationis bonorumque communicationis lucrum oſtendens. Solent enim gaudere qui lucrantur. Hoc etiam dicit ſcribens ad Corinthios, NON ex triſtitia, aut ex neceſsitate. Hilarem enim datorem diligit Deus. Porrò eſſe quoque dilectionem ſinceram & germanã præcipit, & ſimulationis perſonã eiicit. ODIENTES malum, adhærentes bono.] Rurſus non dixit ſimpliciter, hoc quidem fugere, illud vere perſequi. Sed vitium quidem vehementer odiſſe, bonorum autem operationi valde coniungi præcepit, affectione tanquam colla aliqua vtentes. FRATERNAM charitatem inuicem diligentes, honore inuicem præuenientes.] Habete ardentem & fratribus conuenientem inter vos affectionem, cedat autem vnuſquiſque proximo primas partes, hoc eſt enim veræ amicitiæ indicium. SOLICITVDINE non pigri.] puram & ſinceram animi promptitudinem ad ea quæ ſunt honeſta oſtendentes, & ſocordiam omnino eiicientes. SPIRITV feruentes.] Spiritum gratiam appellauit, ei autem materiam, tanquam igni ligna, præbere, promptitudinem vocauit. Hoc autem etiam alibi dicit. Spiritum ne extinguite. Extinguitur autẽ ſpiritus ab iis qui ſunt indigni gratia. Cùm enim purum mentis oculum non habeant, illum ſplendorem non ſuſcipiunt. Ita iis etiam qui corpore cæcutiunt lux quoque ſunt tenebræ, & in ipſo meridie ſunt caligini obnoxii, & ideo iubet nos ſpiritu feruere, & habere ardens rerum diuinarum deſiderium. Hoc enim ſubiunxit: DOMINO ſeruientes, SPE gaudentes, in tribulatione patientes, orationi inſtantes.]

2. Cor. 9.

κολλώμενοι *agglutinati*

τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι *fraterna charitate uos inuicẽ proſequentes.*

1. Tim. 5.

Qui enim feruet ſpiritu,domino promptè & alacriter ſeruit,& expectat fructum bonorum quæ ſperantur,& quæ inuadunt tentationes ſuperat,eorum inſultibus tolerantiam obiiciens,& diuinæ gratiæ auxilium aſsiduè implorans. Hoc enim dixit,Orationi inſtantes,id eſt aſsiduè hoc facientes. NECESSITATIBUS ſanctorum communicantes.] Mentione facta communicationis,hortatur ad liberalitatem. Quis enim non lubenter pecuniam communicauerit,vt ſit rei bene geſtæ & emolumenti particeps?

2.Cor.8. Hoc enim etiam ſcribit ad Corinthios. VESTRA abundantia illorum inopiam ſuppleat,vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum. HOSPITALITATEM ſectantes.] Hoſpites non ſolos ſanctos appellat,ſed eos etiam qui aliunde venerunt,curatione egentes,quorum iubet curam agere.

Luc.16. BENEDICITE perſequentibus vos; benedicite, & nolite maledicere.] Hæc eſt lex Domini. Dominus enim eam diuinis Apoſtolis præbuit. GAUDETE cum gaudētibus,& flete cum flentibus,id ipſum inuicem ſentientes.] Et iucunda & moleſta inuicem communicate,hoc enim ſignum eſt miſericordiæ:illud verò amicitiæ quæ ab inuidiæ vitio aliena eſt. NON alta ſapientes,ſed humilibus conſentientes.] Rurſus expellit ſuperbiæ tumorem,& vnà cum humilibus deſcendere oportere decernit. NOLITE eſſe prudentes apud voſmetipſos.] Pro eo quod eſt,Ne veſtra vobis conſilia ſufficiant: ſed aliorum cōſilia accipite. NULLI malum pro malo reddentes.] Hoc quoque eſt perfectæ virtutis,& ab omni animi perturbatione alienationis officium. PROVIDENTES bona coram omnibus.] Ita etiam alibi, SINE offenſione eſte & Iudæis,& Græcis,& eccleſiæ Dei. SI FIERI poteſt,quod in vobis eſt, cum omnibus hominibus pacem habentes.] Diligenter & accurate additū eſt illud, ſi fieri poteſt,& hoc,quod ex vobis eſt. Nihil,inquit,à vobis fiat,ſed omnem pro pace machinam adhibete. Hoc autem iis etiam quæ prius dicta ſunt eſt conſequens. Qui enim

μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι non arroganter de ſe ſentientes, ſed cum humilibus conuenientes

1.Cor.10.

enim benedicit eum qui perſequitur, & non vlciſcitur eum qui facit iniuriam,quod nam in ſe odiũ, aut ſimultatem ſuſcipit? NON voſmetipſos defendentes chariſsimi,ſed date locum iræ. Scriptũ eſt enim, Mihi vindictam, ego retribuam, dicit Dominus. *Ezech. 9.*
SED SI eſurierit inimicus tuus,ciba illum: Si ſitit, potum da illi. Hoc enim faciens,carbones ignis cõgeres ſuper caput eius.] Poſtquam iudicẽ oſtendit, & iuſtum eius iudicium aperuit,hoc enim ſignificat, Mihi vindictam,ego retribuam, dicit Dominus: iubet nos fortiter ferre iniurias quibus afficimur,& iis qui nobis iniuriam faciunt, contrarium reddere, & inimicis ea quæ ſunt neceſſaria præbere. Hæc enim iis quidem qui in ea philoſophia exercentur coronas contexunt: eorum autem qui iniuriam faciunt pœnas augent. Sciendum autem eſt non oportere nos ideo inimicos obſeruare,eorumque curam gerere,vt illi maiores dent pœnas. Diuinus enim Apoſtolus hæc addidit,volens eius iram extinguere qui iniuria afficitur, non autem bono malum augere conans. Quid enim nos philoſophari iubet, docent quæ ſequuntur. NOLI vinci à malo, ſed vince in bono malum.] Vlciſci enim,eum inferiorem fuiſſe ſignificat,eſt autem euidens victoria, pro malis bona reddere. Cûm mores ſic per hæc inſtituiſſet,iubet etiam honorem Magiſtratibus conuenientem tribui. Præuiderat enim,vtpote qui diuini ſpiritus gratiam affatim acceperat,fore,vt nonnulli faſtu potius quàm zelo vtentes, Magiſtratus, qui rerum ad vitã petinentium curam gerunt,cõtemnerent,ſe propter cognitionem maiores eſſe exiſtimantes, & alioqui ſparſam & diſſeminatam eorum opinionem amoliri volens,hoc facit. Malè enim audiebant, tãquam qui leges cõmunes euerterent. Et hi quidem dicebant, qui vniuerſum terrarum orbem euerterunt,hic quoque adſunt. Illi verò,quòd alia introducunt. Vtile itaque exiſtimabat de eo aliquid decernere.

Deut. 32.

CAPVT XIII.

OMNIS Anima poteſtatibus ſublimioribus ſubdita ſit.] Siue eſt ſacerdos aliquis, ſiue Antiſtes, ſiue monaſticam vitam profeſſus, iis cedat quibus ſunt mandati magiſtratus. Clarum eſt autem, ſi cum pietate. Non enim ſi Dei præceptis repugnent, Magiſtratibus parere permittitur. NON eſt enim poteſtas niſi à Deo. Quæ autem ſunt poteſtates, à Deo ordinatæ ſunt.] Et eæ à Dei prouidentia dependent. Ipſe enim cōmunis ordinis curam gerens, effecit vt hi quidem imperarent, illi verò parerent, veluti quoddam frenum, iis qui ſe iniuſtè gerunt, Magiſtratuum timorem incutiens. Porrò autem ſciendum eſt, quòd & Magiſtratum gerere, eique parere, à diuina prouidentia pendere ſtatuit diuinus Apoſtolus, non autem vt hic vel ille ſit Magiſtratus. Neque enim iniquorum hominum poteſtas à Dei electione procedit, ſed ipſa principatus diſpenſatio. Si ſit quidem certè propitius, dat magiſtratus qui iuſtũ

Hier. 3. colunt & obſeruant. DABO enim eis, inquit, paſtores ſecundum cor meum: & paſcent eos paſcentes

Eſa. 1. cum ſcientia, & rurſus, Dabo iudices ſicut prius, & conſiliarios ſicut ab initio. Cùm autem vult eos qui peccant caſtigare, eos etiam à malis magiſtratibus re-

Eſa. 3. gi permittit. DABO enim, inquit, adoleſcentulos principes eorum, & illuſores dominabuntur eis. Sed iam tempus eſt vt ad proxima interpretanda reuertamur. ITAQVE qui reſiſtit poteſtati, Dei ordinationi reſiſtit.] Satis oſtenderat: QVI autem reſiſtunt, ipſi ſibi damnationem acquirunt,] hoc eſt, erunt ſupplicijs obnoxii. Deinde docet quænam ſit principatus vtilitas. NAM principes non ſunt timor boni operis ſed mali.] Qui enim vitam improbè inſtituunt, eos puniunt. VIS autem non timere poteſtatem, fac bonum, & habebis laudem ab ipſa. Dei enim miniſter eſt tibi in bonum.] Eum eſſe dignum reuerentia oſtendit, cum Dei miniſtrum appellauit. Adhortatus eſt autem etiam ad res bonas gerendas, cùm dixit principes eſſe laudatores bonorũ.

κρίμα λήψονται indicium ἀγαθῶν ἔργων bonorũ operum.

SIN autem malum feceris,time. Non enim ſine cau
ſa gladium portat. Dei enim miniſter eſt, vindex in
iram ei qui malum agit.] Si amas bona, honora po
teſtatem,vt quæ ea lege decernat. Sin autem con-
traria perſequeris,time eius ſententiam. Ad malorũ
enim ſupplicium eſt diuinitus ordinata. ET ideo *Legit Theo.*
neceſsitati ſubditi eſtote, non ſolum propter iram, διὸ ἀνάγκη
ſed etiam propter conſcientiam.] Iram ſupplicium ὑποτάσσε-
appellat. Iubet enim propter vtrumque ſubditos eſ- σθαι, *& ideo*
ſe,& propter pœnæ metum, & vt ea impleant quæ *ſubdi neceſ-*
oportet fieri. Id enim appellauit conſcientiam. *ſe eſt.*
IDEO enim & tributa præſtatis. Miniſtri enim Dei προσκαρτε-
ſunt ad hoc ipſum ſeruientes.] Tu enim dormis: ροῦντες *cōten-*
Ille communem curam ſuſtinet. & tu domi quidem *dentes.*
ſedes: Ille autẽ pro pace bellũ ſuſcipit. REDDITE
ergo omnibus debita: cui tributum,tributum: cui ve
ctigal,vectigal: cui timorem,timorem: cui honorem
honorem.] Tributum appellat,quod pro agris pen φόρον
ditur. Vectigal autem quod pro mercatura confer- τέλος
tur. Debita autem non hæc ſolum, ſed & metum,&
honorem nominat. Ea enim iis qui præſunt deben-
tur à ſubditis. NEMINI quidquam debeatis niſi vt
inuicem diligatis.] Non vt dilectionis debitum nõ
exoluamus: Oportet enim id ante omnia alia exol-
uere: ſed vt in ipſa ſolutione id augeamus. Redditio
enim debitum multiplicat. Ardentiorem etenim di-
lectionem efficit. QVI enim diligit proximum, le-
gem impleuit.] Quomodo & quanam ratione?
NAM non adulterabis, Non occides, Non furabe-
ris, Nõ falſum teſtimonium dices,& ſi quod eſt aliud
mandatum,in hoc verbo inſtauratur, Diliges proxi ἀνακεφαλαιοῦ-
mum tuum ſicut teipſum.] qui enim in aliquem be- ται *ĩ ſummã*
ne affectus eſt,non interficit quem diligit: non adul- *reducitur.*
terat eius vxorem,non ſurripit aliquid ex bonis eius
cui bene vult: neque aliquid facit quod ei vllam mo τῷ πλησίον
leſtiam afferat. Hoc enim ſubiunxit. DILECTIO *proximo.*
proximi malum non operatur.] Deinde ſyllogiſti-
cè, PLENITVDO ergo legis eſt dilectio.] Ita πλήρωμα *cõ-*
etiam Chriſtus interrogatus quodnam ſit primum *plementum*

præceptum,& primum dixit,& ſecundum coniun-
Matth.22. xit, DILIGES Dominum Deum tuum ex toto
Luc.10. corde tuo,& ex tota anima tua,& ex tota fortitudi-
Mar.12. ne tua,& ex tota mente tua: & proximum ſicut te-
ipſum. Et in prima quidem virtutem contemplatiuam perfici oſtendit: in ſecunda autem actiuam. Ita etiam diuinus Apoſtolus PLENITVDO ergo legis eſt dilectio. Deinde ſubiungit. ET hoc ſcientes tempus quia hora eſt iam nos de ſomno ſurgere.] Pro eo quod eſt, Et maximè, quod non eſt tempus dormiendi, ſed expergiſcendi. NVNC enim propior eſt noſtra ſalus quàm cùm credidimus.] Indies enim ad Domini præſentiam propius accedimus. NOX præceſsit, dies autem appropinquauit.] Noctem vocat tempus ignorantiæ: Diem autem, tempus poſt aduentum Domini. Exortus enim ſol iuſtitiæ, diuinæ cognitionis radiis orbem terrarum illuminauit. ABIICIAMVS ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.] Tenebras vocat ignorantiam: opera autem tenebrarum, improbas & iniuſtas actiones. Et lucem quidem appellat cognitionem: arma autem lucis, bonorum operationem. SICVT in die honeſtè ambulemus.] Ex corporalibus oſtendit ſpiritalia. Qui enim vitam ſceleratam & flagitioſam amplectuntur, illa noctu perpetrantes, interdiu moderationis & honeſtatis habitũ ſuſcipiunt. Vult itaque, cum nox præterierit, & ignorantia ceſſauerit, vt à malis liberemur. Docet etiam quæ nam ea ſint. NON in comeſſationibus, & ebrietatibus, nõ in cubilibus, & impudicitiis, non in contentione, & æmulatione.] Solebant nonnulli in conuiuiis laſciuire, & linguam turpibus canticis polluere, eorum autem cauſa eſt ebrietas. Porrò autem ea eſt etiam mater petulantiæ, litiſque & contentionis magiſtra. SED induimini Dominum Ieſum Chriſtum.] Non vt alium baptiſmum ſuſcipiant, ſed vt veſtem qua induti ſunt videant. ET carnis curam ne feceritis in deſideriis.] Hic & Hæreticorum, qui carnem accuſant, ora obturat. Neque enim prohibuit quomi-

καὶ τοῦτο εἰδότες, idque cũ ſciamus.

κωμάζειν.

τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας, & carnis curã ne geſſeritis ad concupiſcentias

nus carnis cura geratur: ſed delicias & intemperantiam expulit. Non dixit enim, Ne carnis curam geratis, ſed ne ad concupiſcentias geſſeritis, pro eo quod eſt, Ne facite vt ea per delitias exultet. Hęc cùm de virtute actiua eſſet proſecutus, ad dogmatica rurſus tractanda accedit. Oportet autem prius dicere doctrinæ Apoſtolicæ ſcopum, vt facilius perſpici poſsit eorum quæ dicenda ſunt interpretatio. Qui ex gentibus crediderant, Euangelicam vitæ inſtitutionem amplectebantur. Multi autem ex Iudæis, qui ad Euangelicam prædicationem acceſſerāt, legalibus conſtitutionibus ſeruiebant, dierum obſeruationem amplectentes, & cibum quem lex iuſsit ſumentes. Hinc lis oriebatur, atque adeò etiam pugna cum & hi eos qui ex gentibus crediderant, quoniam quibuſlibet eſculentis indiſcriminatim veſcerentur, condemnarent, & illi eos abhorrerent propter ſummam & ſuperuacaneam legis obſeruationē. His medicinam adhibens Apoſtolus, affert vtrique conuenientem adhortationem. Primum autem eos qui ex gētibus fidem ſuſceperant ad fraternam dilectionem exhortatur.

CAPVT XIIII.

INFIRMVM autem in fide aſſumite, non in diſceptationibus cogitationum.] Infirmum autem appellat eum qui legalibus ſeruit obſeruationibus. ALIVS enim credit ſe manducare omnia.] Is ſcilicet qui ex gentibus credidit. QVI AVTEM infirmus eſt, olus manducat.] Nonnulli dicunt, quòd qui ex Iudæis crediderant, tanquam eorum qui ex gentibus fideles erant illos puderet, non ſolum à ſuillæ, ſed etiam ab alius eſu carnis abſtinebant, exercitationis & temperantiæ prætextu vtentes. Vnde diuinus dixit Apoſtolus, QVI AVTEM eſt infirmus olus manducat. Cùm enim perfectam fidem non haberet, ſe earum rerum eſu pollui credebat. IS QVI manducat, non manducantem non ſpernat.] Qui enim ex gentibus crediderant, Iudæos qui fidem ſuſceperant auerſabantur, tanquam qui puram ac ſinceram fidem non haberent, & ideo nollent eiuſmodi

cibum capere. ET QVI non manducat, manducātem non iudicet.] Porrò autem qui ex Iudæis credi derant, fideles ex gentibus condemnabant, quibuſlibet eſculentis veſci indiſcriminatim illicitum & nefa rium eſſe exiſtimantes. DEVS ENIM illum aſſum pſit.] Gentilem ſcilicet. Et pergit aduerſus Iudæū contendere. TV QVIS es qui iudicas alienum ſeruum? Domino ſuo ſtat aut cadit.] Quiuis ſeruus, & viuus eſt lucrum Domini: & moriens illi rurſus dam num affert. Eum ergo emit vniuerſorum Dominus proprio dato ſanguine. Et quia dixit SVO DOMINO ſtat aut cadit, neceſſario ſubiunxit, STABIT autem,] & dictum ſuum Dei potentia confirmat ac ſtabilit. POTENS eſt enim Deus ſtatuere illum.] Hæc cùm de cibis dixiſſet, ad dies orationem conuer tit NAM alius iudicat diem inter diem: Alius autē iudicat omnem diem.] Alii enim perpetuò abſtinebant à cibis lege prohibitis. Alii verò nonnullis diebus. VNVSQVISQVE in ſuo ſenſu abundet.] Non hoc poſuit generaliter, neque enim iubet de di uinis decretis hoc ſentire, eos enim anathematizat, qui veritati contraria docere in animum inducunt. SI QVIS enim, inquit, euangelizet vobis aliud Euāgelium quàm quod accepiſtis, ſit anathema. De ſolis itaque cibis vniuſcuiuſque ſententiæ poteſtatem dedit. Hæc enim conſuetudo in hodiernum vſque diē manſit in eccleſiis, & hic quidem abſtinētiam amplectitur: Ille verò omnibus eſculentis abſque vllo ſcrupulo veſcitur, & nec hic illum iudicat, nec ille alterū reprehendit, ſed eos claros & inſignes reddit lex con cordiæ. QVI SAPIT diem, Domino ſapit, & qui non ſapit diem, Domino non ſapit, & qui manducat Domino mamducat: & gratias agit Deo, & qui non manducat, Domino non manducat, & gratias agit Deo.] Se accommodando & ſubmittendo hæc dicit, Dei eccleſiæ concordiam procurans. Nouit, inquit, vniuerſorum Deus eorum qui comedunt & nō comedunt inſtitutum, nec ſolum factum attēdit, ſed etiam eius quod fit mentē examinat: NEMO enim

ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοῒ πληροφορείσθω, unicuique in mēte propria ſatisfiat.

φρονεῖ curat

συγκαταβατικῶς.

noſtrum ſibi viuit,& nemo noſtrum ſibi moritur. Siue enim viuimus, Domino viuimus, ſiue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, ſiue morimur, Domini ſumus.] Non ſumus in noſtra poteſtate, pretio empti ſumus. Et viuentes ergo Domini ſumus:& morięntes ſumus Domini. Pro eo quod eſt, nec tu es illius Dominus: nec ille tui. Habemus enim omnes vnum Dominum. IN HOC enim Chriſtus mortuus eſt,& reſurrexit, & reuixit, vt & viuorum, & mortuorum dominetur.] ille eſt omnium Dominus, qui ſe pro nobis morti tradidit, qui mortis pōtentiam diſſoluit, & nobis omnibus reſurrectionem eſt pollicitus. Illi ergo ſubiecti ſumus, vt qui vitam ab eo acceperimus. TV autem quid iudicas fratrem tuum ?] Iudæo hæc dicit. OMNES enim ſtabimus ante tribunal Chriſti.] Deinde etiam id quod dicit confirmat ſcripturæ teſtimonio. SCRIPTVM eſt enim. Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.] Ille eſt noſter iudex, ille de nobis ſententiam feret, nos ante illud tribunal ſtatui neceſſe eſt. Propheticum quidem certe teſtimonium docet vnigeniti diuinitatis altitudinem. Cum enim dixiſſet per prophetam, Ego Deus ante ſæcula, & ego Deus primus,& ego poſt ea,& in futurum ſum,& ante me nō fuit alius Deus:& poſt me non erit. & præter me nō eſt:& iuſtus & ſeruator non eſt præter me, tunc ſubiunxit, ET per me iuraui, dicit dominus, quòd mihi flectetur omne genu,& omnis lingua confitebitur Deo. Sed ad ea quæ proxime ſequuntur interpretanda accedamus. ITAQVE vnuſquiſque noſtrum pro ſe rationem reddet Deo.] Quoniam Dominicum iudicium oſtendit, neceſſario ſuaſit ne alter alterum iudicent, ſed illam ſententiam expectent. Hoc enim rurſus ſubiunxit. NON ergo amplius inuicē iudicemus, ſed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri vel ſcandalum.] Hic ſe conuertit ad fideles ex gentibus, qui eorum qui ex Iudæis crediderant infirmitatem non ſatis toleranter ferebant,

deeſt in uet. traduct. & reuixit.

εἰς τὰ ἐπερχόμενα.

ſed ſummam eſſe virtutem feruentémque zelum exiſtimabant,ſi eſculentis indiſcriminatim veſcerentur, & primum quidem docet nihil eorum eſſe impurum & immundum. Sic autem dicit. SCIO, ET confido,in Domino Ieſu quia nihil cõmune per ipſum.] Neceſſario addidit illud in DOMINO Ieſu,propter Iudæorum infirmitatem.Ne enim dicant,Tu quis es qui Moſi contraria ſtatuis? Moſis Dominum in medium adduxit,dicẽs eum legalibus obſeruationibus finem impoſuiſſe,nec permiſiſſe vt vllus cibus immũdus exiſtimaretur. Illud enim PER IPSVM, hoc eſt per Euangelicam eius conſtitutionem. Ipſe enim dixit etiam beato Petro. QVAE DEVS mũdauit, tu ne dic communia. NISI EI QVI exiſtimat aliquid commune eſſe,ei commune eſt.] Si quis autem exiſtimans hunc cibum eſſe immundum,eo veſcitur, eſt immundus,nõ propter eius naturam,ſed propter eius qui veſcitur exiſtimationem.Cùm hæc ſic diſcere uiſſet,rurſus fideles ex gentibus reprehendit,qui Iudæorum infirmitatem non ferunt. SI AVTEM frater propter cibum contriſtatur, iam non ſecundum charitatem ambulas.] Charitatis crimen amplificauit,eum qui illa perſequitur aperiens. Deinde magis oſtendit quanta ſit rei abſurditas. NOLI CIBO tuo illum perdere pro quo Chriſtus mortuus eſt.] Pro illo Chriſtus mortem ſubiit: tu autem non vis per abſtinentiam à cibo illi vitam procurare, ſed dũ ipſum ſumis,illi mortẽ fabricaris. NE BLASPHEMETVR ergo bonum noſtrum.] Mitis rurſus ac benigna reprehenſio. Bonum enim fidem appellat. Laudo,inquit,fidem tuam, ſed nolo eam ipſam damni ac maledicti cauſam eſſe. NON eſt enim regnũ Dei eſca & potus,ſed iuſtitia, & pax, & gaudium in ſpiritu ſancto.] Non enim exiſtimate eſſe hoc aliquod pulchrum & præclarum factum, & quod regnum cœlorum conciliet. Id enim vera iuſtitia conciliat, & quæ eſt ſecundum pacem & dilectionem cõcordia ac ſtudium, ex quibus oritur quæ eſt ſecundũ Deum lætitia. QVI enim in hoc ſeruit Chriſto,pla

πέπεισμαι persuaſus ſum.

Act. 11.

λυπεῖται moleſtia afficitur.

ἐν τούτοις, in his.

cet Deo, & probatus eſt hominibus.] Hæc enim Deus quoque vniuerſorum à nobis exigit. Hæc etiã hominibus vtilitatem afferunt. Porrò autem notandum eſt, quòd Chriſto ſeruire, Deo vniuerſorũ gratum eſſe dixit. Si autem ſeruire Chriſto, Deo gratũ eſt, Chriſtum quoque honorare, eſt Deo gratum. Chriſtum ergo blaſphemare, & de eius dignitate conari detrahere, Deo vniuerſorum diſplicet. ITAQVE quæ pacis ſunt ſectemur, & quæ ſunt ædificationis alius in alium.] Oportet itaque nos vtilem concordiam omnibus præponere, & noſtræ mutuæ vtilitatis gratia omnia facere. NOLI propter eſcã deſtruere opus Dei.] Opus Dei dixit Dominus in ipſum credere. Hoc eſt enim, inquit, opus Dei vt credatis in eum quem miſit ille. Quoniam ergo erat veriſimile fore vt nonnulli Iudæi non ferentes probra eorum qui ex gentibus crediderant à fide deſciſcerent, meritò dixit NOLITE propter eſcam deſtruere opus Dei. Ne autem, qui ex Iudæis crediderant, hinc legis obſeruationis confirmandæ occaſionem acciperẽt, eius quoque rei curam gerit, & dicit. OMNIA quidem ſunt munda.] Nullum, inquit, eſculentum eſt natura immundum. SED malum eſt homini, qui per offendiculum manducat.] Sed eſus tibi damnum affert, quoniam vtilitatis vicini nullam curam geris, & contemnis, eum offendi aſpiciens. BONVM eſt non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut ſcandalizatur, aut infirmatur.] Ego autem non ſolum carnes, ſed ne vinum quidem ſumere iubeo, ſi hoc proximo vllum detrimentum afferat. TV fidem habes penes temetipſum habe coram Deo.] Tu fide vtens ſeruas legem, magna & præclara quædam poſſeſsio, & factum laude dignum, ſed ne propinquum damno afficiat. BEATVS qui non iudicat ſemetipſum in eo quod probat.] Innuit quod hic dicitur, eos, qui ex gentibus crediderant, vim afferre Iudæis vt ea ſumerent quæ nolebant. Docet ergo quod qui credit quidem, nullum ex eſu damnum accipit. Qui

uet. trad. habet, poſt in alium, cuſtodiamus, quod Græce nõ habetur

Ioan.6.

autem cum aliqua diſtinctione comedit, ſumit tanquam immũdum, & ideo, cum beatum exiſtimat qui ſeipſum non iudicat, hoc eſt, non diſcernit. Et hoc interpretans ſubiunxit. QVI autem diſcernit, ſi manducauerit, condemnatus eſt.] Et docet cauſam, QVIA non ex fide. OMNE autem quod non eſt ex fide, peccatum eſt.] Qui enim credit, ſine damno veſcitur. Qui autem cum aliqua diſcretione ac diſtinctione veſcitur, fert aduerſus ſeipſum ſententiã. Et docens quòd ea quæ Deo grata ſunt decernit, bonam pro ipſis offert orationem. EI autem qui poteſt vos confirmare.] Et quis eſt modus confirmandi? SECVNDVM Euangelium meum.] Quid autem euangelizat? ET prædicationem Ieſu Chriſti. Et docens antiquitatem prædicationis, ſubiungit. SECVNDVM reuelationem myſterii.] Non nunc enim factum eſt, ſed nunc reuelatum eſt quod celatum fuerat myſterium. Hoc enim dicit in iis quæ ſequuntur. TEMPORIBVS æternis cælati.] Deinde ſubiungit etiam teſtes prædicationis. NVNC autem manifeſtati per ſcripturas Propheticas ſecũdum ordinationem Dei.] Quæ enim per Prophetas adũbratè prædixit, ea nunc manifeſtauit ſæculorum opifex. Et quiſnam eſt fructus prædicationis? AD obediendum fidei. Oportet enim eos, qui audiunt, iis quæ dicuntur credere. Et qui ſunt ii? OMNIBVS gentibus ſignificati.] Ita eſt intelligendum, SECVNDVM Euangelium meum, & prædicationem Ieſu Chriſti omnibus gentibus ſignificati. SOLI ſapienti Deo per Ieſum Chriſtum, cui in gloria ſæcula. Amen] Cùm oſtendiſſet myſterium ab initio quidem antè diſpenſatum, deinde per Prophetas prædictum, poſtea autem per res ipſas manifeſtatũ, Dei ſapientiam admiratus eſt, & quam par eſt gloriæ redditionem emiſit. Si autẽ dixerint Hæretici quòd ſolus Deus ſapiens nominatur, ſciant quòd Dominus Chriſtus non ſolum ſapiens ſed etiam ſapientia vocatur. Sin autem ſe hac ſapientis appellatione filium priuare exiſtimant, nec ipſum quidem immorta

εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.

lem appellent. Idem enim Apoſtolus de Deo dicit. QVI ſolus habet immortalitatē. Sed nos illos nugari ſinentes, ſequentia perſequamur. Cùm itaque diuinus Apoſtolus hæc pro illis precatus eſſet, affert exhortationem, eos qui ex gentibus crediderant laude proſequēs, & potentes nominans propter fidem.

CAPVT XV.

DEBEMVS autem nos firmiores imbecillitates infirmorum ſuſtinere, & non nobis placere. Vnuſquiſq. veſtrum proximo ſuo ſtudeat in bonum, δυνατοὶ potentes. ad ædificationem.] Scio quòd fortis firmuſque euaſeris, & te fides potentem reddidit, Sed hortor te vt ei qui eſt infirmus ac imbecillis manum præbeas, & non tua ſolum quæras, ſed etiam proximi vtilitatem procures. Non dixit autem ſimpliciter, proximo placere, ſed in bonū, & ad ædificationem. Placere enim poteſt ad ſuum & proximi exitium. Deinde exēplum. ETENIM Chriſtus non ſibi placuit, ſed ſicut ſcriptum eſt, improperia improperantium ti- Pſal. 68. bi ceciderunt ſuper me.] Ipſe enim Dominus non quæſiuit quod ſuum eſt, ſed ſeipſum pro noſtra ſalute morti tradidit. Audimus enim eum prope paſſionem orantem & dicentem, PATER ſi poſsibile Math. 26. eſt tranſeat à me calix iſte. Verum non ſicut ego volo, ſed ſicut tu. Iudæorum quoque maledicta ſuſtinuit, & quæ olim in patrem eius congerebant iniquè viuentes, eis aduerſus ipſum vſi ſunt. Quamobrem etiam propheticum teſtimonium adiecit. QVAECVNQVE enim ſcripta ſunt, ad noſtram doctrinam ſcripta ſunt, vt per patientiam, & conſolationē ſcripturarum ſpem habeamus.] Deus noſtræ vtilitatis curam gerens, & doctrinam nobis ſcriptam prębuit, & quæ a ſanctis narrata ſunt in ſcriptis conſeruauit. DEVS autem patientiæ & ſolatii det vobis idem ſapere in alterutrum ſecundum Ieſum Chriſtum.] Rurſus per additionē SECVNDVM Chriſtum Ieſum oſtendit, quod non indefinitè ac abſolutè illis concordiam precatur, ſed piam cōſenſionem poſtulat. Vnà autem cum patientiæ & conſolatio-

τὰ ὑστερήματα τῶν πίστεως. nis mentione etiam de charitate orationem coniunxit, vt ea ornati ea quæ in proximo deſiderantur ſe rant, & per conſiliũ & conſolationem ad perfectionē deducantur. VT vnanimes vno ore honorificetis Deum & Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Deũ noſtrũ appellauit Dcũ, domini autē Chriſti patrem. Omniũ.n.noſtrum Deus, ipſius eſt pater. PROpter quod ſuſcipite inuicē, ſicut & Chriſtus ſuſcepit vos in honorē Dei.] Dominus quoq. Chriſtus, cũ nō iuſti eſſemus, nos amauit, ſed peccatores acceptos iuſtificauit. Oportet itaq. nos quoq. ferre fratrũ infirmitatem, & omnia pro illorum ſalute procurare. Quia autem, qui ex Iudæis crediderant, Domini quoque circuncisionem afferebant, dicentes ipſum quoq. legalem vitę inſtitutionem amplexum eſſe, ſe operæpretium facturum exiſtimauit diuinus Apoſtolus, ſi de eo quę par eſt ſcriberet, & dicit. λέγω δὲ *dico autem.* DICO enim Chriſtum Ieſum fuiſſe miniſtrum circuncisionis pro veritate Dei ad confirmandas promiſsiones Patrũ: Gētes autem ſuper miſericordia honorare Deum.] Pollicitus eſt vniuerſorum Deus Abraham, ſe in ſemine eius benedicturum omnes gentes. Accepit autem etiam ipſe Patriarcha, & totum illius genus circuncisionis ſignum. Oportebat ergo & illius ſemen, quod ſecundum carnem dicitur, gentibuſque benedictionem ſubminiſtrat, habere ſignum cognationis, vt diuinæ promiſsionis veritas aperte oſtendatur, & gentes, quæ gratiam ſuſceperant, eum celebrare, qui illis benignitatem, & humanitatem ſuppeditat. Deinde vtitur ſcripturæ teſtimoniis, docens fuiſſe ab initio prædictam gentium ſalutem. *Pſal. 17.* SICVT ſcriptum eſt, Propterea confitebor tibi in gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. *2. Reg. 2.* Et iterum dicit. Lætamini gentes cum plebe eius. Et iterũ. ἐπαινεῖτε *laudate.* Laudate omnes gentes Dominum, & magnificate eum omnes populi. *Pſal. 110.* Et rurſus Eſaias ait. *Eſa. 11.* Et erit radix Ieſſe: & qui exurget regere gentes, in eo gentes ſperabunt.] Hęc quidem teſtimonia adduxit, eos qui ex Iudæis crediderant docens ne ſalutem gentium ægrè ferrent, ſed de

eis factis prophetiis crederent. Eis autem rurſus pre catur,paternam affectionem oſtendens. DEVS autem ſpei repleat vos omni gaudio & pace in credendo: vt abundetis in ſpe in virtute ſpiritus ſancti.] Dixit etiam in iis quæ ſuperius expoſita ſunt, quòd ſpes quæ videtur non eſt ſpes. Et ideo etiam Deum ſpei nominat, vt qui ab initio gentibus benedictionis ſpem dederit, re autem ipſa promiſſum confirmauerit. Hoc autem eſt pignus bonorum quæ ſperantur. Qui enim illa eſt pollicitus, & præſtitit, illa etiam omnino implebit quæ nunc eſt pollicitus. Iubet autem nos non ſolum ſperare,ſed etiam abundare in ſpe,hoc eſt ſincerè ſperare, & exiſtimare ſe videre ea bona quæ ſperantur. Dicit autem hoc præbere ſpiritus gratiam. Hæc cùm ſuaſiſſet, & ſic precatus eſſet,laudem adducit, ea ratione ad ea quæ ſunt meliora adhortans. CERTVS ſum autem fratres mei,& ego ipſe de vobis,quòd & ipſi pleni eſtis dilectione,repleti omni ſcientia,ita vt poſsitis alterutrũ monere.] Scio,inquit,vos non egere doctrina. Habetis enim etiam ſufficientem cognitionem, & pleni eſtis bonis omnis generis, vt etiam aliis conuenientem adhortationem exhibeatis. AVDACIVS autem ſcripſi vobis fratres ex parte, tanquam vobis in memoriam redigens propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.] Et modeſtiam oſtendit,ſe auſum fuiſſe docere dicens:& datã gratiam declarauit,ſcribens ſe ei conſequẽtia docere. Quæ autẽ tibi gratia data eſt? VT SIM miniſter Chriſti in gentibus, ſanctificans Euangelium Dei.] Electus ſum doctor gentium hoc miniſterium affero Domino Chriſto. Et quod lucrum inde oritur? VT ſit oblatio gentium accepta ſanctificata in ſpiritu ſancto.] Omnem laborem patienter & alacriter fero, vt gentes in fide confirmentur,& ſpiritus gratiam aſſequantur. Et prædicationem quidem ſacrum miniſterium vocauit veram, ac ſinceram fidem,acceptam oblationem. Nihil ergo, inquit,feci ſuper uacaneum,ſi audacius ſcripſi,& eos qui peccant redargui. HABEO igitur gloriationẽ

ἀγαθωσύνης bonitate. Theod. legit ἄλλους nõ ἀλλήλους.

περιττὸν.

in Chriſto Ieſu ad Deum.] Deinde docet gloriatio-
nis ſpeciem NON enim audeo aliquid loqui eorũ, *τολμήσω αὐ-debo.*
quæ per me non effecit Chriſtus in obedientiam gen
tium verbo & factis, in virtute ſignorum & prodigio
rum, in virtute ſpiritus ſancti.] Non me propter
meos labores iacto, ſed propter Domini Chriſti do- *Θεοῦ Dei.*
num glorior. Dedit enim mihi ſancti ſpiritus gratiã
ad ſigna & miracula efficienda, vt per ea caperentur
gentes, & Dei cognitionis radium ſuſciperent. Do-
cet etiam quot gentibus prædicauit. ITA vt ab Hie
ruſalem per circuitum vſque ad Illyricum impleue-
rim Euangelium Chriſti.] Non ſolũ enim eas quæ
in recta via ſitæ erant gentes colui, ſed etiam in or-
bem circumiens orientales & Ponticas regiones, &
Aſiam, præterea & Thraciam doctrina repleui. Hoc
enim ſignificat illud PER circuitum. Sic autem
prædicaui Euangelium, non vbi nominatus eſt Chri
ſtus, ne ſuper alienum fundamẽtum ædificarem: Sed
ſicut ſcriptum eſt: Quibus non eſt annuntiatum de *Eſa. 52.*
eo videbunt, & qui non audierunt de eo intelligẽt.]
Laborem ſuum ac diligentiam ſignificat. Inaratas
enim terras accipiens noualia faciebat, & ſeminabat,
& vberes ſegetes oſtendebat: Et eius quod prius di
xit exitum adiecit. PROPTER quod & impedie-
bar plurimum venire ad vos.] Mea enim apud alias
gentes occupatio impedimento fuit quominus ad
vos accederem. NVNC verò vlterius locum non
habens in his regionibus, cupiditatem autem habens
veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis,
cum in Hiſpaniam proficiſci cœpero, ſpero quod
præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc, ſi
vobis primum ex parte fruitus fuero.] Duas cau-
ſas ſui ad eos aduentus attulit, quòd & alii prædica-
tionem ſuſceperint, & nulla gẽs ſuperſit, quæ Euan
gelii doctrinam non audierit, & ſuum eorum deſide-
rium, cùm enim priora impedimenta ceſſauerint, de
ſiderium ad peregrinandum incitauit. Dicit autem
ſuum deſideriũ fuiſſe ſuo aduentu multo antiquius.
A multis enim, inquit, annis cupiebam vos videre.

ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὡς ἐὰν πορεύσωμαι εἰς τὴν ἰσπανί|αν ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς, à multis annis, quòd ſi proficiſcar in Hiſpaniã ueniam ad uos.

Prædicit autem ſe non ſolum ipſos viſurum, ſed etiã in Hiſpaniam iturum. Et ne exiſtimarent eum obiter tantum ad eos accedere, ſubiunxit, Et à vobis illuc deducar, ſi vobis primum ex parte fruitus fuero. Vos enim primos videre cupio, & poſt vos, illos. NVNC igitur proficiſcor Hieruſalem miniſtrare ſanctis.] Miniſterium vocat pecuniarum diſtributionem: Dicit autem etiam eos qui miſerunt. PROBAVERVNT enim Macedonia, & Achaia collationem aliquam facere in pauperes ſanctos qui ſunt in Hieruſalem.] Hæc cum beatis Apoſtolis Petro, inquam, & Iacobo, & Ioanne diuini Barnabas & Paulus, & qui in ſe gentium doctrinam ſuſceperant, pacta conuenta facientes, polliciti ſunt adhortari eos, qui credebant ex gentibus, vt adiuuarent eorum inopiam, qui erant fideles in Iudæa. Et hoc aperte docet in Epiſtola ad Galatas, PETRVS enim, inquit, & Iacobus, & Ioannes, qui videbãtur eſſe columnæ, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis, vt nos in gentes, ipſi autem in circunciſionem, tantum vt pauperum memores eſſemus, Hoc etiam hic dicit, Macedoniæ & Achaiæ mirans promptitudinem pro penſamque voluntatem. Hanc autem beneficentiã etiam debitum vocat. PLACVIT enim eis, & debitores ſunt eorum.] Et vnde nam conflatum eſt hoc æs alienum? NAM ſi ſpiritualium eorum participes facti ſunt Gentiles, debent & in carnalibus miniſtrare illis.] Illorum, inquit, Patriarchæ patres ſunt. Illis promiſsiones factæ ſunt. Illorum Prophetæ bona communia prædixerunt. Ex illis, quantum ad humanam naturam attinet, Chriſtus eſt. Ex illis Apoſtoli orbis terrarum prædicatores. Per illos diſtributa ſunt dona ſpiritus. Aequum eſt ergo, vt qui maiora impertierunt, ſint etiam minorum participes. Et ideo pecuniarum diſtributionem ſuperius quidem ſocietatem, inferius autem miniſterium appellauit, ſocietati quidem redditionem, miniſterio autem tributum quod debetur adtexens. HOC igitur cum conſummauero, & aſsignauero eis fructũ hunc,

διακονῶν, miniſtrans.

Gal. 2.

σφραγισάμε-
νος,

πληρώματι,
plenitudine

διακονία μου,
miniſteriū
meum.

per vos proficiſcar in Hiſpaniam.] CVM obſignauero eis fructum hūc,dicit Macedonibus & Achæis. Per manus enim ſanctorum dextræ Dei quæ miſſa ſunt offero. Illa autem ea intacta & ſacroſancta ſeruabit. SCIO AVTEM QVOD veniens ad vos in abundantia benedictionis Euangelii CHRISTI veniam.] Abundantiam ſeu implementum benedictionis Euangelii pericula pro Euangelio appellauit, quæ Hieroſolymis ſuſtinuit. Hoc enim declarant quæ ſequuntur. OBSECRO ERGO VOS fratres per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per charitatem ſancti Spiritus, vt adiuuetis in orationibus pro me ad Deum, vt liberer ab infidelibus qui ſunt in Iudæa,& vt obſequii mei oblatio accepta ſit in Hieruſalem ſanctis.] Quibus nam laudibus
Act.20. hoc terque quaterque beatum caput quis ornauerit? Primum enim & quæ ventura erant ſciebat, & ea prædicit. Etenim Mileti dixit Epheſiorum ſenioribus,in ciuitate teſtificatur mihi ſpiritus, quòd vin-
Act.21. cula & tribulationes me manēt, & cum Agabus hæc prædixiſſet,& omnes flerent, & eum retinere conarentur,diuinus vir dixit: QVID facitis flentes, & affligentes cor meum. Ego autem non ſolum alligari, ſed & mori paratus ſum pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti. Hic quoque prædixit quòd & Romanos videbit & Hiſpanos. Adiecit autē,quòd etiā in abundantia ſeu implemento benedictionis Euangelii Chriſti veniet. Deinde Iudæorum inſaniā perfectè conſiderans,ipſorum quoque preces poſtulauit,non ſolum propter fideles,ſed etiam propter eos qui credunt. Nam neque illi in eū bene affecti erant eum eſſe legis tranſgreſſorem exiſtimantes. Quamobrem etiam adiecit, ET vt obſequii mei oblatio accepta ſit in Hieruſalem ſanctis.Hæc cū innumerabilibus laboribus collegit, diſcipulis omnis generis ſuaſiones adhibens,& eos qui recipiebant ſollicitans ne odium neceſsitatem vinceret. VT veniā ad vos in gaudio per voluntatem Dei, vt refrigeret in vobis.] Ne ea quidem quæ ſunt honeſta vult facere ſine

ne diuina voluntate. DEVS. autem pacis ſit cum omnibus vobis amen.] Non appellauit hic Deum ſimpliciter, ſed Deum pacis, tanquam ipſe ea indigens propter eos qui apertè bellum gerebant, & qui aliqua in eum ſuſpicione laborabant. Illis quoque eam precans, propter eam, quam inter ſe habebant, controuerſiam de legalibus obſeruationibus.

CAP. XVI.

COMMENDO autem vobis Phœben ſororem noſtram, quæ eſt in miniſterio eccleſiæ, quæ eſt Cenchreis, vt eam ſuſcipiatus in Domino digne ſanctis, & aſsiſtatis ei in quocunque negotio veſtri indiguerit, etenim ipſa quoque adſtitit multis, & mihi ipſi. Salutate Priſcam & Aquilam adiutores meos in Chriſto Ieſu.] Cenchreæ erat maximus pagus Corinthi. Aequum eſt ergo admirari vim prædicationis. Breui enim tempore non ſolum vrbes ſed & pagos pietate repleuit, & tanta erat Cenchreis congregatio, vt etiam haberet mulierem miniſtram, eamq. inclytam & celebrem. Tantas enim habebat rectè factorum opes, vt ex lingua Apoſtolica laudes eiuſmodi colligeret. Etenim ipſa quoque adſtitit multis, & mihi ipſi. Adſtitiſſe autem, vt puto, dixit, quòd in eum hoſpitalis fuerit, eiuſque curam geſſerit. Multiplicibus autē eam laudibus remuneratur. Ipſa enim, vt eſt veriſimile, eum in vnam domum ſuſceperat, & ad exiguum tempus, id ſcilicet quo Corinthi verſatus eſt. Ipſe autem ei vniuerſarum terrarum orbem aperuit, mulierque in vniuerſa terra ac mari celebris facta eſt, nec eam ſoli Romani & Græci cognouerunt, ſed etiam omnes barbari. Ea autem, cuius poſt ipſam meminit, illā valde ſuperauit. Priſcillam enim, ſeu Priſcam, poſſunt enim vtraque in libris inueniri, & Aquilam adiutores appellat, & adiicit, In Chriſto Ieſu, ne quis eum exiſtimet fortunæ ſocietatem ſignificare, erant enim etiam ii tabernaculorum conſtructores. Dicit autem aliud quoque maximum pro ſe ſuſceptum certamen. QVI pro anima mea ſuas ceruices ſuppoſuerunt.] Adiicit autem priuato quo

διάκονον

προστάτις

σκηνοποιοὶ

que commune. QVIBVS nō ſolus ego gratias ago, ſed & omnes eccleſiæ gentium] Dicit autem aliam quoque virtutem laude dignam. SALVTATE enim & domeſticam eccleſiam eorum.] Declarat autem oratio eius inſignem pietatem. Omnes enim, vt eſt veriſimile, ſuos domeſticos ſummam & abſolu tam virtutem docuerant, & diuina myſteria intus promptè & alacriter peragebāt. Eorum diuinus quo que Lucas meminit, & docet, quomodo Apollô ad veritatem deduxerunt. SALVtate Epænetum dilectum mihi, qui eſt primitiæ Achaiæ in Chriſto.] Pri mus autem, vt eſt veriſimile, ex toto populo credidit. Quam ob cauſam & primitiarum appellationem ſuſcepit. SALVTATE Mariam, quæ multum labo rauit in vobis.] Alia rurſus mulier, quæ propter ſuos labores coronatur. SALVtate Andronicum & Iuniam cognatos & concaptiuos meos, qui ſunt nobiles in Apoſtolis, qui & ante me fuerunt in Chri ſto.] Multa ſimul ençomia, & primū quidē quòd fuerunt ſocii periculorum Pauli. Concaptiuos enim, vt qui fuerunt paſsionum cū illo participes, appellauit. Deinde nobiles inſigneſq. eſſe dicit nō in diſcipulis, ſed in magiſtris & doctoribus. Laudat autē eos & à tempore fidei. Ante me. n. inquit, fuerunt in Chriſto. Poſt eos enim vocatus ſum ego. Ego verò vndiquaque diuini capitis modeſtiam admiror. SALVtate Ampliatum dilectum mihi in Domino.] Ne hoc quidem parua eſt laus. Eum enim dilectum in Domino appellauit. Id autem eum ſe rectè & honeſtè geſsiſſe declarat. SALVtate Vrbanum adiutorem noſtrum in Chriſto, & Stachyn dilectum meum.] Vrbanum maioribus laudibus coronauit. Chriſti enim prædicationum & certaminum cum adiutorem vocauit. SALVtate Apellem probum in Chriſto.] Summæ virtutis teſtimonium. Nihil enim habere adulterinum, eſt bonorum colophon. SALVtate eos qui ſunt ex Ariſtobuli Domo, & Herodianum cognatū meum, & eos qui ſunt in Domo Narciſsi.] Clarum eſt eas fuiſſe familias quæ crediderant. De iis autem

qui erant Narciſsi dicit, QVI ſunt in Dominó. vt pote quòd eſſent vtiq. alii qui hoc non fuerint. SALVTATE Tryphenam & Tryphoſam, quæ laborant in Domino.] Rurſus corona ex laboribus. Laborē autem vel hoſpitalitatis, vel ieiunii, vel alicuius alius virtutis declarat oratio. SALVTATE Perſidem chariſsimam, quæ multum laborauit in Domino.] Maior eius laus, maior enim fuerat labor & diligentia. SALVTATE Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam.] Hæc quoque laus eſt magni facienda. Multi enim vocati, pauci verò electi. Eius quoque matrem multis ex virtute rectè factis decorauit, neque enim aliàs digna eſſet habita quæ mater Pauli diceretur. Natura enim eam Rufi matrem effecit: Diuini autem Pauli, eius virtutis reuerentia. SALVTATE Aſyncritum, Phlegontem, Hermen, Patrobam, & qui cum eis ſunt fratres.] Hæc erat alia fidelium familia Pauli ſalutatione digna. SALVTATE Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cum eis ſunt ſanctos.] Hi quoque ſimul degentes, propter eam quam habebant virtutem, Apoſtolicam ſalutationem aſſecuti ſunt. Cùm eos ſic nominatim eſſet allocutus, omnibus deinceps præcepit vt ſe inuicem ſalutarent. SALVTATE, inquit, vos inuicem in oſculo ſancto.] Quoniam enim ipſe abſens eos amplecti non poterat, per ipſos facit, iubens vt ſe inuicem amplectantur & ſalutent in oſculo ſancto, honeſto, modeſto, & ſyncero, & germano, & ab omni dolo alieno. SALVTANT vos omnes eccleſiæ Chriſti.] Totius, vt ſemel dicam, terrarum orbis nomine eam ciuitatem ſalutauit, quæ vniuerſo terrarum orbi pręſidet. ROGO autem vos fratres, vt obſeruetis eos, qui diſſenſiones & offendicula præter doctrinam quam vos didiciſtis, faciunt.] Malos legis defenſores per hæc ſignificat, quorum iubet doctrinam fugere, laudans principis Apoſtolorum prædicationē. Dicere enim, QVI præter doctrinam quam vos didiciſtis faciunt, eſt eius qui valde miratur doctrinam

quàm acceperunt. HVIVSMODI enim Domino Chriſto non ſeruiunt ſed ſuo ventri.] Et ex hoc manifeſtum eſt quòd ea dicit de Iudæis, eorũ enim ſemper ingluuiem accuſat. Et alibi etiam dicit, QVORVM Deus venter eſt. ET per dulces ſermones & benedictiones ſeducunt corda innocentium.] Benedictionem laudem vocauit. Innuit autem etiam aliquos fuiſſe ab eis: ſeducunt enim, inquit, corda ſimplicium. Non tamen malitiam, ſed ſimplicitatem accuſauit. Deinde eos laudibus rurſus excitat. VESTRA enim obedientia in omni loco diuulgata eſt.] Quòd doctrinam Apoſtolicam prompto & alacri animo ſuſcepiſtis. GAVDEO igitur, inquit, in vobis.] Pergit & laudare, & docere. SED volo vos ſapientes eſſe in bono, & ſimplices in malo.] Hanc quoque legem Dominus Apoſtolis præbuit, dicens. ESTOTE prudentes ſicut ſerpentes, ſimplices ſicut columbæ. Vult autem dictum quoque dominicum, nos inſidias quidem quæ ab inimicis parãtur repellere, eos autem qui iniuriam faciunt minimè vlciſci. DEVS autem pacis conterat Satanam ſub pedibus veſtris velociter.] Quoniam præcepit vt ab inimicis caueremus, opportunè Deum rogauit vt inſidiatorum magiſtrum contereret, & eorum qui crediderunt pedibus ſubmitteret. GRATIA Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.] Poſtquam oſtendit hoſtem, indicauit auxiliatorem. Qui enim Dei gratiam conſecuti ſunt inexpugnabiles. SALVTANT vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater cognati mei,] Ille quidem habet inſignem operis ſocietatem, hi verò cognationem. Coadiutor autem eſt cognato multo honoratior. Hic autem eſt Timotheus, quem Lyſtris circumcidit: ad quem duas ſcripſit epiſtolas. Porrò autem Iaſonis quoque meminit Actuum hiſtoria. SALVTO vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam in Domino.] Erat is quoque vnus eorum qui Apoſtolica doctrina digni habiti fuerant. Quamobrem ſanctæ animæ fœtus per linguam ſuſcipiens, eos chartæ mandare iuſſus eſt,

ἀκάκων, ſimplicium.

εἰς πάντας ἀφίκετο ad omnes peruenit.

SALVTAT vos Caius hoſpes meus, & vniuerſæ eccleſiæ.] Hoc quoque eſt maximum laudis teſtimonium, domum fidei alumnis aperire, & cum aliis omnibus ipſum quoque orbis terrarum doctorem fouere & obſeruare. Hoſpitem enim eum qui hoſpitio excipit appellat. Is autem erat Corinthius, & hoc nos docuit diuinus Apoſtolus in epiſtola ad Corinthios, GRATIAS; inquit, AGO Deo meo quòd nullum veſtrum baptizaui niſi Criſpum & Caium. SALVTAT vos Eraſtus arcarius ciuitatis,& Quartus frater.] Non appellat eum eccleſiæ Oeconomum, ſed ciuitatis, vt cui curatio omnino credita fuerat. Meminit autem eius etiam in epiſtola ad Timotheum. Sic autem dicit. ERASTVS manſit Corinthi. Reliqui autem Trophimum Mileti ægrotantem. GRATIA Domini noſtri cum omnibus vobis, Amen.] Spiritalem eis rurſus benedictionem impertiit,vt Dei gratia, tanquam adamantino aliquo muro, circumdedit. Hoc & epiſtolæ procemium conſtituit, & finem impoſuit. Huius ſimus nos quoque participes, vt inſidiis ſuperiores euadamus: vt ab ea illuminati recta via abſque vllo errore incedamus,& Apoſtolica ſequentes veſtigia digni habeamur qui doctorem videamus,& per illius interceſsionem Dominicam beneuolentiam & promiſſa bona conſequamur, Gratia & benignitate Domini noſtri Ieſu Chriſti. Cum quo patri ſimul cum ſancto Spiritu conuenit gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

1.Cor.1.

οἰκόνομος, œconomus.

2.Tim.4.

Sciendum eſt autem quòd Epiſtola ad Romanos ſcripta Corinthi.

ARGVMENTVM PRIMAE EPISTOLAE AD CORINTHIOS.

*SAlutarem prædicationem Diuinus Paulus pri-
mus Corinthijs attulit, & plurimo tempore apud
eos uerſatus eſt, cùm Dominus hoc ei apertè præce-*
Act.18. *piſſet, loquere, inquiens, & ne tacueris, eſt enim mi-
hi multus populus in hac ciuitate. Cùm ergo annus
& ſex menſes præterijſſent, ipſe quidem prædicatio-
nis gratia in alias ciuitates profectus eſt. Illi autem
fallacem ſapientiæ imitatricem, dicendi ſcilicet con-
tentionem & laudem, tanquam rem præclaram, ſtu
dioſè ſecuti ſunt. Cùm uiros enim eloquentia prædi-
tos ſibi magiſtros adſciuiſſent, in multas partes diui
ſi ſunt. Singuli enim ſuum perpetuò admirabantur,
& de eis inter ſe inuicem contendebant. Vnus autẽ
ex eis qui ſe propter ſuam dicendi facultatem iacta-
bat, uel maximum ſcelus admittere auſus eſt. Cum
nouerca enim concubuit. Qui autem eius partes ſe-
quebantur, hoc quidem pro nihilo ducebant, ſolam
autem eloquentiam laudibus proſequebantur. Qua-
propter diuinus Paulus in principio epiſtolæ, eam
quæ exiſtimatur ſapientiam reprehendit, & oſten-
dit prædicationem ea quidem eſſe nudatam, ſed ma
ximam habere poteſtatem. Iam uerò eos etiam re-
prehendit qui de alijs quidem rebus inter ſe contende
bant: de ijs autem quæ ad uictum pertinebant Ma-
giſtratibus utebantur iudicibus. Prohibet etiam ne
eorum quæ idolis immolatà fuerãt eſſent participes,
innuens hoc etiam auſos eſſe nonnullos. Interim au-
tem & de uirginitate & de uiduitate quæ ſunt
utilia conſulit. Quinetiam de ſpiritalibus donis fusè*

& prolixè diſſerit, docens eorum differentiam, & præcipiens ut dono linguarum, non ad laudem captandam, ſed ad utilitatem uterentur. Porrò autem eis etiam adducit doctrinam de reſurrectione, cùm aliqui, ut eſt ueriſimile, eis perſuadere conarentur, ne quod de reſurrectione corporum dicebatur admitterent. Aliqua etiam alia, ne de ſingulis dicendo ſim prolixior, ſcriptis ſuis inſeruit, quæ & illis erant conducibilia, & omnibus hominibus utilitatem procurant. De Chriſtiano autem dogmate ſeu decreto ideo parcius locutus eſt, quòd cum non paruo tempore apud eos uerſatus eſſet, quid ſentire oporteret eos accurate & perfectè docuerat, & admirabilis poſt eum ueniens Apollo Apoſtolicam doctrinam confirmauerat. Optimum ergo medicum imitatus eſt, & affectionibus morbiſque conuenientia medicamenta præbuit. Ferendis autem literis miniſterium exhibuerunt Stephanas, & Fortunatus, & Achaicus, ad ipſum miſſi à Corinthijs, ut ipſe docet in fine. Beatum enim Timotheum ad ipſos quidem miſit, ſed non cum epiſtola, & hoc ipſe oſtendit. Ait enim. Si uenerit Timotheus, uidete ut ſine metu ſit apud uos.

φιλοτιμίαν

INTERPRETATIO PRIMAE EPI- STOLAE AD CORINTHIOS.

PAVLVS vocatus Apoſtolus Ieſu Chriſti.] Vel ipſum prooemium, quod nam ſit reprehenſionis inſtitutum ac ſcopus, indicat. Docet enim eos ne ſibiipſis confidant, ſed propter Deum, qui ipſos ſeruauit, magna ac præclara cogitent, & ſe in eo iactitent. Propterea & Apoſtolatus & vocationis meminit propemodum dicens, Vos quidem vos ipſos nominatis ex hominibus: Ego verò meipſum ex eo qui me vocauit, & miſit, Ieſu Chriſto. PER voluntatem Dei.] Hoc etiam eorum diſſenſionem ſimiliter accuſat. Patris enim ac filii conſenſionem oſtendit. Simul etiam nos docet, quòd propoſitionibus citra vllum diſcrimen vtitur. Hic enim præpoſitionem PER quem, quam qui cum Arrio & Eunomio ſentiunt, filio attribuunt, in patre poſuit. Hoc autem non feciſſet, ſi præpoſitionem PER quem, minus ſignificare exiſtimaſſet quàm ſignificet præpoſitio Ex quo. ET SOSTHENES frater.] Exiſtimo hunc eſſe Corinthium. Eius autem Actuum quoque hiſtoria meminit, & nos docet beatus LVCAS, quòd arripuerunt eũ Græci, ſub Gallione, & malè multarunt. ECCLESIAE Dei quæ eſt Corinthi, ſanctificatis in Chriſto Ieſu ſanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in omni loco, ipſorum & noſtro.] Omnia quæ dicta ſunt, ſunt morbi remedia. Quæ enim male facta eſt, diuiſionem coniungunt, & primum quidem ipſos vocat vnam eccleſiam, & Dei eccleſiam, & adiicit, IN Chriſto Ieſu, non in hoc, vel in illo. Vocat autem ipſos & vocatos & ſanctos, & iis coniungit qui in orbe terrarum crediderunt, docens quòd non oportet ipſos ſolum concordes eſſe & conſentire, ſed omnes etiam qui ſalutari prædicationi crediderunt, vnum ſentire, vt qui in vno Domini Chriſti corpore conſiſtunt. Illud autem, SVI

μέγα φρονεῖν

Act. 18.

αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν ſui & noſtri, ut referatur, ad domini, non autē ad loco

& noſtri,cum Domino coniunctum eſt,pro eo quod eſt: Et nos qui ſcribimus, & vos qui acceptis literis fruimini,vnum Dominum habemus Ieſum Chriſtũ. GRATIA vobis & pax à Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Opportune eis gratiam amplificauit,& pacem, vt qui diuiſi eſſent,& ſeditiones inter ſe agitarent. Eam autem oſtendit non ſolum à patre ſuppeditari,ſed etiam à filio,patris & filii ęqualitatem indicans. GRATIAS ago Deo meo ſemper pro vobis.in gratia Dei quæ data eſt vobis in Chriſto Ieſu.] Accuſaturus, aures prius medicatur, vt medicina lubenter ab eis ſuſcipiatur, veritatem verò etiam continens quæ dicta ſunt,propter data enim eis dona egit gratias. Hæc ipſa autem dicit etiam apertius. QVOD in omni diuites facti eſtis in illo,in omni verbo & in omni ſcientia, ſicut teſtimonium Chriſti confirmatum eſt in vobis.] Hæ ſunt ſpecies donorum ſpiritus. Alii enim,inquit, per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ: Alii autem ſermo cognitionis, ſecundum eundem ſpiritum. Perpetuo autem Chriſti,& Ieſu,& Domini nomen inſerit,docens quòd nõ ex alio nominari oportet, quam ex eo qui ſalutem præbuit. Teſtimonium autem appellat Chriſti prædicationem. Qui enim prædicant, quodammodo teſtantur. Ita etiam ad Timotheum ſcribens dicebat. Teſtor ergo coram Deo qui mortuos viuificat. Ita etiam dixit Dominus in ſacris Euangeliis. PRAEDICABITVR Euangelium hoc regni in omnibus gentibus in teſtimonium ipſis. Euangelii autem confirmationem admirabilia ſignorum effecta appellat. Per illa enim oſtendebatur prædicationis veritas. ITA vt nihil vobis deſit in ulla gratia.] Nam & Propheticam gratiam adepti erãt,& diuerſis linguis loquebantur,vt in iis quæ ſequuntur docet apertius EXPECTANTIBVS reuelationem Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Hæc autem aſſecuti eſtis, vt ſecundum Seruatoris aduentũ expectetis. QVI enim confirmabit uos vſque in finem ſine crimine in die Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Firmitatem & à crimi

ἐπὶ χάριτι, propter gratiam.

ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει, in omni ſermone & omni cognitione.

1. Tim. 5.

Matth. 24.

ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι. ut in nullo [vobis dono deſit.

ἀνεγκλήτους, crimini non obnoxios. *κοινωνίαν cō munionem.*

ne alienationem eis precatus eſt. Quòd autem dixit, SINE crimine, oſtendit eos tunc fuiſſe criminibus obnoxios. FIDELIS Deus per quem vocati eſtis in ſocietatem filii eius Ieſu Chriſti Domini noſtri.] Hoc autem faciet, qui in filios adoptionis donum vobis largitus eſt, Societatem enim filii vocauit adoptionem in filios. Illud autem FIDELIS, eſt pro eo quod eſt, verus, & à mendacio alienus. Quin etiā hic hoc PER quem, in patre poſuit, impudentia Hæreticorum ora obſtruens, & docens quòd non paruitatem ſignificat. Poſtquam bonis ac benignis verbis aures eorum præparauit, dociléſque reddidit, accuſationem incipit, non eam nudam introducens, ſed admonitionem prius afferens. OBSECRO autem vos fratres per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, vt idem dicatis omnes, & nō ſint in vobis ſchiſmata.] Adhortationi nomen Domini rectè coniunxit. Id enim erat quod ab eis pro nihilo habitum abolebatur. Cùm enim oporteret eos ab ipſa appellari, ab iis qui illis præerant denominationes aſſumebant. SITIS autem perfecti in eodem ſenſu & eadem ſententia.] Non eos reprehendit quod diuerſa ſentirent, ſed quod de iis qui illis præerant litigarent & contenderent. Prædicationis quidem, inquit, vnus eſt ſenſus. Hæc enim dicit illud, IN eodem ſenſu: ſed non eſt vna vtique affectio. Id enim ſignificat illud, ET IN eadem ſententia. Hortatur ergo vt eadem cogitantes & ſentientes non diſſideant, & de iis qui præſunt, non temere contendant. SIGNIFICATVM eſt enim mihi fratres ab iis qui ſunt Chloës quòd ſunt inter vos lites.] Docet autem etiam genus contentionis, HOC autem dico quòd vnuſquiſque veſtrū dicit: Ego ſum Pauli, Ego verò Apollo. Ego autem Cephæ, ego verò Chriſti.] Illi quidem ſeipſos ab aliis Magiſtris denominabant. Ipſe verò ſuum & Apollo nomen poſuit, adiecit autem etiam nomen principis Apoſtolorum, docēs quòd neutrorum nominibus ad hoc vti æquum eſt, & hoc in iis quæ ſequuntur apertius intelligemus. Admodum ſci

παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς adhortor ergo vos.

ἀθελούμενον.

ſenſu, νοΐ, mente.

te autem & prudenter Chriſti nomen cum aliis connumerauit, oſtendens abſurdum quod ex eo ſequitur, quòd ſcilicet Dominum & ſeruum in eodem ordine & loco habent. DIVISVS eſt Chriſtus?] Hoc nonnulli legerunt enuntiatiuè, dicentes Chriſtum hic nominatam eſſe eccleſiam, & ſic ſunt interpretati, Chriſti corpus malè eſtis interpretati. ego verò puto hæc eſſe poſita per interrogationem. Hoc enim docent ea quæ ſubiunguntur. NVNQVID Paulus pro vobis crucifixus eſt? vel in nomine Pauli baptizati eſtis?] Quod autem dicit, tale eſt. Nunquid Domini & poteſtatis habet Chriſtus ſocios ac collegas, nec in ſuo nomine mortem ſuſtinuit, & propterea diuiſus eſt, & alii quidem ex vobis ab ipſo, alii verò ab hoc & illo denominamini? Non ſolus pro vobis mortem ſubiit, non in nomine eius baptiſmi gratiam accepiſtis? an hominum inuocatio vobis peccatorum remiſsionẽ largita eſt? GRATIAS ago Deo meo quòd neminem veſtrum baptizaui, niſi Criſpum & Caium, ne quis dicat quòd in nomine meo baptizati eſtis. Baptizaui autem domum Stephanæ, cæterum neſcio ſi quem alium veſtrum baptizauerim.] auget quidem accuſationem per vnumquodque eorum quæ dicuntur: ſed eos quos accuſat non ferit nimis acriter, dum propriam perſonam pro illis adducit. Tacite autem innuit, quòd non ſolum à magiſtris, ſed etiam ab iis qui eos baptizarant, quidam ſeipſos appellabant. Dicit etiam cauſam cur multos nõ baptizauerit. NON enim miſit me Chriſtus ad baptizare, ſed Euangelizare.] Atqui vtrumque præcepit. ITE, inquit, & docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filii & Spiritus ſancti. Sed prædicare eſt præſtantius & excellentius quàm baptizare. Baptizare enim facilè eſt omnibus qui Sacerdotii honore digni ſunt habiti. Prædicare autem erat paucorum, qui hoc donum à Deo diuinitus acceperant. Ab hoc deinceps loco eorum qui ſe de eloquentia iactabant deprimit ſupercilium, & dicit. NON in ſapientia verbi, vt non euacuetur

ἐβάπτισα, baptizaui.

Math. 28.

οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ

κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ χριστοῦ Non in ſapientia ſermonis, ne inanis fieret crux Chriſti.

crux Chriſti.] Si enim eloquentia & dicendi facultate vſi eſſemus, non oſtenſa eſſet potentia eius qui crucifixus eſt: omnes enim exiſtimaſſent eos qui crediderant facundia, & dicendi arte captos fuiſſe: eorũ autem qui prædicant imperitia, eos vincens qui ſe de eloquentia iactitant & magnificè circumſpiciunt, virtutem crucis apertè indicat. VERBVM enim crucis, pereũtibus quidem ſtultitia eſt: iis autem qui ſalui fiunt, id eſt nobis Dei virtus eſt. Scriptum eſt enim. Perdam ſapientiam ſapientum, & prudentum prudentiam reprobabo.] Sermonem crucis dicit, prædicationem de cruce. Qui pereunt autem eos appellat qui non credunt: Qui ſeruantur autem, eos qui credunt, à fine appellationes imponens. Scripturæ autem ponit teſtimonium, docens quòd vniuerſorum Deus è ſuperis hæc appellauit. Deinde oſtendit quàm vera & à mendacio aliena ſit prædictio. VBI ſapiens, vbi ſcriba, vbi inquiſitor huius ſæculi?] Hos omnes vicit crucis prædicatio. Sapiens autem vocat, id quod Græca facũdia ornatum eſt. Scribam autem, Iudæorum magiſtrum, qui de legis cognitione gloriabatur. Conquiſitorem eum, qui ex his & illis diſſerendi artem exercuerat. Deinde ſubiungit. NONNE ſtultam fecit Deus ſapientiam huius mundi?] Sapientiam mundi huius non vocat eloquentiam. Illam enim Deus quoque ſuppeditat. Nam & ipſe & linguas diuiſit, & vnicuiq. proprios characteres tribuit. Itaque linguæ quoque Græcæ elegantiã & ſplendorem donauit. Sed qui ea nõ vt oportet vſi ſunt, eam fraudis eſcam effecerunt, & probabiles erroris fabulas conſtituerunt. Accuſat ergo non eloquentiam, ſed falſum quod in ea celatur. Eam conuictam, & ſtultam effectã eſſe dicit. NAM quia in Dei ſapientia non cognouit mundus per ſapientiã Deũ; placuit Deo per ſtultitiam prædicationis ſaluos facere credentes.] Dicit duas vel potius tres Dei ſapientias. Etenim eam quæ ſtultitia exiſtimatur, ſapientiã eſſe oſtendit, & aliarum præſtantiſsimam. Dicit autem vnam quidem ſapientiam, quæ hominibus data

Eſa. 32.

ἀθετήσω, id eſt infirmabo, abolebo.

ζητητὴς quæſitor.

eſt,per quā & ratione præditi ſumus, & ea quæ ſunt agenda diſcernimus, & arteis ſcientiaſq. inuenimus, & Deum cognoſcere poſſumus. Secundam autem, quæ in rerum creatarum contemplatione verſatur. Videmus.n.cœli magnitudiné,Solis pulchritudiné, aſtrorum choream,terræ & maris latitudinem, plantarum & animalium differentiam,& cætera,ne ſingula afferam. Tertiam autem, eam quæ per Seruatoré noſtrum oſtenditur,quam qui non credunt,appellāt ſtultitiam. Hoc autem dicit, quòd oportebat quidé homines, naturali accepta à Deo cognitione, per creaturas,tanquā per pedū veſtigia,deduci,& earum opificem adorare:ſed quoniam nullam ex his vtilitatem accipere voluerunt,benignus ac clemens Deus, eis alia ratione ſalutem procurauit, & per eam quæ à ſtultis ſtultitia vocatur, eos ab errore liberauit. ἐθελήκασιν.

QVONIAM & Iudæi ſigna petunt,& Græci ſapientiam quærunt:nos autem prædicamus Chriſtū crucifixum,Iudæis quidem ſcandalum,gentibus auté ſtultitiam.] Iudæi à Domino petebant miracula,nos auté docét Euangeliſtæ, Quinetiam Apoſtolis, vt eſt veriſimile:hoc.n.diuinus dixit Apoſtolus,ſigna oſtédere iubebant.Græci auté imperitiam ridebant, qué admodum videlicet etiā Athenis dicebant, QVID vult ſeminiuerbius hic?Sed nos,inquit,illorum ſtultitiam deſpicientes,Dominicam paſsionem prædicamus,quāuis & hos,& illos aperte ſciamus manifeſtè contradicere. Et quænā eſt vtilitas prædicationis? Ἕλλησι Græcis. Act.17.

IPSIS auté vocatis Iudæis,atq.Græcis Chriſtū Dei virtuté & Dei ſapientiā.] Idem eſt & ſapiētia & ſtultitia,potentia & imbecillitas,ſtultitia quidé & imbecillitas iis qui non credunt. Sapientia auté & potentia iis qui credunt.Etenim Sol quidé lux eſt iis qui vident,tenebræ verò iis qui cæcutiunt, ipſe tamé non affert tenebras,ſed morbus radii ſplendoré non admittit,ita etiā lema infidelitatis prohibet quominus anima poſsit à lumine Dei cognitionis illuſtrari.Sciédum eſt autem quòd ſapientiā & potentiā, non vnigeniti diuinitatem appellauit diuinus Apoſt. ſed de δύναμιν potentiam.

cruce prædicationem,& refellit Arrianos, & Eunomianos,qui malè ex hoc loco conantur oſtendere Sapientiam Deum verbum nominari. Ex hoc enim loco conſtruunt blaſphemiam, quam ex Prouerbiorũ dicto ſumunt. QVIA quod ſtultum eſt Dei, ſapientius eſt hominibus:& quod infirmum eſt Dei,fortius eſt hominibus] Stultum & infirmum vocat crucis myſterium ex ſtultorum ſententia. Oſtendit autem hoc & ſapiẽtes & fortes ſuperaſſe. VIDETE enim vocationem veſtram fratres, quòd non multi ſapientes ſecundum carnem,non multi potentes,non multi nobiles.] Non dixit,nullus ſapiens,nullus potẽs, nullus nobilis. Nam ex iis etiam erant qui crediderant,ſed non multi,erant enim plures ex pauperioribus. SED quæ ſtulta ſunt mundi elegit Deus, vt confundat ſapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia:& ignobilia mundi & contemptabilia elegit Deus,& ea quæ non ſunt, vt quæ ſunt deſtrueret.] Stulta & imbecilla & ignobilia vocauit ex hominum opinione. Vera enim eſt ſtultitia, non dicendi imperitia,ſed fide carere: & imbecillitas atque ignobilitas,non paupertas,ſed impietas,& morum improbitas. Vniuerſorum autem Deus doctos per indoctos,& per pauperes diuites vicit, & per piſcatores orbem terrarum piſcatus eſt. VT non glorietur omnis caro in conſpectu eius.] Si enim ſtatim ab initio,eos,qui ſe de diuitiis iactabant, & propter eloquentiam gloriabantur,electos,effeciſſet prædicatores,non ſolum ii qui contra dicebant, ſed ii etiam qui prædicabant,damno affecti eſſent, vt qui ſe ſuis viribus errorem ſuperaſſe crederent. EX ipſo autẽ vos eſtis in Chriſto Ieſu,qui factus eſt nobis ſapientia à Deo,iuſtitia,ſanctificatio,& redemptio,vt quẽadmodum ſcriptum eſt, Qui gloriatur, in Domino glorietur.] Illud,Ex ipſo, non dixit ex ratione creationis,ſed ex ratione datæ ſalutis. Quicunque enim inquit, eum receperunt, dedit eis poteſtatem filios Dei fieri,iis qui credunt in nomine eius, qui non ex ſanguinibus,neque ex voluntate carnis, nec ex vo-

καταισχύνῃ pudore afficiat.
ἐξουθενημένα quæ in nullo habetur pretio.
καταργήσῃ, otioſa & inefficacia redderet.
Hier. 23.
Hier. 9.
Ioan. 1.

luntate viri,ſed ex Deo nati ſunt. Quia enim dixit, quòd quæ ſunt ſtulta mundi,& imbecilla, & ignobilia Deus elegit,neceſſario ſubiunxit, Ex ipſo autem vos eſtis, datam docens nobilitatem. Generationis autem modum etiam oſtendit.dicens,in Chriſto Ieſu. Non enim in hoc vel in illo denominati eſtis,ſed regeneratione in Chriſto digni eſtis habiti. Ipſe vobis veram dedit ſapientiam, ipſe vobis dedit remiſſionem peccatorum, & iuſtitia dignatus eſt.& ſanctos effecit à Diaboli tyrannide liberatos. Conuenit ergo vos gloriari non propter homines,ſed propter Deum qui ſeruauit.

CAPVT II.

ὑπεροχῆ.

ET EGO cum veniſſem ad vos Fratres,veni non in ſublimitate ſermonis,aut ſapientiæ,annūcians vobis teſtimonium Dei.] Sermonem appellat eloquentiam: Sapientiam vero,dicendi artem.Neutro eorum,inquit,vſus ſum,cum ad vos veniſſem. NON enim iudicaui me aliquid ſcire inter vos niſi Ieſum, Chriſtum, & hunc crucifixum.] Præclarè poſuit illud, Iudicaui, docens quòd potuiſſet de Theologia ſeu diuinitate apud eos verba facere, eis tamen ſolam incarnati Chriſti diſpenſationis doctrinam attulit, vt qui ſe de Dominica paſsione iactaret,& in ea gloriaretur. ET ego in timore, & tremore multo fui apud vos.] Fui apud vos perpetuo iniuriis, tormentiſque affectus,& in carcere incluſus. ET ſermo meus,& prædicatio mea, non in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis.] Prædicationi enim teſtimonium ferebat ſpiritus mirabilis effectus. Paſsionum autem imbecillitati potentiam ſpiritus conuenienter coniunxit.. VT fides veſtra non ſit in ſapientia hominum, ſed in virtute Dei.] Ea enim de cauſa non permiſit Deus nos vti eloquentia, vt veſtra fides eſſet ab omni ſuſpicione remota, vt quæ non dicendi vehementia inducta, ſed ſpiritus virtute adducta ſit. SAPIENTIAM autem loquimur inter perfectos, ſapientiam verò non huius ſæculi,neq.principum hu-

Theod.legit euangeliu, non autem teſtimoniū.

πειθοῖς, ad perſuadendum aptis.

θαυματουργία.

τῶν καταργουμένων, qui otioſi inutileſque redduntur.

ius ſæculi qui deſtruuntur.] Quoniam prædicatio nem prius ſtultitiam appellauit, ea vtens appellatione, quam afferebant infideles, neceſſario oſtendit eã eſſe & dici ſapientiam ab iis qui ſinceram & perfectã fidem ſuſceperunt. Principes autem huius mundi appellat Sophiſtas, Poëtas, Philoſophos, & Oratores, vt qui ex eloquentia in hac vita ſint clari & illuſtres.

Theod. ita legit: in myſterio abſconditam, ἐν μυστηρίῳ ἀποκεκρυμμένην.

Prædeſtinauit, Græce προώρισε, præfiniit.

SED loquimur Dei ſapientiam in myſterio, quæ abſcondita eſt, quam prædeſtinauit Deus ante ſæcula in gloriam noſtram.] Non hoc dicit quòd in myſterio loquimur, ſed ſapientiam, quæ eſt in myſterio abſconſa, hominibus afferimus, quam non Deus nunc ex aliqua pœnitentia diſpẽſauit, ſed ab alto & à principio præfiniit, quæ ex ea acquiritur nobis gloriam procurans. Non ſolum enim ſalutem, ſed etiam gloriam ſuppeditat iis qui credunt. QVAM nemo principum huius ſæculi cognouit. Si enim cognouiſſent nunquam Dominum gloriæ crucifixiſſent.] Principes huius ſæculi appellauit Pilatum, Herodem, Annam, Caiapham, & alios Iudæorum principes. Eos autem dicit ignoraſſe diuinum myſterium, & propterea Dominum crucifixiſſe. Qua de cauſa etiã

Luc. 23. Dominus cruci affixus dicebat, Pater ignoſce eis, ne ſciunt enim quid faciũt. Si enim cognouiſſent quòd ſalutaris paſsio ipſos quidem per vniuerſum terrarũ orbem diſperſura, gentibus verò ſalutem eſſet impertitura, paſsione eum afficere nunquam auſi fuiſſent, & propter ea Dominus eos dignos cenſuit quibus daretur venia. Sed cum poſtquam à mortuis ſurrexit, & in cœlos aſcendit, & venit ſanctiſsimus ſpiritus, & Apoſtoli fecerunt miracula omnis generis, in infidelitare permanſiſſent, eos obſidioni tradidit. Dominũ autem gloriæ crucifixum appellauit, nequaquam diuinitati paſsionem tribuens, ſed inſigne eorum qui peccarunt ſcelus oſtendens. SED ſicut ſcriptum eſt.

Eſa. 64. QVAE oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis aſcenderunt, quæ præparauit Deus iis qui diligunt illum.] Quoniam Iudæorum ignorationis meminit, & Oeconomiæ myſterium reuelatum eſſe

dixit,

dixit,neceſſariò adiecit,quòd quæ neque vllus audiuit,neque vnquàm vidit,neque mens inſatiabilis cogitauit, ea vniuerſorũ Deus iis præparauit qui eum ardenter diligunt.Porrò autem de teſtimonio minimè dubitandũm eſt. Sufficit enim beata lingua quæ dixit, Sicut ſcriptum eſt.Docet autem nos etiam liber Paralipomenôn, hoc eſt derelictorum, multas etiam alias ſcriptas fuiſſe Prophetias. NOBIS autem reuelauit Deus per ſpiritum ſuum.] Sufficit hoc etiam ad oſtendendum teſtimonium veritatis. Qui enim accepit diuini ſpiritus reuelationem, ab eo quoque accepit illius cognitionem. SPIRITVS enim omnia ſcrutatur etiam profunda Dei.] Illud Scrutatur,non pro ignoratione,ſed pro perfecta cognitione poſuit Hoc enim etiam de Deo paulo poſt dixit, Qui autem ſcrutatur corde. Sin autem illud eſt ignorationis,hoc etiam ſimiliter: ſin autem illud cognitionis; & hoc itidem.Cognitio quidem oſtendit æqualitatem: inæqualitatem verò ignoratio.Inuenietur enim Deus quidem ignorare corda hominum.Spiritus autem Dei profunda.Rurſus ſi ſcrutari ignorationem ſignificat,ſcrutatur autem omnia, omnia,vt eſt veriſimile,non ignorat. Sed hæc pluribus alibi oſtendimus.Interpretationem ergo perſequamur. QVIS enim hominum ſcit quæ ſunt hominis,niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? Ita & quæ Dei ſunt nemo cognouit niſi ſpiritus Dei.] Oſtendit ſcrutationem minime eſſe ignorationis. Subiunxit enim quod ita nouit ea quæ Dei ſunt, ſicut nos noſtras ſcimus cogitationes. NOS autem non ſpiritum huius mundi accepimus, ſed ſpiritum qui ex Deo eſt: Vt ſciamus quæ nobis à Deo donata ſunt.] *Theod. non habet, huius* Oſtendit ſanctum Spiritum non eſſe rerum creatarum partem, ſed ſuam habere à Deo ſubſtantiam. Hoc enim dicit,Nos autem non ſpiritum mundi accepimus,pro eo quod eſt,Creatum ſpiritum nõ accepimus, nec per Angelum rerum diuinarum reuelationem accepimus. Sed ipſe qui à patre procedit ſpiritus, nos docuit quæ erant occulta myſteria.

L

διδακτοῖς τῆς ἀνθρωπίνης σοφίας, quæ doceri poſsint ab humana ſapiẽtia, ſed quæ doceri a ſpiritu.

δέχεται, ſuſcipit, ſeu admittit.

Dei græce nõ habetur.

γνῶναι, cognoſcere.

Theod. habet μὲν iudicat quidẽ omnia.

νοῦν, mentem

Eſa. 40.
Sap. 9.
Rom. 11.

ὃς συμβιβάσει qui eum ſit inſtructurus.

ἐπτοημένους.

QVAE etiam loquimur non in doctis humanæ ſapientiæ verbis, ſed in doctrina ſpiritus.] Propterea non egemus humana ſapientia. Sufficit enim nobis doctrina ſpiritus. SPIRITualibus ſpiritualia conferentes.] Habemus enim & veteris teſtamenti teſtimonium, & nouum per illud confirmamus. Nam illud eſt etiam ſpiritale. Noſtrorum enim ſacramentorum volentes figuras oſtendere, agnum in mediũ adducimus, & ſanguinem illitum poſtibus, & maris tranſitum, & petræ fluenta, & mannæ ſuppeditationem, & innumerabilia eiuſmodi, & per figuras veritatem oſtendimus. ANIMALIS autem homo nõ percipit ea quæ ſunt ſpiritus Dei. Stultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere, quia ſpiritualiter examinatur.] Animalem hominem appellat, qui eſt contentus propriis cogitationibus, & ſpiritus doctrinã non admittit, ſed neque poteſt intelligere. SPIRITALIS autem iudicat omnia, & ipſe à nemine diiudicatur.] Qui enim gratia ſpiritus dignus eſt habitus, ipſe quidem ad alios docendos ſufficit, aliorum verò doctrina non indiget. SICVT ſcriptum eſt. Quis enim nouit ſenſum Domini, aut quis inſtruxit eum? Nos autem ſenſum Chriſti habemus.] Satis oſtendit diuinam doctrinam nullius egere. Si enim non ſolum nullius rei indiget vniuerſorum Deus, ſed etiam quam nemo aſſequi poteſt habet ſapientiam, ea autem nos quòque impertiit: nec nos quidem eorũ qui ſapientes vocantur doctrina egemus.

CAPVT III.

ET EGO fratres non potui loqui vobis quaſi ſpiritualibus, ſed quaſi carnalibus.] Carnales autem appellauit, vt qui iis quæ ad hanc vitam pertinent curis angerentur, & ad ea quæ præclara videbantur hiarent & aſpirarent, & ad diuitias, & eloquẽtiam ſuorum magiſtrorum attenderent. Et quoniam quod dictum eſt ad eos feriendos ſatis erat, per quãdam ſimilitudinem facto vulneri medetur. TANQVAM paruulis in Chriſto.] Pro eo quod eſt. Propterea quòd recenter nati & adhuc imperfecti eſſe-

tis. Deinde perſtat in metaphora, & dicit. LAC vobis potum dedi, non eſcam, nondum enim poteratis.] Doctrinam, inquit, veſtrarum aurium imbecillitate menſus ſum, & patrem imitatus ſum, qui recenter natis infantibus præbet conueniens nutrimentum. SED NE nunc quidem poteſtis: adhuc enim carnales eſtis.] Deinde apertius affert accuſationem. CVM ENIM ſit inter vos zelus, & contentio, nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem ambulatis?] Vnumquodque eorum, inquit, oſtendit vos nihil ſpiritale animo agitare, ſed rebus terrenis eſſe affixos & deditos. CVM enim quis dicat, Ego quidem ſum Pauli, Alius autem, ego Apollò, nonne homines eſtis?] Ponit rurſus ſuum nomen, & nomini Apollò coniungit, oſtẽdens quàm ſit abſurdum quod faciũt. Si enim, inquit in me, qui Apoſtolica gratia dignus ſum habitus, & veſter fui plantator, & in Apollo, qui virtutem & fortitudinẽ vobis præbuit, hoc fieri eſt abſurdiſsimum: multo magis ſi hoc fiat in aliis, eſt impium & nefarium. QVID igitur eſt Apollo? Quid verò Paulus? Miniſtri eius cui crediḋiſtis.] Alius eſt Dominus, nos illius ſerui, & veſtræ ſalutis miniſtri. ET vnicuique ſicut Dominus dedit.] Eſt enim in nobis differentia, & ſi enim inuicem miniſtramus, menſura tamen quadam gratiam accepimus. EGO plantaui.] Primus enim vobis prædicaui. APOLLO rigauit.] Poſt me enim docendi munus obtinuit. SED Deus incrementum dedit.] Eſt enim eius gratiæ quod rectè ſuccedit. ITAQVE neque qui plantat eſt aliquid, neq. qui rigat, ſed qui incrementũ dat Deus.] Niſi enim Deus adiuuet & cooperetur, noſter labor eſt inanis. Qui plantat autem, & qui rigat, vnum ſunt, quatenus alteri ſubſeruiũt, ambo enim ſeruiunt diuinæ voluntati: ſed non quod ad opus attinet, vel animi promptitudinem. In his enim magna eſt differentia eorum qui miniſtrant. Hoc enim ipſe quoque dicit. VNVSQVISQVE autem propriam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.] Non ſim

Græce eſt, ἔρις καὶ διχοστασίαι, lis et diſſenſiones.

ὅταν γὰρ λέγει τις, quando n. dicit aliquis.

legit Theod. σαρκικοί ἐστε, carnales eſtis.

τίς οὖν, quis igitur eſt.

ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, niſi miniſtri per quos crediſtis.

plicitèr & abſolutè ſecundum opus, ſed ſecundum laborem operis. Hic enim ſępe offert ducentos ſeruatori cum magna facilitate. Ille autem, cũ plurimum laboris ſuſceperit, vnum vel duos ab errore liberat. Hoc autem & in ieiunio, & in temperantia videre licet. Hic enim à natura adiutus, abſque vllo labore exercet continentiam: Ille verò, vt cum quo natura belligeretur, cum multis laboribus id quod deſiderat aſſequitur, & hic quidem qui eſt calidioris temperaturæ, cum maxima moleſtia expectat veſperam. Ille autem etiam duorum & trium dierum inediam abſque vllo magno labore patitur. Quamobrem iuſtus iudex non opus ſed laborem reſpicit. DEI enim ſumus adiutores.] Qui cum Arrio & Eunomio ſentiunt, ne filio quidem hanc appellationem tribuunt, ſed ipſum ὑπουργὸν hoc eſt ſubſeruientem ſeu ſubteroperantem nominant. Diuinus autẽ Apoſtolus etiam veritatis prędicatores Dei coadiutores & cooperatores appellat. Verùm enimuerò magna eſt differentia. Ille enim cooperatur tanquam filius: Hi verò tanquam ſerui amantiſsimi, implent Dei voluntatem. DEI agricultura eſtis, Dei ædificatio eſtis.] Non huius aut illius, ſed Dei vniuerſorum. SECVNDVM gratiam Dei quæ data eſt mihi, vt ſapiens architectus fundamentum poſui.] Cum diuinam prius gratiam oſtendiſſet, ita ſeipſum ſapientem architectum appellauit. Ego primus, inquit, in vobis ieci fundamenta pietatis. ALIVS autem ſuperædificat. Vnuſquiſque autem videat quomodo ſuperædificet. Fundamentum enim aliud nemo poteſt ponere præter id quod poſitum eſt, quod eſt Chriſtus Ieſus. Oportet ſuperædificare, non fundamenta deſtruere. Neque enim aliud poteſt iacere fundamentum, qui vult ſapienter ædificare. Hoc fundamẽtum iecit beatus Petrus, vel potius ipſe Dominus. Cùm enim dixiſſet Petrus, Tu es Chriſtus filius Dei viui, dixit Dominus. Super hanc petram ædificabo eccleſiam meam. Ne vos ergo denominate ab hominibus. Chriſtus enim eſt fundamentũm. SI quis au-

συνεργοὶ, cooperatores.

eſtis in Græco eſt ſemel tantum.

tem ſuperædificat ſuper fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretioſos, ligna, fœnum, ſtipulam vniuſcuiuſq. opus manifeſtum erit.] Nonnulli exiſtimant hæc ab Apoſtolo dicta eſſe de dogmatibus: ego autem exiſtimo eum hæc dicere de actiua virtute & vitio, & parare accuſationem in eum qui fornicatus eſt. Porrò autem aurum & argentum & lapides pretioſos appellat ſpecies virtutis, ligna autem & fœnum & ſtipulam, ea quæ ſunt virtuti contraria, quibus paratus eſt ignis gehennæ. Hæc autem non à Doctorum vitio, ſed à Diſcipulorum inſtituto depédét. Illi enim diuinas quidem doctrinas exhibent, ex iis autem qui audiunt, hi quidem ſeipſos aurum, illi verò argétum, alii verò lapides pretioſos ſeipſos reddunt, ſtudioſè ea quæ dicuntur attendentes. Alii autem rurſus in ſocordia & ignauia vitam agentes, lignorum & fœni & ſtipulæ quod facile exuri poteſt, imitantur, vitium eligentes. Materię autem differentiam non vita præſens, ſed futura coarguet. Hoc enim dixit illud, DIES Domini reuelabit.] Pro eo quod eſt, Dies iudicii. QVIA in igne reuelabitur, & vniuſcuiuſque opus quale ſit ignis probabit. Si cuius opus manſerit quod ſuperædificauit, mercedem accipiet. Si cuius opus arſerit, detrimentum patietur, Ipſe autem ſaluabitur, ſic tamen quaſi per ignem.] Doctores quidé diuina docent. Qui autem audiunt, pro ſuæ ſententiæ arbitrio id quod agendú eſt eligunt. Sed in die aduentus Domini erit acris & & vehemens examinatio, & eos quidem qui rectè vixerunt, tanquam aurum & argentum, reddet ignis ſplendidiores: eos autem qui iniquitatem fecerint, inſtar ligni & fœni & ſtipulæ comburet. Doctor autem, qui quæ oportet docuerit, non luet pœnas, ſed ſalute dignus habebitur. Hoc enim dicit, Ipſe autem ſaluus erit, nempe Doctor. Opus autem comburetur, pro eo quod eſt, Ii qui ſeipſos malum opus effecerunt. Si ita auté legamus, perfectè inueniemus eorum quæ ſcribuntur ſententiam. SI cuius opus arſerit, detrimentum patietur. Ipſe auté ſaluus erit,

φανερὸ γέν-ηται, manifeſtum fuit.

Græcum nó habet, domini.

ſic tamen quaſi per ignẽ. Pro eo quod eſt, Eius opus ab igne comburetur. Ipſe autem ſaluus erit, nempe Doctor. Neq. enim ipſe eius cauſa vt ad id quod eſt deterius ſe conuerterent, eis enim quam oportuit doctrinam præbuit. Si quis autem nõ vult illud, tanquam per ignem, operi attribuere, ſed Doctori, ita intelligat, quòd ipſe quidem pro eis non luet pœnas. Seruabitur autem ipſe quoque per ignem examinatus, ſi habet vitam doctrinæ conuenientem.

Quòd autem non de dogmatibus ſed de operibus hæc dicta ſunt, ea etiam teſtantur quæ inducuntur. Dicit enim. NESCITIS quòd templum Dei eſtis, & ſpiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violauerit: diſperdet illum Deus. Templũ enim Dei ſanctum eſt, quod eſtis vos.] Si enim templo quod ex lignis extructum eſt honorẽ quem par eſt tribuimus, multo eſt vtique iuſtius Deo conſecrare templa ratione prædita. Notandum eſt autem quòd templa Dei appellauit eos qui inhabitantem ſpiritus habent gratiam. Teſtatur enim ſcriptura, quòd ſanctiſsimus Spiritus Deus eſt. NEMO ſe ſeducat.] Videlicet de eloquentia aut generis nobilitate ſe iactans. Hoc enim ſubiungit. SI QVIS videtur inter vos ſapiens eſſe in hoc ſæculo, ſtultus fiat vt ſit ſapiens. Sapientia enim huius mundi ſtultitia eſt apud Deum.] Sapientiam huius mundi appellat, quæ à ſpiritus gratia deſerta eſt, quæ ſolis humanis rationibus & cogitationibus vtitur. Ei ne fidamus præcipit, ſed in ea quæ vocatur prædicationis ſtultitia nos iactemus & gloriemur. Eiuſmodi autem ſapientiæ accuſationi coniungit etiam ſcripturæ teſtimonia. SCRIPTVM eſt enim, Comprehendam ſapientes in aſtutia eorum. Et iterum Dominus nouit cogitationes ſapientium quoniam vanæ ſunt.] Poſtquam inanem Doctorum gloriationem ita refellit, ad eos qui eo nomine ſibi placebant cõuertit ſermonem. NEMO itaque glorietur in hominibus. Omnia enim veſtra ſunt.] Quænam ea ſunt. SIVE Paulus ſiue Apollo ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue

ſe, Græcè eſt, ἑαυτὸν, ſe ipſum.

Pſal. 93.

vita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura Omnia enim veſtra ſunt, vos autem Chriſti, Chriſtus verò Dei.] Oſtendit veras diuitias, & quiſnam ſit is qui eas ſuppeditat, & ea quæ nihil ſunt contemnere docuit. Etenim nos, inquit, Apoſtoli, propter vos Apoſtolicam gratiam accepimus, vt verbum vobis prædicaremus. Vobis data eſt vita præſens, & quæ expectatur. Quin etiam mors ipſa veſtræ vtilitatis gratia in naturam inuecta eſt, & quæcũque videtur, omnia ad veſtrum vſum fabricata ſunt, & quę expectantur, veſtra cauſa parata ſunt. Oportet ergo vos Domino Chriſto coniungi, qui eſt horum bonorum ſuppeditator, & per ipſum, Deo vniuerſorum. Nobis enim vnitus eſt, per naturam, quam à nobis accepit. Patri autem, per diuinam ſubſtantiam. Ex ipſo enim eſt natura genitus. Chriſtus enim eſt Dei, non vt Dei creatura, ſed vt filius Dei. Sin autem contradicunt qui cum Arrio ſentiunt, & nolunt concedere habitudinis & relationis differentiam, vocent & quæ ſunt pręſentia, & quæ futura, & Apoſtolos, & vitam, & mortem, noſtra effecta & opera, quoniam diuinus Apoſtolus dicit hæc omnia noſtra eſſe. Sed id non dixerint. Sunt ergo hæc noſtra per diuinam munificentiam. Nos autem ſumus Chriſti, vt hominis quidem, membra, vt Dei verò, effecta & opera. Chriſtus autẽ Dei, vt proprius eius filius ex eo natus ſecundum diuinitatem. — γνήσιος.

CAPVT IIII.

Sic nos exiſtimet homo vt miniſtros Chriſti, & diſpenſatores myſteriorum Dei.] Qui vult nos honorare, honoret vt Chriſti miniſtros, reuereatur vt diſpenſatores, munus natura metiatur. Neque verò ſolum hoc ſcripſit diuinus Apoſtolus, ſed etiam fecit. Lycaones enim ſacrificare volẽtes prohibuit, veſtem vna cum Barnaba lacerans, & clamans, Aeqve ac vos patibiles homines ſumus. Ita beatus etiam Petrus dixit Cornelio. Et ipſe ego homo ſum. Hic iam queritur inter diſpenſatores vt fidelis quis inueniatur.] Non vt Domini dignitatem arripiat, ſed vt Domino beneuolentiam conſeruet. Mihi — Act. 14. & 10. — τὸ λοιπὸν δὲ *quod reliquum eſt autem quaeritur.*

autem pro minimo eſt vt à vobis iudicer.] Duabus eos de cauſis accuſat, & quòd honori modum non adhibeant, ſed ſupra modum honorant, & quod cum iudicandi poteſtatem non habeant, iudicent, neque verò quoſlibet, ſed Doctores. Neque enim hi quidé hunc, hi verò illum præferrent, niſi ſibi ipſis iudicandi authoritatem arrogarent. Ea de cauſa eos iudicádi facultate priuauit, dicens vilipendi Doctores, ſi diſcipulorum iudicium in iis quæ ad ipſos ſpectant ſubirent. Deinde eis medicinam afferens, id quod dicit commune efficit. AVT ab humano die.] Humanum autem diem vocauit, humanæ vitæ breuitaté. SED neque meipſum iudico. Nihil enim mihi conſcius ſum, ſed non in hoc iuſtificatus ſum. Qui auté iudicat me, Dominus eſt.] Quid enim, inquit, loquor de aliis? Ego qui quę ad me pertinét rectè ſcio, & ſi nullius mihi ſim ſceleris iniquitatíſque conſcius, nó potero in animum inducere, vt meipſum iudicé, nec vt me à peccato immunem pronunciem, expectabo autem Dei ſentétiam. Nemo autem exiſtimet hoc, Non in hoc iuſtificatus ſum, eſſe illi contrariú, Nihil mihi conſcius ſum. Non eſt enim contrarium, ſed conſequens. Sæpe enim euenit vt etiam ignorantes peccent, æquum eſſe & iuſtum exiſtimantes. Sed hoc aliter videt vniuerſorum Deus. Hoc enim ſignificant ea quæ ſequuntur. ITAQVE nolite ante tépus iudicare, quoad vſque veniat Dominus, qui & illuminabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit conſilia cordiú, & tunc laus erit vnicuique à Deo.] Vos, inquit, videtis ea quæ apparent: Deo autem manifeſta ſunt etiam ea quæ celantur, ſed in præſenti vita non omnia aperit, in illa autem erunt omnia manifeſta. Iuſtum ergo iudicium expectate, tunc enim iuſtas proferri ſententias videbitis. Et quoniá ſeipſum & Apollo prius & Cepham in mediú adduxit, quàm eſſet abſurdum quod ab eis fiebat ex maioribus oſtédens, neceſſario deinceps accuſationé aperit. HAEC autem fratres transfiguraui in meipſum & Apollo propter vos, vt in nobis diſcatis, nó ſupra quàm ſcri-

ἀδῶσιν

ptum eſt, de vobis ſentire.] Si nos qui Doctorum Doctores ſumus, qui prædicationem à Deo accepimus, noſtras appellationes non adiecimus, ſed ex Chriſto vocari iuſsimus, conſiderate quanta impietate plenum eſt quod fit ab illis. Hoc enim dicit illud, vt in nobis diſcatis, non ſupra quàm ſcriptum eſt de vobis ſentire. Scriptum eſt autem, Qui vult in vobis eſſe primus, ſit omnium vltimus. ET VNVSQVISQVE in quo vocatus eſt in eo maneat, Ne vnus aduerſus alterum inflet ur pro alio.] Qui enim ſeipſos diuiſerant, & hi quidem ex hoc, illi verò ex illo appellari volebant, inter ſe decertabant, ſinguli ſuos præceptores alios ſuperare contendentes. Deinde ad ipſos Doctores. QVIS enim te diſcernit?] Quænam te pars elegit? cur non omnium æque doctor voceris? QVID autem habes quod non accepiſti?] De quanam re te iactitas & gloriaris? De eloquentia? Sed Deus hanc tibi largitus eſt: At de ſcientia ac cognitione? Et hoc quoque donum Dei eſt. At de miraculis? Et hæc eſt operatio ſpiritus. SI AVTEM accepiſti, quid gloriaris quaſi non acceperis?] Nemo de alienis depoſitis ſe vẽditat, aut propterea pluris æſtimat, ſed vigilat vt ea ſalua cuſtodiat ei qui tradidit. IAM ſaturati eſtis, iam diuites facti eſtis.] Nulla re indigetis; omnia bona vobis affatim ſuppetunt. SINE nobis regnatis.] Dum nos adhuc laboramus, & pro prædicatione perpeſsiones ſuſtinemus & affligimur, vos regni fructum percepiſtis. Et quoniam hæc pacifice poſuit, quam habet affectionẽ aperit. ET VTINAM regnetis.] Nõ ſolum enim vobis non inuideo, ſed etiam opto vt his bonis fruamini. Deinde inſignem oſtendit humilitatem. VT ET vobiſcum regnemus.] Atqui hoc ſemper de Chriſto ſtatuit. Si ſuſtinemus, & conregnabimus, tã quam ille quidem verè regnet, veri autem eius ſerui regni ſint participes. Sed tamen per ſummam modeſtiam loquens hoc poſuit, illorum ſupercilium deprimens. PVTO enim quòd Deus nos Apoſtolos nouiſsimos oſtendit, tanquam morti deſtinatos.] Si

φρονεῖν, hoc non habet vulgata editio, quòd habet Theod.

Marc. 10

καὶ ἕκαστος, ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐν τούτῳ μενέτω, hoc habet Theo. quod nõ eſt in Latina editione.

ἐβασιλεύσατε regnauiſtis.

γνήσιοι

enim verum eſt vos nullius egere,& frui regno, nos, vt videtur,in vitam deducti ſumus rantum vt occideremur. Hoc enim ſibi vult illud, Morti deſtinatos. QVIA ſpectaculum facti ſumus mundo & Angelis & hominibus.] Noſtra ſunt omnibus ad ſpectandũ propoſita. Angeli enim noſtram animi magnitudinẽ & virtutem mirantur, ex hominibus autem alii quidem noſtris afflictionibus lætantur, alii verò miſericordia quidem mouentur, ſed non poſſunt ferre auxílium. NOS ſtulti propter Chriſtum.] Quæ enim apud infideles reputatur, ſtultitiam prædicamus. VOS autem prudentes.] Et ne nimium pungeret, ſubiunxit. IN Chriſto.] Pro eo quod eſt,vtinam detur vobis vt veram prudentiam habeatis. NOS infirmi,vos autem fortes,vos nobiles,nos autẽ ignobiles.] Deinde perpeſsiones ſigillatim enumerat. VSQVE in hanc horam & eſurimus, & ſitimus ,& nudi ſumus,&colaphis cędimur,& inſtabiles ſumus, & laboramus,operantes manibus noſtris.] Per hæc autem omnia tolerantiam aperuit.Per ea autem quę ſequuntur,perfectiorem philoſophiam. MALEDICIMVR & benedicimus, perſecutionem patimur, & ſuſtinemus,blaſphemamur,& obſecramus.] Deinde vltimum contemptum oſtendit. TANQVAM purgamenta huius mundi facti ſumus.] Nihil inquit, differimus ab iis quæ in domibus tanquam ſuperflua abiiciuntur,vel oleribus,vel teſtis, aut putaminibus, vel aliis eiuſmodi, ita nos viles & abiectos plurimi exiſtimarunt. OMNIVM peripſema vſque adhuc.] Pro eo quod eſt,magnas ago gratias.Hæc dixit nõ de iis qui perſequebantur, ſed de iis qui prædicationem ſuſceperant.Quocirca ſubiunxit. NON vt confundam vos hæc ſcribo,ſed vt filios meos chariſsimos moneo.] Iam verò ſe eos quoque genuiſſe oſtendit. NAM etſi decem millia pædagogorum habeatis in Chriſto, ſed non multos patres. Nam in Chriſto Ieſu per Euangelium ego vos genui.] Pædagogos alios doctores appellauit, ſeipſum autem Patrem, vt qui doctrinam Euangelicam eis primum

θέατρον theatrum.

ἔνδοξοι, clari ἄτιμοι, infames.

ἀστατοῦμεν incertis ſedib. vagamur.

ἰδίαις propriis.

λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν maledictis appetiti benedicimus.

βλασφημούμενοι παρακαλοῦμεν, probris affecti obſecramus. Huius deeſt in Græco.

οὐκ ἐντρέπων.

ἀγαπητά, dilectos

attulerat. ROGO ergo vos fratres, imitatores mei eſtote.] Hoc eſt, ſicut ego ſum modeſtus, vos modeſti eſte, quæ perpetior patimini, de perpeſsionibus non de gratiis aut donis gloriemini. IDEO miſi ad vos Timotheum, qui eſt filius meus chariſsimus & fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas quæ ſunt in Chriſto, ſicut vbique in omni eccleſia doceo.] Suam in eos affectionem oſtendit, vt qui miſerit Timotheum; & ſuam in Timotheum beneuolentiam & charitatem, vt qui filium dilectum nominauerit; & aliam eius virtutem ſignificauit, cum fidelem in Domino appellauit. Is, inquit, actiones meas narrabit, vias enim actiones ſeu facta vocauit. Non dixit illum eas eſſe docturum, ſed in memoriã reuocaturum: id autem quod dixit, eos accuſat obliuionis. Ipſi enim Apoſtolicam virtutem aſpexerant. Adiecit autem quòd etiam eccleſiis omnibus eandẽ doctrinam præbere conſueuerit. Cum omnes horũ communiter accuſaſſet, deinceps aduerſus eum qui fornicatus eſt ſuã profert ſententiam. TANQVAM non uenturus autem ſim, ſic inflati ſunt quidam.] Cùm diuinus Paulus præuidiſſet futurum vt eum pœniteret, non adiicit appellationem, ne fieret manifeſtus omnibus hominibus, ſed indefinitè dixit. Quidam. VENIAM autem ad vos citò, ſi Dominus voluerit, & cognoſcam non ſermonem eorum qui inflati ſunt, ſed virtutem.] Non quæro enim eloquentiam, ſed actionem: Deinde hoc confirmat. NON enim in ſermone eſt regnum Dei, ſed in virtute.] Non ſufficit enim ad ſalutem regnum Dei prædicare, ſed etiam ea conuenit facere quæ regno digna ſunt. QVID vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate & ſpiritu manſuetudinis?] Dat eis vtriuſq. optionem, veniam enim, inquit, vt vos volueritis, ſiue ſpiritaliter, ſiue more iudicis. Virgam autem appellat operationem qua corrigit. Per eam enim Elymam luce priuauit.

non uidetur Theo. legere, ſicut & ego Chriſti.

ἀγαπητὸς, dilectus

ἀναμνήσει, in memoriam reuocabit.

ſic, non eſt Græco

δύναμιν.

δικαστικῶς, Act. 13.

CAP. V.

OMNINO auditur inter vos fornicatio.] Satis oſtendit quàm ſit inſignis abſurditas, nam ne

hoc quidem audiri oportebat. Monſtrat autem etiã magnitudinem criminis. ET talis fornicatio, qualis nec inter gentes.] Quæ enim non audent ii qui vacant doctrinæ Dæmoniorum, ea apud vos admiſſa ſunt. ITA vt vxorem patris aliquis habeat.] Operæpretium eſt autem hic etiam Apoſtolicam admirari ſapientiam Non enim dixit nouercam, quoniam nomé aliquid odii & maleuolentiæ præ ſe fert, ſed Patris vxorem, hoc eſt, eam quæ eſt loco matris, eam quæ pro matre Patri cõiuncta eſt, quæ id eſt genitori, quod ea quæ peperit. Deinde eo relicto eius aſſeclas. ET vos inflati eſtis.] De ſe enim præclarè ac magnificè ſentiebant, vt qui Doctorem eruditum haberent. ET non magis luctum habuiſtis, vt tollatur de medio veſtrum qui hoc opus fecit.] Nõ fert legem contrariam. Non enim dixit. Cur non eieciſtis? Superius enim prohibuit iudicare Doctores: ſed cur non luxiſtis, Deum orantes vt ab eius pernicie liberaremini? EGO quidem abſens corpore, præſens autem ſpiritu, iam iudicaui vt præſens.] Nemo veſtrum vult aliquid aliud. Iam enim fero ſententiam. EVM qui ſic operatus eſt.] Rurſus oſtendit inſigne flagitium. IN nomine Domini noſtri IESV CHRISTI, congregatis vobis & meo ſpiritu, cum virtute Domini noſtri IESV CHRISTI tradere huiuſmodi hominem Satanæ, in interitum carnis, vt ſpiritus ſaluus ſit in die Domini noſtri IESV CHRISTI.] Horrore plenum iudicium conſtituit. Primum enim omnes in nomine Domini coegit. Deinde etiam ſpiritum introduxit per gratiam ſpiritus: & ipſum etiam Dominum præſidere, & ſententiam proferre oſtendit, & lictori tradere, & fines præſcribere, vt corpus ſolum caſtiget, animæ enim ex diſciplina ſalutare medicamentum conficit. Spiritum autem hic vocat, non animam, ſed donum, ſeu gratiam. Hæc enim omnia, inquit, facio, vt id in eo ſeruetur vſque ad aduentum Seruatoris noſtri. Ex hoc autem loco docemur, quòd eos qui ſegregãtur, & ab eccleſiaſtico corpore ſeparantur, inuadit Dia-

legit Theo. ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, quæ ne inter Gentes quidem nominatur.

ὡς ἀπών, vt abſens.

Græcum habet τοῦτο, hoc ſic operatus eſt.

δυνάμει.

bolus,eos gratia deſtitutos inueniens. Poſtquam eũ ſic excidit,docet cauſam cur hoc fecerit. NON eſt bona gloriatio veſtra. Neſcitis quòd modicum fermentum totam maſſam corrumpit? Expurgate ergo vetus fermentum,vt ſitis noua conſperſio, ſicut eſtis azymi.] Vetus fermentum vocat quod fuit ante baptiſmum,à quo iubet ſeparari, & eſſe non fermentatos,nullas illius reliquias habentes. Et quoniã azymorum meminit,Iudæi autem in paſchate comedebant azymos,cõſequenter ſubiunxit. ETENIM paſcha noſtrum immolatus eſt CHRISTVS.] Habemus nos etiam agnum qui pro nobis ſacrificari ſuſtinuit. ITAQVE epulemur non in fermento veteri,neque in fermento malitiæ & nequitiæ,ſed in azymis ſinceritatis & veritatis.] Permanſit in metaphora,& oſtendit quidnam fermentum,quid azymũ vocauerit. SCRIPSI vobis in epiſtola,ne commiſceamini fornicariis.] Non in alia,ſed in hac. Dixit enim paulò antè. Neſcitis quod modicum fermentũ totam maſſam corrumpit. Deinde docet de quibuſnã ſcripſerit. NON vtiq. fornicariis huius mundi, aut auaris,aut rapacibus,aut idolis ſeru entibus,alioqui debueratis ex hoc mundo exiſſe.] Nihil difficile ſtatuo,neque.n.iubeo,vt omnino ſeparemini ab iis qui à fide ſunt alieni:hoc enim nihil eſt aliud, quàm ad aliquem alium vos mundum mittere. NVNC autem ſcripſi vobis non commiſceri.] Pro eo quod eſt Scripſi in hanc ſententiam. SI IS qui frater nominatur inter vos,eſt fornicator,aut auarus, aut idolis ſeruiens,aut maledicus,aut ebrioſus,aut rapax, cum eiuſmodi nec cibum ſumere.] Quòd ſi non oportet eos communis eſſe cibi participes, nec myſtici quidem certè & diuini. QVID enim mihi de iis qui foris ſunt iudicare?] Non habeo in eo poteſtatem. NONNE DE iis qui intus ſunt vos iudicatis? Nam eos qui foris ſunt Deus iudicabit.] Illos Dei iudicio relinquimus,hos autẽ nos etiã iudicare iuſſi ſumus. AVERTE malum ex vobis ipſis.] Moſaicum adduxit teſtimonium,id quod dicit diuina lege cõfirmãs.

ζυμοῖ, fermentat.

Theo. habet πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν, paſcha noſtrũ pro nobis.

ἑορτάζωμεν, feſtum celebremus.

εἰδωλολάτραις, idolorum cultoribus.

Græcum Theod. non habet inter vos.

εἰδωλολάτρης, cultor idolorum,

Græce, τοὺς δὲ eos autẽ,

Græce καὶ ἐξαρεῖτε, & auferetis.

Quoniam autem cum fornicatoribus auarum, & eũ qui plura habendi cupiditate tenetur, coniunxit, de eo quoque doctrinam neceſſario adiicit.

CAP. VI.

κρίνεσθαι, iudicio contendere.

AVDET aliquis veſtrum habens negotium aduerſus alterum, iudicari apud iniquos, & non apud ſanctos?] Qui diuina ſapientia digni habiti eſtis, inter vos controuerſiam habentes, vtimini iudicibus qui nullam habent pietatis cognitionem. AN neſcitis quòd ſancti de hoc mundo iudicabunt?] Iudicabunt poſuit pro condemnabunt, hoc enim ſignificant ea quæ ſequuntur. ET ſi in vobis iudicabitur mũdus, indigni eſtis qui de minimis iudicetis?] Sic viri Niniuitæ, & regina Auſtri condemnabit illã generationẽ. Sic duodecim Apoſtoli iudicabũt duodecim tribus Iſrael, hoc eſt condẽnabunt. Condemnabunt autem, vt qui ſint ex ipſis, & Domino credũt & innumerabilia mortis genera ſubierint & fidem in eum non negauerint. Ita rurſus qui ex gentibus crediderunt, eos condemnabunt qui non crediderunt in ſalutarem prædicationem. NESCITIS quoniã Angelos iudicabimus? quanto magis ſæcularia.] Rurſus iudicabimus poſuit pro condemnabimus. Angelos autem dicit Dæmones, olim enim hoc fuerunt. Eos autem ſancti condemnabunt, quòd cum corpore tecti eſſent, diuini cultus curam geſſerunt, illi autem in natura incorporea improbitatem amplexi ſunt. SECVLARIA ergo iudicia ſi habueritis, contemptibiles qui ſunt in eccleſia, illos conſtituite ad iudicandum.] Qui eſt, inquit, omnium abiectiſſimus, & eccleſiæ minimus, eſt præſtantior iis qui apud illos intelligentes, & docti exiſtimantur. Neq. enim iubet eos iudicare qui ſunt in eccleſia abiectiſſimi. Et hoc ſignificant ea quæ conſequuntur. AD verecundiam veſtram dico. Sic non eſt inter vos ſapiens quiſquam, qui poſſit iudicare inter fratrem ſuum? Sed frater cum fratre iudicio contendit, & hoc apud infideles] Oſtendit multa abſurda, primum quidem quòd qui eſt fidelis, iudicio contendit

κρίνεται, iudicatur.

κριτηρίων ἐλαχίστων, de minimis iudicus.

μήτι γε βιωτικά, non ſolũ ea quæ ad uictum pertinent.

Hoc enim frater ſignificat. Deinde quòd cum eo qui eſt eiuſdem fidei,Quod autem eſt omnium grauiſsimum,quòd infideli etiam iudice vtatur. Sciendum eſt autem hæc non repugnare iis quæ ad Romanos ſcripta ſunt. Neque enim iubet reſiſtere Magiſtratibus,ſed præcipit vt qui iniuria affecti ſunt, non vtantur Magiſtratibus. Eligere enim aut iniuria afſici,aut de ea re ab iis cognoſci qui ſunt eiuſdem fidei,pendet ab eadem ſententia. Deinde affert legem perfectiorem. IAM quidem omnino delictum eſt in vobis,quòd iudicia habetis inter vos.] Etenim vel ipſum litigare eſt odioſum. QVARE non magis iniuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini?] Hęc ſunt perfectionis. Oſtendit autem eos non ſolum hæc facere, ſed ea etiam agere quæ pugnant ex diametro. SED vos iniuriam facitis & fraudatis.] Deinde poſtremo loco, quod eſt crimē maximū. ET hoc fratribus.] Graue enim eſt etiā alieno iniuriam facere,multo autem magis neceſſario. AN neſcitis quòd iniqui regnum Dei non poſſidebunt?] Deinde alia etiam ſcelera ac maleficia per genera perſequitur. NOLITE errare.] Quoſdam innuit qui dicebant,quòd Deus cum ſit clemēs & miſericors,non punit. Proprerea ſubiungit. NEQVE fornicarii,neque idolis ſeruientes, neq. adulteri, neque mollis,neque maſculorum concubitores neque fures,neque auari,neque ebrioſi, neque maledici,neque rapaces regnum Dei poſsidebunt.] Minora autem peccata cum maioribus coniunxit, quoniam non de ſupplicio, ſed de regno loquitur. Ne autem recordantes peccatorem, quæ ante baptiſmū admiſerunt,ſalutem deſperent,neceſſario ſubiunxit. ET hæc quidem fuiſtis,ſed abluti eſtis,ſed ſanctificati eſtis, ſed iuſtificati eſtis in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti,& in ſpiritu Dei noſtri.] Apertè oſtendit æqualitatem filii & ſpiritus, coniunxit etiā Dei, & patris mentionem. Per ſanctę enim Trinitatis inuocationem,aquarum natura ſanctificatur, & exhibetur peccatorum remiſsio. Deinde reuertitur ad

inſtitutum de fornicatione ſermonem, & dicit. OMNIA mihi licent?] Legēdum eſt interrogatiuè. Deinde reſpondendo. SED non omnia expediūt. Ita autē etiam id quod deinceps ſequitur. OMNIA mihi licent?ſed ego ſub nullius redigar poteſtate.] Hoc dicis te non viuere ſub lege,& te eſſe tui iuris, & in tua poteſtate,& habere liberum eligendi arbitrium. Sed non ſemper tibi conducit tua vti poteſtate. Quando enim turpe aliquid & inhoneſtum perpetraueris,libertate priuaberis,& peccati ſeruus efficieris. ESCA ventri,& venter eſcis;Deus autem & hunc & has deſtruet.] Si vis in his vti libertate,vtere. Propter ventrem enim cibos creauit. Sciendum eſt autem eos quoque finem accepturos. Poſt ſepulchrum enim cibi ſunt hominibus ſuperflui: porrò autem vita quoque futura eorum nihil habet. Quemadmodum enim nec vxores ducunt, nec nubunt, vt eſt vox Domini:ita etiam nec comedūt, nec bibunt. Illud autem, Deſtruet, poſuit per prædictionem. CORPVS autem non fornicationi,ſed Domino, & Dominus corpori.] Caput noſtrum ſæpe Dominū appellauit,ei ergo tanquam capiti corpus cōiunxit. Non enim ſicut venter eſt cibi receptaculum,ita corpus propter fornicationem creatum eſt. DEVS verò & Dominum ſuſcitauit,& nos ſuſcitabit per virtutem ſuam.] Ne Dominum tanquam mortuum contempſeris. Suſcitatus eſt enim, & nos etiam ſuſcitabit qui illum ſuſcitauit Deus, eius qui ſuſcitatus eſt virtute. Apertè ergo oſtendit quòd excitatus quidem eſt, quòd ad humanitatem attinet: nos autem vt Deus excitabit. NESCITIS quòd corpora veſtra membra ſunt Chriſti?] Non tanquam ſponſa ſponſo Chriſto coniuncti eſtis? TOLLENS ergo membra Chriſti,faciam membra meretricis?Abſit.] Scelus autem valde auxit, membra noſtra membra Chriſti appellans,non amplius,inquit,tua ſunt, ſed Chriſti. Quomodo ergo ea facis membra meretricis? Deinde docet quomodo. AN neſcitis quòd qui adhæret meretrici,vnum corpus efficitur?Erunt enim

συμφέρει conferunt.

προῤῥητικῶς

Gen. 2.

enim,inquit,duo in carne vna. Qui autem adhæret Domino,vnus ſpiritus eſt.] Quod de matrimonii coniunctione dictum eſt aptè poſuit in fornicatione. Nam & hoc & illud rei natura idem eſt, per legitimum autem & illegitimum oſtenditur differentia. Dicit ergo · Meretrici adhærens, membra tua facis membra meretricis: Domino autem per ſpiritum coniunctus,membra Chriſti membra facis. Si ergo Domino coniunctus fueris,& ad eam rurſus receſſeris, ad ipſum Dominum pertinet iniuria. Membra enim eius meretrici adducis,& Domini membra meretricis membra efficis. FVGITE fornicationem.] Non dicit, Odio habete & auerſamini, ſed fugite, ſciens quàm ſit acre & vehemens hoc peccatum, & eum quem ipſum inſequitur erigit,& præcipit vt inſequens fugiat. Quinetiam docet quàm ſit res execranda. OMNE enim peccatum,quodcunque fecerit homo,extra corpus eſt. Qui autem fornicatur,in ſuum corpus peccat.] Qui enim vel innumerabilia alia peccata committit,& iuriſiurandi fidem frangit,& maledicto ac blaſphemia linguam polluit, & in ea quæ ad ſe non pertinent inuadit,non vſq. adeò peccati ſenſum accipit: Qui autem libidinis ſeruus fuerit,ſtatim poſt peccatum malum ſentit, & ipſum corpus abhorret & auerſatur,& ideo lauacris etiam vtentes corpus purgant,ea ratione ſe probrum eiicere exiſtimantes. AN neſcitis quòd membra veſtra templum eſt ſpiritus ſancti,qui in vobis eſt,quem habetis à Deo.] Dixit ſuperius corpus templum Dei, deinde idem mēbra Chriſti: nunc rurſus vocat templum ſanctiſsimi ſpiritus. Spiritum autem donum ſeu gratiam appellat & per hæc omnia cognoſcimus æqualitatem trinitatis. ET non eſtis veſtri?] Quamobrem? EMPTI enim eſtis pretio magno.] Sanguis dominicus eſt pro vobis exolutus, alii Dominio ſubeſtis. Et hoc quidem oppoſuit ei quod antè dictum eſt, Omnia mihi licent,docens nos habere Dominum, & nos oportere ex illius legibus vitā inſtituere. Hoc enim ſubiunxit. GLORIficate, &

ἴδιον, proprium.

μέλη. græce τὰ σῶμα ὑμῶν, corpus veſtrum.

qui in vobis eſt, nō eſt in Græco Theodoret.

magno non habetur in græco Theo.

et portate nō habetur in Theodor. Græco.

καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅτινα ἐστὶ θεοῦ & ſpiritu, quæ quidẽ Dei ſunt, nõ habetur in Vulg. edit.

portare Deum in corpore veſtro & ſpiritu, quæ quidem Dei ſunt.] Et animarum & corporum opifex & creator Deus eſt, qui non ſolum ea fecit, ſed etiam à Diaboli poteſtate liberauit. Oportet ergo vos & per corpus & per animam ipſum glorificare, illa & facientes & dicentes, quæ omnes linguas ad laudandum boniſque verbis proſequendum moueant. Hic Apoſtolus primum caput impleuit. Nos autem eius admonitionis memores, & corpora noſtra exhibeamus hoſtiam viuam, ſanctam, Deo bene placentem; & animam omnis generis beneficiorum recordatione ſanctificemus, vt & in præſenti vita verè Dei tẽpla vocemur, & promiſsis bonis fruamur, gratia & benignitate Domini noſtri Ieſu Chriſti. Cum quo Patri vnà cũ ſanctiſsimo Spiritu conuenit gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſecula ſæculorũ. Amen.

TOMVS SECVNDVS.

CAPVT VII.

DE QVIBVS autem ſcripſiſtis mihi, Bonum eſt homini mulierem nõ tangere.] Apertè oſtendit ſe reſpõdere de iis de quibus interrogarant. Rogarãt autem Corinthii, an oporteat eos qui legitimo matrimonio vxoribus coniuncti ſunt, deinde ſalutarem baptiſmũ acceperunt, vti coniugali conſuetudine. Scribit ergo, cõtinentiam quidem laudans, fornicationem verò vituperans, coniugalem autem coniunctionem concedens. Cum enim dixiſſet, Bonum eſt homini mulierem non tangere, ſubiunxit, PROPTER fornicationem autem vnuſquiſque ſuam vxorem habeat, & vnaquæque ſuum virum habeat.] Eadem autem & in viros & in mulieres ſtatuit, quandoquidem vna eſt natura. Opportunè autem illud adiecit, Propter fornicationem, quoniam eam iam accuſaue

rat. VXORI vir debitum reddat, ſimiliter & vxor viro.] Hæc de continentia decernit, iubens maritum & vxorem ex æquo trahere iugum matrimonii, & non aliò reſpicere, & violare ſocietatem, ſed eam quam par eſt ſibi inuicem tribuere beneuolentiam. Merito autem priori hoc ius ſtatuit, quoniam maritus eſt caput vxoris. Humanæ enim leges, mulieribus quidem caſtas eſſe præcipiunt, & ſi cõtra legem faciant, in eas animaduertunt, ſed à viris non eandẽ caſtitatem exigunt. Cùm enim viri eſſent qui leges tulerunt, æqualitatem non curarunt, ſed ſibi veniam dederunt. Diuinus autem Apoſtolus diuina gratia inſpiratus, primum quidem viris legem ſtatuit, vt caſti ſint. Quoniam verò contingebat vt viri vel mulieres continentiam deſiderantes, vel inuitis coniugibus à coniugali coniunctione ſepararentur, iure de hoc etiam præcipit. MVLIER ſui corporis poteſtatem non habet, ſed vir. Similiter autem & vir ſui corporis poteſtatẽ non habet, ſed mulier.] Quoniam enim eos vnam eſſe carnem pronunciauit, iure etiam vxoris corpus mariti eſſe pronũciauit, & rurſus mariti corpus vxoris poteſtati ſubiecit. Atq. hic quidem mulieribus, prioribus legem tulit: quoniam eæ maximè ante viros ſolent continentiam complecti. NOLITE fraudare inuicem, niſi forte ex conſenſu ad tempus, vt vacetis orationi, & rurſus reuertimini in idipſum.] Exiſtimat quiſpiam ſe fraudari iis quæ dat inuitus. Hoc ergo per quàm aptè poſuit de iis qui continentiam non ex vtriuſque conſenſu eligunt. Si ſola enim mulier eam amplectatur, ægrè fert vtique maritus, vtpote quòd præter eius ſententiam illa contineat. Idipſum etiam mulieri accidit, ſi maritus ea quæ ſunt præſtantiora eligit. Meritò ergo dicit, Nolite fraudare vos inuicem, & adiecit, Niſi forte ex conſenſu, & naturæ ſciens imbecillitatem, ſubiunxit, AD tempus. Tempus quoque docuit, dicens, vt vacetis ieiunio & orationi. Oportet enim ieiunium ſanctitate honorare. Poſt ieiunium autẽ permittit conſuetudinem. Hoc enim dicit, Et rur-

Theod. habet τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν quæ debetur beneuolentiam.

Orationi, Græce etiã habetur νηστεία, ideſt ieiunio quod nõ eſt in Latino.

συνέρχησθε ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ſimul conueniatis.

ſus reuertimini in idpſum, & docens quòd quia aliũ ſuſpectum haberet, hæc ſtatuit, ſubiunxit. NE tentet vos Satanas.] Et oſtendens quòd nos eius in nos potentiam augemus, adiecit. PROPTER incontinentiam veſtram.] Dum vos enim in ſocordia vitam tranſigitis, & veſtra ſponte voluptatibus ſeruitis, Diabolus accipit occaſionem aduerſus vos inſtruendi & dirigendi aciem. Quod autem leges hominum imbecillitate menſus eſt, docuit per ea quæ ſequuntur. HOC autem dico ſecundum indulgentiam, non ſecundum imperium. Volo autem vos omnes eſſe ſicut & meipſum.] In continentia & perfectionem iudicauit, & quæ minora ſunt conceſſit, & imbecillitati quidem opem ferentia medicamenta oratio protulit, ad ea autem quæ ſunt optima & præſtantiſsima eligenda, archetypum exemplar excitat, ſeipſum autem exemplar propoſuit, ſuæ caſtitatis theſaurum nobis reuelare coactus. SED vnuſquiſque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ſic, alius verò ſic.] Conſolatus eſt eos etiam qui ſunt iuncti matrimonio, Dei donum appellans matrimonium. Ab illo enim dono & gratia quis adiutus, & iam coniugalem rectè exercet continentiam. Fert autem gratiæ auxilium iis, qui bonum & alacre animi propoſitum afferunt. Petite, enim inquit, & dabitur vobis, quærite & inuenietis. Cum hæc ad Corinthiorum rogata reſpondiſſet, & quæ iis qui matrimonio iuncti eſſent conducibilia ſtatuiſſet, ſcribit ad eos etiam qui matrimonii iugum nondum acceperant, & iis qui acceperant quidem, ſed morte poſtea diſiuncti fuerant & viduitatem deflebant. DICO autem non nuptis & viduis. Bonum eſt illis, ſi ſic permanſerint ſicut ego.] Oſtendit rurſus ſe eſſe ex ordine cœlibum & eorum qui vxores non duxerunt. Neque enim quis eum iure inter viduos collocet, cum adhuc eſſet adoleſcens, quando vocatione dignus eſt habitus. Nemo autem exiſtimet eum viris quidem cœlibatum, poſt matrimoniũ autem continentiam ſolis mulieribus ſtatuere. Vtra

autẽ Græce δὲ, enim. legit Theod. πάντας ἀνθρώπους, id eſt omnes homines.

Matth. 7. Luc. 11.

ἀγάμοις, iis qui matrimonio iuncti non ſunt.

que enim docet vtrunque ſexum. QVOD ſi ſe nõ continent, nubant. Melius eſt enim nubere quàm vri.] Vſtionem non vocat cupiditatis moleſtiam, ſed animæ mãcipationem, & a d id quod eſt deterius inclinationem. Quod autem dicit, eſt eiuſmodi. Melius quidem eſt & vos cui coniugalis conſuetudo nõ dum obrigit, & vos qui coniuncti quidem fuiſtis, ſed morte eſtis diſiuncti, eligere continentiam. Sin autem cupiditatis impetum ferre non poteſtis, ſed ad hoc ſuſtinendum certamen imbecillo animo eſtis, quoniam ad ea quæ honeſta & pulchra ſunt, non habetis alacre & ardens animi propoſitum, nulla lex prohibet quominus matrimonium contrahatis. Deinceps ad aliam tranſit legem. IIS autem qui matrimonio iuncti ſunt præcipio non ego, ſed Dominus, vxorem à viro non diſcedere. Quòd ſi diſceſſerit, manere innuptam, vel viro reconciliari. Et vir vxorem non dimittat.] Euangelicam legem in memoriam reuocauit, Dominus enim dixit in ſacris Euangeliis Quicunque dimittit vxorem prætérquàm cauſa fornicationis, facit eam mœchari. Propterea adiecit, Non ego ſed Dominus. Illud autem: Maneat innupta, vel viro reconcilietur, non eſt contrarium ei quod eſt, Nolite fraudare vos inuicem, niſi forte ex conſenſu. Illa enim dicta ſunt iis, qui non propter aliam cauſam, ſed propter ſolam continentiam ſeparantur. Hic autem iis legem ſtatuit qui de aliis rebus contendunt, & conatur, quidem firmum & infractum ſeruare matrimonii vinculum, ſe autem ad eorum qui ſeparantur imbecillitatem demittens, & ea ratione prohibens ne matrimonium diſiungatur. Cùm enim alteri coniungi prohibeat, vtranque partem ad prius matrimonium redire compellit. NAM CAETERIS ego dico, non Dominus.] Hoc, Ego dico, pro eo quod eſt, non inueni hanc legem ſcriptam in ſacris Euangeliis, ſed nunc eam fero. Quòd autem Apoſtoli leges, leges ſunt Domini, clarum eſt

γαμησάτωσαν, matrimonio iungantur. γαμεῖν, coniungi matrimonio.

χωρισθῆναι. μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω manear innupta, vel viro recõcilietur

τοῖς λοιποῖς δὲ, cæteris autem.

2.Cor.13. iis qui in rebus diuinis ſunt eruditi. Eius enim vox eſt, An experimentum quæritis eius qui in me loquitur, Chriſti? & Non ego, ſed gratia quæ in me eſt,&.Dico per gratiam mihi datam. Ita etiã hic fert legẽ,ſanctiſsimo per eum loquẽte ſpiritu. SI QVIS frater vxorem habet infidelem,& hæc conſentit habitare cum illo,nõ dimittat illam,& ſi qua mulier habet virum infidelem, & hic conſentit habitare cum illa, non dimittat virum. Sanctificatus eſt enim vir infidelis per mulierem fidelem,& ſanctificata eſt mulier infidelis,per virum fidelem,alioqui filii veſtri immundi eſſent,nunc autem ſancti ſunt.] Non ſtatuit vt mulier infidelem accipiat: nec iubet vt mulier fidelis viro infideli iungatur,totum enim contrarium præcipit,Paulo poſt enim viduis legem ferens ſubiũxit,Tantum in Domino,hoc eſt,fideli,pio,modeſtè, honeſtè.Hic autem dixit de iis qui ante prædicationem matrimonio iuncti ſunt. Accidebat enim vt maritus quidem crederet,vxor verò in infidelitate permaneret,& contrà,vt vxor quidem eſſet fidelis,maritus verò infidelitatis exitiali vitio teneretur. Præcipit autem ſanis vt ferant imbecillitatem coniugum, & eorum ſalutem procurent. Hoc enim dicit,Sanctificatus eſt enim vir infidelis in vxore, & ſanctificata vxor infidelis in marito,hoc eſt,habet ſpem ſalutis. Sin autem aut ipſe,aut ipſa in morbo permaneat,ſemen illius erit ſalutis particeps. Hæc autem poſuit paulo magis hyperbolicè,ſuadens ne coniunctionẽ relinquerent. QVOD ſi infidelis diſcedit,diſcedat. Non enim ſeruituti ſubiectus eſt frater aut ſoror in huiuſmodi.] Pars,inquit,quæ credit,ne det occaſionem diuortio. Sin autem pars quæ laborat, velit diuertere,es innocens,& nulli affinis reprehenſioni. IN PACE autem vocauit nos Deus.] Atqui dixit Dominus. Non veni mittere pacem in terram, ſed gladium,ad diuidendum proximum à proximo ſuo. Sed non eſt hoc illi contrarium. Interpretatur autẽ Apoſtolus doctrinam Domini. Salutaris enim, inquit,prædicatio non inducit in vitam confuſionem,

αὐτὸν, ipſum Græce, ἐν γυναικὶ in muliere. Heb. deeſt, autem fidelem, & rurſus ἐν ἀνδρὶ, in uiro, itidem Heb. deeſt autẽ fidelẽ apud Theod.

χωρίζεται. ſeparatur. χωριζέτω, ſeparetur.

Matth.10

ſed potius veram & Deo gratam pacem conciliat ac procurat. Malum tamen prius conſenſum diuidit,& diſſenſione laudabilem concordiam & conſenſionē comparat. Qui enim diuinam acceperant prædicationem,infidelium effecti Doctores, admirabilem & ſupra omnem fidem & opinionem mutationem efficiebant,& quæ pulchre diuiſæ erant,domos,ad iucũdiſsimam & in primis amabilem cõcordiam deducebant. Hoc etiam hic dicit. VNDE enim ſcis mulier ſi virum ſaluum facies?aut vnde ſcis vir,ſi mulierem ſaluã facies? niſi vnicuique ſicut diuiſit Dominus.] Bona,inquit, ſpe propoſita laborem ſuſcipe, habes Deum qui tuo prompto & alacri tuo ſtudio opem ferat VNVMQVENQVE ſicut vocauit Deus,ita ambulet,& ſic vt in omnibus eccleſiis doceo.] Hic aperte docuit, quòd non cum infidelibus mulieribus vel viris coniungi præcepit,ſed iis qui ſic vocati ſunt illa conſtituit. Deinde vt ſolet à propoſito tranſit ad alia,decernens omnibus ea quæ ſunt conuenientia. CIRCVNCISVS aliquis vocatus eſt,non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus eſt? non circuncidatur. Circunciſio nihil eſt,& præputium nihil eſt,ſed obſeruatio mandatorum Dei.] Nec qui præputium habens vocatus eſt,ſuſcipiat circunciſionem; nec qui eſt circunciſus,conetur ſeipſum oſtendere incircunciſum. Præputium enim eſt naturæ,& circunciſio lege veteri facta eſt. Non res autem laudatur, ſed obſeruatio mandatorum Dei. VNVSQVISQVE in qua vocatus eſt vocatione in ea permaneat.] Deinde tranſit etiam ad alia. SERVVS vocatus es? non ſit tibi curæ. Sed & ſi potes fieri liber,magis vtere.] Gratia non nouit differentiã ſeruitutis & dominii, Ne fugias ergo ſeruitutem, tanquàm fide indignam. Quòd ſi fieri poſsit vt libertatem aſſequaris,perge ſeruire, & expecta remunerationem. Hanc autem hyperbolen non temere & ſine cauſa poſuit,ſed ſuadẽs ne fugeretur ſeruitus prætextu pietatis & religionis. Adducit autẽ aliam quoque conſolationem. QVI enim in Domino vocatus

τί γὰρ οἶδας, quid ſcis enim au.

διατάσσομαι ordino.

μενέτω maneat.

eſt ſeruus,libertus eſt Domini. Similiter qui liber vocatus eſt, ſeruus eſt Chriſti.] Libertum appellare conſueuimus,qui ex ſeruis natus eſt. Hoc nomine appellauit ſeruum qui fide dignus eſt habitus, & liberũ quidem,dixit eſſe ſeruum Chriſti,ſeruum autem, libertum,& liberos docens, quòd Chriſtum habent Dominum,& ſeruos ſimiliter, quòd veram libertatẽ aſſecuti ſunt. Quis enim æquè eſt liber ac qui à peccatis liberatus eſt? Quis autem ſeruit indignius & acerbius, quàm qui eſt vitiorum ſeruituti mancipatus? PRETIO empti eſtis, nolite fieri ſerui hominum.] Non ſtatuit iis quæ dicta ſunt contraria. Iubet enim vt nihil ſeruile cogitet nec qui ſeruus vocatur,nec qui appellatur liber. Præclarè autem admodum & ſeruos & dominos conſeruos pronunciauit. Pretio empti eſtis,de his & illis dicens. Dominus enim proprio ſanguine dato vos emit. VNVSQVISQVE in quo vocatus eſt fratres,maneat apud Deũ.] Hoc poſuit ſuaſionis & procemium & epilogum. Ad aliam autem ferendam legem tranſit. DE virginibus autem præceptum Domini non habeo.] Dominus enim,cum dixiſſent Apoſtoli, ſi ita eſt lex vxoris,expedit vxorem non ducere,reſpondit. Nõ

Matth. 19 omnes capiunt verbum hoc, & rurſus. Qui poteſt capere,capiat. Propterea diuinus quoquè dixit Apoſtolus,Præceptum Domini non habeo. Si ergo legẽ non accepiſti, quid ſibi vult quod dicis? CONSILIVM autem do.] Non legem fero,ſed conſilium affero. Etenim Deus cum quæ ſunt ſecundum naturam præcepiſſet,adhortatur ad ea quæ ſunt ſupra naturam. Quoniam autem veriſimile erat futurum vt quidam huic rei tanquam rei nouæ contradicerent, conſilio adiecit. TANQVAM miſericordiam conſecutus à Domino vt ſim fidelis.] Cum ſolita modeſtia Apoſtolicam authoritatem oſtendit. Sum conſiliarius fide dignus,inquit,per multam Domini miſericordiam vocatus, & cui credita eſt prædicatio. Quid autem conſulis? EXISTIMO enim hoc bonum eſſe propter inſtantem neceſsitatem: quoniam

νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ

bonum eſt ſic eſſe: Alligatus es vxori, noli quærere ſolutionem. Solutus es ab vxore, noli quærere vxorem.] Illud exiſtimo, adiecit, non dubitans virginitatem eſſe bonum & bonorum optimum ac præſtantiſsimum, ſed ne adhortatio lex fieret, adiecit dubitationem. Legem enim conſequitur obſeruatio & tránſgreſsio, & eorum qui tranſgrediuntur punitio, & ideo quæ magna ſunt non præcipit, ſed ad ea hortatur, & cum dixiſſet, Noli quærere vxorem, ſubiúxit. SI AVTEM acceperis vxorem, non peccaſti, et ſi nupſerit virgo, non peccauit.] Et quanam de cauſa cõſulis non contrahere matrimonium, ſi eſt matrimonium à peccato liberum. TRIBVLATIONEM tamen carnis habebunt huiuſmodi.] Et quid eſt tibi curæ? EGO autem vobis parco.] Et paternam beneuolentiam aperuit, & cœlibatus vtilitatem oſtẽdit. Sciendum eſt autem quòd non dixit de iis qui vitę ſemel renunciarunt illud, Si acceperis vxorem, nõ peccaſti, & ſi nupſerit virgo, non peccauit, ſed de iis qui nondum neque hoc neque illud elegerunt, ſed ſtant in confinio matrimonii & cœlibatus. Deinde id quod dicit aliunde confirmat. HOC itaque dico fratres, tempus breue eſt.] Hoc eſt, vita tendit ad finem: propè eſt præſentis ſęculi conſummatio. RELIQVVM eſt vt & qui habent vxores, tanquam non habentes ſint, & qui flent, tanquam nõ flentes, & qui gaudent tanquam non gaudentes, & qui emunt, tanquam non poſsidentes, & qui vtuntur hoc mundo tãquam non vtentes.] Quæ, inquit, ſunt præſentia, ſunt à nobis aliena, hinc enim quàm fieri poteſt citiſſimè tranſimus. Nemo ergo nec paupertatem defleat, nec propter diuitias inſoleſcat & ſibi magnopere placeat. Sed nec qui plurima poſsident, ea in luxu & delitiis conſumant, ſed ſolum vſum ex eis accipiant. Hoc enim ſibi vult illud. ET QVI vtuntur hoc mundo, tanquam non vtentes. Hoc ipſum etiam per Ezechielis arietes Deus reprehendit, quòd pulchra paſcua depaſcebant, & reliqua pedibus conculcabãt & puram aquam bibebant, & reliquam pedibus con

ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην τὸ οὕτως εἶναι, id eſt, exiſtimo ergo bonum eſſe homini propter inſtantem neceſſitatem, ut ſic ſit.

θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι, afflictionẽ autem carni etiam habebunt huiuſmodi.

breue, Græce, συνεσταλμένος, cõtractum eſt.

καταχρώμενοι, abutẽtes.

Ezech. 34.

turbabant. His conſentit illud, Et qui vtuntur hoc mundo, tanquam non vtentes. Deinde oſtendens quàm ſint fluxa & momentanea quę ſunt præſentia, ſubiunxit. PRAETERIT enim figura mundi huius.] Non amplius enim agricultura & nauigatio, non regna & imperia, non amplius ſeruitus & Dominium, non amplius artes & ſcientiæ, non amplius paupertas & diuitiæ. Ex his enim, & quę ſunt eiuſmodi, conſtat vita præſens. Hoc etiam dicit beatus Eſaias futura prædicens. Et erit ſeruus tanquam Dominus eius; & ancilla tanquam Domina; & qui emit tanquam qui vendit, & qui debet, tanquam qui non debet, futura enim vita habet aliam rerum differentiam. Porrò autem cum oſtendiſſet diuinus Apoſtolus quàm ſit vita breuis & momentanea, ſubiunxit. VOLO autem vos ſine ſollicitudine eſſe.] Apertè oſtendit quis ſit ſcopus & inſtitutum virginitatis. Qui enim virgo eſt, à ſuperuacaneis & inutilibus cogitationibus liberam habet animam, & vitam futurã, quantum licet, imitatur. Hoc enim dicit in iis quæ ſequuntur. QVI ſine vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt Domini, quomodo placeat Deo. Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt. Et mulier innupta & virgo cogitat quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta corpore & ſpiritu.] Oſtendit breuiter differentiam ſolicitudinis eius qui eligit iugum matrimonii, & eius qui cœlibatum amplectitur. Facile autem ſcire poteſt qui vult, eorum qui in vita verſantur labores & ſolicitudines. Eas autem nos quoque fuſius oſtẽdimus dum de virginitate orationes ſcriberemus, & ad eius opes bonorum amatores adhortaremur. Permanens autem in conſilio Diuinus Apoſtolus hæc quoque adiecit. PORRO hoc ad vtilitatem veſtram dico, non vt laqueum vobis iniiciam, ſed ad id quod honeſtum eſt,

Marginal notes:

πρόσχημα.

Eſa. 24.

ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, πῶς ἀρέσει κυρίῳ. *celebs curat quæ ſunt Domini, quomodo eſt Domino placiturus.*

ὁ δὲ γαμήσας, *Qui autem uxorẽ duxit* καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ, καὶ ἡ παρθένος ἡ ἄγαμος *hoc eſt diuiſa eſt etiam uxor, & uirgo quæ nõ nupſit curat &c.* τοῦτο δὲ *hoc autem*, ἀλλὰ πρὸς εὔσχημον καὶ εὐπάρεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως, *ſed ad decorem & honeſtatem, & meliorem domino indiuulſe aſsidendi fa-*

& quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi.] Non ex neceſsitate, inquit, traho vos ad has diuitias, tanquam laqueo aliquo vtês, & vi venâs: ſed indico lucrum quod ex eo prouenit. Neque enim alia ratione fieri poteſt vt cultui diuino perpetuo aſsideamus, niſi victus ſolicitudinis vincula effugerimus. SI QVIS autem turpem ſe videri exiſtimat ſuper virgine ſua quòd ſit ſuperadulta, & ita debet fieri, quod vult faciat, nô peccat, ſi nubat.] Si quis autem cœlibatum rem non eſſe decētem exiſtimat, & ea de cauſa vult filiam marito iungere, faciat quod ſibi videtur, eſt enim matrimonium à peccato liberum. Hic rurſus præcepit de iis qui nondū virginitatem elegerunt. NAM qui ſtatuit in corde ſuo firmus, non habens neceſsitatem, poteſtatem autem habens ſuæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde ſuo ſeruare virginem ſuam, bene facit.] Hoc, Non habens neceſsitatem, pro eo quod eſt, qui eſt ſui iuris, nec eſt in Domini poteſtate. IGITVR & qui matrimonio iungit virginem ſuam bene facit, & qui non iungit, melius facit.] Oſtendit illud quidem eſſe bonum, hoc verò optimum: & Hæreticorum qui nuptias vituperant linguas alligauit. Porrò autem neceſſarium quoque exiſtimauit etiam viduis ea quæ ſunt vtilia conſulere. MVLIER alligata eſt legi quanto tempore viuit vir eius. Quòd ſi dormierit vir eius, liberata eſt cui velit nubat, modo in Domino.] Hoc eſt, ei qui ſit eiuſdem fidei, pio ac religioſo Dei cultori, honeſtè & legitimè. BEATIOR autem erit, ſi ſic permanſerit ſecundum meum conſilium.] Rurſus non legem tulit, ſed conſilium attulit. Vt id autem fide dignius faceret. PVTO autem quòd & ego ſpiritum Dei habeam.] Non ſunt, inquit, mea verba, ſed gratiæ ſancti ſpiritus, ego enim ſum illius inſtrumentum. Notandum eſt autem non eſſe abſolutè & ſimpliciter beatam vocandam eam quæ continet, ſed eam beatiorem appellauit, dicens nec eam quidem eſſe miſeram quæ ſecūdo matrimonio iungitur, ſed beata eſt, quæ ex Apoſtolica lege

cultatem. βίος vita, victus. ἀσχημονεῖν indecore & turpiter ſe gerere.

γαμιζέτωσαν, matrimonium contrahant.

Non habet Græcum Theo. virginem ſuam.

ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, id eſt, libera eſt ut cui velit nubat.

κατ' ἐμὴν γνώμην. mea ſententia.

ἁπλῶς.

matrimonium contrahit. Comparatio enim illam etiam beatam oſtendit. Hoc autem ſufficit ad refellendos Nouatianos, qui digamiam, tanquam fornicationem accuſant, Apoſtolicis legibus apertè cõtradicentes. Hæc cum poſt priorem ſcripſiſſet accuſationem, & matrimonii ac cœlibatus, viduitatiſque, & virginitatis conſilium attuliſſet, aliam rurſus accuſationem attingit, cuius argumentum ſummatim dicere neceſſe eſt. Nonnulli ex iis qui Corinthi crediderant, cum aliquorum conſuetudine & familiaritate vterentur qui errore tenebantur, vnà cum eis veſcebantur in templis idolorum, non tanquam idolis immolata quæ apponebantur ſumentes, ſed vt qui perſuaſum haberent omnia à Deo eſſe creata. Cæterum quod ab eis fiebat, magnum iis qui hanc nondum habebant cognitionem incommodum afferebat. Cùm enim viderent eos qui inter ipſos agebant abſq. vllo metu, immolata ſumere, incitabantur vt hoc ipſum facerent, erat autem maius eorum delictum. Neque enim ex illorum inſtituto ii quoque cibum ſumebãt, ſed tanquam idolis immolata comedebant, illorum cognitionem non habentes. Hoc cum reſciuiſſet diuinus Apoſtolus, factum reprehendit, & morbo adhibet omnis generis medicamenta.

CAP. VIII.

γνῶσιν, cognitionem.

De iis autem quæ idolis immolãtur, ſcimus quòd omnes ſcientiam habemus.] Cum quadam ironia eis ſuo teſtimonio cognitionem attribuit. Quòd enim eos illam nõ verè habere dixerit, docet poſtea. Dicit enim. Si quis autem putat ſe aliquid ſcire, nondum cognouit quemadmodum oportet eum ſcire. Hoc ergo ironicè poſuit, ſcimus quòd omnes ſcientiam habemus. Deinde ſubiungit, SCIENTIA inflat: charitas verò ædificat.] Dilectio eſt cognitione melior ac præſtantior. Hæc enim multos qui ex non rectè vtuntur elatos efficit: Illa verò vt proximo benefaciat curam gerit. Hoc enim ſibi vult illud Aedificat. Eos autem reprehẽdit hæc oratio, vt qui

γνῶσις, cognitio. ἀγάπη, dilectio.

ſint priuati charitate. Si eam enim haberent, imbecil liorum vtilitatis curam gererent. SI quis autem pu tat ſe aliquid ſcire, nondum cognouit quemadmodũ oportet eum ſcire.] Oſtendit eos non eſſe ſolum di lectione nudatos, verum etiam cognitione priuatos, de qua ſibi placebant. Indefinitè autem accuſat, vo- lens potius curare quàm ſauciare. SI quis autem diligit Deum, hic cognitus eſt ab eo.] Multa nobis cognitione opus eſt, & vt eam in præſenti vita perſe ctam accipiamus nequit fieri. Deum ergo diligamus vt ab eo cõſequamur vt noſtri curam gerat, nobiſq. prouideat. Etenim hoc valde accurate poſuit. Non enim dixit, Qui diligit Deum, cognouit ipſum, ſed, cognitus eſt ab ipſo, id eſt, aſſequitur vt eius curam gerat. Ita etiam dixit beatus Moſes ipſi Deo vniuer ſorum. Tu mihi dixiſti, Inueniſti gratiam apud me, & noui te præter omnes. Ab eo ergo cognitus eſt, ſignificat maiorem Dei curam & prouidentiam. DE eſcis autem quæ idolis immolantur, ſcimus quòd ni- hil eſt idolum in mundo, & quòd nullus Deus niſi vnus.] Noui, inquit, ea quæ vos dicere ſoliti eſtis, à me enim hæc dicere didiciſtis. Scio idola eſſe inani- ma, & nullo ſenſu prædita, & vnum eſſe Deum vni- uerſorum effectorem & Dominum. NAM & ſi ſunt qui dicantur Dii, ſiue in cœlo, ſiue in terra, ſi quidẽ ſunt Dii multi, & Domini multi.] Vult diuinus Apo ſtolus aliud confirmare. Quia enim dicebat nullum eſſe alium Deum, niſi vnum, Chriſtum autem Deum quoque prædicabat, & ſanctiſsimum ſimiliter ſpiritũ cum Patre & filio connumerabat, ab iis autem qui accuratam Theologiam, & perfectam diuinitatis ra- tionem nondum didicerant, dubitabatur, quomodo vnus Deus, cum & filius Deus, & ſanctiſsimus etiam ſpiritus vnà connumeretur; ex iis quæ ab aduerſa- riis dicuntur ſua confirmat, & docet quòd Græci qui dem ſeu gentes dicunt multos eſſe Deos, eoſdem au tem Dominos quoq. nominãt: ii autem nullo modo ſunt: ſed ſolis agnoſcuntur nominibus. Hoc enim di xit illud. Nam etſi ſunt qui dicantur Dii, ſiue in cœ-

Gen. 33.
περὶ βρώσεως τῶν εἰδωλοθύτων, *de eſu autem eorũ quæ idolis immolata ſunt.*
ἕτερος, *nullus Deus alius.*
etſi, εἴπερ, *ſi quidem.*
ſiquidem, ὥσπερ, *ſicut.*

lo,ſiue in terra,ſicut ſunt Dii multi & Domini multi eoſdem enim & Deos & Dominos appellabāt. Hoc autem,ſiue in cœlo,ſiue in terra, dixit ex more Græcarum fabularum. Alios enim Deos cœleſtes appellabant,vt Iouem & Apollinem,Iunonem & Mineruam:alios autem terrenos, vt fontes, & fluuios, & quæ dicuntur,nymphas, & Herculem, & Dionyſiū, & Aeſculapium,& alios innumerabiles. NOBIS tamen vnus Deus Pater,ex quo omnia,& nos in illum & vnus Dominus Ieſus Chriſtus, per quem omnia, & nos per ipſum.] Illi ergo ignorationis caligine circundati,in multis,iiſque qui non ſunt errant, nos autem vnum ſcimus Deū patrem,& vnum Ieſum Chriſtum. Iure autem hic quoque admiremur ſapiētiam Apoſtolicam. Cum enim prius oſtendiſſet appellationem Domini æqualem habere vim & poteſtatem cum appellatione Dei,eas diuiſit,& hanc quidē Patri tribuit,illam verò,filio, Corinthiorum imbecillitati remedium afferens. Quòd enim multis in locis filium Deum nominat,facilè poteſt qui vult ex eius ſcriptis intelligere. Expectantes enim,inquit, aduentum glorię magni Dei & Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti.&,Ex quibus Chriſtus ſecundum carnem, qui eſt in omnibus Deus,& in regno Chriſti Dei,& alia eiuſmodi innumerabilia. Hic quidem certè hunc Deum appellauit,illum verò Dominum, ne iis qui haud ita pridem à Græcorum ſeu gentium errore liberati fuerant,& veritatem didicerant, præberet occaſionem redeundi ad multorum Deorum errorem. Quòd ſi Arriani & Eunomiani dicant illud,vnus Deus, eiicere filium à diuinitate patris,audiant quod conſequitur. Et vnus Dominus. Si enim quoniam vnus Deus pater,non eſt Deus filius:nec pater ergo Dominus, quia eſt vnus Dominus Ieſus Chriſtus,verum enimuero in illorum caput retorquebitur blaſphemia. Diuinus enim Apoſtolus oſtendit æqualitatem, vt qui Dei vocem ſimiliter & in Patre & in Filio poſuerit, & vocem Domini æqualem cum dei voce vim ac poteſtatem habere oſtenderit. Porrò autem vetus quo

ἀλλ' ἡμῖν, *ſed nobis.*

que ſcriptura has eſſe cõiunctas appellationes oſtendit. EGO enim, inquit, ſum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, & Audi Iſrael Dominus Deus tuus vnus eſt, & Domine Deus meus magnificatus es valde, & innumerabilia eiuſmodi. Qui eſt ergo verè Deus, omnino eſt etiam Dominus, & qui eſt verè Dominus, eſt omnino etiã Deus. Alioqui nec eſt aliàs Deus Pater, vnus.n. Deus pater, nec aliter Dominus Ieſus Chriſtus. Vnus.n. Dominus Ieſus Chriſtus. Illud autẽ, Nos in illũ. Pro eo quod eſt, ad ipſum conuerti, ad ipſum reſpicere, ipſum debemus perpetuo laudare. Hoc verò, Et nos per ipſum, non opificiũ ac creationẽ, ſed ſalutẽ ſignificat. Per ipſum enim omnia, nos autem qui credidimus, ſumus per ipſum ſalutem aſſecuti. SED non in omnibus eſt ſcientia.] Hæc, inquit, non omnes ſciunt, hinc manifeſtum eſt enim prius dixiſſe ironicè, ſcimus quòd omnes habemus ſcientiam. QVIDAM autem cum conſcientia vſque nunc idoli, quaſi idolothytũ manducant: & conſcientia ipſorum, cùm ſit infirma, polluitur.] Non eſus polluit, ſed polluitur conſcientia, quæ perfectam cognitionem non ſuſcepit, ſed idolorum errore adhuc tenetur. ESCA autem nos non commendat Deo, neq. * enim ſi manducauerimus, abundabimus, neque ſi non manducauerimus, deficiemus.] Eos qui ſe de cognitione iactabant docet, nõ eam Dei cultum definire, eo quòd idolis quidem per contemptum attenderent, citra vllum autem diſcrimen eſſent immolatorum participes, & eorũ qui lædebantur imbecillitatem negligerent. Hoc enim ſignificant, ea quæ conſequuntur. VIDETE autẽ ne forte hæc licentia veſtra offendiculum fiat infirmis.] Docet autem etiam quomodo lædantur. SI quis enim viderit eum qui habet ſcientiam in idolio recumbentem, nonne conſcientia eius, cum ſit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta.] Oſtendit autem magnitudinem. ET peribit infirmus in tua conſcientia frater, propter quem Chriſtus mortuus eſt.] Amplificauit accuſationem, vt

Exod. 20.
Deut. 6.
Pſal. 103.

* οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν, οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.
Nec ſi comederimus, plus habuerimus, nec ſi non comederimus, minus.

πῶς *vllo modo.*

ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη *hæc veſtra poteſtas.*

κατακείμενον, *accũbentem.*

ἀσθενοῦς ὄντος, *cũ ſit imbecillus.*

ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει *propter tuam cognitionem, aut ſi mauis ſcientiam.*

damnū prohiberet. Pro eo enim inquit, fratre quem deſpicis, Chriſtus mortem ſubiit. Tu autem qui à Chriſto accepiſti cognitionem, eum qui ab ipſo ſeruatus eſt dono interimis. Rurſus verò per ironiam poſuit illud, In tua ſcientia, ſeu propter tuam cognitionem, neque enim teſtatur eos habere ſcientiam, ſed ſi atres odio habere, & gulæ deditos eſſe, & quæ ſunt huiuſmodi. SIC autem peccantes in fratres, & percutientes conſcientiam eorum infirmam, in

Matth. 17. Chriſtum peccatis.] Hæc eſt enim vox Domini. Videte ne contemnatis vnum ex paruis his minimis qui credunt in me. Hoc autem aliud quoque ſignificat, videlicet quòd etiam frater imbecillus eſt de corpore Domini: eſt enim corporis Dominici particeps. Caput autem membro factam iniuriam ſibi adſcribit. Deinde proponit ſeipſum vtilitatis exemplar archetypum, & docet quot & quanta non fecerit propter aliorum vtilitatem, cum ea poſſet facere. QVAPROPTER ſi eſca ſcandalizat fratrem meum, non manducabo carnem in æternum, ne ſcandalizem fratrem meum.] Non ſolum enim à carne idolis immolata, ſed etiam ab aliis omnibus carnibus, non nunc ſolum, ſed etiam perpetuò abſtinere ſuſtinuerim, fratrum ſalutis gratia.

CAP. IX.

NON ſum Apoſtolus?] hoc eſt, à Deo ordinatus? NON ſum liber?] Pro eo quod eſt, In aliena poteſtate minimè conſtitutus, & qui non diſcipuli locum teneo, ſed cuius fidei creditus eſt orbis terræ, & quoniam poſt Chriſti aſſumptionem vocatus eſt, habebant autem Apoſtoli gloriam apud omnes maximam, vt qui digni ſint habiti qui viderent Dominum, hoc quoque neceſſario adiecit. NONNE Ieſum Chriſtum Dominum noſtrum vidi.] Deinde ipſos etiam vocat in teſtimonium. NONNE opus meū vos eſtis in Domino?] Et hoc ipſum dicit latius. ETSI aliis nō ſum Apoſtolus, ſed tamē vobis ſum.] Hoc breuiter quidē poſuit, ſed multa ſimul dixit, & quos in doctrina labores ſuſceperit, & quæ certamina & pericula adierit, & quæ quantaque perpeſſus ſit & gratia

εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμί. ſi aliis nō ſum Apoſtolus, at vobis quidem certè ſum.

& gratiæ miracula, quorum fuerunt veri teſtes Corinthii, vt qui ipſi ea vidiſſent. Qua de cauſa dixit. Si aliis non ſum Apoſtolus, at vobis quidem certè ſum, etſi enim nullum habeo teſtem, mihi tamen veſtrum ſufficit teſtimonium. NAM ſignaculum Apoſtolatus mei vos eſtis in Domino.] Vt enim probè me rectè in Apoſtolatu geſsiſſe, poſſum proferre veſtram mutationem. Signaculum enim appellant probationem & confirmationē. Ita etiam dixit diuinus Ioannes. Qui accepto ſuo teſtimonio ſignauit quòd Deus verus eſt hoc eſt confirmauit. MEA defenſio apud eos qui me interrogant hæc eſt.] Si quis meos vult labores examinare, appello vos in teſtimonium mihi veſtrum opus ſufficit, ad meos labores teſtificandos. NVNQVID non habemus poteſtatem manducandi & bibendi? Nunquid non habemus poteſtatem ſororem mulierem circumducendi, ſicut, & cæteri Apoſtoli, & fratres Domini, & Cephas?] Poteſtatem manducandi & bibendi dicit ex Euangelio. Vult autem oſtendere quòd cum poſſet ex lege Domini à diſcipulis neceſſarium alimentum accipere, perpetuò laborabat, & ex laboribus ſibi neceſſarium alimentum comparabat, propter vtilitatem diſcipulorum. Illud autem, ſororem mulierem circumducendi, quidam ita ſunt interpretati, quòd quemadmodum Dominum ſequebantur fideles mulieres, neceſſarium alimentum diſcipulis ſuppeditantes: ita etiam aliquos ex Apoſtolis ſequebantur aliquæ ardentiorem fidem oſtendentes, & ab eorum doctrina pendentes, & diuinam prædicationem adiuuantes. AVT ſolus ego & Barnabas non habemus poteſtatem hoc operandi?] Pro eo quod eſt, Omnibus qui Euangelium annūciant, permiſit Dominus ex Euangelio viuere, & nos ſoli ea poteſtate priuamur? Deinde hoc etiam ex vitæ ſtudiis & exercitiis iuſtum & neceſſarium eſſe oſtendit. QVIS militat ſuis ſtipendiis vnquam? Quis plātat vineam, & de fructu eius non edit? Quis paſcit gregem, & de lacte gregis nō manducat?] Poſtquàm ita oſtendit & militem ex

Ioan. 3.

ἀνακρίνουσιν, qui me in iudicium vocant.

μὴ ἐργάζεσθαι, nō operādi.

militia ali,& cum qui plantat eſſe fructus participē, & paſtorem ex grege pecudum ſibi victum parare, ſubiunxit. NVNQVID ſecundum hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? Scriptum eſt enim in lege Moyſi.] Si cui autem, hæc eſſe videntur humana ratiocinatio,audiat legem aperte dicentem.

Deut. 25.

ἐγράφη ὅτι καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι, *& qui triturat ſpei in ſpe eſſe particeps.*

NON alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura eſt Deo? An propter nos vtique hoc dicit. Nam propter nos ſcripta ſunt: quoniam in ſpe debet qui arat arare,& qui triturat,in ſpe fructus percipiendi.] Non hoc dicit, boues non eſſe Deo curæ, curæ enim ſunt,ſed propter nos curæ ſunt,nam illos etiam propter nos fabricatus eſt. Quamobrem dicit etiam beatus Dauid, Qui producit in montibus fœnum,& herbam ſeruituti hominum. SI nos vobis ſpiritualia ſeminauimus: magnum eſt ſi nos carnalia veſtra metamus?] Qui multo maiora dedimus, peccamus ſi multo minora acceperimus? SI alii poteſtatis veſtræ participes ſunt: quare non potius nos?] Eos qui malè eis præerant per hæc innuit. SED non vſi ſumus hac poteſtate, ſed omnia ſuſtinemus.] Hoc eſt,ferimus,patimur,toleramus,Quare? NE quod offendiculum demus Euāgelio Chriſti.] Appoſitè admodum damnum vocauit offendiculum. Non ſinit enim,inquit,currere Euangeliū, prohibet curſum, reprimit & retardat ſalutem quæ proficiſcitur à prædicatione. Deinde quia boum meminerat, & legem erat interpretatus,veriſimile autē erat contradicere aliquos non fuiſſe ritè factam interpretationem: Oſtendit legem id quod dictum eſt apertius teſtari. NESCITIS quòd qui in ſacrario operantur,quæ de ſacrario ſunt edunt,& qui altari deſeruiunt,cum altari participant?] Videte eos qui ex lege ſacrificant, illa quidem altari offerentes, his verò ipſos fruentes.Hoc enim dixit,de altari participant.Offerebant enim altari quidem renes,& reticulum iecoris,& qui eſt in ipſis adipem. Ipſi autem accipiebant & dextrum brachium,& pectuſculum. Oſtendit autem Dominum ea quoque iuſiſſe quæ

ἱερὰ ἐργαζόμενοι, *qui ſacra operantur.*

ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν *ex ſacro edunt.*

προσεδρεύοντες *aſſident.*

legi cõueniunt. ITA & Dominus ordinauit iis qui Euangelium annuntiant, de Euangelio viuere.] Eius enim vox eſt. Dignus eſt operarius mercede ſua. Et non dixit, Ditari ex Euangelio, ſed viuere. EGO autem nullo horum vſus ſum.] Hoc eſt apud vos prædicans, hoc enim docet etiam in ſecunda epiſtola. Quid enim eſt in quo inferiores fuiſtis reliquis eccleſiis, niſi quòd ego vos nõ grauaui. Quòd enim ab aliis accipiebat, quos accipiendo iuuare exiſtimabat, docet per ea quæ deinceps ſequuntur, Alias eccleſias expoliaui accipiens ſtipendium ad miniſterium veſtrum. Ita etiam ſæpe laudat Philippenſes, qui eum magno ſtudio & diligentia obſeruauerant. Propterea etiam Oneſiphoro bona precatur. Cum autem Corinthiorum ſciret imbecillitatem, apud eos perpetuo laborabat, nihil ab eis accipiens. Ne quis autem illorum exiſtimaret ipſum hæc dixiſſe, vt qui deſideraret accipere, merito adiecit. NON autem ſcripſi hæc vt ita fiat in me. Bonum eſt enim mihi magis mori quàm vt gloriam meã quis euacuet.] Gloriationem autem appellat, gratis prædicare, & poſitos terminos tranſilire. NAM etſi euangelizauero, non eſt mihi gloria, neceſsitas enim mihi incũbit.] Hoc enim exequor vt ſeruus qui miniſtro Domino, nullus autem famulus ſe iactitat, ſi ea implet quæ imperantur à Domino. VAE autem mihi eſt, ſi non Euangelizauero.] Domino enim reſiſtere, pœnam meretur. SI enim volens hoc ago, mercedem habeo: Si autem inuitus; diſpenſatio mihi credita eſt.] Illud, volens & inuitus, non de ſua animi ſententia poſuit, ſed docens ſe legem Dominicam impleuiſſe. QVAE eſt ergo merces mea? Vt Euangelium prædicans, ſine ſumptu ponam Euangelium, vt non abutar poteſtate mea in Euangelio.] Dedit mihi, inquit, Dominus poteſtatem accipiendi neceſſarium alimentum à Diſcipulis, ego autem ea poteſtate non vtor, ſed laborem operationis affero, vt laboris fructum colligam. Hæc omnia perſecutus eſt, eos qui ſcientia malè vtebantur, & im-

Luc. 10.

2. Cor. 11.

καύχημα, *gloriationẽ*

ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, *ſi enim euãgelizo.*

εὐαγγελίζωμαι, *euangelizem.*

molatorum participes abſque vllo metu erant, & offenſionis occaſionem imbecillioribus præbebant, ab improba poteſtate conatis abducere. Quocirca oſtendit quòd cum & à lege & à Deo vniuerſorum poteſtatem accepiſſet, & Apoſtolos ea vti videret, & ipſam rerum naturam attenderet, eorum nihil admiſit, ad vnum reſpiciens, nempe ad curſum prædicationis, & eorum qui audiebant, vtilitatem. Iis autem ea etiam quæ ſequuntur conueniunt.

NAM cum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, vt plures lucri facerem.] Dicit libertatem quæ à gratia data eſt. Docet autem apertius quid vocauerit ſeruitutem. ET factus ſum Iudæis tãquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui ſub lege ſunt, quaſi ſub lege eſſem (cum ipſe non eſſem ſub lege) vt eos qui ſub lege erant lucrifacerem.] Iudæos, puto, eos appellat, qui nondum crediderant. Sub lege autem, eos qui Euangelium quidem acceperanr, ſed legis cuſtodiendæ vinculo adhuc erant alligati. Propter hos itaque & illos & purificationẽ ex lege Hieroſolymis ſuſcepit: & in Lycaonia Timotheum circuncidit: & alia innumerabilia his ſimilia prudenti diſpenſationis conſilio vſus fecit. IIS qui ſine lege erant, tanquam ſine lege eſſem, cum ſine lege Dei non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti, vt lucrifacerem eos qui ſine lege erant.] Sine lege eos vocat, qui extra legem vitam agunt. Licet autem videre eius multiplicia atque adeò omnis generis in diſpenſando conſilia, non ſolum in ſcriptis ſuis, ſed etiam in Actis Apoſtolorum. Aliter enim in Iudæorum ſynagogis diſſerebat, & aliter in Ariopago doctrinam exhibebat, vnicuique affectioni cõuenientia medicamenta adhibens. FACTVS ſum infirmis infirmus: vt infirmos lucrifacerem.] Ita etiam ad Romanos ſcribens dicebat, Debemus nos firmiores imbecillitates infirmorum ſuſtinere.

Oportet autem nos ea quæ dicta ſunt rectè intelligere. Neq enim, vt dixerunt nonnulli diuinũ Apoſtolum calumniantes, pro temporum varietate mu-

hæc parentheſis nõ habetur in Græco.

Act. 21.

Act. 16.

ἀνυπόμενον.

ὡς ἀσθενὴς, *tanquã imbecillus.*

Rom. 15.

tabatur: ſed pro aliorum procuranda vtilitate nihil non faciebat. Hoc enim dicit illud, VT Iudæos lucrarer, &, vt eos qui ſub lege erant, lucrifacerem, vt lucrifacerem eos qui ſine lege erant, vt infirmos lucrifacerem. Deinde breuiter. OMNIBVS omnia factus ſum, vt omnes facerē ſaluos.] Sciebat enim non futuros omnes ſalutis participes, & tamen vel vnius gratia nullum non laborem ſuſcipiebat.

OMNIA autem facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.] Euangelii enim ſcopus & inſtitutum eſt ſalus hominum. Hac itaque de cauſa Dominus quoque vnà cum Publicanis veſcebatur: & peccatricem mulierem ad pedes deflentem ſuſtinebat, docens ſe veniſſe propter ſalutem hominum. Deinde dicit quòd labor quidem eorum qui prædicant Euangelium, eſt ſimilis iis qui corpus exercent: corona autem non ſimilis, ſed abſque vlla comparatione præſtantior. NESCITIS quòd qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed vnus accipit brauium? Sic currite vt comprehendatis.] Illic cum multi certant, vnus ſolus à Præcone renunciatur, hic autem eorum qui rectè certant, vnuſquiſque renunciationem aſſequitur.

Græce τοῦτο δὲ, hoc autē,

ἀνακηρύττεται.

ἀνάρρησιν.

OMNIS autem qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet.] Reſpicite ergo ad eorum labores, neque enim omnia conſequuntur vt concupierint, ſed illud alimentum accipiunt quod eis offert Pædotriba, is ſcilicet qui exercitii artem docet. Poſtquam itaque laborem oſtendit, monſtrat etiam quæ nam ſit coronarum differentia. ET illi quidem, vt corruptibilem coronam accipiant: nos autem incorruptam.] Seipſum quoque proponit pro exemplo.

ἄφθαρτον, incorruptibilem.

EGO igitur ſic curro, non quaſi in incertum: ſic pugno, non quaſi aërem verberans.] Video bona quæ ſperantur, non eſt enim obſcura aut incerta corona nec inanem laborem ſuſcipio aërem feriens, ſed qui ſub aſpectum nō cadunt aduerſariis vulnus infero. Hoc autem poſuit metaphora ſumpta à pancratiaſtis ſeu pugilibus ac gladiatoribus. Solent enim illi,

dum ſe exercent, manus in aëre mouere. Et quonam modo feris? SED caſtigo corpus meum, & in ſerui tutem redigo, ne cum aliis prędicauerim, ipſe repro bus efficiar.] Sicut alimentum robuſtum athletam efficit, ita labor, ſtudium, & continentia me quidem cõfirmat, & fortem ac validum reddit, aduerſarium autem deiicit. His autem vtor, pertimeſcens ne cum alios id quod oportet docuero, ipſe à certaminum fine omnino excidam. Deinde eos magis volens per terrefacere, Iſraëlitarum meminit, docens quænam bona adepti fuerant, & in quaſnã pœnas inciderint & illa horum typos & figuras appellat, dicens eos illis ſimilia paſſuros, ſi infidelitatem ſimilem habuerint.

CAPVT X.

Graece δ, autem.

Num. 9.
Exod. 13. & 14. & 17.
Num. 20.
κεκύμβηνται

NOLO enim vos ignorare fratres, quod patres noſtri omnes ſub nube fuerunt, & omnes mare trãſierunt, & omnes in Moſe baptizati ſunt in nube & in mari, & omnes eandem eſcam ſpiritualem manducauerunt, & omnes eundem potum ſpiritualem biberunt.] Illa, inquit, erant noſtrorum typus. Mare enim imitabatur piſcinam ſeu lauacrum, nubes autem gratiam ſpiritus. Moſes verò ſacerdotem; virga autem crucem: Iſraël vero ſignificabat eos qui baptizabantur. Perſequentes verò Aegyptii implebant figuram Dæmonum. Ipſe autem Pharao erat imago Diaboli. Poſt tranſitum enim Iſraëlitæ ab Aegyptiorum poteſtate liberati ſunt. Porrò autem tanquam in figura aliqua, manna quoq. cœlitus acceperunt: Imitata eſt etiam petra latus Domini. Fluenta enim præter ſpem eis ſcaturierunt. Et hoc docet apertius. BIBEBANT autem de ſpirituali eos conſequente petra. Petra autem erat Chriſtus.] Vult autem dicere non fuiſſe hoc illis petram quæ conſequebatur, ſed diuinam gratiam, quæ effecit vt petra illa præter ſpem omnem aquarum fluenta emitteret. Si enim petra eos conſecuta eſſet, vel aquę ex petra, quomodo aquis rurſus eguiſſent? SED non in pluribus eorũ beneplacitum eſt Deo. Nam proſtrati ſunt in deſerto.] Nam præter Chaleb, & Ieſum Naue, omnes

qui enumerati erant conſumpti ſunt. Cùm autem ſic
oſtendiſſet omnes beneficia accepiſſe, plurimis autẽ
diuina dona nihil profuiſſe, propter infidelitatem au *τύποι ἡμῶν ἐ-*
tem pœnas luiſſe, ſubiũxit. HAEC AVTEM in figu *γενήθησαν,*
ra facta ſunt noſtri, vt non ſimus concupiſcentes ma *figuræ no-*
lorum, ſicut & illi concupierunt, neque idololatræ ef *ſtri fuerunt*
ficiamini, ſicut quidam ex ipſis, quemadmodum ſcri
ptum eſt, Sedit populus manducare & bibere, & ſur
rexerunt ludere, neque fornicemur, ſicut quidam ex *Exod. 30,*
ipſis fornicati ſunt, & ceciderunt in vno die viginti *Num. 25. et*
& tria millia, neque tentemus Chriſtum ſicut quidã *21. & 14.*
eorum tentauerunt, & à ſerpentibus perierunt, neq; *κύριον domi*
murmuraueritis ſicut quidam eorum murmuraue- *num.*
runt, & perierunt ab exterminatore.] Vnumquod-
que eorum quę dicta ſunt poſuit, tanquam quod Co
rinthiorum peccatis conueniret, & primum quidem
malam cupiditatem, per quam plurima mala enaſcũ
tur. Deinde idolorum cultum, & ingluuiem, propter
quam ille exortus eſt. Ii enim dum gulæ ſeruirent,
comedebant in templis idolorum, porrò autem me-
minit etiam fornicationis, & eorum qui propter illã
interempti fuerunt, dixit numerum, ei qui fornicatus
fuerat, ſupplicii timorem incutiens. Murmurabant
etiam & qui minora dona aſſecuti fuerant, quoniam
non omnia habuerant. Tentabant autem & qui di-
uerſis vtebantur linguis ad gloriam potius quàm vti
litatem eas in eccleſia proferentes. HAEC autem
omnia in figura contingebant illis.] Pro eo quod *τύποι figuræ*
eſt, tanquam figuræ. In illis enim noſtra conſcribe-
bantur. SCRIPTA ſunt autem ad correptionem *νουθεσίαν, ad*
noſtram, in quos fines ſæculorum deuenerunt.] *monitionẽ.*
Neque enim propter illorum vtilitatem effecit Deus
vt hæc ſcriberentur. Quamnam enim caperent vtili
tatem mortui ex ſcriptis? Sed lucrum, quod ex iis e-
rat prouenturum, nobis procurabatur. Præclare au
tem ſæculi quoque finem adiecit, eos vrgens & inci-
tans ad ſtudium & actionem virtutis. ITAQVE
qui ſe exiſtimat ſtare, videat ne cadat.] Tu, inquit,
qui te cognitionem habere exiſtimas. Quoniam au-

N iiii

tem ipſi quoque multa probra,conuitia, & contumelias ab iis qui non credebant ſuſtinebant, & veriſimile erat eos quoq. hoc nomine ſibi valde placere,ſubiunxit. TENTATIO vos non apprehendat, niſi humana.] Pro eo quod eſt,parua,hac enim appellatione vti conſueuit diuinus Apoſtolus, pro paruo. Quemadmodum quando dicit,Humanum dico propter infirmitatem carnis veſtræ,pro eo quod eſt,veſtræ naturæ conueniens. FIDELIS autem DEVS eſt qui non patietur vos tentari ſupra id quod poteſtis: ſed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt poſitis ſuſtinere.] Docuit autem ſibi non eſſe fidendum,ſed diuinum petendum eſſe auxilium. Cum eſſet autem hæc omnia perſecutus,rediit ad caput propoſitum. PROPTER quod chariſſimi mei fugite ab idolorum cultura.] Accuſationem ſigillatim amplificat, & oſtendit eorum quæ idolis immolantur participationem,ſi fiat citra vllum diſcrimen, ab idolorũ cultu nihil differre. VT prudẽtibus loquor.] Vnà cum laude affert reprehenſionem,bonis verbis vt ea bene accipiatur procurans. VOS ipſi iudicate quod dico.] Vobis vtor iudicibus, noui enim prudentiam veſtram. CALIX benedictionis,cui benedicimur,nonne communicatio ſanguinis Chriſti eſt? & panis quem frangimus,nonne participatio corporis Domini eſt? Quoniam vnus panis vnum corpus multi ſumus.Omnes quidem de vno pane,& de vno calice participamus.] Qui ſacra myſteria percipimus, nonne ipſi Domino communicamus, cuius & corpus & ſanguinem eſſe dicimus, quandoquidem omnes vnius panis ſumus particIpes. Deinde hoc etiam alia ratione confirmat. VIDETE Iſraël ſecundum carnem. Nonne qui edunt hoſtias, participes ſunt altaris?] Reſpicite autem etiam ad Iſraëlem, & diſcite quòd qui ſunt hoſtiarum participes, ipſi altari communicant,quandoquidem ex vna hoſtia hæc quidẽ illic offerunt,illa verò ipſi comedunt. Secundum carnem autem Iſraël vocauit,eum qui in infidelitate permanſit,vt pote quòd qui crediderũt,

ἄνϑρωπιν *cæpit*

Idolſinet.

ὃ εὐλογοῦμεν *quod benedicimus.*

γὰρ enim. *& de uno calice non habetur in Græco.*

ſpiritalis Iſrael appelletur. QVID ergo, Dico quòd idolis immolatum ſit aliquid? aut quòd idolum ſit aliquid? Sed quòd quæ gentes immolant, Dæmoniis immolant, & non Deo.] Sed nemo exiſtimet me dicere quòd vim aliquam habeant immolata, & natura poſsint polluere eum qui eorum ſit particeps: non enim hoc dico, ſed quod qui ſuperſtitioni ſeruiunt, Dæmonibus ſacrificia offerunt. NOLO autem vos ſocios fieri Dæmoniorum.] Deinde maiorem metum incutit. NON poteſtis calicem Domini bibere, & calicem Dæmoniorum.] Etenim illi libamina guſtabant. NON poteſtis menſæ Domini participes eſſe, & menſæ Dæmoniorum.] Quomodo fieri poteſt vt Domino communicemus per pretioſum eius corpus & ſanguinem, & rurſus Dæmonibus, per eius quod idolo immolatum eſt nutrimentum? AN AEMVLAMVR Dominum nunquid fortiores illo ſumus?] Illud, AD æmulationem prouocamus, pro eo quod eſt, irritamus, poſuit. Diuinam autem etiam vocem illis in memoriam reuocauit, Ipſi prouocauerunt me in non Deo, ad indignationem me cõcitarũt in idolis ſuis. OMNIA MIHI licent?] Legendum eſt per interrogationem. Deinde per reſponſionem. SED non omnia expediũt. OMNIA mihi licẽt.] Et hoc ſimiliter. SED non omnia ædificant.] Licet tibi propter eam quam te dicis habere cognitionem, omnia facere, ſed nec tibi conducit alios offendere, nec illos ædificat id quod tu facis. At perfectus es. At qui conuenit etiam imbecilliorũ curam gerere. Hoc enim ſubiunxit. NEMO quod ſuum eſt quærat: ſed quod alterius.] Sed quia eorum quæ idolis immolata ſunt omnino prohibet participationem, plenæ autem erant illo tempore vrbes huiuſmodi carnibus: & veriſimile erat eos quidem qui legem Apoſtolicam ſeruare contendebant, nullo modo emere, alios verò propter gulam legem contemnere, neceſſario etiã de eo ſtatuit ea quæ par eſt. OMNE quod in macello vænit comedite, nihil interrogantes propter conſcientiam, Domini eſt terra &

παραζηλοῦμεν ad æmulationem prouocamus.

συμφέρει confert.

Græcum habet ἕκαστος, unuſquiſq. quod non eſt in Lat. verſ.

plenitudo eius.] Omnes creaturæ Dei ſunt, ipſe omnia adhoc vt eſſent deduxit. Securè ergo emite, nō interrogantes, an ſit idolis immolatum, an non, hoc enim ſibi vult illud, Interrogantes. SI QVIS vocat vos infideliū ad cœnam, & vultis ire: omne quod vobis apponitur manducate, nihil interrogantes propter conſcientiam.] Non iuſsit eum qui vocatur recedere, ſed neque prohibuit: eorum autem qui vocantur poteſtati quid agendum permittit. Neque enim infideles venari potuiſſent, ſi fuiſſet ablata cum eis congreſsio. SI QVIS autē dixerit, Hoc immolatum eſt idolis nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conſcientiam.] Domini enim eſt terra, & plenitudo eius, & hoc poſuit & de comedendo, & de non comedendo, docens quòd oportet eos etiam ſcire qui ſunt participes, & hoc ipſum etiā oportet perſuaſum habere eos qui non comedunt quòd omnia ſunt Domini effecta & creaturæ. CONSCIENTIAM dico non tuam, ſed alterius.] Tu enim noſti quòd Domini eſt terra, & plenitudo eius, & idolorum imbecillitatem contemnis, ille autem errori mancipatus, hinc damnum accipit, exiſtimans te eorum quæ idolis immolātur eſſe participem, hoc enim docent ea quæ conſequuntur. VT QVID enim libertas mea iudicatur ab alia conſcientia?] Appellat libertatem, gratiam fidei, hoc enim docet in iis etiam quæ conſequuntur. SI EGO cum gratia participo, quid blaſphemor pro eo quod gratias ago?] Non eſt, inquit, fas & ſanctum, vt alius propter meam perfectionem damno afficiatur. SIVE ergo manducatis, ſiue bibitis, vel quid aliud facitis, omnia in gloriam Dei facite.] Pulchrè omnia comprehendit, & ſedere, & ambulare, & diſſerere, & miſereri, & docere, vt vnus omnium ſit ſcopus, Dei gloria. Ita etiam præcepit Dominus, luceat lux veſtra coram hominibus, vt videant opera veſtra bona, & glorificent Patrem veſtrum qui eſt in cœlis. Ita etiā hic, SINE offenſione eſtote Iudæis & gentibus, & eccleſiæ Dei.] A vobis nulla oriatur cauſa ſcandali,

Ad cænam non eſt in Græco.

τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ Cur maledictus appetor pro eo pro quo ego gratias ago?

ἕλλησι Græcis.

nec iis qui non credunt, nec iis qui iam crediderunt. SICUT & ego per omnia omnibus placeo.] Atqui hoc eſt proprium adulatorum, ſed quod deinceps ſequitur non eſt eorum. NON quærens quod mihi eſt vtile, ſed quod multis, vt ſaluiſiant.] Adulatores autem non alienam vtilitatem quærunt, ſed propriã. imo nec propriam quidem, ſibi enim ante alios exitium afferunt. Diuinus autem Apoſtolus ſuum commodum non quærebat, ſed aliorum vtilitatem procurabat, diuitias in quas non cadit interitus per illa amplificans. CAP. XI.

παντάπασιν, omnino, πάντα πᾶσι, per omnia omnibus.

IMITATORES mei eſtote, ſicut & ego Chriſti.] Hæc mea diſpenſationis cõſilia imitemini. Etenim ego Dominum imitatus ſum qui alio modo loquebatur cum Iudęis, alio modo cum Apoſtolis, & alia quidem perfectis, alia verò imperfectis afferebat. Poſtquam de iis quæ idolis immolabantur perfecit accuſationem, alia rurſus peccata corrigit. Etenim conſueuerant Corinthiorum mulieres, ne in orationis quidem tempore caput tegere, nonnullæ autem ſibi propter eloquentiam placentes, etiam in eccleſia docere aggrediebantur. Hoc ergo hic corrigit. LAUDO autem vos fratres quòd per omnia mei memores eſtis & ſicut tradidi vobis pręcepta mea tenetis.] Nec hæc laus vera eſt, eos enim potius reprehendit, quòd poſitos terminos non ſeruauerint. VOLO autem vos ſcire, quòd omnis viri caput Chriſtus eſt; caput autẽ mulieris, vir: caput verò Chriſti, Deus.] Volens viris mulieres ſubiicere, & docens non oportere eam audere docere quam Deus ab initio iuſsit eſſe in viri poteſtate, his verbis vſus eſt. Neque.n. diuina decreta tradens, neque Theologia vtens, aut de diuinitate loquens, hunc ordinem compoſuit. Arriani autem & Eunomiani filium eſſe creaturam, & effectum hinc etiam cõnantur oſtendere. Caput.n. inquit, Chriſti Deus, ergo & mulier eſt viri creatura, & ab eo effecta eſt, quando quidem vir eſt caput vxoris. Mulier autem non eſt viri creatura, nec ab eo effecta eſt, ſed eſt ex viri ſubſtantia, nec filius ergo eſt

ἰησοῦ χριστοῦ Ieſu Chriſti

παραδόσεις traditiones.

Dei creatura, ſed eſt ex Dei ſubſtantia. Hoc autem dicit diuinus Apoſtolus quòd cuiuslibet viri Chriſtus caput eſt, ſcilicet credentium: veſtrum autem caput eſt, non quatenus Deus, ſed quatenus homo eſt. Corpus enim eius dicimur. Oportet autem caput eſſe eiuſdem generis cum corpore. Quod ad humanitatem ergo attinet, noſtrum eſt caput, ergo & in ea eius caput Deus eſt. Sin autem volunt hoc etiam dictum eſſe in diuinitate: ſciant quòd quemadmodum noſtrum, qui naturam humanam habemus, in ipſum autem credimus, quod ad humanitatem attinet, caput dicitur: quod enim ad eam ſpectat, eſt eiuſdem nobiſcum ſubſtantię, ita pater, qui eius caput appellatur, eandem cum eo ſubſtantiã indicat, & eſt, quod ad diuinitatem quidem attinet, eiuſdem cum patre ſubſtantiæ: eiuſdem autem nobiſcum, quod ad humanitatem attinet, eius autem caput vt pater & cauſa nominatur. OMNIS vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput ſuum.] Nam hoc etiã fiebat apud illos citra vllum diſcrimen. Græco enim more & comas habebant, & operta capita habentes, Deum orabant. OMNIS autem mulier orans, aut prophetans non velato capite, deturpat caput ſuum. Vnum enim eſt ac ſi decaluetur. Nam ſi non velatur mulier, tondeatur. Si verò turpe eſt mulieri tonderi, aut decaluari: velet caput ſuum.] Ex coma ſatis oſtendit cõuenire mulieri, vt tegatur. VIR * quidẽ non debet velare caput ſuum, quoniã imago & gloria Dei eſt, mulier autem gloria viri eſt.] Homo eſt Dei imago, neque quo ad corpus, neque quo ad animam, ſed tantum quod attinet ad principatum & imperium, vt cui ergo omnium quæ ſunt in terra imperium eſt creditum, Dei imago appellatur. mulier autem, vt quæ ſit in poteſtate viri, eſt viri gloria, & veluti imago imaginis: nam ipſa etiam aliis imperat, ſed viro ſubiecta eſſe, & ei parere iuſta eſt. Deinde alia etiam ratione. NON enim vir ex muliere eſt, ſed mulier ex viro.] Ergo etiam ratione creationis viri primas partes obtinent. ETENIM non eſt

καταισχύνει, dedecore afficit.

ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ. vnum enim eſt & idem ac ſi raſa eſſet.

ξυρᾶσθαι, radi.

κατακαλυπτέσθω, veletur.

** γάρ, enim.*

creatus vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.] Hoc etiam ſufficit ad oſtendendum virum iure principatum tenere: non enim hic propter illius vſum, ſed ipſa propter eius vſum producta eſt. IDEO debet mulier velamen habere ſupra caput ſuum, propter Angelos.] Tegumentum poteſtatẽ vocauit, pro eo quod eſt, oſtendat ſubiectionem, ſeipſam contrahens, & maxime propter Angelos, qui præſunt hominibus, vtpote quibus ſit eorum cura credita. Ita etiam in Actibus. Non eſt ipſe, ſed eſt Angelus ipſius, & Dominus. Videte ne contempſeritis vnum ex puſillis iis qui in me credunt. Amen. n. dico vobis, quòd Angeli eorum ſemper vident faciẽ Patris qui eſt in cœlis. Sed quoniam per ea quæ dicta ſunt viros nimium extulerat, neceſſario ſubiunxit. VERVMTAMEN neque vir ſine muliere, neque mulier ſine viro in Domino.] Per coniunctionem enim & conſuetudinem genus auctum eſt. NAM ſicut mulier de viro: ita & vir per mulierem.] Nec his fuit contentus, ſed horum etiã cauſam oſtendit. OMNIA autem ex Deo.] Ipſis autem rurſus vtitur iudicibus. VOS ipſi iudicate. Decet mulierẽ non velatam orare Deum? nec ipſa natura docet vos, quòd vir quidem ſi comam nutriat, ignominia eſt illi, mulier verò ſi comam nutriat, gloria eſt illi quoniam capilli pro velamine ei dati ſunt.] Si ea ergo comã gloriã exiſtimat, & ignominiã eſſe ducit ſi ea auferatur, cõſideret quòd ignominia afficit cũ qui dedit, ſi non cũ ea qua par eſt verecundia & honore accedat. SI quis autem videtur contentioſus eſſe, nos talẽ cõſuetudinẽ nõ habemus, neq. eccleſia Dei.] Sufficit hoc quod dicit ad refellẽdos vel maximè cõtentioſos. Oſtendit. n. ea non ei ſoli ita videri, ſed omnibus Dei eccleſiis. Cùm itaq. huic delicto conuenientẽ medicinã adhibuiſſet, more optimorũ medicorũ, alii morbo medetur. Conſueuerant. n. in eccleſiis poſt myſticam diuini muneris celebrationẽ communiter comedere diuites et pauperes: et hinc ad egenos magnũ redibat ſolatiũ, cum diuites quidẽ domo

velamen, Theod. legit ἐξουσίαν, hoc eſt, poteſtatem.

Act. 13.

Matth. 18.

in Domino, Græce ἐν τῷ κόσμῳ, in mundo.

Græce αἱ ἐκκλησίαι, eccleſiæ, deeſt autem, Dei.

obſonia afferrent,qui autem pauperes erãt, propter fidei participationem erant etiam cõuiuii participes, ſed procedente tempore hoc non ritè fiebat,ſed diui tes pauperes contemnebant. Hoc cum reſciuiſſet di uinus Apoſtolus,de eo ſcribit quæ accommodata & vtilia futura ſunt. HOC autem præcipio, non laudans quòd non in melius,ſed in deterius cõuenitis.] Iure vos reprehendo,cùm enim oporteret vos virtu tem tempore augere,vos eam minuitis, & ei detrahitis,propter diuitias. PRIMVM quidem conueniẽtibus vobis in eccleſiam, audio ſchiſmata eſſe inter vos,& ex parte credo.] Schiſmata dicit, non de dogmatibus,ſed quæ pro imperii & principatus cupi ditate oriebantur,quæ etiam in principio epiſtolæ re prehendit. Sapienter autem admodũm accuſationis vehementiam moderatus eſt. Non enim dixit ſimpliciter & abſolutè, Credo, ſed, Et ex parte aliqua credo. NAM oportet & hæreſes eſſe,vt & qui probati ſint manifeſti fiant in vobis.] Hæreſes appellat contentiones,non differentias dogmatum. Illud autem, Oportet, non affert neceſsitatem. Tale eſt & quod à Domino dictum eſt,Scandala venire neceſſe eſt. Tanquam enim perfectè quæ futura erant præui dens, quod præuidit prædixit,non autem ipſe vt fie ret coëgit. Sed hoc,inquit diuinus Apoſtolus, nihil affert detrimenti.nam dum mali redarguuntur,optimorum virorum probatio efficitur. CONVENIENtibus ergo vobis in vnum, iam non eſt Dominicam cœnam manducare.] Dominicam cœnam vocat ſacramentum Dominicum. Illius enim omnes ſunt æquè participes,& qui in paupertate degunt,& quibus diuitiæ ſpiritus faciunt,& domini & ſerui,& prin cipes,& qui eorum parent imperio. Oportebat ergo,inquit,& menſas communes eſſe communes, & imitari Dominicam,quæ eſt omnibus ex æquo propoſita,nunc autem non ita facitis. VNVSQVISQ; enim ſuam cœnam præſumit ad manducandum, & alius quidem eſurit:alius verò ebrius eſt.] Oſtendit communes cœnas cum cœna Dominica pugnare ex

παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, *præcipiens non laudo.*

μέρος τι πιστεύω, *partẽ aliquam credo.*

αἱρέσεις εἶναι ἐν ὑμῖν *hæreſes eſſe inter vos.*

Matth.18,

προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν, *præoccupat in comedendo.*

diametro. Illius enim omnes ſunt ex æquo participes. Hic autem alius quidē eſurit: alius verò ebrius eſt. Et non dixit, Bibit, vel ſatiatur, ſed, Ebrius eſt, duobus nominibus accuſans, & quòd ſolus bibit, & quòd eſt ebrius. Deinde increpando. NVNQVID domos non habetis ad manducandum & bibēdum? aut Dei eccleſiam contemnitis, & cōfunditis eos qui non habent?] Si acceditis vt lautè & opiparè epulemini, hoc facite in domibus, hoc enim eſt in eccleſiā contumelia & aperta inſolētia. Quomodo enim nō eſt abſurdum intus in templo Dei præſente Domino, qui communem nobis menſam appoſuit, vos quidem lautè viuere, eos autem qui ſunt pauperes eſurire, & propter paupertatem erubeſcere? QVID dicam vobis? Laudo vos? In hoc non laudo.] Solita lenitate vſus eſt. Spiritaliter, non iudicialiter increpat. Deinde ſacra myſteria apertius eis in mentem reuocat. EGO enim accepi à Domino, quod & tradidi vobis, quòd Dominus Ieſus in qua nocte tradebatur, accepit panem, & gratias agens fregit, & dixit: Accipite & manducate, hoc eſt corpus meum, quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem, poſtquam cœnauit, dicens. Hic calix nouum teſtamētum eſt in meo ſanguine. HOC facite, quotieſcūque bibetis, in meam commemorationem.] Sacram illam & omni ex parte ſanctam noctem in memoriam reuocauit, in qua & typico Paſchati finem impoſuit, & verum typi archetypum oſtendit, & ſalutaris ſacramenti portas aperuit, & non ſolum vndecim Apoſtolis, ſed etiam Iudæ proditori pretioſum corpus & ſanguinem impertiit. Docet autem quòd illius noctis bonis ſemper frui poſſumus. QVOTIESCVNQVE. n. manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortē Domini annuntiabitis donec veniat.] Etenim poſt eius aduentum, non amplius erit opus ſymbolis, ſeu ſignis corporis, cum ipſum corpus apparebit. Et propterea dixit, Donec venerit. Hoc ergo diuinus Apoſtolus pro exemplo poſuit, docens quam eſſet turpe

καταισχύνετε *pudore afficitis.*

ἐπαινέσω *laudabo.*

κλώμενον *frangitur.*

& abſurdum quod fiebat ab ipſis. Cùm autem incepiſſet loqui de ſacramentis,de eo illa quæ par eſt admonet. ITAQVE quicunque manducauerit panē, & biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & ſanguinis Domini.] Hic eos quidē pungit qui laborabant ambitione, pungit autem eum quoque qui fuerat fornicatus,& cum eis illos qui eorum quæ idolis immolata erant,fuerant abſque vllo diſcrimine participes,præterea autem & nos, qui cum mala conſcientia audemus diuina ſacramenta percipere. Illud autem,Erit reus corporis & ſanguinis, hoc ſignificat,quòd quemadmodum tradidit ipſum Iudas, ipſi autem inſultarunt,& eum probris & conuitiis affecerunt Iudæi,ita eum ignominia, & dedecore afficiunt,qui ſanctiſsimum eius corpus immundis manibus accipiunt,& in pollutum & inceſtum os immittunt. Poſtquam eos ita terruit,ea quæ par eſt admonet. PROBET autem ſeipſum homo, & ſic de pane illo edat,& de calice bibat.] Sic tui ipſius iudex, vitam tuam exactè iudica, conſcientiam ſcrutare & examina,& tunc donum ſuſcipe. QVI enim manducat & bibit indignè,iudicium ſibi manducat, & bibit,non diiudicans corpus Domini.] Non ſolum.n. illinc ſalutem non aſſequeris,ſi iniquè acceperis, ſed tuæ etiam in eum petulantiæ & iniuriæ pœnas dabis. Porrò autem futura quoq. confirmat ex iis quæ facta ſunt. IDEO inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.] Hæc autem poſuit, vt quæ facta fuerant. Neque enim in animum induxiſſet ea ſcribere quæ facta non erant,cum ſciret id eſſe falſum apertè cognoſci. QVOD ſi nos ipſos diiudicaremus,non vtique iudicaremur. Dum iudicamur autem,à Domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur.] Si vellemus vitæ noſtræ rationes inire,& iuſtam in nos ferremus ſententiam, non ferret in nos Deus qua nos puniret ſententiam,& tamē quamuis vel maxima delicta admittamus, Dominus nos moderatè caſtigat,ne impiorū exitio tradamur. Quòd autem quæ dixit de ſacramentis pro exemplo poſuit,

ἢ πίῃ, vel biberit.

διακρίνων, diſcernens.

εἰ γὰρ ἡμᾶς ἐκρίνομεν, ſi enim nos iudicaremus. hoc, non eſt in Græco.

poſuit,docens eos facere communes menſas in eccleſiis,ad ſacram illam menſam reſpicientes,docent ea quæ ſequuntur. ITAQVE fratres mei,cum con uenitis ad manducandum, inuicem expectate. Si quis eſurit,domi manducet,vt non in iudicium con ueniatis.Cætera autem,cum venero,diſponam.] Neque enim de omnibus poterat.Sed cum ſcripſiſſet de magis neceſſariis, reliqua præſentiæ reſeruauit. Nos autem ex hoc vtilitate accepta, fugiamus quæcunque fidei incommodant: pauperum autem curam geramus: & conſcientiam præpurgantes,ita ſimus diuinorum ſacramentorum participes, vt eum in nobis habitantem recipiamus, Cum quo Patri vnà cum ſanctiſsimo ſpiritu gloria & magnificentia, nunc,&in ſæcula ſæculorum. Amen.

εἰ δέ τις, ſi quis autem

TOMVS TERTIVS.

CAPVT. XII.

DE SPIRITualibus autem, nolo vos ignorare fratres.] Olim iis qui diuinam prædicationem ſuſceperant, & ſalutari baptiſmate digni erant habiti, apertè & euidenter dabatur ſpiritalis gratiæ operatio. Et alii quidem variis linguis loquebantur, quas neque ſecundum naturam norant,nec ab aliis didicerant, alii verò faciebant miracula, & morbis medebantur,alii verò propheticum donum percipiebant, & futura prædicebant: Et nonnunquam ea etiam quę occulto fiebant manifeſtabant, inhabitantis gratiæ operationem reuelantes. Neque enim fieri poterat vt qui Dæmonum fraudi diutiſsimo tempore ſeruierant, & communi morbo laborauerant,indoctis hominibus, & inopibus tam facile crederent, & ab eis veritatem diſcerent,niſi diuina gratia euidenter appareret, & fidei veluti pignora miracula præbe-

ret. Ea cùm aliis qui in vniuerſo terrarum orbe crediderant, acceperant etiam Corinthii: ſed iis quæ data erant non vſi erant vt oportuit. Ad gloriam enim & oſtentationem potius quàm ad vſum oſtendebant operationem gratiæ. Eos autem ad ſuperbiam vel maximè inflabat donum linguarum, & neque eius qui audiebat, neque eius qui interpretabatur, ſed diuerſis linguis vtebantur, & neque hoc ritè & ordine faciebant, ſed duo ſimul & tres, & quatuor. Diuinis autem Apoſtolis gratia ſpiritus linguarum cognitionem dederat, quoniam cum eſſent omnium gentium Doctores declarati, oportebat eos ſcire omnium voces, vt vnicuiq. per propriam vocem Euangelicam prædicationem afferrent. Ergo de his etiam beatiſsimus ſcripſit Paulus, eos docens rectum ordinem quo vti conuenit. SCITIS autem, quòd cum gentes eſſetis, ad ſimulacra muta prout ducebamini euntes.] Obſcurè dictum eſt eſt propter multam breuitatem. Vult autem & Græcarum fabularum differentiam conuincere, & pietatis veritatem oſtendere. Dæmones enim cum Dei appellationem arripuiſſent, & eā ſibi impoſuiſſent, plurimum erorris inter homines effecerūt. Etenim cum ii à recta via declinaſſent, & eum qui verè Deus eſt reliquiſſent, multis cultum diuinum exhibuerūt. Neque enim vnumquenque omnia poſſe exiſtimabant. Sed hunc quidem ſapientiæ, illum verò militaris artis ſeu experientiæ, alium autem nauticæ ſcientiæ ſuppeditatorem exiſtimabant. Hoc ergo diuinus Apoſtolus per ea quæ dicta ſunt ſignificauit. Priuſquam ſcilicet pietatis lucem ſuſciperetis, falſitati adhuc ſeruientes, inſtar brutorum animalium huc & illuc circumagebamini, inſenſilium ſimulacrorum deceptioni mancipati. IDEO notum facio vobis quod nemo in ſpiritu Dei loquens dicit anathema Ieſum. Et nemo poteſt dicere Dominum Ieſum, niſi in ſpiritu ſancto.] Apud nos autem maxima eſt concordia & conſenſio, non enim alia quidem docet filius vnigenitus, alia verò ſanctus ſpiri-

πρὸς τὰ εἴδωλα ἄφωνα ὡς ἀνήγεσθε ἀπαγόμενοι, quemadmodū ad ſimulacra muta abducti ducebamin.

tus,ſed quemadmodum in diuinisEuangeliis ſanctiſſimi Spiritus dignitatem docuit Chriſtus Dominus: ita eius dominatum diuinus prædicauit ſpiritus, nec fieri poteſt vt qui à diuino ſpiritu agitur, Chriſtum à diuina natura alienum pronunciet: nec rurſus vt ipſum Deum purè & ſincerè confitetur, niſi ab illa gratia illuminetur. DIVISIONES vero gratiarum ſunt: idem autem ſpiritus,& diuiſiones miniſtrationum ſunt: & idem Dominus,& diuiſiones operationum ſunt: idem autem Deus qui operatur omnia in omnibus.] Apertè per hæc eorum quæ dicta ſunt ſcopum nobis reuelauit. Oſtendit enim multa & varia eſſe quæ donantur dona, ſed vnum eorum eſſe fontem. Eadem enim dicit ſuppeditari & à ſanctiſsimo Spiritu,& à Domino,& à Deo & patre. Eadem enim & dona ſeu gratias, & miniſtrationes,& operationes appellauit. Dona autem ſeu gratiæ vocantur, quòd à diuina dentur magnificentia. Miniſtrationes autem,quia per homines ad hoc miniſterium ordinatos dabantur. Ita etiam dixit in epiſtola ad Romanos.Quatenus ego quidem ſum gentium Apoſtolus, miniſterium meum glorifico. Et ſcribens ad Timotheum,aliquando quidem Imple miniſterium tuum, aliquando verò, Admoneo te vt reſuſcites gratiam Dei. Operationes autẽ rurſus dona vocauit,vtpote quæ diuina natura operetur. Neque enim, vt quidam ſtulti exiſtimabant Hæretici, hæc quidem dixit ſpiritum operari,illa verò Deum vniuerſorum : ſed eorundem donorum eſſe ſuppeditatricem trinitatem oſtendit.Et hoc docet manifeſtius in iis quæ cõſequuntur. Cùm hic enim Deum dixiſſet operari,dicit paulo poſt. Hæc autem omnia operatur vnus atque idem ſpiritus,diuidens ſingulis prout vult. Hæc quidem poſuit in præſentia diuinus Apoſtolus aduerſus Græcas opiniones, illorum oſtendens diſſenſionem, præterea autẽ etiam eos qui quæ minora videbantur eſſe dona acceperant,cõſolans,& docens quòd hæc & illa ab eodem patre data ſunt.Hoc enim etiam innuunt

Rom.11. *2.Tim. 4.* *2.ad Tim.1* *ἰδίᾳ ſeorsũ.*

ea quæ conſequuntur. VNICVIQVE autem datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem.] Non dixit, gratia, ſed manifeſtatio. Gratia enim datur etiam nunc iis qui ſanctiſsimo baptiſmo digni habentur, ſed non euidenter, tunc autem protinus & variis linguis loquebantur, & miracula faciebant, per hæc confirmantes, & doctrinæ veritatem docentes. Neceſſario autem dixit ſpiritus manifeſtationem dari ad vtilitatem, eos ipſos animi cruciatos conſolans, & docens quòd qui aperte ſcit omnia, & nouit quid vnicuique conferat, omnia ſapienter dirigit. ALII quidem per ſpiritum datur ſermo ſapientiæ alii autem ſermo ſcientiæ, ſecundum eundem ſpiritum.] Sermonem ſapientiæ vocat, non eloquentiam, ſed veram doctrinam, cuius ipſe etiam Apoſtolus gratiam acceperat, & diuinus Ioannes Euangeliſta, & diuiniſsimus Petrus Apoſtolorum ſummus, & Martyrum primus beatus Stephanus. Neque enim potuiſſent homines piſcatores, & manu ſibi victum parantes, & literarũ planè ignari, & cõciones habere, & ſcribere, & quæ dicebant, & ſcriptis mandabãt vi maxima implere, niſi à diuino ſpiritu verã ſapientiam accepiſſent. Alii autem ex iis qui crediderant, habebãt quidem diuinorũ decretorum & dogmatũ cognitionẽ, ſed non ſimiliter ac ii concionari poterant, & tamen hoc quoq. erat donũ gratiæ ſpiritus. ALTERI fides in eodẽ ſpiritu.] Fidẽ hic non hanc dicit cõmunem, ſed illam de qua paulo poſt dicit. Et ſi habuero omnẽ fidem ita vt montes tranſferã. Propter eam.n. quæ tunc erat infidelitatẽ, multa eiuſmodi miracula faciebant ad admirationem, illos per ea deducentes ad veritatem. ALII gratia ſanitatum in eodem ſpiritu.] Dicit infirmorum curationem, & redditum claudis ingreſſum, & iis qui viſu priuati erant, redditam lucis vſuram. Hæc enim fiebant illo tempore, vt teſtis eſt Actuum hiſtoria. De diuino enim Petro dicit, quòd multos ægrotãtes in plateis in lectis ponebant, vt Petro accedente vel vmbra eius aliquem adumbraret. De diuiniſſimo autẽ

γνώσεως cognitionis.

χειρωναῖος.

ἑτέρῳ δὲ, alteri autem.

ἄλλῳ δὲ, alii vero.

Paulo, quòd color veſtimentorum eius morbos exigebat. ALII autem operatio virtutum.] Hoc donum ſæpe etiam ſupplicium intulit, quemadmodum, Elymæ lucis priuationẽ, & Ananiæ & Saphiræ mortem præmaturam. ALII autem prophetia.] Huius etiam doni multi erant participes, nõ ſolum viri, ſed etiã mulieres, vt aperte docet Actuum hiſtoria. ALII diſcretio ſpirituum.] Quoniam.n. illo etiam tẽpore erant vates, qui homines decipiebant, data erat aliquibus hæc à diuino ſpiritu gratia, vt eos diſcernerẽt qui ab aduerſario ſpiritu agebãtur. ALII autem genera linguarum.] de hoc autem dono quæ oportuit prius diximus ipſum autem poſuit vltimũ. donum autẽ doctrinæ primum, quandoquidem propter illud & hoc & alia data ſunt, vt crederetur prædicatio. ALII interpretatio ſermonũ.] Erat autem quoque ſpiritale donum. Homo enim qui linguam Græcam ſæpe ſolum nouerat, alio lingua Scythica & Thracica differente, afferebat auditoribus interpretationem. Vbique autem adiecit, ſecundum eundem ſpiritum, & in eodem ſpiritu, docens eſſe quidem varios riuos, ſed vnũ fontem, & ne hoc quidẽ exiſtimauit ſufficere, ſed ſubiũxit, HAEC autem omnia operatur vnus atque idem ſpiritus, diuidens ſingulis prout vult.] Per hæc autem omnia eos qui minora dona acceperunt conſolatur, docẽs ea quoque eſſe dona diuini ſpiritus. Dat autem diuinus ſpiritus vt vult, vult autem ea quæ ſunt vtilia, hoc enim prius dixit. Vnicuique autem datur manifeſtatio ſpiritus ad vtilitatem. Propterea non dixit, ſpiritus, ſed, vnus & idem ſpiritus, docens quòd nõ hæc quidem alius, illa verò alius, ſed vnius & eiuſdem ſpiritus ſunt hæc & illa dona: Deinde vtitur ſimilitudine, oſtendens ex iis quæ videntur, ea quæ non videntur. SICVT enim corpus vnum eſt, & membra habet multa, omnia autem membra corporis cum ſint multa, vnũ tamen corpus ſunt, ita & Chriſtus.] Chriſtum hic cõmune eccleſiæ corpus appellauit, quoniã huius corporis caput eſt Chriſtus

Act. 13. et. 5

ἄλλῳ δὲ διακρίσεις, alii vero diſcretiones.

ſermonum, Græce γλωσσῶν, linguarum.

ἰδίᾳ, ſeorſum.

Dominus. Præcipit ergo ne corpus triſtitia afficiatur,& ſciat quod ex diuerſis quidem membris eſt cō poſitum : vnum autem corpus & eſt & dicitur, & hinc intelligat quòd etiam eccleſia vocatur quidem corpus Domini Chriſti, habet autem multa membra & differentia, & hæc quidem maiora, illa verò minora, ſed hæc quidem præſtantiora, illa verò inferiora, ſed omnia tamen neceſſaria & vtilia. Docet autem etiam quo modo omnes qui credimus corpus vnum appellemur. ETENIM in vno ſpiritu omnes nos in vnū corpus baptizati ſumus, ſiue Iu- Iu... dæi, ſiue gentiles, ſiue ſerui, ſiue liberi:& omnes in vno ſpiritu potati ſumus.] Omnes ab vno ſpiritu renouati ſumus, idem donum omnes in baptiſmo accepimus, remiſsionem peccatorum ſimiliter accepimus, diuinorum ſacramentorum ſumus ex æquo participes. Vnum ergo corpus ſumus, etſi diuerſa membra habemus. Hoc enim dixit, In vnum corpus baptizati ſumus, pro eo quod eſt, ideo vt vnum corpus eſſemus. NAM & corpus non eſt vnum membrum, ſed multa.] Neque enim corpus eſt ſimplex, Tx, quod. ſed ex multis partibus cōpoſitum. SI DIXERIT pes quoniam non ſum manus, non ſum de corpore, non ideo non eſt de corpore? Etſi dixerit auris, Nō ſum de corpore, non ideo non eſt de corpore?] Eos rurſus qui minora dona acceperunt, per hæc docet non ægre ferre, ſed contentos eſſe iis quæ data ſunt. Etſi enim non manus ſed pedis operationem exerceas, neque oculi ſed auris officio fungaris, oportet te ſcire quòd hæc etiam ſunt corpori neceſſaria. SI TOTVM corpus oculus; vbi auditus? Si totum auditus: vbi odoratus?] Si enim totum corpus haberent vnum membrum præſtantiſsimum; eſſet penitus inutile, vt quod eſſet priuatum reliquis membris. NVNC autem poſuit Deus membra, vnū quodque eorum in corpore ſicut voluit.] Hæc quoque ſufficerent ad perſuadendum ei qui ægrè fert, vt contentus eſſet iis quæ data ſunt. Si enim Deus corporis partibus officia & actiones tribuit; qui non

ſtat iis quæ definita ſunt, apertè repugnat ei qui defi niit. Et per hæc quidem. Patris & ſpiritus honoris æqualitatem oſtendit. Etenim de ſpiritu dixit, quod hæc omnia operatur ſicut vult: & de Deo, quòd poſuit membra vt voluit. QVOD ſi eſſent omnia vnũ membrum, vbi corpus? Nunc autem multa quidem mebmra vnum autem corpus.] Eſſet enim corpus inutile, ſi membrorum non haberet differentiam. Ab hoc deinceps loco, docet eas qui maiora dona ac ceperunt, ne alios deſpiciant, ſed tanquam membra neceſſaria honorent. NON poteſt autem dicere ô- culus manui, opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, non eſtis mihi neceſſarii. Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora eſſe, neceſſariora ſunt, & quæ putamus ignobiliora eſſe membra corporis, his abundantiorem honorem circundamus.] Ex partibus imbecilliora & magis neceſſaria ſunt iecur & cerebrum. Oſſa enim ſunt iis firmiora, & validiora, maiorem tamen ſecuritatem ab effectore conſecuta ſunt. Ex partibus rurſus corporis, ignobiliores videntur eſſe pedes. Sed tamen eorum quoque multam curam gerimus, calceis eos tegentes. ET QVAE inhoneſta ſunt noſtra, abundantiorem honeſtatem habent. Honeſta autem noſtra, nullius indigent.] Facies enim non eget teguméto, genitales autem partes & nos veſte tegimus, & natura eis pilos tanquam aliquod indumentum addidit. Hoc enim ſubiunxit. SED Deus temperauit corpus, ei cui deerat abundantiorem honorem tribuendo.] Ita clunibus contexit partem quã egeritur. Inhoneſta autem & indecora vocauit ab ea quæ eſt de iis opinione. VT NON ſit ſchiſma in corpore, ſed in idipſum pro inuicem ſolicita ſint membra. Etſi quid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra, ſiue gloriatur vnum membrum, congaudẽt omnia membra.] Hæc ſumma ſocietas inuenitur locum habere in partibus corporis. Si pes enim offendatur, totum corpus moleſtia afficitur, etſi vnguis plus quàm opus ſit ſecetur, per totum corpus perua

ἢ πάλιν aut rurſus, χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, non egeo veſtra opera. ἀναγκαῖα

ἀσχήμονα, in decora.

γλουτοῖς.

δοξάζεται, glorificatur

dit ſenſus doloris,& ſi lingua maledicat, vel mentiatur,flent oculi,& rurſus ſi oratoriè loquatur,rident; gaudium ſignificantes.Cum ita ſimilitudinem pluribus oſtendiſſet,ad propoſitum reuertitur. VOS AVTEM eſtis corpus Chriſti,& membra de membro.] Non enim vos ſoli, ſed omnes qui in vniuerſo orbe terrarum crediderunt. Propterea enim adiecit illud, Ex parte.Deinde docet ordines eccleſiæ.ET QVOSDAM quidem poſuit Deus in eccleſia, primũ Apoſtolos.] Non dicit ſolos duodecim,ſed etiam ſeptuaginta, & eos qui poſtea eandem gratiã aſſecuti ſunt. Nam & ipſe poſtea vocatus eundem ordinem conſecutus eſt,& beatus Barnabas,& alii præterea innumerabiles. Iam verò Epaphroditũ quoque vocat Apoſtolum Philippenſium. Veſtrum,inquit,Apoſtolum, & adiutorem neceſsitatis meæ. SECVNDO Prophetas.] Non eos dicit qui erant ante gratiam, ſed qui in gratia, ex quibus erat Agabus,& qui Antiochiæ prophetarunt,& ipſe diuinus Apoſtolus. TERTIO doctores.] Nam ii quoque à diuina gratia inſpirati, & de diuinis dogmatibus doctrinam afferebant,& moralem adhortationem adducebant. DEINDE VIRTVTES, exinde gratias curationũ.] Ex his doctrinam addidit,non fruſtra,ſed docens illa eſſe propter ipſam, non autem ipſam propter illa. Doctrina enim ſalutem procurauit. Sed quoniam abſque ſignis illam non recipiebant,neceſſario miracula,veluti quædam pignora,dabantur eis qui accedebant. OPITVLATIONES, gubernationes]Eccleſiarum adminiſtrationes per hæc ſignificauit. GENERA linguarum.] Vltimum hoc donum poſuit, non temere,ſed quia de eo ſibi valde placebant,& eo ad oſtentationem,non ad neceſsitatem vtebantur. Ea enim de cauſa poſuit etiam ordinem donorum, & dixit quodnam ſit primũ,quod ſecũdum, & quod tertium:vt eorum quæ ſunt magis neceſſaria curam gerant. NVNQVID omnes Apoſtoli? Nunquid omnes Prophetæ?Nunquid omnes Doctores?Nunquid omnes virtutes? Nunquid omnes gratiam ha-

ἐκ μέρους, ex parte

ad Phil. 2.

ἁπλῶς

interpretationes ſermonum non eſt in Theod.

bent curationum? Nunquid omnes linguis loquuntur? Nunquid omnes interpretantur?] Per hæc rurſus conſolatus eſt eos qui ſibi videbantur minora dona accepiſſe,& apertè docuit fieri nõ poſſe vt omnes eadem habeant, & quod ſui inuicem indigent, ſicut membra alterum alterius auxilio indiget. AEMVLAMINI AVTEM charíſmata meliora.] Legerunt hoc quidam per interrogationẽ, pro eo quod eſt, Chariſmata ſeu dona meliora omnino deſideratis? Si re vera deſideratis, ego vos ad ea lubenter ducã, hoc enim ſubiunxit. ET ADHVC EXCELLENTIOREM viam vobis demonſtro.] Hoc eſt, donorum longè maiorum viam oſtendo,& eos docet quod his omnibus eſt melior ac præſtantior dilectio in proximum.

CAPVT XIII.

SI LINGVIS hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus ſum velut æs ſonans aut cymbalum tinniens.] Donum linguarum primum omnium poſuit cum alio cõferens, quoniam hoc apud eos videbatur eſſe aliis maius ac præſtantius, maius autem ipſum exiſtimabant, quoniam ante alia omnia Apoſtolis datum eſt in feſto Pentecoſtes, quando venit ſanctiſsimus Spiritus. Dicit ergo, Etiamſi omnium hominum vocem loquar,& præterea voces poteſtatum quæ ſub aſpectum non cadunt, in proximum autem charitatem non habeam, ab inanimis inſtrumentis nihil differo. Angelorum autem linguas dicit, non quæ ſenſu ſed quæ intelligẽtia percipiuntur, per quas & vniuerſorum Deum laudant,& inter ſe differunt. Eos enim laudantes audierunt Eſaias & Ezechiel. Quinetiam Daniel eos inter ſe loquentes audiit,& Zacharias,& Micheas. Diuinus autem Apoſtolus hoc poſuit hyperbolice, charitatis lucrũ volens oſtendere: ETSI habuero prophetiã,& nouerim myſteria omnia,& omnẽ ſcientiã etſi habuero omnẽ fidẽ, ita vt mõtes transferã, charitatem autẽ non habuero: nihil ſum.] Rurſus ea quæ ſunt re vera dona maxima, prophetiã & fidẽ cũ charitate comparans, oſtendit charitatẽ eſſe ſuperiorẽ.

καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν γνῶσιν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα, etſi habuero omnẽ cognitionẽ, & ſcivero omnia myſteria.

Hæc autem rurſus poſuit, non ſimpliciter, ſed cum amplificatione. De prophetia enim dixit, ſi nouero myſteria omnia,& omnem ſciētiam. De fide autem. Vt montes transferam,& ea ratione oſtēdit eſſe prę ſtantiſsimam charitatis poſſeſsionem. ETSI diſtribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et ſi tradidero corpus meum ita vt ardeam,charitatem autem non habuero,nihil mihi prodeſt.] Hic cum maximis virtutum formis, pecuniarum ſcilicet contemptu,& cum voluntaria, & quæ ſponte ſuſcipitur paupertate,& cum certaminibus quæ pro pietate ſubeuntur,conferens,illam oſtendit hęc etiam vincere. Porrò autem hæc rurſus poſuit cum amplificatione. Etenim de facultatibus dixit. Si diſtribuero in cibos pauperum facultates meas,hoc eſt. Si ipſe meis manibus res meas diſtribuam,&pauperum curam gerā. Et in martyrio non poſuit ſimpliciter mortem, ſed corporis exuſtionē, hic enim dolor videtur eſſe aliis ſuppliciis grauior & vehementior. Quæſiuerit autē fortaſſe quiſpiam, quomodo fieri poſſit, vt qui hæc fecerit, caritatem non habeat: ſciendum ergo quòd iuſtus iudex nō ſolum iuſtum factum videt, ſed etiā facti ſcopum & inſtitutū. ſunt enim multi homines, qui propter humanam gloriam multa faciunt, & eſt ſatis probabile eum qui poſſeſsionibus renūtiat hoc agere vt gloriam venetur ab hominibus, & rurſus propter legem diuinam,&regni cœlorum deſideriū, & non vt curam gerat pauperum. Sciendum eſt autem quòd diuinus Apoſtolus multis hyperbolicè poſitis confirmat prædictam doctrinam. Ita etiam ad Galatas ſcribens,dicit. Etſi ego aut àngelus de cœlo Euangelizet vobis præter id quod accepiſtis anathema ſit. Atque ſciebat quidem fieri non poſſe vt Angelus quiſpiam doceret quæ eſſent contraria diuinæ prædicationi, hoc tamen poſuit docens nulli alii aliam doctrinam afferenti eſſe credendum, etiam ſi ſit fide valde dignus. CHARITAS patiens eſt.] Quæ propinquo deſunt,magno & generoſo fert animo. BENIGNA eſt.] Manſuetudine & probitate

ἵνα καυθήσωμαι, ut comburar,

ἀπολέσωμεν.

Gal. 1.

μακροθυμεῖ

τὰ ἐλαττώματα.

vtitur. CHARITAS non æmulatur.] Inuidiæ vitium non admittit. NON agit perperam.] Non curioſe ſcrutatur ea quæ non attinet, hoc enim eſt, perperam agere. Non attingit mẽſuram diuinæ ſubſtantiæ, nec ea, in quibus eius diſpenſatio verſatur, examinat, quod nonnulli facere conſueuere. Qui habet charitatem, nihil temere facere in animum inducit. Charitas enim, pro eo quod eſt, Qui habet charitatem. NON inflatur.] Aduerſus fratres non erigitur. NON eſt ambitioſa.] Nihil vile & abiectum pro vtilitate fratrum facere recuſat, eiuſmodi actionem turpem aut indecoram eſſe ducens. NON quærit quæ ſua ſunt.] Hoc ſæpe dixit diuinus Apoſtolus, non quæro meam vtilitatem, ſed multorum, vt ſeruetur. NON irritatur.] Si aliqua moleſtia ab aliquo affectus fuerit, fert toleranter propter eam quã habet ad diligendum propenſionem. NON cogitat malum.] Ignoſcit iis qui errarunt, exiſtimans ea non eſſe facta malo animi propoſito. NON gaudet ſuper iniquitate, congaudet autem veritati.] Quæ iniuſta ſunt habet odio: iis autem quæ bona & honeſta ſunt delectatur. OMNIA ſuffert.] Quæ moleſta sũt propter dilectionẽ ſuſtinet. OMNIA credit.] A mẽdacio alienũ credit quẽ diligit. OMNIA ſperat.] Etſi omnia viderit inclinare ad id quod eſt deterius, expectat eius mutationẽ in melius. OMNIA ſuſtinet.] Nihil eorũ quę in ipſum fiunt, poteſt eum à dilectione deiicere. Hęc cũ diuinus Apoſtolus eſſet ſigillatim perſecutus, & vidiſſet ad laudandam charitatem linguam non ſufficere, ſubiungit breuiter, CHARITAS nunquam excidit.] Hoc eſt, non mouetur aut labitur, ſed ſemper manet, vt quæ ſemper firma, ſtabilis, & immobilis permaneat. Hoc enim docuit per ea quæ ſequuntur. SIVE prophetiæ euacuabuntur, ſiue linguæ ceſſabunt, ſiue ſcientia deſtruetur.] Futura enim vita eorum minimè indiget. Rebus enim præſentibus ſuperuacanea & prophetia, inutiles autem linguæ ſublata earum differentia, ceſſat autem quæ minor eſt cognitio, maiore ſuppe-

οὐκ ἀναζητεῖ ἃ οἷς οὐ προσήκει.

οὐκ ἀσχημονεῖ, non indecorum & turpe ducit, ita enim interpretatur Theod.

λογίζεται, reputat

deſtruetur, καταργηθήσεται, otioſa reddetur.

ditata. Hoc enim ſubiunxit. EX parte enim cogno-
τότε, tunc, deeſt. ſcimus,& ex parte prophetamus. Cùm autem venerit quòd perfectum eſt, quod ex parte eſt euacuabitur.] Iis enim qui ſunt perfecti ſuperuacanea eſt adoleſcentum cognitio. Hac enim ſimilitudine vſus eſt etiam diuinus Apoſtolus. CVM eſſem paruulus, loquebar vt paruulus, ſapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autem factus ſum vir, euacuaui ea quæ erant paruuli.] Qui enim poſt perfectam ætatem ingenii ſubtilitate & prudentia exornantur, puerili cognitione non indigent. Aſsimulauit ergo cognitionem quæ nobis in præſenti vita data eſt, puerorum cognitioni: eam autem quæ expectatur, virorum perfectorum, rurſus per hęc docens, ne ſe de cognitione iactarent, corpus eccleſiæ ſcindentes. VIDEMVS nunc per ſpeculum in ænigmate: tunc facie ad faciē.] Præſentia, inquit, vmbræ ſunt futurorum. In ſanctiſsimo enim baptiſmo videmus figuram reſurrectionis, tunc autem ipſam videbimus reſurrectionem. Hic videmus ſymbola dominici corporis, illic autem ipſum Dominum videbimus. Id enim ſignificat, facie ad faciem. Videbimus autem eius non quæ ſub aſpectum non cadit naturā, quæ à nullo cerni poteſt, ſed eam quæ de nobis ſumpta eſt. NVNC cognoſco ex parte, tunc autem cognoſcam ſicut & cognitus ſum.] Non hoc dicit, ſicut cognitus ſum cognoſcam ipſum, ſed perfectius ipſum videbo, vt qui ei familiaris effectus ſim. Illud enim, Cognitus ſum, poſuit, pro eo quod eſt, familiaris factus ſum. Ita etiam dixit Moſi. Noui te præter omnes. & Apoſtolus. Nouit Dominus qui ſunt ſui, hoc eſt, eos ampliori prouidentia dignatur. NVNC autem manent, fides, ſpes, charitas, tria hæc: maior autem horum eſt charitas.] Oſtendit ceſſare dona, ſolam autem manere charitatem. Oſtendit præterea eam præclara illa quæ in mente verſantur antecellere. Superuacanea eſt enim fides in futura vita cum res euidenter apparent. Si enim fides eſt eorum quæ ſperantur ſubſtantia; rebus iam apparentibus fidē nō

καταργηθήσεται, otioſum & inutile reddetur.

Exod. 33.

2. Tim. 2.

τῶν γνωσικῶν χαρισμάτων ὑπερέχουσαν.

amplius opus eſt. Ita etiam ſpes eſt illic ſuperflua. Spes enim quę videtur non eſt ſpes, Quod enim videt quis quid ſperat. Charitas autem illic maiores habet vires, cum ceſſauerint perturbationes, & corpora quidem ab interitu aliena facta fuerint, & animi non hoc quidé nunc, nunc verò illud voluerint.

CAP. XIIII.

SECTAMINI charitatem, æmulamini ſpiritualia, magis autem vt prophetetis.] Quoniam ergo res eſt adeo magna charitas, eius poſſeſsioné magni facite, neque dona ſpiritalia contemnentes præ cæteris autem prophetiam amplectimini. Rurſus. n. ſupercilium propter donum linguarum ſe efferens deprimit. QVI enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, ſed Deo, nemo enim audit, ſpiritu auté loquitur myſteria.] Vtrumque ſimul facit, & illorũ gloriæ cupiditatem reprehendit, & dein vſum docet. Id enim datum erat prædicatoribus propter diuerſas hominum voces, vt qui ad Indos veniebant, illorum lingua vtentes diuinam afferrent prædicationem, & cum Perſis rurſus differentes, & cum Scythis, Romanis, & Aegyptiis, ſingulorũ vocibus vtentes, Euangelicam doctrinam prædicarent. Superuacaneum erat ergo iis qui Corinthi differebant, vti voce Scytharum, vel Perſarum, vel Aegyptiorum, qui illos audire nequibāt. Quamobrem diuinus etiā dixit Apoſtolus cum etiam qui linguis loquitur, nō loqui hominibus, ſed Deo, hoc enim ſubiunxit, Nemo enim audit, & ne inutile donum exiſtimaretur, ſubiunxit, ſpiritu autem loquitur myſteria. NAM qui prophetat hominibus loquitur ad ædificationé, & exhortationem, & cōſolationem.] Omnes enim audiunt ea quæ dicuntur. QVI loquitur lingua, ſemetipſum ædificat.] Qui enim aderant, non intelligebant ea quæ dicebantur. QVI autem prophetat, eccleſiam Dei ædificat.] Videntes enim cogitationum reuelationem, & eorum quæ occulto fiunt manifeſtationem, maximam vtilitatem accipiebant. Et ne quis exiſtimaret cum inuidia adductum hæc dice

ζηλοῦτε δὲ, æmulamini autem.

ὁ δὲ, Qui autem. Græce non eſt, ad ædificationē ſed tantum ædificationē Dei non eſt in Græco.

re,neceſſario ſubiunxit. VOLO autem omnes vos loqui linguis,magis autem prophetare. Nam maior eſt qui prophetat quàm qui loquitur linguis, niſi interpretetur, vt eccleſia ædificationem accipiat.] Aperte autem docuit cur id, magis autem poſuerit. Non detraho, inquit,dono, ſed eius donum quæro, niſi enim adſit interpres,melior eſt Prophetia, maius enim habet commodum. NVNC autem fratres,ſi venero ad vos linguis loquēs, quid vobis prodero,niſi vobis loquar, aut in reuelatione,aut in ſciētia,aut in prophetia,aut in doctrina.] Suam rurſus perſonam ſubdidit, eos qui accuſantur hac ratione conſolans. Ego enim,inquit,ad vos veniens, & linguarum differentia vtens, quod nam vobis lucrum attulerim,niſi vtique doctrina vtar, reuelans vobis occulta myſteria,& ad diuina deducens, & ſuadens ea quę conuenit. Affert autem etiam ſimilitudinem rei propoſitæ conuenientem. TAMEN quæ ſunt inanima vocem dantia,ſiue tibia,ſiue cithara; niſi diſtinctionem ſonituum dederint,quomodo ſcietur id quod canitur,aut quod citharizatur.Etenim ſi incertam vocem dederit tuba,quis parabit ſe ad bellum?] Scitis autem vos etiam quod & tibia, & cithara numero aliquo & arte indigent. Ea itaque ſi habeant, etſi ſint inanima,numeroſum & cōcinnum aliquem ſonum emittunt. Sinautem quis eis præter hæc vſus fuerit; id quod ex eis efficitur nihil ſignificat.Ita etiā tuba niſi bellicum cecinerit, non vocat ad arma milites. ITA & vos per linguam niſi manifeſtum ſermonem dederitis,quo modo ſcietis quod dicitur? Eritis enim in aëra loquentes. Tam multa vtputa genera linguarum ſunt in hoc mundo:& nihil ſine voce eſt.] Quod in cithara eſt numeroſus ſonus, & in tuba ſignum bellicum,hoc in linguis eſt interpretatio. Præſentibus enim non intelligentibus, verba in aërem inaniter diffunduntur. SI ergo neſciero virtutem vocis,ero ei cui loquar barbarus:& qui loquitur mihi barbarus.] Idem variè dixit. SIC & vos quoniam æmulatores eſtis ſpirituum, ad ædificatio-

φθόγγοις, ſonis.

εὔσημον, recte ſignificantem.

δύναμιν, vim.

nem eccleſiæ quærite vt abundetis.] Per ironiam eos vocauit æmulatores ſpirituum. Præcipit autem eis, vt omnia faciant pro vtilitate eccleſiæ. ET ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.] Pete, inquit, ab eo qui dedit tibi donum linguarum, vt etiam adiiciat donum interpretationis, vti eccleſiæ vtilitatem afferas. NAM ſi orem lingua: ſpiritus meus orat, mens autem mea ſine fructu eſt.] Fructus eius qui dicit, eſt auditorium vtilitas. Hoc etiam dixit in epiſtola ad Romanos. Vt aliquem fructum habeam in vobis, ſicut & in cæteris gentibus. Alia ergo lingua differens, & iis qui audiunt interpretationem nō afferens, nullum habeo fructum, illis vtilitatem non accipientibus. QVID ergo eſt? Orabo ſpiritu. Orabo & mente. Pſallam ſpiritu. Pſallam & mente.] Spiritum donum appellat: Mentem autem manifeſtationem eorum quæ dicuntur. Dicit ergo oportere eum qui aliena loquitur, ſiue in Pſalmodia, ſiue in oratione, ſiue in doctrina, vel ipſum interpretari ad vtilitatem eorum qui audiūt, vel aſſumere alium doctrinæ adiutorem, qui hoc poſſit facere. CAETERVM ſi benedixeris ſpiritu, qui ſupplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen ſuper tuam benedictionē? quoniam quid dicas neſcit.] Idiotam appellat eum qui in laicorum ordine conſtitutus eſt, quandoquidem eos etiam qui ſunt à militia remoti, conſueuerunt idiotas appellare. NAM tu quidem bene gratias agis, ſed alter non ædificatur.] Scio, inquit, te diuina actum gratia Deū laudare, ſed ea quæ dicuntur non intelligit qui neſcit linguam. Deinde admonendo. GRATIAS ago Deo meo quòd omnium veſtrum lingua loquor, ſed in eccleſia volo quinque verba ſenſu meo loqui, vt & alios inſtruam, quàm decem millia verborum in lingua.] Ego ante vos hoc dono ſum dignus habitus, per me vos quoque hanc gratiam accepiſtis, ſed tamen ego multorum vtilitatis curam gerens, apertam & claram doctrinam obſcuræ præfero. Deinde increpādo. FRATRES nolite effici pueri ſenſibus, ſed malitia paruuli eſtote:

Rom. 1.

ἐπεὶ ἐὰν, Nā ſi.

ἀναπληρῶν.

ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ, in tua gratiarū actione.

μᾶλλον ὑμῶν magis quam omnes vos.

διὰ τοῦ νοός μου, mente mea, κατηχήσω.

ſenſibus autem perfecti eſtote.] Ne ordinem inuertite: nec puerorum ignorantiam, ſed innocentiam imitemini. Perfectorum autem non improbitatem, ſed ſolertiam & ingenii acumen retinete. IN lege

Eſa.28. enim ſcriptum eſt. IN aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic,& nec ſic exaudiet me dicit Dominus.] Eſt quidem vox Prophetica, legem autem veterem ſcripturam appellauit. Poſtquàm autem adduxit teſtimonium, ſubiungit interpretationem. ITAQVE linguæ in ſignum ſunt non fidelibus, ſed infidelibus.] Infidelem enim admiratione afficit linguarum diuerſitas. Hoc in die Pentecoſtes vſu venit iis qui illic erant congregati. Protinus enim di-

Act.2. xerunt. An non omnes ſunt Galilæi qui loquuntur? & quo modo audimus eos vnuſquiſque propria lingua in qua nati ſumus. Parthi,& Medi,& quæ ſequū tur. PROPHETIAE autem non infidelibus, ſed fidelibus.] Vnus eſt Apoſtolo ſcopus & inſtitutum multorum vtilitas. Quamobrem etiam Corinthiis præcipit, vt Prophetiam eligant, vt quæ communi vtilitatem afferat. Oſtendit autem in iis quæ ſequuntur Prophetiæ vtilitatem. SI ergo conueniat vniuerſa eccleſia in vnum,& omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles:nonne dicēt quòd inſanitis?] Idiotas hic appellat eos qui myſteriis non ſunt initiati,& docet quòd qui ea quæ docētur non intelligunt, eos inſanire putabunt. SI autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota:cōuincitur ab omnibus:diiudicatur ab omnibus, occulta enim cordis eius manifeſta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum,pronuntians quòd verè Deus in vobis ſit.] Ita timor omnes inuaſit, cum Anania & Saphira conuicti fuerunt. Notādum eſt autem quòd ſanctiſsimum ſpiritū hic Deum aperte vocauit. Diuini enim ſpiritus erat Prophetiæ operatio. Hæc enim omnia operatur vnus & idem ſpiritus,diuidens ſeorſum vnicuique prout vult, ſed tamen hic poſuit quòd cadens in faciem adorabit Deū pronuntians quòd Deus verè eſt in vobis,Deum dicens

[Margin: ἡ δὲ προφη-τεία, prophetia autem. πιστεύουσιν, iis qui credūt.]

[Margin: καὶ οὕτως κρυ-πτὰ, & ſic occulta.]

cens ſanctiſsimũ Spiritum. Ita etiam beatus Petrus ait. Quare decepit ſatanas cor tuum vt mentireris ſpiritui Sancto. Non mentitus es hominibus, ſed Deo. Cùm ſic oſtendiſſet donorum differẽtiam, docet eos etiam ordinem qui eis conuenit. QVID ergo eſt fratres? Cùm conuenitis: vnuſquiſque veſtrum pſalmũ habet, doctrinam habet, apocalypſim habet, linguam habet, interpretationẽ habet, omnia ad ædificationem fiant.] Rurſus oſtendit corpus & membra corporis. Per hoc enim quod dicit, Conuenitis, vnum corpus oſtendit. Per illud autem, vnuſquiſque habet hoc & illud, membrorum differentiam. Deinde rurſus quæ ab vnoquoque affertur communi vtilitatem, Omnia ad vtilitatem fiant. SIVE lingua quis loquitur, ſecũdum duos, aut vt multum tres, & per partes.] Non comuniter ſimulque differere oportere docet, hoc enim eſt immoderatæ perturbationis & confuſionis, nec rurſus multos, etenim duo ſufficiunt, & tamen ad tres vſque ſit definitus eorum qui ſic differunt numerus. ET vnus interpretetur.] Oportet enim præſentes ea quæ dicuntur intelligere. SI autem non fuerit interpres: taceat in eccleſia, ſibi autem loquatur & Deo.] Eſt enim alieniſsimum, ad gloriæ cupiditatem, & non propter vtilitatem, dono vti. PROPHETAE autem duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent.] Iam diuinus Apoſtolus inter dona ſpiritalia ſpirituum diſcretionem annumerauit, hoc ergo hic etiam dicit, vt qui hoc donũ acceperunt, ea quæ dicuntur diſcernant, an ex diuini ſpiritus dicantur operatione. Sicut enim Prophetis falſos Prophetas Diabolus oppoſuit: ita etiam Apoſtolis falſos Apoſtolos. Et hoc docet in ſecunda epiſtola ad Corinthios. Tales enim, inquit, pſeudapoſtoli, doloſi operarii. QVOD ſi alii reuelatum fuerit ſedenti, prior taceat.] Si alium, inquit, mouerit gratia ſpiritus, cedat qui cœpit dicere. POTESTIS enim omnes per ſingulos prophetare: vt omnes diſcãt, & omnes exhortentur.] Nihil fiat inordinatè: nihil confu-

Act. 5.

ἀποκάλυψιν, reuelationẽ.

κατὰ δύο ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς per duos, uel ad ſummum tres.

per partes, ἀνὰ μέρος, alternis, aut viciſsim.

2. Cor. 11.

καθ' ἕνα, ſigillatim.

ſe, etenim fieri poteſt vt vos omnes prophetiam iis qui congregantur exhibeatis, & eis quæ ex ea capitur vtilitatem procuretis. Hic ordo manſit in eccleſiis in præſens vſque tempus, & ex Doctoribus alii quidem in hac concione, alii verò in alia cum populo diſſerunt. ET ſpiritus Prophetarum Prophetis ſubiecti ſunt.] Spiritus dona vocantur, Ita Ieſus ſubiiciebatur Moſi: ita Helyſæus Heliæ: ita ipſi Heliſæo multitudo Prophetarum, ita ipſi Apoſtolo Timotheus, & Titus, & reliqui. NON enim eſt diſſenſionis Deus, ſed pacis: ſicut & in omnibus eccleſiis ſanctorum doceo.] Nihil noui ſtatuimus, ſed vos eccleſiarum leges docemus, quas ipſe ſtatuit pacis magiſter & Dominus. Sed quia non ſolum viri, ſed etiam mulieres ſpiritalem gratiam acceperant, hoc enim etiam per Ioëlem prophetam prædixit Dominus. Effundam de ſpiritu meo ſuper omnem carnem & prophetabunt filii veſtri & filiæ veſtræ. neceſſario etiam de his legem tulit. MVLIERES in eccleſiis taceant, non enim permittitur eis loqui, ſed ſubditas eſſe, ſicut & lex dicit.] Euæ enim dixit Dominus. Ad virum tuum conuerſio tua, & ipſe dominabitur tibi. SI quid autem volũt diſcere, domi viros ſuos interrogent. Turpe eſt enim mulieri loqui in eccleſia.] Deinde rurſus increpando. AN à vobis verbum Dei proceſsit? aut in vos ſolos peruenit?] Nec primi nec ſoli Euangelicam accepiſtis prædicationem, ne propriis ergo contenti eſte, ſed leges eccleſiarum ſequimini. SI quis videtur propheta eſſe aut ſpiritualis? cognoſcat quæ ſcribo vobis quòd Domini ſunt mandata.] Eos qui diuinum ſpiritum habent inhabitantem, appellauit ſpiritales. Qui hac autem gratia priuatus eſt, conuenire non poteſt. Vnde ſubiunxit, SI QVIS autem ignorat, ignorabitur.] Deinde admonitoriè. ITAQVE fratres æmulamini prophetare, & loqui linguis nolite prohibere.] Rurſus illud quidem oſtendit eſſe præſtantius, hoc vero etiam eſſe vtile, hoc enim ſignificat illud, Non prohibere. OMNIA autem honeſtè & ſe

ἀκαταστασίας perturbationis, confuſionis.

doceo, nõ eſt in Græco.

Ioel. 2.

γυναῖκες ὑμῶν, mulieres veſtræ.

ἐπιτέτραπται permiſſũ eſt

Gen. 2.

γυναιξὶ, mulieribus.

ἐν ἐκκλησίαις, in eccleſiis.

ἀγνοείτω, ignoretur.

cundum ordinem fiant in vobis.] Ordinem autem prius docuit. Hunc nos etiam ordinem ſeruemus, & Apoſtolica præcepta ſequamur, vt ſimus legiſlatoris ſocietatis participes, gratia & benignitate Domini noſtri Ieſu Chriſti. Cum quo Patri vnà cum ſanctiſsimo ſpiritu conuenit gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen. *in vobis, deest in græco*

TOMVS QVARTVS.

CAPVT XV.

POSTQVAM diuinus Apoſtolus de ſpiritalibus donis doctrinam perfecit, conducibile exiſtimauit etiam de reſurrectione verba facere. Quidam enim impoſtores eos ſeducebant, dicentes non futuram corporum reſurrectionem. Cùm autē eſſet ſpiritali ſapientia plenus, non hoc ſolummodò ac ſimpliciter facit, ſed primum docet ſcopum ac inſtitutum humanæ naturæ à Domino ſuſceptæ, & oſtendit & crucem, & paſsionem, & ſeruatoris reſurrectionem fuiſſe propter reſurrectionem communem Id autem apertius ſciemus ex verbis eius. NOTVM autem vobis facio fratres Euangelium, quod prædicaui vobis, quod & accepiſtis, in quo & ſtatis, per quod & ſaluamini, qua ratione prædicauerim vobis.] Doctrinæ laudē rurſus admiſcuit, eos ad audiendum præparans. Propterea dixit, In quo ſtatis, & ſtationem confirmans adiecit, Per quod & ſaluamini. Hoc autem dicit. Volo vobis in mentem reuocare Euāgelium, quod à me inter vos prædicatum eſt, quod prompto quidem & alacri animo ſuſcepiſtis, quæ autem ex eo oritur ſalutem expectatis. Id autem vobis in memoriam reuoco, volens eius ſcopum & inſtitutū oſtendere. Hoc enim dixit illud, Qua nam ratione prædicauerim vobis. Deinde ſubiungit. SI tenetis, niſi *εὐηγγελισάμην annuntiaui vobis.*

ſruſtra credidiſtis.] Si enim nō creditur reſurrectio
corporum, ſuperuacanea eſt prædicatio Euangelii.
TRADIDI enim vobis in primis quod & accepi.]
Neque enim ipſe inueni prædicationem : nec huma
nas ſum rationes ſecutus : ſed à Domino Chriſto ac
cepi doctrinam. Quid autē accepiſti? QVOD Chri
ſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcri
Eſa. 53. pturas.]Hoc enim & Prophetæ prædixerunt,& cla
mat Eſaias.Ipſe autem vulneratus eſt propter iniqui
tates noſtras, & attritus eſt propter peccata noſtra,
diſciplina pacis noſtræ ſuper eum. ET quod ſepul
Eſa. 56. tus eſt.]Hoc etiam prædixerunt Prophetæ. Erit.n.
Tertio die ſecundum ſcripturas non eſt in Græco Theod. inquit, in pace ſepultura eius. ET quod reſurrexit
tertio die ſecundum ſcripturas.]Dicit quidem diui-
nus Dauid, Non relinques animam meam in infer-
no, nec dabis ſanctum tuum videre corruptionem:
Dominus autem Ionam in medium adducit. Habet
enim figura ac typus trium dierum numerum. ET
Pſal. 15. quod viſus eſt Cæphæ.] Fide quidem digna eſt per-
Matth. 12. ſona ad teſtimonium,ſed vna.Quo circa ſubiunxit.
εἶτα τοῖς δώδεκα, deinde duodecim. POST hoc vndecim.] Et ne quis eos etiam ſuſpe-
ctos haberet,quòd propter eorum amorem in Ma-
giſtrum prædicarent reſurrectionem quæ non fue-
rat,ſubiunxit neceſſario. DEINDE viſus eſt plus
quàm quingentis fratribus ſimul.] Non ſigillatim,
ſed ſimul omnibus.Eſt à ſuſpicione alienum tot ho-
minum teſtimonium,& ne quis exiſtimaret eum di-
πλείους, plures. cere quæ vera non ſunt,ſubiunxit. EX quibus mul
ti manent vſque adhuc:quidam autē dormierunt.]
Poſſe inquit eum qui velit ex illis ſcire. DEINDE
viſus eſt Iacobo.] Hæc quoque eſt inſignis perſo-
na,non ſolum ex cognatione.appellabatur enim fra
ter Domini: ſed etiam ex propria virtute. Voca-
batur enim iuſtus. DEINDE Apoſtolis omnibus.
Ruſſus Apoſtolos non duodecim ſolos vocauit: eo
rum enim iam meminerat:ſed omnes qui eum ordi
χιεσιλάω. nem acceperant. Ne autem videretur hæc ex ſolo
auditu dicere,ſeipſum quoq. inter teſtes recēſet,qua
vti conſueuit moderationē ac modeſtiam dictis ſuis

adiiciens. NOVISSIME autem omniũ tanquam abortiuo viſus eſt & mihi.] Cum vellet ſe omnium hominũ viliſsimum & abiectiſsimũ appellare, omnibus iis relictis qui in vtero perfecti fuerunt, deinde lege naturæ nati ſunt, abortiuo fœtui ſeipſum comparat, qui in hominum catalogo non recenſetur. Deinde eius cauſas recenſet EGO enim ſum minimus Apoſtolorum, qui non ſum dignus vocari Apoſtolus, quoniam perſecutus ſum eccleſiam Dei.] Et ne eorum quæ prius fecerat expoſitione ſuum teſtimonium reprobum & infirmum efficeret, ſubiunxit. GRATIA autẽ Dei ſum id quod ſum.] Diuitias & occultare conatur, & aperire cogitur Neque.n.dixit apertè quid eſt, ſed, ſum quod ſum. ET gratia eius in me vacua nõ fuit.] Non fruſtra mei miſertus eſt. Præſciuerat.n. quod fecit. SED abundantius illis omnibus laboraui.] Et ne ſua quidem aperire coactus, ſui oſtẽtatione aut gloriatione refertus eſt, & ſolum laborem oſtendit, eum quoque eſſe dicit diuinæ gratiæ. Hoc enim ſubiunxit. NON ego autem, ſed gratia Dei mecum.] Deinde tranſit ad id quod eſt propoſitum. SIVE enim ego, ſiue illi, ſic prædicamus, & ſic crediditis.] Si & à me & ab aliis Apoſtolis prædicata eſt Dei & ſeruatoris noſtri reſurrectio, hoc etiam vos prompto & alacri animo ſuſcepiſtis. Poſtquam hoc veluti fundamentum poſuit, de communi reſurrectione orationem ædificat, admodum validis vtens ſyllogiſmis. SI autẽ Chriſtus prædicatur quòd reſurrexit à mortuis: quomodo quidam dicunt in vobis quòd reſurrectio mortuorum non eſt?] Chriſtum, inquit, prædicauimus non ſolum Deum, ſed etiam hominem. Cùm enim in Dei forma eſſet, ſerui formam accepit, eum & eſſe mortuum, & reſurrexiſſe diximus. Sed manifeſtum eſt impatibilem eſſe diuinitatem, corpus autem patibile, hoc enim & cruci tradidit: & è ſepulcro excitauit. Quomodo ergo, inquit, dubitatur à nonnullis de reſurrectione corporis, cum Domini Chriſti credatur reſurrectio? SI AVTEM reſurrectio

περιϲϲότερον τῶν ἄλλων, plus quàm alii.

ἡ σὺν ἐμοὶ, quæ mecũ eſt.

mortuorum non eſt: neque Chriſtus reſurrexit.] Si hoc enim fieri non poteſt, neque illud factum eſt, nam Dominus etiam corpus habuit. SI AVTEM Chriſtus non reſurrexit, inanis eſt prædicatio noſtra, inanis eſt & fides veſtra.] Si autem Chriſtus non verè ſurrexit, nos quidem fruſtra cum plurimis periculis prædicamus, & vos fruſtra iis quæ prædicantur creditis. INVENIMVR autem & falſi teſtes Dei, quoniam teſtimonium dedimus aduerſus Deum, quod ſuſcitauerit Chriſtum, quem non ſuſcitauit, ſi mortui non reſurgunt.] Vt calumniatores merito accuſabimur, quòd auſi ſumus dicere Deum Chriſtum ſuſcitaſſe, quem nõ ſuſcitauit. Deinde eaſdem rurſus rationes repetit & in orbem verſat, volens pluribus ſyllogiſmis de reſurrectione fidem confirmare, & dicit. NAM ſi mortui non reſurgunt, neque Chriſtus reſurrexit. Quòd ſi Chriſtus non reſurrexit, vana eſt fides veſtra, adhuc enim eſtis in peccatis veſtris.] Dominicæ enim mortis typus eſt baptiſmus, eſt autem typus ſuperuacaneus, ſi non habeat remiſsionem peccatorum. Adhuc itaq; fertur onus peccatorum, hoc quidem certè illi adiecit, quòd Chriſtus mortuus eſt pro peccatis noſtris ſecundum ſcripturas. ERGO & qui dormierunt in Chriſto, perierunt.] Fruſtra ergo, vt videtur, pro Chriſti confeſsione interfecti ſunt, præclaram victoriam aſſequuti Martyres: & labores quidem ac certamina prompto & alacri animo ſubieiunt, coronam autem minimè adepti ſunt. Sublata enim reſurrectione, præmii quoque proclamatio ſublata eſt. SI IN hac vita tantum in Chriſto ſperantes ſumus: miſerabiliores ſumus omnibus hominibus.] Cùm omnis enim generis periculis in hac vita ingredimur, fame oppreſsi, iniuriis & tormẽtis aſsiduè affecti, orbis terræ carceres commutantes, domibus carentes, incertis ſedibus migrantes & errantes, & cum perpetuis tempeſtatibus colluctantes. Sed hæc non ita habent. Bona enim ſpe vehimur, & Seruatoris noſtri reſurrectionem habemus reſurrectionis noſtræ vadem &

ſi mortui nõ reſurgũt non eſt in Theodor.

μετανασταί.

obſidem. Hoc enim ſubiunxit. NVNC autē Chriſtus reſurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.] Primus enim ſoluit mortis potentiam, primitias autē maſſa omnino conſequetur. Quod dicit autem veteri exemplo confirmat. QVONIAM quidem per hominem mors, & per hominem reſurrectio mortuorum.] Deinde à natura tranſit ad perſonas, ea ratione orationem faciens clariorem. ET SICVT in Adam omnes moriuntur: ita & in Chriſto omnes viuificabuntur.] Reſpicite ad baſim & fundamentum generis: & videte primum parentem ſecutos eſſe poſteros, eoſque omnes mortales eſſe effectos, quoniā ille mortalitatem ſuſceperat, ita omnis hominum natura Dominum Chriſtum ſequetur, & erit reſurrectionis particeps. Nam is quoque eſt mortuorum primogenitus, ſicut ille Protoplaſtus, Adam ſcilicet qui primus à Deo fictus eſt. Ipſum autem iure nunc hominem appellauit, cum eum etiam Deum eſſe ſciret, vt cum, eum eſſe eiuſdem naturæ oſtendiſſet, id quod de reſurrectione dicitur, confirmaret. Sed quia dixit fore vt omnes viuificarentur; poſt reſurrectionem autem, diſcernentur ii qui caſte & moderatè vixerunt ab iis qui in impudicitia & voluptate vitam tranſegerunt, & ii qui incredulitatis vitio laborarūt, ab iis qui fide clari ſunt & illuſtres, & ii, vt ſemel dicam, qui quæ laude digna ſunt fecerūt, ab iis qui quę vitio dantur & in reprehenſionem cadunt perſequūtur, neceſſariò ſubiunxit. VNVSQVISQVE autem in ſuo ordine.] Ita etiam Dominus docet in ſacris Euāgeliis, quòd agnos quidem ſtatuet à dextris, hœdos autem à ſiniſtris. PRIMITIAE Chriſtus.] Hoc eſt, primus reſurrexit. DEINDE ii qui ſunt Chriſti, qui in aduentum eius crediderunt.] In tempore conſummationis. Chriſti autem non ſolum eos appellat, qui poſt humanam ab eo ſuſceptam naturam in ipſum crediderunt, ſed eos etiam qui in lege & ante legem pii fuerunt & virtute inſignes. DEINDE finis.] Pro eo quod eſt, Cōmunis omnium reſurrectio. Quando enim ea facta fuerit, omnia finem acci

ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο, fuit primitiæ eorum qui dormierunt.

ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδάμ, ſicut en. in in Adam.

Matth. 25.

ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, in aduentu eius.

pient,& res præſentes,& Prophetarum prædictiones. CVM tradiderit regnum Deo & Patri,cum euacuauerit omnem principatum, poteſtatem,& virtutẽ.] Tradit regnum Deo & Patri, non ipſe regno nudatus,ſed Tyrannum Diabolum & omnes eius adiutores ſubiungens,& vt omnes ſe ſubmittant,& vniuerſorum Deum agnoſcant,efficiens. OPORTET autem illum regnare,donec ponat omnes inimicos ſub pedibus eius.] Illud DONEC, non ſignificat tempus,ſed docet eum eſſe omnes inimicos ſubiugaturum.Huic ſimile eſt id quod à Dauid dictum eſt. Dixit Dominus Domino meo,ſede à dextris meis.Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorũ. Si autem dicunt ii qui cum Arrio & Eunomio ſentiunt, hanc vocem de ſolo filio eſſe poſitam, audiant ipſum quoq.Deum dicentem. Ego ſum,ego ſum,& donec conſenueritis ego ſum.A quo autem ita intelligetur,ab eo inuenietur Deus vniuerſorum habere ſuam eſſentiam ſenectuti hominum commoderatã. Sed hæc nugari inſanorum eſt hominum. Aeternus enim & vniuerſorum Deus, ei autem eſt etiam coæternus vnigenitus ſuus filius. Habet autem etiam regnum æternum, & hoc nos apertè docuit diuiniſsimus Daniel. Eius enim inquit, regnum eſt regnum æternum, quod non diſſoluetur in æternum. NOVISSIMÈ autem inimica deſtruetur mors.] Poſtquam enim Diabolum & eius adiutores in exteriores tenebras immiſerit,mortem ceſſare efficiet,& eos qui iacent eriget. OMNIA enim ſubiecit ſub pedibus eius.] Hic dixit Patrem omnia ſibi ſubieciſſe. In epiſtola autem ad Philippenſes dicit ipſum hoc feciſſe.Cum enim dixiſſet, Qui transfigurabit corpus humilitatis noſtræ,vt ſit ipſum cõforme corpori gloriæ ſuæ,ſubiunxit. Secundum operationem virtutis ſuæ,qua etiam poſſit ſubiicere ſibi omnia.Qui enim, inquit, poteſt omnia ſibi ſubiicere, is etiam corpus noſtrum corruptioni & interitui obnoxium,incorruptione ornabit. CVM autem dicat, Omnia ſubiecta ſunt ei, ſine dubio præter eum qui ſubiecit ei omnia.

Marginal notes:

δεῖ γὰρ, oportet enim.

Pſal.109.

Pſal.109.

Dan.7.

ἔσχατος ἐχθρὸς, ultimus inimicus.

aliter, τοὺς κοιμωμένους ἀναστήσει, eos qui mortui ſunt ſuſcitabit.

eius, græcè αὐτοῦ, ſuis.

Philip.3.

Cùm autem ſubiecta fuerint ei omnia, tunc ipſe filius ſubiectus erit ei qui ſubiecit ſibi omnia.] Hunc locum ii qui cum Arrio & Eunomio ſentiunt, in lingua aſsidue habere conſueuerunt, ea ratione exiſtimantes ſe de vnigeniti dignitate detrahere. Oportebat autem eos animaduertere, quòd diuinus Apoſtolus in hoc loco nihil ſcripſit de diuinitate vnigeniti: Iubens enim credere carnis reſurrectionem, à domini reſurrectione eius reſurrectionem conatur oſtendere. Clarum eſt autem quòd ſimile ſimili confirmatur. Propterea enim eum etiam vocauit primitias dormientium, & hominem appellauit, & per collationem cum Adam & iis qui ex Adam deſcenderãt, per ipſum oſtendit futuram cõmunem reſurrectionem, vt cum oſtendiſſet reſurrectionem eius quod eſt eiuſdem naturæ, perſuaderet iis qui cõtradicunt, vt crederent omnes homines futuros eiuſdem reſurrectionis participes. Sciendum eſt ergo eſſe duas Domini Chriſti naturas, & quòd aliquando quidem ſcriptura eum ab humana natnra, aliquando à diuina appellat. Etſi enim Deum dixerit, non negat humanitaté, etſi hominem nominauerit, vnà quoque confitetur diuinitatem. Vt alta autem & excelſa omnia de eo dicamus fieri non poteſt, propter eam quam à nobis accepit naturam. Si enim cum quæ ſunt humilia & abiecta de eo dicta ſunt, negant tamen nonnulli carnis adſumptionem, clarum eſt plures illo morbo fuiſſe laboraturos, ſi nihil humile & abiectum dictum eſſet. Quidnam autem etiam tunc ſubiicitur? Hoc enim iis qui in præſentia tyrannidem exercent conuenit Si enim tunc ſubiicitur, ne nũc quidem ſubiectus eſt. Improbè ergo & iniquè ſe gerũt qui blaſphemãt, & eum qui conſtitutus ſubiectionis terminos nondũ accepit, ſubiicere conantur. Oportet enim expectare, & ſubiectionis modum intelligere. Verumenimuero de his copiosè diſſeruimus in noſtris aduerſus eos cõcertationibus. Oportet ergo breuiter dicere Apoſtoli inſtitutũ, ſcribebat Corinthiis qui à Grçcis fabulis nuper erãt liberati. Illç autẽ fabulç ſunt omni intẽ

præter eum ἐκτὸς ὅτι ὁ ... *præter eum ſcilicet.*

uidetur aliquid deeſſe.

perantia & iniquitate refertæ,& vt alia taceam,& ne linguam polluam,Deos parricidas adorant, & dicũt filios contra parentes inſurrexiſſe,&eos regno expulliſſe,ipſos autem dominatum arripuiſſe. Quia ergo de DominoChriſto magna dixit,nempe quod omnẽ principatum,omnem poteſtatem,& virtutem deſtruet,& ipſam etiam mortem ceſſare faciet,&omnia ſub iecit ſub pedibus:ne ab illis fabulis adducti exiſtimarent eum quoque eadem feciſſe Patri qui genuit,quæ fecerunt qui ab illis colebantur Dęmones,neceſſario cum dixiſſet, quòd omnia ſubiecta ſunt, ſubiunxit, Præter eum ſcilicet qui ei ſubiecit omnia , & adiecit quòd ipſe etiam filius ſubiicietur ei , qui ipſi ſubiecit omnia. Non ſolum enim Patrem ſibi non ſubiiciet, ſed ipſe etiam ſubibit ſubiectionem quæ filio conuenit. Diuinus itaque Apoſtolus , ſuſpicans ne damnũ ex Gręcis oriretur fabulis,hæc adiecit,humilioribus verbis vtens propter illorum vtilitatem. Dicant autem qui contradicunt , cuiuſmodi nam ſit illa ſubiectio ? Atqui ſi verum volunt conſiderare,nunc oſtẽdit obedientiam , dum humanam ſuſcepit naturam, & noſtram ſalutem procurauit. Quomodo ergo tũc ſubiicietur ? Quomodo autem tunc etiam tradet regnum Deo & Patri ? Si hoc enim ita intelligatur,inuenietur Deus & Pater nunc regnum non habere . Tanta abſurditate plena ſunt quæ ab eis dicuntur . Verumenimuero ea quæ ſunt noſtra,ſibi applicat,& ſua facit,quãdoquidem eius corpus appellamur, ipſe autẽ noſtrũ caput nominatur. Hic peccata noſtra ac
Pſal.21. cepit , & morbos noſtros portauit.Ita etiã inpſalmo dicit.Deus Deus meus , reſpice in me,quare me dereliquiſti ? Longè à ſalute mea verba delictorũ meo
1.Pet.2. rum. Atqui peccatum non fecit,nec eſt inuentus dolus in ore eius . ſed os noſtræ naturæ efficitur , ſicut fuit naturę primitiæ,ita.& noſtram quæ nunc eſt inobedientiam,& quæ tunc erit obedientiam attribuit, & nobis,poſtquam à corruptione ac interitu liberati fuerimus,ſubiectis,ipſe dicitur ſubiici. Ad hunc enim ſenſum ea quæ ſequuntur nos deducunt. Cum enim

dixiſſet diuinus Apoſtolus, Tunc ipſe filius ſubiicietur ei qui omnia ſubiecit, ſubiũxit. VT SIT Deus omnia in omnibus.] Nunc enim vbique quidem eſt per eſſentiam, habet enim naturam quæ non poteſt circumſcribi: & in ipſo viuimus, & mouemur, & ſumus, vt ait diuinus Apoſtolus, ſed per gratam comprobationem & complacentiam non eſt in omnibus. Complacet enim in eis qui ipſum timent, & in eis qui ſperant in eius miſericordia. Quanquam nec in eis quidem eſt omnia. Nemo enim à ſorde mundus eſt, &, non iuſtificabitur in conſpectu tuo omnis viuens, &, ſi peccata obſeruaueris Domine, Domine quis ſuſtinebit? Ergo in iis quidem complacet quæ rectè gerunt; non complacet autem in iis quæ peccant. Sed in futura vita ceſſante corruptione & interitu, ſuppeditata autem immortalitate, animi perturbationes locum non habent. Eis autem omnino eiectis, nullũ deinceps peccati genus exercebitur. Ita erit deinceps Deus omnia in omnibus, cum omnes à peccato liberati fuerint, & ad ipſum conuerſi, ad deteriora inclinationem non admiſerint. Quòd autem hic de Deo dixit diuinus Apoſtolus, alibi de Chriſto poſuit. Ita autem dicit, Vbi non eſt Iudæus, nec Græcus, circunciſio nec præputium, barbarus, Scytha, ſed omnia & in omnibus Chriſtus. Non autem quæ Patri conueniebant filio attribuiſſet, niſi eum illi eſſe honore æqualem à diuina gratia didiciſſet. Sed redeamus ad quæ proximè interpretanda ſequuntur. ALIOQVI quid facient qui baptizantur pro mortuis, ſi omnino mortui non reſurgunt. Vt quid & baptizantur pro illis?] Qui, inquit, baptizatur, Domino conſepelitur: vt cum mortis fuerit particeps, ſit etiam particeps reſurrectionis. Sin autem corpus eſt mortuum, & non reſurgit, cur etiam baptizatur? VT quid & nos periclitamur omni hora?] Hoc cũ de communi poſuiſſet, per ſe dicit. QVOTIDIE morior propter veſtram gloriam fratres, quam habeo in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Et maxima pericula ſignificauit, & prouidentiam aperuit. Me,

Act.17.
εὐδοκία.
Pſal.146.
Iob.15.
Pſal.142.
& 122.
Col.3.

τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ νεκρῶν, quid etiam baptizantur pro mortuis?

νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, per noſtrã gloriationem, iurantis.

inquit,aſsiduè in præuiſas mortes trado. Gloriationem autem ſuam eorum fidem vocauit,& ea ratione ad credendum adhortans. SI ſecundum hominem ad beſtias pugnaui Epheſi:quid mihi prodeſt, ſi mortui non reſurgunt?] Si humana quidem ſpectetur conſideratio,à beſtiis deuoratus ſum, ſed admirabiliter,& præter opinionem ſum ſeruatus. Huius ergo periculi quem fructum capiam ſi non eſt mortuorũ

Eſa.22. reſurrectio? MANDVCEMVS & bibamus, cras

Sap.2. enim moriemur.] Sunt hæc quidem verba Prophetica:ſed ea opportunè poſuit, propemodum dicens. Superuacaneum eſt ieiunium, ſuperflua cõtinentia, præſentis vitæ fruamur voluptatibus, cum nulla ſit retributio propoſita virtutis amatoribus.Deinde ad monitoriè. NOLITE ſeduci. Corrumpunt mores

Menander. bonos colloquia praua.] Bonos hic leues vocauit, qui facilè decipiuntur. EVIGILATE iuſtè,& nolite peccare.Ignorantiam enim Dei quidam habent. Ad reuerentiam vobis loquor.] Tanquam à grege aberrantibus,& infidelitate ebriis dixit illud, Euigilate. Valde autem ſapienter Dei ignorationem, reſurrectionis incredulitatem appellauit. Qui enim ſe Deum eſſe ſcire confitetur,eum etiam iuſtum eſſe credit:iuſto autem conuenit retributio: iuſtam autẽ retributionem in hac præſenti vita non videmus. Oportet ergo eum qui Deo credere confitetur,expectare reſurrectionem. Deinde ponit interrogationẽ quæ ab infidelibus affertur, & dicit. SED dicet aliquis. Quomodo reſurgunt mortui, quali autem corpore venient?] Duplex eſt interrogatio,& de modo reſurrectionis,& de futura qualitate corporum. Deinde vtrumque ex rebus humanis oſtendit, & eũ

prius nõ eſt ſtultum appellat qui hæc neſcit perſpicere. INSI-

in Græco. PIENS tu quod ſeminas non viuificatur, niſi prius moriatur,& quod ſeminas,non corpus quod futurũ eſt ſeminas, ſed nudum granum,vtputa tritici,aut alicuius cæterorum.] Reſpice ſemina,& vide ſulcos ſe pulchra imitantes,& ſemina quæ non ſecus ac corpora ſepeliuntur, deinde naſcuntur & germinant.

NON enim corpus, quod futurum eſt ſeminas, hoc eſt, non ſpicam, ſed nudum granum, vel frumenti, vel alicuius ex aliis. Nomina autem admodũ aptè commutauit. Non enim dixit, Non naſcitur niſi moriatur, noſtra autem nomina ſeminibus impoſuit, noſtram ex illis reſurrectionem oſtendens. Ita etiam dixit Dominus. Niſi granum frumenti in terram cadens mortuum fuerit, ſolum manet. Sin autem mortuum fuerit, multum affert fructum, ita poſtquam oſtendit modum reſurrectionis, oſtendit etiam qualitatem corporum. DEVS autem dat illi corpus ſicut vult, & vnicuique ſeminũ proprium corpus.] Quẽadmodum enim naſcitur ex frumento frumentum, & lens ex lente, & ex vnoquoque genere ipſum genus: ita etiam noſtra corpora, ipſa quidem reſurgũt, ſed cum maiore gloria, & incorruptione, & immortalitate. Hoc etiam licet videre in ſeminibus. Quæ.n. nuda ſeminantur, cum pulchris indumentis germinant. Vtrumque ergo, & modum reſurrectionis docet, & qualitatem corporum. Deinde dicit etiam eorum qui reſurgunt diuiſionem. NON omnis caro eadem caro; ſed alia hominum, alia pecorum, alia autem volucrium, alia piſcium.] Vna, inquit, eſt natura carnis, conſtat enim ex quatuor elementis. Differentia autem eſt in ſpecie, ita vna quidem eſt reſurrectio corporum, & corporum in incorruptionem mutatio. Modorum autem differentia etiam retributionum confirmat differentiam. ET corpora cœleſtia & corpora terrena, ſed alia quidem cœleſtium gloria: alia autem terreſtrium.] Qui enim cœlis digni ſunt, gloria quæ cœleſtibus conuenit amicientur. Qui autem in terrenis cogitationibus hæſerunt, ſuo inſtituto conueniens indumentum acceperunt. Poſtquam hanc ita fecit diuiſionem, & terrenos eſſe ſeparatos oſtendit, cœleſtium quoque monſtrat differentiam. Neque enim omnes iuſti erunt eorundem participes, ſed rectè factis conuenientem habebunt remunerationem. Hoc etiam prædixit Dominus in ſacris Euangeliis. Multæ enim, inquit, ſunt manſiones

Ioan.12.

ἄλλη μὲν, alia quidem. ἄλλη δὲ, alia uero.

Ioan.14.

δόξα, gloria *ἐν δόξῃ, in gloria.*

apud Patrem meum, ita hic etiam. ALIA claritas Solis, alia claritas Lunæ, & alia claritas Stellarum. Stella enim à ſtella differt in claritate.] Ita etiam ex iuſtis, alii quidem reſplendent ſicut Sol: Alii verò ſicut Luna: alii autem clariſsimarum ſtellarum ſplendorem imitabuntur, alii autem obſcurioribus aſsimilabuntur. Et poſtquam hanc etiam hoc modo oſtendit differentiam, tranſit ad loquendum de communi reſurrectione. SIC & reſurrectio mortuorum.] Pro eo quod eſt, ſicut eſt comparatio ſeminum. SEMINATVR in corruptione: ſurget in incorruptione.] In duobus enim vel tribus diebus ſuſtinet fœtidam corruptionem, ſed liberatur à corruptione, & à corruptione & interitu alienum reſurgit.

ἀτιμία, ignominia. *ἐγείρεται, ſurgit.*

SEMINATVR in ignobilitate: ſurget in gloria.] Quid enim vilius & abiectius quàm corpus mortuũ? SEMINATVR in infirmitate, ſurgit in virtute.] Quid enim illa ſanie, aut puluere imbecillius? Sed tamen poteſtatem ac virtutem accipiet ab interitu alienam. SEMINATVR corpus animale: ſurget corpus ſpirituale. Si corpus animale, eſt & corpus ſpiritale.] Vbique poſuit illud ſeminatur, iubens nos bono animo eſſe, vtpote quod naſcatur id quod ſeminatur. Animale autem vocat, quod ab anima guberna tur, ſpiritale autem, quod à ſpiritu regitur. Hanc autem gratiam ii qui digni ſunt multiplicem accipient. Proptetea enim id etiam quod nunc datum eſt, arra dicitur, vtpote multiplici illic danda gratia. SICVT ſcriptum eſt. Factus eſt primus homo Adam in animam viuentem: nouiſsimus Adam in ſpiritum viuificantem.] Prius in ſcriptis legimus: Secundum in factis cognouimus. Non vocauit autem ſecundum Adam ſpiritum viuentem, ſed viuificantem. Omnibus enim vitam æternã ſuppeditat. SED non prius quod ſpirituale eſt, ſed quod animale. Deinde quod ſpirituale.] Propter animalis enim ſpiritus imbecillitatem, ſpiritale medicamentum comparatum eſt. PRIMVS homo de terra, terrenus: ſecundus homo de cœlo cœleſtis.] Secundum eius aduentum ſigni

ἔστι σῶμα ψυχικὸν καὶ ἔστι σῶμα πνευματικὸν, eſt corpus animale, & eſt corpus ſpiritale. *οὕτω καὶ γέγραπται, ita etiã ſcriptum eſt Gen. 2.* *ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ*

ficauit. Illinc enim nobis apparebit. QVALIS terrenus, tales & terreni, & qualis cœleſtis, tales & cœleſtes. Igitur ſicut portauimus imaginem terreni: portemus & imaginem cœleſtis.] Quemadmodum terreni primi parentis execrationis & mortis fuimus participes, ita etiam erimus participes gloriæ Domini cœleſtis. Græce enim φορέσομεν, id eſt, portabimus per prædictionem, non φορέσωμεν hoc eſt portemus, admonitoriè ab eo dictum eſt. HOC autem dico fratres, quod caro & ſanguis regnum Dei poſsidere non poſſunt.] Carnem & ſanguinem humanam naturam appellat, fieri autem non poteſt, vt ea, cum ſit adhuc mortalis, regnum cœleſte aſſequatur. Hoc.n. ſubiunxit. NEQVE corruptio incorruptelam poſſidebit.] Sed clarum eſt quòd cum à corruptione & interitu aliena effecta fuerit, promiſsis bonis fruetur. ECCE myſterium vobis dico.] Myſterium dicitur, quod non omnibus declaratur, ſed ſolis amicis creditur. Eos ergo conſolatur, quæ ſunt occulta declarans. OMNES quidem reſurgemus, ſed non omnes immutabim'ur.] Non ſolum enim qui mortui ſunt, reſurgent à corruptione & interitu alieni, ſed ii etiam qui adhuc ſuperſunt, induentur incorruptione. IN momento, in ictu oculi.] Oſtendit quàm breui temporis ſpatio facienda ſit reſurrectio. In momento autē Græce eſt ἐν ἀτόμῳ, id eſt, in atomo. Atomum autem vocat corpus ſubtiliſsimum ac tenuiſsimum, quod in Sole apparet, quod ſectionem non ſuſcipit propter nimiam breuitatem. Ictum autem oculi vocat motum pupillæ. Per hæc autem oſtendit Dei potentiam, nam ne momentum quidem temporis intercedit inter Dei iuſſum, & reſurrectionem mortuorum. IN nouiſsima tuba.] Hoc autem erit, inquit, quando vltima tuba cecinerit. CANET enim tuba & mortui ſurgent incorrupti: & nos immutabimur.] Nos, de ſeipſo non dixit, ſed de hominibus qui illo tempore adhuc ſupererunt. OPORTET enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.] Apertè docuit non

ſecundus homo Dominus ex cœlo.

ϰαὶ ϰαθ᾽ ὡς φορέσομεν, *portabimus*

ϰληρονομεῖ, *poſsidet.*

πάντες μὲν οὐ ϰοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem non dormiemus, ſed omnes immutabimur.*

ἄφθαρτοι, *à corruptione alieni.*

ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, cũ incorruptibile hoc induerit incorruptionem deeſt in Latino.

Mors, Græce ᾅδη inferna ἀδόντα, qui dat.

aliud reſurgere, ſed id ipſum quod corrumpitur. Tanquam enim quodam digito, hoc dicto id oſtendit, dicens, Corruptibile hoc, & mortale hoc CVM autẽ mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ſermo qui ſcriptus eſt. Abſorpta eſt mors in victoria. Vbi eſt mors victoria tua? vbi eſt mors ſtimulus tuus?] Tanquam res ipſas contemplatus diuinus Apoſtolus, & videns Domini victoriam, & mortuorum reſurrectionem, tanquam pæana aduerſus hoſtes canens, Propheticum dixit canticum. STIMVLVS auſem mortis peccatum eſt.] Id enim naturã morti tradidit. VIRTVS verò peccati, lex.] Peccatum enim non imputaretur, ſi lex non eſſet. DEO autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum.] Neceſſario in hymno concluſit quod dixit de reſurrectione. ITAQVE fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote & immobiles.] Tanquam iis qui labarent hæc præcipit. ABVNDANTES in opere Domini ſemper.] Diligenter pietatis diuitias colligite. SCIENTES quòd labor veſter non eſt inanis in Domino.] Iuſtus enim iudex & athletis coronas contexit, & operariis reddet mercedem. Cùm hæc ita admonuiſſet, hortatur ad curam pro ſanctis agendam.

CAP. XVI.

De collectis autem quæ fiunt in ſanctos, ſicut ordinaui eccleſiis Galatiæ, ita & vos facite.] λογίαν id eſt, collationem ſeu collectam pecuniarum appellat. Galatarum autem non temere ac ſimpliciter meminit, ſed ſignificans quòd illis etiam præcepit hoc facere. PER vnam ſabbati vnuſquiſque veſtrum apud ſe ſeponat, recõdens ei quod bene placuerit.] Eorum arbitrio quantitatem permittit, docẽs, quòd animas, quæ ea quæ ſunt optima eligunt. Deus adiuuat. Hoc enim dixit illud, ὅτι ἂν εὐοδῶται, Quicquid recta via ſucceſſerit. Eſt autem facto cõueniens dies quoq. Dominicus, qui eſt reſurrectione honoratus. VT non cum venero tunc collectæ fiant. Cùm autem præſens fuero, quos probaueritis per epiſtolas, hos

κατὰ μίαν σαββάτων in una Sabbatorũ

ὅτι ἂν εὐοδῶται, quicquid recta uia ſucceſſerit.

mittam perferre gratiam veſtram in Hieruſalem.
Quòd ſi dignum fuerit vt ego eam, mecum ibunt.] κἀμὲ, ut ego
Non eſt enim decorum me præſente fieri pecunia- quoque.
rum collectionem, me enim conuenit eas ad ſanctos
mittere, per eos quos vos probaueritis. Quòd ſi liberalem & ſplendidam viderim fuiſſe ſuppeditationem, ipſe quoque ero miniſterii particeps. Non dixit enim, Eas feram, ſed, Mecum ibunt. Quod enim aliis præcipit, primus facit, & eſt abſque vlla offenſione & Iudæis, & Græcis, & eccleſiæ Dei. Significat autem eis etiam tempus aduentus. VENIAM
autem ad vos cum Macedoniam pertranſiero.] διέρχομαι,
Et ne ægrè ferrent quòd præferrentur Macedones, tranſeo.
ſubiunxit. NAM Macedoniam tranſibo. Apud vos autem forſitan manebo, vel etiam hyemabo, vt vos me deducatis quocunque iero. Nolo enim vos
modo in tranſitu videre.] Speto enim aliquantu- ἐν παρόδῳ,
lum temporis manere apud vos, ſi Dominus per- obiter.
miſerit. Abſque diuino nutu nihil vult facere, ſed vult ab illa dextra gubernari. Satis autem eos per ea quæ dicta ſunt conſolatus eſt, ſe aliquo tempore apud eos verſaturum pollicitus. Porrò autem docet etiam quanam de cauſa non ſtatim ad eos accedit. PERMANEBO autem Epheſi vſque ad Pentecoſten. Oſtium enim mihi apertum eſt magnum & euidens, & aduerſarii multi.] Multi enim ſunt qui ad prædicationem accedunt: multi autem etiam qui reſiſtunt, & eorum ſalutem conantur impedire. SI autem venerit Timotheus, videte vt ſine timore ſit apud vos.] Pro eo quod eſt, ſuſcipite, obſeruate, fouete nullam ſentiat apud vos moleſtiam. OPVS enim Domini operatur ſicut & ego.] Sufficiens teſtimonium vel ad ignauum quemlibet excitandum ad obſeruandum diſcipulum. NE quis ergo illum ſpernat.] Ne iuuenilem ætatem reſpicite, ſed Apoſtolicos quos ſuſcipit labores conſiderate. DEDVCITE autem illum in pace, vt veniat ad me. Expecto enim illum cum fratribus.] Et hæc quoque rurſus adiecit, eos ad ſtudium & obſeruan-

tiam in diſcipulum incitans. Pro eo quod eſt, Ad me veniet,& mihi omnia de vobis ſignificabit. DE Apollo autem fratre vobis notum facio, quòd multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus, & vtiq. non fuit voluntas eius vt nunc veniret.] Et doctus ac prudens erat Apollo, & eis familiaris. Eos ergo conſolatur, docens ſe eum hortatum eſſe vt veniret,non adiecit autem eum recuſaſſe,ſed Dei prouidentiæ totum permiſit. VENIET autem cum ei vacuum fuerit.] Spe eos conſolatus eſt. VIGILATE, ſtate in fide,viriliter agite,& confortemini. Omnia veſtra in charitate fiant.] Vigilare poſuit propter deceptores. State autem,& viriliter agite,& eſte fortes, propter apertos hoſtes. Impii enim perſequebantur pios. Illud autem,Omnia veſtra in charitate fiant,propter eos qui corpus eccleſiæ diuiſerant, & ambitionis morbo laborabant, & eos qui immolatorum erant participes, eoſque qui offendebantur negligebant. OBSECRO autem vos fratres. Noſtis domum Stephanæ, & Fortunati,& Achaici, quòd ſunt primitiæ Achaiæ,& in miniſterium ſanctorum ordinauerunt ſeipſos, vt & vos ſubditi ſitis eiuſmodi,& cooperanti & laboranti.] Duas laudes eis tribuit,& quod primum ſalutarem prædicationem acceperint,& quòd ſanctis domum aperientes, nihil non eis officii & adiumenti afferant. Quamobrem & ipſos, & eos,quorum eſt eiuſmodi ſtudium & inſtitutum, omni apud ipſos honore frui præcipit. GAVDEO autem in præſentia Stephanæ, & Fortunati,& Achaici, quoniam id quod vobis deerat ipſi ſuppleuerunt, refecerunt enim & meum ſpiritum & veſtrum. Cognoſcite ergo qui ſunt eiuſmodi.] Per hos ſcripſerunt Corinthii,& Apoſtolum interrogarunt de iis qui matrimonium contraxerunt. Per eos hanc quoque miſit epiſtolam. Non enim, vt quidam exiſtimarunt, beatus Timotheus literas ad eos tulit. Sed ad eos quidem miſſus eſt, eſt autem veriſimile, quòd cum aliquo officio in alia ciuitate functus eſſet, ita ad

περὶ δὲ Ἀπολλὼ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν, de Apollo autē fratre multum [illegible]tatus ſū [illegible] vtiq. [illegible] omni[illegible] [illegible] cum eis [illegible]niret. [illegible] [illegible] doci[illegible] fuerit opportunitas.

cōfortemini κραταιοῦσθε, eſte fortes.

Achaici nō eſt in Græco Theod. poſt Achaiæ legit Theo. εἰς Χριστὸν, in Chriſto.

ἐπὶ παρουσίᾳ, propter præſentiam.

ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους, agnoſcite ergo tales.

.ipſos acceſsit. Hoc enim ſignificant ea quæ de eo ſcripta ſunt. Si autem venerit Timotheus; videte vt ſine timore ſit apud vos. Hos autem ideo diligentius commendauit, ne coniicientes eos fuiſſe ipſorum accuſatores, moleſtia aliqua afficerent. SALVTANT vos omnes eccleſiæ Aſiæ.] Hoc etiam adduxit vtilitatis gratia, oſtendens curſum prædicationis. SALVTANT vos in Domino multum Aquila & Priſcilla, cum domeſtica ſua eccleſia: apud quos & hoſpitor.] Vnà cum iis habitauit diuinus Paulus, nam ipſi etiam erant tabernaculorum opifices. Ii autem propter maximam virtutem, etiam domum ſuam effecerunt eccleſiam, ea ſola quæ eccleſiam decebant facere contendentes, ſibique proponentes. SALVTANT vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto.] Diſſenſionem expulit, & per oſculum ſanctum eos inuicem colligauit. SALVTATIO manu mea Pauli.] Ego, inquit, dictaui epiſtolam, ſalutationem autem manu mea adieci, per eas literas oſtendens omnia mea eſſe quæ ſcripta ſunt. SI quis non amat Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anathema.] Sit alienus à communi corpore eccleſiæ, qui non Dominum Chriſtum ardenti amore proſequitur, per hoc autem iis qui accuſati fuerant metum incutit, & qui corpora quidem amant, nullum volunt habere amoris ſocium. Diuinus autem Apoſtolus omnes in amore riuales habere deſiderat, & qui tales nō ſunt ab eccleſia reſecat. MARANATHA.] Hoc non eſt vocabulum Hebræum, vt quidam putauerunt, ſed Syriacum. Exponitur autem, venit Dominus. Id autem poſuit, Corinthiorum ſe de eloquentia iactantium ſupercilium deprimens, & docens non eſſe opus doctrina, ſed fide. GRATIA Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu. Amen.] Domini quidem Ieſu gratiam eis vt conſueuit precatus eſt. Suam autem dilectionem non abs re adiecit: ſed docens quod ab amore in ipſos incitatus, verbis paulo

omnes, non eſt in Græco

Σὺν τῇ κατ᾽ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ, cũ ea quæ eſt ĩ domo ipſorũ eccleſia. apud quos et hoſpitor, non eſt in Græco.

συνεραςάς.

acerbioribus vſus eſt, Patris beneuolentiam imitans,& eorum ſalutem deſiderans. Nos autem vtilitatem hinc colligamus,& eum qui Dominum amauit amemus, ne ſimus Apoſtolicæ execrationis participes,ſed digni Apoſtolicis habeamur tabernaculis. In Chriſto Ieſu Domino noſtro cum quo Patri vna cum ſanctiſsimo Spiritu honor & gloria nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

ARGVMENTVM SECVNDAE EPISTOLAE AD Corinthios.

MAgnum quidem emolumentum ceperunt Corinthij ex priore epiſtola,eorum utilitatem auxerunt etiam omni ex parte optimi & in primis admirabiles,primus quidem Timotheus, poſt eum autem Titus. Ambo enim ad eos miſsi ſunt. Sed rurſus quidam ex Iudæis qui crediderant, dum legalem uitæ inſtitutionem amplecterentur,undique circumcurſantes, Apoſtolicam doctrinam criminabantur, apoſtatam ac defectorem & legis uiola-
[illegible]ρημον. *torem Diuinum Paulum appellantes, & legem ſeruare omnibus præcipientes. Idipſum autē etiam Corinthi fecerant. Scribit ergo Diuinus Apoſto-*
[illegible]λογία *lus, qui iam Macedoniam uenerat, ut erat pollici-*
[illegible]. *tus, & primum quidem ſe excuſat quòd nondum uenerit: non quòd non promiſſum feciſſet,promiſerat enim ſe prius uiſurum Macedonas, deinde ad eos uenturum. Ita autem dixit in priori. Veniam autem ad uos,cum Macedoniam pertranſiero. Nam Macedoniam pertranſibo. Apud uos autem forſitan manebo, uel etiam hyemabo, ut uos me deducatis quocunq iero. Non hoc ergo fecit præter promiſſum.*

Sed cum Epheſi diutius eſſet moratus, eos moræ ſuæ cauſas docet. Ei quoque parcendum eſſe cenſet qui flagitium illud admiſerat. Deinde ueterem ſcriptu ram cum noua comparat, non illam uilipendens, ſed hanc eſſe præſtantiorem oſtendens. Poſt hæc ſuos la bores enumerat, non honoris quidem cupiditati deſeruiens, ſed eos qui illos decipiebant mendacii coarguens, Adhortatur etiam ut ſanctis ſuccurrendi curam gerant, eis Macedonas in memoriam reuocando, incitans ad liberalem & ſplendidam ſuppeditationem. Recenſet etiam ſuarum perpeſsionum catalogum, docens eum eſſe typum & characterem eorum qui ueritatem prædicant. Hoc eſt ergo argumentum epiſtolæ. Eorum autem quæ ſcripta ſunt ſententiam accuratius docebit ſingulorum interpretatio.

INTERPRETATIO
SECVNDAE EPISTOLAE
AD CORINTHIOS.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, per voluntatem Dei, & Timotheus frater, eccleſiæ Dei quæ eſt Corinthi, cum omnibus ſanctis qui ſunt in vniuerſa Achaia, Gratia vobis, & pax, à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Ambo quidem ad ipſos miſsi ſunt, & Timotheus & Titus, ſed beatum Titum ſimul in literis non adſcripſit, quia ad eas ferendas eius miniſterio vti conſtituerat, per eum enim miſit hanc epiſtolam. Eos autem Dei eccleſiam nominat, rurſus ad concordiam redigens, & Dominum & benefactorem oſtendens. Eis autem omnes eos etiam con

iunxit qui in gente crediderant, vnum corpus eſſe pronuncians omnes qui ſalute digni habiti fuerant. BENEDICTVS Deus.] Hic ponendum eſt inciſum. ET PATER Domini noſtri Ieſu Chriſti:] Eſt enim Deus noſter. Domini autem noſtri Ieſu pater. Hanc diſtinctionem docuit nos etiam ipſe Dominus, & in ſacris Euangeliis dixit. Confiteor tibi Pater, Domine cœli & terræ, apertè docens eum quidem eſſe ipſius Patrem, creaturarum autem opificii effectorem & Dominum. PATER miſericordiarum, & Deus totius conſolationis.] Pro eo quod eſt. A quo miſerationes tanquam à fonte profluunt, manatque & ſcatet miſericordia, & paterna in nos commiſeratione vtitur. QVI conſolatur nos in omni tribulatione noſtra: Vt poſſimus & ipſi conſolari eos qui ſunt in preſſura, per exhortationē qua exhortamur & ipſi à Deo.] Narrans tentationes quæ ei euenerant, ad propulſandas tentationes prius medicamenta poſuit; & oſtendit Deum vniuerſorum exhibere conſolationes quæ tentationibus reſpondeant, ac ſint eis commoderatæ. Ita etiam beatus Dauid. Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo conſolationes lætitia affecerunt animam meam. More autem ſuo modeſtia vtens, non propter ſe ſed propter populum dixit ſe conſolationem aſſequi. QVONIAM ſicut abundant paſsiones Chriſti in nobis, ita & per Chriſtum abundat conſolatio noſtra.] Et in paſsionibus, & in conſolatione poſuit illud, Abundat, & Abundant, oſtendens & illarum, & huius magnitudinem. SIVE autem tribulamur pro veſtra exhortatione & ſalute, ſiue conſolamur pro veſtra conſolatione & ſalute quæ operatur tolerantiam earundem

ἀχλίον.

Luc. 10.

θλίψει, affliĉtione

διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, per cōſolationē, qua Deus nos ipſos cōſolatur.

Pſal. 93.

θλιβόμεθα, affligimur.

exhortatione, παρακλήσεως, conſolatione.

Poſt ſalutē, græce ita eſt, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν. εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, εἰδότες. Quæ efficitur in tolerantia earundem paſsionum, quas nos etiam patimur, & ſpes noſtra firma eſt pro vobis Siue conſolationem accipimus pro veſtra conſolatione, & ſalute, ſcientes. &c.

paſsionum quas & nos patimur,& ſpes noſtra firma eſt pro vobis, ſcientes quòd ſicut ſocii paſsionum eſtis,ſic eritis & conſolationis.] Veſtra cauſa in omnis generis tentationes incidimus. Si enim ſalutarem prædicationem vobis afferre noluiſſemus,nemo eas quibus afficimur perpeſsiones intuliſſet.Sed quoniam veſtræ ſalutis curam gerimus, ab aduerſariis quidem quæ ſunt moleſta & toleratu difficilia ſuſcipimus,à Domino autem Deo conſolationem accipimus.Quare & ea & illa ad nos propter vos redeunt. Vos autem eſtis vtrorũque nobiſcum participes,vt qui noſtra vobis tribuatis,ac veſtra eſſe ducatis.

NON enim volumus ignorare vos fratres de tribulatione noſtra,quæ facta eſt in Aſia, quoniam ſupra modum grauati ſumus ſupra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.] Multis oſtendit periculi magnitudinem. Nam &,Grauati ſumus,&,ſupra vires, & ſupra modum hoc ſignificat,& ad hęc illud etiam, De vita noſtra dubitantes deſperaremus. Hoc autẽ dicit,tantum fuiſſe periculum,vt dubitantes & exitũ non inuenientes etiam de vita deſperaremus. Exiſtimo autem eum ſignificare ſeditionẽ à Demetrio argentario excitatam. SED ipſi in nobis ipſis mortis reſponſum habuimus,vt non ſimus fidẽtes in nobis, ſed in Deo qui ſuſcitauit mortuos.] Sed non permiſit Dominus,vt deſperationis ſententia effectum ſortiretur,ſed effecit vt minæ mortis non vltra noſtram ſuſpicionem procederent,ſed in ea ſiſterent ne nobis ipſis fidamus,ſed eius auxilium imploremus. Reſpõſum autem mortis,mortis ſententiam vocauit. Valde autem appoſitè meminit reſurrectionis mortuorum,docens perinde eſſe eum à maximis illis periculis liberaſſe, & à mortuis ſuſcitaſſe. QVI ex tantis periculis nos eripuit & eruit.] Deinde tanquam qui haberet pignus eorum quæ futura ſunt, ſubiunxit. IN QVEM ſperamus quòd & adhuc eripiet.] Et vt ſolet modeſtos eſſe docens, infert. ADIVVANTIBVS & vobis in oratione pro nobis. Vt ex multarum perſonis facierum, eius quæ in nobis eſt dona

τὰ καθ' ἡμᾶς οἰκειούμενοι.

ὑπὲρ δύναμιν *ſupra uires.*

ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν. *Vt etiã de vita noſtra dubitãtes deſperaremus.*

Act.19.

ὃς ἐκ τηλικούτων θανάτων ἐρρύσατο ὑμᾶς, καὶ ῥύεται, *qui ex tanto mortibus nos eripuit, & eripiet.*

ἐκ πολλῶν προσώπων, *ex multis perſonis.*

τὸ εἰς ἡμᾶς, *quæ nobis facta eſt.*

καύχημα, gloriatio. Dei, non eſt in Græco Theod. hoc, nõ eſt in græco.

tionis, per multos gratiæ agantur pro nobis.] Dum enim hoc fit, multi propter nos Deum laudabunt, dũ vident nos pericula adire, & ex eis diuino auxilio euadere. NAM gloria noſtra hæc eſt teſtimonium conſcientiæ.] Nobis autem dicendi libertatem præbet teſtimonium conſcientiæ. Et cuiuſmodi eſt hæc tua conſcientia? QVÒD in ſimplicitate cordis, & in ſynceritate Dei, & non in ſapientia carnali, ſed in gratia Dei conuerſati ſumus in hoc mundo, abundãtius autem ad vos.] Quæ à diuina gratia inquit docti ſumus, ea nuda omnibus exhibemus, nihil eis proprium admiſcentes. Carnalem autem ſapientiam hic dicit, non eloquentiam, ſed malitiam & calliditatem.

αἰνίσσεται

Tacite autem taxat impoſtores illos, vt qui prædicationem corrumperent, & quæ ſibi videbantur prædicarent. NON enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legiſtis & cognouiſtis. Spero autem quòd vſque in finẽ cognoſcetis, ſicut & cognouiſtis nos ex parte.] Non enim ſicut aliqui conãtur, nos calumniari, alia quidem ſentimus, alia verò prædicamus. Id autem teſtatur rerum experientia. Quæ enim vos præſens docui, ea & abſens mitto, & in omne quod deinceps ſecuturum eſt tempus me prædicaturum ſpero. Illud autem, Cognouiſtis ex parte, non temere poſuit, ſed eos pungens, vt qui allatas aduerſus eum calumnias non omnino repuliſſent. QVOD gloria veſtra ſumus, ſicut & vos noſtra in die Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Vbique ſuam de ſe modeſte loquendi regulam obſeruat. Quinetiam ſuos hic diſcipulos in eodem ſecum ordine collocat. Aeque enim & eos dicit de ipſo, & ſe de ipſis gloriari, in die aduentus Domini. ET HAC confidentia volui prius venire ad vos, vt ſecundam gratiam haberetis, & per vos tranſire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.] Quidam exiſtimarunt Apoſtolum dixiſſe ſibi ipſi repugnantia, quoniam in priore promiſerat prius videre Macedonas, deinde ad eos venire, non attendentes quòd illa quidem erat pollicitus: hic autem ſuum animum

καύχησις, gloriatio. Chriſti non eſt in Græco

Theod. legit χαρὰν, hoc eſt, gaudiũ, non autem χάριν, id eſt gratiam.

aperuit.Dixit enim. Volui prius venire ad vos, dein de per vos, tranſire in Macedoniam, & ruiſus illinc ad vos venire, vt ſecundum gaudium haberetis, hoc eſt, duplicem lætitiam, vt me bis acciperetis. Sed hoc quidem volui, ſed me cauſæ aliquæ prohibuerunt, eas autem paucis exponit, ſe pluribus excuſans.

CVM ergo hoc voluiſſem, nũquid leuitate vſus ſum, aut quæ cogito, ſecũdum carnem cogito, vt ſit apud me, eſt, & non.] Poſuit duo contraria, quorum prius quidem hoc eſt. Non ſum leuis, nec meus animus leui momento mutatur, vt nunc quidem hoc, nunc vero illud eligat. Secundum autem hoc eſt. Sed neque animi perturbationi ſeruio, vt omni modo cupiditatem expleam. Hoc enim dicit, vel quæ conſulto, ſecundum carnem conſulto, vt ſit apud me, Næ, næ, & non, nõ. Qui enim carnis cupiditates ſequitur, à propriis cogitationibus trahitur, & ſi ſint in primis abſurdæ & alienæ: Qui autem prudenter ac moderatè conſultat, etſi boni aliquid in animo habeat, ſi hoc animaduerterit, non eſſe aliis conducibile, conſilium non exequitur. Quòd autem quæ vobis eſſe vtilia animaduertimus, ea prompto & alacri animo offerimus nihil dubitantes, teſtis eſt prædicatio. Cum eam enim ſæpe vobis exhibuerimus, verba noſtra nõ commutauimus. Hoc enim ſubiunxit. FIDELIS autẽ Deus, quòd ſermo noſter qui fuit apud vos, non eſt in illo, Eſt, &, non, ſed eſt in illo, Eſt.] Hoc retulit ad illud, Nunquid leuitate vſus ſum? ipſos vocans in teſtimonium, quòd minimè dubiã ac ambiguam eis prædicationem præbuerit, vt qui eadem ſemper docuerit, & nihil mutare ſuſtinuerit. DEI enim filius Ieſus Chriſtus, qui in vobis per nos prædicatus eſt, per me & Syluanum, & Timotheum, non fuit in illo. Eſt, & Non, ſed Eſt in illo fuit.] Pro prædicatione poſuit eum qui prædicatur. Dicit autem ſermonem de Dei filio, quem prædicauimus ego, Siluanus, & Timotheus, nullam habuit diſſenſionem aut diſsimilitudinem: nec hæc quidem aliquando, aliquando verò alia prædicauimus, ſed vobis ſemper eandem do-

τοῦτο οὖν βουλευόμενος, hoc ergo cõſultans.

βουλεύομαι, conſulto.

τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὔ, οὔ, næ, næ, & non, non.

τῇ βουλῇ οὐκ ἐπιτίθησι τὸ πέρας.

λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Sermo noſter qui fuit apud vos nõ fuit næ, & non.

οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν, non fuit næ & non, ſed næ in ipſo fuit.

ctrinam præbuimus. Siluanum autem puto Silam
Act.16.17. vocari. Ipſe enim fuit cum eo Philippis vinculorum
particeps. Ipſo etiam relicto Berræ Macedoniæ, A-
thenas venit. Is cum vnà cum Timotheo veniſſet
Corinthum, ei in prædicatione opem tulit. Porrò au
tem inuenimus etiam aliorum nominũ mutationes.
Etenim Priſcillam appellauit Priſcam in epiſtola ad
ἐν αὐτῷ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν, in ipſo ne, & in ipſo Amẽ Deo, ad gloriã per nos. Romanos. QVOTQVOT enim promiſsiones Dei
ſunt in illo Eſt, ideo & per ipſum amen Deo ad glo-
riam noſtram.] Multæ ſunt Dei promiſsiones, mor
tuorum reſurrectio, corporis à corruptione & interi
tu remotio, vita nunquam finem acceptura, regnum
cœlorum. Sed hæc quidem vniuerſorum Deus per
vnigenitum filium largitus eſt. Quamobrem etiam
per ipſum gratiarum actionis ei hymnum offerimus.
Illud autem Amen, non ſine cauſa hic adiecit, ſed do
cens quòd non ſolus ſacerdos orãs offert hymnum,
ſed etiam qui amen adiungit, eſt glorificationis quæ
offertur particeps. QVI autem confirmat nos vo-
biſcum in Chriſtum, & qui vnxit nos Deus, qui & ſi-
ἀρραβῶνα, arram. gnauit nos, & dedit pignus ſpiritus in cordibus no-
ſtris.] Deus autem horum bonorum cauſa eſt. Ipſe
enim nobis firmam in Chriſtum fidem donauit: ipſe
nos vnxit, & ſanctiſsimi ſpiritus ſignaculo dignos
duxit, veluti quandam futurorum bonorum arram
hanc nobis gratiam largiens. Per arram quidem cer-
tè eorum quæ danda ſunt nobis magnitudinem in-
nuit. Arra enim eſt quædam parua pars totius. Dein
de docet apertius cur eos quidem priores videre vo
luerit, poſt Macedonas autem ad eos venire pollici-
tus eſt. EGO autem teſtem Deum inuoco in ani-
οὐκ ἔτι ἦλθον, non adhuc veni. mam meam, quòd parcens vobis non veni vltra Co
rinthum.] Perſuadere volens diuinus Apoſtolus ve
ra eſſe quę dicuntur, cum qui eſt cogitationum inſpe
ctor in teſtimonium vocauit. Deinde lenit aſperitatẽ
eorum quæ dicta ſunt. Erat enim aſperum, & mina-
rum plenum, quòd eis parcens ad eos venire differe-
bat, & dicit. NON quòd dominamur fidei veſtræ,
ὡς ὑφορμῶν. ſed adiutores ſumus gaudij veſtri.] Hoc autem po-

ſuit tanquam tacitæ obiectioni reſpondens. Quia enim veriſimile erat dicere aliquos. Quid igitur? eane de cauſa credidimus,& ſeruitutem ſuſtineamus: & à te inſtar Domini caſtigemur, neceſſario ſubiunxit. Hæc dixi,nō tanquam in vos dominatum exercens, ſed vt qui ſim ſpiritalis veſtri gaudii adiutor. NAM FIDE ſtatis.]

CAPVT II.

STATVI autem hoc ipſum apud me, ne iterum in triſtitia venirem ad vos.] In conſtructione deeſt, Quidem, vt ſit. Nam fide quidem ſtatis. Hoc autem dicit. De fide quidem minimè vobiſcum expoſtulo, eius enim ſanitatem amplexi eſtis, ſed quædam alia peccata à vobis admittuntur, quę aliqua correctione indigent. Non cōſultius autem exiſtimaui, vt ad vos veniens eos qui peccant triſtitia afficiam. Illud autē, iterum, cum præſentia, non cum triſtitia, coniunctū eſt. SI ENIM ego contriſto vos:& quis eſt qui me lætificet, niſi qui contriſtatur ex me.] Quid me ęquè exhilarat, ac ſenſus eorum qui accuſantur? ex eo enim facio coniecturam vtilitatis quę ineſt in reprehēſione. ET HOC quidem ſcripſi vobis: vt non cum venero triſtitiam ſuper triſtitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere, confidens in omnibus vobis quod meum gaudium omnium veſtrum eſt.] Ideo meæ literæ meum aduentum anticiparunt, vt cum per illas fuerit adhibitum remedium, id mihi lætitiam conciliet. Huius autem vos quoque eſtis participes, vt qui noſtra veſtra eſſe ducatis. NAM ex multa tribulatione & anguſtia cordis ſcripſi ad vos per multas lachrymas; non vt contriſtemini: ſed vt ſciatis quam charitatem habeo abundantius in vobis.] In prioribus literis eos vehementius tetigerat. Docet ergo ſe non ea ideo ſolummodo ſcripſiſſe, quòd eos vellet dolore afficere, ſed vt eorū qui peccauerant medelam procuraret, propter quos etiam maximū dolorem accepit, & audacter ad eos ſcripſit, quàm in eos animi affectionem, & triſtitiæ cauſam indicans. SI quis autem contriſtauit me, non me contriſtauit, ſed ex parte, vt non onerem o-

εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων ἐμὲ, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. *Si enim ego vos triſtitia afficio, quis eſt qui me letitia afficiat, niſi qui à me triſtitia afficitur.*

ſuper triſtitiam, nō eſt in Græco Theod.

ὡς μὴ ἐπιβαρῶ, *ne grauem.*

mnes vos.] Voluit quid maius dicere, & oſtendere totum corpus eccleſiæ eſſe doloris particeps. Sed aliis relictis,eorum tantum meminit. Id enim ſignificat illud,Ex parte,& hoc,Ne grauem. Deinde paternam beneuolentiam aperit. SVFFICIT illi qui eiuſmodi eſt,obiurgatio hæc,quæ fit à pluribus, ita vt econtrario magis donetis,& conſolemini, ne forte abundantiori triſtitia abſorbeatur qui eſt eiuſmodi.] Oſtendit quidem vehementem fuiſſe pœnitentiam,dicens abundantiorem triſtitiam : remiſsionem tamen vocat χάριν,hoc eſt gratiam,oſtendens peccatum fuiſſe maius pœnitentia. Oſtendit autem etiam Corinthiorum ſtudium. Sufficit enim inquit,illi qui eſt eiuſmodi, obiurgatio ipſa quæ fit à pluribus. Omnes enim ipſum auerſabantur,vt iuſſerat. Tantũ vel ſcribendo valebat tabernaculorum opifex, propter eam quæ in ipſo habitabat virtutem. Abſorberi autem,appellauit Deſperare,& à fide omnino deficere. PROPTER quod obſecro vos, vt confirmetis in illum charitatem.] Vnite membrum corpori, adiungite ouem gregi,vehementem eius animi affectionem ſuſcipite. IDEO enim & ſcripſi vobis, vt cognoſcam experimentum veſtrum, an in omnibus obedientes ſitis.] Oportet enim vos non ſolum ſecanti,ſed etiam coniungenti opem ferre. CVI autem aliquid donaſtis,& ego.] Quando pœnam quidem imponentem in eum tulit ſententiam,non dedit eis facultatem vt ei vllo modo parcerent, quoniam videbat eos non ex æquo tenere iuſtitiæ trutinam. Sed poſtquam reſciuit eos vtilitatem cepiſſe ex iis quæ ad eum ſcripſerat, dat ei poteſtatem oſtendendæ munificentiæ,& dicit. CVI autem aliquid donatis,& ego. Nam & ego quod donaui, ſiquid donaui propter vos.] Innuit autem id quod dicit, eos per beatos viros Timotheum,& Titum pro eo qui peccarat rogaſſe. Et ne quis exiſtimaret eũ propter gratiam hominum iuſtitiæ curam gerere,ſubiunxit. IN perſona CHRISTI.] Hoc,inquit,facio tanquam intuente CHRISTO, & quod ſit gratum habẽte.

ἐπιτιμία, increpatio.

ὥστε τοὐναντίον ὑμᾶς, vt contra nos.

παρακαλῶ ὑμᾶς, rogo ergo nos.

χαρίζεσθε, donatis.

καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι δι᾽ ὑμᾶς. Nã & ego ſi quid alicui donaui, donaui propter nos.

Dicit autem etiam cauſam. VT non circuuueniamur à Satana: non enim ignoramus cogitationes eius.] Scit enim capitalis hominum hoſtis ei etiam deſperationis cogitationes ſæpe numero immittere, & ratione exitium moliri. Cùm hæc ſic interpoſuiſſet, ad propoſitæ narrationis ſeriem reuertitur. Cùm enim quæ ſibi in Aſia accidiſſent narraſſet, coactus eſt dicere quàm ſincerè eis diuinũ prædicarit Euangelium. Porrò autem ſuam quoque in illos dilectionem hinc aperuit, dicens ſe voluiſſe eos videre ante Macedones. Deinde cum dilationis cauſas expoſuiſſet, & triſtitiam in memoriam reuocaſſet, & cum qui ab eccleſia ſeperatus fuerat rurſus in numerum retuliſſet, ad narrationis ſeriem reuerſus eſt. CVM veniſſem autem Troadem propter Euangeliũ CHRISTI, & oſtium mihi eſſet apertum in Domino, non habui requiem ſpiritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum: ſed vale faciens eis profectus ſum in Macedoniam.] Cum veniſſem, inquit, Troadem non alia de cauſa quàm vt Euangelium prędicarem, valde ſum cruciatus animi, cum viderem multos prædicationis gratia accedere, nec haberem ad illorum curam gerendam adiutorem, nondum enim Titus ad nos venerat, quem veſtræ vtilitati prouidens, ad vos miſeram. Quamobrem vt qui laborum ſocium non haberem, eis relictis abii. Beatiſsimi autem Titi non fruſtra in præſentia meminit. Sed quoniam is literas erat laturus, voluit viri virtutẽ oſtendere. Hoc autem ſatis docuit, cum dixit, quòd illo abſente, licet multi ad prædicationem accederent, eorum quæ erant neceſſaria nihil facere potuit. Ea de cauſa & fratrem eum nominauit, & pronomen adiecit, germanum eſſe docens. DEO autem gratias, qui ſemper triumphat, nos in CHRISTO IESV, & odorem notitiæ ſuæ manifeſtat per nos in omni loco.] Sed per omnia DEVM laudamus, qui noſtra ſapienter diſpenſans, nos huc & illuc circumagit, nos omnibus manifeſtos efficiens, & per nos pietatis cognitionem exhibens. Odorem autem cognitionis ap-

ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ σατανᾶ, ne à ſatana propter eius plura habendi cupiditatẽ inuadamur.

εἰς τὸ εὐαγγέλιον in euangelium.

ἄνεσιν remiſſionem.

ἀποταξάμενος αὐτοῖς dimiſsis.

θριαμβεύοντι ἡμᾶς, qui nos facit triumphare.

γνώσεως, cognitionis.

pellauit præſentem cognitionem,nos duo ſimul docens,& quòd ea ſit perfectæ cognitionis parua pars, & quòd illa quidem nunc latet, in tempore autem apparebit,inſtar incenſi,aut ſuffitus, qui ſæpe in aliquo thalamo igni admotus,etiam foras ſuauem odorem emittit. Qui autem ſunt eius participes, illum quidem non vident,odore tamen fruuntur. QVIA CHRISTI bonus odor ſumus DEO: in iis qui ſalui fiunt,& in iis qui pereunt,aliis quidē odor mortis in mortem,aliis autem odor vitæ in vitam.] Nos autem CHRISTI bonum odorem omnibus præbemus,ſed non omnes qui ſunt eius participes,ſalutem aſſequuntur. Malè enim affectis oculis lux eſt incommoda & infeſta. Sol tamen non affert incommodum. Ferunt etiam vultures fugere vnguenti fragrantiam. Vnguentum tamen eſt vnguentum,etiāſi id vultures defugiant. Ita etiam ſalutaris prædicatio iis quidem qui credunt ſalutem procurat,iis verò qui non credunt affert exitium. ET ad hæc quis tā idoneus?] Hæc autem non nos rectè facimus, ſed per nos gratia ſpiritus. Nos enim ne hoc quidem miniſterio nos dignos exiſtimamus. NON enim ſumus,ſicut plurimi, adulterantes verbum DEI, ſed ex ſinceritate, ſicut ex DEO, coram DEO in CHRISTO loquimur.] Hic deinceps contra aduerſarios contendere adgreditur,& docet,quòd ipſe quidem tradit doctrinam,quæ à diuina gratia proficiſcitur. Illi autem diuinum ſermonem cauponātur, eum fabulam efficientes,& ſua cogitata gratiæ admiſcentes,quemadmodum qui vinum purum aqua miſcent,ſicut eſt in Prophetia,quæ dicit.Caupones tui vinum aqua miſcent. Deinde quoniā illos quidē tetigit,de ſe verò vera prædicauit,neceſſario ſubiunxit.

tam in Græco non habetur.

καπηλεύοντες, cauponantes.

Eſa.1.

CAP. III.

INCIPIMVS iterum noſmetipſos commēdare?] Non enim noſtrum erat hæc dicere, ſed veſtrum, qui & noſtra,& quæ ad illos pertinent,rectè ſcitis.Et rurſus pergit ſua oratione pungere. AVT nūquid egemus,ſicut quidam, commendatitiis epiſtolis ad

vos,aut ex vobis?] Per hæc ſignificat,quòd quidam ex illis impoſtoribus & per alios ſeipſis commendarunt,& rurſus ab ipſis commendatitiis ad alios epiſtolis inſtructi,iter ingreſsi ſunt. Et quoniam ea quæ dicta ſunt ad eos taxandos ſufficiunt,per ea quæ cõſequuntur medicinam exhibet, dicens. EPISTOLA noſtra vos eſtis,ſcripta in cordibus noſtris, quæ ſcitur & legitur ab omnibus hominibus.] Nos non opus habemus literis,res enim ipſę ferunt nobis teſtimonium,& animatam habemus epiſtolam, quæ vobis noſtra commendet,fidem noſtram, quæ vbiq. in terra,& in mari decantatur. Nos enim vos ab errore liberantes, ad lucem DEI cognitionis adduximus. Id enim ſignificant ea quæ conſequuntur. MANIFESTATI quòd epiſtola eſtis CHRISTI, miniſtrata à nobis.] Et quid dico noſtra? Ipſius enim Seruatoris noſtri eſtis epiſtola. Ipſius enim ſunt verba prædicationis,nos autem miniſtri literarum. ET ſcripta non atramento,ſed ſpiritu DEI viui,non in tabulis lapideis, ſed in tabulis cordis carnalibus.] Iis relictis qui contraria docebant, ad res tranſit, & docet differentiam vtriuſque teſtamenti. Illud enim in tabulis lapideis inſculptum eſt:hoc verò in cordibus rationis participibus. FIDVCIAM autem talem habemus per CHRISTVM ad DEVM: non quòd ſufficientes ſimus cogitare aliquid à nobis quaſi ex nobis.] In tempore, DEI vniuerſorum meminit,quoniam qui contraria prędicabant,dicebant DEVM exigere legis obſeruationem. Dicit ergo. Nos in DEO vniuerſorum fiduciam habemus,cum CHRISTVS nobis hanc fiduciam dederit.Non nobis de nobis ipſis placemus, nec ex propriis cogitationibus contexentes, prædicationem afferimus. SED ſufficientia noſtra ex DEO eſt,qui & idoneos nos fecit miniſtros noui teſtamenti: non literæ, ſed ſpiritus.] Ipſe enim vniuerſorum DEVS ſufficientem ſuppeditauit poteſtatem,vt gratiæ ſpiritus inſeruiremus. Non enim veteres legis literas afferimus, ſed nouum donum ſpiritus. LITERA enim occi-

, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν, aut à vobis cõmendatitiis.

Noſtra, Græcè ὑμῶν veſtra.

γινωσκομένη quæ cognoſcitur.

ἐγγεγραμμένη inſcripta.

σαρκίναις, carneis.

διακονίαν.

dit,ſpiritus autem viuificat.] Vtraque à fine poſuit eos enim qui tranſgrediebantur lex puniebat:gratia autem eos qui credunt viuificat Deinde ea inter ſe apertius comparat. QVOD ſi miniſtratio mortis in literis,deformata in lapidibus,fuit in gloria,ita vt nó poſſent intẽdere filii Iſrael in faciem Moyſi propter gloriam vultus eius quę euacuatur: quomodo non magis miniſtratio ſpiritus erit in gloria?] Miniſtrationem legis vocauit miniſtrationem mortis, quoniam lex puniebat eos qui tranſgrediebantur. Si ergo,inquit,vbi ſupplicium, & mors, & literæ lapidibus inſculptæ,qui ea afferebat,tantam in vultu gloriam acceperat,vt qui videbant non ferrent ſplendorem qui ex eo emicabat:multo magis qui diuino ſpiritui ſeruiunt,fruentur maiori gloria. Miniſtrationẽ enim ſpiritus vocauit eos qui ſpiritui ſeruiunt: ſicut rurſus miniſtrationem mortis,eos qui legi ſeruierũt, hoc eſt,Moſen. Confert enim Moſen & prædicatores gratiæ,& oſtendit illum quidem attuliſſe ſcriptas tabulas: hos autem præbere gratiam ſanctiſsimi ſpiritus:& legem quidem punire,ſpiritum autem viuificare:& quæ illi quidem adfuit,gloriam breui tempore duraſſe:horum autem gloriam manere in æternũ, & illic quidem ſolum Moſen fuiſſe gloriæ participẽ, hic autem non ſolos Apoſtolos, ſed eos etiam qui per eos crediderunt. Deinde ea fuſius confert,vt gratiam longè ſuperare oſtendat. NAM ſi miniſtratio damnationis in gloria eſt:multo magis abundat miniſterium iuſtitię in gloria.] Lex eos qui peccabant condemnabat,gratia autem eos ſuſcipiens, per fidẽ iuſtificat, ad diuinum enim baptiſmum adducit, & donat remiſsionem. Si ergo qui illi ſeruiit fuit gloriæ particeps,multo magis qui huic, nempe gratiæ, ſeruierunt,maiorem aſſequentur. NAM nec glorificatum eſt quod claruit in hac parte,propter excellentem gloriam.] Tanta eſt enim ea gloria,quæ eſt eis adſeruata, vt ne gloriam quidem fuiſſe dixerit quiſpiam eam quæ Moſi adfuit,ſi ad hos reſpiciat. Noctu enim lumen lucernæ videtur ſplendidiſsimum: meridie

ἐντετυπωμένη impreſſa. ἀτενίσαι, oculos intendere. καταργουμένην, quæ otioſa & ineffi cax redditur.

in gloria, in non eſt in Græco. abundat nõ eſt in Græco

meridie autem abſcóditur, & ne lumen quidem eſſe putatur. Deinde etiam aliter. SI enim quod euacuatur, per gloriam eſt: multo magis quod manet, eſt in gloria.] Legem vocauit id quod eſt otioſum & inane, vt quæ Chriſti Domini aduentu ceſſauerit: Quod manet autem, donum gratiæ, vtpote quod non ſit finem accepturum. Si ergo illud, inquit, gloriam conſecutum eſt; videlicet hoc etiam multiplicem aſſequetur. HABENTES igitur talem ſpem, multa fiducia vtimur.] Scimus gloriæ magnitudinem, & nihil dubitamus, aut vlla ſuſpicione mouemur: ſed liberè oſtendimus quanta ſit gratiæ excellentia. ET non ſicut Moyſes ponebat velamen ſuper faciem ſuam: vt non intenderent filii Iſraël in faciem eius quod euacuatur.] Non opus habemus velamine, ſicut ille, cum fidelibus enim loquimur. Omnes enim qui credunt, intelligentis lucis ſplendore fruuntur. Significat autem id quod dicitur, quod Iudæorum incredulitatem diuinans diuiniſsimus Moyſes, velo faciem obtegebat, docens quòd legis finem minimè videre poterunt. Finis enim legis Chriſtus ad iuſtitiam omni credenti. Hoc eſt enim, inquit, ad hoc ne filii Iſraël intendãt oculos ad finem eius quod otioſum & inane redditur. Otioſam enim & inanem legem eſſe dicit, hoc eſt, ceſſare, finem autem eius quæ otioſa & inanis efficitur, eam eſſe qui ſub lege prædicatur, hoc eſt Chriſtum. Deinde oſtendit veritatem libertatis. SED obcæcati ſunt ſenſus eorum.] Non quòd aliquis alius eos obcæcauerit, ſed ipſi ſua ſponte & libera voluntate eam affectionem ſuſceperũt. VSQVE in hodiernum enim diem idipſum velamen in lectione veteris teſtamenti manet non reuelatum, quoniam in Chriſto euacuatur.] Lex in hodiernum vſque diem Moſis habitum induit: & imponitur velamen iis qui abſque fide eam legere adgrediuntur. SED vſque in hodiernum diem, cum legitur Moyſes, velamen poſitum eſt ſuper cor eorum.] Legem Moſem appellauit, velamen autem incredulitatem.

καταργούμενον, quod otioſum & inane efficitur.

διὰ δόξης.

μὴ ἀτενίσαι, non intẽderẽt oculos.

καταργούμενον, quod otioſum & inane redditur.

νοήματα cogitationes

σχῆμα περίκειται.

Porrò autem docet etiam quomodo auferri poſsit velamen. CVM autem conuerſi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.] Quando cum populo quidem loquebatur, velum habebat impoſitũ. quando autem ad Deum accedebat, auferebat velamen. Ita ergo tu quoque ſi ad Dominum reſpicere volueris, ab incredulitatis velamine liberaberis. Quis eſt autem is ad quem oportet reſpicere? DOMINVS autem ſpiritus eſt.] Oſtendit Deum & ſpiritum eſſe honore æquales. Moyſes enim viſum ad Deum conuertit, nos autem ad ſpiritum. Neque verò cum vellet oſtendere noua eſſe veteribus præſtantiora, ſpiritus mentionem feciſſet, ſi ſpiritum ſanctum creaturam eſſe ſciuiſſet. Si eſt enim creatura, vt volunt Arriani & Eunomiani, nos autẽ ad eum accedimus, Moſes autem ad Deum & Patrem; noſtra ergo longè ſunt minora veteribus. Sin autem ſunt non minora, ſed etiam maiora, atque adeò multo maiora, non eſt ergo, ſpiritus ſanctus creatura, ſed æqualem habens honorem & poteſtatem. Sed enim impudenter dicunt Dominum hoc in loco ſpiritum appellari, non ipſum ſpiritum Dominum. Hoc autem inſcitia & impudentia plenum eſt. Diuinus enim Apoſtolus fecit omnino comparationem ſpiritus & literæ. In ſcripta enim, inquit, non atramento, ſed ſpiritu Dei viui. Et rurſus. Non literæ, ſed ſpiritus, & iterum. Litera .n. occidit: ſpiritus autem viuificat, & denuo. Quomodo nõ miniſtratio ſpiritus erit in gloria? clarum eſt ergo quòd ſanctiſsimũ ſpiritum nõ vocauit Dominum ſanctiſsimus Apoſtolus. Teſtatur autem etiam quæ ſequuntur. Dicit enim VBI autem ſpiritus Domini, ibi libertas.] Si autem Dominum ſpiritum appellaſſet dixiſſet. Vbi autem Dominus: Sed non ita dixit, ſed ipſum Domini ſpiritum appellauit, quoniam per ipſum eius ſuppeditata eſt gratia. Et ne quis ipſum adminiſtrum eſſe putaret, neceſſario adiecit ſpiritum eſſe Dominum. NOS verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur, à claritate in

ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ cũ autẽ cõuerſus fuerit.

περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα μωυσῆς, aufert uelum Moyſes.

κατοπτριζόμενοι, ueluti in ſpeculo cernentes.

claritaté, tanquàm à Domini ſpiritu.] Moſes ſolus fruebatur gloria, hic autem, omnes qui credunt. Ille habet tegumentum propter Iudæorum imbecillitatem. Nos autem qui fidelibus doctrinam exhibemus, non opus habemus tegumento, ſed nuda facie gloriam Domini tanquam in ſpeculo cernimus, etenim incredulitatis lema minime ſumus impediti. Illinc autem non paruum gloriæ ſplendorem trahimus. Id autem eſt propriũ eorum qui mundum cor poſsident. Quemadmodum enim aqua perſpicua, eorum qui inſpiciunt aſpectum, & ipſius Solis circulum, & cœlorum conuexa effingit: ita etiam cor purum fit diuinæ gloriæ veluti quoddam ſpeculum, quod eam refert & exprimit. Ita etiam dixit Dominus. Beati qui ſunt mundo corde, quoniam ipſi Deum videbunt. A gloria autem dicit diuini ſpiritus, in gloriam noſtram, Pro eo quod eſt, illinc accipimus. Hoc enim ſubiunxit, tanquam à Domini ſpiritu. Et hinc etiam manifeſtum eſt quòd antea quoque ſpiritum Dominum appellauit.

ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν à gloria in gloriã καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος, tanquã a Domino ſpiritu. Ita enim legit Theodoret. κυρίου πνεύματος, cum diaſtole. ὀκεκαγαῖον τὰ ἐγκάτω θεον. Matth. 5.

CAPVT IIII.

IDEO habentes hanc miniſtrationem, iuxta quod miſericordiam conſecuti ſumus, non deficimus.] Apertè docuit ſe miniſtrationem ſpiritus appellaſſe prædicatores. Dicit autem ſe per ſolam Dei benignitatem eam eſſe conſecutum. Quamobrem, inquit, moleſta & aduerſa, quæ nobis accidunt, forti & generoſo animo ferimus. SED abdicamus occulta dedecoris.] Dicit circuncisionem, quam qui ex gentibus crediderant, prædicabant. Hoc etiam alibi dicit. Sed quæ erant mihi lucra, ea exiſtimaui propter Chriſtum detrimentum. Et rurſus. Verum etiam omnia reiectamenta exiſtimo, vt Chriſtum lucrifaciam. NON ambulantes in aſtutia, neque adulterantes verbum Dei, ſed in manifeſtatione veritatis commendantes noſmetipſos, ad omnem cõſciẽtiam hominum coram Deo.] Illos rurſus arguit quòd legis admixtione diuinam prædicationem corrumpant, & vtantur calliditate, & doctrinam non

οὐκ ἐκκακοῦμεν, nõ ignaui, puſilloq. & abiecto aío ſumus, κακὸς.n. pro ἄνανδρος accipitur. ἀπειπάμεθα reiecimus. Philip. 3. δολοῦντες, doloſè tractantes. ἐνώπιον θεοῦ in conſpectu Dei.

ſimpliciter tradant. Nos autem, inquit, veritatis teſtes habemus, & homines, qui ſapiunt rectéque ſentiunt, & eum ipſum qui inſpicit conſcientiam. Deinde quoniam dixerat, Nos vero omnes reuelata facie gloriam Domini tanquàm in ſpeculo repræſentamus: erant autem multi quos impediebat lema incredulitatis, & qui diuina intueri non poterant: neceſſario ſubiũxit. QVOD ſi etiam opertũ eſt Euangelium noſtrum; in iis qui pereunt eſt opertum.] Et ſuperius dixerat. Aliis odor mortis in mortem: aliis odor vitæ in vitam. IN quibus Deus.] Hic ponendũ eſt inciſum. HVIVS ſæculi excæcauit mentes infidelium vt non fulgeat illis illuminatio Euangelii gloriæ Chriſti qui eſt imago Dei.] Oſtendit incredulitatem eſſe hoc ſæculo circũſcriptam. In alia enim vita nuda omnibus veritas oſtẽditur. Deus autem eos excæcauit, nõ quòd ipſe eis incredulitatem immiſerit, ſed cum vidiſſet eorum incredulitatẽ, non permiſit vt viderent occulta myſteria. Ne dederitis,
Matth. 7. inquit, ſancta canibus: nec ieceritis margaritas ante
Math. 13. porcos. Et rurſus. Propterea in parabolis loquor eis, quòd videntes non vident, & audientes nõ intelligunt. Agnitione enim & fide opus eſt, vt ſint lucis participes. Imbecillis enim oculis Sol eſt inimicus. Chriſtum autem Dei imaginem, vtpote Deum de Deo, appellauit. In ſeipſo.n. Patrem oſtendit. Quam
Ioan. 14. obrẽ dicit, Qui me vidit, vidit Patrem. NON enim
noſtrum nõ eſt in Græco Theodor. noſmetipſos prædicamus, ſed Ieſum Chriſtum Dominum noſtrũ, nos autẽ ſeruos veſtros per Ieſum.] Hoc etiam dixit in priore. Ita nos exiſtimet homo, ſicut miniſtros Chriſti, & diſpenſatores myſteriorũ
Col. 4. Dei. Hic autem multo humilius de ſe locutus eſt, nõ
ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, qui dixit, ut ex tenebris lux luceret. τῆς δόξης gloriæ. ſolum enim ſe Chriſti ſeruum, ſed etiam fidelium, appellauit, propter ſuum in ipſum amorem. Hoc enim dixit illud, per Ieſum. QVONIAM Deus qui dixit de tenebris lumen ſplendeſcere, ipſe illuxit in cordibus noſtris ad illuminationem ſciẽtiæ claritatis Dei in facie Chriſti Ieſu.] Qui olim, inquit, verbo lucis naturam produxit, & dixit, fiat lux, is nunc non

illa,ſed ſua mentes noſtras illuſtrauit, vt ipſius gloriam per ipſum Chriſtum aſpiceremus.Illud autem, in facie Ieſu Chriſti,hûc habet ſenſum.Quoniã diuina natura ſub aſpectum non cadit, per ſumptam humanitatem diuina luce reſplendentem ,& ſulgura emittentem,aſpicitur,vt licet.Hinc autem etiam manifeſtum eſt , quòd Deus incredulis incredulitatem non immiſit,qui intelligentis lucis ſplendorẽ omnibus abundè præbuit: ſed ipſi quidem dilexerunt incredulitatem , ipſe autem eis, cum nollent aſpicere, radium non præbuit. HABEMVS autem theſaurum iſtum in vaſis fictilibus , vt ſublimitas ſit virtutis Dei, & non ex nobis.] Quandoquidem magna erant quæ de noui teſtamenti prædicatoribus dicta ſunt,grauiſsima autem ac difficillima ſuſtinere videbantur,neceſſario docuit quòd ea etiam Dei potentiam prædicant, & theſauro quidem comparat ſpiritus gratiam quæ data eſt:teſtæ autem,naturam corporis.Hoc autem ſignum eſt maximum Dei potentiæ,quòd cum ipſe innumerabiles plagas acceperit, theſaurum tamen non perdiderit. Deinde tentationum recenſet catalogum,& quòd eis reſpondet Dei oſtendit auxilium. IN omnibus tribulationem patimur , ſed non anguſtiamur , aporiamur , ſed non deſtituimur , perſecutionem patimur, ſed non derelinquimur,humiliamur,ſed non confundimur, deicimur,ſed non perimus.] Si enim nihil horum nos inuaderet,non eſſet oſtenſa diuinę potentiæ magnitudo,ſed quia videmur eſſe ſimiles arboribus , quæ in igne germinant, per hoc quod patientes illęſi ſeruamur,nos protegẽtis Dei potentiam prædicamus. Illud autem;Aporiamur, ſed non deſtituimur. Pro eo quod eſt,In rebus difficilibus,& quæ nullũ videntur habere exitũ,nos viam ſalutis inuenimus. SEMPER mortificationem Ieſu Chriſti in corpore noſtro circumferentes , vt & vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris.]Ita etiam dicit alibi.Si compatimur,vt & conglorificemur. SEMPER enim nos qui viuimus,in mortem tradimur propter Ieſum,vt

τοῦτον hunc.
ὑπερβολὴ exuperatia,eminentia.
ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλʼ οὐ στενοχωρούμενοι, ἀπορούμενοι, ἀλλʼ οὐκ ἐξαπορούμενοι.
In omnibus afflicti, ſed nõ ad anguſtias redacti,rerũ quidẽ difficultate & inopia preßi, ſed nõ ſe expediẽdi ratione deſtituti.
humiliamur ſed nõ confundimur , nõ eſt ĩ Græco Theodor.
κυρίου ἰησοῦ, *Domini Ieſu*
ἐν τῷ σώματι ἡμῶν *in corpore noſtro.*

& vita Ieſu manifeſtetur in carne noſtra mortali.] Ea autem de cauſa mortifera pro Domino pericula lubenter adimus, vt & vitæ eius ſimus participes & eam quæ eſt ad tempus vitam dantes, incorruptionem carnis adipiſcamur. Illud autem, ſemper, eſt ad perfectam compoſitionem. Voluit enim dicere, Nos enim qui viuimus. ERGO mors in nobis operatur; vita autem in vobis.] Pro veſtra enim ſalute pericula adimus. Cum periculis enim vobis doctrinam tradimus. Nobis autem periclitantibus: vos vita fruimini. Quoniã autẽ immortalis vitæ meminit: ea autem in ſpe verſatur: quod autem ſperatur non videtur; Propheticam vocem in memoriã reuocat, docens etiã ſanctos, qui olim fuerunt, fuiſſe fide illuſtratos. HABENTES autẽ eũdem ſpiritum fidei, ſicut ſcriptum eſt, Credidi propter quod locutus ſum, & nos credimus propter quod & loquimur.] Admodum autem appoſitè adduxit teſtimonium. Cùm enim beatus Dauid in præcedente Pſalmo dixiſſet, Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos à lachrymis, pedes meos à lapſu. Placebo Domino in regione viuentiũ: non videbatur autem ipſa regio; incipiens verſiculum qui ſequitur, dixit. Credidi, propter quod locutus ſum. Idem autem, inquit, ſpiritus & per illos locutus eſt, & per nos loquitur. SCIENTES quod qui ſuſcitauit Ieſum, & nos cum Ieſu ſuſcitabit, & conſtituet vobiſcum.] Dominus omnium gratia mortem ſubiit, vt omnes cum eo ſimus reſurrectionis participes. Credimus ergo quòd nos etiam per ipſum efficiet morte potẽtiores, & nos & vos ſimul adducet ad tribunal pertimeſcendum. OMNIA enim propter vos.] Credentes ſcilicet. Non dixit enim ſolummodo de Corinthiis: ſed dixit de omnibus qui dogma ſuſceperũt. VT GRATIA abundans per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam Dei.] Communis enim ſalutis curam gerens, diſpenſationem Chriſti Domini procurauit. Oportet ergo ei aſsiduè hymnis gratias agere. PROPTER quod non deficimus.] Non ſumus remiſsi, nec puſillo & abiecto animo, ſed omnia forti-

Pſal. 115.
Pſal. 115.
Pſal. 114.
τῷ ἀρεσῶ σαι, *vt placeam,*
cum Ieſu, διὰ ἰησοῦ, *per Ieſum.*
ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ
Vt gratia quæ abũdauit, per multorũ gratiarũ actionẽ redundet in gloriã Dei.
διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, *Quapropter non ſegnes & inaniſumus*

ter ferimus. SED licet is qui foris eſt noſter homo corrumpatur: tamen is qui intus eſt renouatur de die in diem.] Maximum enim lucrum facit anima quæ animi magnitudine vtitur. Deinde cum bonis quæ expectantur confert vitæ præſentis moleſtias. ID ENIM quod in præſenti eſt momentaneum & leue tribulationis noſtræ, ſupra modum in ſublimita te æternum gloriæ pondus operatur in nobis.] Et per hoc quidem, in momento oſtendit quàm ſit breue & ad tempus exiguum. Conferendo autem oppo nit ei quod eſt, in momento, hoc, nempe æternum. Leui autem & molli, graue, hoc eſt, id quod eſt maxi mi pretii, ei autem quod eſt ſupra modum, ad exupe rationem, afflictioni autem, non remiſsionem, ſed gloriam, quæ quidem ſunt multo maiora. Et quoniã hæc quidem videbantur, illa autem non apparebant, merito adiecit. NON contemplantibus nobis quæ videntur, ſed quæ non videntur. Quæ enim viden tur temporalia ſunt, quæ autem non videntur, æter na.] Ad tempus autem ſunt non ſolæ afflictiones, ſed etiam remiſsiones vitæ præſentis. Non oportet ergo in iis quæ ſunt caduca hærere, & mentem in eis defigere, ſed æternorum bonorum & fruitionem ex pectare

CAP. V.

SCIMVS enim quòd ſi terreſtris domus noſtra hu ius habitationis diſſoluitur, ædificationẽ ex Deo habemus, domum non manufactam æternam in cœ lis.] Terreſtrem domum appellat, huius præſentis vitæ traductionem: Tabernaculum autem corpus. Si ergo, inquit, finem acceperint præſentia, habemus domum non manu factam, æternam, cœleſtem. Etenim terreſtri quidem cœleſtem oppoſuit: ei autem quæ diſſoluitur, æternam, ei autem quæ ab hominibus conſtructa eſt, non manu factam. NAM ET in hoc ingemiſcimus, habitationẽ noſtram quæ de cœlo eſt ſuperindui cupientes.] Habitaculum hoc in loco vocauit incorruptionem. Ipſum autem de cœlo dixit, quoniam donum illinc ad nos demittitur. Non dixit autem, Indui, ſed, ſuperindui, quandoqui

τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν. *Quod .n. in momẽto leue eſt afflictionis noſtræ ſupra modum ad exuperationẽ æternum gloriæ pondus nobis efficit.*

μὴ σκοπούντων ἡμῶν, *nõ conſiderãtibus, & tanquã ſcopum proponentibus nobis.*

τοῦ σκήνους, *tabernaculi.*

τὸ οὐράνιον, *cœleſtem.*

οἰκητήριον ἡμῶν, *habitaculum noſtrum.*

dem non alio corpore induimur: ſed hoc quod eſt corruptioni & interitui obnoxium, incorruptionem induit. SI tamen veſtiti, & non nudi inueniamur.] Omnes enim homines incorruptionis indumento amicientur: ſed non omnes erunt diuinæ gloriæ participes. Nudos autẽ eos appellat, qui ſunt nudati gloria, inter quos ſeipſum quoque collocauit Apoſtolus, docens & Corinthios, & omnes homines vti moderatione. NAM & qui ſumus in hoc tabernaculo, ingemiſcimus grauati, eo quòd nolumus expoliari, ſed ſuperueſtiri.] Ingemiſcimus autem, non à corpore liberari cupientes, ſed ab eius affectionibus & perturbationibus liberi eſſe deſiderãtes. Non enim corpus exuere, ſed incorruptionem induere concupiſcimus. Sciemus autem quomodo hoc erit. VT abſorbeatur quod mortale eſt à vita.] Quemadmodum lux exoriens facit tenebras euaneſcere: ita etiã vita, in quam non cadit exitium & interitus, omnino tollit ac dolet corruptionem & interitũ. QVI autem efficit nos in hoc ipſum, Deus, qui dedit nobis pignus ſpiritus.] Noſtra è ſuperis effector ſic diſpenſauit, & cùm videret Adæ tranſgreſsionem, medicamẽtum vulneri conueniens parauit. Ipſe etiam nobis arram ſpiritus largitus eſt. Hoc autem poſuit, ex miraculis quæ fiebant per ſpiritum, veras eſſe de futuris promiſsiones oſtendens. AVDENTES igitur ſemper, & ſcientes quòd dum ſumus in hoc corpore, peregrinamur à Domino. Per fidem enim ambulamus, & non per ſpeciem. Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præſentes eſſe ad Dominum.] Non dicit quòd longè ſumus à Domino, dum ſumus huic mortali corpori coniuncti: ſed quòd non videmus nunc ipſum corporeis oculis, tunc autem & videbimus, & ſimul cum eo verſabimur. Nunc enim, inquit, non videmus eas res quæ expectantur: ſed eas per ſolam fidem cernimus, & propterea etiam deſideramus ab hoc corpore excedere, & cum Domino verſari. Docet autem per hæc, non timere mortem, ſed hinc diſceſsionem

ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, exui ſed ſuperindui.

ὁ καὶ δοὺς ἀῤῥαβῶνα, qui etiã dedit nobis arram.

θαῤῥοῦντες id eſt fidentes.

ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκ versantes in corpore.

θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν, confidimus autẽ & melius ducimus præſentes eſſe, ἐνδημῆσαι πρὸς κύριον, verſari apud Dominũ

facile & toleranter ferre. AT IDEO contendimus, ſiue abſentes, ſiue præſentes, placere illi.] Non ſufficit enim fides ad ſalutem, ſed conuenit benefactoré in omnibus colere & obſeruare. Hoc autem Contédimus, poſuit pro eo quod eſt, ſtudium & animi alacritatem adhibemus. Oſtendit autem etiam alia ratione eſſe neceſſariam virtutis poſſeſsioné. OMNES enim nos manifeſtari oportet ante tribunal Chriſti] Non dixit, ſiſti, ſed, manifeſtari. ſufficit autem hoc & ad eos qui mala ſua non ſentiunt admonendos, vt ſuorum peccatorum vulneribus medeantur, vt non ea fiant manifeſta omnibus. Et rurſus alia ratione auget metum. VT REFERAT vnuſquiſque propria corporis, prout geſsit, ſiue bonum, ſiue malû.] Cùm ſit enim iuſtus iudex, pro iis quæ in vita geſta ſunt, dabit vnicuique conuenientem remunerationem. Simul autem oſtendit tam quæ honorantur, quàm quæ puniuntur, animas vna cum corporibus retributionem accipere. SCIENTES ergo timorem Domini, hominibus ſuademus. Deo autem manifeſti ſumus.] Hunc timorem impendentem habétes, eos qui de nobis falſas habent opiniones, corrigere conamur, & noſtra quomodo ſe habeant docere, licet rectè ſciamus vniuerſorum Deum omnia inſpicere. SPERO autem & in conſcientiis veſtris manifeſtos nos eſſe.] Exiſtimo autem vos noſtra non egere oratione, vt qui inſtitutum & ſcopum noſtrum rectè ſciatis. NON iterum commendamus nos vobis: ſed occaſionem damus vobis gloriandi pro nobis, vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non corde.] Eos rurſus ſibi conciliauit, eis de ſua in ipſum affectione ferens teſtimonium, non, inquit, noſtra cauſa hæc dico, ſed vt ſciatis quomodo vos oportet veſtrum Doctoré defendere, & aduerſarios mendacii conuincere, qui veſte duplici induti ſunt, & alia quidem ſentiunt: alia verò loquuntur. SIVE enim mente excedimus, Deo: ſiue ſobrii ſumus, vobis.] σωφρονοῦμεν, hoc eſt temperantiam, ſeu moderationem, appellauit humilitatem ἐκστασιν, hoc eſt men

Χάριτοι αὐτῷ εἶναι, vt illi grati ſimus.

τὰ διὰ σώματος, quæ fiût per corpus, vet. interp. legit τὰ ἴδια.

εἴτε γὰρ ἐξέστημεν θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν ὑμῖν, ſiue. n. exceſsimus Deo ſiue moderati ſumus vobis

tis exceſſum,narrationem eorum quæ rectè geſſerat. Vtraque autem,inquit,facio,recta ductus ratione.

vrget, συνέχει, continet ſeu coercet.
κρίναντας, ſtatuentes.

CHARITAS enim Chriſti vrget nos:æſtimãtes hoc quòd ſi vnus pro omnibus mortuus eſt,ergo omnes mortui ſunt, & pro omnibus mortuus eſt Chriſtus, vt & qui viuunt, iam non ſibi viuant, ſed ei qui pro ipſis mortuus eſt,& reſurrexit.] Hæc rurſus priori conſequentiæ coniunxit. Cùm enim dixiſſet,Et ideo contendimus ſiue præſentes,ſiue abſentes,placere illi,neceſſario oſtendit cauſam dilectionis. Incendimur,inquit,dilectione in Chriſtum, reputãtes quòd cum nos omnes morti eſſemus obnoxii, ſolus pro nobis mortem ſubiit,vt ſpiritus vitam nobis procuraret.Qua de cauſa iuſtum exiſtimauimus ei viuere, & noſtram vitæ rationem ex eius legibus inſtituere, etenim nos ei hoc debemus.

Iam non, οὐκ ἔτι, non amplius.
ὥστε εἴτις ἐν χριστῷ καινὴ κτίσις, quare ſi quis in Chriſto noua creatura aut vt expo nit Theod. creatio. κτίσις enim vtrũque ſignificat.
ἰησοῦν χριστὸν Ieſum Chriſtum.

ITAQVE nos ex hoc neminem nouimus ſecundum carnem. Etſi cognouimus ſecundum carnem Chriſtum:ſed nunc iam non nouimus.] Cùm enim morte Domini mortem diſſolutam eſſe didicerimus, nullum deinceps hominẽ mortalem eſſe ſcimus Etſi enim ipſe quoque Dominus habuit corpus patibile, tamen poſt paſsionem, id à corruptione,interitu,& morte alienum effecit. SI QVA ergo in Chriſto noua creatura, vetera trãſierunt,ecce facta ſunt omnia noua.] Oportet ergo eos qui Chriſto crediderunt, tanquam in noua aliqua creatione vitam inſtituere,per ſanctiſsimũ enim baptiſmũ renouati,peccati ſeniũ exuimus. OMNIA autem ex Deo qui nos reconciliauit ſibi per Chriſtũ & dedit nobis miniſterium reconciliationis.] Dei ineffabilem benignitatem oſtendit. Non enim inquit ipſe nobis recõciliatus eſt,quamuis ipſe eſſet qui per tranſgreſsionem iniuria erat affectus,ſed nos ſibi reconciliauit, non hominem interceſſorem adhibens, ſed vnigenitum filium pacis interceſſorem conſtituens. Nobis etiam tradidit fauſtum reconciliationis nuntium.

ὡς ὅτι,Quandoquidem.

QVONIAM quidem Deus erat.] Hic eſt ponendum inciſum. IN CHRISTO mundum reconcilians ſibi.] Ipſe enim vniuerſorum Deus,per

Chriſtum cum hominibus reconciliatus eſt Et quomodo? NON reputans illis delicta ipſorum,& po- *καὶ θέμενος,*
ſuit,in nobis verbum reconciliationis.] Dedit pec- *& poſito in*
catorum remiſsionem,& nos elegit,miniſtros pacis. *nobis verbo*
PRO Chriſto ergo legatione fungimur.] Quoniã *recõciliatio*
dixit eum fuiſſe præfectum pacis miniſterio,neceſſa- *nis.*
rio adducit legationem. Et oſtendens eſſe fide dignã legationem,ſubiunxit, TANQVAM Deo exhortã te per nos.] Quanam autem legatione fungitur? OBSECRAMVS pro Chriſto recõciliamini Deo.] Sufficiunt quæ dicta ſunt,etiam ad eos qui ſunt valde peruicaces pudore afficiendos. Primum enim dixit,quòd illo interfecto non modo non ſuccenſuit, ſed nos etiam legatos miſit, vt omnibus hominibus perſuaderet & eius clemẽtiam reuereri, & Chriſti cędis admoneri,& creatori reconciliari,& Deo & Domino. Adiicit autem etiam iis quæ prædicta ſunt,paſſionis ignominiam. EVM qui nõ nouerat peccatũ, pro nobis peccatum fecit,vt nos efficeremur iuſtitia Dei in ipſo.] Cùm enim à peccato liber eſſet,mortem peccatorum ſubiit,vt hominum peccatum ſolueret, & id vocatus quod nos eramus, nos fecit id quod erat:Iuſtitiæ.n.nobis opes donauit. CAP. VI. *μὴ δέξασθαι,*

ADIVVANTES autem exhortamur,ne in vacuũ *ne receperi-*
gratiam Dei recipiatis.] Quoniam enim dixerat *tis.*
pro Chriſto legatione fungimur,neceſſario docet, quòd qui legatione funguntur, eis opem ferunt quos exhortantur,vt diuinæ gratiæ lucrum accipiãt & non vacuam & inanem diſpenſationem oſtendãt, ei vitam contrariam præ ſe ferentes. Dicit enim: TEMPORE accepto exaudiui te,& in tempore ſa- *Eſa.49.*
lutis adiuui te.] Cùm ita fuit vſus prophetico teſtimonio,adhortationem amplificat. ECCE nunc tẽ- *εὐπρόσδεκτος,*
pus acceptabile,ecce nunc dies ſalutis.] Vita enim *acceptũ.*
tendit ad finem,& niſi nunc fuerimus ſalutis participes: poſtquam hinc exceſſerimus, ea deſtituemur. Deinde perſequitur labores quos pro illorum vtilitate ſuſcepit. NEMINI dantes vllam offenſionem: vt non vituperetur miniſterium noſtrũ;ſed in omni-

συνιστῶντες, exhibentes, διάκονοι, miniſtri, ὑπομονῇ, tolerantia. θλίψεσι, afflictionibus

bus exhibeamus nos, ſicut Dei miniſtros.] Adhibetur enim à nobis opera, vt ne minimam quidem vlli offenſionem præbeamus, ſed nos ipſos omnino Dei miniſterio dignos oſtendamus. Quænam ſunt autem ſpecies huius miniſterii? IN multa patientia in tribulationibus, in neceſsitatibus, in anguſtiis, in plagis & carceribus, in ſeditionibus.] Variè dixit ea quæ extrinſecus inuadunt. Adiicit autem laboribus inuoluntariis eos quoque quos ſua ſponte ſuſcepit. IN laboribus, in vigiliis, & ieiuniis, in caſtitate, & ſcientia, in longanimitate, & ſuauitate in ſpiritu ſancto, & charitate non ficta, in verbo veritatis, & virtute Dei.] Neque enim erat contentus iis quæ ei extrinſecus afferebantur moleſtiis, ſed ipſe etiam excogitabat quomodo ſuum corpus caſtigaret, vt qui non ſolum ieiunaret, ſed etiam vigilaret, & manibus laboraret. Hoc enim dicit, In laboribus. ἁγνότητα autem, hoc eſt puritatem, vocat pecuniæ contemptum. Neq. enim vſum neceſſarium accepit à Corinthiis. Cognitionem verò ſeu ſcientiam, vt puto, vocat doctrinam, nam & ipſa quoque eſt laborioſa. Deinde longanimitatem ſeu lenitatem in alienos, benignitatem in ſuos. Sanctiſsimi ſpiritus obſeruantiam, eius enim nutum ſequebatur. Non fictam autem charitatem vocat ſinceram & germanam, quæ non in figura cernitur, ſed reipſa confirmatur. Sermonem autē veritatis, prædicationem pietatis. Omnia autem diuinæ potentiæ attribuit, ea enim adiuuante ſe in his omnibus rectè geſsit. PER arma iuſtitiæ à dextris & à ſiniſtris, per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt ſeductores, & veraces: ſicut qui ignoti, & cogniti, quaſi morientes, & ecce viuimus, vt caſtigati, & non mortificati: quaſi triſtes, ſemper autem gaudentes: ſicut egentes, multos autē locupletantes: tanquam nihil habentes, & omnia poſſidentes.] Omnia pugnant ex diametro, gloria & ignominia, maledictum & laus, mors & vita, gaudiū & triſtitia. Sed tamen & hæc & illa eſſe arma iuſtitiæ pronunciauit, & per ea quę ſunt contraria vnam vir

ἁγνότητι, puritate. ſuauitate, χρηστότητι, benignitate λόγῳ, ſermone. δυνάμει, potentia

ἀτιμίαν, ignominiā. διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας, per maledictum ec laudem, θανατούμενοι morte affecti. παιδευόμενοι? πενθοῦντες?

πτωχοί, mendici.

tutem contemperauit. Nam neque gloria eum extulit, neq. ignominia deiecit, nec eum laus inflauit, nec maledictum excruciauit. Sed per contraria ingrediens, manſit immutabilis. Dextra autem vocat ea quæ animo grata eſſe videntur: ſiniſtra autem quæ ſunt contraria ab ea quæ eſt de rebus opinione imponens nomina. Iure autem admiranda ſunt ea quæ ſunt in fine. Cùm enim dixiſſet, VT mendici, non ſubiunxit, Neceſſariis autem abundantes: ſed, Multos autem locupletãtes: Ab omnibus enim pecunias colligens, mittebat ad pauperes: & qui nihil habebat, cuiuſuis piæ domus erat dominus. OS noſtrum patet ad vos Corinthii: cor noſtrum dilatatum eſt.] Veſtri amor hæc me cogit dicere, omnes enim vos in meipſo circunfero, talis eſt enim natura charitatis, eorum qui illam poſſident corda lata efficit. Hoc autem ſignificant ea quæ conſequuntur. NON anguſtiamini in nobis.] Qui enim eſt hoſtili in aliquem animo, vel ipſam eius memoriam è cogitatione ſua eiicit. SED anguſtiamini in viſceribus veſtris.] Eos maximi criminis accuſauit, vt qui eos in ſui cordis lati ſundia ſe recepiſſe oſtenderit, illos autem coarguerit, quòd nolint ſimili vti remuneratione, ſed in vno homine ſint anguſti. Vnde ſubiunxit. EANDEM autem habentes remunerationem, tanquam filiis dico.] Quoniam accuſatione eos pupugit, eos filiorum appellatione mitigat DILATAMINI & vos, nolite iugum ducere cum infidelibus.] Reddite mihi æqualem dilectionem. Ne imitemini boues qui in alio deflectunt & iugum trahunt, incredulorum fraudem veſtræ doctrinæ præferentes. QVAE enim participatio iuſtitiæ cũ iniquitate, aut quæ ſocietas luci ad tenebras? Quæ autem conuentio CHRISTI ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli? Quis autem conſenſus templo DEI cum idolis?] Per hæc autem omnia oſtendit contrarios magiſtros eſſe iniquitatis & tenebrarum cõciliatores, & miniſtros diaboli. Belial enim appellauit Diabolum. VOS enim eſtis templum DEI viui.] Deinde Prophetico te-

ἀνέῳγε apertum eſt.

μὴ στενοχωρεῖτε, ne ſitis anguſti.

τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω, eandem autẽ remunerationem tanquam filiis dico.

ἑτεροζυγοῦντες aliam in partem iugum ducentes.

ſtimonio oſtendit verum eſſe quod dicit. SICVT dicit DEVS. Quoniam inhabitabo in illis:& inambu-
Leuit.26. labo inter eos,& ero illorum DEVS: & ipſi erunt mihi populus. Propter quod exite de medio eorum:
Eſa.52. & ſeparamini,dicit Dominus,& immundum ne tetigeritis:& ego recipiam vos, & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios, & filias, dicit Dominus
Hier.31. omnipotens.] Cùm per Propheticã doctrinã eos cũ aduerſariis congreſsionẽ ſic fugere docuiſſet, & diuinis promiſsionibus eos eſſet conſolatus, affert etiam ipſe ſuam admonitionem.

CAP. VII.

HAS ergo habentes promiſsiones Chariſsimi, mundemus nos ab omni inquinamento carnis, & ſpiritus perficientes ſanctificationem in timore Dei.] Spiritum hic vocat animam. Spiritus autem inquinamentum, communionem idolorum. Inquinamentum verò carnis; actionum iniquitatem. CAPITE nos. Neminem læſimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.] Non dicit cõtraria, eos quidem aliquando laudans, aliquádo verò reprehendens, nam & in nonnullis ſe rectè gerebant: & peccabant vt homines, & propter illa quidem laudat: propter hæc verò reprehendit. Eius autem ſcopus eſt & inſtitutũ, per laudes & vituperationes ipſos ad ſummam ac perfectam exercere philoſophiam. Hic autem innuit fuiſſe aliquos ab aliis impoſtoribus inductos, qui quas aduerſus ipſum attulerant calumnias admiſerant. Vnde ſe defendens, dicit, Neminem corrupimus. Non rem noſtram propter plura habendi cupiditatem auximus. Pro eo quod eſt. Nec verbis fraudulentis vſi ſumus, mendaciũ veritati admiſcentes: nec propter pecuniam prædicauimus. Illud autem, Capite, dicit iis qui ſunt anguſti, & charitatem non poſsident. Hoc enim ſuperius quoque dixit. Dilatamini & vos. Quoniam autem dixit. Non cum vllius iniuria rem noſtram per plura habendi cupiditatem auximus, neceſſario ſubiunxit. NON ad condemnationem veſtram dico. Pro eo quod eſt, non hæc dixi, vobis ſordes exprobrans. Prædiximus enim

ἁγιωσύνην, ſanctitatẽ.

οὐδένα ἠδικήσαμεν, neminem iniuria affecimus.

οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, non rem noſtram propter plura habendi cupiditatẽ auximus cum vllius iniuria.

προείρηκα γὰρ prædixi enim.

quòd in cordibus noſtris eſtis ad commoriendum & conuiuendum. Multa mihi fiducia eſt apud vos.] Vt patri apud filios: præceptori apud diſcipulos. MVLTA mihi gloriatio pro vobis.] De vobis enim glorior:& fidem veſtram vbiq. prædico. REPLETVS ſum cõſolatione,ſuperabundo gaudio in omni tribulatione noſtra.] Veſtra.n.recordatio omnis cõſolationis mihi cauſa eſt. Deinde rurſus tentationes exponit. NAM & cum veniſſemus in Macedoniã, nullam requiem habuit caro noſtra: ſed omnem tribulationẽ paſſi ſumus,foris pugnæ,intus timores.] Non ſolum enim me exercuit & retinuit ea quæ cũ aduerſariis ſuſcepta eſt contentio: ſed eorum etiam qui imbecilliores erant me cura anxit. Verebatur.n. ne ſe ad deteriora conuerterent. SED qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos DEVS in aduentu Titi.] Hic eſt eius ſcopus,& beati Titi virtutẽ oſtendere,& eorum in ipſum dilectionem inflammare. Is enim has ferẽdi literas miniſterio functus eſt, & ideo dixit,quod cum apparuiſſet, ſuffecit ad malorum impetum diſcutiendum. NON ſolum autem in aduentu eius,ſed etiam in conſolatione qua conſolatus eſt in vobis,referẽs nobis veſtrum deſiderium, veſtrum fletum,veſtram æmulationem pro me.] Mihi etiam auxit lætitiam iis quæ de vobis narrauit,renunciauit enim quomodo deſideraretis me videre:& quo modo admiſſa delicta ægrè ferretis, & quantam pro me cum aduerſariis meis æmulationem ac contentionẽ ſuſcepiſtis. ITA & magis gauderẽ, quoniã etſi vos contriſtaui in epiſtola,non me pœnitet,etſi pœniteret.] Hæc.n.cũ reſciuiſſem,maximã accepi lætitiam, etſi valde dolerẽ quòd vos moleſtia afficere coactus ſim per illas literas. VIDENS quod epiſtola illa,et ſi ad horam vos contriſtauit:nunc gaudeo non quia contriſtati eſtis,ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam.Contriſtati.n.eſtis,ſecundũ DEVM, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.Etſi.n.illæ literę vos ad tempus triſtitia affecerunt, ſed vobis maximam vtilitatẽ attulerunt.Ego autem gaudeo, vt qui

πολλή μοι ἐστὶ παρρησία πρὸς ὑμᾶς, multa mihi libertas loquendi apud eos.

ἄνεσιν, remiſſionem.

ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ſed in omnibus afflicti. Hebraiſmus participium pro verbo.

ἀναγγέλλων, annuntias.

ζῆλον.

βλέπω γὰρ, uideo enim.

non nudam triſtitiam,ſed triſtitiæ fructum videam. Illa.n.triſtitia germinauit laudabilem pœnitentiam. QVAE enim ſecundum DEVM triſtitia eſt,pœnitentiam in ſalutem ſtabilem operatur. Sæculi autem triſtitia mortem operatur.] De peccatis enim dolere, veram ſalutem comparat. Mundi autem triſtitiam vocauit,quæ pro pecuniæ iactura,pro filiorum vel vxorum morte ſuſcipitur, cuius immoderatio ſcit mortem afferre. Quocirca ſæpe etiam pœnitentia ducuntur,qui ſupra modum luxerint. Qui autē peccatum deflent,etiamſi immoderatè luxerint, lætitia fruuntur, pœnitentiam minimè admittentes.

ἀμεταμέλητον, non pœnitendam. κατεργάζεται effecit. κόσμου, mundi.

κατειργάσατο σπουδὴν effecit ſtudiū

ECCE enim hoc ipſum ſecundum DEVM contriſtari vos,quantam in vobis operatur ſolicitudinem, ſed defenſionem, ſed indignationem, ſed timorem, ſed deſiderium,ſed æmulationem, ſed vindictam.] Cùm enim literarum reprehenſionem ſuſcepiſſetis, omne quidem ſtudium ad excuſationem contuliſtis, aduerſus eos autem,qui peccarant indignationem armauiſtis:diuinum verò metum ſuſcepiſtis, quinetiā nos ardentius quàm anteà deſideraſtis, iuſta autem ſuſcepta æmulatione, pro legibus quas tranſgreſſi eſtis luxiſtis. IN omnibus exhibuiſtis vos incontaminatos eſſe in negotio.] Apertè oſtendiſtis vos nō eſſe lætatos iis quæ ab illis malè facta ſunt.Hoc enim dicit illud, VT puri eſſetis. IGITVR etſi ſcripſi vobis,non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui paſſus eſt,ſed ad manifeſtandam ſolicitudinem veſtram pro vobis coram DEO.] Vt oſtenderit rerum exitus,illam veſtra cauſa epiſtolam ſcripſimus,vt veſtra in nos aperiretur affectio.Eum autem qui fecit iniuriam;dixit eum qui eſt fornicatus. Eum autem qui paſſus eſt,Patrem.Nam vel mortuus iniuria affectus eſt,cum violatū eſſet eius cubile. IDEO conſolati ſumus. In conſolatione autē noſtra abundantius magis gauiſi ſumus ſuper gaudio Titi, quia

συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι, conſtituiſtis vos ipſos ut puri eſſetis.

διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου.

Propterea conſolationem accepimus propter conſolationem veſtram; abundantius autem potius gauiſi ſumus propter gaudium Titi,

refectus

refectus eſt ſpiritus eius ab omnibus vobis. Etſi quid apud illum de vobis gloriatus ſum, non ſum confuſus.] Valde autem lætatus ſum quòd Titus veſtri memoriam in animo geſtaret, omnium veſtrum charitatẽ prædicans, & experientia didicit vera eſſe quæ à me ſæpe de vobis dicta ſunt. SED ſicut omnia vobis in veritate locuti ſumus, ita gloriatio noſtra, quæ fuit ad Titum, veritas facta eſt.] Nihil enim vnquam falſi dicere in animum induximus: ſed vobis etiam veram doctrinam tradidimus: & veſtras laudes veritate exornauimus. ET viſcera eius abũdantius in vobis ſunt, reminiſcentis omniũ veſtrum obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepiſtis illum.] Admodum bene autem in vos affectus eſt, & veſtri nunquam obliuione delendam memoriam circunfert, narrans quidem quomodo eius ſuaſionibus ceſſeritis, & quantum ei præmium obtuleritis, qui eum vt patrem honoretis, & tanquam ſpiritalem præſidem vereamini. GAVDEO, quòd in omnibus confido in vobis.] Ego autem lætitia plenus ſum, quòd vos fidenter arguo & increpo: & rurſus dum vos laudo, à veritate non excido. Oportet ergo nos etiam, tam qui docemur, quàm qui docemus, hinc vtilitatis characterem ſeu exemplum ſumere, & doctorem quidem imitari doctorem orbis terrarum, & in tempore arguere, & increpare opportunè, & admonere, & hortari, & excitare laudibus: eos autem qui doctrina fruuntur, parẽre iis qui docent, & cum deſiderio & timore doctrinæ fluenta ſuſcipere, & per eiuſmodi irrigationem, ferre Seruatori Christo fructum. Cum quo ſanctiſsimo ſpiritui gloria, honor, potentia, nunc, & ſemper, & in ſæcula ſæculorum.
Amen.

ὅτι εἰ, quod etſi.
οὐ κατῃσχύνθην, no ſum pudore affectus.
ἐπὶ τίτου, apud Titũ.
εἰς ὑμᾶς, in vos.
ἀναμιμνησκομένου, in memoriam reuocantis.
χαίρω οὖν, gaudeo ergo

TOMVS SECVNDVS.

CAPVT VIII.

NOTAM autẽ facimus vobis fratres gratiam Dei, quæ data eſt in eccleſiis Macedoniæ.] Poſtquam ſuperiora de beato Tito expoſuit, & laudibus eos ſatis præparauit, ſubiunxit. GAVDEO quòd in omnibus confido vobis.] Rebus autem ipſis ſuam fiduciam oſtendit: & vt ſanctis prouideant adhortatur. Ac primũ quidem Macedonũ ſinceram fidem exponit, & quæ pro ea certamina ſuſceperint, & quàm magno & excelſo animo fuerint in paupertate. Dei autem gratiam vocauit bonorum poſſeſsionem, non liberum arbitrium eiiciens, ſed docens quòd per diuinum auxilium cogi poſſunt opes virtutis. QVOD in magno experimento tribulationis abundantia gaudii ipſorum fuit, & altiſsima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.] Maximum eis texuit encomium. In animi enim ægritudine eos trãquillo animo oſtendit, & in extrema paupertate eſſe magnificentia diuites. Cùm enim fluctibus vndiquaque obruerentur, vt qui ſecundis fluctibus feruntur gaudent & cum eorum quæ ſunt neceſſaria inopia laborent, oſtendunt animi magnitudinem, tanquam qui diuitiis affluant. QVIA ſecundum virtutem, teſtimonium illis reddo, & ſupra virtutem voluntarii fuerunt, cum multa exhortatione obſecrãtes nos gratiam & cõmunicationem miniſterii in ſanctos.] Fero enim eis teſtimonium quòd animi promptitudine vires vicerunt, & noſtram adhortationem anticiparunt, ipſi nos rogantes vt ſanctorum ſubuentionis curam gereremus. Gratiam autem & communicationem vocauit eiuſmodi ſubuentionem, per vtraque docens eſſe lucrum eius qui impertit. Qui enim ſubſidium ferunt, erunt ſubſidii ſocii & participes.

γνωρίζω δὲ, ſignifico aũt. fratres, non eſt' in Græco Theod.

δοκιμῇ, probatione.

θλίψεως, afflictionis.

ἡ κατὰ βάθους, profunda, ſeu quæ eſt ἐν profundo.

κατὰ δύναμιν, pro viribus.

ὑπὲρ δύναμιν ſupra vires.

αὐθαίρετοι, ſua ſponte.

δεόμενοι ἡμῶν τὴν χάριν, rogantes nos gratiam.

κοινωνοὶ διαγινομένων οἱ διαπει[illegible]

ET NON ſicut ſperauimus, ſed ſeipſos dederunt, primum Domino, deinde nobis, per voluntatē Dei, ita vt rogaremus Titum, vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vobis etiam gratiam iſtam.] Illud, non ſicut ſperauimus, non dicit de ſententia, ſed de pecuniæ multitudine, reſpiciētes expectauimus nos parum pecuniæ collecturos, ſed paupertatem vicit magnificentia, eorū autem cauſa erat amor in Deū, ſe.n. Deo dedicauerant, & nobis itidem, vt Dei miniſtris. Cùm ergo hoc eorū ſtudiū vidiſſemus adhortati ſumus Titū, vt ad vos curreret, & quæ præceſſerat doctrinæ finem imponeret. Cùm eos Macedonū laudibus ſic excitaſſet, inſtitutionem deinceps incipit. SED ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & ſciētia, & omni ſolicitudine, inſuper & charitate veſtra in nos, vt & in hac gratia abundetis.] Spiritales gratias eis in mentē reuocauit. Aliū.n. per ſpiritū datur ſermo ſapientiæ, alii autem ſermo ſcientiæ, ſecundum eundem ſpiritum. Alii autem fides in eodem ſpiritu. De mutua etiam dilectione eis tulit teſtimonium, per laudationem eis magnificentiam procurans. NON quaſi imperans dico, ſed per aliorum ſolicitudinem, etiam veſtræ charitatis ingenuum bonum comprobans.] Hæc autem dixi, non iubens, ſed conſulens, & probatos volens ac ſpectatos efficere, ea enim de cauſa etiam oſtendi Macedonum animi promptitudinem. Deinde adducit maximum exemplum. SCITIS enim gratiam Domini noſtri Ieſu Chriſti, quòd propter vos egenus factus eſt, cū eſſet diues: vt illius inopia vos diuites eſſetis.] Reſpicite enim ad vniuerſorum effectorem & Dominū vnigenitum Dei filium, qui cauſa noſtræ ſalutis extremam paupertatem ſuſcepit, quæ ex paupertate oriuntur nobis diuitias procurans. ET conſilium in hoc do. Hoc enim vobis vtile eſt, qui non ſolum facere ſed & velle cœpiſtis ab anno priore, nunc autem & facto perficite, vt quemadmodum promptus eſt animus voluntatis, ita ſit etiam perficiendi ex eo quod habetis.] Hæc autem dico veſtræ vtilitatis cu

πάσῃ σπουδῇ, omni ſtudio ſeu diligētia.

καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ et ea quæ ex vobis in nos eſt charitate.

σπουδὴν, ſtudiū. τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων. veſtræ charitatis ſinceritatē probans.

προθυμίαν τοῦ θέλειν, animi prōptitudo ad volendum, ita ſit etiā ad perficiendum.

τὸ ὑμῶν περίσ-σευμα, εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρη-μα, ἵνα γένη-ται καὶ τὸ ἐκεί-νων περίσσευ-μα, εἰς τὸ ὑ-μῶν, ὑστέρη-μα. Veſtra abũdantia, ad id quod illis deeſt, ut ſit etiã illorũ ſuperabũdãtia, ad id quod vobis deeſt.

Exod. 16.

ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε, καὶ ὁ τὸ ὀλίγον οὐκ ἠλαττόνησε, Cui multũ, nõ ſuperfuit et cui parũ, minus nõ habuit.

ram gerens,& veſtri animi promptitudinem cognoſcens,eam enim iam olim nobis aperuiſtis. Oportet ergo animi promptitudini rerum quoque accedere teſtimonium.Per id enim quod eſt velle,animi prõptitudinem ſignificauit. Ita enim interpretatur in iis quæ ſequuntur. SI enim voluntas prompta eſt, ſecundum id quod habet accepta eſt,non ſecundum id quod non habet.] Oportet enim eſſe perfectam animi promptitudinem, ea autem quæ offeruntur ſolet viribus metiri vniuerſorum Deus, non enim quantitatem ſed mentis qualitatem reſpicit. NON enim vt aliis ſit remiſsio, vobis autem afflictio: ſed ex æqualitate,in præſenti tempore,veſtra abundantia,illorum inopiam ſuppleat,vt & illorum abundantia veſtræ inopiæ ſit ſupplementum, vt fiat æqualitas,ſicut ſcriptum eſt,Cui multum, non abundauit: & qui modicũ,non minorauit.] Perfectionem quidem definit Dominus omni ex parte perfecto pecuniæ contemptu & voluntaria paupertate. Docuit tamen,quòd etiam abſque perfectione, poteſt quiſpiã æternam vitam conſequi. Ab adoleſcente enim interrogatus, Quid faciens vitam æternam poſsidebo, perfectionis doctrinam non ei ſtatim tradidit: ſed alia præcepta in memoriam reuocauit.Cum autem ille dixiſſet,ſe omnia impleſſe,tunc vt à curis remotam & poſſeſsionibus carentem vitam ſequeretur,hortatus eſt. Hæc cum didiciſſet diuinus Apoſtolus,non quæ magna ſunt ſtatuit, ſed imbecillitate animi leges metitur. Quocirca dixit. Non vt aliis remiſsio: vobis autem afflictio,& iuſsit vt impertirent ex iis quæ ſuperabant:& lucrũ quod ex eo prouenit oſtendit. Vt etiam illorum ſuperabundantia ſit ad id quod vobis deeſt. Retributio, inquit, erit maxima:& dantes quæ ſunt minora, quæ ſunt maiora accipietis.Laude enim dignæ tolerantiæ cum eis eritis participes. Valde autem opportunè adiecit etiam teſtimoninm, etenim in collectione mannæ eandem æqualitatem oſtendit Dominus, nihil enim profuit ei qui plus collegerat.Munificus enim Deus

dono menſuram coniunxit. GRATIAS autē ago Deo, qui dedit eandem ſolicitudinem pro vobis in corde Titi, quod exhortationem quidem ſuſcepit: ſed cum ſolicitior eſſet, ſua voluntate profectus eſt ad vos.] Rurſus Titi amorem in ipſos ſignificauit, hoc agens vt illius ſuaſionibus eos obedientiores efficiat. MISIMVS etiam cum illo fratrem noſtrū, cuius laus eſt in Euangelio per omnes eccleſias, nō ſolum autem, ſed & ordinatus eſt ab eccleſiis comes peregrinationis noſtræ in hanc gratiam, quæ adminiſtratur à nobis ad Domini gloriam & deſtinatam voluntatem noſtram.] Hæc quæ dicta ſunt, beatiſſimum Barnabam deſcribunt. Ipſe enim etiam Antiochiæ cum beato Paulo ordinatus eſt, cum dixiſſet diuinus ſpiritus, ſegregate mihi Barnabam & Saulum ad opus ad quod vocaui ipſos, & Hieroſolymis poſtea vnà cū ipſo cum diuinis Apoſtolis fœdus iniit. Petrus enim, inquit, & Iacobus, & Ioannes, qui videbantur eſſe columnæ dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis: vt nos quidem ad gentes: illi autē ad circumciſionem. Vt ſolorum autem pauperum meminiſſemus, eos in præſentia in memoriam reuocauit. Dixit enim. Comes peregrinationis noſtræ ordinatus eſt cum hac gratia quæ adminiſtrata eſt à vobis, hoc eſt, ſanctorum ſubſidio. Deinde ſubiūxit AD ipſius Domini gloriam, & noſtram animi promptitudinē.] Ipſe enim propterea laudatur, nos autē noſtram animi promptitudinem oſtendimus. Dicit etiam qua nam de cauſa tantum virum miſerit. VITANTES hoc ne quis nos vituperet in hac plenitudine quæ miniſtratur à nobis.] Venit enim nobis in mentem vt ſuſpicemur, ne quis collectæ pecuniæ videns multitudinem, aliquid aliud exiſtimet, ea de cauſa multos, eoſque admirabiles viros, ad huius miniſterii ſocietatem adſumo. PROVIDEMVS enim bona, non ſolum coram Deo, ſed etiam coram hominibus.] NON contenti enim ſolo Domini teſtimonio, volumus etiam homines ea quæ in nobis bona ſunt cognoſcere, & ex ea re fructum perci-

σπουδὴν, ſtudiū. σπουδαιότερος, ſtudioſior. αὐθαίρετος, ſua ſponte συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ, vna autē cū illo miſimus.

Σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, cū hac gratia.

αὐτοῦ κυρίου, ipſius Domini.

Act.23.

προθυμίαν ὑμῶν, noſtrū animi promptitudinem.

Act. 13.

puto eſſe legēdū, μνημονεύοιεν meminiſſent: non μνημονεύομεν meminiſſemus.

προνοούμενοι τὰ καλά, curā gerentes eorum quæ ſunt honeſta

pere. MISIMVS autem cum illis & fratrem noſtrum, quem probauimus in multis ſæpe ſolicitum eſſe, nunc autẽ multo ſolicitiorem confidentia multa in vos.] Hunc quidẽ etiam laudauit: non declarauit autem quiſnam ſit. Quidam dicunt eum eſſe Apollo, quãdoquidem eum etiam miſſurum eſt pollicitus in priore epiſtola. SIVE pro Tito, qui eſt ſocius meus, & in vobis adiutor, ſiue fratres noſtri Apoſtoli eccleſiarum, gloria Chriſti.] De Tito ergo hoc dico, quòd fuit mihi etiam prędicationũ ſocius, & eſt ad veſtram vtilitatem adiutor. De aliis autem, quòd ſunt fratres veſtri, & eccleſiarum Apoſtoli, & gloria Domini Chriſti: Qui enim vident eorum virtutis ſplendorem, laudant Deum qui ab eis prædicatur. OSTENSIONEM ergo quæ eſt charitatis veſtræ, & noſtræ gloriæ pro vobis, in illos oſtendite in facie eccleſiarum.] Charitatis ergo veſtræ omnes opes aperite: & meas veſtri laudes cõfirmate. Omnes enim eccleſias per hæc honoraueritis.

CAPVT IX.

NAM de miniſterio quod fit in ſanctos, ex abundanti eſt mihi ad vos ſcribere.. Scio enim promptum animum veſtrum: pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaia parata eſt ab anno præterito.] Cùm illa de iis quæ ad neceſſitatẽ ſubminiſtrabantur eſſet perſecutus, ſuperuacaneam vocauit ad munificentiam exhortationem: non ſuperuacaneam reuera exiſtimans, ſed hac compendiaria dicendi ratione ad maiorem munificentiam excitans. Qua de cauſa & de eorum animi promptitudine tulit teſtimoniũ, & eam dicit olim Macedonibus ſignificaſſe, ita vt illi ex eo fierent promptiores. Hoc enim ſubiungit, ET veſtra æmulatio prouocauit multos.] Aequum eſt autem vti diuinum Apoſtolũ admiremur, eius ſpiritalem contemplãtes ſapientiã. Per Corinthios enim Macedonas: Per Macedones vero Corinthios ad bonum opus adhortatus eſt. MISIMVS autem fratres: vt ne quod gloriamur de vobis euacuetur in hac, vt, quemadmodum dixi, pa-

σπουδαῖον diligentem. σπουδαιότερον diligẽtiorẽ. καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργὸς, & in vos cooperator. quæ, non eſt in Græco, ſed tantum articulus τ. περιττόν ἐστὶ eſt ſuperuacaneum. τὴν προθυμίαν ὑμῶν, veſtrã animi promptitudinem. ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς ἵνα μὴ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ, miſi autẽ fratres, ne gloriatio noſtra de vobis inanis fiat in hac parte

rati ſitis:ne cum venerint Macedones mecum,& inuenerint vos imparatos,erubeſcamus nos, vt non dicamus vos,in hac ſubſtantia.] Oſtendit ſe laborare,& ne falſi arguantur laudes, timere: vt & ſuæ, & Magiſtri gloriæ curam gerentes,efficiantur munifici ad pecuniam impertiendam. NECESSARIVM ergo exiſtimaui rogare fratres, vt præueniãt ad vos & præparent repromiſſam benedictionem hanc paratam eſſe,ſic quaſi benedictionem, non tanquam auaritiam.] Impertitionem nequaquam vocauit humanitatem,ſed gratiam,& communicationem,& benedictionem. Iubet autem eam fieri cum lætitia. Hoc enim dixit, Quaſi benedictionem, & non tanquam auaritiam. Qui enim eſt auarus,excruciatur. Qui autem eſt magnificus,lætatur. Quoniam autem mentis libertati communicationis menſuram credidit,de eo neceſſario ſuadet ea quæ ſunt cõſentanea. HOC autem dico,qui parcè ſeminat,parcè & metet, & qui ſeminat in benedictionibus de benedictionibus & metet.] Trãſlatione admodũ aptè vſus eſt:& talẽ munificentiã nominauit ſemẽ, beneficẽtię fructũ multiplicem ſignificans. Oſtẽdit etiã eos,qui vtũtur parſimonia, cum dicit meſſem ſeminis quãtitatem conſequi. Deinde rurſus arbitrio relinquit. VNVSQVISQVE prout deſtinauit in corde ſuo:non ex triſtitia,aut ex neceſsitate. Hilarem enim datorem diligit Deus.] Hoc etiam ſcribens ad Romanos,dixit,Qui miſeretur in hilaritate. Oportet enim animi alacritatẽ ſuppeditationem pecuniæ præcedere. Deinde eis bene precatur,paternam beneuolentiam oſtendens. POTENS eſt autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis.vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes,abundetis in omne opus bonum,ſicut ſcriptum eſt, Diſperſit, dedit pauperibus iuſtitia eius manet in ſæculum ſæculi.] Et diuinorum donorum diuitias,& bonorum & ex virtute factorum copias eis petiit. Omnem enim gratiam dicit dona,ſeu chariſmata. Opus autem bonum ſpecies virtutis. Opportunè autem adduxit etiam Propheticum teſti

μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ μακεδόνες, ne vtiq. ſi venerint Macedones. καταισχυνθῶμεν, pudore afficiamur. Poſt ſubſtãtia, deeſt, gloriationis προκατηγγελμένην, ante promiſſam. non tanquã καὶ μὴ, & nõ.

καθὼς προαιρεῖται, ſicut ſua ſponte ſtatuit.

Rom. 12.

Pſal. 111.

ſæculi, nõ eſt in Græco.

χορηγεῖ, ſuppeditat. χορηγήσαι, ſuppeditet. πληθύναι, multiplicet. τὰ γεννήματα, fructus ſeu prouentus. ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα. In omnibus locupletati ad omnem ſimplicitatem.. τῆς λειτουργίας ταύτης, huius muneris.

monium, apertè docens quòd pecuniæ contemptus parit vitam æternam. QVI autem adminiſtrat ſemen ſeminanti, & panem ad manducandum præſtabit,& multiplicabit ſemen veſtrum,& augebit incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ:vt in omnibus locupletati abundetis in omnem ſimplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.] Non temere cum ſuaſione coniunxit precationem, ſed docens opes diuinæ potentiæ & quòd ipſe quidem poteſt omnibus bona ſuppeditare, ipſe enim & ſementem dedit ab initio hominibus: Ipſe quoque id in terram deiectum nutrit:& ex eo præbet hominibus nutrimẽtum. Veſtræ tamen vtilitatis curam gerens, vult eos qui indigent,à vobis accipere neceſſaria. Sementem autem rurſus vocauit beneficentiam. Iuſtitiæ autem fructus,ſeu prouentus,aut,vt Græcum melius exprimamus,germina,vtilitatem quę ex ea germinat.Simplicitatem autem,munificentiam. Qui enim ſuperfluis reputationibus vtitur,is parcitatis & illiberalitatis vitium facile admittit. QVONIAM miniſterium huius officii non ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis;ſed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino per probationẽ miniſterii huius glorificantes Deum.] Ne exiſtimetis,inquit,rem vnam hac ex re rectè geri,& ſolum ſanctorum inopiæ ſuccurri,nam alios quoque fructus multo maiores producit. Efficit enim vt per omnia vniuerſorum Deus laudetur. Dicit autem etiam propter quæ laudetur.

ἐν ὑποταγῇ, in ſubiectione.

IN OBEDIENTIA confeſsionis veſtræ in Euangelio Christi, & ſimplicitate communicationis veſtræ in illos,& in omnes, & in ipſorum obſecratione pro vobis, deſiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.] Videntes enim quomodo diuinam quidem prædicationem ſuſceperitis,quomodo autem vos ipſos Domino ſubieceritis:aſpicientes etiam in ſanctos munificentiam, non illos ſolos qui agunt Hieroſolymis, ſed qui ſunt vbique terrarum, Deum qui horum cauſa eſt gloria afficiunt. Vos quoque,quæ ab illis pro vobis offeruntur, precum fru-

ctus percipitis. Vos enim valde deſiderant, dum Dei in vos munificentiam intelligunt. GRATIAS ago Deo ſuper inenarrabili eius dono.] Mos eſt Apoſtolo Deum laudare, quando diuinam aliquam diſpēſationem perſequitur. Cuius autem donum eſt inenarrabile, quomodo poteſt eius ſubſtantia comprehendi? Cùm hæc de ſanctorum ſubuentione eſſet perſecutus, incipit deinceps aduerſus illos impoſtores accuſationem texere. Ipſos quoque tāgit Corinthios, innuens, quòd ab alicuius ex illis mendaciis ſeducti eſſent.

ſuper, ἐπὶ, propter.

CAP. X.

IPSE autem ego Paulus obſecro vos per māſuetudinem & modeſtiam Chriſti, qui in facie quidem humilis ſum inter vos, abſens autem confido in vobis. Rogo autem vos ne præſens audeam per eam confidentiam qua exiſtimor audere in quoſdam, qui arbitrantur nos tanquam ſecundum carnem ambulemus.] Qui ex Iudæis crediderant, & legalem vitę inſtituendæ rationem perſequi iubebant, diuinum Apoſtolum maledictis impetebant, vilem quidem appellātes, & idiotā dicētes autē ipſum clam quidē legē ſeruare, aperte autem hoc non facere, propter eorū imbecillitatem qui ex gentibus crediderant. Secundum carnem enim ambulare, poſuit pro eo quod eſt Secundum legem viuere. Illud autem, Ipſe ego Paulus, magnam habet emphaſim authoritatis Apoſtolicæ. His enim in memoriam reuocat miracula quę apud eos facta ſunt, & donorum quæ eis per ipſum donata ſunt. Chriſti quoq; manſuetudinis & benignitatis meminit, docens quòd cum eſſet eius æmulator, moderatione vtitur, & Apoſtolicam non oſtendit poteſtatem. IN carne.n. ambulantes, non ſecundum carnem militamus.] Carne.n. tecti, carnis affectiones non ſequimur. NAM arma militiæ noſtræ, non carnalia, ſed potentia Deo ad deſtructionē munitionum.] Habemus.n. arma, dona ſpiritus, per quæ victores euadimus, & eos qui reſiſtūt Domino ſubiicimus. Deinde munitiones apertius oſtendit. CONSILIA deſtruentes, & omnem altitudinem

ἐπιείκειαν, lenitatem, ſeu benignitatē

θαρρῶ ἐφ' ὑμᾶς, audax ſum in vos.

τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σάρκα περιπατοῦντας qui nos reputant tāquā ſecundū carnem ambulantes.

λογισμοὺς

extollentem ſe aduerſus ſcientiam Dei, & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obſequium Chriſti.] Queadmodum ſanctos vocauit templa Dei,ita eos qui ſe impietati manciparunt; munitiones Diaboli. Eos,inquit,veluti bello captos ducentes ex acie,ad vniuerſorum Regem adducimus,& vt eius legibus viuant efficimus. ET in promptu habentes vlciſci omnem inobedientiam, cum impleta fuerit veſtra obedientia.] Patientiæ cauſam expoſuit.Expectamus,inquit,vt ſermone & adhortatione plurimis perſuadeamus:deinde ita puniamus eos qui plurimum conantur reſiſtere. QVAE ſecundū faciem ſunt videte?] Legendum eſt per interrogationem. Vultis,inquit, vnūquemque noſtrū probare,& noſtra examinare? Hoc ergo exactè facite. SI quis confidit ſibi Chriſti ſe eſſe, hoc cogitet iterum apud ſe,quòd ſicut Chriſti ipſe eſt,ita & nos] Quod ad ipſam,inquit,cognominationem attinet, non ſumus inferiores.Chriſti.n.appellatione nos quoq. illuſtramur. Valde autem ſapienter,factorum comparationem extremo loco poſuit: primam autem poſuit æqualitatem quæ eſt ex appellatione. Deinde ſubiungit. NAM etſi amplius aliquid gloriatus fuero de poteſtate noſtra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & nō ad deſtructionem veſtram: non erubeſcam.] Oſtendit ſe lubentes prætermittere donorum diuitias, poteſtatem autem ſe accepiſſe dixit ad ædificationē,& non ad deſtructionem,oſtēdens illos facere contrarium,& nolle quidem ædificationem,alienos autem labores conari deſtruere. VT autem non exiſtimer tanquam terrere vos per epiſtolas. Quoniam quidem epiſtolæ,inquiunt,graues ſunt & fortes,præſentia autem corporis infirma & ſermo contemptibilis.] Hæc de ipſo dicere conſueuerant,qui calumniis aduerſus ipſum vtebantur. Abſens quidem verba loquitur magnifica, præſens autem, vilis eſt,& abiectus, & admodum indoctus. HOC cogitet qui eiuſmodi eſt, quòd quales ſumus verbo per epiſtolas abſentes, tales & præſentes in

ἐπαιρόμενον, quæ extollitur.

καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς ὑπακοὴν τοῦ χριστοῦ, & captiuam ducentes omnē intelligētiā ad Chriſti obedientiā.

μακροθυμίας.

βλέπετε, videtis.

ἀφ' ἑαυτοῦ, ex ſeipſo.

αἰσχυνθήσομαι, pudore afficiar.

autem, non eſt in græco.

ἵνα μὴ δόξω, ne videar.

φησί, inquit.

ἐξουθενημένος, contemptus

facto.] Poſſumus Apoſtolicæ dignitatis aperire magnitudinem,& res oſtendere literis cōſentire. NON enim audemus inſerere aut conferre nos quibuſdam qui ſeipſos cômendāt,ſed ipſi in nobis noſmetipſos metientes,& comparantes noſmetipſos nobis.] Obſcurè ſcripſit hunc locum, authores nolens apertè redarguere.Hoc autem dicit,illi in ſeipſos reſpicientes,ſe ſolos maximos exiſtimāt. Abſit autem vt nos noſtra,ſicut illi,æſtimemus.Hoc autem docet apertius per ea quæ ſequuntur. NOS autem non in immenſum gloriabimur: ſed ſecundū menſuram regulæ,qua menſus eſt nobis Deus menſuram pertingendi vſque ad vos.] Menſuram regulæ vocauit gratiā à Deo datam. Hanc.n.munificus Deus impertiit iis qui credunt.Hoc etiam dixit ſcribens ad Romanos. Vnicuiq.vt Deus partitus eſt menſuram fidei. Dicit autē.Magnificè de nobis ipſis ſentiendi immoderationem amputamur:ad datam autem gratiam reſpicimus:& ſcimus quòd noſter curſus ad vos vſq. peruenit.Id.n.docent quæ ſequuntur. NON enim quaſi nō pertingētes ad vos,extēdimus nos.Vſq.ad vos .n.peruenimus in Euāgelio Chriſti,nō in immēſum gloriātes in alienis laboribus:ſpē autē habentes creſcētis fidei veſtræ in vobis magnificari ſecūdū regulā noſtrā in abūdantia:etiā in illa quæ vltra vos ſunt euangelizare.] Nos data menſura vſi ſumus:& noſtra ad illam vſq.metimur. Scimus autē quòd etiam ad vos vſque venimus, & ad vos diuinum Euangelium attulimus. Speramus autem etiam vlterius progredi,vobis ſcilicet fide confirmatis, & de noſtris laboribus teſtimonium ferentibus.Abſit enim vt propter alienos labores nos iactemus. Hoc enim dixit, NON in aliena regula in iis quæ præparata ſunt gloriari.] Eos autem ſignificat qui & iis qui nondum crediderunt nolunt prædicare,eos autem qui prædicationem acceperunt conantur corrumpere. Quia autem ſæpe vſurpauerat hoc verbum,Gloriemur,ne quis eum verè gloriari,& de ſe magnificè ſentire exiſtimaret,neceſſario ſubiunxit. QVI autem gloriatur,in Domino glorietur.] Non enim in nobis ipſis

ἀλλ' αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς οὐ συνιοῦσιν. Sed ipſi in ſeipſos metientes, & ſibi ipſis ſeipſos comparātes, nō intelligunt.

μέτρου ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν, menſura pertingē di etiam vſque ad vos Rom.12.

gloriamur,nobiſque placemus, ſed in donis diuinis exultamus. NON enim qui ſeipſum commendat,ille probatus eſt, ſed quem DEVS commendat.] Non enim oportet nobis ipſis de virtute ferre teſtimonium,ſed diuinam expectare ſententiam.Deinde cum eſſet ſuas laudes perſecuturus,aures eorum pręmunit,eam rem appellans ſtultitiam.

CAP. XI.

VTINAM ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ.] Noui,inquit,quòd non oportet eos qui prudẽtia & ingenii ſolertia ornati ſunt, proprias laudes recenſere:ſed hoc cogor facere. Suſtinete ergo paruam inſipientiam. Deinde etiam moderatius ac lenius. SED & ſupportate me.] Porrò autem oſtendit etiam qui ſit ſcopus & inſtitutum eorũ quæ dicta ſunt. AEMVLOR enim vos DEI æmulatione. Deſpondi enim vos vni viro virginem caſtam exhibere CHRISTO. Timeo autem ne ſicut ſerpẽs Euam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpantur ſenſus veſtri à ſimplicitate quæ eſt in CHRISTO.] Fui veſter pronubus,& nuptiarum conciliator & interceſſor. Per me ſponſi dona accepiſtis. Qua de cauſa de vobis Zelotypiam concipio,metuens ne veſtrã ſimplicitatem horum ſuperet aſtutia.Totam ergo eccleſiam nominauit virginem, ſinceritatem fidei ita vocans. Neque enim omnes qui credunt, profitentur virginitatem:ſed oportet omnes ornari ſincera & vera fide. Valde autem appoſite non Diaboli, ſed ſerpentis meminit,oſtendens eos quoque ſicut & ſerpentem effectos eſſe membra Diaboli. Quinetiam ipſum damnum vocauit corruptionem, quandoquidem ipſos quoque nominauit virginem. NAM ſi is qui venit,alium CHRISTVM prædicat quem non prædicauimus,aut alium ſpiritum accipitis quem nõ accepiſtis, aut aliud Euangelium quod non recepiſtis,rectè pateremini.] In eos qui decepti ſunt accuſationem tranſtulit: & apertè oſtendit quænam abſurditas ſequatur ex deceptione.Cur enim,inquit,ſeducti eſtis? Alium vobis IESVM prædicarunt: alia

ἀνέχεσθέ μου, ſuſtinete me

ζηλῶ ὑμᾶς ζήλῳ θεοῦ Zelo Dei vos proſequor.

ἡρμοσάμην, adiunxi.

νοήματα, intelligentiæ, ſeu cogitationes.

πεπμήσευς.

καλῶς ἠνείχεσθε rectè ſuſtinuiſſetis.

autem ſpiritus dona præbuerant: aliud tradiderunt Euangelium. EXISTIMO enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.] Sed eſt, inquit, ſuperuacaneum noſtra cum iis conferre. Exiſtimo enim nos non diſtare à magnis veritatis prædicatoribus. Porrò autem hoc etiam temperauit moderatione. Non enim dixit, Aequalis ſum magnis Apoſtolis. Sed Exiſtimo, hoc eſt, puto me nihil ab eis diſtare. NAM etſi ſim imperitus ſermone, ſed nos ſcientia.] Poterat quidem dicere etiam Apoſtolorum principes eſſe idiotas, ſed de illis nihil dixit: De ſeipſo autem dixit. Linguam quidem habeo ineruditam: ſed mentem DEI cognitione exornatam. IN omnibus autem manifeſtus ſum vobis.] Horum autem vos quoque eſtis teſtes, noſtra.n.vobis manifeſta fuerunt. AVT nunquid peccatum feci, me ipſum humilians, vt vos exaltemini? Quoniã gratis Euangelium DEI Euangelizaui vobis.] Huius, inquit, vt eſt veriſimile, accuſor, quòd magna apud vos moderatione vſus ſum, & dum Euangelium prædicarẽ, ne neceſſarium quidem à vobis alimẽtum accepi. ALIAS eccleſias expoliaui, accipiens ſtipendia ad miniſteriũ veſtrũ.] Neceſſarium alimentum. Rectè autem poſuit, Stipendium, quoniam militiæ antea meminerat. Dixit autem ſe expoliaſſe alias eccleſias, quoniam dum prædicaret Corinthiis, alebatur ab aliis. ET cum eſſem apud vos, & egerem, nulli oneroſus fui. Nam quod mihi deerat ſuppleuerunt fratres qui venerũt ex Macedonia.] Per omnia, & illorum ſordes ac parcitatẽ, & ſuam munificentiam oſtendit. Apud vos, inquit, fui, diuinam prædicationem afferens, & indigentia laboraui, nec vos grauare ſuſtinui. Macedones enim ſuppleuerunt quod mihi deerat. Hæc autem eſt maxima Corinthiorum accuſatio. Cùm enim apud eos verſaretur Apoſtolus, nutriebatur ab aliis. Ne autẽ exiſtimarent eum hæc dicere vt aliquid acciperet, neceſſario ſubiunxit. ET in omnibus ſine onere me vobis ſeruaui & ſeruabo.] Et ne quis exiſtimaret eũ eiuſmodi tantum verbis eſſe vſum, adiecit etiam iuſ-

εἰ δὲ κ. quod ſi.

ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Sed in omni manifeſtati in omnib. apud nos. Omni ſupple, re, omnibus, ſupple, hominibus.

ὀψώνιον ſtipendium.

κατενάρκησα, grauis fui.

iurandum. EST veritas CHRISTI in me, quoniam gloriatio hæc non infringetur in me in regionibus Achaiæ.] Nemo, inquit, os meum obſtruet, nec huius meæ magnificentiæ priuabit gloriatione. Deinde cùm ſciret grauia eſſe quæ dicebantur, adducit eorum moderationem. QVARE quia non diligo vos? Deus ſcit.] Teſtatione omnem malam ſuſpicionem expulit. Cur ergo non capis? QVOD autẽ facio, & faciam, vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem: vt in quo gloriantur inueniantur ſicut & nos.] Aduerſariorum gratia hoc facio, eis de nobis maledicendi occaſiones amputãs. Oſtendit autem eo ſe verbo iactare, ſed clam rei augendæ ſtudere. Hoc enim dicit paulo poſt.* Suſtinetis enim ſi quis vos in ſeruitutẽ redigit, ſiquis deuorat, ſiquis accipit. NAM eiuſmodi Pſeudapoſtoli ſunt operarii ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos CHRISTI. Et non mirum. Ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis. Non eſt ergo magnum, ſi miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ, quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.] Mos eſt Diabolo diuina imitari, & aduerſus Prophetas quidem Pſeudoprophetas producere. Angelorum autẽ figuram imitari, & homines decipere. Non eſt ergo mirum ſi iſti etiam Apoſtolicæ appellationis perſonas induerint, & doli auxilio ad homines decipiendos vſi ſint. Habebũt autem propediem ſuorum ſtudiorum fructus. ITERVM dico ne quis me putet inſipientem eſſe: alioqui velut inſipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.] Cùm ſæpe aggreſſus eſſet propter diſcipulorum vtilitatem ſuos labores perſequi, à ſua rurſus modeſtia refrenatus eſt. Et hic ergo etiam adhortatur, ne videatur apud eos ſe inſipienter gerere. Sin autem non creditis, inquit, ſuſtinete vt inſipientem. QVOD loquor, non loquor ſecundum DEVM, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtantia gloriæ.] Lex eſt Domini, quæ docet, Quando hæc omnia feceritis, dicite, ſerui inutiles ſumus, quod debuimus facere fecimus. Ea de cauſa di-

οὐ φραγήσεται, non obſtruetur.

in me, non eſt in Greco Theod.

μετασχηματιζόμενοι, tranſfigurati.

μετασχηματίζεται, transfiguratur.

εἰ καὶ οἱ διάκονοι, ſi etiam miniſtri.

εἰ δὲ μήγε, ſin minus.

κύριον, dominum.

καυχήσεως, gloriationis

Luc. 17.

xit diuinus Apoſtolus. Quod loquor non loquor ſecundum Dominum ? pro eo quod eſt. Præter eius legem hæc loquor. Ne quis autem exiſtimaret omnem eius doctrinam vocari inſipientiam, neceſſario adiecit, In hac ſubſtantia gloriationis. Inſipientem, inquit, meipſum nomino in eiuſmodi verbis. QVONIAM multi gloriantur ſecūdum carnē, & ego gloriabor.] Secundum carnem appellauit hic externa, diuitias, nobilitatem, eloquentiam. Etenim aduerſarii, vtpote Hebræi, ſe iactabant, & Abraham Patriarcham in medium adducebant. LIBenter.n.ſuffertis inſipientes, cum ſitis ipſi ſapiētes. Suſtinetis, n. ſi quis vos in ſeruitutem redigit, ſi quis deuorat, ſi quis accipit, ſi quis extollitur, ſi quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico.] Oſtendit illos ſe temere de pecuniæ contemptu iactare. Ea enim de cauſa addidit illud, ſi quis exedit, etſi quis accipit. Illud autē, ſi quis vos in faciem cædit, pro eo quod eſt, Execratur, contumelia afficit. Hoc enim ſubiūxit. Secundum ignominiam dico, pro eo quod eſt. Propter eā quæ vobis ab illis affertur ignominiā hoc dixi. QVASI nos infirmi fuerimus in hac parte.] Vos nō exiſtimatis nihil tale facere propter imbecillitatē. IN quo quis audet, in inſipientia dico, audeo & ego.] Quod autē dictū eſt mitigauit, appellās ſtultitiā. Docet autē quòd nec contumelia afficere, nec exedere, nec accipere audet, ſed ſuos labores oſtēdere. ac primū quidē ponit illa quæ ab eis vt magnifica afferebātur, docēs quòd nec in illis quidē eū ſuperāt. HEBRAEI ſunt, & ego. Iſraëlitæ ſunt, & ego. Semē Abrahę ſunt & ego.] Hæc poſuit vt quæ ab illis dicerentur, & in eis quidem oſtendit æqualitatem: in rectè factis autē quæ ab animi ſententia proficiſcuntur, oſtendit ſe eſſe ſuperiorē. MINISTRI Chriſti ſunt, vt minus ſapiens dico, plus ego.] Rurſus adiecit illud, deſipiēs, vt oſtendat ſe cogi hæc dicere præter ſententiam. Dicit autem etiam quanam eos ratione antecellat, non adducens in medium miracula, nec & mortuos qui ſurrexerunt, nec claudos qui cucurrerunt,

κατεσθίει, exedit.

κατὰ ἀτιμίαν, ſecūdum ignominiā.

ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν, utpote quod nos infirmi fuerimus.

παραφρονῶν λαλῶ, deſipiens loquor

nec Dæmones qui fugati ſunt, nec quæ vniuerſo terrarum orbi allata eſt, ſalutem: ſed ea quæ pro Euangelio perpeſſus eſt. IN laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis ſupra modum, in mortibus frequẽter. A Iudæis quinquies quadragenas vna minus accepi: Ter virgis cæſus ſum, ſemel lapidatus ſum, ter naufragiũ feci, nocte & die in profundo maris fui.] Hoc eſt, ſcapha diſſoluta, perpetuo noctu & diu huc & illuc à fluctibus ferebar. Quadraginta autem plagas vna minus ſolent inferre Iudæi. IN. itineribus ſæpe.] Prædicationis enim gratia viæ labores ſuſcepi. PERICVLIS fluminum.] Eos enim in itinere cogebar traiicere. PERICVLIS latronum.] Qui in via adgrediũtur. PERICVLIS ex genere.] Iudæos intellexit. PERICVLIS ex gentibus.] Clarum eſt quod dicitur. PERICVLIS in ciuitate.] Significauit inſurrectiones quæ aduerſus ipſum factæ ſunt. PERICVLIS in ſolitudine.] Loca enim deſerta ſæpe ſolus traiicere coactus eſt. PERICVLIS in mari.] Nauigatione enim vſus eſt, dum & inſulas & continentem pietate implere ſatageret. PERICVLIS in falſis fratribus.] Ex ſublimi enim Diabolus iniecit zizania. IN labore & erumna.] Illo quidem docendi, hac verò operandi. IN vigiliis multis.] Nam ne in vinculis quidem ſe ſomno dedebat, vt teſtantur quæ ab eo Philippis facta ſunt. IN fame & ſiti.] Hæc ſunt inuoluntaria. IN ieiuniis ſæpe.] Hoc eſt voluntarium. IN frigore & nuditate.] Hoc eſt inopiæ, & extremæ paupertatis. PRAETER illa quæ extrinſecus ſunt.] Pauca, inquit, ex multis coactus ſum referre. INSTANTIA mea quotidiana.] Agor, inquit, feror, & circumagor quotidie in concilia, in carceres, in iudicia. SOLICITVDO omnium eccleſiarum.] Quòd ſi etiam ceſſauerint qui me perſequuntur, ipſa me eccleſiarum cura conſumit ac liquefacit. Vniuerſi enim orbis terrarum curam ſuſtineo. QVIS infirmatur & ego non infirmor?] Non dixit, Compatior, aut miſereor, ſed infirmor. Tanquam enim ipſa infirmitate

περισσότερον, amplius.

νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, noctẽ ac diem in profundo egi.

ἐν κόπῳ, καὶ μόχθῳ, in labore et defatigatione.

ἡ ἐπισύστασίς μου, in me cõſurrectio.

infirmitate circundatus, ita excrucior & angor. QVIS ſcandalizatur,& ego non vror?] Dum alii ſcādalizātur,ego vror & incēdor. SI gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor.] Oſtēdit ſe potuiſſe quidem gratiam oſtendere, exiſtimauit autem ſibi magis conuenire tolerantiam. DEVS & pater Domini noſtri Ieſu Chriſti qui eſt benedictus in ſæcula,ſcit quòd non mentior.] Illud,Deus, rurſus diuidamus à Patre. Noſter enim Deus eſt,ſed pater Chriſti. DAMASCI præpoſitus gentis Aretæ regis,cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum, vt me comprehenderet: & per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per murum,& ſic effugi manus eius.] Periculi magnitudinem per modum fugæ oſtendit.

τὰ τῆς ἀσθενείας, in iis quæ ſunt infirmitatis.

ἐφρούρει, præſidio tenebat.

CAPVT XII.

SI GLORIARI oportet (non expedit quidem) veniam autem ad viſiones & reuelationes Domini.] Mihi quidem nō eſt vtilis eorum narratio, ſed vobis. Veſtræ ergo vtilitatis curam gerens,ea cogor dicere, quæ mihi ipſi non puto conducere. SCIO hominem in Chriſto,ante annos quatuordecim(ſiue in corpore,ſiue extra corpus, neſcio, Deus ſcit) raptum huiuſmodi vſq. ad tertium cœlum. Et ſciò huiuſmodi hominem(ſiue in corpore,ſiue extra corpus neſcio,Deus ſcit)quod raptus eſt in paradiſum, & audiuit arcana verba quæ non licet homini loqui. Pro huiuſmodi gloriabor,pro me autem nihil,niſi in infirmitatibus meis.] Multas quidē vidimus reuelationes,vt ipſe etiam dixit. Veniam.n.inquit,ad viſiones & reuelationes Domini. Vnam autem dixit coactus,& eam alii perſonæ attribuit. Noui enim, inquit,hominem,non me ipſum. Dicit autem etiā tempus, docens quòd propter illos hæc dicere coactus eſt. Cùm enim quatuordecim anni præteriiſſent, nō eſt elocutus ea quæ vt videret dignus eſt habitus. Illud autem,vſq.ad tertium cœlum,nōnulli quidem dixerunt eum dixiſſe per tertiam partem diſtantiæ à cœlo ad terram ſe fuiſſe quidem ſubuectum,& arca

καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι, Gloriari utiq. non expedit mihi, ueniam.

ἄρρητα, ineffabilia.

na verba audiuiſſe, quæ quidem nõ dixit non licere homini audire, ſed loqui. Si.n.non licuiſſet homini audire quomodo ipſe audiit? Sed audiit quidẽ,ea au tẽ effari nõ auſus eſt. Nõnulli autẽ dicunt verba eſſe res,vidiſſe enim ipſum paradiſi pulchritudinẽ,& ſan ctorum quæ in illo ſunt choreas, & numeroſam ac modulatam hymnorum vocem. Sed quid horum ve rum ac certum ſit, is nouit qui ea cõtemplatus eſt. Nos autem ad ea quæ ſunt proxima interpretanda adgrediamur. NAM etſi voluero gloriari, nõ ero inſipiens, veritatem enim dicam.] Quoniam ſæpe ſeipſum appellauit inſipientem: ne quis ideo exiſti-maret falſa eſſe quæ dicuntur. neceſſario oſtendit eo rum veritatẽ. PARCO autẽ ne quis me exiſtimet ſupra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me,] Propterea vereor omnia dicere, ne de me maiorem quam de homine quis opinionem concipiat. Hoc enim etiam in Lycaonia factum eſt. Cum enim eum eſſe Deum putaſſent, tauros ſacrificare conati ſunt: ſed diſrupta veſte oſtendit quam habuit naturã. ET ne magnitudo reuelationum extollat me: datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, vt me colaphizet.] Per hæc rurſus oſtendit ſe multis di-gnatum eſſe reuelationibus. Ideo enim dicit. Vtilita ris meæ Dominus curam gerens, mihi omnis gene-ris tentationes attribuit, ea ratione ingentes ſpiritus refrenans, & nõ permittens vt nimis elatum aut glo rioſum aliquid cogitarem. Angelum enim Satanæ iniurias, contumelias, & populorum inſurrectiones appellauit. Idque in iis quæ conſequuntur interpre-tatur apertius. PROPTER quod ter dominum rogaui vt diſcederet à me, & dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.] Oſtendit naturæ imbecillitatẽ. Oraui enim, inquit, vt liberarer à tentationibus. Oſtendit etiam Domi-ni conſolationem. Gratiæ enim donum dixit ſuffice re ad conſolandum: corũ autem qui prædicant im-becillitatem & tolerãtiam apertè oſtendere eius qui prædicatur potentiam. LIBENTER ergo gloria

Act. 14.

σαρκὶ, carni. mea non eſt in Græco. Poſt colaphi zet Græce eſt, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ne ſupra modum efferar.

ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ μου τελειοῦται, potentia enim mea in ĭpotentia perficitur.

ἥδιστα, libentiſſime.

bor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Chriſti.] Docuit quem nam appellauerit Angelum Satanæ. Nequis autem exiſtimet infirmitatem eſſe affectionem corporis, de ea apertius eloquitur. PROPTER quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in neceſsitatibus, in perſecutionibus, in anguſtiis pro Chriſto. Cum enim infirmor, tunc potens ſum.] Et non dixit, ſuſtineo, ſed, placeo mihi, hoc eſt, gaudeo, delector, læto & tranquillo animo ſuſtineo ea quæ accidunt. Quæ enim videtur imbecillitas, ea mihi veram potentiam conciliat. Poſtquam hæc perſecutus eſt, ſubiunxit. FACTVS ſum inſipiens.] Glorians ſcilicet, & eius cauſam docet. VOS me coëgiſtis.] Hoc eſt, dum allatis aduerſus me calumniis credidiſtis. Hoc enim ſignificant quæ ſequuntur. EGO enim à vobis debui cõmendari.] Vos enim debebatis me defendere, & de mea vita ferre teſtimonium. NIHIL enim minus feci ab iis qui ſunt ſupra modum Apoſtoli.] Laudem rurſus moderatus eſt, & cum plures labores ſuſcepiſſet, ne ſe quidem ſimpliciter Apoſtolis exæquare in animum induxit: ſed nihil quidem ab eis ſe diſtare dixit: & rurſus ad ſuam reuertitur modeſtiam. TAMETSI nihil ſum. Signa tamen Apoſtoli facta ſunt ſuper vos in omni patientia, in ſignis, & prodigiis, & virtutibus.] Ne ad me reſpiciatis, ſed examinate gratiam. Vos enim Apoſtolicæ dignitatis fuiſtis teſtes: & ſpiritalis teſtimonii fuiſtis ſpectatores. Recte autem ſignis tolerantiam præpoſuit, mentis enim recte facta ſunt multo præſtátiora. QVID eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris eccleſiis, niſi quòd ego ipſe non grauaui vos?] Quod vos ſpiritale donum non accepiſtis? niſi me forte eo ſolum nomine reprehendatis, quòd corporale adminiculũ à vobis non acceperim. Deinde ironice. DONATE mihi hanc iniuriam,] Fateor, in hac re peccaui, & peto veniam: Ne autem rurſus exiſtimarent aliqui, quòd hæc tanquam exprobans dicit, & vt ab eis accipiat hoc agit, hoc inſtitutum ſe quoque deinceps

οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων, nulla.n. in re fui inferior ſummis Apoſtolis.

ἐν ὑμῖν, inter uos.

ὑπομονῇ, tolerantia.

κατενάρκησα

hoc, nō eſt in Græco

ſeruaturum pollicetur. ECCE tertio hoc paratus ſum venire ad vos: & non ero vobis grauis.] Deinde eius quod dixit aſperitatem lenit. NON enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos.] Vſus etiam quadam naturali ſententia. NEC enim debent filii parentibus theſaurizare, ſed parentes filiis.] Pecuniam non concupiſco, ſed veſtras animas deſidero. Scio enim etiam patres filiis diuitias congerere, ego autem iis etiam qui ſunt patres me plus facturum profiteor. EGO autem lubentiſsimè impendam & ſuperimpendar ipſe pro animabus veſtris.] Pro eo quod eſt. Etiam me ipſum dono pro vobis. LICET plus vos diligens, minus diligar.] Hæc eſt cum moderatione reprehenſio, moleſtus enim eis fuit dum eos parui amoris inſimulat: lætitia autem affecit, dum vehementiſsimum ſuum in eos oſtendit. SED eſto ego vos non grauaui, ſed cum eſſem aſtutus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquem eorum, quos miſi ad vos, circumueni vos? Rogaui Titum, & miſi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumuenit? Nonne eodem ſpiritu ambulauimus? Nonne iiſdem veſtigiis?] Sed dixerit fortaſſe quiſpiam, quòd calliditate vſus præſens quidem nihil acceperim: ſed acceperim per eos quos ad vos miſi. Dicite per veritatem ipſam, an quis eorū qui ad vos à nobis miſsi ſunt, ſiue Titus, ſiue aliquis alius, vſus eſt poteſtate quæ data eſt prædicatoribus. Donationem autem appellat πλεονεξίαν, hoc eſt auaritiā ſeu plura habendi cupiditatem, quoniam hoc natura inſitum eſt ei qui dat præter animi ſententiam, vt etiam ſi debitum exoluat, à ſe tamen per auaritiam eripi exiſtimet. Poſtquàm hæc ad Pſeudapoſtolos confutandos diſſeruit, eis doctoris authoritatem oſtēdit. OLIM putatis quòd excuſemus nos apud vos.] Fortaſſe, inquit, etiam excuſationem humilitatis, & abiectionis argumētū eſſe ducitis. CORAM Deo in Chriſto loquimur.] Sed nos hæc ſub Deo teſte dicimus, à mandatis Domini Chriſti illuminati. Illud enim, in Chriſto, pro eo quod eſt, ſecundum

γὰρ, enim.
ἐκδαπανηθήσομαι, expēdar.

ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς per auaritiā aliquid à nobis accepi.
ἐπλεονέκτησα.

πάλιν, rurſus.
ἀπολογούμεθα defendimus

Chriſtum qui ita dicit. Si munus tuum offeras ad altare,& illic recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduerſus te,relinque munus tuum ante altare,& abi primum, & reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum. Et rurſus. Luceat lux veſtra coram hominibus,vt videant opera veſtra bona & glorificent Patrem veſtrum qui in cœlis eſt. Hoc ipſe etiam hic dicit. OMNIA enim chariſsimi propter ædificationem veſtram.] Siue enim nos abiicimus humileſque reddimus, ſiue alta & ſublimia loquimur: ſiue reprehendimus, ſiue laudamus, omnia veſtræ ſalutis cauſa facimus. TIMEO enim ne fortè cum venero,nó quales volo,inueniam vos,& ego inueniar à vobis,qualem non vultis.] Dicit autem & quænam apud eos abhorret,& deprecatur. NE FORTE contentiones,æmulationes, animoſitates, diſſenſiones,detractiones,ſuſurrationes,inflationes, ſeditiones ſint inter vos.] Eos etiam horum in priori epiſtola arguit. NE ITERVM cum venero,humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccarunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper immunditia, & fornicatione, & impudicitia quã geſſerunt.] Humilitatem ſuam vocauit illorum iniquitatem,confirmans ea quæ iam dixerat. Quis infirmatur,& ego non infirmor? Quis ſcandalizatur, & ego non vror? Dixit autem non ſimpliciter ſe lugere eos qui peccauerunt, ſed eos qui poſt peccatum non vſi ſunt pœnitentiæ remediis. Apertè autem reprehendit doctrina Apoſtolica Nauati arrogãtiam.

Matth.5.

δὲ, autem.

θυμοὶ, iræ.
ἐριθεῖαι, concertationes.

ſuper, ἐπὶ, propter.

CAPVT. XIII.

ECCE TERTIO hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium ſtabit omne verbum.] Pro perſonis res poſuit, in eos qui penitentiam negligunt teſtimonium ferens, & eos terrefaciens. PRAEDIXI enim & prædico,vt præſens vobis,& nunc abſens,iis qui ante peccauerunt,& cæteris omnibus,quòd ſi venero iterum nó parcam.] Apoſtolicam poteſtatem aperuit,vim peccati metu coërcere tẽtans,erat enim eis facile & ſuos docere,& alienos punire. Diuiniſsi

σταθήσεται, ſtatuetur.
Deut.9.

Act.15. mus enim Petrus Ananiam & illius coniugẽ, qui fuerant ex numero eius diſcipulorũ, verbo morti tradidit. Act.13. Elymã autem qui erat ex infidelibus,& cõtradicebat, ipſe beatus Paulus tenebris multauit, eius videndi ſenſum extinguens. ἐπεὶ δοκιμὴν quandoquidem probationem. AN experimentum quæritis eius qui in me loquitur Chriſtus, qui in vobis non infirmatur, ſed potens eſt in vobis?] εἰς ὑμᾶς, in vos. Experientiam vt videtur, vultis accipere Chriſti qui in me loquitur, licet eius potentiam apertè didiceritis. NAM etſi crucifixus eſt ex infirmitate, ſed viuit ex virtute Dei.] Etſi enim crucis paſsionem ſuſtinuit propter mortalem naturam corporis, viuit tamen, & vita eſt, vt Deus & Dei filius. Ioan.2. Huic ſimile eſt illud. Soluite tẽplum hoc, & in tribus diebus excitabo ipſum. Si autem alicubi quidem vnigeniti diuinitas dicitur corpus ſuſcitaſſe, aliquando autem ipſe Pater, hoc nullam habet differentiam. Quæ enim fiunt à filio ſæpe Patri diuina ſcriptura attribuit. Ita omnium quidem opifex vnigenitus, rurſus autem etiam opifex vocatur eius pater. Sed nos ad interpretationem reuertamur. NAM & nos infirmi ſumus in illo: ſed viuimus cum eo ex virtute Dei in vobis.] Et nos etiam ſimiliter & paſsionum cum eo ſumus participes, propter ipſum enim eas ſuſtinemus, participes quoque vitæ vna cum eo erimus. Pollicetur enim reſurrectionem Dei potentia. VOSMETIPSOS. tentate ſi eſtis in fide: ipſi vos probate.] Non noſtra, ſed vos ipſos examinate ac diſquirite, & conſiderate an verè eſtis in fide fundati. AN non cognoſcitis voſmetipſos, quòd Ieſus Chriſtus in vobis eſt, niſi fortè reprobi eſtis?] Oportet enim vos ſcire quòd ipſum Chriſtum Dominum habetis inhabitantem. Qui enim non habet hanc fidei cognitionem, deſertus eſt, hoc enim dixit illud, Reprobi. Quia enim paulo ante dixerat Chriſtum in ipſo loqui, eos docuit quòd in ipſis habitet, & ambulet, vt eſt Propheticum oraculum. SPERO autem quòd cognoſcetis quod non ſumus reprobi.] Minaciter hoc dixit, tanquam ſpiritalem eis potentiam oſtenſurus ſed

ſuam rurſus oſtendit beneuolentiam. ORAMVS autem Deum, vt nihil mali faciatis: non vt nos probati appareamus: ſed vt vos quod bonum eſt faciatis, nos autem vt reprobi ſimus.] Deprecor, inquit, à vobis aliquam occaſionem accipere, vt Apoſtolicæ gratiæ oſtendam operationem. Oro potius & opto, vt vos in omnibus bonis reſplẽdeatis, nos autem noſtram potẽtiam occultemus. NON enim poſſumus aliquid aduerſus veritatem, ſed pro veritate.] Quo modo enim fieri poteſt, vt vobis ea quæ decet perſequeutibus, nos punientem operationẽ oſtendamus? GAVDEMVS enim quoniam nos infirmi ſumus: vos autem potentes eſtis. Hoc & oramus, veſtram conſũmationẽ.] Eadem diuerſo modo dixit, quẽ in eos habet amorem oſtendens. IDEO hæc abſens ſcribo: vt non præſens durius agam ſecundum poteſtatem, quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & non in deſtructionem.] Oſtendit etiam pœnam eſſe ædificationem. Vno enim, vel duobus punitis, vniuerſus cœtus vtilitatem accipit. Ita etiã mortuo Anania & Saphira factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audierunt. Hic ab acerbiori ceſſans oratione, vtilem admonitionem attulit. DE cætero fratres gaudete.] Eorum enim qui ſe rectè & ex virtute gerunt proprium eſt, lætitia. PERFECTI eſtote.] Pro eo quod eſt, Ea quæ deſũt ſupplete. EXHORTAMINI.] In tẽtationibus vos mutuo cõſolemini IDIPSVM ſapite.] Cõcordia colligemini, eadem ſit veſtra ſententia. PACEM habete.] Et erga vos, & apud vos inuicem & ante omnia apud Deum qui ſeruauit. ET Deus pacis, & dilectionis erit vobiſcum.] Si vos enim in his rectè gerere viderit, veſtri omni ex parte curã geret, quandoquidẽ ipſe has leges tulit. SALVTATE inuicẽ in oſculo ſancto.] Pro eo quod eſt, Citra dolũ ac ſimulationẽ, modeſte ac pudicè, vt qui ſitis alterũ alterius mẽbra, & corpus Chriſti. SALVTANT vos ſancti oẽs.] Cõiunxit eis illos etiam qui in vniuerſo terrarũ orbe crediderũt. GRATIA Domini noſtri Ieſu Chriſti,

Εὔχομαι δὲ πρὸς θεὸν, opto autem apud Deũ.

quoniam, ὅταν, quando.

τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα τὴν ὑμῶν κατάρτισιν, hoc autem etiã optamus veſtram perfectionem.

καταρτίζεσθε perficite.

παρακαλεῖσθε, conſolemini τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem ſentite

gloriamur, nobiſque placemus, ſed in donis diuinis exultamus. NON enim qui ſeipſum commendat, ille probatus eſt, ſed quem DEVS commendat.] Non enim oportet nobis ipſis de virtute ferre teſtimonium, ſed diuinam expectare ſententiam. Deinde cum eſſet ſuas laudes perſecuturus, aures eorum præmunit, eam rem appellans ſtultitiam.

CAP. XI.

VTINAM ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ.] Noui, inquit, quòd non oportet eos qui prudētia & ingenii ſolertia ornati ſunt, proprias laudes recenſere: ſed hoc cogor facere. Suſtinete ergo paruam inſipientiam. Deinde etiam moderatius ac lenius. SED & ſupportate me.] Porrò autem oſtendit etiam qui ſit ſcopus & inſtitutum eorū quæ dicta ſunt. AEMVLOR enim vos DEI æmulatione. Deſpondi enim vos vni viro virginem caſtam exhibere CHRISTO. Timeo autem ne ſicut ſerpēs Euam ſeduxit aſtutia ſua: ita corrumpantur ſenſus veſtri à ſimplicitate quæ eſt in CHRISTO.] Fui veſter pronubus, & nuptiarum conciliator & interceſſor. Per me ſponſi dona accepiſtis. Qua de cauſa de vobis Zelotypiam concipio, metuens ne veſtrā ſimplicitatem horum ſuperet aſtutia. Totam ergo eccleſiam nominauit virginem, ſinceritatem fidei ita vocans. Neque enim omnes qui credunt, profitentur virginitatem: ſed oportet omnes ornari ſincera & vera fide. Valde autem appoſite non Diaboli, ſed ſerpentis meminit, oſtendens eos quoque ſicut & ſerpentem effectos eſſe membra Diaboli. Quinetiam ipſum damnum vocauit corruptionem, quandoquidem ipſos quoque nominauit virginem. NAM ſi is qui venit, alium CHRISTVM prædicat quem non prædicauimus, aut alium ſpiritum accipitis quem nō accepiſtis, aut aliud Euangelium quod non recepiſtis, rectè pateremini.] In eos qui decepti ſunt accuſationem tranſtulit: & apertè oſtendit quænam abſurditas ſequatur ex deceptione. Cur enim, inquit, ſeducti eſtis? Alium vobis IESVM prædicarunt: alia

ἀνέχεσθέ μου, ſuſtinete me

ζηλῶ ὑμᾶς ζήλῳ θεοῦ Zelo Dei vos proſequor.

ἡρμοσάμην, adiunxi.

νοήματα, intelligentiæ, ſeu cogitationes.

παρανύμφιος.

καλῶς ἠνείχεσθε rectè ſuſtinuiſſetis.

autem ſpiritus dona præbuerant: aliud tradiderunt Euangelium. EXISTIMO enim nihil me minus ſeciſſe à magnis Apoſtolis.] Sed eſt,inquit,ſuperuacaneum noſtra cum iis conferre. Exiſtimo enim nos non diſtare à magnis veritatis prædicatoribus. Porrò autem hoc etiam temperauit moderatione. Non enim dixit, Aequalis ſum magnis Apoſtolis. Sed Exiſtimo,hoc eſt,puto me nihil ab eis diſtare. NAM etſi ſim imperitus ſermone, ſed nos ſcientia.] Poterat quidem dicere etiam Apoſtolorum principes eſſe idiotas,ſed de illis nihil dixit: De ſeipſo autem dixit. Linguam quidem habeo ineruditam: ſed mentem DEI cognitione exornatam. IN omnibus autem manifeſtus ſum vobis.] Horum autem vos quoque eſtis teſtes,noſtra.n.vobis manifeſta fuerunt. AVT nunquid peccatum feci,me ipſum humilians, vt vos exaltemini? Quoniã gratis Euangelium DEI Euangelizaui vobis.] Huius,inquit,vt eſt veriſimile, accuſor, quòd magna apud vos moderatione vſus ſum,& dum Euangelium prædicarẽ, ne neceſſarium quidem à vobis alimẽtum accepi. ALIAS eccleſias expoliaui,accipiens ſtipendia ad miniſteriũ veſtrũ.] Neceſſarium alimentum.Rectè autem poſuit,Stipendium,quoniam militiæ antea meminerat. Dixit autem ſe expoliaſſe alias eccleſias,quoniam dum prædicaret Corinthiis,alebatur ab aliis. ET cum eſſem apud vos,& egerem,nulli oneroſus fui. Nam quod mihi deerat ſuppleuerunt fratres qui venerũt ex Macedonia.] Per omnia,& illorum ſordes ac parcitatẽ, & ſuam munificentiam oſtendit. Apud vos, inquit, fui,diuinam prædicationem afferens,& indigentia laboraui,nec vos grauare ſuſtinui. Macedones enim ſuppleuerunt quod mihi deerat. Hæc autem eſt maxima Corinthiorum accuſatio. Cùm enim apud eos verſaretur Apoſtolus,nutriebatur ab aliis. Ne autẽ exiſtimarent eum hæc dicere vt aliquid acciperet, neceſſario ſubiunxit. ET in omnibus ſine onere me vobis ſeruaui & ſeruabo.] Et ne quis exiſtimaret eũ eiuſmodi tantum verbis eſſe vſum, adiecit etiam iuſ-

εἰ δὲ καὶ. quod ſi.

ἀλλ᾽ ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς. Sed in omni manifeſtati in omnib. apud vos. Omni ſupple,re,omnibus, ſupple,hominibus.

ὀψώνιον ſtipendium.

κατενάρκησα, grauis fui.

ἐμφραγήσεται, non obſtruetur.

in me, non eſt in Græco Theod.

iurandum. EST veritas CHRISTI in me, quoniam gloriatio hæc non infringetur in me in regionibus Achaiæ.] Nemo, inquit, os meum obſtruet, nec huius meæ magnificentiæ priuabit gloriatione. Deinde cùm ſciret grauia eſſe quæ dicebantur, adducit eorum moderationem. QVARE quia non diligo vos? Deus ſcit.] Teſtatione omnem malam ſuſpicionem expulit. Cur ergo non capis? QVOD autẽ facio, & faciam, vt amputem occaſionem eorum qui volunt occaſionem: vt in quo gloriantur inueniantur ſicut & nos.] Aduerſariorum gratia hoc facio, eis de nobis maledicendi occaſiones amputãs. Oſtendit autem eo ſe verbo iactare, ſed clam rei augendæ ſtudere. Hoc enim dicit paulo poſt. Suſtinetis enim ſi quis vos in ſeruitutẽ redigit, ſiquis deuorat, ſiquis accipit. NAM eiuſmodi Pſeudapoſtoli ſunt operarii ſubdoli, transfigurantes ſe in Apoſtolos CHRISTI. Et non mirum. Ipſe enim Satanas transfigurat ſe in Angelum lucis. Non eſt ergo magnum, ſi miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri iuſtitiæ, quorum finis erit ſecundum opera ipſorum.] Mos eſt Diabolo diuina imitari, & aduerſus Prophetas quidem Pſeudoprophetas producere. Angelorum autẽ figuram imitari, & homines decipere. Non eſt ergo mirum ſi iſti etiam Apoſtolicæ appellationis perſonas induerint, & doli auxilio ad homines decipiendos vſi ſint. Habebũt autem propediem ſuorum ſtudiorum fructus. ITERVM dico ne quis me putet inſipientem eſſe: alioqui velut inſipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.] Cùm ſæpe aggreſſus eſſet propter diſcipulorum vtilitatem ſuos labores perſequi, à ſua rurſus modeſtia refrenatus eſt. Et hic ergo etiam adhortatur, ne videatur apud eos ſe inſipienter gerere. Sin autem non creditis, inquit, ſuſtinete vt inſipientem. QVOD loquor, non loquor ſecundum DEVM, ſed quaſi in inſipientia, in hac ſubſtantia gloriæ.] Lex eſt Domini, quæ docet, Quando hæc omnia feceritis, dicite, ſerui inutiles ſumus, quod debuimus facere fecimus. Ea de cauſa di-

μετασχηματιζόμενοι, transfigurati.

μετασχηματίζεται, transfiguratur.

εἰ καὶ οἱ διάκονοι, ſi etiam miniſtri.

εἰ δὲ μήγε, ſin minus.

κύριον, dominum.

καυχήσεως, gloriationis

Luc. 17.

xit diuinus Apoſtolus. Quod loquor non loquor ſecundum Dominum? pro eo quod eſt. Præter eius legem hæc loquor. Ne quis autem exiſtimaret omnem eius doctrinam vocari inſipientiam, neceſſario adiecit, In hac ſubſtantia gloriationis. Inſipientem, inquit, meipſum nomino in eiuſmodi verbis. QVONIAM multi gloriantur ſecũdum carnẽ, & ego gloriabor.] Secundum carnem appellauit hic externa, diuitias, nobilitatem, eloquentiam. Etenim aduerſarii, vtpote Hebræi, ſe iactabant, & Abraham Patriarcham in medium adducebant. LIBenter. n. ſuffertis inſipientes, cum ſitis ipſi ſapiẽtes. Suſtinetis. n. ſi quis vos in ſeruitutem redigit, ſi quis deuorat, ſi quis accipit, ſi quis extollitur, ſi quis in faciem vos cædit. Secundum ignobilitatem dico.] Oſtendit illos ſe temere de pecuniæ contemptu iactare. Ea enim de cauſã addidit illud, ſi quis exedit, etſi quis accipit. Illud autẽ, ſi quis vos in faciem cædit, pro eo quod eſt, Execratur, contumelia afficit. Hoc enim ſubiũxit. Secundum ignominiam dico, pro eo quod eſt. Propter eã quæ vobis ab illis affertur ignominiã hoc dixi. QVASI nos infirmi fuerimus in hac parte.] Vos nõ exiſtimaris nihil tale facere propter imbecillitatẽ. IN quo quis audet, in inſipientia dico, audeo & ego.] Quod autẽ dictũ eſt mitigauit, appellãs ſtultitiã. Docet autẽ quòd nec contumelia afficere, nec exedere, nec accipere auder, ſed ſuos labores oſtẽdere. ac primũ quidẽ ponit illa quæ ab eis vt magnifica afferebãtur, docẽs quòd nec in illis quidẽ eũ ſuperãt. HEBRAEI ſunt, & ego. Iſraẽlitæ ſunt, & ego. Semẽ Abrahę ſunt & ego.] Hæc poſuit vt quæ ab illis dicerentur, & in eis quidem oſtendit æqualitatem: in rectè factis autẽ quæ ab animi ſententia proficiſcuntur, oſtendit ſe eſſe ſuperiorẽ. MINISTRI Chriſti ſunt, vt minus ſapiens dico, plus ego.] Rurſus adiecit illud, deſipiẽs, vt oſtendat ſe cogi hæc dicere præter ſententiam. Dicit autem etiam quanam eos ratione antecellat, non adducens in medium miracula, nec & mortuos qui ſurrexerunt, nec claudos qui cucurrerunt,

κατεσθίει, exedit.

κατὰ ἀτιμίαν, secũdum ignominiã.

ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν, utpote quod nos infirmi fuerimus.

παραφρονῶν λαλῶ, deſipiens loquor

nec Dæmones qui fugati ſunt, nec quæ vniuerſo terrarum orbi allata eſt,ſalutem:ſed ea quæ pro Euangelio perpeſſus eſt. IN laboribus plurimis, in carceribus abundantius,in plagis ſupra modum,in mortibus frequẽter. A Iudæis quinquies quadragenas vna minus accepi: Ter virgis cæſus ſum,ſemel lapidatus ſum,ter naufragiũ feci,nocte & die in profundo maris fui.] Hoc eſt,ſcapha diſſoluta,perpetuo noctu & diu huc & illuc à fluctibus ferebar. Quadraginta autem plagas vna minus ſolent inferre Iudæi. IN. itineribus ſæpe.] Prædicationis enim gratia viæ labores ſuſcepi. PERICVLIS fluminum.] Eos enim in itinere cogebar traiicere. PERICVLIS latronum.] Qui in via adgrediũtur. PERICVLIS ex genere.] Iudæos intellexit. PERICVLIS ex gentibus.] Clarum eſt quod dicitur. PERICVLIS in ciuitate.] Significauit inſurrectiones quæ aduerſus ipſum factæ ſunt. PERICVLIS in ſolitudine.] Loca enim deſerta ſæpe ſolus traiicere coactus eſt. PERICVLIS in mari.] Nauigatione enim vſus eſt,dum & inſulas & continentem pietate implere ſatageret. PERICVLIS in falſis fratribus.] Ex ſublimi enim Diabolus iniecit zizania. IN labore & erumna.] Illo quidem docendi, hac verò operandi. IN vigiliis multis.] Nam ne in vinculis quidem ſe ſomno dedebat,vt teſtantur quæ ab eo Philippis facta ſunt. IN fame & ſiti.] Hæc ſunt inuoluntaria. IN ieiuniis ſæpe.] Hoc eſt voluntarium. IN frigore & nuditate.] Hoc eſt inopiæ,& extremæ paupertatis. PRAETER illa quæ extrinſecus ſunt.] Pauca, inquit, ex multis coactus ſum referre. INSTANTIA mea quotidiana.] Agor,inquit, feror, & circumagor quotidie in concilia,in carceres,in iudicia. SOLICITVDO omnium eccleſiarum.] Quòd ſi etiam ceſſauerint qui me perſequuntur,ipſa me eccleſiarum cura conſumit ac liquefacit. Vniuerſi enim orbis terrarum curam ſuſtineo. QVIS infirmatur & ego non infirmor?] Non dixit, Compatior,aut miſereor,ſed infirmor. Tanquam enim ipſa infirmitate

περισσοτέρως, amplius.

νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα, noctẽ ac diem in profundo egi.

ἐν κόπῳ, καὶ μόχθῳ, in labore et defatigatione.

ἡ ἐπισύστασίς μου, in me cõſurrectio.

infirmitate circundatus, ita excrucior & angor. QVIS ſcandalizatur,& ego non vror?] Dum alii ſcãdalizãtur,ego vror & incẽdor. SI gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ ſunt gloriabor.]Oſtẽdit ſe potuiſſe quidem gratiam oſtendere,exiſtimauit autem ſibi magis conuenire tolerantiam. DEVS & pater Domini noſtri Ieſu Chriſti qui eſt benedictus in ſæcula,ſcit quòd non mentior.] Illud,Deus, rurſus diuidamus à Patre. Noſter enim Deus eſt,ſed pater Chriſti. DAMASCI præpoſitus gentis Aretæ regis,cuſtodiebat ciuitatem Damaſcenorum, vt me comprehenderet: & per feneſtram in ſporta demiſſus ſum per murum,& ſic effugi manus eius.] Periculi magnitudinem per modum fugæ oſtendit.

τὰ τῆς ἀσθενείας, in iis quæ ſunt infirmitatis.

ἐφρούρει, præſidio tenebat.

CAPVT XII.

SI GLORIARI oportet (non expedit quidem) veniam autem ad viſiones & reuelationes Domini.] Mihi quidem nõ eſt vtilis eorum narratio, ſed vobis. Veſtræ ergo vtilitatis curam gerens,ea cogor dicere, quæ mihi ipſi non puto conducere. SCIO hominem in Chriſto,ante annos quatuordecim(ſiue in corpore,ſiue extra corpus, neſcio, Deus ſcit) raptum huiuſmodi vſq. ad tertium cœlum. Et ſciô huiuſmodi hominem(ſiue in corpore,ſiue extra corpus neſcio,Deus ſcit)quod raptus eſt in paradiſum, & audiuit arcana verba quæ non licet homini loqui. Pro huiuſmodi gloriabor,pro me autem nihil,niſi in infirmitatibus meis.] Multas quidẽ vidimus reuelationes,vt ipſe etiam dixit. Veniam.n.inquit,ad viſiones & reuelationes Domini. Vnam autem dixit coactus,& eam alii perſonæ attribuit. Noui enim, inquit,hominem,non me ipſum. Dicit autem etiã tempus, docens quòd propter illos hæc dicere coactus eſt. Cùm enim quatuordecim anni præteriiſſent, nõ eſt elocutus ea quæ vt videret dignus eſt habitus. Illud autem,vſq.ad tertium cœlum,nõnulli quidem dixerunt eum dixiſſe per tertiam partem diſtantiæ à cœlo ad terram ſe fuiſſe quidem ſubuectum,& arca

καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι, Gloriari utiq. non expedit mihi,veniam.

ἄρρητα, ineffabilia.

na verba audiuiſſe, quæ quidem nō dixit non licere homini audire, ſed loqui. Si.n. non licuiſſet homini audire quomodo ipſe audiit? Sed audiit quidē, ea au tē effari nō auſus eſt. Nōnulli autē dicunt verba eſſe res, vidiſſe enim ipſum paradiſi pulchritudinē, & ſanctorum quæ in illo ſunt choreas, & numeroſam ac modulatam hymnorum vocem. Sed quid horum verum ac certum ſit, is nouit qui ea cōtemplatus eſt. Nos autem ad ea quæ ſunt proxima interpretanda adgrediamur. NAM etſi voluero gloriari, nō ero inſipiens, veritatem enim dicam.] Quoniam ſæpe ſeipſum appellauit inſipientem: ne quis ideo exiſtimaret falſa eſſe quæ dicuntur. neceſſario oſtendit eorum veritatē. PARCO autē ne quis me exiſtimet ſupra id quod videt in me, aut aliquid audit ex me,] Propterea vereor omnia dicere, ne de me maiorem quam de homine quis opinionem concipiat. Hoc enim etiam in Lycaonia factum eſt. Cum enim eum eſſe Deum putaſſent, tauros ſacrificare conati ſunt: ſed diſrupta veſte oſtendit quam habuit naturā. ET ne magnitudo reuelationum extollat me: datus eſt mihi ſtimulus carnis meæ, Angelus Satanæ, vt me colaphizet.] Per hæc rurſus oſtendit ſe multis dignatum eſſe reuelationibus. Ideo enim dicit. Vtilitaris meæ Dominus curam gerens, mihi omnis generis tentationes attribuit, ea ratione ingentes ſpiritus refrenans, & nō permittens vt nimis elatum aut glorioſum aliquid cogitarem. Angelum enim Satanæ iniurias, contumelias, & populorum inſurrectiones appellauit. Idque in iis quæ conſequuntur interpretatur apertius. PROPTER quod ter dominum rogaui vt diſcederet à me, & dixit mihi. Sufficit tibi gratia mea. Nam virtus in infirmitate perficitur.] Oſtendit naturæ imbecillitatē. Oraui enim, inquit, vt liberarer à tentationibus. Oſtendit etiam Domini conſolationem. Gratiæ enim donum dixit ſufficere ad conſolandum: eorū autem qui prædicant imbecillitatem & tolerātiam apertè oſtendere eius qui prædicatur potentiam. LIBENTER ergo gloria

Act. 14.

σαρκὶ, carni. mea non eſt in Græco.

Poſt colaphizet Græce eſt, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ne ſupra modum efferar.

ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται, potentia enim mea in impotentia perficitur.

ἥδιστα, libentiſſime.

bor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Chriſti.] Docuit quem nam appellauerit Angelum Satanæ. Nequis autem exiſtimet infirmitatem eſſe affectionem corporis, de ea apertius eloquitur. PROPTER quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumeliis, in neceſsitatibus, in perſecutionibus, in anguſtiis pro Chriſto. Cum enim infirmor, tunc potens ſum.] Et non dixit, ſuſtineo, ſed, placeo mihi, hoc eſt, gaudeo, delector, læto & tranquillo animo ſuſtineo ea quæ accidunt. Quæ enim videtur imbecillitas, ea mihi veram potentiam conciliat. Poſtquam hæc perſecutus eſt, ſubiunxit. FACTVS ſum inſipiens.] Glorians ſcilicet, & eius cauſam docet. VOS me coëgiſtis.] Hoc eſt, dum allatis aduerſus me calumniis crediſtis. Hoc enim ſignificant quæ ſequuntur. EGO enim à vobis debui cōmendari.] Vos enim debebatis me defendere, & de mea vita ferre teſtimonium. NIHIL enim minus feci ab iis qui ſunt ſupra modum Apoſtoli.] Laudem rurſus moderatus eſt, & cum plures labores ſuſcepiſſet, ne ſe quidem ſimpliciter Apoſtolis exæquare in animum induxit: ſed nihil quidem ab eis ſe diſtare dixit: & rurſus ad ſuam reuertitur modeſtiam. TAMETSI nihil ſum. Signa tamen Apoſtoli facta ſunt ſuper vos in omni patientia, in ſignis, & prodigiis, & virtutibus.] Ne ad me reſpiciatis, ſed examinate gratiam. Vos enim Apoſtolicæ dignitatis fuiſtis teſtes: & ſpiritalis teſtimonii fuiſtis ſpectatores. Recte autem ſignis tolerantiam præpoſuit, mentis enim recte facta ſunt multo præſtātiora. QVID eſt enim quod minus habuiſtis præ cæteris eccleſiis, niſi quòd ego ipſe non grauaui vos?] Quod vos ſpiritale donum non accepiſtis? niſi me forte eo ſolum nomine reprehendatis, quòd corporale adminiculū à vobis non acceperim. Deinde ironice. DONATE mihi hanc iniuriam,] Fateor, in hac re peccaui, & peto veniam: Ne autem rurſus exiſtimarent aliqui, quòd hæc tanquam exprobans dicit, & vt ab eis accipiat hoc agit, hoc inſtitutum ſe quoque deinceps

οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, nulla .n. in re fui inferior ſummis Apoſtolis.

ἐν ὑμῖν, inter uos.

ὑπομονῇ, tolerantia.

κατενάρκησα

hoc, nō eſtin Græco

γὰρ, enim.
ἐκδαπανηθή-σομαι, expēdar.

ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς per auaritiā aliquid à uobis accepi.
ἐπλεονέκτησε.

πάλιν, rurſus.
ἀπολογούμεθα defendimus

ſeruaturum pollicetur. ECCE tertio hoc paratus ſum venire ad vos: & non ero vobis grauis.] Deinde eius quod dixit aſperitatem lenit. NON enim quæro quæ veſtra ſunt, ſed vos.] Vſus etiam quadam naturali ſententia. NEC enim debent filii parentibus theſaurizare, ſed parentes filiis.] Pecuniam non concupiſco, ſed veſtras animas deſidero. Scio enim etiam patres filiis diuitias congerere, ego autem iis etiam qui ſunt patres me plus facturum profiteor. EGO autem lubentiſsimè impendam & ſuperimpendar ipſe pro animabus veſtris.] Pro eo quod eſt. Etiam me ipſum dono pro vobis. LICET plus vos diligens, minus diligar.] Hæc eſt cum moderatione reprehenſio, moleſtus enim eis fuit dum eos parui amoris inſimulat: lætitia autem affecit, dum vehementiſsimum ſuum in eos oſtendit. SED eſto ego vos non grauaui, ſed cum eſſem aſtutus, dolo vos cepi. Nunquid per aliquem eorum, quos miſi ad vos, circumueni vos? Rogaui Titum, & miſi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumuenit? Nonne eodem ſpiritu ambulauimus? Nonne iiſdem veſtigiis?] Sed dixerit fortaſſe quiſpiam, quòd calliditate vſus præſens quidem nihil acceperim: ſed acceperim per eos quos ad vos miſi. Dicite per veritatem ipſam, an quis eorū qui ad vos à nobis miſsi ſunt, ſiue Titus, ſiue aliquis alius, vſus eſt poteſtate quæ data eſt prædicatoribus. Donationem autem appellat πλεονεξίαν, hoc eſt auaritiā ſeu plura habendi cupiditatem, quoniam hoc natura inſitum eſt ei qui dat præter animi ſententiam, vt etiam ſi debitum exoluat, à ſe tamen per auaritiam eripi exiſtimet. Poſtquàm hæc ad Pſeudapoſtolos confutandos diſſeruit, eis doctoris authoritatem oſtēdit. OLIM putatis quòd excuſemus nos apud vos.] Fortaſſe, inquit, etiam excuſationem humilitatis, & abiectionis argumētū eſſe ducitis. CORAM Deo in Chriſto loquimur.] Sed nos hæc ſub Deo teſte dicimus, à mandatis Domini Chriſti illuminati. Illud enim, in Chriſto, pro eo quod eſt, ſecundum

Chriſtum qui ita dicit. Si munus tuum offeras ad altare,& illic recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduerſus te,relinque munus tuum ante altare,& abi primum, & reconciliare fratri tuo, & tunc veniens offer munus tuum.Et rurſus. Luceat lux veſtra coram hominibus,vt videant opera veſtra bona & glorificent Patrem veſtrum qui in cœlis eſt. Hoc ipſe etiam hic dicit. OMNIA enim chariſsimi propter ædificationem veſtram.] Siue enim nos abiicimus humileſque reddimus, ſiue alta & ſublimia loquimur:ſiue reprehendimus, ſiue laudamus, omnia veſtræ ſalutis cauſa facimus. TIMEO enim ne fortè cum venero,nō quales volo,inueniam vos,& ego inueniar à vobis,qualem non vultis.] Dicit autem & quænam apud eos abhorret,& deprecatur. NE FORTE contentiones,æmulationes, animoſitates, diſſenſiones,detractiones,ſuſurrationes,inflationes, ſeditiones ſint inter vos.] Eos etiam horum in priori epiſtola arguit. NE ITERVM cum venero,humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccarunt, & non egerunt pœnitentiam ſuper immunditia, & fornicatione, & impudicitia quā geſſerunt.] Humilitatem ſuam vocauit illorum iniquitatem,confirmans ea quæ iam dixerat.Quis infirmatur,& ego non infirmor? Quis ſcandalizatur, & ego non vror? Dixit autem non ſimpliciter ſe lugere eos qui peccauerunt, ſed eos qui poſt peccatum non vſi ſunt pœnitentiæ remediis.Apertè autem reprehendit doctrina Apoſtolica Nauati arrogātiam.

Matth.5.

δὲ, autem.

θυμοὶ,iræ. ἐριθεῖαι, concertationes.

ſuper,ἐπὶ, propter.

CAPVT. XIII.

ECCE TERTIO hoc venio ad vos.In ore duorum vel trium ſtabit omne verbum.] Pro perſonis res poſuit, in eos qui penitentiam negligunt teſtimonium ferens, & eos terrefaciens. PRAEDIXI enim & prædico,vt præſens vobis,& nunc abſens,iis qui ante peccauerunt,& cæteris omnibus,quòd ſi venero iterum nō parcam.] Apoſtolicam poteſtatem aperuit,vim peccati metu coërcere tētans,erat enim eis facile & ſuos docere,& alienos punire. Diuiniſsi

σαθήσεται, ſtatuetur.

Deut.9.

ſuam rurſus oſtendit beneuolentiam. ORAMVS autem Deum,vt nihil mali faciatis:non vt nos probati appareamus: ſed vt vos quod bonum eſt faciatis, nos autem vt reprobi ſimus.] Deprecor, inquit, à vobis aliquam occaſionem accipere, vt Apoſtolicæ gratiæ oſtendam operationem. Oro potius & opto, vt vos in omnibus bonis reſplēdeatis, nos autem noſtram potētiam occultemus. NON enim poſſumus aliquid aduerſus veritatem,ſed pro veritate.] Quo modo enim fieri poteſt,vt vobis ea quæ decet perſequeutibus,nos punientem operationē oſtendamus? GAVDEMVS enim quoniam nos infirmi ſumus: vos autem potentes eſtis. Hoc & oramus, veſtram conſūmationē.] Eadem diuerſo modo dixit,quē in eos habet amorem oſtendens. IDEO hæc abſens ſcribo:vt non præſens durius agam ſecundum poteſtatem,quam Dominus dedit mihi in ædificationem,& non in deſtructionem.] Oſtendit etiam pœnam eſſe ædificationem. Vno enim,vel duobus punitis,vniuerſus cœtus vtilitatem accipit. Ita etiā mortuo Anania & Saphira factus eſt timor magnus ſuper omnes qui audierunt. Hic ab acerbiori ceſſans oratione,vtilem admonitionem attulit. DE cætero fratres gaudete.] Eorum enim qui ſe rectè & ex virtute gerunt proprium eſt,lætitia. PERFECTI eſtote.] Pro eo quod eſt,Ea quæ deſūt ſupplete. EXHORTAMINI.] In tētationibus vos mutuo cōſolemini IDIPSVM ſapite.] Cōcordia colligemini, eadem ſit veſtra ſententia. PACEM habete.] Et erga vos, & apud inuicem & ante omnia apud Deum qui ſeruauit. ET Deus pacis, & dilectionis erit vobiſcum.] Si vos enim in his rectè gerere viderit,veſtri omni ex parte curā geret, quandoquidē ipſe has leges tulit. SALVTATE inuicē in oſculo ſancto.] Pro eo quod eſt, Citra dolū ac ſimulationē, modeſtè ac pudicè, vt qui ſitis alterū alterius mēbra, & corpus Chriſti. SALVTANT vos ſancti oēs.] Cōiunxit eis illos etiam qui in vniuerſo terrarū orbe crediderūt. GRATIA Domini noſtri Ieſu Chriſti,

Εὐχόμεθα δὲ πρὸς θεὸν, optamus autem apud Deū.

quoniam, ὅταν, quando.

τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα τὴν ὑμῶν κατάρτισιν, hoc autem etiā optamus veſtram perfectionem.

καταρτίζεσθε perficite.

παρακαλεῖσθε, conſolemini τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem ſentite

& charitas Dei, & communicatio ſancti Spiritus ſit cum omnibus vobis. Amen.] Non hæc poſuit per diuiſionem: nec hæc quidem Chriſto tribuit: illa verò Patri, alia autem Spiritui. Sæpe enim charitatem in ſpiritu ſtatuit, & communicationem in filio, & gratiam in Deo & Patre. Ita etiam in priore epiſtola cũ operationẽ in Patre poſuiſſet, eam paulo poſt dixit de ſpiritu. Aliter autem etiam poſuit ordinem perſonarum, non eum ſubuertens qui fuit poſitus à Domino, ſed docens quòd ordo nominum non ſignificat diuerſitatem naturæ vel potentiæ, vel authoritatis aut dignitatis differentia. Nos quoque oremus vt Apoſtolica benedictione digni habeamur, & bona promiſſa conſequamur, gratia & benignitate Dei & Seruatoris noſtri Ieſu Chriſti, Cùm quo Patri cum ſanctiſsimo ſpiritu, gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Secunda ad Corinthios epiſtola ſcripta eſt Philippis per Titum & Lucam.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD GALATAS,

ἀνήμερον καὶ ἄσπαρτον.

AGreſte & incultum genus Galatarum beatiſſimus Paulus excoluit, & in eo ſemina pietatis deiecit. Cum ij autem creſcerent, & denſam ſegetem oſtenderent, accedẽtes quidam ex Iudæis qui crediderant, ea quæ ſunt legis ſuperflua ijs præterea adſeminare magno ſtudio contendebant, diuiniſsimos Apoſtolos, Petrum, & Iacobum, & Ioannẽ, & alios omnes ſe habere magiſtros ac doctores gloriantes, & ſe quæ eis uidebantur facere iuueniliter iactantes. Diuinum autem Paulum calumniantes, nec ipſum Domini doctrinam accepiſſe dicentes, &

cum fuiſſet Apoſtolorum diſcipulus, ſe eius doctrinæ regulam corrumpere, & præter illorum decretũ legem tranſilire. Cùm hæc & his ſimilia dicerent, multis Galatis perſuaſerunt legalem inſtitutionem amplecti, & circuncíſionem ſuſcipere. Cùm hæc ergo reſciuiſſet diuinus Apoſtolus, ſcripſit hanc epiſtolam, & calumniarum quæ in ipſum illatæ fuerant falſitatem arguens, & uitæ ex lege inſtitutionem poſt gratiam ſuperuacaneam oſtendens. Primum autem ſua expoſuit, docens ſe quoque eſſe ſupernam uocationem aſſecutum, non hominum doctrina, ſed à uoce Domini perſuaſum. Hæc autem dicit, non Apoſtolis detrahens, ſed morbum qui ingruerat aptis curans medicamentis. Quòd enim ſeipſum uocet abortiuum, & ſe Apoſtolorum ultimum, & peccatorum primum, & blaſphemum nominet, & perſecutorem & iniurium, ij ſciunt qui eius ſcripta legunt: ſed hic dum damnum quod acceperant amolitur, ſua aperire coactus eſt, & eos qui Euangeliũ corrumpebant falſi conuincens, & eorum qui ab illis inducti erant morbum curans.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD GALATAS.

PAVLVS Apoſtolus, non ab hominibus, neque per hominem.] Procœmium ſtatim in eum illatã calumniã arguit. Apoſtolicam enim gratiam ſe accepiſſe dicit, non hominibus ei hoc donum dantibus: nullus enim ex diuinis cum cepit Apoſtolis: ſed ipſe Dominus cũ vocauit cœlitus, homine non vſus adminiſtro.

Chriſtũ nõ eſt in Græco Theod.

Hoc enim dixit, Non per hominem. Deinde eum qui vocauit oſtendit. SED per Ieſum Chriſtum.] Et ne quis exiſtimaret filium eſſe patris adminiſtrũ, inueniens adiectum illud, PER, ſubiunxit. ET deum PATREM qui ſuſcitauit eum à mortuis.] In vtraque enim perſona poſuit illud, Per, docens ab hac præpoſitione nullam ſignificari naturæ differen tiam. Hoc qnoque, Qui ſuſcitauit eum à mortuis, non diuinitatis vnigeniti, ſed prædicationis concordiam oſtendit, quòd diuinæ incarnationis myſteriũ non ſolus filius diſpenſauit, ſed ipſe etiam Pater eius fuit prouidentiæ particeps. Quoniam enim qui legẽ defendebant, ſe Deum per legis obſeruationem colere exiſtimabant, oſtendit diuinus Apoſtolus, non ſolum filium, ſed etiam Patrem nouum teſtamentũ ſuppeditaſſe. ET qui mecum ſunt omnes fratres.] Oſtendit ſe habere multos adiutores prædicationis. ECCLESIIS Galatiæ.] Non enim vni ciuitati, ſed toti genti ſcribit, vbique enim morbus ſerpſerat. GRATIA vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto: qui dedit ſemetipſum pro pecca tis noſtris.] Oſtendit eam quæ eſt ex lege vitæ inſtitutionem non potuiſſe à peccatis liberare, ſed Domi num Chriſtum qui pro nobis mortem ſubiit, & genus à peccati debitis liberauit. VT eriperet nos de præſenti ſæculo nequam.] Malum ſæculum non vo cauit elemẽta, vt ſenſit ſtupidus Manichæus, ſed præſentem vitam, hoc eſt, quæ hic fit ad tempus hominũ vitæ tranſactionem: in qua locum habet peccatum. Qui enim mortali natura adhuc ſumus circundati, hi quidem maiora, illi verò minora peccata admittimus. Sed poſtquam ad immortalem illam vitam traducti, & à præſenti corruptione ac interitu liberati, & incorruptione induti fuerimus, erimus peccato po tentiores. Hanc autem ſpem nobis dedit Chriſtus Dominus, qui pro nobis mortem ſubiit: & primus quidem ſurrexit à mortuis: nobis autem omnibus eſt reſurrectionem pollicitus, eripuit autem nos à præſenti ſæculo malo, hoc eſt, ab ea quæ fit in præſenti

πονηρῦ, malo

vita traductione,in qua locum habet improbitas. Quòd autem vita non eſt omnibus damnoſa, nec affert omnibus detrimentum,ipſe docuit Apoſtolus. Ita autem dicit. Sin autem viuere in carne hoc etiam eſt mihi fructus operis, & quid eligam non noui, & præfert viuere quàm cum Chriſto eſſe,propter lucrum quod hinc oritur. Dicit etiam de Epaphrodo. Miſertus eſt eius Dominus vitam ei largiens. Præſens ergo ſæculum non eſt natura malum: ſed in ipſo nonnulli imprcbè verſantur. Oſtendit etiam quàm ſit momentaneum. Præſens enim ſeu inſtans id vocauit. Porrò autem non ſolum Chriſtus Dominus noſtram ſalutem diſpenſauit,ſed etiam conſentiente & comprobante Patre id fecit. Hoc enim ſubiungit. SECVNDVM voluntatem Dei & Patris noſtri, cui gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.] Vbique Patrem cum Chriſto coniungit, docens ei quoque videri, vt nos non ex lege,ſed ex Euágelio vitá inſtiruamus.Hic ergo præfationem impleuit, quam pulchrè & vt decuit fecit, & quis ſit prædicationis ſcopus ſummatim docuit, eos autē accuſare incipit. MIROR quod ſic cito trásferimini ab eo qui vos vocauit in gratia Dei, in aliud Euágeliū quòd nō eſt aliud: niſi ſūt aliqui qui vos cō turbát,& volūt cōuertere Euágeliū Chriſti.] Accuſa tionē ſūma impleuit ſapiétia. Oſtédit.n.legis obſeruationē eſſe legiſlatoris inficiationem. Non enim dixit,Transferimini ab illa doctrina in hanc: ſed ab eo qui vos vocauit. Quiſnam ſit autem qui vocauit, docent quæ conſequuntur. In gratia DEI. Ipſe, inquit, pater qui legem dedit, vos vocauit ad hoc Euangelium. Cum hoc ergo reliquiſtis, & ad legem reuerſi eſtis, ab eo qui vocauit defeciſtis. Hoc autem relicto Euangelio,aliud non inuenietis. Non enim alia per nos,alia verò per alios Apoſtolos prædicat Dominus:ſed idem prędicamus omnes, qui ſumus amatores veritatis. Qui autem contraria ſentiunt,nihil vobis diuinum tradunt: ſed diuina conantur corrumpere. Deinde contrariorum recorda

Philipp. 1.

Philipp. 2.

ἐνεστῶτα.

μεταστρέφειν, *inuertere, & peruertere.*

tione incenſus,& iuſta indignatione percitus, à pietate alienum appellat qui conatur alia prædicare, & clamat. SED licet nos,aut Angelus de cœlo euangelizet vobis præterquam quod euãgelizauimus vobis,anathema ſit.] Quoniam illi dicebant diuinos Apoſtolos legem ſeruare,illos quidem diuinus reliquit Apoſtolus,ne inuidia quadam & maleuolentia videretur hoc facere:ad id autem quod maius eſt proceſsit. Omnia per id quod maius eſt comprehendẽs, & ſeipſum ante alios ſubiecit execrationi. Angelorũ autem meminit,non quòd ſuſpicaretur ne quis ſanctorum Angelorum doceret contraria diuinę prædicationi: ſciebat enim hoc fieri non poſſe, ſed vt per id omnem hominum nouitatem expelleret. SICVT prædiximus,& nunc iterum dico. Si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepiſtis,anathema ſit.] Nemo enim exiſtimet nos priora dixiſſe per iram, ideo enim eadem iterum diximus. Porrò autem prætermiſsis hic Angelis,indefinitè dixit. SI quis vobis euangelizat:& docens quòd DEI cultum omnibus ſimul præferens,hæc dicere coactus eſt, ſubiunxit. MODO enim hominibus ſuadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? Si adhuc hominibus placerem, CHRISTI ſeruus non eſſem.] Si vellem homines obſeruare & colere, non inter eos annumerarer qui patiuntur perſecutionem,ſed in eorum numerum referrer,qui cum veritate bellum gerunt. Nemo ergo me exiſtimet venari gloriam ab hominibus & ea de cauſa hæc quæ dico contexere. Ab hoc loco deinceps narrat quomodo à diuina gratia vocatus ſit,& quomodo cum Apoſtolorũ coryphæis de prædicatione pactum conuentum fecerit. NOTVM. n. vobis facio fratres Euangelium, quod euangelizatũ eſt à me,quod non eſt ſecundum hominem.] Non eſt,inquit,ab humanis rationibus compoſitũ. Quid ita? NEQVE enim ego ab homine accepi illud,neque didici.] Sed quemnam habuiſti doctorẽ? SED per reuelationem IESV CHRISTI.] Sapienter admodum poſuit illud, Reuelationem. Aſſumptus

ἀλλὰ καὶ ἐὰν, ſed etiamſi. παρ' ὃ, præter id quod.

ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεὸν, nũc enim homines ſuadeo, an Deũ

γνωρίζω δὲ, notum autẽ facio.

enim erat Dominus CHRISTVS, & non amplius ſimiliter ab omnibus videbatur, ei autem in via reuelatus eſt,& eum prædicationis miniſterio dignatus. Hæc autem rurſus poſuit aduerſus illorũ calumnias, docens ſe ne in hoc quidem eſſe aliis Apoſtolis inferiorem. Sicut enim illi ab ipſo doctrinam acceperũt, ita etiam ipſe ipſum doctorem habuit. AVDISTIS enim cõuerſationem meam aliquando in Iudaiſmo, quòd ſupra modum perſequebar eccleſiam DEI,& expugnabam illam: & proficiebam in Iudaiſmo ſupra multos coætaneos meos in genere meo, abundantius æmulator exiſtens paternarum mearum traditionum.] Nihil vos latet eorum quæ ad me pertinent. Etſi enim magnis locorum interuallis à Iudæis diſtatis,fama tamẽ vbique peruaſit, & mea omnibus manifeſta reddidit, quod olim eram eccleſiæ infeſtus,& hoſtis apertus:meumque erat inſtitutum eius fundamenta funditus euertere: & meis æqualibus ardentius incitabar aduerſus prædicatores, & hæc faciebam legem defendens, & dum eam defenderem, erat mihi aduerſaria Euangelii prædicatio. CVM autem placuit ei qui me ſegregauit ex vtero matris meæ,& vocauit per gratiam ſuam, vt reuelaret filiũ ſuum in me, vt euangelizarem illum in gentibus.] Rurſus hic Patrem filio coniunxit, & eum dixit cognoſſe quæ ad ipſum pertinebant etiam ante ſæcula, & poſtea eum vocaſſe quando ſibi viſum eſt. Hanc autem mihi,inquit,gratiam impertiit, non vt legem prædicem,ſed vt reuelem filium gentibus. CONTINVO non acquieui carni & ſanguini: neque veni Hieroſolymam ad anteceſſores meos Apoſtolos.] Hæc omnia dicit aduerſus illorum calumnias. Illi.n. dicebant eum accepiſſe doctrinam ab Apoſtolis: ſed eum quæ conuenerant tranſgredi. Cogitur ergo ea quæ ad ſe pertinent narrare, quod in nulla fecit epiſtola. Dicit enim: Cum illa vocatione dignus eſſem habitus,non ſtatim cucurri Hieroſolymam:ſed mihi ſuffecit ab illo data gratia, fuiſſet enim valde abſurdum,vt qui doctrinam à DEO acceperat, de ea cõ-

ἐπόρθουν, depopulabar.

ζηλωτὴς, ſtudioſus ſectator.

οὐ προσανεθέμην, non acceſſi.

τοὺς πρὸ ἐμοῦ, qui ante me fuerunt.

municaret cum hominibus. SED abii in Arabiam, & iterum reuerſus ſum Damaſcum.] Statim prædicationem aggreſſus ſum, iis qui DEI cognitionem nondum acceperant Euangelium afferens. DEINDE poſt annos treis veni Hieroſolymam videre Petrum:] Et hoc rurſus oſtendit eius animæ virtutem etenim cum humana doctrina non indigeret, vt qui ab vniuerſorum DEO eam accepiſſet, Apoſtolorũ principi quem par eſt honorem tribuit. Ea enim de cauſa ad eum venerat, non vt ab eo aliquid diſceret, ſed vt ſolum videret. Porrò autem oſtendit etiam beneuolentiam. ET manſi apud eum diebus quindecim. Alium autem Apoſtolorum vidi neminem: niſi Iacobum fratrem Domini.] Vocatur quidem frater Domini, ſed non erat natura, ſed nec fuit Ioſeph filius, vt quidam exiſtimarũt, ex priori matrimonio natus, ſed erat quidem Cleophæ filius: Domini autem cõſobrinus. Habuit enim matrem matris Domini ſororem. QVAE autem ſcribo vobis, ecce coram DEO quòd non mentior. Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ. Eram autem ignotus facie eccleſiis Iudææ: quæ erant in CHRISTO, tantum autem auditum habebant, quòd qui perſequebatur nos aliquando, nunc Euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat, & in me clarificabant DEVM.] Cùm intelligerent repentinam mutationem, & quòd lupus facit ea quæ ſunt paſtorum, ex me capiebant occaſionem DEI laudandi.

ἀπῆλθον, recedii.

ἀνεψιός.

ἀκούοντες ἦσαν audiebant. ἐδόξαζον, glorificabant.

CAP. II.

DEINDE poſt annos quatuor iterum aſcendi Hieroſolymam cum Barnaba, aſſumpto & Tito. Aſcendi autem ſecundum reuelationem.] Ambo longo tempore Antiochiæ verſati, & plurimos ex gẽtibus piſcati ſunt, ex lege gratiæ eis viuere præcipientes. Cùm autem veniſſent ex Iudæa quidam legis defenſores, conabantur perſuadere gentibus, vt legalem vitæ inſtitutionem amplecterentur. Sed magni veritatis præcones Barnabas & Paulus, quæ ab eis afferebatur doctrinam repulerunt. Cùm autẽ

Act. 15.

vellent fideliũ cœtui perſuadere, id quoque magnis videri Apoſtolis, curſu quidem in Iudæam contenderunt, quæ ab illis autem facta fuerant Apoſtolos docuerunt:& literas attulerunt quæ apertè præcipe rent legis iugum non imponerè gentibus, niſi vt abſtinerent ab immolatis,& fornicatione, & ſuffocato, & ſanguine. Exiſtimo diuinum Apoſtolum hæc nar rare. ET contuli cum illis Euangelium, quod prædico in gentibus: ſeorſum autem iis qui videbantur aliquid eſſe: ne forte in vanum currerem aut cucurriſ ſem.] Iis qui videbãtur aliquid eſſe, pro eo quod eſt, Inſignibus, eis autem priuatim expoſuit, quoniam multi erant qui pro lege æmulationem habebant, ſicut ait beatus Iacobus. Illud autem, Ne forte in vanum currerem, aut cucurriſſem, non poſuit de ſeipſo ſed de aliis hoc eſt, vt omnes intelligant concordiam & conſenſionem prædicationis: & quòd aliis etiam placeant quæ à me prædicantur. SED neque Titus qui mecum erat, cum eſſet gentilis, compulſus eſt cir cuncidi.] Hoc eſt maximum argumentum, quòd non placebat Apoſtolis, vt qui erant ex gentibus legem ſeruarent. Titum enim qui erat incircuncifus,& vocatus ex gentibus, minimè iuſſerunt circuncidi, licet plurimi vellent contrarium. Hoc enim dicit. SED propter ſubintroductos falſos fratres, qui ſubintroierunt explorare libertatem noſtram, quam habemus in CHRISTO IESV, vt nos in ſeruitutem redigerent.] Coniunctio Autem eſt ſuperuaca nea ad orationis conſtructionem. Hæc enim eſt eorũ quæ dicuntur ſententia. Sed nec Titus, quamuis eſſet Græcus, coactus eſt circuncidi propter ſubintro ductos falſos fratres, & quæ ſequuntur. Libertatem autem vocat viuendi rationem extra legem. QVIBVS NEQVE ad horam ceſsimus ſubiectioni: vt veritas Euangelii permaneat apud vos.] Con tentioſam enim eorum mentem ne tantillum quidem ſuſtinuimus: ſed veritatem Euangelii omnibus prætulimus. Hæc quidem dixit de iis qui mente legi ſeruiebant. Sed quoniam veriſimile erat etiam

ἀνεθέμην αὐτοῖς, expoſui illis.

Act.21.

διὰ δὲ, propter autem.

Galatas dicere, quòd ipſi etiam primi ex Apoſtolis legem ſeruant: ſciebat autem diuinus Apoſtolus, eos ad Iudæorum qui crediderant, infirmi autem adhuc erant, imbecillitatem ſe demittentes hoc cogi facere; in medio interceptus, & eos quidem accuſare abſurdiſsimum arbitratus, eorum autem ſcopum & inſtitutum nolens aperire, ne eorum conſilio aliquid damni afferret, media quadam via ingreditur: & ea quidem quæ fiunt ægrè ferre præ ſe fert, de eis autē aliquid dicere grauatus, DEI ſententiæ totum relinquit. AB iis qui videbantur eſſe aliquid, quales aliquando fuerint nihil mea intereſt. DEVS enim perſonam hominis non accipit.]

μέσος ἀπολημφθείς.

Deeſt interpretatio mediæ partis capituli.

DE aliis ergo, inquit, qui lege malè vſi ſunt hæc dixi, vt qui ægrè ferrem meos diſcipulos hinc lædi Hoc enim etiam dixit. QVOMODO gentes cogis Iudaizare?] Tuum eſt decretum ne ii ex lege viuant, res autem repugnant & contradicunt iis quæ iam ſcripta ſunt. Magnus autem Petrus ea quæ dicuntur ſilentio confirmat, propemodum dicens iis qui ex Iudæis crediderant, & præſentes erant. Nos iuſtè reprehendit, nec iis quæ dicuntur licet contradicere. Quòd enim iis quæ dicebantur acquieuerit, eorum qui audiebant vtilitatis curam gerens, cuius eſt manifeſtum. Quoniam ergo hic quidem reprehendit, ille verò ſilentio reprehenſionem excepit: & iis qui ex Iudæis crediderant, & iis qui ex gentibus, medicamentum vtile compoſitum eſt. Hæc autem ſcripſit ad Galatas diuinus Apoſtolus, docens quòd etiā magni & primi Apoſtoli, Iudæorum imbecillitatis gratia, legem ſeruare nonnunquam ſuſtinuerunt: ſed non hoc ſemper fecerunt. Porrò autem dicit etiam alia, quæ dixit beato Petro, præſentium Iudæorum vtilitatis curam gerens. NOS natura Iudæi, & non ex gentibus peccatores. Scientes autem quòd non iuſtificatur homo ex operibus legis, niſi per fidem IESV CHRISTI, & nos in CHRISTO IESV credidimus, vt iuſtificemur ex fide CHRISTI, non ex

vel. quid.

autem non eſt in Græco

ex operibus legis.] Natura Iudæi, pro eo quod eſt, Qui hoc ſumus à maioribus, qui genus ab Abraham ducimus, & hoc genus iactitamus. Quoniam vidimus fieri non poſſe vt vera iuſtitia ex vitæ ex lege inſtitutione percipiatur Domino Chriſto credidimus, iuſtitiam quæ eſt ex fide colligentes, & bona promiſſa expectantes. PROPTER quod ex operibus legis non iuſtificabitur omnis caro.] Quæ ſunt legis neceſſaria, ipſa etiam natura docuit, videlicet. Non adulteraberis, Non occides, Non furaberis, Non feres falſum teſtimonium aduerſus proximum, honora Patrem & matrem, & quæ ſunt eiuſmodi, quæ autem conſtituta fuerant de ſabbatiſmo, de circuncisione, leproſo, & eo qui ſeminis profluuio laborat, de ſacrificiis, & aſperſionibus, ea erant legis propria. Natura.n. nihil de iis docuit. Hæc ergo dicit legis opera. Eorum tranſgreſsio quidē erat peccatum: obſeruatio autem, nō erat rectus ac perfectus perfectæ iuſtitiæ effectus. Per ea.n. alia ſignificabantur, ſed Iudæis tamen illo tempore conueniebant. De his dixit diuinus Apoſtolus, quòd non iuſtificabitur ex operibus legis omnis caro. Deinde quæ dicta ſunt ſyllogiſmo colligit. QVOD ſi quærentes iuſtificari in Chriſto, inuenti ſumus & ipſi peccatores: nunquid Chriſtus peccati miniſter eſt? Abſit.] Si autem quòd lege relicta ad Chriſtum acceſsimus, per fidem in ipſum iuſtitiam aſſequi expectantes, hoc reputatum eſſe tranſgreſsio, in ipſum Chriſtum Dominum culpa conferetur. Ipſe enim nobis nouum oſtendit teſtamentum. Sed abſit vt hanc committamus blaſphemiam. SI enim quæ deſtruxi iterum ædifico, præuaricatorem me conſtituo.] Hæc non de ſe ſolum dixit, ſed etiam de Apoſtolis, nam illis etiam viſum eſt, vt qui ex gentibus crediderant, nequaquam legem ſeruarent. Apertè autem, inquit, tranſgredimur ea quæ ſunt conuenta, ea quæ ædificauimus diruentes, gentes autē ædificamus, non ſuper legis, ſed ſuper Chriſti fundamentum. Admodum autem ſapienter retorſit reprehen-

διότι, quandoquidē ſeu propterea quod.

χωλόρθωσις.

παραβάτην, tranſgreſſorem.

ἐμαυτὸν, me ipſum.

ſionem. Nam cum illi legem non ſeruare, vocarent tranſgreſsionem, ipſe trangreſsionem vocauit legis obſeruationem. Deinde hoc docet apertius. EGO enim per legem legi mortuus ſum, vt Deo viuam.] Ego, ipſi legi credens, me legi mortuum reddidi. Lex enim mihi Chriſtum prædixit, & præſignificauit. Illi credens, ad eum acceſsi, & illi quidem ſum mortuus, ex illa enim vitam non amplius inſtituo, ſed eius decreta ſequor. CHRISTO confixus ſum cruci.] Conſepultus enim ſum cum eo per baptiſmum. VIVO autem iam non ego, vi uit vero in me Chriſtus.] Priorem vitam depoſui, in aliam vitam tranſii, à Chriſto ſumitur mea vitæ inſtitutio, aliam vitam non habeo. QVOD autem nunc viuo in carne, in fide viuo filii Dei, qui dilexit me, & tradidit ſemetipſum pro me.] Quinetiam in hac mortali vita vitam immortalem mihi præfinio ac deſcribo, & per fidem illam aſpicio. Ea de cauſa Chriſtus Dominus pro me mortem ſubiit, vt mihi vitam immortalem procuraret. NON abiicio gratiam Dei.] Qui enim vitam ex lege inſtituit, gratiam contemnit, vt quæ non ſufficiat ad ſalutem. SI enim per legem iuſtitia, ergo gratis Chriſtus mortuus eſt.] Eſt enim mors Chriſti ſuperuacanea, ſi lex ad acquirendam iuſtitiam ſufficit. Cum hæc ergo diſſeruiſſet ex ea quæ fuit illi cum beatiſsimo Petro collocutione, ad ipſos deinceps ſermonem dirigit, & grauiter indignans eos increpat.

Χριστῷ συνεσταύρωμαι, cum Christo crucifixus ſum.

ἀθετῶ, nihili duco.

CAPVT III.

O INSENSATI Galatæ, quis vos fa ſcinauit nō obedire veritati?] Coniunctum eſt cum laude conuitium. Inuidet enim quiſpiam diuiti nō pauperi: iis quorum ſunt res ſecundæ non aduerſæ: ſignificat ergo oratio priorem eorum animi promptitudinem & alacritatem ad pietatem Oſtendit autem etiam paternam Apoſtoli beneuolentiam. Eos enim deflet, vt qui collectas diuitias perdiderint. Quiſnam, inquit, inuidus & faſcinator Dæmon

ἐβάσκανε ὑμᾶς, vobis inuidit.

μὴ πείθεσθαι, vt non obedi retis.

admirabiles vobis opes eripuit? ANTE quorũ oculos Ieſus Chriſtus proſcriptus eſt,& in vobis crucifixus?] Ita enim credidiſtis, tanquam qui ipſam Chriſti crucem contemplati eſſetis. Deinde legem & gratiam inter ſe comparat,& adducit probationes quibus contradici nequit. HOC ſolum à vobis volo diſcere. Ex operibus legis ſpiritum accepiſtis, an ex auditu fidei?] In illo tempore, qui ſpiritalem gratiam acceperant; & variis linguis loquebantur,& prophetabant, & varia miracula faciebant, conformationem prædicationis ex miraculis accipientes. Hoc ergo hic dicit. Lex ne vobis dedit diuini ſpiritus operationem, an ſola fides in Dominum? SIC STVLTI eſtis vt cum ſpiritu cœperitis, nunc carne conſummamini?] Spiritum vocauit gratiam: Carnem autem, vitæ ex lege inſtitutionem, quoniam quæ legis ſunt ſuperflua, ea ſunt corporea. In corpore enim verſatur circuncifio, & ſabbati obſeruatio, & lepra,& aſperſiones, & alia eiuſmodi. Deinde contexit accuſationem ex eorum perpeſsionibus. TANTA paſsi eſtis ſine cauſa.] Non enim pro lege ſed pro Chriſto paſsi eſtis. Qui autem Chriſtum reliquiſtis,& vitæ ex lege inſtitutionem amplexi eſtis, nihil ex paſsionibus deinceps lucri facitis. Sed bonam eis ſpem oſtendens, ſubiunxit. SI TAMEN ſine cauſa.] Si enim vultis manere in gratia, pro veſtris perpeſſionibus mercedem accipietis. Deinde de donis diſſerit apertius. QVI ergo tribuit vobis ſpiritum, & operatur virtutes in vobis: ex operibus legis, an ex auditu fidei?] Cùm fructum ſic oſtendiſſet, ex iis quæ olim facta ſunt eis ſertum rurſus contexit. SICVT ſcriptum eſt. Abraham credidit Deo,& reputatum eſt illi ad iuſtitiam.] Hæc fuſius ſcripſit in epiſtola ad Romanos. Porrò autem in hoc quoque capite docet. Abraham fuiſſe ex fide iuſtificatum, & alumnos fidei, qui dicuntur filii Abrahæ. Hoc enim ſubiunxit. COGNOSCITE ergo quòd qui ex fide ſunt, ii ſunt filii Abrahæ.]

προεγράφη ἐν ὑμῖν σταυρώμενος, ante fuit depictus inter vos crucifixus.

ſic, οὕτως, adeo.

aſperſiones, ῥαντίσματα

εἰκῆ, fruſtra ſeu temere.

εἰκῆ, fruſtra, ſeu temere.

καθώς. ſcriptũ eſt, non eſt in Græco.

Gen. 15.

[illegible] præ nũ-[illegible]auit. [illegible].12. [illegible] [illegible]dicẽtur

Dicit etiam modum. PROVIDENS autem ſcriptura quòd ex fide iuſtificat gentes Deus: prænuntiauit Abrahæ, quòd benedicenter in te omnes gentes. Igitur qui ex fide ſunt, benedicentur cum fideli Abraham.] Deus hæc ab alto præfiniit & prædixit. Abrahæ enim promiſit benedictionem gentium. Si quis ergo illius cognatione dignus haberi deſiderat, fidem illius imitetur. Cum fidem ita laudaſſet, & eius fructus ex donis ſpiritus, & ipſam etiam lege antiquiorem ex ipſius legis teſtimonio oſtendiſſet: vetus enim teſtamentum Abrahæ narrat hiſtoriam, deinceps legem cum ea confert, oſtendens quæ ſit differentia. QVI ENIM ex operibus legis ſunt, ſub maledicto ſunt.] Vnde nam hoc conſtabit? MALEDICTVS omnis qui non permanſerit in omnibus quæ ſcripta ſunt in libro legis vt faciat ea.] Lex iubet vt omnia impleantur quæ in ea dicta ſunt, eos autem qui forte tranſgrediuntur maledictis ſubiicit. QVOD autem in lege nemo iuſtificatur apud Deum, manifeſtum eſt.] Vndenam manifeſtum? QVIA iuſtus ex fide viuit.] Prophetico teſtimonio confirmauit quod dixit. LEX AVTEM non eſt ex fide, ſed qui fecerit ea homo viuet in illis.] Lex non quærit fidem, ſed actionem exigit: & iis qui eam ſeruant, vitam promittit. CHRISTVS nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum.] Oſtendit legem execrari omnes qui non ſeruant ea, quæ in ipſa dicta fuerint, rurſus autem oſtendit neminem poſſe ex lege iuſtificari. Cùm omnes ergo eſſent ſub maledicto legis, oſtendit Chriſtum nos ab eo maledicto liberaſſe. Dicit etiam modum. QVIA ſcriptum eſt. Maledictus omnis qui pendet in ligno.] Cùm enim legis execrationibus eſſent omnes obnoxii, eam quæ eſt ex lege execranda mortem ſubiit: vt omnes homines liberaret ab execratione, & promiſſam omnibus daret benedictionem, hoc enim ſubiungit. VT IN gentibus benedictio Abrahæ fieret in Chriſto Ieſu: vt pollicitationem ſpiritus accipia-

Deut.17.

Abac.2.

ζήσεται, viuet

ἐκ τῆς κατάρας, ab execratione.

κατάρατος, execrandus.

mus per fidem.] Gentibus enim promiſſam per Abraham benedictionem donat iis qui credunt gratia ſpiritus. Cum ita oſtendiſſet fidem eſſe lege antiquiorem, docet rurſus legem non poſſe eſſe impedimento diuinis promiſsis. FRATRES, ſecundum hominem dico.] Pro eo quod eſt. Vtor rebus humanis. TAMEN hominis confirmatum teſtamentum nemo ſpernit, aut ſuperordinat.] Teſtamentum quod ritè & ordine ab aliquo factum eſt, ab aliquo euerti non poteſt: ſed nec fieri poteſt vt ei aliquid addatur. Deinde tranſit à figura ad id quod eſt propoſitum. ABRAHAE dictæ ſunt promiſsiones & ſemini eius. Non dixit. Et ſeminibus quaſi in multis, ſed quaſi in vno, Et ſemini tuo qui eſt Chriſtus. Hoc autem dico teſtamentum confirmatum à Deo, quæ poſt quadringentos & triginta annos facta eſt, non irritum facit ad euacuandam promiſsionem.] Vetus quoque ſcriptura vocat Dei teſtamentum, promiſsionem, quæ Abrahæ facta eſt. nihil ergo ei poteſt addi vel diminui: ſed nec ſolui aut infirmari poteſt per legem quæ plurimo poſt tempore facta eſt. Pollicitus eſt autem vniuerſorum Deus ſe per ſemen Abrahæ gentes benedicturum. Hoc autem ſemen ipſe eſt Chriſtus Dominus. Per ipſum enim promiſsio finem accepit, & gentes benedictionem conſecutæ ſunt. Alii autem omnes, etſi ad ſummam virtutem peruenerint, ſiue Moyſes, ſiue Samuel, ſiue Helias, &, vt ſemel dicam, omnes qui ab Iſraële genus deducunt, eius quidem ſemen dicũtur ſecundum naturam, ſed non ſunt illud ſemen quod attulit benedictionem gentibus. Hoc enim dicit diuinus Apoſtolus. Non dicit, Et ſeminibus, quaſi in multis, ſed quaſi in vno, Et ſemini tuo qui eſt Chriſtus. Non ergo quoniam illi quoque ab Abraham deſcendunt, Abrahæ ſemen nominantur: ſed hic propriè hanc habet appellationem, vt qui ſolus ex pollicitatione dederit benedictionem gentibus. In ſemine enim tuo, inquit, benedicentur omnes gentes terræ: per nullum autem alium gentes hanc

ἀθετεῖ ἢ ἐπιδιατάσσεται, infirmat, aut aliquid præterea ordinat.

poſt Deo, Græce eſt, εἰς χριστὸν, in Chriſtum.

πρὸς τὸ καταργῆσαι, ad reddendum inane & inefficax promiſſum.

benedictionem aſſecutæ ſunt. Quamobrem diuinus
Apoſtolus oſtendit pollicitationem eſſe lege validio
rem,& dicit. NAM ſi ex lege hæreditas,iam non ex
δι' ἐπαγγελίας per promiſsionem. promiſsione. Abrahæ autem per repromiſsioné do
nauit Deus.] Lex enim execrationem attulit iis qui
ei ſuberant,minis terrens,& ad id quod oportet vo-
lens ea ratione adducere. Promiſsio autem affert be
nedictionem gentibus. Deinde offert obiectionem
quæ occurrit,hæc autem occurrit obiectio. Super-
fluè lex data eſt,ſi promiſsio habeat benedictionem.
Docet ergo quiſnam ſit vſus legis. QVID igitur
lex?] Per interrogationem legendum eſt. Hoc, in-
quit,vis ſcire qua de cauſa lex lata eſt? ego te doce-
τῶν παραβάσεων χάριν, propter trãſgreßiones. bo. PROPTER tranſgreſsionem poſita eſt,donec
veniret ſemen,cui promiſerat:ordinata per Angelos
in manu mediatoris.] Lata eſt ad exercitationem ge
neris,ex quo ſemen erat ſecundum carnem germina
ᾧ ἐπήγγελται, cui promißũ fuerat. turum,lata eſt autem adminiſtrãtibus Angelis, & ad
eam ferendam Moſe deſeruiente.Ipſum enim media
torem ſeu interceſſorem appellauit. Angelorum au-
ad Heb.2. tem meminit etiam in epiſtola ad Hebræos. Ita au-
tem dixit. Si enim qui per Angelos dictus eſt ſermo.
Etenim Michaëlem eis præfecit vniuerſorum Deus,
Dan.19. & hoc nos docuit beatus Daniel. Porro autem ma-
gno quoque Moſi pollicitus eſt ſe Angelum vnà cũ
populo miſſurum. Interceſſor autem non eſt vnius,
interceſsit enim inter populum & Deum. Deus autẽ
vnus eſt,qui dedit etiam promiſsionem,& legem ſta
tuit,& promiſsi nũc finem oſtẽdit. Non enim alius
quidem Deus illa diſpenſauit:hæc verò alius. LEX
ergo aduerſus promiſſa Dei? Abſit. Si enim data eſ-
ſet lex,quæ poſſet viuificare; verè ex lege eſſet iuſti-
Ezech.20. tia.] Hoc etiam dixit per Ezechielem vniuerſorum
Deus. Et dedi eis præcepta non bona,& iuſtificatio-
nes in quibus non viuent in ipſis. Ea,inquiens, quæ
lex habebat ſuperabundantia, nequaquam dixit na-
tura,de ſacrificiis,de lepra, de profluuio ſeminis, &
quæ ſunt his ſimilia. Quòd ea enim quæ ſunt legis
neceſſaria,viuificent, rurſus dixit per eundem Pro-

phetam.Et dedi ipſis mandata & iuſtificationes,quæ
faciet homo,& viuet in ipſis,ſed quoniam ea,inquit, *Ezech.16.*
tranſgreſsi ſunt,dedi eis mandata non bona & iuſtifi
cationes,in quibus non viuent in ipſis. Et nec ea qui
dem mala,ſed non bona, perfectis omnino non con-
uenientia:Ita lac mamillæ perfectis quidem eſt iniu-
cundum:infantibus autem aptum eſt.Hoc etiam di-
xit hic diuinus Apoſtolus.Si enim data eſſet lex quę
poſſet viuificare,verè eſſet ex lege iuſtitia.Quæ ſunt
enim legis ſuperuacanea, adoleſcentem ad Deum ad
mirandum præparabant. SED concluſit ſcriptura *δικαιοσύνη, iu-*
omnia ſub peccato,vt promiſsio ex fide Ieſu Chriſti *ſtitia ita le-*
daretur credentibus.] Arguit enim diuina ſcriptura *git Theod.*
tam eos qui ante legem , quàm eos qui in lege fue-
runt,illos quidem legem naturæ,hos verò Moſaicã
legem eſſe tranſgreſſos. Et his autem & illis remediũ
attulit,ſalutem promiſſam per fidem. Rurſus enim il
lud,Concluſit, poſuit pro eo quod eſt,arguit. PRI *δὲ, enim.*
VS autem quàm veniret fides , ſub lege cuſtodieba-
mur concluſi in eam fidem quæ reuelanda erat.]
Oportebat enim veluti quodam muro cuſtodiri ge-
nus Iſraëliticum,donec germinaret expectatio gen-
tium. ITAQVE lex,pędagogus noſter fuit in Chri
ſto,vt ex fide iuſtificemur.] Neceſſario ergo lex e-
tiam data eſt,nobis enim pędagogi officio functa eſt:
& nos quidem à priori impietate liberauit. Cùm au
tem Dei cognitionem docuiſſet, veluti ad quendam
doctum doctorem ac magiſtrum ducit nos Chri-
ſtum Dominum: vt perfectas diſciplinas ab eo diſca
mus , & iuſtitiam quæ eſt per fidem acquiramus.
AT VBI venit fides , iam non ſumus ſub Pædago-
go.] Qui enim iam ſunt habitum conſecuti , Pæ-
dagogi cura non amplius indigent. OMNES enim
filii Dei eſtis per fidẽ quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Oſten
dit perfectionem eorum qui crediderunt. Quid eſt
enim iis perfectius,qui vocantur filii Dei? Iam verò
oſtendit etiam modũ generationis. QVICVNQVE
enim in Chriſto baptizati eſtis,Chriſtum induiſtis.]
Poſtquam enim dixit, Omnes filii Dei eſtis, docet

etiam quo modo hoc aſſecuti ſunt,& dicit. Induiſtis enim Chriſtum,qui eſt vere filius Dei. illo autem induti,iure filii Dei vocamini. NON eſt Iudæus, neque Græcus:non eſt ſeruus,neque liber:non eſt maſculus,nec fœmina. Omnes enim vos vnum eſtis in Chriſto Ieſu.] Illud, vnus, pro eo quod eſt, vnum corpus. Ipſe enim eſt caput noſtrum. Quamobrem nec ſcire quidem oportet differentiam ſerui & domini,maſculi & fœminæ,Iudæi & Græci. SI autem vos Chriſti: ergo ſemen Abrahæ eſtis, ſecundum promiſsionem hæredes.] Dixit fideles eſſe filios Dei. Deinde oſtendit etiam modum adoptionis. Chriſto enim induti qui eſt verè filius Dei, iure etiã appellamini filii Dei. Ita rurſus nos coniungit Abrahæ. Si nos enim corpus Chriſti, ipſe autem eſt noſtrum caput: appellatur autem ſemen Abrahæ, per ipſum ergo etiam Abrahæ per fidem coniuncti ſumus: & promiſsi benedictionem collegimus:fieri autem non poteſt vt caput quidem illius cenſeatur:corpus verò, alterius.

καὶ κατ', & ſecundum.

CAPVT IIII.

DICO autem quanto tempore hæres paruulus eſt,nihil differt à ſeruo,cum ſit dominus omniũ ſed ſub tutoribus & actoribus eſt vſque ad præfinitũ tempus à patre.Ita & nos cum eſſemus paruuli, ſub elementis mundi huius eramus ſeruientes.] Morientes patres pupillos curatoribus & tutoribus committunt,iubentes illos eorum curam gerere,donec ad virilem ætatem peruenerint.Hoc enim dicit, vſque ad præfinitionem patris, hoc eſt ad terminum à patre præfinitum. Id autem eſt ætas perfecta. Eodem modo nos etiam,inquit, quando pueri quidem eramus & imperfecti,habuimus veluti quendam tutorem & curatorem legem. Elementa enim mundi legales obſeruationes appellauit,quandoquidem à Sole & Luna nox & dies perficitur; à diebus autem ſeptimanæ & menſes & anni conficiuntur:lex autem & Sabbata,& nouilunia,& feſta anniuerſaria,& annorũ heb-

οἰκονόμοις, curatoribus, diſpenſatoribus.

δεδουλωμένοι, in ſeruitutẽ redacti.

ἕως τῆς προθεσμίας, vſq. ad præfinitionem patris.

domadas ſeruare iuſsit. Ideo dixit, Sub elementis huius mundi eramus in ſeruitutem redacti, quoniam per hæc tempus conſiſtit. AT VBI venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum factum ex muliere, factum ſub lege vt eos qui ſub lege erant redimeret: vt adoptionem filiorum reciperemus.] Conuenienti autem tempore, quod Deus præfiniit, miſit filium ſuum, vt humanæ naturæ ſuſceptionis impleret myſterium. Noſtra itaque ſuſcepta natura, ex virgine natus, & ex lege vitam inſtituens, eos qui ſupplicijs legis obnoxii erant, effecit liberos: & dedit nobis promiſſam in filios adoptionem. Notandum eſt autem quòd illud, Miſit, coniunxit humanæ naturæ ſuſceptioni. Non enim dixit, Miſit ipſum vt naſceretur de muliere, vt diuinitatis miſsionem ſuſpicemur, ſed, Natum ex muliere, hoc auté eſt œconomiæ ſeu diſpenſationis proprium. QVONIAM autem eſtis filii Dei: miſit Deus ſpiritum filii ſui in corda veſtra clamantem, Abba Pater.] Non auſi eſſemus orantes Deum vocare Patrem, ſi non in filios adoptionis gratiam aſſecuti eſſemus. Eſt autem demonſtratio, cui contradici non poteſt. Videbant enim miracula quæ fiebant per diuinum ſpiritum. ITAQVE iam non eſt ſeruus, ſed filius. Quòd ſi filius; & hæres per Chriſtum.] Non enim quicunque filius, iam eſt hęres. Tu autem es filius & hæres. Hæc autem es conſecutus per Chriſtum, non per legem. SED tunc quidem ignorantes Deum, iis qui natura non ſunt Dii ſeruiebatis. Nũc autem cum cognoueritis Deũ, imo cogniti ſitis à Deo quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo ſeruire vultis?] Et cuiuſmodi eſt ea ſeruitus? DIES obſeruatis & menſes, & tempora, & annos.] Idolorum eſſe cultum conatur oſtendere obſeruationem dierum quæ fit à lege. Priuſquàm enim, inquit, vocatione digni eſſetis habiti, colebatis Deos qui nõ ſunt natura Dii, elementa in Deos referentes. Sed vos ab hoc errore Dominus Chriſtus liberauit. Nunc autem neſcio quo modo ad eundem errorem reuerti-

γενόμενον, natum.
γενόμενον ὑπὸ νόμον, qui fuit ſub lege

eſt, εἶ, es, κληρονόμος θεοῦ διὰ Χριστοῦ, hæres Dei per Chriſtũ.
μᾶλλον δὲ, imò potius.

mini. Dum enim Sabbata,& nouilunia, & alios dies obſeruatis,& eorum tranſgreſsionem timetis, ſimiles eſtis eis qui elementa in Deos referunt. TIMEO vobis,ne ſine cauſa laborauerim in vobis.] Hæc eſt vox paterna,laborum quidem recordantis,fructum autem non videntis. ESTOTE ſicut ego, quia & ego ſicut vos.] Habui olim hoc deſiderium. Vallde legem cupiebam, ſed videtis quomodo ſum mutatus. Hanc ergo vos etiam imitemini mutationem. FRATRES obſecro vos nihil me læſiſtis.] Doloris affectio eum frequenter cogit mutare formam orationis, & nunc quidem increpare, nunc verò adhortari,& aliquando quidem accuſare,aliquando verò lamentari. Hic autem docet quòd quæcunque ſcribit. Nihil enim,inquit,à vobis læſus ſum:ſed veſtra etiam fuit maxima in me obſeruantia. SCITIS autem quod per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridem, & tentationem veſtram in carne mea non ſpreuiſtis,neque reſpuiſtis,ſed ſicut Angelum Dei recipiſtis me.] Non oblitus ſum honoris mihi à vobis habiti,licet magnam ignominiam ferré in corpore,vt qui iniuriis afficerer,torquerer,& mala innumerabilia ſuſtinerem,vos tamen non reſpiciebatis ignominiam,ſed tanquam Dei angelum honorabatis. Et quid dico,tanquam angelum? SICVT Chriſtum Ieſum.] Etenim exiſtimabatis ipſum Chriſtum per me obſeruare. VBI eſt ergo beatitudo veſtra?] Vbi ſunt præclara & laudibus proſequenda fidei facinora? Quæ enim poſuit pro, vbi. TESTIMONIVM enim perhibeo vobis,quòd ſi fieri poſſet oculos veſtros eruiſſetis,& dediſſetis mihi.] Nullum ergo in nos proprium habeo animi doloré qui me cruciet,ſed contra vobis etiam me gratias habere confiteor,ſed veſtra cauſa doleo. ERGO inimicus vobis factus ſum,verum dicens vobis.] Propter veritatem verbis aſperioribus vſus ſum. AEMVLANTVR vos non bene,ſed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.] Hæc dixit de illis improbis doctoribus,videntes autem,inquit, vos fide reſplenden

εἰκῆ, fruſtra, incaſſum.
εἰς ὑμᾶς, erga vos.
deeſt aliquid.
πρότερον, prius.
μου, meum.
τίς οὖν, quæ eſt ergo.

tes,cruciantur animi,& omnia moliuntur vt vos illis bonis priuent,& vos in ſuam poteſtatem redigant. Hoc.n.dixit illud,vt illos æmulemini. BONVM autem æmulamini in bono ſemper.] Ego autem volo vos in omnibus bonis reſplendere,vt alii à vobis vtilitatem accipiant. ET non tantum, cũ præſens ſum apud vos.] Vt & cùm ego ſum præſens, & cum ſum abſens,vos ſimiliter laudem aſſequamini. Poſtquam hæc dixit,rurſus matrem acerbè deflentem & lamentantem imitatur & clamat. FILIOLI mei, quos iterũ parturio,donec formetur in vobis Chriſtus.] Adhuc ſecundos in partu dolores ſentio, quando in primis non rectè ceſsit, cum vos abortiui fueritis. Hæc etiam Nauatum amentiæ arguunt, qui portam claudit pœnitentiæ. VELLEM autẽ eſſe apud vos modo,& mutare vocem meam:quoniam confundor in vobis.] Ab affectione incenſus,inquit,vellem eſſe alatus,& ad vos aduolare,& videre quæ fiunt:& horum quidem deflere auerſionem, illorum verò admirari conſtantiam. Nunc enim,inquit, abſens, neſcio quid dicam, quid loquar, quid defleam. Hoc cùm apud eos diſſeruiſſet, conuertit ſermonem ad malos legis defenſores,& dicit. DICITE mihi, qui ſub lege vultis eſſe,legem nõ legiſtis? Scriptum eſt.n.quòd Abraham duos filios habuit,vnum de ancilla,& vnũ de libera,ſed qui de ancilla, ſecundum carnem natus eſt:qui autem de libera,per repromiſsionẽ, quæ ſunt per allegoriam dicta.] Per allegoriam dicta dixit diuinus Apoſt.pro eo quod eſt.Et aliter intellecta.Nõ enim ſuſtulit hiſtoriam:ſed docet quæ fuerint præfigurata in hiſtoria. Subiunxit.n. HAEC.n. ſunt duo teſtamenta,vnum quidem in monte Sina in ſeruitute generans:quę eſt Agar. Sina.n.mõs eſt in Arabia: qui coniunctus eſt ei quæ nunc eſt Hieruſalem,& ſeruit cũ filiis ſuis. Illa autem quæ ſurſum eſt Hieruſalem,libera eſt,quæ eſt mater noſtra.] Cur,inquit, vos qui legi ſeruire vultis, legi doctrinæ non creditis? Illa enim nos docet,quòd Abraham duas habuit vxores, duorum autem filiorum pater effectus eſt,

ἀγαθὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι. *Bonum autem æmulari.*

ἀπορῦμαι, *dubius ſum & perplexus.*

οὐκ ἀκούετε, *non auditis.*

Gen.16.

Gen.21.

ἐπαγγελίας, *per promiſſionem.*

poſt Agar Græce eſt, τὸ γὰρ ἄγαρ σινᾶ ὄρος ἐστὶν. *Agar.n. Sina mons eſt.*

συστοιχεῖ.

πάντων ἡμῶν, *omnium noſtrum.*

ſed hic quidem ex ancilla, ille verò ex libera ortus eſt. Hæc noſtris conſentiunt. Quemadmodum enim illic quidem vnus eſt pater, duæ verò matres, & duo filii: ita hic etiam vnus quidem DEVS, duo autem teſtaměta, & duo populi, ſed primi quidem teſtamenti figura eſt Agar: Secundæ verò, Sara. Etenim ex mõte Sina vetus lex data eſt, iuxta illum autem montem habitauit genus Agar. Ille autem mons conſentit huic terreſtri Hieruſalem. Sarra autem eſt figura cœleſtis ciuitatis, cuius nos nominamur filii. Hæc autem eſt libera, quæ non habet iugum legis, illa autem ſerua, tales autem erant, & qui legi ſeruiebant. Porrò autem oſtendit etiam Prophetiam conuenire figuræ. SCRIPTVM eſt enim. Lætare ſterilis quæ nõ paris: erumpe & clama quæ non parturis, quia multi filii deſertæ magis quàm eius quæ habet virum.] Quemadmodum enim Sarra in ſenectute peperit præter omnem ſpem humanam; ita gentes in ipſo fine vitæ DEI cognitionem aſſecutæ ſunt, & vicit ſterilis filiorum quos peperit multitudine eã quæ olim multos filios pepererat. NOS autẽ fratres ſecundũ Iſaac promiſsionis filii ſumus.] Non enim ſecundum naturam, ſed ſecundum gratiam nati ſumus. Quemadmodum enim Iſaac non lex naturæ, ſed promiſsionis finxit ratio: ita etiam nos data Abrahæ genuit promiſsio. SED quemadmodum tunc is qui ſecundum carnem natus fuerat, perſequebatur eum qui ſecundum ſpiritum: ita & nunc.] Nec hoc vos cruciet quòd qui crediderunt, expellantur ab incredulis. Hoc enim etiam in typo inuenimus. SED quid dicit ſcriptura? Eiice ancillam & filium eius. Non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberę.] Sarrę verba dixit verba ſcripturæ, ſcripturæ ſcopum oſtendens: quòd ſcilicet hæc ideo ſcripta ſunt, vt etiã poſt veritatem figura oſtendatur.

Eſa.54. *Gen.21.*

CAP. V.

ITAQVE fratres non ſumus ancillę filii, ſed liberæ.] Quid ergo iubes? QVA LIBERTATE

CHRISTVS nos liberauit. State, & nolite iterum iugo ſeruitutis contineri.] Libertatem appellauit vitæ inſtitutionem, quæ eſt extra legem. Iugum autem ſeruitutis, vitam quæ eſt ex lege. Ita enim diuinus etiam dixit Petrus in Actibus. QVID TENTATIS DEVM imponere iugum ſuper ceruices diſcipulorum, quod neque nos, neque Patres noſtri portare potuimus. ECCE EGO Paulus dico vobis quòd ſi circuncidamini, CHRISTVS vobis nihil proderit.] Clarè & aperrè dico vobis, & meum nomen propono, quòd nullam vtilitatem capietis ex fide in CHRISTVM, ſi circunciſionem patiamini. RVRSVS autem teſtificor omni homini circuncidenti ſe, quòd debitor eſt vniuerſæ legis faciendæ.] Et iure optimo, lex enim execratur eos qui non implent omnia quæ dicta ſunt. Iam verò qui libertatem ſua ſponte reliquit, & ſeruire maluit, omnibus Domini iuſsis eſt obnoxius. EVACVATI eſtis CHRISTO.] Quomodo hoc dicis? QVI IN LEGE iuſtificamini, à gratia excidiſtis.] Qui legem dedit, ſe gratiam daturum eſt pollicitus. Ea ergo data, effecta eſt illa otioſa & ſuperuacanea. Qui ergo ex lege volunt viuere, donis gratiæ priuati ſunt. NOS ENIM ſpiritu ex fide ſpem iuſtitiæ expectamus.] Suſcepta enim arra ſpiritus, promiſſis credentes vitam futuram expectamus, quæ immortalitate ornata, non habet peccati obſtaculum. NAM IN CHRISTO IESV, neque circunciſio aliquid valet, neque præputium: ſed fides quæ per charitatem operatur.] Es amator legis; ſerua quæ ſunt legis neceſſaria: habe charitatem in proximum. Per eam enim vniuerſa lex impletur, circunciſionis autem præputii diſcrimen fides ſuſtulit, neque enim in militibus albedinem aut nigredinem, ſed rei militaris peritiam duces poſtulant. CVRREBATIS bene, quis vos impediuit veritati non obedire?] Laudat curſum; & à curſu deflet ceſſationem. PERSVASIO HAEC NON eſt ex eo qui vocat vos.] Eſt DEI proprium vocare: obedire autem

τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε. In libertate in qua Christus nos vocauit, ſtate. Act. 15.

περιτεμνομένῳ qui circunciditur.

κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ χριστοῦ Chriſtus vobis otioſus et inutilis effectus eſt.

Hæc, non eſt in Græco.

eorum qui audiunt. MODICVM fermentum totam maſſam corrumpit.] Vos quidem defleo, metuo autem ne morbus aliis impertiatur. EGO confido in vobis Domino, quòd nihil aliud ſapietis.] Non dixit, Non ſentietis, ſed, non ſentitis, ea enim quæ facta ſunt reprehendit. Optat autem videre mutationem in melius. QVI AVTEM conturbat vos portabit iudicium, quicunque eſt ille.] Rurſus indefinitè poſuit illud, Quicunque ſit; vt ſi magnas de ipſis opiniones habeant, eos DEO eſſe pœnas luituros intelligant. Quoniam autem improbri hi legis defenſores dicebant ipſum Apoſtolum ſeruare legem, & non eadem vbique prædicare, de eo etiam neceſſario reſpondet. EGO AVTEM fratres, ſi circuncifionem adhuc prædico: quid adhuc perſecutionem patior? Ergo euacuatum eſt ſcandalum crucis?] Cur enim me odio habent Iudæi, & mecum apertè belligerantur, ſi circuncifionem prædico, & legem ſeruare præcipio? Si enim hoc facio, ſuperuacanea eſt crucis prædicatio: ſublatum eſt etiam Iudæorum offendiculum. Hoc etiam dixit ad Corinthios. Nos autem prædicamus CHRISTVM crucifixum, Iudæis quidem ſcandalum, gentibus verò ſtultitiam. VTINAM & abſcindantur qui vos conturbant.] Vtinam ſeipſos etiam omnino excinderent, qui circunciſionis vobis fraudem prædicant. VOS ENIM in libertatem vocati eſtis, fratres.] Eſtis liberati à legis ſeruitute. TANTVM ne libertatem in occaſionem detis carni.] Deinceps ad moralem tranſit adhortationem: & præcipit vt actiuæ etiam virtutis curam gerant. Non enim, inquit, ideo à ſeruitute legis liberati ſumus, vt ſecurè peccemus. Et ex hoc etiam loco manifeſtum eſt, quòd cum quæ ſunt legis ſuperuacanea eiecerit, præcipit ſeruare quæ ſunt neceſſaria, & primum quidem charitatem. Hoc enim dicit. SED per charitatem ſpiritus ſeruite inuicem.] Qui enim verè amat, nec ei quidem quem amat ſeruire recuſat. OMNIS enim lex in vno ſermone impletur.. Diliges proximum tuum

φρονήσετε, ſentietis.

ὅστις ἂν ᾖ, quicunque ſit.

ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ, ergo otioſum & ineſficax redditum eſt offendiculum crucis.

1.Cor.1.

ἀποκόψονται, excindãtur.

ἀναστατοῦντες, qui nos labefaciunt.

enim, γὰρ, autem.

detis, non eſt in Græco.

ſpiritus, non eſt in Græco.

Leu.19.

ſicut teipſum.] Poteſtis totam legem per hoc vnum præceptum implere. QVOD ſi inuicem mordetis, & comeditis, videte ne ab inuicem conſumamini.] Hic innuit, quòd alii quidem inducti circuncisi fuerant: alii verò firmi in fide permanſerant, inter ſe tamen depugnabant, illi quidem vitæ ex lege inſtitutionem laudantes: hi verò dona gratiæ admirantes. Quocirca eos etiam primum adhortatur ad charitatem. DICO AVTEM IN CHRISTO ſpiritu ambulate, & deſideria carnis nõ perficietis.] Si vultis vincere carnis affectiones, ſequimini admonitiones ſpiritus. CARO enim concupiſcit aduerſus ſpiritum: ſpiritus autem aduerſus carnem. Hæc enim ſibi inuicem repugnant.] Carnem dicit, mentis inclinationem ad ea quæ ſunt deteriora: ſpiritum autem, gratiam quæ inhabitat, ea enim deducit animam ad ea quæ ſunt præſtantiora. Sed quomodo vinci poſſunt carnis affectiones. VT non quæcunque vultis illa faciatis.] Ne ſequamini malas cogitationes, pro eo quod eſt. Eas vincite, adiuti à gratia ſpiritus. QVOD ſi ſpiritu ducimini; non eſtis ſub lege.] Lex enim cum non præbebat, etſi enim nonnulli qui ſub lege viuebant, ſpiritalem gratiam aſſequebantur, valde tamen pauci Prophetiam habebant, hic autem omnes eam habent, qui ſalutarem baptiſmum conſecuti ſunt. MANIFESTA ſunt autem opera carnis.] Rurſus appellat carnem, ea quæ caro ſentit. QVAE ſunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum ſeruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, diſſenſiones, ſectæ, inuidiæ, homicidia, ebrietates, comeſſationes, & his ſimilia.] Manifeſtum eſt quòd idolorum cultus, veneficium, & quæ ſunt his ſimilia, non ſunt carnis, ſed animæ propria. Non ergo accuſat carnem, ſed improbam & ignauam cogitationem. QVAE prædico vobis ſicut prædixi: quòd qui talia agunt regnum DEI non conſequentur.] Hæc etiam dixit diuinus Apoſtolus in epiſtola ad Corinthios. FRVCTVS autẽ ſpiritus eſt, charitas, gaudiũ,

ὑπ' ἀλλήλων, à vobis inuicem.

in Chriſto non eſt in Græco.

ἐπιθυμίαν, deſiderium. enim, δὲ, autem.

ἃ, quæ.

μοιχεία, πορνεία, adulterium, fornicatio.

εἰδωλολατρεία, idolorum cultus.

βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι, regni Dei non erũt heredes.

patientia, non eſt in Græco. caſtitas, non eſt in Græco.

patientia, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, manſuetudo, continentia, caſtitas.] Si illa eſſent ſolius corporis, oporteret etiam oſtendere opera animæ, ſed ea non poſuit. Clarum eſt ergo, quod carnem quidem appellauit carnalem cogitationem, hoc eſt, animæ ad ea quæ ſunt deteriora inclinationem. Spiritum autem vocat datam gratiam, & ideo fructum etiam ſpiritus appellauit charitatem, & gaudium, & cætera, illo enim opem ferente, vnumquodque eorum rectè ſe gerit. ADVERSVS huiuſmodi non eſt lex.] Lex enim eſt ſuperuacanea iis qui ex virtute viuunt. Iuſto enim lex non eſt poſita.

καὶ τῶν τοιούτων οὐκ ἐστὶ νόμος, & eorũ qui ſunt eiuſmodi, nõ eſt lex. ſuam, nõ eſt in Græco.

QVI autem ſunt CHRISTI, carnem ſuam crucifixerunt cum vitiis & concupiſcentiis.] Hoc eſt, Qui vnà cum CHRISTO conſepulti ſunt, corpus peccato mortuum reddiderunt. SI SPIRITV viuimus, ſpiritu & ambulemus.] Non ex lege vitam inſtituentes, ſed gratiam ſequentes. NON efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.] Inanem gloriam & inuidiam illa diſſenſio peperit. Forte enim qui in fide firmi manſerant, eos qui labefactati fuerant aſsiduè condemnantes, ad litem incitabant. Quos etiam hortatur Apoſtolus, vt manum præbeant iis qui ad legem declinarunt.

CAP. VI.

καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον, perficite eũ qui talis eſt.

FRATRES etſi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto: vos qui ſpirituales eſtis huiuſmodi inſtruite.] Pro eo quod eſt, Corrigite, quod deficit, confirmate, ſupplete. Docet autem etiam quomodo ſit eorum cura gerenda. IN ſpiritu lenitatis.] Deinde ei qui medetur metum inicit. CONſiderãs teipſum, ne & tu tenteris.] Homo es, habens naturã mutabilem, dole eius vicem qui malè affectus eſt. ALTER alterius onera portate, & ſic implebitis legem Chriſti.] Tu habes hoc delictum, illud verò non habes, ille cõtrà quod tu habes non habet, ſed aliud, tu feras illius delictum, & ille tuum. Ita.n. impletur lex charitatis, legem enim Chriſti vocauit charitatem.

ἀναπληρώσατε implete. Ioan. 13.

Nam

Nam vox eſt eius, Præceptum nouum do vobis vt diligatis inuicem. NAM ſi quis exiſtimat ſe aliquid eſſe cum nihil ſit, ſeipſum decipit.] Eorum qui propter exigua aliqua rectè facta intumeſcunt ſupercilium deprimit. OPVS autem ſuũ probet vnuſquiſque, & ſic in ſemetipſo tantum gloriam habebit, & non in altero.] Quòd ſi te etiam vis iactare ac gloriari, tuam ipſius vitam conſidera, & tunc in te ipſo gloriare, ſi quidẽ hoc oportet facere. VNVSQVISQVE enim onus ſuum portabit.] Ne ſis de alienis nimium curioſus, vnuſquiſque enim noſtrum reddet rationem de ſuis peccatis. COMMVNICET autẽ is qui catechizatur verbo ei qui ſe catechizat in omnibus bonis.] Hic præcipit vt diſcipuli præceptorum ac doctorum eam quam par eſt curam gerant. Eam rem autem vocat communicationem, & iubet iis qui fruuntur ſpiritalibus impertiri carnalia. NOLITE errare, Deus non irridetur. Quæ enim ſeminauerit homo, hæc & metet.] Vniuerſorum Deus omnia intuetur, ne putetis eum ignorare illa quæ fiunt. Scitote autem meſſem futuram ſementi conuenientem, & te quod ſeminaueris hoc meſſurum. QVONIAM qui ſeminat in carne ſua, de carne & metet corruptionem.] Qui enim carni voluptatẽ & delitias largitur, hinc corruptionem aſſequetur. Corpus enim interit & in corruptionem diſſoluitur. QVI autem ſeminat in ſpiritu, de ſpiritu metet vitã æternam.] Qui autem ſpiritus inſtitutum & eius leges ſequitur, vitam æternam colliget. BONVM autem facientes non deficiamus: tempore enim ſuo metemus non deficientes.] Nihil eorum quę ſunt moleſta ac difficilia, ad ea quæ bona, & honeſta ſunt animi promptitudinem & alacritatem abrũpat. Abſque labore enim ſeminata metemus. Hoc.n. dixit, illud, Non reſoluti. In ſenſilibus enim ſeminibus & ſementis habet laborem, & meſſis itidem, metentes autem ſæpe reſoluit æſtus. Sed illa meſſis non eſt eiuſmodi, eſt enim à labore & ſudore libera. ERGO dum tempus habemus, operemur bonum, ad omnes, maxime

ſic, τότι, τῦς. καύχημα, gloriationẽ.

ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, de carne ſua.

τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν Bonum autem facientes, ne ſimus puſilli, & abiecti animi.

μὴ ἐκλυόμενοι, non reſoluti.

X

ἀγὸς, erga. autem ad domeſticos fidei.] Ita etiam Dominus in
Matth.5. ſacris Euangeliis dixit. Eſtote miſericordes ſicut & Pater noſter qui in cœlis eſt miſericors,qui faciat Solem ſuum oriri ſuper bonos & malos, & pluit ſuper iuſtos & iniuſtos. Præcipuè autem cura gerenda eſt eorum qui ſunt eiuſdem fidei. VIDETE qualibus literis ſcripſi ad vos mea manu.] Totam, vt videtur,hanc ſcripſit epiſtolam,docens non eſſe reſpectũ perſonarum quando veritas proponitur. Illud autem,Qualibus,nonnulli quidem magnis, aliqui verò,malis, interpretati ſunt. Ego enim,inquit,ſcripſi hanc epiſtolã,etſi non pulchre ſcribens. QVICVNQVE enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circuncidi,tantum vt crucis Chriſti perſecutionem non patiantur.] Gloriam ab hominibus aucupantes,& ſuæ ſecuritatis curam gerentes,tradunt doctrinam qua cogamini circũcidi,ne iniuriis & ſuppliciis afficiantur,& in vincula coniiciantur, ſicut nos qui Chriſtum prædicamus. NEQVE enim qui circunciduntur legem cuſtodiunt:ſed volunt vos circuncidi,vt in carne veſtra glorientur.] Quomodo enim fieri poteſt vt ipſi legem ſeruent,qui degunt procul ab Hieroſolymis?quomodo dies feſtos peragunt? Quomodo ſacrificia offerunt? Quomodo dum immunda tangunt abluuntur? Clarum eſt ergo quòd gloriari volentes ſe id vobis perſuaſiſſe hoc agunt vt circuncidamini. MIHI autem abſit gloriari,niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti:Per quē mihi mundus crucifixus eſt,& ego mundo.] Ego autem propter ſolam ſalutarem crucem me iacto, & mihi placeo.Propter eam enim & tota vita eſt mihi ſuperuacanea,& mortuæ ſimilis. Non ſolũ autem ipſa mihi, ſed ego quoque ipſi,immortalem enim vitam expecto.Hoc enim ſubiunxit. IN CHRITO enim Ieſu neque circuncifio aliquid valet, neque præputium; ſed noua creatura,] Hoc etiam dixit ſcribens ad Co
2.Cor.5. rinthios.Quare ſi qua in Chriſto noua creatura.Nouam autem creaturã appellat quidem propriè eam, quæ poſt mortuorum reſurrectionem futura eſt, re

rum mutationem. Tunc enim & creatura liberatur ab interitu ac corruptione quæ ei imminet,& hominum natura immortalitatem induit. Salutarem autem baptiſmum oſtendit eſſe veluti quandam imaginem futurorum. In eo enim veterem hominem exuimus:nouum autem induimus : & onus peccatorum deponentes,gratiam ſpiritus ſuſcipimus. Nec ergo ſanctiſſimum baptiſma,nec futura vita,nouit circun ciſionis & præputii differentiam. Mundum autem vocauit,res quæ ad vitam pertinent,honorem, gloriam,diuitias,eis ſe dixit eſſe mortuum. ET QVICVNQVE HANC regulam ſecuti fuerint,pax ſuper illos,& miſericordia,& ſuper Iſraël Dei.] Regulam vocauit propoſitam doctrinam,vt quæ rectitudine exornetur, & nihil habeat quod vel ſit mancum,vel ſuperfluum. Iis autem qui eam amplectuntur precatus eſt miſericordiam & pacem. Iſraël autem Dei appellauit fideles, vt qui Deum per fidem videant. Hoc enim nomen interpretatur. DE CAETERO NEMO MIHI MOLESTVS ſit. Ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.] In memoria reuocans labores quos ſuſcepit,dum eis diuinum prædicaret Euangelium, in hanc vocem veluti quoddam teſtimonium erupit. Non amplius, inquit,ad vos ſcribere in animum inducam, ſed pro literis vibices oſtendam,& plagarum ſigna,ea veritatis prædicationi ferant teſtimonium. Pro illa enim omnia perpeti in animum induco. GRATIA DOMINI NOSTRI IESV Chriſti cum ſpiritu veſtro,fratres. Amen.] Conſuetam benedictionem, veluti quoddam ſignaculũ literis impoſuit, donum datum eis in memoriam reuocans,quòd non per legem,ſed per fidem acceperunt. Hanc nos etiam gratiam cuſtodiamus,& ne ſpiritui ſancto moleſtiam exhibeamus,In quo ſignati ſumus in diem redemptionis: ſed bonam actionem, veluti quoddam oleum, intelligenti huic luci adhibeamus, vt illuminati rectà incedamus, & ad mirabilem & expetendum viæ finem perueniamus. In Chriſto Ieſu Domino

τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι hac regula inceſſerint.

κόπους παρεχέτω, moleſtias exhibeat.

noſtro, Cui gloria, & potentia, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Epiſtola ad Galatas ſcripta eſt Romæ, cum diuinus Apoſtolus eos iam vidiſſet, & docuiſſet.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD EPHESIOS.

QVidam ex yſs qui diuinum Apoſtolum antea interpretati ſunt, dixerunt diuinum Ioannem Euangeliſtam ſalutarem prædicationem primum tradidiſſe Epheſijs, aliqui uerò aliquos alios hoc feciſſe dixerunt: diuiniſſimum autem Paulum, cum nondum uidiſſet Epheſios, hanc ad eos ſcripſiſſe epiſtolam. Sed Apoſtolicorum actuum hiſtoria nos neutrum eorum docet. Veritatem autem melius ſciemus, ſi illam narrationem in memoriam reuocauerimus. Cùm enim Antiochiæ fuiſſet de lege quæſtio, ad ſanctos Apoſtolos miſſi ſunt diuiniſſimi Barnabas & Paulus: & cúm dubitationis ſolutionem accepiſſent, & de ea literas attuliſſent, redierunt rurſus Antiochiam. Clarum eſt autem eos illo etiã tempore cum ſummis Apoſtolis pactum conuentum feciſſe, de quo dixit diuinus Apoſtolus in epiſtola ad Galatas. Et cognoſcentes gratiam Dei quæ mihi da
Gal. 2. *ta erat, Iacobus, & Cephas, & Ioannes, qui uidebãtur eſſe columnæ, dextras dederunt mihi & Barnabæ ſocietatis, ut ipſi quidem ad circũciſionem, nos uerò ad gentes. Ex quibus facile ſciri poteſt diuinum Apoſtolum Ioannem nondum reliquiſſe Iudæam. Atque poſt eorum quidem Hieroſolymis reditum, cũ inter ſanctos Apoſtolos Barnabã et Paulum de Marco exorta eſſet contentio, ille quidẽ accepto Mar*

co nauigauit in Cyprum, diuiniſsimus autem Paulus cum unà cum Sila Syriam & Ciliciam obiiſſet, uenit in Lycaoniam. Cùm illic autem uirum omni ex parte optimũ Timotheum circuncidiſſet, in Phrygiam & Galatiam profectus eſt, pietatis ſemina deiiciens. Prohibuit enim eos, inquit, Spiritus ſanctus loqui ſermonem in Aſia. Deinde cum Myſiam Act. 16.
traieciſſent, conati ſunt etiam Bithynis ſalutarẽ prædicationem tradere, & à diuino ſpiritu ſunt rurſus prohibiti. Cum ueniſſent autem Troadem, in Macedoniam à gratia euocati ſunt. Deinde poſt Macedoniam cum Athenienſibus & Corinthijs Diuinæ cognitionis radium attuliſſent, uenerunt Epheſum. Erat autem unà cum Apoſtolo Aquila & Priſcilla. Docet itaque beatus Lucas, quòd ingreſſus in ſynagogam, cum Iudæis locutus eſt, qui cùm eum rogaſſent ut illic una cum eis ageret, non ceſſit, ſed in Iudæam enauigauit. Clarum eſt ergo quòd Epheſiorum ciuitas ſalutarem prædicationem nondum eo tempore acceperat. Neque enim relictis fidelibus diuinus Apoſtolus ueniſſet in ſynagogam Iudæorum. Quinetiam ea quæ in hiſtoria conſequuntur hoc docent apertius. Cùm enim è Iudæa rediiſſet, reperit Epheſi aliquos numero duodecim, qui Catechiſmum Act. 18. 19.
quidem audierant, ſed diuini ſpiritus gratiam non acceperant, ſed Ioannis baptiſmum ſolum ſciebant. Cùm eos ergo baptizaſſet, duobus ſimul annis ibi uerſatus eſt, docens Epheſios decreta ſalutaria, & primum quidem diſſeruit in ſynagogis. Sed quandoquidem Iudæi pro more contradicebant, in ſchola Tyranni doctrinam exercebat. In hac ciuitate etiam ueſtimentorum eius color ac ſuperficies morbos expu

κατηχηθέν-τας, qui auditione tantũ in fide inſtituti erãt. διατριβὰς ἐποιεῖτο.

lit: & Dæmon in Scenæ filios inſiliens exclamauit. Ieſum cognoſco, et Paulum ſcio, uos autem qui eſtis. In hac etiam combuſta ſunt ſcripta maleficarum artium & præſtigiarum, quorum pretium computarunt, & inuenerunt argenti quinquaginta millia. Quòd ergo non diuinus Ioãnes, ſed admirabilis Paulus ſalutarem prædicationem eis primus tradiderit, nos apertè docuit Actuum hiſtoria. Quòd autem etiam epiſtolam poſtea ſcripſerit, ipſæ nos docent literæ, Dicit enim in fine. Vt autem et uos ſciatis quæ circa me ſunt, quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus dilectus frater & fidelis miniſter in Domino, quem miſi ad uos in hoc ipſum ut cognoſcatis quæ circa nos ſunt, & conſoletur corda ueſtra. Beatum autem Tychicum Roma miſit, idque docet in ſe-

2. Tim. 4. cunda ad Timotheum. Cùm enim dixiſſet, Feſtina uenire ad me. Demas enim me reliquit, diligens hoc ſeculum, & abijt Theſſalonicam. Creſcens in Galatiam: Titus in Dalmatiam. Lucas eſt mecum ſolus: accipe Marcum, et duc tecum: eſt enim utilis ad miniſterium, ſubiunxit. Tychicum autem miſi Epheſum. Quòd autem hanc ultimam ſcripſerit epiſtolã, in ea apertè docet. Ego enim iam delibor, et tempus reſolutionis meæ inſtat. Qui ergo Epheſijs prædicauerat, ſecundo in Macedoniam & Achaiam profectus eſt, & illinc in Iudæã. Deinde cum Epheſi uer-

χρηστόμυθος τῇ ἱερίσυ. ſatus eſſet, uenit Romam. Oſtẽſum eſt autem Tychicum fuiſſe tabellarium literarũ ad Epheſios. Clarum eſt ergo eum, cum eis Euangeliũ antea prædicaſſet, hanc ſcripſiſſe epiſtolam. Epiſtolæ autem prima quidem pars continet doctrinam diuinæ prædicationis, poſtrema autem pars moralem adhortationem.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD EPHESIOS.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei ſanctis, qui ſunt Epheſi, & fidelibus in Chriſto Ieſu, Gratia vobis, & pax à Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.] Poſuit rurſus præpoſitionem, Per, in Deo & Patre, eorũ qui cum diuinitate vnigeniti bellum gerunt ora obſtruens, & docens eam non ſignificare paruitatem. In ſalutatione autẽ laude & bonis verbis eos proſecutus eſt, eos enim ſanctos & fideles appellauit. BENEDICTVS DEVS & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Manifeſtum eſt eum quidem eſſe noſtrum Deum, Domini autem noſtri patrem. Hoc autem annotauimus etiam interpretantes ſecundam epiſtolam ad Corinthios. QVI BENEDIXIT nos in omni benedictione ſpirituali in cœleſtibus in Chriſto.] Dedit enim nobis dona diuini ſpiritus, dedit ſpem reſurrectionis, immortalitatis promiſsiones; pollicitationem regni cœlorum, & dignitatem adoptionis in filios. Ea vocauit ſpiritales benedictiones. Et adiecit, In cœleſtibus, ſunt enim dona cœleſtia. Quia autem nonnulli exiſtimabant eſſe recentem prædicationem, eamque contemnebant, vt quæ eſſet legis inſtitutione recentior: de eo quoque docet neceſſario. SICVT ELEGIT NOS IN IPSO ANTE MVNDI conſtitutionem.] Ab initio enim ante conſtitutionem mundi quæ ad nos pertinebant præſciuit & præfiniit. Docet autem etiam quanam de cauſa elegerit. VT ESSEMVS SANCTI ET IMMACVLATI in conſpectu eius.] Et quomodo elegit eos qui nondum nati erant? IN CHARITATE QVI prædeſtinauit in adoptionem filiorum per Ieſum Chriſtum in ipſum.] Et præſciuit nos, & dilexit, &

ἄνωθεν.

ἀμώμους, ab omni reprehenſione alieni.

ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς.

noſtram vocationem præconſtituit,vt nos filiorum adoptionis donum perciperemus,per ſeruatoris; noſtri diſpenſationem.Illud autem.In ipſum,dicit Patrem,pro eo quod eſt,vt eius filii appellemur. Deinde honoris & liberalitatis magnitudinem admirans, ſubiunxit. SECVNDVM propoſitum voluntatis ſuæ.] Hoc enim,inquit,voluit, hoc ei placuit εὐδοκίαν enim hoc eſt beneplacitum, ſolet ponere ſcriptura pro beneficio afficiendi voluntate.Bene complacitum eſt,inquit,Domine in terra tua,&c.Complacet Domino in timentibus eum,&c. Si ſubtraxerit ſe non complacet anima mea in ipſo. IN LAVDEM gloriæ gratiæ ſuæ] Inſignis.n. beneficii magnitudo vel ingratorum linguas ad gratiarum actionem incitat. IN QVA gratificauit nos in dilecto filio ſuo.in quo habemus redemptionem per ſanguinem eius remiſsionem peccatorum.] Dignos qui amaremur nos fecit mors Domini.Per illam enim peccatorum depoſitis maculis,à Tyranni ſeruitute liberati, diuinæ imaginis characterem recepimus. Docet autem etiam quomodo ea aſſecuti ſumus. SECVNDVM diuitias gratiæ eius,quæ ſuperabundauit in nobis.] Miſericordiæ enim fontes effundit, & iis nos fluentis irrigat. IN OMNI ſapientia & prudentia, vt notum faceret nobis ſacramentum voluntatis ſuæ.] Myſterium voluntatis ſuæ occultam voluntatem vocauit.Cùm hæc enim,inquit,ab initio præconſtituiſſet,poſtea reuelauit. Hoc enim ſubiungit, SECVNDVM beneplacitum eius quod propoſuit in ipſo,in diſpenſatione plenitudinis temporum.] Illud,In ipſo,dicit in Chriſto. Plenitudinem autem temporum vocat tempus à Deo definitum.Ita etiam in epiſtola ad Galatas.Quando autem venit plenitudo temporis. INSTAVRARE omnia in Chriſto, quæ in cœlis,& quæ in terra ſunt in ipſo.] Hæc docet apertius in epiſtola ad Romanos. Scimus enim

cum in charitate nos prædeſtinaſſet,ſeu præfiniſſet.

κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ, *pront eius volũtati viſum eſt. aliter.ſecundum beneplacitum voluntatis ſuæ.*

Pſal.85. & 146.

Abac.2.

ἐν ᾗ ἐχαρίτωσεν, *gratos nos fecit.*

filio ſuo,non eſt in Græco.

ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς, *quam abunde in nos effudit.*

γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον, *patefacto nobis myſterio, aliter, notũ nobis faciens myſterium.* εἰς οἰκονομίαν *ad diſpenſationem.* Gal.4.

ἀνακεφαλαιώσασθαι,*in ſummam colligere.* Rom.8.

quòd omnis creatura.inquit, ingemiſcit, & patturit
vſque adhuc. Et rurſus. Expectatio creaturæ reuela- ἀποκαραδο-
tionem filiorum Dei expectat. Hoc etiam dicit in epi κία.
ſtola ad Hebræos. Vt ſine Deo pro omni mortem Heb.2.
guſtaret. Sola autem diuina natura eſt ab egeſtate
aliena. Omnis verò creatura opus habebat ſuſceptæ
carnis diſpenſationis medicamento. Elementa enim
quæ propter vſum hominum facta fuerant, vt eſſent
corruptioni & interitui obnoxia effecit, quandoqui-
dem eum etiam mortalem factura erat tranſgreſsio.
Quæ ſub aſpectum autem non cadunt, poteſtates,
ęgrè ferebant, vt eſt veriſimile, dum viderent impro-
bitatem quæ verſatur in hominibus. Si enim lætan-
tur propter vnum peccatorem qui agit pœnitentiã, Luc.15.
vt dixit Dominus: clarum eſt eas ægre ferre, dum vi-
dent contraria, ſed humanæ naturæ ab vnigenito ſu
ſceptio, morte ſoluta, & reſurrectione oſtẽſa, & com
munis reſurrectionis dato pignore, triſtem illam nu
bem diſcuſsit. Itaq. ἀνακεφαλαίωσιν, hoc eſt, In ſum-
mam collectionem, appellat breuem rerum mutatio
nem. Per diſpenſationem enim quæ eſt in Chriſto
Domino, & hominum natura reſurgit, & incorru-
ptionem induit: & creatura quæ videtur, ab interitu
& corruptione liberata incorruptionem aſſequetur:
& eorum qui ſub aſpectum non cadunt populi per-
petuo in lætitia degent, quoniam effugit dolor, triſti
tia, & gemitus. Hoc per hæc verba docuit diuinus
Apoſtolus. Non enim ſimpliciter dixit, Cœlum &
terram, ſed, quæ in cœlis & quæ in terra ſunt, & oſtẽ
dens diſpenſationis myſterium, ſubiunxit, In ipſo,
hoc eſt, In Chriſto. IN QVO etiam & nos ſorte ἐκληρώθημεν
vocati ſumus, prædeſtinati ſecundum propoſitũ eius ſorte electi.
qui operatur omnia ſecundum conſilium voluntatis
ſuæ.] Cùm nos .n. ab initio prædeſtinaſſet, ad hãc
vitam ſorte elegit, qui quæcunque vult facit. Porrò
autem apertius quoque docet ad quam ſortem præ-
deſtinati ſumus. VT SIMVS in laudem gloriæ eius
nos, qui antè ſperauimus in Chriſto.] Omnes.n. ad
nos reſpicientes, qui in Dominum Chriſtum credidi-

mus,laudant eorum bonorum authorem. IN QVO & vos,cum audiſſetis verbum veritatis. Euangelium ſalutis veſtræ,in quo & credentes ſignati eſtis ſpiritu promiſsionis ſancto.] Non ſolum enim audiuiſtis, ſed etiam crediſtis qua de cauſa ſanctiſſimi etiã ſpiritus gratiam adepti eſtis. Illud autem, ſignati eſtis,ſimile eſt dicto Prophetico. Signatum eſt ſuper nos lumen vultus tui Domine. Pro eo quod eſt,veluti quoddam ſignaculum ſpiritus donum accepiſtis. Ipſam autem vocat promiſsionem, nempe quod promittat Dominus ſe miſſurum gratiam ſpiritus. QVI eſt pignus hæreditatis noſtræ.] Oſtendit magnitudinem eorum quæ expectantur. Si enim data gratia,per quam fiebant miracula,& mortui excitabantur,& leproſi mundabantur,& Dæmones expellebantur,& alia his fiebant ſimilia,arræ locum obtinet:clarum eſt fore vt qui credũt, maiorem gloriam aſſequantur. IN redemptionem acquiſitionis, in laudem gloriæ ipſius.] Hæc, inquit, arra nobis in præſentia data eſt,vt nos quidem à tyrannide inimici liberaret,Deo autem familiares redderet,vt ipſum perpetuò laudaremus,gratiæ & accepti beneficii memores. PROPTEREA & ego audiens fidem veſtram quæ eſt in Chriſto Ieſu,& dilectionẽ in omnes ſanctos,non ceſſo gratias agere pro vobis, memoriã veſtri faciens in orationibus meis] Hinc nonnulli coniecerunt diuinum Apoſtolum ſcripſiſſe hanc epiſtolam,cum eos nondum vidiſſet. Oportebat autem eos animaduertere,quòd etiam ſcribens ad Corinthios, cum quæ grauia ac moleſta erant audiuiſſet, eam miſit. Renunciatum eſt enim mihi, inquit, Fratres ab iis qui ſunt Chloes, quòd contentiones ſunt inter vos, Quemadmodum ergo illic cum quæ moleſta erant,audiuiſſet,dolens ſcribit, ita etiam cum de his quæ grata erant audiuiſſet, texit laudationem. Laudat autem eos non ſolum propter ſtudium pietatis, ſed etiam propter liberalitatem in ſanctos, & propter hæc laudat Deum omnium bonorum authorem, & dicit. VT DEVS DOMINI noſtri Ieſu

πιστεύσαντες, cum crediſſetis.

Pſal.4.

ἀῤῥαβὼν, arra.

ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν, audita fide veſtra.

μνείαν, mentionem.

1.Cor.1.

Chriſti pater gloriæ,det vobis ſpiritum ſapientiæ & reuelationis, in agnitione eius,illuminatos oculos cordis veſtri.] Orans autem peto vt vos impleami ni ſpiritali ſapientia;vt cognoſcatis fruitionem bono rum quæ ſperantur.Hoc appellauit reuelationem. Illud autem,Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti,poſuit per diuiſionem.Eundem enim eiuſdem Deum & Pa trem appellauit.Deum quidem,vt hominis. Patrem verò vt Dei. Gloriam enim diuinam naturam nomi nauit.Ita etiam in epiſtola ad Hebræos.Qui eſt ſplen dorgloriæ,hoc eſt,diuinæ naturæ. Ita etiam diuinus Ezechiel.Hæc eſt,inquit,ſimilitudo gloriæ Domini. Quoniam enim omnino fieri non poteſt vt diuina natura dignoſcatur,eam gloriam nominant, ab ado ratione & glorificatione appellationem imponen tes. VT SCIATIS quæ ſit ſpes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in ſanctis, & quæ ſit ſupereminens magnitudo virtutis eius in nos qui credidimus.] Supplico autem vt intelligenti lu ce veſtræ mentis viſus illuſtretur,vt dignoſcatis pro pter quænam vocati ſumus,& promiſſorum bono rum magnitudinem prænoſcatis.Carnea autem lin gua differens diuinus Apoſtolus, cum non poſsit vt vult laudare Dominum,& donorum oſtendere ma gnitudinem,multa nomina ſimul congerit ea pro vi ribus oſtendere contendens. Propterea ſpem voca tionis, & diuitias gloriæ hæreditatis, & exuperan tem potentiæ magnitudinem, & beneplacitum vo luntatis,& alia quæcunq. ſunt eiuſmodi colligit. Exu perantem autem potentiæ magnitudinem poſuit, cū crucis ignominiam animo verſaſſet, & quanta per eam rectè geſsiſſet cogitaſſet, hoc enim ſubiunxit. SECVNDVM operationem potentiæ virtutis eius, quam operatus eſt in Chriſto, ſuſcitans illum à mortuis,& conſtituens ad dexterā ſuam in cœleſtibus,ſu pra omnem principatum,& poteſtatem,& virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nomina tur non ſolum in hoc ſæculo, ſed etiam in futuro, & omnia ſubiecit ſub pedibus eius.] Clarum eſt

τῆς διανοίας ὑμῶν, mentis veſtræ.

Heb.1.

Ezech.2.

πιστεύοντας, qui credimus.

αὐτοῦ, ſuæ.

Pſal.8.

eum hæc omnia poſuiſſe, tanquã de homine, ea enim de cauſa etiam admiratione ductus eſt. Quòd enim qui Deus eſt vnà cũ Deo ſedeat, & qui eſt filius vnà cum patre regnet, non eſt admirabile. Cùm enim eadem ſit natura, ei quoque poteſtatis coniuncta eſt ſocietas. Quòd autem ſumpta ex nobis natura eiuſdẽ honoris cum eo qui ſumpſit ſit particeps, vt nulla videatur adorationis eſſe differentia, ſed per naturam quæ cernitur, quæ non cernitur adoretur diuinitas, hoc verò omne miraculum ſuperat. Et ideo diuinus etiam Apoſtolus ſupra modum admirans, primum quidem laudat inſignem potentiæ magnitudinem: Deinde operationem potentiæ virtutis, & quærit vocabula quæ poſſint ſignificare rem admirabilem, & quæ ſuperant omnem opinionem. Primum enim, inquit, eum ſuſcitauit à mortuis. Clarum eſt, quòd hominem. Deinde ſedere fecit, & oſtendens honoris magnitudinem, adiecit, ad dextram eius. Quinetiam oſtendit regiam. In cœleſtibus. Deinde & ſubiectos. Super omnem principatum, & poteſtatem. Et cum perſecutus eſſet omnia nomina eorum quæ ſub aſpectum non cadunt, quæ didicimus, adiecit quòd etſi aliquos eorum neſcimus, poſtea tamẽ cognoſcemus in vita futura. Et hi omnes ſubiecti ſunt. Et adduxit Propheticum teſtimoniũ. Omnia. n. ſubiecit ſub pedibus eius. Iam verò hoc quoq. poſuit Propheta, tanquam de homine. Quid eſt enim, inquit, homo, quòd memor es eius, aut filius hominis, quòd viſitas eum? *Pſal. 8.*

ET ipſum dedit caput ſupra omnem eccleſiam, quæ eſt corpus ipſius.] Chriſtus Dominus obtinet locũ capitis. Qui autem in ipſum credunt, capitis. ET plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.] Eccleſiam vocat cœtum fidelium. Eam appellauit quidem corpus Chriſti: patris autẽ plenitudinẽ. Eam. n. impleuit donis omnis generis, & in ea habitat & obambulat, vt eſt vox Prophetica. Hoc autem in futura vita fiet perfectius. Nam hoc etiam docuit ſcribens ad Corinthios. Cùm enim dixiſſet, vltimus inimicus deſtruitur mors, & . Omnia ſubiecit ſub pedibus eius,

ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, ſupra omnia eccleſiæ.

πάντα πληρουμένου, qui omnia implet

1. Cor. 15.

poſtremo poſuit Vt ſit Deus omnia in omnibus. Et illa quidē pluribus expoſuimus. Diceremus autem etiam hic breuiter. In præſenti quidem vita Deus eſt in omnibus. Habet enim naturam quæ non poteſt circunſcribi: ſed non eſt omnia in omnibus,quā doquidem alii quidem impie,alii verò iniuſtè ſe gerunt, habitat autem in iis qui ipſum timent,& in iis qui ſperant in eius miſericordia. In futura autem vita ceſſante mortalitate,& peccato non amplius locum habente, erit omnia in omnibus.

CAPVT. II.

ET vos cum eſſetis mortui delictis & peccatis veſtris,in quibus aliquando ambulaſtis] Nos enim morte affecit peccati operatio,ea enim mortem peperit. SECVNDVM ſæculum mundi huius.] Mundum vocat creaturas. Sæculum autem,vitam præſentem. SECVNDVM principem poteſtatis aëris huius,qui nunc operatur in filiis diffidentiæ.] Aperte nos docuit Diabolo quidem olim fuiſſe creditam aëris poteſtatem, cùm ab ea autem excidiſſet, propter improbitatem, impietatis & improbitatis magiſter effectus eſt. Non tamen in omnes imperium obtinet, ſed in eos ſolos qui diuinas prædicationes non admittunt. Eos enim appellauit filios inobedientiæ diuina beneficia Epheſiis in memoriam reuocans,quòd cùm iam eſſent mortui per peccatum, & eſſent in poteſtate Diaboli, eos ſalute dignatus eſt. Ne ſe autem reprehendi exiſtimarent, quòd eis illorum vitam in memoriam reuocaret,ſeipſum quoque coniungit, communem morbum indicans. IN quibus & nos omnes aliquando conuerſati ſumus in deſideriis carnis noſtræ,facientes voluntatem carnis & cogitationum. ET eramus natura filii iræ,ſicut & cæteri.] Oſtendit non ſolum in carnem cadere reprehenſionē,ſed etiam in ipſam animam. Mens enim prior recipit inclinationem ad ea quæ ſunt deteriora: deinde ita per carnem exequitur ea quæ conſultauit. Filios autem iræ dixit,pro eo quod eſt ira dignos,& vltimo ſupplicio. Ita Antichriſtum ap

ἀπειθείας, *inobedientia.*

πλούσιος ὤν, cum ſit diues. pellauit filium perditionis,hoc eſt dignũ perditione, ſeu dignum qui periret. DEVS autẽ qui diues eſt in miſericordia, propter nimiam charitatem ſuam qua dilexit nos,& cum eſſemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Chriſto,cuius gratia eſtis ſaluati.] Et

καὶ ὄντας, etiã cũ eſſemus. tamen cum ita affecti eſſemus, Dominus Deus qui habet abyſſum bonitatis, effecit nos participes immortalis vitæ Domini noſtri.Hoc.n.dicit, Conuiuificauit Chriſto.Cùm.n.ille reſurrexerit, nos quoq. ſperamus fore vt reſurgamus.In illo enim ea quę ad nos pertinent rectè ſe habuerint.Deinde docet aper

cuius,nõ eſt in Greco. tius doni magnitudinem. CVIVS gratia eſtis ſeruati.] Non enim propter optimam noſtram vitam vocati ſumus,ſed propter eius qui nos ſeruauit charitatem. ET conreſuſcitauit,& conſidere fecit in cœleſtibus in Chriſto Ieſu.] Cùm is enim ſurrexiſſet,nos quoque ſpe reſurreximus,& cùm is vna cum Patre ſedeat, nos quoq. ſumus honoris participes. Eſt enim caput noſtrum, qui cum eo ſedet, noſtræ eſt primitiæ qui cum eo regnat, noſtram enim naturam induit. VT oſtenderet ſuperuenientibus ſæculis abundantes diuitias gratiæ ſuæ,in bonitate ſuper

ὑπερβάλλοντας, exuperantes,inſignes. nos in Chriſto Ieſu.] Nunc.n.bonorum quæ ſperatur magnitudo eſt quidem omnino ignota fidelibus fideles autem vident tãquam in ſpeculo & in ænigmate. Per fidem enim ambulant,non per ſpeciem, tunc autem videbunt facie ad faciem,tunc fideles & infideles videbunt naturam ex nobis ſumptam ab omni creatura adoratam,& ſanctos vnà regnantes. Si.n.commortui ſumus,inquit,& conuiuemus: Si ſuſtinemus,& cõregnabimus. GRATIA enim eſtis

1.Tim.2. ſaluati per fidem.]Dei gratia nos his bonis dignata eſt.Nos.n.ſolam fidẽ attulimus.Quin eius etiã diuina fuit gratia adiutrix,Hoc.n.ſubiunxit. ET hoc nõ ex vobis.Dei.n.donũ eſt,nõ ex operibus.Vt ne quis glorietur.]Nõ.n. noſtra ſponte credidimus,ſed vo

enim,nõ eſt in Greco. cati acceſsimus,& cũ acceſsiſſemus,non exegit vitæ puritatẽ & innocẽtiã,ſed ſola fide ſuſcepta cõdonauit peccata. IPSIVS.n.ſumus factura,creati in Chri

ποίημα,opus

ſto Ieſu in operibus bonis, quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.] Illud, Creati, hic poſuit pro regeneratione. Vocauit nos, inquit, per ſuam bonitatem ineffabilem. obediuimus:& cum credidiſſemus, ſumus ſalutem conſecuti. Sed ante baptiſmum quidē actiuam à nobis virtutem non exegit, poſt baptiſmū verò ei etiam iubet hærere,& eam tenere. Hoc.n.dicit, in operibus bonis, vt in illis ambulemus. Priora autem rurſus eis in memoriam reuocat; vt diuini beneficii oſtendat magnitudinē. PROPTER quod memores eſtote quòd aliquando vos eratis gētes.] Hic eſt ponendum inciſum. IN carne, qui dicebamini præputium ab ea quæ dicitur circunciſio in carne manu facta.] Eſt circūciſio carnis,& præputium carnis. Hoc autem dicit. Vos qui dicebamini præputium in carne (Hoc autem vos appellabant qui circuncisionem carnis manu factam habebant) nullam habebatis cōmunionem cum benedictionibus Iſraël. Hoc enim docent ea quæ ſequuntur. QVOD eratis illo in tempore ſine Chriſto, alienati à conuerſatione Iſraël,& hoſpites teſtamentorum, promiſſionis ſpem nō habentes, & ſine Deo in hoc mundo.] Vult oſtendere Chriſtum Dominum eis omnia bona conciliaſſe. Priuſquam enim, inquit, ei crederetis, eratis Dei cognitione deſtituti, nec bona Iſraëli promiſſa percipiebatis. NVNC autem in Chriſto Ieſu, qui aliquando eratis longè, facti eſtis propè in ſanguine Chriſti.] Vos n. qui procul degebatis, & ab Iſraële ſeparati eratis, familiares effecit Chriſtus. Hoc dixit. Propè facti eſtis. IPSE enim eſt pax noſtra, qui fecit vtraq. vnum;& medium parietem maceriæ ſoluens, inimicitias in carne ſua: legem mandatorum decretis euacuans.] Ipſe enim fuit pacis arbiter & conciliator. Ipſe effecit vt qui ex illis & ex nobis credebant, in vnum corpus redigerentur: & fecit vt lex ceſſaret, quæ inſtar cuiuſdam muri nos à nobis inuicem arcebat, prius autem inimicitias quæ nobis cum Deo intercedebant ſuſtulit, cū ſuam carnem pro nobis dediſſet pretium redemptionis.

χειροποίητε, quæ ſit manu facta.

πολιτείας, vitæ inſtitutione.

ξένοι τῶν διαθηκῶν, alieni à teſtamentis.

ἄθεοι, Deo carentes.

λύσας, qui ſoluit,

ἐν δόγμασι, in decretis.

καταργήσας, otioſam & inutilē reddidit.

Hoc vbi fecit, curauit vt omnia illa ceſſarent, quæ nos & illos ſeiungebant. Hoc enim dixit, legem mādatorum. Non enim ſuſtulit illud, Non adulteraberis. Non occides. Non furaberis. Non dices falſum teſtimonium aduerſus proximum tuum. Nec illud, Honora patrem & matrem tuam. Nec hoc, Non cō cupiſces vxorem proximi tui, & quæcunq. ſunt eiuſmodi. Ea enim oſtendit Chriſtus Dominus ei qui voluit diſcere viam vitæ æternæ. Decreta autē ſeu placita appellauit doctrinam Euangelicam: quoniam in animi electione ſita eſt perfectionis recta executio. Qui enim poteſt, inquit, capere, capiat, &c. Si vis perfectus eſſe, vende quæ habes. &c. Quando ieiunas. Hæc fiunt non ex lege, ſed ex libera animi voluntate. Illa autem lege ſtatuit, quæ ab initio quando eſt naturam fabricatus, in ea inſcripſit. VT duos condat in ſeipſo, in vnum nouum hominem faciens pacem, vt reconciliet ambos in vno corpore Deo, per crucem interficiens inimicitias in ſemetipſo.] Interfecit inimicitias in cruce, ab omni reprehenſione aliena oblata hoſtia. Reconciliauit autem vtroſque, nempe eos qui erant ex gentibus, & eos qui ex Iudæis, in vno corpore, quòd pro omnibus oblatū eſt, vt ipſi eſſent vnum corpus. Omnes autem credentes vocauit vnum hominem, quoniam omnium quidem vnum eſt caput Chriſtus Dominus: corporis autem locum obtinent qui ſalute digni ſunt habiti. ET veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuiſtis: & pacem iis qui propè.] Longe dicit gentes: prope autē Iudæos. QVONIAM per ipſum habemus acceſſum ambo in vno ſpiritu ad Patrem] Hoc eſt ſimile iis quæ dicta ſunt à Domino. Nemo venit ad Patrem, niſi per me. Ipſe nos, inquit, adduxit ad Patrem. Adduxit autem, ſpiritali gratia dignatus. ERGO iam non eſtis hoſpites & aduenæ, ſed eſtis ciues ſanctorum & domeſtici Dei.] Sanctos hic dicit non eos ſolum qui ſunt gratiæ, ſed eos qui fuerunt in lege, & ante legem. Nam etiam de Abraham dixit idem Apoſtolus quòd ſuſcepit ciuitatem quæ habet

δόγματα, *hoc eſt, placita.*

κατόρθωσις.

Matth.19.

Matth.6.

vt, ἵνα, &.

τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγὺς, *iis qui longè erãt, & iis qui propè.*

συμπολῖται, *conciues.*

habet fundamenta, cuius eſt Deus opifex & creator. Maximam, inquit, dignitatem aſſecuti eſtis, Deo quidem familiaritate coniuncti, ſanctorum autem conciues effecti. SUPERAEdificati ſuper fundamentũ Apoſtolorum & Prophetarum.] Prophetas hic dicit non Prophetas noui teſtamenti, ſed Prophetas veteris. Præpoſuit autem Apoſtolos, quoniam prædicationem per illos accepimus. IPSO ſummo angulari lapide Ieſu Chriſto.] Quemadmodum dixit ipſum eſſe caput corporis, ita eũ vocat ædificii ſummum angularem lapidem. Duos enim muros cõiungit, & eos qui ex Iudæis, & gẽtibus crediderant vnit inſtar anguli. IN quo omnis ædificatio conſtructa creſcit in templum ſanctum in Domino, in quo & vos coædificamini in habitaculo Dei in ſpiritu ſancto.] In iis quæ antè interpretati ſumus Dei plenitudinem appellauit eccleſiam: & hic etiam templum & habitaculum. Illorum autem & horum cõiunctionem facit angulus, ædificationem autem gratia ſpiritus, diuinas doctrinas afferens per prædicatores veritatis.

ſancto non eſt in Græco

CAP. III.

HUIUS rei gratia ego Paulus vinctus Chriſti Ieſu, pro vobis gentibus. Si tamen audiſtis diſpenſationem gratiæ Dei, quæ data eſt mihi in vobis, quoniam ſecundum reuelationem notum mihi factum eſt ſacramentum, ſicut ſupra ſcripſi in breui: prout poteſtis legentes intelligere prudentiam meam in myſterio Chriſti.] Vult quidem dicere, quòd cum ſcirem hanc veſtram vocationem, & exactè cognoſcerem, & quinam, & quomodo vocati, & propter quænam vocati eſtis, oro Deũ vniuerſorum vt vos fide confirmet, & quæ ex ea oritur vobis ſalutẽ præbeat. Plurima autem interiecit, ſignificans beneficii magnitudinem. Narrat autem etiam quomodo fuit vocatus, & quomodo diuinam accepit gratiam, & quòd gentium prædicationi præfectus eſt, docens quòd ſibi vel maximè conuenit prædicare, & quod non inuadit in aliena, ſed ea quæ ſibi iuſſa ſunt exequitur. Illud autem, antè ſcripſi paucis, non vt non-

εἰς ὑμᾶς, in vos.
προέγραψα, prius ſcripſi.
ἐν ὀλίγῳ, paulo ante.

nulli exiſtimarunt, alteram ſcripſit epiſtolam. Neq. enim de iis quæ ad ſeipſum pertinent dixit, illud, Antè ſcripſi, ſed de myſterio. Hoc enim dixit. Per reuelationem notum factum eſt mihi myſterium, ſicut prius ſcripſi paulo antè, hoc eſt, de quo nunc ſcripſi. De eo enim ſcripſit ab exordio vſque ad hunc locũ. De eo autem dicit etiam in his quæ ſequuntur.

QVOD aliis generationibus non eſt agnitum filiis hominum, ſicuti nunc reuelatum eſt ſanctis Apoſtolis eius & Prophetis in ſpiritu.] Antiquis quidem Prophetis notum fuit, ſed nõ ſicut nunc. Non.n. res videbant, ſed de rebus antè ſcribebant. Ita etiã dixit Dominus in ſacris Euangeliis. Multi prophetæ, & reges & iuſti cupierunt videre quæ videtis, & nõ viderunt. Nunc autem primis reuelauit Apoſtolis. Dein de Prophetis. Multi enim tempore Apoſtolorum Propheticam gratiam acceperunt, Quid autem reuelauit? GENTES eſſe cohæredes, & concorporales, & cõparticipes promiſsionis eius in Chriſto Ieſu per Euangeliũ. Cuius factus ſum ego miniſter ſecundũ donum gratiæ DEI quæ data eſt mihi ſecundũ operationẽ virtutis eius.] Quoniam fideles vnũ corpus eſſe dixit, dicit fore vt gentes ſint eiuſdem ſimul corporis, & quoniã hæreditas exiſtimata fuerat Iudæorum, gentes rurſus nominauit cohæredes, & cum Iudæi arbitrarentur ſuas eſſe ſolum promiſsiones, hoc enim dixit etiam in epiſtola ad Romanos, Quorum ſunt promiſsiones; rurſus vocauit gentes promiſsionis cõparticipes. Hæc autem, inquit, acceperunt per Euangeliũ, cuius ego prædicator & miniſter per ineffabilem eius qui me vocauit beneficentiam, & inenarrabilem eius potentiã. Dicit autẽ etiam quanam de cauſa meminit potentiæ. MIHI enim ſanctorũ omniũ minimo data eſt gratia hæc, in gentibus Euãgelizare inueſtigabiles diuitias Chriſti.] In me vim ſuæ potentiæ oſtendit, qui cum eſſem indignus me vocauerit, & mihi gentes docendas crediderit. Porrò autem Eunomii os impudens apertè obſtruxit, dum Chriſti imperueſtigabiles diuitias appellauit.

Luc. 10. *Σύσσωμα, eiuſdem ſimul corporis.* *Rom. 9.* *ἀνεξιχνίαστον imperueſtigabiles.*

Ille enim dicens Patrem creatorem filii, dixit Patris ſubſtantiam eius ſubſtantiam comprehendiſſe. Diuinus autem Apoſtolus nō ſolum diuinam Chriſti naturam ſed etiam diuitias dicit imperueſtigabiles. Et quomodo prædicas, ſi ſunt diuitiæ imperueſtigabiles? Hoc enim ipſum, inquit, prædico, quòd ſunt imperueſtigabiles. Hoc enim ſubiungit. ET illuminare omnes quæ ſit diſpenſatio ſacramenti abſconditi à ſeculis in Deo qui omnia creauit.] Non inueſtigo ea quæ inueſtigari non poſſunt, ſed quod nunc reuelatum eſt myſterium doceo eos qui neſciunt. Olim enim erat id occultum, & ſoli Deo cognitum, qui omnia fecit vnà ſecum operante vſus filio. VT innoteſcat principibus & poteſtatibus in cœleſtibus per eccleſiam multiformis ſapientia Dei, ſecundum præfinitionem ſæculorum, quam fecit in Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Nam nec poteſtates quidem quæ ſub aſpectum non cadunt, ſciebant myſterium ſed per diſpenſationem quæ eſt in eccleſia, ineffabilē Dei ſapientiam didicerunt: Secundum præfinitionem autem ſæculorum dicit, pro eo quod eſt. Hæc ante ſæcula propoſuerat, fecit autem per diſpenſationē quæ fuit in Chriſto Domino. IN quo habemus fiduciam & acceſſum in confidentia per fidem eius.] Ipſi enim credentes, per ipſum ad Deum & Patrem adducti ſumus. PROPTER quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ eſt gloria veſtra.] Rogo ergo vt diuinum auxilium aſſequar, vt fortiter feram quæ moleſta & difficilia accidunt proper veſtram ſalutē. Mea enim in his fortitudo & tolerantia veſtra eſt gloria. Cū hæc omnia in medio interieciſſet, reuertitur ad præcationem, & dicit. HVIVS rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini noſtri Ieſu Chriſti, ex quo omnis paternitas in cœlis & in terra nominatur.] Propriè pater, & verè pater Deus. Non enim fuit primus filius, deinde pater, ſed ſemper pater eſt, & natura pater, alii autem Patres, ſiue ſint corporales, ſiue ſpiritales, è ſuperis traxerunt appellationem. Dicit autem in

poſt creauit, eſt in Græco διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, *per Ieſum Chriſtum.*

νῦν, *nunc innoteſcat.*

ἀρχαῖς, *principatibus.*

πολυποίκιλος, *multum varia, multiplex.*

fiduciã, παρρησίαν, *dicendi libertatē.*

confidentia, πεποιθήσει, *fiducia.*

μὴ ἐκκακεῖν, *ne vili & abiecto ſim animo.*

terra Patres eos qui ſunt Patres natura, cœleſtes autem Patres, vocat ſpiritales. Talis erat ipſe diuinus Apoſtolus. Idque nos docuit, ſcribens ad Corinthios. Etſi enim decem millia Pædagogorum habetis in Chriſto, ſed non multos Patres: In Chriſto.n. Ieſu per Euangelium ego vos genui. Dicit ergo. Rogans & obſecrans flecto genua mea, & ſupplico Patri Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui verè eſt pater, qui non ab alio hoc accepit, ſed ipſe aliis impertiit. Quid autem poſtulas? VT det vobis ſecundum diuitias gloriæ ſuæ, virtutem corroborari per ſpiritum eius in interiori homine Chriſtum inhabitare.] Habet diuitias ineffabiles & immenſam potentiam. Peto ergo vt vos hoc conſequamini, vt per gratiam ſpiritus veſtræ animæ ſint habitaculum Chriſti qui vos ſeruauit: Deinde, eos etiam docet quænam conferre oporteat ad huius templi conſtructionem. PER fidem in cordibus veſtris, in charitate radicati & fundati.] Fide enim & charitate opus eſt, vt vos in his germinetis, firmitatem & conſtantiam veluti quandam baſim & radicem habentes. VT poſsitis comprehendere cum omnibus ſanctis, quæ ſit latitudo, & longitudo, & ſublimitas, & profunditas, ſcire etiam ſupereminentem ſcientiæ charitatem Chriſti, vt impleamini in omnem plenitudinē Dei.] Fieri poteſt vt per fidem & charitatem ſpiritalē gratiam aſſequamur, & per eam ediſcamus diſpenſationis quæ fuit magnitudinem. Per longitudinem enim & latitudinem profunditatem & altitudinem declarauit magnitudinem: quandoquidem ex eis ſignificatur magnitudo. Illud autem, VT impleamini in omnem plenitudinē Dei. Pro eo quod eſt. Vt ipſum perfectè inhabitantem ſuſcipiatis. Deinde eam orationis partem, in qua de dogmatibus ſeu decretis agitur abſoluit Deum glorificando. EI autem qui potens eſt omnia facere ſuperabundanter quam petimus, aut intelligimus, ſecundū virtutem quæ operatur in nobis: ipſi gloria in eccleſia & in Chriſto Ieſu in omnes generationes ſæculi ſæculorū. Amen.]

1. Cor. 4.

διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν, vt per ſpiritū eius in interiori homine Chriſtus inhabitet.

ὑπερεκπερισσοῦ ποιῆσαι, longe amplius facere.

Lau do autem eum quòd & vult & poteſt, & dat plu ra quàm petimus. Ipſum autē etiam ab omnibus lau dari conuenit tam in præſenti vita quàm in futura. Poſtquam diuini beneficii diuitias ſic oſtendit, horta tur ad ſpecies virtutis

νοοῦμεν, cogitamus.

CAPVT IIII.

OBSECRO itaq; vos ego vinctus in Domino.] Vinculorum mentio ſufficit ad incitandum ad virtutem vel eos qui ſunt planè ſtupidi, & nullo ſen ſu præditi. Propter vos, inquit, his ſum conſtrictus. Si nollem enim prædicare, ab his eſſem omnino libe ratus. Aequum eſt autem diuinum Apoſtolum etiã in his admirari, quod de vinculis quæ pro Chriſto ſuſceperat magis ſe iactat & gloriatur quàm Rex de diademate. Quid autem obſecras? VT dignè ambuletis vocatione qua vocati eſtis.] Vitæ inſtitutionem veſtræ vocationi conuenictem ſuſcipiatis: Nec diuino beneficio ſcelerata ac nefaria vita iniuriam faciatis. Et quoniam gratias ſpiritales habentes, & miracula faciebant, & linguis diuerſis loquebantur, & operatione Prophetica fruebantur, ea autem ſatis erant ad hoc vt intumeſcerent, & de ſe nimis elatè ſentirent, de eo primum affert adhortationem. CVM omni humilitate & manſuetudine, cum patientia ſupportantes inuicem in charitate, ſoliciti ſeruare vnitatem ſpiritus in vinculo pacis.] Vnam eſtis conſecuti gratiam, fons vnus diuerſos emittit riuulos. Humilitate ergo & manſuetudine vtentes, vos inuicem tolerate, & ex lege dilectionis ſeruate pacis vinculum. VNVM corpus, & vnus ſpiritus, ſicut vocati eſtis in vna ſpe vocationis veſtræ.] Vnum ſpiritum accepiſtis, vnum corpus effecti eſtis. Vna ſpes vobis data eſt reſurrectionis & regni cœlorum. VNVS Dominus, vna fides, vnum baptiſma, vnus Deus & pater omnium, qui ſuper omnes & per omnia, & in omnibus nobis.] Poſuit vbique vnum, & vnus, coniungens eccleſiam. Vnum, inquit, Dominum habemus, Vnum baptiſmũ accepimus, vnam fidem attulimus. Vnus omnium noſtrum Deus eſt & pater: conuenit ergo vt inter vos, tanquam inter fratres, habeatis cõ

μακροθυμίας

ἀνεχόμενοι, ferentes.

σπουδάζοντες, ſtudium adhibentes.

καθὼς καὶ, ſicut etiam.

cordiam. Atque, ſuper omnes quidem, ſignificat dominium. Per omnes autem prouidentiam. In omnibus verò inhabitationem. VNICVIQVE autem noſtrum data eſt gratia ſecundum menſuram donationis Chriſti.] Hic eos conſolatur, qui quæ videbantur eſſe minora dona acceperant: & oſtendit Dominum Chriſtum ea diſpertiiſſe, propemodum dicens. Ne ægrè feratis. Ipſe enim ita vt nouit, vnicuique gratiam dimenſus eſt. Prophetico quoque teſtimonio id quod dicit confirmat. PROPTER quod dicit. Aſcendens in altum captiuam duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.] Pſalmus quidem dicit, accepit dona in hominibus. Ipſe autem poſuit illud, Dedit. Vtraque autem facta ſunt. Accipiens enim fidem, reddit gratiam. Pulchrè autem & admodum accurate poſuit Propheta illud, Captiuam duxit captiuitatem. Neque enim nos, cum liberi eſſemus, abduxit in captiuitatem, ſed cùm ipſe nos contrà in captiuitatem redegiſſet, libertate donauit. Deinde interpretatur aſcenſum. QVOD autem aſcendit, quid eſt, niſi quòd & deſcendit primum in inferiores partes terræ?] Aſcenſus ſignificat deſcenſum. Cùm enim prius deſcendiſſet, & noſtram ſalutem procuraſſet, deinde rurſus aſcendit. Inferiores enim terræ partes mortem vocauit. Etenim ita etiam dicit Propheta. Poſuerunt me in lacu inferiori. Et rurſus: Et ſubſtantia mea in inferioribus terræ. QVI deſcendit ipſe eſt & qui aſcendit ſupra omnes cœlos, vt impleret omnia.] Non enim alius deſcendit, & alius aſcendit, ſed vt paucis dicam, aliter deſcendit, & aliter aſcẽdit. Cùm enim deſcendiſſet incorporeus, aſcendit cũ corpore. Deſcenſus autem non ſignificat aliquam à loco ad locum tranſitionem, ſed docet diſpenſationis magnitudinẽ, quòd cum eſſet altiſsimus, ſe adeò abiecerit, & tantam humilitatem ſuſtinuerit. ET IPSE dedit quoſdam quidem Apoſtolos, quoſdam autem Prophetas, alios verò Euangeliſtas, alios autem paſtores & doctores, ad conſummationem ſanctorum, in opus miniſterii, in ædificationem corpo-

Pſal. 67.
καὶ ἔδωκε, *& dedit.*

τὸ δὲ ἀνέβη, *illud autem aſcendit.*

Pſal. 67. & 138.

τοὺς μὲν, τοὺς δὲ *hos quidem, illos vero.*
καταρτισμὸν *perfectionẽ.*

ris Chriſti.] Erant illo tempore, vt ſæpe dixi, qui Propheticam gratiam acceperant. Quinetiam meminit Actuum hiſtoria Agabi Prophetæ, & aliorum qui prophetabant Antiochiæ, in quibus erat etiam ipſe diuinus Apoſtolus, erant & Euangeliſtæ. Ex his erat etiam beatus Philippus vnus ex ſeptem. Paſtores autem & doctores eos dicit qui in ciuitate & in pago erant deputati & ſegregati. Qua de cauſa poſuit eos poſt Euangeliſtas, quoniã illi obeuntes prædicabant. Hæc autem dona dedit ad ædificationem & vtilitatem credentium, eos enim appellauit corpus Chriſti. DONEC occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in menſuram ætatis plenitudinis Chriſti.] Perfectionẽ autem in vita futura conſequemur. In præſenti ergo Apoſtolorum, & Prophetarum, & doctorum auxilio opus habemus. VT IAM non ſimus amplius paruuli, fluctuãtes, & circunferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in aſtutia, ad circũuentionem erroris.] Puerorum propria eſt leuitas & animi ſubita mutatio. Tales, inquit, eramus ante vocationem, vt qui huc & illuc inſtar fluctuum impelleremur, & iis qui nos decipiebant crederemus: κυβείαν autem appellauit verſutiam ſeu calliditatem. A verbo autem κυβεύειν, quod ſignificat ludere teſſeris, hoc nomen finxit. Proprium eſt autem eorum qui ludũt teſſeris, vt huc & illuc calculos transferant, & callidè hoc faciant. Inſidias autem erroris vocauit machinationem. Neque enim Diabolus iubet apertè adulterari: ſed vel per oculos ineſcat, vel per aures demulcet, nec iubet apertè Deum negare, ſed efficit vt auguriis, aut ſortibus, aut amuletis vtamur. VERITATEM autem facientes in charitate, creſcamus in illo per omnia qui eſt caput Chriſtus.] Hoc etiam dixit in epiſtola ad Corinthios. In charitate non ficta, ita etiam hic iubet veram habere charitatem, & per eam augere diuitias virtutis in ipſo Domino. Omnis enim inquit, palmes in me nõ ferens fructum, tollitur, & in ignem mittitur: & quoniam eum rurſus caput

περιόντες, puto autem legendum. φωτιόντες.

ἵνα μηκέτι, vt nõ amplius. ἐν τῇ κυβείᾳ, in impoſtura, ſeu calliditate. πρὸς τὴν μεθοδείαν, ad inſidias.

Veritatẽ autem facientes, nõ eſt in Græco Theo.

2. Cor. 6.

Ioan. 15.

nominauit, oſtendit quot bona à capite ſuppeditentur. EX QVO totum corpus compactum & connexum per omnem iuncturam ſubminiſtrationis, ſecũdum operationem in menſuram vniuſcuiuſque mẽbri augmentum corporis facit in ædificationem ſui in charitate.] Quemadmodum, inquit, caput omnibus membris corporis ſuppeditat operationem ſenſus: ſentiendi enim facultatis fons eſt cerebrum, ita etiam Chriſtus Dominus obtinens locum capitis, diſpertit dona ſpiritus, in vnam iuncturam ac compagem coniungens membra corporis. Tactum autem ſenſum appellauit, quãdoquidem ipſe quoque vnus eſt ex quinque ſenſibus, & totum ex parte denominauit. HOC igitur dico, & teſtificor in Domino.] Rurſus rediit ad exordium ſuaſionis, & Domini memoriam vocat in teſtimonium. Teſte, inquit, Domino hæc dico. Quid ergo teſtificatur? VT IAM nõ ambuletis, ſicut & gentes ambulant.] Reliquas gentes dicit eas quæ nondum crediderunt. Quomodo autem illæ ambulant? IN vanitate ſenſus ſui.] Impiis vtentes cogitationibus, ea quæ nõ ſunt in Deos referentes. TENEBRIS obſcuratum habentes intellectum.] Dei ignorationem appellauit tenebras. Deinde etiam arguit vitæ iniquitatẽ. ALIENATI à vita Dei.] Vitam Dei appellauit vitam, quæ eſt ex virtute. Dicit etiam cauſam iniquitatis. PER ignorantiam quæ eſt in illis propter cæcitatẽ cordis ipſorum. Ita etiam dicit Dauid Propheta. Dixit inſipiens in corde ſuo, non eſt Deus. Corrupti ſunt, & abhominabiles facti ſunt in ſtudiis ſuis. Cordis autem cæcitatem vocauit extremũm ſtuporem. Nam quæ inſunt in corpore cæcitates nullum habẽt ſenſum, quoniam corpus eſt omnino mortuum. Hoc etiam dixit diuinus Apoſtolus. Subiungit enim. QVI deſperantes.] Hic eſt ponendum inciſum. SEMETIPSOS tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis in auaritia.] Primum iniquitate, deinde ſatietate laborarunt. Cùm in vitam enim improbam & ſceleratam impegiſſent, paulatim ſtuporis & dolo

ἁφῆς, tactũ, vt exponit Theod. nam & commiſſurã, & tactum ſignificat.

τὰ λοιπὰ ἔθνη cæteræ gentes.

νοὸς, mentis.

διάνοιαν, cogitationem.

Pſal. 13.

πώρωσιν.

ἀναλγησίαν. οἵτινες ἀπηλγηκότες, qui cum omnem ſenſum doloris amiſerint.

ris ſenſus priuationis morbo laborauerunt: Deinde ſecure quoduis peccatum perpetrant, flagitioſa vita vel pluſquam ad ſatietatem vtentes. πλεονεξίαν enim hoc eſt, plura habendi auiditatem, poſuit pro immoderatione. Ex hoc loco intellexerimus & quod dictũ eſt in epiſtola ad Romanos. Tradidit eos Deus in reprobum ſenſum. Ita enim appellauit permiſsionẽ. Hic enim apertè docuit quòd ſeipſos libidini tradiderant. VOS autem non ita didiciſtis Chriſtum, ſi tamen illum audiſtis, & in ipſo edocti eſtis, ſicut eſt veritas in Ieſu.] Talis eſt diſciplina impietatis. Chriſti verò diſciplina eſt omnino contraria. Docet etiam quænam ſit. DEPONERE vos ſecundum priſtinã conuerſationem veterem hominem, qui corrumpitur ſecundum deſideria erroris. Renouamini autem ſpiritu mentis veſtræ, & induite nouum hominem, qui ſecundum Deum creatus eſt in iuſtitia & ſanctitate veritatis.] Veterem hominem non appellauit naturam, ſed peccati operationem. Neq. enim qui baptizatur deponit corpus, ſed ſordidum peccati indumentum. Nouum autem hominem vocauit eum qui ex lege Euangelica vitam inſtituit. Hominem autem & virtutem & vitium appellauit, quoniam vtrunq; fit ab hominibus. Spiritum autem mentis, dixit ſpiritalem mentis incitationem & motionem. Porro autem dicit etiam quænam ſint propria noui hominis. PROPTER quod deponentes mendacium, loquimini veritatem vnuſquiſq; cum proximo ſuo: quoniam ſumus inuicem membra.] Eſt enim longe abſurdiſsimũ vt qui alterum alterius mẽbra ſumus, ea quæ non ſunt inter nos inuicem dicamus, hoc enim non eſt membrorum proprium. Oculi enim vidẽtes præcipitia ſoſſaſq; & voragines, ea pedibus ſignificant vt declinent, & non totum corpus detrimento afficiant, & aures ſonorum ſenſum excipientes, eos oculis ſignificant, nec mentiuntur alii ſenſus inter ſe inuicem, eſt enim mendacii damnum cõmune. IRASCIMINI.] Hic ponendum eſt inciſum. ET nolite peccare.] Ea ſtatuit, quæ ſunt naturæ commode-

πλεονεξία, plura habẽdi auiditate.

Rom. 1.

ἀποθέσθαι ὑμᾶς, vt vos deponatis.

ἀνανεοῦσθαι, renouari, id eſt, vt renouemini.

ἐνδύσασθαι, indui, id eſt, vt induamini.

rata. Sciebat enim nõ ſemper rationem forti & generoſo animo ferre motuum & perturbationum impetum. Iubet ergo vt iram ſoluat quàm citiſsimè. Hoc enim ſubiungit. SOL non occidat ſuper iracundiã veſtram.] Iræ menſuram dedit menſuram diei. Veretur enim ne noctu quieſcens cogitatio morbum augeat. Porrò autem nouit etiam Diaboli machinas. Vnde ſubiunxit. NOLITE locum dare Diabolo.] Poſtquam huic morbo conueniens medicamentum præbuit, tranſit ad alterum. QVI furabatur, iam nõ furetur: magis autem laboret operãdo manibus ſuis quod bonum eſt, vt habeat vnde tribuat neceſsitatẽ patienti.] Quoniam enim otium hoc vitium præcipuè generat, ei merito oppoſuit bonam operationẽ. Eſt enim etiam mala operatio, eius ſpecies eſt furtũ. Iubet autem vt non ſolius ventris gratia operari aggrediantur, ſed etiam vt iis qui opus habent ſuccurrant. Poſtquam affectiones manuum ita medicatus eſt, linguæ etiam morbo medetur. OMNIS ſermo malus ex ore veſtro nõ procedat.] Sermo putridus ſeu ſpurcus, turpis ſermo, maledictum, calumnia, blaſphemia, mendacium, & quę ſunt his ſimilia. SED ſi quis bonus.] Atqui eum etiã opportunè iubet proferre. Hoc enim ſubiunxit. AD ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.] Gratiam autem vocauit iucunditatem, hoc eſt, vt ſit acceptus iis qui audiunt. ET nolite contriſtare ſpiritum ſanctum Dei: in quo ſignati eſtis in die redemptionis.] Contriſtant autẽ ſpiritũ ſanctũ contraria eorũ quæ dicta ſunt, & vita ſcelerata. Per ſanctiſsimũ autem diuinũ ſpiritũ Domini grex effecti ſumus. OMNIS amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blaſphemia tollatur à vobis cum omni malitia.] Vniuerſum huius affectionis examen radicitus euellere cõuenit. ESTOTE autem inuicẽ benigni, miſericordes, donãtes inuicẽ, ſicut & Deus in Chriſto donauit nobis.] Quæ deſunt vobis, & quæ in vobis deſiderantur, inuicem tolerantes ferte: & vniuerſorum Deum imitamini, qui per Chriſtũ Dominũ dedit nobis remiſsionẽ omniũ

μηκέτι, non amplius.

ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι, vt poſsit impertiri ei qui indiget.

σαπρὸς, putridus ſpurcus.

fidei, χρείας, eius quod opus eſt.

θυμὸς, excandeſcẽtia.

τὰ ἐλαττώματα.

delictorum. CAP. V.

ESTOTE ergo imitatores DEI, ſicut filii chariſsimi.] Adoptionem accepiſtis, DEVM Patrem nominatis, imitamini ergo cognationem. ET ambulate in dilectione, ſicut & CHRISTVS dilexit vos, & tradidit ſemetipſum pro vobis oblationē & hoſtiam DEO in odorem ſuauitatis.] Hic quoque oſtendit Patris & Filii æqualitatem. Cùm enim DEVM imitari iuſsiſſet, idem etiam præcepit de filio, & quemadmodum de Patre dixit, eum nobis donaſſe: ita etiam de CHRISTO, eum nos dilexiſſe, & ſeipſum pro nobis tradidiſſe. Non enim neceſsitate adductus obediit vt ſeruus aliquis, ſed ſeipſum ſua ſponte pro nobis tradidit. Illud autem, Oblationem & hoſtiam in odorem ſuauitatis, clarum eſt eum dicere de corpore. Id enim cruci affixum eſt. FORNICATIO autem, & omnis immunditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, ſicut decet ſanctos.] Quàm ſint execranda quæ dicta ſunt ſatis oſtendit, cū ipſas eorum appellationes è memoria amandare iuſſerit. AVT turpitudo, aut ſtultiloquium: aut ſcurrilitas, quæ ad rem non pertinet: ſed magis gratiarū actio.] A piorum cœtu immoderatum etiam riſum expellit, eum enim parit ſtultiloquium, & dicacitas. HOC autem ſcitote, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod eſt idolorum ſeruitus, non habet hæreditatem in regno CHRISTI & DEI.] Hoc ipſum dixit in epiſtola ad Corinthios. Idolorum autem cultum appellauit auaritiam conuenienter voci Domini. Nemo enim, inquit, poteſt duobus Dominis ſeruire: &, Non poteſtis DEO ſeruire & mammonæ. NEMO vos ſeducat inanibus verbis. Propter hæc enim venit ira DEI ſuper filios diffidentiæ.] Quoniam enim qui Græca dogmata ſequebantur, faciebant vnumquodque eorum, præcipit ne illis animum adhibeant, nempe quòd DEI iuſtitia improbitatis operariis immineat. NOLITE ergo effici participes eorum.] Nempe eorum qui in impietatis ſeruitutem redacti ſunt. ERATIS enim

εὐτραπελία, vrbanitas, ſeu dicacitas.

τὰ μὴ ἀνήκοντα, quæ ad rem nō pertinent.

γὰρ, enim.

ἴστε γινώσκοντες, cognoſcite.

ὅς ἐστιν ἰδωλολάτρης, qui eſt idolorum cultor.

Matth. 6.

ἀπειθείας, inobedientiæ.

aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.] Eſtis enim luce diuina illuminati. VT filii lucis ambulate.] Quoniam eos lucem appellauit, vera autẽ lux vocatus eſt Dominus, appellauit eos filios lucis. FRVCTVS enim lucis eſt in omni bonitate, & iuſtitia, & veritate.] Qui eſt ſancti ſpiritus particeps, ferat fructus ſpiritus. PROBANTES quid ſit bene placitum DEO.] Et rationis eſtis participes, & ſanctiſsimi Spiritus gratiam accepiſtis, facile ergo poteritis diiudicare ac diſcernere quænam Domino placeant. ET nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum: magis autem redarguite. Quæ enim occultò fiunt ab ipſis turpe eſt & dicere. Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifeſtantur. Omne enim quod manifeſtatur lumen eſt.] Vocauit eos lucem, & filios lucis, lux autem ea arguit quæ celantur in tenebris. Eis itaque præcipit vt non ſolum fugiant eorum congreſsionem, ſed eorum etiam improbitatem arguant, PROPTER quod dicit. Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te CHRISTVS.] Nonnulli autem exemplaria habent ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστὸς, id eſt, Illuceſcet tibi CHRISTVS id autem eorum quæ dicta ſunt conſequentiæ maxime conuenit. Qui enim ſocordiam, tanquam ſomnũ deponit, Domini lucis radium ſuſcipit. Sciendum eſt autem hoc non eſſe ſcripturæ teſtimonium, in diuina enim ſcriptura nuſquam ſitum inuenimus. Nonnulli autem interpretes dixerunt eos qui ſpiritalem gratiam acceperant, aliquos Pſalmos compoſuiſſe: & diuinum Apoſtolum id innuere in epiſtola ad Corinthios. Vnuſquiſque veſtrum habet pſalmum. VIDETE itaque fratres quomodo cautè ambuletis, non quaſi inſipientes, ſed vt ſapientes: redimentes tempus quoniam dies mali ſunt.] Malos dies nõ vocat ipſum tempus: Cuiuſmodi enim improbitatem habuerit tempus: ſed ſcelera & flagitia quæ in ipſo perpetrantur. Et ideo dixit, redimentes tempus. Hoc eſt, Tẽpus non eſt veſtrum. Inquilini enim eſtis, & viatores tranſeuntes: Quæ ergo vobis aduerſa

πνεύματος, ſpiritus.

τῷ κυρίῳ, domino.

μᾶλλον δὲ καὶ, potius autẽ etiam.

ἐπιφαύσει σοι, illuceſcet tibi, The. videtur legere. ἐπιψαύσει σοι, id eſt, te tanget.

2. Cor. 4.

ἀκριβῶς, exacte, ſeu perfectè.

accidunt, ferte forti & generoſo animo: & præſenti tempore rectè, & vt oportet vtimini. PROPTEREA nolite fieri imprudentes: ſed intelligentes quę ſit voluntas DEI.] Eſt enim extremæ dementiæ non obſeruare & colere Dominum qui te ſeruauit. ET nolite inebriari vino, in quo eſt luxuria, ſed implemini Spiritu ſancto loquentes vobiſmetipſis in Pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, cantantes & pſallentes in cordibus veſtris Domino.] Damno ſa ebrietate eiecta, in eius locum ſpiritalem repoſuit. Hoc enim dixit, Implemini ſpiritu, pro eo quod eſt, DEVM perpetuo laudantes, & apud ſeipſos verſantes, & cogitationem ſemper excitantes. Corde enim canit, non ſolum qui mouet linguam, ſed etiam qui mentem excitat ad eorum quæ dicuntur intelligentiam. GRATIAS agentes ſemper pro omnibus, in nomine Domini noſtri IESV CHRISTI DEO & Patri.] Non enim oportet pro ſe tantum laudare DEVM benefactorem, ſed etiam pro omnibus qui beneficium acceperunt. Oportet autem hoc facere ſemper recordantes CHRISTI qui nos ſeruauit. SVBIECTI inuicem in timore CHRISTI.] Non oportet enim eis ſubiici, qui vt improbè & ſcelerate aliquid faciamus præcipiunt: ſed iis qui in pietate vitam agunt. Et quoniam de ſubiectione legem tulit communem, per ſpecies deinceps ſuadet quæ ſunt conuenientia. MVLIERES viris ſuis ſubditæ ſint ſicut Domino, quoniam vir caput eſt mulieris, ſicut CHRISTVS caput eſt Eccleſiæ. Ipſe eſt Saluator corporis eius.] Admodum ſapienter poſuit exemplum diuinus Apoſtolus. Sufficit enim ad efficiendum vt vxores maritos reuereantur, & ad maritis inducendam in vxores maleuolentiam. SED ſicut Eccleſia ſubiecta eſt CHRISTO: ita & mulieres viris ſuis in omnibus.] Adiecit illud, In omnibus, vt qui piis legem ferret. Quòd enim piis legem ferat, exemplum indicat. Nullus autem pietatis alumnus ea quę ſunt ſibi familiaria & neceſſitudine coniuncta DEO præfert. VIRI diligite vxores ve-

καρδίᾳ ὑμῶν, corde veſtro.

Θεοῦ, Dei.

καὶ αὐτὸς ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος, & ipſe eſt ſeruator corporis.

ſtras:ſicut & CHRISTVS dilexit Eccleſiam, & ſeipſum tradidit pro ea vt illam ſanctificaret, mundãs eam lauacro aquæ in verbo vitæ, vt exhiberet ipſe ſibi glorioſam Eccleſiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid huiuſmodi, ſed vt ſit ſancta & immaculata. Ita & viri debẽt diligere vxores ſuas vt corpora ſua.] Curam Domini imitamini, & quã ipſe oſtendit in Eccleſiam, eandem vos coniugum geritẽ. CHRISTVS enim Dominus pro ſua ſponſa ne mori quidem recuſauit, vt eam emundaret, & ei ſenium abraderet, & ſplendidam ab omnique labe, & macula liberam efficeret. Oportet ergo vos quoque in eas eandem habere beneuolentiam: & tanquam propriorum corporum curam gerere. Illud autem, Mundans lauacro aquæ in verbo, pro eo quod eſt, In nomine Patris, & Filii, & Spiritus ſancti. QVI ſuam vxorem diligit, ſeipſum diligit. Nemo enim vnquam carnem ſuam odio habuit: ſed nutrit & fouet eam.] Etſi aliquod membrum in aliquem morbum inciderit, non reſecamus, ſed ei medicinam adhibemus: ita, inquit, vos etiam oportet vxorum veſtrarũ curam gerere. SICVT CHRISTVS Eccleſiam.] Nutriens ipſam, & fouens, & ei ſuum dans corpus & ſanguinem. QVIA membra ſumus corporis eius: de carne eius, & de oſsibus eius.] Sicut enim Eua ex Adam ficta eſt, ita nos ex CHRISTO Domino. Cum eo enim in baptiſmo conſepelimur, & vna cum eo reſurgimus, & corpus eius comedimus, & ſanguinem bibimus. Porrò autem nobis etiam in memoriam reuocat ea quæ de vxore dicta ſunt. PRopter hoc relinquet homo patrem & matrem ſuam, & adhærebit vxori ſuæ, & erunt duo in carne vna.] Reuerere primam legem, quæ poſt mulieris creationem lata eſt, & in hominum natura eſt coalita. Qui enim matrimonium contrahit, iis qui ipſum genuerunt relictis, vxoribus coniungitur, & tanta coniunctio efficitur, vt duo vna caro exiſtimentur. Huius autẽ rei teſtis eſt fructus matrimonii. Vnus.n. puellus ex ambobus naſcitur. Iam verò diuinus Apoſt. cum legiſſet

vitæ non eſt in Græco.

τὰ ἑαυτῶν σώματα, ſua ipſorum corpora.

Gen. 2.

προσκολληθήσεται, agglutinabitur.

legem matrimonii,oſtendit eam quoq.reſplendere in ſpiritalibus nuptiis,& vociferatur. SACRamentum hoc magnum eſt,ego autem dico in CHRISTO & Eccleſia.] Ipſe.n.ſuperno patre relicto, coniunctus eſt eccleſiæ,relinquere autem viſus eſt ratione ſuſceptæ humanitatis, cum vt DEVS à DEO ſeparari non poſſet, vt qui ipſe etiam haberet naturam quæ non poſſet circumſcribi. VERVMtamen & vos ſinguli vnuſquiſq. vxorem ſuam ſicut ſeipſum diligat: Vxor autẽ timeat virum ſuũ.] Non omnino,inquit, in CHRISTVM & Eccleſiam nuptialem legẽ tranſtuli. Vos etenim legi ſubiecti eſtis, & oportet maritum quidem vxorem tãquam proprium amare,vxorem autem & amare & timere maritum. Hoc enim etiam lex diuina præcepit. Ad virum tuum cõuerſio tua,& ipſe dominabitur tui. *Gen. 3.*

CAP. VI.

FILII obedite parentibus veſtris in Domino. Hoc enim iuſtum eſt.] Hoc eſt ex lege DEI. Hoc enim ſubiunxit. HONORA patrem tuum, & matrem tuam quod eſt mandatum primum in promiſsione.] Sunt alia ante hoc præcepta, ſed legiſlator non adiecit illis promiſsionem. Hic enim ſubiunxit, VT tibi bene ſit, & ſis longæuus ſuper terram.] Oſtendit diuinus Apoſtolus ea quidem ceſſaſſe quæ erant legis ſuperuacanea,poſtquam adfuit legiſlator,ſed quæ naturaliter præcepta fuerant,etiam poſt nouum teſtamentum vim ſuam obtinere. ET vos patres nolite ad iracundiam prouocare filios veſtros: ſed educate illos in diſciplina & correptione Domini.] Filiis præcepit vt obediant: Patribus vt educent,& moleſtia non afficiant, & præterea vt piè alant,& diuina edoceant. SERVI obedite dominis carnalibus, cum timore & tremore, in ſimplicitate cordis veſtri,ſicut Chriſto.] Seruis etiam leges neceſſario conſtituit. Omnia.n.habet corpus eccleſiæ, & maritos,& vxores,& patres,& filios, & ſeruos,& dominos,& diuites,& pauperes,& principes, & ſubditos. Seruis ergo præcipit, vt cum eo quo par eſt timore dominis ſeruiant,& improbitatem animique

Ἀρεστον ϗ δίκαιον, gratum & iuſtum eſt.

νουθεσία, admonitione.

malignitatem relinquant. Hoc enim dixit, in ſimplicitate cordis veſtri. Adiecit autẽ, ſicut CHRISTO, eos conſolans, & docens propoſitam eſſe mercedem iis qui liberaliter & ingenuè ſeruiunt. NON ad oculum ſeruientes, quaſi hominibus placentes, ſed vt ſerui CHRISTI, facientes voluntatem DEI ex animo, cum bona voluntate ſeruientes ſicut Domino, & non hominibus.] Rurſus dominis ſeruire cum beneuolentia, Domini ſeruitutem appellauit, eos cõſolari moliens. Ad oculum autem ſeruitutem appellat, quæ non ex ſincero corde adhibetur, ſed in ſpeciem tantum, cum ſit ficta & ſimulata. Oſtendit etiã mercedem quæ eis proponitur. SCIENTES quòd vnuſquiſque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, ſiue ſeruus, ſiue liber.] Oſtendit dominium & ſeruitutem eſſe vita præſenti circunſcriptam: ſed poſtquam ab hac peregrinatione exceſſerimus, non futuram amplius ſeruitutis & dominii differentiam, ſed virtutis & vitii. ET vos domini eadẽ facite illis, remittentes minas.] Iubet vt benignitate & mãſuetudine in eos vtãtur, & terrefacit. SCIENTES quòd & illorum & veſter Dominus eſt in cœlis, & perſonarum acceptio non eſt apud DEVM.] Qualem vis in te eſſe Dominum, talem te exhibe in ſeruum. Dominus enim neſcit domini & ſerui differentiam. Omnes enim ex æquo formauit. Iure autẽ eſt admirandus ordo ſuaſionis. Primis enim maritis & vxoribus leges ſtatuit. Liberorum enim procreationem præcedit matrimonium. Deinde filiis & parentibus. Liberorum enim ſuſceptio eſt fructus matrimonii. Poſt partum enim ille quidem pater, hic verò filius nominatur. Vltimam autem ſeruorum & dominorum poſuit coniugationem, ea enim ex euentu facta eſt: Illæ autem ſunt naturæ priuilegiis honoratæ. Cùm illa ergo ſic ſtatuiſſet, ex diuiſione rurſus communem affert ſuaſionem. DE cætero fratres confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.] Omnem timorem expellite. Dei potentiæ prę ſidio muniti. INDVITE vos armaturam DEI, vt poſsitis

ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, vt qui ſtudent hominibus placere.

μετ᾽ εὐνοίας δουλεύοντες τῷ θεῷ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις, cum beneuolentia ſeruientes Deo & non hominibus.

ἐάν τι ἕκαστος ὑμῶν ποιήσει ἀγαθὸν, ſi quod vnuſquiſque veſtrum bonũ fecerit.

Deum, αὐτὸς, eum.

poſsitis ſtare aduerſus inſidias Diaboli.] Qui in bellis ſenſilibus ſunt ductores exercitus, nec mulieres, nec pueros, nec eos qui ſunt ſenio confecti armant. Domini autem Chriſti Imperator omnibus ſimiliter regalem armaturam diſtribuit, & hoſtis artes & machinationes oſtendit. μεθοδίας enim, hoc eſt inſidias, artes vocat ſeu machinationes. Sæpe enim etiã per virtutis ſpecies vitium conſtruit: & nõnunquam & ieiunio, & orationi, & egenorum ſubuentioni inanem gloriam admiſcet. Quinetiam continentiæ arrogantiæ labem aſpergit. Porrò autem oſtendit etiã hoſtiũ multitudinẽ. QVONIAM nõ eſt nobis colluctatio aduerſus carnẽ & ſanguinẽ, ſed aduerſus principes & poteſtates, aduerſus mundi rectores tenebrarũ harũ.] Erant ex bonis ordinibus mali Dæmones: ſed propter improbitatem ab illo ordine exciderũt. Habent autem nunc quoque appellationes ad conuincendam eorum execrandam malitiam. Nominauit autem eos κοσμοκράτορας, hoc eſt mundi principes, non quòd hunc à Deo principatum acceperint, ſed quòd qui viuunt in ſocordia, ſua ſponte ſeruitutem amplectantur. Optimum autem Imperatorẽ imitatus eſt diuinus Apoſtolus, qui volens ab exercitu ſegnitiem & torporem exigere, exponit virtutem hoſtium. Iam verò oſtendit etiam victoriæ emolumentum, vt alacriores milites efficiat. Dicit enim. IN cœleſtibus.] Hoc eſt, De cœleſtibus ordinibus contenditur. Prælii nobis præmium proponitur regnum cœlorum. PROPTEREA accipite armaturam Dei, vt poſsitis reſiſtere in die malo, & in omnibus perfecti ſtare.] Diem malum vocat diem pugnæ, nomen ei imponens à Diabolo, qui in ea ſuam exercet operationem. Illo autem tempore apertè oppugnabantur, dum perſecutionem paterentur, & torquerentur, & innumerabilia mortis genera ſubirent. STATE ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate.] Caſtigat primum cupiditatis inſatiabilitatem. In lumbis enim ſiti ſunt renes: In illis autem eſt cupiditatis operatio. Ita etiam dixit beatus Dauid de

κοσμοκράτορας, eos qui mundi principatum obtinent.

Σκότους, ſaeculi.

contra ſpiritualia nequitiæ, non eſt in Theod.

καὶ πάντα κατεργασάμενοι ςῆναι, & omnibus perfectis ſtare.

Pſal. 37.

flens peccatum adulterii. Quoniam lumbi mei impleti ſunt illuſionibus, pro eo quod eſt, nô rectè vſus ſum cupiditate naturæ. Ita etiam de Leui dixit diuinus Apoſtolus.
Heb.7. Erat enim adhuc in lumbis patris quando ei occurrit Melchiſedech. Iubet ergo lumbos veritate ſuccingere, vt res veras & ſtabiles expe-
θώρακα, thoracem. tamus, ET induti loricam iuſtitiæ.] Rationis facultas quæ eſt in corde, iuſtitiam conſeruat & illuſtrat, vt nihil præter iuſtum cogitet. ET calceati pedes in præparationem Euangelii pacis.] Ne ad ſceleratas actiones pedes mouete, ſed Euâgelii curſum implete, vt laudem etiam propheticam ſuſcipiatis.
Pſal.18. Quàm ſpecioſi pedes Euâgelizantium pacem, euangelizantium bona. Poſuit autem pacem, quoniam belli etiam meminit, vt inter nos quidem inuicem, & cum communi Domino pacem habeamus, cum ſolo autem Diabolo, & cum illius phalange in acie confligamus. IN omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſsitis omnia tela nequiſsimi ignita extinguere.] Sit vobis fides loco clypei. Illa enim vobis efficit Deum auxiliatorem: illa vobis belli præmia aperit, eorum qui vincunt renuntiationes, & coronas eorum qui ſe fortiſsimè geſſerunt. Hæc autē omnia extinguunt tela maligni. Ea autem ignita appellauit, milites excitans, & iubens vt ſe rectè muniant. ET GALEAM ſalutis aſſumite.] Ipſe, inquit, Dominus Chriſtus reget veſtra capita, & ſalute veluti quadam galea muniet, vt quos infligunt hoſtes ictus nô ſuſcipiatis. ET GLADIVM ſpiritus, quod eſt verbum Dei.] Gladium ſpiritus vocauit operationem ſpiritus. Operationem autem ſpiritus appellauit verbum Dei. Hoc autem dicit, quòd tanquam verbo diuinus ſpiritus noſtram ſalutem procurat. Increpa enim homo ſpiritalis Diabolum, & aufugit. Hoc enim ſignificant ea quæ conſequuntur. PER
προσκαρτερήσει, tolerantia. OMNEM orationem & obſecrationem orantes omni tempore in ſpiritu: & in ipſo vigilantes in omni inſtantia & obſecratione.] Ii quibus bellum aſſiduè imminet, non poſſunt dormire. Propterea

diuinus etiam Apoſtolus iubet vigilare,& aſsidue orare,& corporis laborem non remittere, ſed hoc cum magna tolerantia facere.Præcipit autem vt nõ orent pro ſe ſolis,ſed etiã pro omnibus qui ſunt eiuſdem fidei. Hoc enim ſubiunxit. PRO omnibus ſanctis.] Iam verò oſtendit etiam ſuam humilitatem ſimul & inſatiabilitatem. Simul enim & humilitatem oſtendit,& auarè rapit,& dicit. ET pro me.] Sed vbinam tibi opus eſt precatione? VT detur mihi ſermo in apertione oris mei.] Vt quid dicas? CVM fiducia notum facere myſterium Euangelii, pro quo legatione fungor in cathena,ita vt in ipſo audeã pro ut oportet me loqui.] Petite mihi audaciam,dicendi libertatem,& ſermonis ſuppeditationem,vt ex lege diuina curſum impleam.Oſtẽdit autem rurſus cathenam,eis animum addens,& docẽs,non eſſe dolendum vel erubeſcendum in perpeſsionibus quæ ſuſcipiuntur pro Domino,ſed exultandum & gloriandũ.

ἐν παῤῥησίᾳ, vt liberè.
παῤῥησιάζωμαι, liberè loquar.

VT autem & vos ſciatis quæ circa me ſunt,quid agã: omnia vobis nota faciet Tychicus, chariſsimus frater & fidelis miniſter in Domino: quem miſi ad vos in hoc ipſum vt cognoſcatis quæ circa nos ſunt, & conſoletur corda veſtra.] Tychicus erat Aſianus & hoc nos docuit beatus Lucas in Actis.Cùm enim dixiſſet eos qui ex Theſſalonica & Berrhœa ſecuti fuerant,ſubiũxit. Aſiani autem Tychicus & Trophimus. PAX fratribus & charitas cum fide à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Primam poſuit pacem,adiecit autem charitatẽ,oſtendens quòd ipſa illam efficit.Fidem autem coniunxit cum charitate,ex lege Euangelica præcipiens diligere.Oſtẽdit autẽ eorum ſuppeditatorem,non ſolũ Deũm & Patrem,ſed etiã Dominũ Ieſum Chriſtũ, & præter eos etiam ſanctiſsimũ ſpiritũ, ſubiunxit.n.GRATIA cũ omnibus qui diligũt Dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtũ in incorruptione. Amẽ.] Non.n. ſimpliciter omnibus ſuppeditatur gratia, ſed iis qui Dominũ diligunt, & nec iis quidẽ ſimpliciter,ſed iis qui prȩter id quod amant,eius viuificas leges ſeruãt.Eas nos quoq. ſer-

τὰ περὶ ἐμὲ, quæ ad me pertinent.
τὰ περὶ ἡμᾶς quæ ad nos ſpectant.
Act.20.

uemus,& charitatem quę eſt in ipſum inflammemus, vt ſimus Apoſtolicæ benedictionis participes, gratia eius qui nos ſeruauit, Chriſti. Cum quo Patri gloria cum ſanctiſsimo ſpiritu, nũc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Epiſtola ad Epheſios ſcripta eſt Romæ per Tychicum.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD PHILIPPENSES.

Diuinus Apoſtolus qui à diuina gratia regebatur, à Troade quidem uenit in Macedoniam; ad primos autẽ Philippenſes diuinum attulit Euangelium: porrò autem prædicationem quoque cõfirmauit miraculis. Illic .n. Dæmonem falſa uaticinatem à quadam puella exegit. Illic cum in carcere eſſet, et manibus & pedibus eſſet uinctus, tota nocte Deum aſſiduè laudauit. Ille uerò laudatus, carcerem quidẽ concuſsit, omnes autem uinctos uinculis exuit. Per quandam autem lucem ſplendidiſſimam ſuũ aduentum ſignificauit. Hæc carceris cuſtodem incitarunt ut ad ſalutem accurreret. Tota quoq. eius domus unà cum eo accepit lumen diuinæ cognitionis. Ante eos autem Porphyropolis in eius ſe ſagenam induit. Euaſerunt ergo Philippenſes ardentes pietatis amatores. Magnæ autem eorum ad res diuinas alacritatis fuit argumentum, quòd nõ ſolum diuinum Apoſtolum præſentem obſeruarent, ſed etiam Theſſalonicam & Corinthum pecuniam miſerint, ut eius corpori proſpicerent. Hoc ipſum autem etiam fecerunt quãdo Romam peruenit. Beatum .n. Epaphroditum, cui eorũ animarum erat cura credita, in maximã illam ur-

Act. 16.

bem miſerunt, Neronis feritatem minimè pertimeſcentes. Per eum hanc ſcripſit epiſtolam, & eorũ charitatis alacritatem animique promptitudinem gratè excipiens, & ea quæ conuenit ſuadens. Maximè autem eis præcipit fugere deceptionem eorum, qui ex Iudæis quidem crediderant, legem autem conabantur defendere, et prædicationẽ ſalutarẽ corrumpere.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD PHILIPPENSES.

PAVLVS &Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu, qui ſunt Philippis cum Epiſcopis & Diaconibus, gratia vobis & pax a Deo Patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.] Mittit ſimul ad omnes, tam eos qui Sacerdotium acceperant, quàm eos qui ab ipſis paſcebantur. Sanctos enim eos vocat qui baptiſmo dignati fuerãt, Epiſcopos verò appellat Presbyteros. Vtrunque enim nomen habebant illo tempore. Et id nos etiam do[illegible] et hiſtoria Actuum. Cum enim dixiſſet beatus Lucas diuinum Apoſtolũ Epheſiorum Preſbyteros accerſiuiſſe Miletum, ea etiam dicit quæ eis dicta fuerunt. Attendite.n. inquit, vobis ipſis, & vniuerſo gregi, in quo vos poſuit ſpiritus ſanctus Epiſcopos paſcere eccleſiam chriſti, & eoſdẽ nominauit Preſbyteros & Epiſcopos. Ita etiã in epiſtola ad beatum Titum. Ideo reliqui te Cretæ, vt cõſtituas per ciuitates Presbyteros, vt ego tibi diſpoſui. Et cum dixiſſet quales eſſe oportet eos qui ordinantur, ſubiunxit. Oportet.n. Epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem. Quinetiam hic quoque hoc oſtendit. Epiſcopis .n. coniunxit Diaconos, cum de Presbyteris nullam feciſſet mentionem. Alioqui nec fieri quidem poterat vt multi Epiſcopi eſſent vnius ciuitatis paſtores. Quo fit vt eſſent ſcilicet Pre

διακόνοις, diaconis.

Act.20.

Tit.1.

ſbyteri,quos nominauit Epiſcopos. Beatum autem Epaphroditum in hac epiſtola nominauit eorũ Apoſtolum. Veſtrum enim inquit, Apoſtolum,& neceſsitatis meæ adiutorem. Aperte ergo docuit Epiſcopalem diſpenſationem ei fuiſſe creditam,cũ 'haberet appellationem Apoſtoli. GRATIAS ago Deo meo in omni memoria veſtri ſemper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens ſuper cõmunicatione veſtra in Euangelio Chriſti,à primo die vſque nunc.] Aſsiduè veſtri recordans, omni lætitia repleor, Vniuerſorum autem Deum laudo,quòd & Euangelii prædicationem promptè acceperitis,& in hodiernum vſque diẽ firmi & illabefactati permanſeritis:Euangelii autem communionem fidem vocauit. CONFIDENS hoc ipſum quòd qui cepit in vobis opus bonum, perficiet vſque in diem Chriſti Ieſu.] Credo autem eum qui hanc vobis dedit bonam animi promptitudinẽ, eam integram conſeruaturum vſque ad aduentũ noſtri Seruatoris. SICVT eſt mihi iuſtum hoc ſentire pro omnibus vobis: eo quod habeam vos corde, & in vinculis meis,& in defenſione, & confirmatione Euangelii,cum ſocii gaudii mei omnes vos ſitis.] Hoc autem vobis debeo,quia fui veſter plantator, ea de cauſa veſtri memoriam quæ extingui non poteſt circunfero,etiam in carcerem coniectus, & vinctus,& pro prædicatione defenſionem ſuſcipiens. Euangelii autem confirmationem appellauit perpeſſiones.Qui enim adgrediuntur decipere, pro temporibus mutantur:nec falſum defendere ad mortem vſque ſuſtinent.Qui autem pro prædicatione vel innumerabilia pericula ſuſcipit,& in eiſdem perſiſtit,aperte oſtendit ſe vera afferre & doctrinam confirmat perpeſsionibus. Vos autem valde laudauit, vt qui gratiæ ſocios & participes appellarit. Gratiam autem vocauit perpeſsiones. Hoc enim docet etiam in iis quæ conſequuntur: Quòd vobis largitus eſt non ſolum vt in eum credatis, ſed etiam vt pro eo patiamini. TESTIS ENIM mihi eſt Deus quo-

ἐπὶ πάσῃ τῇ δεήσεί μου, in omni oratione mea.

καὶ τὴν δέησιν, etiam deprecationem.

ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ, propter communionem veſtrã.

πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, credens hoc ipſum.

modo cupiam omnes vos in viſceribus Ieſu Chriſti.] Non eſt humanus amor, ſed ſpiritalis. Ieſu Chriſti enim viſcera, ſpiritalem appellauit beneuolentiam. ET HOC oro vt charitas veſtra magis ac magis abundet in omni ſcientia & in omni ſenſu, vt probetis potiora.] Precor vt veſtra charitas ſemper incrementum ſuſcipiat, & impleamini cognitione, & diſcretione, & cognoſcatis quæ nam ſint quidem honeſta, quæ nam verò præſtantiora, & quæ nã ſint quæ inter ſe inuicem omnino differant. Et hic illos deceptores innuit, & per precationem eos docet quid ſit agendum, vt cognoſcant quæ ſit vera quidem doctrina, & quænam autem ſit veritate priuata. VT ſitis ſinceri, & ſine offenſa in diem Chriſti, repleti fructu iuſtitiæ per Ieſum Chriſtum, in gloriam & laudem Dei.] His enim donis fruentes, ſinceram quidem fidem ſeruaſtis, Deo fructum iuſtitiæ offerentes, & efficientes vt ipſe laudaretur ab omnibus, Hoc enim dixit, In gloriam & laudem Dei.

τὰ διαφέροντα, ea quæ ſunt differẽtia, ita.n.videtur intelligere Theod. cũ tamen ſignificet etiã ea quæ ſunt excellentia.

Docet autem etiam ad eorum vtilitatem ea quæ Romæ facta ſunt. SCIRE AVTEM volo vos fratres, quod quæ circa me ſunt, magis ad profectum venerunt Euangelii: ita vt vincula mea manifeſta fierent in Chriſto, in omni prætorio, & cæteris omnibus.] Quoniam beatum Epaphroditum admodum anxii & ſoliciti miſerant, eos cóſolatur, docẽs quòd ſibi iniecta vincula multis ſalutem conciliarunt. Profectum enim Euangelii vocauit multitudinem credentium. Manifeſtata eſt autem, inquit, eorum cauſa omnibus qui erant in regia. Regiam enim appellauit Prætorium. Veriſimile eſt autem illam eo tempore ſic fuiſſe appellatam, erat enim imperium penes Romanos.

κατ' ἐμὲ, quæ mihi euenerũt.
ὅλῳ, toto.

ET plures è fratribus in Domino confidentes in vinculis meis abundantius auderent ſine timore verbum Dei loqui.] Multis etiam ex fratribus addita eſt ex meis vinculis audacia. Cùm.n.viderent me etiã cum lętitia ferre ea quæ ſunt moleſta et difficilia, intrepidè diuinũ prædicant Euangelium. QVIDAM quidẽ & propter inuidiã & contentionẽ:

πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, confiſi meis vinculis.

Quidam autem & propter bonam voluntatem Chriſtum prædicant.] Sed non eſt omnium vnus ſcopus & inſtitutum. Alii enim hoc faciunt, vt qui pietati vehementer ſtudeant. Alii autem propter ſuam in me maleuolentiã, ea ratione conantur mihi maiora creare pericula. Hoc enim docet in iis quæ cõſequuntur. QVIDAM autem ex contentione Chriſtum annunciant non ſincerè: exiſtimantes preſſuram ſe ſuſcitare vinculis meis.] Quia enim videbant eos qui impietati ſeruiunt, Euangelii curſum valde ægrè ferre, & diuinum Paulum eſſe eorũ cauſam exiſtimare, nõnulli vt eos ad iram incitarent, forũ impudenter obeuntes Chriſtum prædicabant, non eorum qui audiebant ſalutis curam gerentes, ſed apoſtolo pericula creantes. QVIDAM ex charitate, ſcientes quòd in defenſionem Euangelii poſitus ſum.] Alii autem, inquit, ſincere prædicant, meis fidentes vinculis, apertè ſcientes quòd Dominus Deus me Euangelii prędicatorem elegerit. QVID enim, dum omni modo ſiue per occaſionem, ſiue per veritatem Chriſtus annuntiatur.] Vel inuiti, inquit, veritatis hoſtes veritatem adiuuant. Quidam ſtulti exiſtimarũt hæc eſſe dicta de hæreſibus. Atqui oportebat eos animaduertere Paulum non præcipiendo ſed narrando hoc poſuiſſe. Non enim dixit, Annuntientur, ſed annuntiatur, & illos quidem accuſauit, non quòd mala docerent, ſed quòd bona quidem, ſed non bene: nec ſcopum pietatis ſed extremæ maleuolentiæ ſibi propoſuerint. Quòd autem apertè hæreticos accuſet, facile eſt ei qui velit ſcire: Aliquando enim in Phygelum & Hermogenem inuehitur aliquando autem in Hymenæum & Philætum, & hæreticum hominem poſt primam & ſecundam admonitionem vitari iubet. Sed nos reuertamur ad interpretationẽ. ET in hoc gaudeo, ſed & gaudebo. Scio .n. quòd hoc mihi proueniet ad ſalutem, per veſtram orationem & ſubminiſtrationem ſpiritus Ieſu Chriſti, ſecundum expectationem & ſpem meam quòd in nullo cõfundar.] Ego autem, inquit, lætor, dum video veritatem vel

2.Tim.1.
2.Tim.2.
Tit.3.

καταισχυνθήσομαι, pudore afficiar.

aduerſariorum teſtimonio confirmari. Etenim quæ ex iis oriuntur pericula, ea mihi ſalutem conciliant, veſtris ſcilicet orationibus adiuuantibus, & diuino ſpiritu mihi gratiam ſuppeditante. Ea enim fretus, ſcio me ea quæ ſunt moleſta & difficilia ſuperaturũ. Hoc enim dicit. Pudore non afficiar. Spiritum autem Ieſu appellauit gratiam ſpiritus, quoniam ipſe eam illis ſuppeditauit. Nam vt dixit Diuinus Ioannes. De plenitudine eius nos omnes accepimus. *Ioan.1.*

SED IN OMNI fiducia, ſicut ſemper, & nunc magnificabitur Chriſtus in corpore meo, ſiue per vitã, ſiue per mortem.] Illud enim, Magnificabitur, dixit, pro eo quod eſt, Oſtendetur quiſnam ſit, aperta euadet eius potentiæ magnitudo. Dicit autem. Etſi mortis euaſero periculum, & ſi mortem ſubiero, Domini Chriſti potentia ſimiliter oſtendetur. Si enim pericula ſuperauero, omnes admirabuntur eum qui me ex talibus, & tantis laqueis eripuerit. Sin autem etiam fuerim interemptus, omnes admirabuntur virtutem prædicationis, quæ efficit vt prædicatores vel mortem ipſam contemnant. *παρρησία, dicendi libertate.*

MIHI ENIM viuere Chriſtus, & mori lucrum.] Sunt, inquit, vtraque mihi conducibilia, & vita, & mors. Nam & vitam Chriſti legibus exorno, & mortem propter ipſum lubenter ſuſcipio. QVOD SI viuere in carne hic mihi fructus operis eſt, & quid eligam ignoro. Coartor autem è duobus, deſiderium habens diſſolui, & eſſe cum Chriſto, multo magis melius, permanere autem in carne neceſſarium propter vos.] Vitæ me tenet deſiderium, vt vobis proſim: & mortis, vt vnà cum Chriſto verſer. Difficilis ergo eſt optio, quandoquidem & vitæ noui lucrum, & ex hoc loco diſceſſus ineffabilem voluptatem. Eſt autem iure admirandus diuinus Apoſtolus, quòd vitam cum multis laboribus & periculis, hominũ ſalutis cauſa prætulerit. *ἀναγκαιότερον, magis neceſſariũ.*

ET HOC confidens, ſcio quòd manebo & permanebo cum omnibus vobis ad profectum veſtrum & gaudium fidei, vt gratulatio veſtra abũdet in Chriſto Ieſu in me, per meum aduentum ite- *καύχημα, gloriatio.* *Cὺν ἐμοὶ, mecum.*

rum ad vos.] Scio fore vt propoſitum periculum
euadam, ita vt vos & vtilitate & gaudio impleamini,
vt quibus id quod deſiderabatis obtigerit, & id
quod prædixit euentum ſortitum eſt. Primo enim
Act.28. iram Neronis euaſit. Et id ſignificauit in literis quas
2.Tim.4. ſcripſit ad beatum Timotheum. Ita autem dicit, In
prima mea defenſione nemo mihi adfuit, ſed omnes
me reliquerunt. Ne eis imputetur. Dominus autem
mihi adſtitit, & me confirmauit, & liberatus ſum ab
ore leonis. Actuum etiam nos docuit hiſtoria, quòd
duobus annis primum Romæ per ſe degit per ſe habitans
in ſuo conducto. Cum autem illinc profectus
eſſet in Hiſpaniam, & illis etiam diuinum Euangelium
tradidiſſet, reuerſus eſt, & tunc fuit truncatus
capite. Cùm hæc de ſe ita narraſſet, conuertit orationem
ad exhortandum. TANTVM digne Euangelio
Chriſti conuerſamini: vt ſiue dum venero, & videro
vos, ſiue abſens, audiam de vobis quòd ſtatis
μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου, καὶ μὴ πτυρόμενοι *vnanimes pro fide concertãtes, & in nullo territi.* in vno ſpiritu, vnanimes collaborantes fidei Euangelii,
& in nullo terreamini ab aduerſariis, quæ illis
eſt cauſa perditionis, vobis autem ſalutis.] Hortor
ergo vos vt Euangelio conuenientem vitam ample
ctamini, vt ſiue ad vos acceſſero, ſiue alibi egero, veſtris
læter laudibus. Me autem lætitia afficit veſtra
concordia, & in diuinis rebus conſenſio, & communis
veſtra pro veritate decertatio, & quòd ab aduerſariis
nullo modo terreamini. Id enim illis quidem
exitium, vobis autem ſalutem conciliat. Sciendum
eſt autem cum hæc non ſcripſiſſe temere, ſed cum re
ſciuiſſet virtutis magnitudinem nonnullis magnos
ſpiritus facere. Qua de cauſa eis ſuaſit concordiam
& conſenſionem. Præterea autem illud eſt etiam
animaduertendum quòd non indefinitè eis ſuum eſt
aduentum pollicitus, ſed definitionem quandam ſeu
diſtinctionem adiecit promiſsioni. Ita enim dixit, vt
ſiue dum venero & videro vos, ſiue abſens, audiam
de vobis. ET HOC à Deo. Quia vobis donatum
eſt pro Chriſto, non ſolum vt in eum credatis, ſed
vt etiam pro illo patiamini, idem certamen haben-

tes,quale & vidiſtis in me,& nunc auditis de me.] Dona Dei vocauit,& credidiſſe,& ſplendidè decertaſſe,non liberum & ſpontaneum tollens animi arbitrium,ſed docens quòd ipſa per ſe mens aut voluntas gratia deſtituta nihil poteſt rectè & ex virtute facere. Vtriſque enim opus eſt,nempe & noſtra animi promptitudine,& diuino auxilio. Neque enim iis qui non ſunt prompto & alacri animo ſufficit gratia ſpiritus, nec rurſus animi prompta voluntas, ſi ſit gratia deſtituta, poteſt virtutis diuitias colligere.

CAPVT. II.

SI QVA ergo conſolatio in Chriſto. Si quod ſolatium charitatis: ſi qua ſocietas ſpiritus: ſi qua viſcera miſerationis,implete gaudium meum.] Sunt verba paternæ beneuolentiæ. Si vultis, inquit, mihi afferre aliquam conſolationem, ſi aliquod dilectionis ſolatium,vos per hoc id præbete. Dicit autem etiam ea quæ petit. VT idem ſapiatis, eandem charitatem habentes,vnanimes,idipſum ſentientes. nihil per contentionem,neque per inanem gloriam: ſed in humilitate,ſuperiores ſibi inuicem exiſtimantes,non quæ ſua ſunt ſinguli cōſiderantes, ſed & ea quæ aliorum.] Per hæc omnia docuit vt ſint modeſti, nec de ſe immodicè ſentiant. Qui hoc enim habuerit, vanæ gloriæ laqueis non irretitur, non exiſtimat ſe alio eſſe ſuperiorem: contentionis vitium non admittit.Quoniam ergo,vt dixi,nonnulli propter ea quæ rectè & ex virtute fecerant, ingentes animos ſuſtulerant,& de ſe nimis elatè ſentiebāt: eis conducibilem exhibet medicinam. Deinde oſtendit etiam maximum exemplum humilitatis. HOC enim ſentite in vobis,quod & in Chriſto Ieſu.] Imitamini eum qui eſt omnium Dominus. QVI CVM in forma Dei eſſet,non rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo, ſed ſeipſum exinaniuit ſerui formam accipiens.] Cum enim eſſet Deus, & natura Deus,& Patri æqualis,non hoc magnum exiſtimauit:hoc enim eſt proprium eorum qui præter dignitatem honorem aliquem ſunt conſecuti: ſed

εἴτις σπλάγχνα, καὶ οἰκτιρμοί, ſi viſcera & miſerationes.

ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, vt idem ſentiatis.

ἓν φρονοῦντες, vnum ſentientes.

ἢ, vel per [illegible] inanem. [illegible] ἕκαστος σκοπεῖτε, vnusquiſque conſiderate.

celata dignitate ſummam accepit humilitatem, & humanam formam ſuſcepit. IN ſimilitudinem ho minum factus,& habitu inuentus vt homo.] De Deo verbo hæc dicit quòd cum Deus eſſet, Deus non videbatur, vt qui humanam naturam induiſſet. Ei ergo conuenit illud, vt homo. Suſcepta enim na tura verè hoc erat: Ipſe autem hoc non erat, ſed hoc induerat. HVMILIAVIT ſemetipſum factus obe diens vſque ad mortem: mortem autem crucis.] Non enim tanquam ſeruus impleuit iuſſum Domini: ſed ſalutem pro nobis ſponte ſuſcepit: & obediit vt filius, non vt ſeruus. PROPTER quod & Deus exaltauit illum; & donauit illi nomen quod eſt ſupra omne nomen.] Vel ſtultiſsimis clarum eſt diuinam naturam nullius egere. Atqui cum humanam naturam ſuſcepiſſet, qui erat humilis, exaltatus eſt: & qui erat altiſsimus, ſeipſum humiliauit. Non ergo ea accepit quæ non prius habebat, ſed accepit vt homo, quæ habebat vt Deus. Nomen autem qui dam interpretati ſunt gloriam. Ego autem ex epi-
Heb. 1. ſtola ad Hebræos inuenio aliam Apoſtolici dicti in telligentiam. Cum enim dixiſſet. Sedet ad dextram maieſtatis in excelſis, tãto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit; in terpretatur nominis differẽtiam, & dicit: Cui enim dixit aliquando Angelorum. Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et rurſum. Ego ero illi in Patrem, & ille erit mihi in filium. Hic ergo hoc etiam dicit, quòd cum ſeipſum humiliauit, non ſolum non perdidit quod habebat vt Deus: ſed hoc etiam accepit vt homo. VT IN nomine Ieſu omne genu flectatur, cœleſtium, terreſtrium, & infernorum.] Cœleſtes appellat poteſtates quæ ſub aſpectum nõ cadunt. Terreſtres autem, homines qui adhuc viuunt, καταχθονίους autem, hoc eſt eos qui ſunt ſub terris, illos qui ſunt mortui. ET omnis lingua con fiteatur, quòd Dominus Ieſus Chriſtus in gloriã eſt Dei Patris.] Omnis lingua, pro eo quod eſt, Omnes gentes. Si autem confiteri Chriſtum Dominum, Pa

καταχθονίων, eorum, qui ſunt ſub terra.

trem gloria afficit: clarum eſt quòd qui eum creatu ram & ſeruum appellant, ei qui illum genuit inurunt ignominiam. Omnem quidem certe hæreſim per pauca hæc verba expugnauit diuinus Apoſtolus. Nam & eos qui vnigeniti diuinitatem blaſphemāt, & qui eius humanitatem negant, & eos præterea qui hypoſtaſes ſeu perſonas confundunt, & Sabellium & Photinum, & Marcellum & Paulum Samoſatenum, impios eſſe conuincit, oſtendens duas perſonas. Dixit enim. Qui cum in forma Dei eſſet, non ra pinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo. Nemo autem dicitur eſſe ſibi ipſi æqualis. Iam verò Arrium quoque & Eunomium per hæc verba blaſphemare oſtendit. Non enim dixit, Qui cum in forma Dei factus eſſet, ſed qui cum in forma Dei eſſet. Et ſubiunxit. Non enim rapinam arbitratus eſt eſſe ſe æqualem Deo. Eſt enim proprium eorum qui aliena rapiunt, ſe propter ea quæ habent iactare, & de ſe magnificè ſentire. Deus autem verbum, cum eſſet natura Deus; in Dei enim forma erat, & non rapinam arbitratus eſt quòd eſſet Deo æqualis: naturam enim habuit eandem æqualitatem. Sin autem Dei formam non dicunt eſſe Dei ſubſtantiam: inter rogentur quid intelligant per ſerui formam. Neque enim vt Marcion, Valentinus, & Manes, negant car nis adſumptionem. Si ergo ſerui forma, eſt ſerui ſub ſtantia, Dei ergo ſubſtantia, Dei quoque forma eſt. Ita ergo etiam eos interrogemus qui viſionem ſeu apparitionem introducunt. Forma Dei eſt Dei ſubſtantia? Omnino fatebuntur. Non enim negant Deum eſſe Chriſtū Dominum. Ergo ratiocinemur. Si ergo forma Dei eſt Dei ſubſtantia: Serui ergo ſub ſtantia eſt forma Serui, & inuenientur ii qui contraria ſentiunt, per ea quæ confitebuntur, ea confirma re quæ nolunt confiteri. Præter hæc autem, hoc quo que animaduertimus, quòd docens humilitatem diuinus Apoſtolus, attulit Chriſti exemplum. In humilitate.n.inquit, ſibi inuicem ſuperiores exiſtiman tes. Si autem nō erat æqualis, ſed minor patre filius,

non per humilitatem obediit: ſed ſuo officio functus eſt. Sed de his alibi copioſe diſſeruimus. Ad ea ergo quæ proximè ſequuntur interpretanda veniamus. ITAQVE chariſsimi mei, ſicut ſemper obediſtis: non vt in præſentia mea tantum, ſed multo magis nunc in abſentia mea, cum metu & tremore veſtram ſalutem operamini.] Hoc inquit, vobis exemplar proponentes, in mea abſentia maius ſtudium pro veſtra ſalute adhibuiſtis. Hoc enim bonum veſtrum ſcopum & inſtitutum oſtendit, quòd non propter Doctoris gratiam, ſed propter veſtram ad ea quæ honeſta ſunt animi alacritatem laude dignos labores ſuſcepiſtis. DEVS EST enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.] Non quòd vel inuitos cogat, ſed quòd animi promptitudinem & alacritatem inueniens, eam auget gratia. Εὐδοκίαν autem, hoc eſt beneplacitum, appellauit bonam Dei voluntatē. Vult autem omnes homines ſeruari, & ad veritatis venire cognitionem. OMNIA autem facite ſine murmurationibus & hæſitationibus.] Prompto & alacri animo ferte labores qui pro virtute ſuſcipiuntur, quæ pro Euangelio adeuntur pericula, & moleſtias ac difficultates quæ tolerantur, æquo animo ferentes, nec diuerſis quidem cogitationibus & rationibus vtentes. Vobis enim diuitias congregatis. Nemo enim maxima lucra colligens ægrè fert, & murmurat. Iam verò oſtendit etiam lucrum quod ex labore prouenit. VT ſitis ſine querela & ſimplices filii Dei, ſine reprehēſione in medio nationis prauæ & peruerſæ.] Ita etiā iuſsit Dominus eos eſſe ſimplices ſicut columbas. INTER quos lucetis ſicut luminaria in mundo, verbum vitæ continentes, ad gloriam meam in diem Chriſti.] Non vobis, inquit, exitium afferēt qui vobiſcum bellum gerunt. Inſtar enim luminarium in mundo lucebitis: & efficietis vt de vobis poſsim gloriari in aduentu ſeruatoris. Illud autem, Verbū vitæ continentes, Græcè eſt ἐπέχοντες, pro eo quod eſt, Attēdentes verbo vitæ. Ita.n.

διαλογισμῶν disceptationibus.

ſine querela, ἄμεμπτοι, de quibus nemo queri poteſt.

ſimplices, ἀκέραιοι, integri.

λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, verbū vitæ attendentes.

dixit etiā ſcribens ad Timotheum. Attende tibi ipſi & doctrinæ,vbi idem etiam Græcū eſt verbū ἔπεχε. Verbum autem,ſeu ſermonem vitæ,vocauit prædicationem,quandoquidē vitam æternam conciliat. QVIA non in vanum cucurri,neq.in vacuum laboraui.] Glorior autem & hoc nomine mihi placeo, quòd non fruſtra pro vobis laborem & ſtudium ſuſceperim. SED etſi immolor ſupra ſacrificium & obſequiū fidei veſtræ,gaudeo,& congratulor omnibus vobis.Idipſum autem & vos gaudete,& congratulamini mihi.] Illud veſtræ,poſuit pro omniū, qui per ipſum crediderant. Pro veſtra.n.fide, tanquam hoſtia Deo oblata,lætor & delector.Conuenit autē vos quoq.eſſe lætitiæ participes Hæc autem dicit, eos,conſolans, & docens magnitudinem martyrii, quòd immolationis & ſacrificii cuiuſdam locū obtinet. SPERO autem in Domino Ieſu Timotheum citò mittere ad vos: vt & ego bono animo ſim cognitis quæ circa vos ſunt. Neminem.n.habeo tam vnanimem,qui ſincera affectione pro vobis ſit ſollicitus.Omnes.n.quæ ſua ſunt quærunt, non quæ Ieſu Chriſti. Experimentum autem eius cognoſcitis, quia ſicut patri filius mecū ſeruiuit in Euangelio.] Sunt quidem veræ laudes beati Timothei. Diuinus autem Apoſtolus nunc eis vſus eſt, & ſuam in eum oſtendens affectionem, & eos adhortans, vt veritatis prædicatorem cum omni obſeruantia ſuſcipiāt. HVNC igitur ſpero me mittere ad vos, mox vt videro quæ circa me ſunt. Confido autem in Domino quòd & ipſe veniam ad vos cito.] Ne hic quidem ſuum aduentum eſt affirmatiue pollicitus; ſed eum diuinæ reliquit prouidentiæ.Satis autem oſtendit ſe nondum prius periculum euaſiſſe. Hoc innuit, cum dicit. MOX vbi videro quæ circa me ſunt. EX ipſa. Hoc eſt,ſi difficultates rectè fuerint expeditæ. NECESSARIVM autem exiſtimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, veſtrum autem apoſtolum & miniſtrum neceſsitatis meæ, mittere ad vos]

2.Tim.4.

ἀλλ᾽ εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ, *ſed etſi immolor propter ſacrificium & miniſteriū.*

εὐψυχῶ γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν *læto ſim animo cum ea quæ ad vos pertinēt cognouero.*

vnanimem, ἰσόψυχον, *æquali animo præditum.*

ὅς γνησίως τὰ ὑμῶν μεριμνήσει, *qui germane & ingenue veſtra ſit curaturus.*

ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ, *cum primū videro quo modo res meæ ſe habeant.*

ἐξ αὐτῆς, *ex ipſa.*

λειτουργὸν τῆς χρείας, *ſubminiſtratorem eorum quibus mihi opus eſt.*

Multa de eo præclara dixit, vt qui non ſolum fratrem, ſed etiam cooperatorem, & commilitonem eũ appellauerit. Eum autem vocauit Apoſtolum, vtpote cui eſſet eorum cura credita, vt clarum ſit ſub eo fuiſſe eos qui in principio dicti ſunt Epiſcopi, vtpote qui presbyterorum locum tenerent. Subminiſtratorem verò dixit eorum quibus illi erat opus, vt qui pecunias ab iis miſſas attulerit: λειτουργὸν vero græcè appellauit, hoc eſt publici muneris executorem, innuere eos illam ei debere ſubuentionem, non ſecus ac qui munera publica obeunt, debent collationes. QVONIAM quidem omnes vos deſiderabat, & mœſtus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum. Nam & infirmatus eſt vſque ad mortem: ſed Deus miſertus eſt eius, non ſolum autem eius, verum etiam mei, ne triſtitiam ſuper triſtitiam haberem.] Excuſat moram quæ fuerat paulo longior, & morbi qui eum inuaſerat magnitudinem indicat, & ſuam in Epaphroditum affectionem ſignificat, dicens ipſum & propter moram fuiſſe anxium, & propter eorum ſolicitudinem quam morbus eis attulerat. Illud autem. Miſertus eſt eius, ſignificat vehemens eius ſtudium in certaminibus: neq. enim volebat ab hac triſti & calamitoſa vita diſcedere, propter lucrum quod ex ea ſciebat prouenire. Mei autem, inquit, miſertus eſt, qui me cooperatore non deſtituerit: FESTINANtius ergo miſi illum: vt viſo eo iterum gaudeatis, & ego ſine triſtitia ſim. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, & eiuſmodi cum honore habetote, quoniam propter opus Chriſti vſque ad mortem acceſsit, tradens animam ſuam vt impleret id quod vobis deerat erga meum obſequium.] Maximum ſignificauit periculum, cũ dixit. Nullam vitæ rationem ducens. Et ſi.n. reſciuiſſet me eſſe in vinculis, & ſeruari a pluribus, ingreſſus tamen me vidit, contempto periculo. Pro vobis autem omnibus debitum exoluit. Quod omnes.n. debetis ſolus fecit. Deinceps ſe confert ad eos accuſandos qui præcipiunt ſeruare ea quæ ſunt legis ſuperuacanea.

CAP.

feſtinãtius, σπουδαιοτέρως *ſtudioſius.*

ἀλυπότερος ὦ, *ſim magis expers triſtitiæ.*

τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, *qui tales sũt in honore habete.*

μέχρι θανάτου ἤγγισε παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, *ad mortem vſque appropinquauit nullam vitæ rationem ducens.*

τῆς πρός με λειτουργίας, *in veſtro erga me officio.*

CAPVT III.

DE CAETERO fratres mei gaudete in Domino.] Omni ſpiritali lætitia impleamini. EADEM vobis ſcribere mihi quidem non pigrum: vobis autem neceſſarium.] Non ſcripſit aliam ad eos epiſtolam, ſed in ea multas eis dedit inſtitutiones. VIDETE canes.] Canum propria eſt impudentia. Quoniam ergo ii ſæpe conuicti quòd prædicationē adulterarent & corrumperent, in ſua improbitate perſeuerabant, eos merito canes vocauit. Sed hoc erat olim nomen gentium. Non eſt enim, inquit, Dominus, bonum accipere panem filiorum, & dare canibus, ſed cum rebus tranſlata ſunt nomina: & gentes quidem, filii: Iudæi autem vocantur canes. VIDETE malos operarios.] Non enim ædificant, ſed ædificium diruere conantur. VIDETE conciſionem.] Circunciſionem prædicantes, corpus etiam eccleſiæ excindere conantur. NOS enim ſumus circunciſio, qui ſpiritu ſeruimus Deo: & gloriamur in Chriſto Ieſu, & non in carne fiduciam habentes.] Hoc ipſum dixit etiam in epiſtola ad Romanos. Et circunciſio cordis in ſpiritu, non litera. Hoc ipſum Deus etiam præcepit Iudæis per Prophetam. Circuncidamini præputio cordis veſtri duro. QVANQVAM & ego habeam confidentiam in carne.] Nemo autem me hæc dicere exiſtimet, vt qui ſim incircunciſus, & qui de circūciſione gloriari non poſsim. SI QVIS alius videtur confidere in carne: ego magis.] Recte adiecit illud, videtur. Neque enim carni merito confidiſſet. Deinde ſigillatim perſequitur ea quæ ſunt inter Iudæos glorioſa & veneranda. CIRCVNCISVS octauo die.] Non enim tanquam proſelytus & aduena accepi circunciſionem. EX GENERE Iſraël.] Nec verò natus ſum ex aduenis, ſed me ab Iſraële parente genus ducere glorior. DE tribu Beniamin.] Neque verò ſum ex ſemiſeruis; ſed de libertate prócreatus ſum ex dilecta Rachele, pro qua Patriarcha ſeruiit. HEBRAEVS ex Hebræis.] Ad ipſam radicem rediit. Deinde quod ſequitur eſt vo-

ὀκνηρὸν, moleſtũ graue.
ἀσφαλὲς, tutum.

Rom. 2.

Hier. 4.

luntatis & inſtituti. SECVNDVM legem Phariſæus.] Hæc enim erat melior ſecta. SECVNDVM æmulationem perſequens eccleſiam Dei.] Non.n. propter aliquam ambitionem, neq. propter inanem gloriam: neque inuidia motus, vt Iudæorum Principes, ſed pro lege æmulatione percitus eccleſiam diripiebam. SECVNDVM iuſtitiam quæ in lege eſt conuerſatus ſine querela.]Oſtendit iuſtitiam legalem non eſſe perfectam. Qua de cauſa non dixit indefinitè, ſecundum iuſtitiam factus nulli reprehenſioni affinis: ſed adiecit, quæ eſt in lege. Cum hæc ſic eſſet perſecutus, nequaquam propterea ſe iactat aut ſibi placet, & dicit. SED quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus ſum propter Chriſtum detrimenta.] Damnum vocauit ea quæ ſunt deteriora ſi conferantur cum potioribus. Superuacaneus enim eſt lychnus, ſi Sol apparuerit. Superuacaneus eſt Pædagogus iis qui perfectam acceperunt ſapientiam. Inutile autem eſt lac nutricis iis qui ſolido cibo veſcuntur. Dicit autem hoc apertius. VERVNTamen exiſtimo omnia detrimentum eſſe propter eminentem ſcientiam Ieſu Chriſti Domini mei, propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt ſtercora, vt Chriſtum lucrifaciam.] Propter maiorem cognitionem, minorem, damnum voco, & minora contemno propter ea quæ ſunt præſtantiora, Non enim fugio tanquam mala: ſed maiora præfero, & accepto frumento paleam ſuperuacaneã exiſtimo. Græce enim *σκύβαλον* craſsior & durior palea, ſeu ariſta nominatur, ea autem fert frumentum, ſed poſtquam collectum eſt frumentum, ea eiicitur. Ita lex Chriſtum oſtendit: poſtquam autem is apparuit, ea eſt deinceps ſuperuacanea. VT & inueniar in illo non habens meam iuſtitiam quæ ex lege eſt, ſed illam quæ ex fide eſt Chriſti, quæ ex Deo eſt iuſtitia.] Quænam autem ea eſt? IN fide ad cognoſcendum illum & virtutem reſurrectionis eius.] Vt cognoſcã per fidem eſſe vniuerſorum Deum & effectorem, & noſtram ſuſcepiſſe naturã, vt noſtram ſalutem pro-

γενόμενος ἄμεμπτος, factus nulli reprehenſioni affinis.

ζημίαν, damnum.

τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως, excellentiã cognitionis.

τὰ πάντα ἐζημιώθην, in omnibus damnum accepi.

καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα, & arbitror reiectamenta.

διὰ πίστεως, per fidem.

curaret, & corpus quod accepit reſurrexiſſe, dum hoc agit vt ſit cōmunis omnium hominum reſurrectio. Virtutem enim ſeu potentiam reſurrectionis, ſcopum ac inſtitutum reſurrectionis appellauit.

ET ſocietatem paſsionum illius configuratus morti eius, ſi quo modo occurram ad reſurrectionē quæ eſt ex mortuis.] Studium autem adhibeo vt ſim eius perpeſsionum ſocius, & ſalutarem eius mortem imiter: vt ſim etiam reſurrectionis particeps. | συμμορφούμενος, cōformis effectus.

NON quod iam acceperim, aut iam perfectus ſim: ſequor autem, ſi quo modo comprehendam: in quo & comprehenſus ſum à Chriſto Ieſu.] Ipſe me prior apprehenſum irretiit, cum enim fugiebam, & valde auerſabar. Ipſe autem apprehendit fugientem. Itaque ego quoque eum perſequor, eum cupiens apprehendere, ne à ſalute excidam. | διώκω, perſequor.

FRATRES ego me non arbitror comprehendiſſe.] Hæc dicit eis qui de ſuis rectè factis gloriabantur & de ſe magnificè ſentiebant, eorum faſtum & arrogantiam deprimens. | οὔπω, nōdū.

VNVM autem quæ quidem retro ſunt obliuiſcens, ad ea verò quæ ſunt priora extendens meipſum: ad deſtinatum perſequor, ad brauium ſupernæ vocationis Dei in Chriſto Ieſu.] Nonnulli illud, quæ ſunt retro obliuiſcens, dixerunt dictum eſſe de vitæ ex lege inſtitutione: Ego autem exiſtimo eum hæc dixiſſe de laboribus prædicationis. Solet enim in digreſsiones excurrere, & ſuaſoriis dogmatica admiſcere. Dicit ergo: Priorum quidem laborum obliuiſcor, ad ea autem quæ ſunt interiora contendo. Vnus autem mihi ſcopus eſt & inſtitutum præmia propoſita conſequi, ea autem ſunt regnum cœlorum. Brauium autem appellauit præmium. | τοῖς ἔμπροσθεν, anteriora. ἐπεκτεινόμενος, contendens. σκοπὸν διώκω, ſcopum perſequor.

QVICVNQVE ergo perfecti ſumus, hoc ſentiamus, & ſi quid aliter ſapitis, hoc quoque Deus vobis reuelabit.] Hæc de propoſitis præmiis nos ſentire oportet. Quòd ſi non perfectè ſcimus cuiuſmodi ea ſint, ſcire tamen conuenit Deum Agonothetam ea nobis eſſe oſtenſurum. | φρονεῖτε, ſentitis.

VERVNtamen ad quod peruenimus, vt idem ſapiamus,

τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν, *eadem ingredi regula; idem ſentire.*
συμμιμηταὶ *coimitatores.*
σκοπεῖτε, *conſiderate.*
τύπον, *typũ, exemplar.*
ἐν τῇ αἰσχύνῃ, *ignominia, dedecore.*

in eadem permaneamus regula.] Rurſus cum eis agit de concordia. Regulam autem appellauit prædicationem Euangelicam. Regula autem rectitudinis terminus nullo indigens. Eis ergo præcipit ne eos tolerent qui legalia Euangelio admiſcent. Deinde ſeipſum tanquam quoddam exemplar proponit. IMITatores mei eſtote fratres.] Et oſtendens ſe habere multos huius inſtituti ſocios, ſubiunxit. ET obſeruate eos qui ita ambulant, ſicut habetis formam nos.] Eos ſequimini, ſi eandẽ quam nos tradunt doctrinam. MVLTI enim ambulant, quos ſæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Chriſti, quorum finis interitus, quorũ Deus venter eſt & gloria in confuſione ipſorum.] Eos crucis inimicos vocauit, vt qui docerent quòd ſine legali vitæ inſtitutione non poſſet quiſquam ſalutem cõſequi. Ventrem autem Deum ipſorum vocauit, eorum taxans ingluuiem. Iudæi enim præcipuè delicati & lauti apparatus curam gerunt: & finem iuſtitiæ exiſtimant profuſum in Sabbato luxum: Qui ea gloriam exiſtimant, propter quæ magis oporteret pudore affici. QVI TERRENA ſapiunt, noſtra autem conuerſatio in cœlis eſt, vnde etiam Saluatorem expectamus Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, qui reformabit corpus humilitatis noſtræ configuratum corpori claritatis ſuæ ſecundum operationẽm virtutis ſuæ, qua etiam poſſit ſubiicere ſibi omnia.] Illi ergo terræ quidem affixi ſunt, nos autem cœlum animo verſamus, & illinc aduentum Domini expectamus. Ipſe enim corpus noſtrum à corruptione & interitu liberatum, immortalitate exornabit. Dedit autem nobis huius ſpei pignus, proprio corpore ſuſcitato, eoque gloria repleto. Illud autem, Transfigurabit, poſuit non pro mutatione figuræ, ſed pro liberatione ab interitu & corruptione. Conforme autem corpori gloriæ eius noſtrum corpus effectum eſſe dicit, nõ quo ad gloriæ quantitatẽ, ſed quo ad qualitatẽ. Erit enim ipſum quoque luminoſum. Hæc autem ſa

μετασχηματίσει, *transfigurabit.*
εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, *vt ſit ipſum conforme corpori gloriæ eius.*

ciet,vt qui potentiam habeat ineffabilem,& mortem & interitum facile de medio tollat,& noſtra corpora ad immortalitatem tranſmutet, & efficiat vt omnes ad ipſum reſpiciant.

CAPVT IIII.

ITAQVE fratres mei chariſsimi & deſideratiſsimi, gaudium meum,& corona mea, ſic ſtate in Domino chariſsimi.] Cum magna laude coniuncta eſt adhortatio. Propter vos enim,inquit,mihi placeo,propter vos clarus & illuſtris euado. EVODIAM rogo & Syntychē deprecor,idipſum ſapere in Domino.] Mulieres quidem admiratur, ſed innuit eſſe aliquid inter eos exortum contentionis. ETIAM rogo & te germane compar,adiuuas illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio cum Clemente,& cæteris adiutoribus meis,quorum nomina ſunt in libro vitæ.] Maxima laus mulierum. Vocat enim eas ſocias laborum,quos pro Euangelio ſuſceperat.Comparem autem ſeu coniugem nonnulli ſtultè exiſtimarunt eſſe vxorem Apoſtoli,non attendentes ea quæ ſcripta erant in epiſtola ad Corinthios,quod ſcilicet ſe retulerit in numerum cœlibum. DICO enim iis qui matrimonio iuncti non ſunt,& viduis. Bonum eſt eis ſi maneant ſicut ego. Et clarum quidem eſt quod ſiue eſſet cœlebs,hoc eſt qui nunquam duxiſſet vxorem, ſiue viduus, vxorem non habebat, vxorem autem nunquam eum duxiſſe eſt verius. Adoleſcens enim vocatus eſt. Comparem ergo ſeu coniugem ipſum vocat,vt qui iugum pietatis ſecum trahat, & hortatur vt optimarum ſit mulierum adiutor,& vt cōcordiam inter ſe ineant procuret. GAVDETE in Domino ſemper:iterum dico gaudete.] Apertè oſtendit ſe vehementi eſſe in eos affectione. Qua de cauſa eos frequēter animū addit,& laudat. MODESTIA veſtra nota ſit omnibus hominibus.] Forti & generoſo animo ferte inſultus aduerſariorum. Malum pro malo non reddite. DOMINVS prope eſt nihil ſoliciti ſitis.] Iudex appropinquat,qui deinceps vos

γνήσιε, σύζυγε, ſincere coniux.

1.Cor.7.

pro ſuſceptis laboribus remunerabitur. SED IN omni oratione & obſecratione cum gratiarum actione petitiones veſtræ innoteſcant apud Dominum.] Oportet enim prius quidem benefactorẽ Deum laudare pro omnibus tam ſecundis quàm aduerſis, deinde ita ei offerre ſupplicationes. ET PAX Dei quæ exuperat omnem ſenſum, cuſtodiat corda veſtra, & intelligentias veſtras in Chriſto Ieſu.] Quoniam ſei pſos inuicem perſequebantur, neceſſario pacem eis precatus eſt. Cuius autem pax omnem mentem ſuperat, quomodo poteſt comprehendi ſubſtantia? DE CAETERO fratres, quæcunque ſunt vera, quę cunque pudica, quæcunque iuſta, quæcũque ſancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, ſi qua virtus, ſi qua laus diſciplinæ, hæc cogitate. Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & vidiſtis in me: hæc agite & Deus pacis erit vobiſcum.] In ſumma autẽ vos omnes rogo, vt verba quidem veſtra veritate: honeſtate autem & iuſtitia vitam veſtram ornetis, illa faciatis quæ Deo grata ſunt: & hinc vobis laudem paretis. Hæc enim vos & oratione docui: & factis oſtendi. Hæc autem ſi faciatis, adiutorem habebitis vniuerſorum Deum. Deinde ſcribit etiam de pecuniis ab eis miſsis. GAVISVS ſum autem in Domino vehementer, quod tandem aliquando refloruiſtis pro me ſentire, ſicut & ſentiebatis: Occupati autem eratis.] Noui veſtrum ſcopum ac inſtitutum, & valde lætor cum ipſum in vobis aſpicio. Iamdiu enim ab hinc volebatis meæ ſubuentionis curam gerere: ſed non habuiſtis opportunitatem. NON quaſi propter penuriam dico, ego enim didici in quibus ſum ſufficiens eſſe. Scio & humiliari: ſcio & abundare, vbique & in omnibus inſtitutus ſum, & ſatiari & eſurire, & abundare, & penuriam pati. Omnia poſſum in eo qui me confortat.] Hæc autem dico nõ quòd egeã. Ego enim per diuinam gratiam ſemper per aduerſa ingrediens, amborum ſatis magnum feci periculum, & ſatietatis & famis, egeſtatis & abundantiæ. Ne hęc autem ſcribens eos moleſtia afficeret, quaſi res fuiſ-

θεὸν, Deum.
νοῦν, intelligentiam.
σεμνά, honeſta.
ἁγνά, caſta, ſeu pura.
ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε, quod iam tandem produxiſtis pro me ſolicitudinem, de quo curam gerebatis, ſed deerat opportunitas.
αὐτάρκης, contentus.
ἀλλὰ καὶ ὑπερ... ſed etiã excellere.
ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ. In Chriſto qui mibi vires tribuit

ſet ſuperflua,ſubiunxit. VERVNTAMEN bene ſeciſtis,communicantes tribulationi meæ.] Hoc enim eſt lucrum veſtrum,fuiſtis enim ſocii mearum perpeſſionum. Deinde ſequitur etiam laus alia. SCITIS autem & vos Philippenſes, quòd in principio Euangelii,quando profectus ſum à Macedonia,nulla mihi eccleſia communicauit in ratione dati & accepti, niſi vos ſoli, quòd & Theſſalonicam ſemel & bis in vſum mihi miſiſtis.] Digna viris laus,quoniam non ſolum præſentem reuerebantur, ſed etiam abſentis curam gerebant:& cum & in Metropoli ageret,& ad aliam gentem proficiſceretur,quæ ei opus erant liberaliter mittebāt. Et ne quis exiſtimaret eum illos laudare propter corporalem illorum ſubuentionē,ſubiunxit. NON quòd quæro datum:ſed requiro fructum abundātem in rationem veſtram.] Non enim his egeo,ſed veſtrū lucrum magnifacio. Deinde amplificans eorum ſubuentionem,dicit. HABEO autem omnia,& abūdo. Repletus ſum,acceptis ab Epaphrodito quæ miſiſtis in odorem ſuauitatis,hoſtiam acceptam,placentem Deo.] Vos enim Epaphodito quidem dediſtis: Epaphroditus autem mihi.Deus autem per me ſuſcepit ſacrificium. Auget autem eorū laudem & qua laborabant inopia,non enim quòd rerum eis copia ſuppeteret mittebant,ſed vel extrema paupertate oppreſsi. Et id docuit in ſecunda epiſtola ad Corinthios. Ita autem dicit. Et quæ eſt in profundo eorum paupertas abundauit ad diuitias ſimplicitatis eorum. DEVS autem meus impleat omne deſiderium veſtrum, ſecundum diuitias ſuas in gloria in Chriſto Ieſu.] Eos cœleſtibus opibus remuneratus eſt. Valde autem appoſite & conuenienter ſubiunxit benedictionem. Cum enim quæ miſſa erāt dixiſſet odorem fragrantiæ, hoſtiam acceptam Deo placentem,petit eis ab eo qui illa dedit ea etiam quibus eſt opus in præſenti vita.Implebit autem,inquit, id omne quod vobis opus eſt. Nihil autem fecit alienum qui hanc eis benedictionem petiuerit. Etenim Dominus quoque iuſsit in ſacris Euangeliis dicere.

θλίψει, *afflictioni.*

πλεονάζοντα *redundantē*

εὐωδίας, *fragrantiæ.*

2.Cor.8.

ἀναπληρώσει, *implebit.* πᾶσαν τὴν χρείαν ὑμῶν *omne quod vobis opus eſt.*

Panem noſtrum ſuperſubſtantialem da nobis hodiè. Porrò autem eis quoque petiuit futuram gloriam quæ eſt in Chriſto Ieſu. Et hæc autem & illa poteſt præbere. Habet enim immenſas diuitias. DEO autem & patri noſtro gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.] Hic quidem laudauit ſolum patrem, alibi autem laudat ſolum filium. Ex quibus enim, inquit, Chriſtus ſecundum carnē, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſæcula ſæculorum Amen. Sed nec illic patrem ſeparat à filio: nec hic filium à patre, ſed diuinæ naturæ communem præbet laudem. SALVTATE omnem ſanctum in Chriſto Ieſu.] Non quicunque ſe ſanctum nominat, ſanctus eſt, ſed qui credit Domino Ieſu: & qui vitam ex eius legibus inſtituit. SALVTANT vos qui mecum ſunt fratres. Salutant vos omnes ſancti, maximè autem qui de Cæſaris domo ſunt.] Satis magnam eis cōſolationem attulit, cum docuit quòd etiam in regia dominatum obtinet diuinum Euangelium, & impii Imperatoris domeſticos viuos cepit ad vitam. GRATIA Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.] Conſuetam benedictionem fini adiecit. Eam nos quoque conſequamur, interceſsione quidem eius qui hæc ſcripſit, auxilio autem Chriſti Domini. Cum quo Patri gloria cum ſanctiſsimo ſpiritu, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Rom. 9.

μετὰ πάντων ὑμῶν, Cum omnibus vobis.

Epiſtola ad Epheſios per Tychicum, ad Philippenſes Romæ ſcripta eſt per Epaphroditum.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD COLASSENSES.

EODEM tempore ad Epheſios & Colaſſenſes ſcripſit diuinus Apoſtolus, admirabili Tychico uſus tabellario. Romæ autem ſcripſit, cum iam prius euaſiſſet periculum. Idque oſtendit epiſtolæ prooemium. Beatiſsimum enim Timotheum earum ſibi adiunxit ſocium. Quando autem tempore Neronis in primum uocatus eſt periculum, nullus ex notis cum eo uerſatus eſt. Id autem ipſe declarauit in literis ad Timotheum. In prima mea defenſione nemo mihi adfuit. Porrò autem quando erat deinceps in ipſo fine uitæ, non agebat Romæ diuinus Timotheus, ſed potius in Aſia. Et id docet apertius ſecunda ad eum ſcripta epiſtola. Cum enim dixiſſet. Ego enim iam libor, & tempus meæ reſolutionis inſtat: paulopoſt dicit. Feſtina ad me uenire cito. Deinde ſubiungit. Penulam, quam reliqui apud Carpum, affer tecum, & libros, maximè autem membranas. Atqui nonnulli quidem dicunt diuinum Apoſtolum, cum nondum uidiſſet Colaſſenſes, ſcripſiſſe ad eos epiſtolam, idque conantur confirmare ex illis uerbis. Volo enim uos ſcire qualem ſolicitudinē habeam pro uobis, & pro ijs qui ſunt Laodiceæ, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne. Oportebat autem eos conſiderare uerborum ſententiam. Vult enim dicere. Non ſolum ueſtrum, ſed eorum etiam qui me non uiderunt maximam curam gero. Si enim de ijs ſolum qui eum non uiderant curam gerebat, eorum qui illum uiderant, & ab eo doctrinam acceperant, nullam omnino curam gerit.

2.Tim.4.

In illo enim ſenſu hoc eſt intelligendum. Qualem, inquit, habeo ſolicitudinem pro uobis & pro ijs qui ſunt in Laodicea, & quicunque non uiderunt faciem meam in carne. Clarum eſt ergo eum non hæc dixiſſe de ipſis, ſed ab eos uolente confirmare hoc ad iectum eſſe. Non ſolum ueſtrum, ſed eorum etiam qui me nondum uiderunt, curam gero maximam. Iam uero nos etiam docuit beatiſſimus Lucas in
Act.18. *Actis, quòd eodem tempore peruaſit Phrygiam, et Galatiam. Colaſſæ autem ſunt Phrygiæ, eius autem metropolis & uicinia eſt Laodicea. Quomodo ergo fieri potuit, ut qui in Phrygiam uenerit, non eis diuinum tradiderit Euangelium? Nec uerò dixerit quiſpiam eum fuiſſe a diuina prohibitum gratia*
Act.16. *hoc facere. De Aſia enim & Bithynia dixit beatus Lucas, eos prohibuiſſe ſanctum ſpiritum. De Phrygia autem nihil dixit tale. Sed de hac re quidem ſentiat quis quod uelit. Neque enim ullam dogmatum inducit differentiam, an hoc uel illo modo dicatur. Argumentum autem epiſtolæ eſt hoc.*
Nonnulli ex Iudæis qui crediderant eos deceperant, & effecerant ut ea ſeruarent quæ ſunt in lege ſuper uacanea. Scripſit ergo diuinus Apoſtolus, docens Chriſtum Dominum fuiſſe ſupeditatorem ſalutis. Docet etiam humana ſuſcepta natura diſpenſationis myſterium omnem rationem humanam ſuperare: noſque futuros regni Chriſti participes: & legales obſeruationes non eſſe perfectis conducibiles.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD COLASSENSES.

PAVLVS Apoſtolus IESV CHRISTI per voluntatem DEI, & Timotheus frater, iis qui ſunt Colaſſis ſanctis, & fidelibus fratribus in CHRISTO IESV. Gratia vobis, & pax à DEO patre noſtro.] Quoniam ab iis qui eos deceperant inducti, vitæ ex lege inſtitutionem amplexi fuerant: hoc autem fuiſſe ad ſalutem imperfectum Seruatoris aduentum oſtendit: neceſſario ſeipſos CHRISTI appellauit apoſtolos. Adiecit autem, per voluntatem, docens hoc quoque placere DEO & patri. Rurſus autem præpoſitionem PER, poſuit loquens de patre. GRATIAS agimus DEO & patri Domini noſtri IESV CHRISTI, ſemper pro vobis orantes, audientes fidem veſtram in CHRISTO IESV, & dilectionẽ quam habetis in ſanctos omnes.] Eis perfectionem ſuo teſtimonio tribuit, cum eos dixit fide eſſe claros & charitate. Charitas enim vniuerſum mandatum quod in actione conſiſtit complectitur. Solet autem Apoſtolus laudibus primum aures præparare, & faciles reddere: deinde ita doctrinam conuenientem tradere. Hic itaque dicit etiam ſe DEVM in ſuis orationibus laudare, propter fidem ipſorum in CHRISTVM Dominum, & charitatem, quam in omnes qui cum eis eandem fidem habebant, perpetuo oſtendebant. PROPTER ſpem quæ repoſita eſt vobis in cœlis.] Hæc autem, inquit, prompto & alacri animo facitis, paratum vobis regnum cœlorum per fidei oculos contemplantes. QVAM audiſtis in verbo veritatis Euangelii præſentis, quod peruenit ad vos, ſicut & in vniuerſo mundo eſt.] Eam autem vobis diuinum pollicetur Euangelium, non vobis autẽ ſolis, ſed etiam omnibus hominibus. Deinde oſtendit etiam vim prædicationis. ET fructificat, & cre-

Ieſu, non eſt in Græco.

ϰὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστὸν, & Domino noſtro Ieſu Chriſto

ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας, in ſermone veritatis. Phr. heb. pro, in vero ſermone.

ſcit, ſicut & in vobis ex ea die qua audiſtis, & cogno-uiſtis gratiam DEI in veritate.] Euãgelii fructum vocauit, eorum qui audierunt fidem, & laudabilem vitæ inſtitutionem. Incrementum autem, credentiũ multitudinem. SICVT didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo, qui eſt fidelis pro vobis miniſter CHRISTI IESV. Qui etiam manifeſtauit nobis veſtram dilectionem in ſpiritu.] Ciuis eorum erat hic vir in primis laude dignus, Epaphras inquã: Qui cum Romam veniſſet, docuit diuinum Apoſtolum, & ardentem eorum fidem in Dominum, & fraudem quæ ab aliquo eis facta fuerat. Multis autem eũ laudibus extulit, dilectũ, & conſeruum, & fidelẽ CHRISTI miniſtrum vocans, vt maiorem in eum reuerentiam haberent. Dixit autem ſe ab eo audiuiſſe curſum Euangelii, quod vbique diffunditur, & multitudinem eorum qui in ſingulis gentibus crediderunt.

Ieſu, non eſt in Græco.

οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, non ceſſamus pro vobis orare.

IDEO & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes & poſtulantes vt impleamini agnitione voluntatis eius.] Hæc autem ex quo à veſtro doctore de vobis audiuimus, DEVM aſsiduè ſuppliciter oramus, vt ſuæ voluntatis vobis perfectam prębeat cognitionem. Hic autem innuit eos habere imperfectam, vt qui obſeruationes legales ſequerētur. IN omni ſapientia & intellectu ſpirituali, vt ambuletis digne DEO per omnia placentes.] Petimus autem vt vos ſpiritali gratia impleamini, vt faciatis omnia quæ Deo placet. IN OMNI opere bono fructificantes, & creſcentes in ſcientia Dei, in omni virtute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate, cum gaudio.] Vt Deo fructus bonorum operum offeratis, & eius cognitionis incrementum oſtendatis, & diuino auxilio confirmati, firmi ac ſtabiles maneatis, vehemẽtes aduerſariorum fluctus forti & alacri animo ferentes. Patientiam enim poſuit contra aduerſarios, ea enim opus habemus, dum bello ab impiis appetimur. GRATIAS agentes DEO patri, qui dignos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine.] Benignum

συνέσει, prudentia.

εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, vt per omnia placeatis.

ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι, in omni robore confirmati.

δόξης, gloriæ.

autem DEVM laudamus, qui nos, cum indigni eſſemus, effecit lucis ſanctorum participes. Rurſus autẽ ſub ſpecie gratiarum actionis, benignitatis arcanum & diuinæ in nos diſpenſationis magnitudinem oſtendit. QVI eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum filii dilectionis ſuæ.] Poteſtatem tenebrarum appellauit dominatum Diaboli. Filium autem dilectionis CHRISTVM Dominum vocauit, docens eum amari, non vt creaturam & ſeruum, ſed vt filium. Non eſt enim filius dilectionis, ſed dilectus filius, hoc eſt, verus & proprius. Ita etiã Iſaac nominatus eſt. Accipe enim, inquit, filiũ tuum dilectum, pro eo quod eſt, verum ac proprium, & qui eſt tibi aliis pretioſior. Nos ergo, inquit, à tenebris liberatos, filii regno dignatus eſt. Hoc etiam dixit in Epiſtola ad Timotheum. Si ſuſtinemus, & conregnabimus. IN quo habemus redemptionem & remiſſionem peccatorum.] Non enim lex, ſed Dominus CHRISTVS, qui legem tulit, eam nobis dedit per ſalutarem baptiſmum. Hæc vbi dixit, attingit etiam Theologiam, ſeu eius diuinitatis rationem, & oſtendit eum eſſe vniuerſorum opificem & effectorem. QVI eſt imago DEI inuiſibilis.] Fert enim expreſſos & euidentes eius qui genuit characteres. Id autem eſt quòd Philippo à Domino dictum eſt. Qui vidit me, vidit patrem. Porrò autem Adam quoque genuit ad ſuam ſimilitudinem, hoc eſt, ad omnia quę erant ei ſimilia. Eſt ergo imago quæ ſignificat vnam & eandem ſubſtantiam. Inanimatæ enim imagines non habent ſubſtantiam eorum quorum ſunt imagines. Si autem eſt viua imago, & quæ nullam habet differentiam, eádem habet cum exemplari naturam. PRIMOGENITVS omnis creaturæ.] Si vnigenitus, quo modo primogenitus. Si primogenitus, quo modo vnigenitus? Atqui in diuinis Euangeliis nominatus eſt vnigenitus. Eſt ergo primogenitus creaturæ: non quòd ſororem habeat creaturã, ſed quòd ante omnem creaturam ſit genitus. Quomodo enim fieri poſſet, vt idem eſſet frater creaturæ & opifex?

filiÿ dilectionis ſuæ, id eſt, filiÿ dilecti ſui, Heb.

Gen.22.

2.Tim.2.

ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος, *redemptionem per ſanguinem.*

Ioan.14.

Si enim vt dicunt Hæretici,eſt creatura,habet creaturam ſororem. Fieri autem non poteſt vt idem ſimul eiuſdem ſit frater & opifex. Eum autem opificẽ vocat ſacra ſcriptura. Quòd ſi opifex,non ergo frater. Quòd ſi non frater:non creatura, maximè cum nec ipſum diuinus appellarit Apoſtolus, πρωτόκτιστον hoc eſt,primo creatum,ſed πρωτότοκον hoc eſt,primo genitum, hoc eſt,primum. Ita etiam dictus eſt Primogenitus ex mortuis,primus enim reſurrexit. Ita etiam eccleſiam Primogenitorum, ſanctorum cœtum appellauit diuinus Apoſtolus,non quod omnes primi natura ſoluerint matrum vteros:ſed quia maior honor primogenitis lege tribuebatur:eorum pręſtantiam & honorem ſignificauit per hanc appellationem. Quòd autem vnigenitus non eſt frater creaturæ,ſed creaturæ effector & opifex,docent etiam ea quæ conſequuntur. QVONIAM in ipſo condita ſunt vniuerſa in cœlis,& in terra, viſibilia & inuiſibilia.] Et quoniam ſunt etiam in cœlis ea quæ ſunt viſibilia,vt Sol,& Luna,& Aſtra:docet apertius quænam vocet cœleſtia,ſeu viſibilia,ſeu inuiſibilia. Deinde quandoquidem viſibilia ſunt omnibus manifeſta,& à diuiniſsimo Moſe omnes ea didicerunt: iis relictis enumerat ea quæ ſunt inuiſibilia. SIVE throni,ſiue dominationes,ſiue principatus, ſiue poteſtates,omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.] Exiſtimo eum dicere thronos Cherubim. Diuinum enim

Ezech. 10. thronum ſuper eos vidit poſitũ propheta Ezechiel. Dominationes autem principatus,& poteſtates, eos quibus fuerat credita cura gentium. Michael enim

Dan. 10. præerat Iudęis,& beatus Daniel dicit principem Perſarum,& principem Græcorum.Illud autem,Omnia

1. Cor. 15. per ipſum creata ſunt,ſignificat priorem creationẽ.

Eph. 1. Hoc vero,in ipſo,operationem quæ facta eſt per ipſius humanæ naturæ ſuſceptionem. SI qua enim, inquit,in CHRISTO noua creatura. Et rurſus. Inſtaurare omnia in CHRISTO. Et Propheta. Erit cœlum nouum,& terra noua. Et. Vetera tranſierunt, ecce noua facta ſunt omnia. In ſpe autem

ἀνακεφαλαιώσασθαι, in ſummam quandã redigere.

habemus horum mutationem. Etenim ipſa creatura liberabitur à ſeruitute interitus & corruptionis, in libertatem gloriæ filiorum DEI. Quòd autem hoc nomen Primogenitus, hic primum ſignificet, nos docent ea quæ cōſequūtur. ET ipſe eſt ante omnes.] Non dixit, Ipſe factus eſt ante omnes: ſed ipſe eſt ante omnes. ET omnia in eo conſtant.] Non ſolum enim eſt omnium opifex, ſed etiam curam gerit eorum quæ fecit: & gubernat creaturam, quæ ſtat per eius ſapientiam & potētiam. ET ipſe eſt caput corporis eccleſiæ.] A ſermone de diuinitate tranſiit ad diſpenſationem. Eſt enim caput noſtrum, quod attinet ad humanitatem. Caput autem eſt eiuſdem ſubſtantiæ cum corpore, ita etiam ipſe, quatenus homo eſt, eſt eiuſdem nobiſcum ſubſtantiæ. QVI eſt principium.] Pro eo quod eſt. Qui primus ſurrexit à mortuis. Hoc enim ſubiungit. PRIMOGENITVS ex mortuis.] Primus enim ſoluit dolores mortis. Omnium autem noſtrum reſurrectio per id quod dicitur tacitè ſignificatur. VT ſit in omnibus ipſe primatum tenens.] Etenim vt DEVS eſt ante omnes, & eſt cum patre, & vt homo, primogenitus ex mortuis, & caput corporis. QVIA in ipſo complacuit omnem plenitudinem habitare.] Plenitudinem appellauit eccleſiam in Epiſtola ad Epheſios, vtpote diuinis donis impletis. Viſum eſt inquit DEO, eam in CHRISTO inhabitare, hoc eſt, ei coniunctam eſſe, eſſe ſub eius tegmine, eius leges ſequi. ET per eum reconciliare omnia in ipſum.] Porrò autem dicit etiā modū reconciliationis. PACIFICANS per ſanguinē crucis eius, ſiue quæ in terris, ſiue quæ in cœlis ſunt.] Ipſe noſtram procurauit reconciliationem, cum paſſionem ſuſtinuit, & ſanguinem effudit, & pro nobis ſacrificium obtulit, & terrenis cœleſtia coniunxit. Nos enim auerſabantur etiā populi angelorum propter ſummā improbitatem. Ea de cauſa etiam cum natus eſſet, chorum ducentes DEO hymnum obtulerunt, dicentes. Gloria in excelſis, & in terra pax, & in hominibus bona volūtas.

Eph. 6ſ. & 66.
2. Cor. 8.
Rom. 8.

τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ δι' αὐτοῦ, *crucis eius per ipſum.*

Luc. 2.

Cum ita recenſuiſſet bona omnibus cõmuniter præbita, ad ipſos conuertit orationem, & dicit. ET vos cum eſſetis aliquando alienati & inimici ſenſu, in operibus malis, nunc autem reconciliauit in corpore carnis ſuæ per mortem, vt exhiberet vos ſanctos, & immaculatos, & irreprehenſibiles coram ipſo.] Ex iis quæ ad vos attinent conſiderate ea quæ ſunt communia. Vos enim qui ſceleratam & impiam vitam agebatis, & luce cognitionis eratis omnino priuati, DEO effecti eſtis familiares, non hoc vobis dono à lege donato, ſed veſtro debito à CHRISTO exoluto, & corpore morti tradito: vt vos vocatione digni habiti, ſancti, & reprehenſioni non obnoxii, & omnino liberi redderemini. Deinde eos etiam fuiſſe auerſos innuit, & eos terret. SI tamen permanetis in fide fundati & ſtabiles, & immobiles à ſpe Euangelii quod audiſtis.] Eritis autem ſancti, & reprehenſioni minimè obnoxii, & crimini non affines, ſi in iis per maneatis quæ ab initio didiciſtis, & traditam vobis doctrinam firmam & ſtabilem conſeruetis. Spem autem Euangelii appellat reſurrectionem, & vitam immortalem, & regnum cœlorum. Deinde eos docet non ſibi ſolis, ſed omnibus hominibus traditam fuiſſe prædicationem. QVOD prædicatum eſt in vniuerſa creatura quæ ſub cœlo eſt, cuius factus ſum ego Paulus miniſter.] Ei enim creditæ ſunt gentes, vt excolerentur. Hoc autem non dixiſſet, ſi eos re vera nunquam vidiſſet. Si enim, dicerent, gentium prædicator electus es, quanam de cauſa nos contempſiſti, & non tradidiſti nobis doctrinam Euangelicã? Quinetiam ea quæ conſequuntur eandem habent ſententiam. QVI nunc gaudeo in paſsionibus pro vobis.] Quomodo enim eſſet rationi conſentaneũ, eum qui illos non vidiſſet, nec eis ſalutarem præbuiſſet prædicationem, apertè dicere ſe pro eis varia ſuſtinere pericula? ET adimpleo ea quæ deſunt paſſionum CHRISTI in carne mea, pro corpore eius quod eſt Eccleſia.] Et CHRISTVS Dominus ſubiit mortem pro Eccleſia, & crucis ignominiam, &

ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους, reprehenſioni non obnoxios, & crimini non affines.

θλίψεων, afflictionum.

niam,& incuſſas in faciẽ alapas,& inflicta tergo verbera, & quæcunque etiam alia ſuſtinuit. Diuinus quoque Apoſtolus varias perpeſsiones pro ipſa tolerauit,& lubenter ſuſtinuit.Gaudeo enim inquit,in paſsionibus pro vobis. Sciebat enim vitam ex iis procurari. Dixit autem ſe adimplere ea quæ deſunt afflictionum Chriſti, vt qui quod reſtat impleat,& pro iis perpeſsiones ſuſtineat. Reſtabat autem vt prædicaret gentibus, & munificum ſalutis ſuppeditatorem oſtenderet. CVIVS factus ſum ego miniſter ſecundum diſpenſationem Dei,datam mihi in vobis vt impleam verbum Dei.] Credita mihi fuit ſalus eccleſiæ: & mihi commiſſum eſt munus prædicationis,vt diuina vos omnes doctrina impleam. Illud enim,vos,non ipſos ſolos dicit,ſed fideles qui ſunt in orbe terrarum Hinc itaque etiam manifeſtũ eſt,quòd eos viderat quandò hanc ſcripſit epiſtolã. Si ei enim fuerunt commiſsi, non eos præteriiſſet, cum venit in Phrygiam, & poſtea ad Laodicenſes gentis principes.Docet etiam quiſnam ſit modus diſpenſationis. MYSTERIVM quod fuit abſconditum à ſæculis & generationibus: nunc autem manifeſtatum eſt ſanctis eius,quibus Deus voluit notum facere.] Appellauit myſterium prædicationem diſpenſationis, vt quæ olim omnibus eſſet ignota: à ſolo autem Deo cognoſceretur.Id,inquit,fuit abſcõſum prioribus generationibus. Nunc manifeſtauit quibus voluit ſanctis, hoc eſt Apoſtolis, & iis qui per ipſos crediderunt.Per hæc autẽ oſtendit antiquitatem Euangelii,& quòd ante legem,& ante mundi conſtitutionem,Deus vniuerſorum hanc diſpenſationem præfiniit. Notum autẽ fecit,inquit,ſanctis. QVAENAM ſint diuitiæ gloriæ ſacramenti huius in gentibus.] Quòd gentes quæ ſedebant in tenebris,acceperunt lucem diuinæ cognitionis,& erunt Chriſti gloriæ participes. Diuitias enim gloriæ vocauit honoris magnificentiam.Id autem ſignificant etiam ea quæ ſubiunguntur. QVOD eſt Chriſtus in vobis, ſpes gloriæ, quem nos annuntiamus.] *ὅς ἐστι χριστὸς qui eſt Chriſtus.*

Non enim dierum & ciborum obſeruationes, ſed Chriſtus Dominus vos illa gloria dignabitur. Spem enim gloriæ vocat gloriam quæ ſperatur. CORRIPIENTES omnem hominem, & docentes omnem hominē in omni ſapientia: vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Chriſto Ieſu. In quo & laboro certando ſecundum operationem eius quam operatur in me in virtute.] Omnem autem laborem lubenter ſuſcipio, adiutus à diuina gratia, vt omnes homines perfectos reddam per doctrinam prædicationis. Perfectionem autem non lex, ſed prædicationis doctrina largitur. Deinde ſuam quoque in eos beneuolentiam aperit.

νουθετοῦντες, admonētes.
εἰς ὃ καὶ κοπιῶ ἀγωνιζόμενος ad quod etiā laboro contendens.

CAP. II.

VOLO enim ſcire qualem ſolicitudinem habeam pro vobis, & iis qui ſunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne.] Volo enim vobis eſſe perſuaſum me maximam curam gerere & veſtrum, & Laodicenorum, ſed etiam omniū qui me nondum viderunt. Quòd autem hæc in eo ſenſu ab eo dicta ſunt, ſignificant etiam quæ ſubiunguntur. VT conſolentur corda ipſorum.] Non dixit, veſtra, ſed ipſorum, hoc eſt, eorum qui me nōdum viderunt. Sed quiſnam eſt modus conſolationis? INSTRVCTI in charitate.] Vt ſeruent concordiam quæ eſt in Chriſto. ET IN omnes diuitias plenitudinis intellectus.] Et cum omni certitudine prædicationis diuitias ſuſcipiant. IN agnitionem myſterii Dei, & patris, & Chriſti Ieſu; In quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ & ſcientiæ abſconditi.] Oſtendit diſpenſationis myſterium eſſe Patris & Filii commune. In Chriſto autem dixit eſſe abſconſos omnes ſapientiæ & ſcientiæ theſauros: quoniam per ipſum reuelatur in futura vita omnibus hominibus diſpenſationis ſcopus. Dixit autem hæc omnia, curans morbum qui eos inuaſerat, & docens, non legis traditiones, ſed fidem in Dominum conciliare ſalutem. Hoc enim ſubiunxit. HOC autem dico vt nemo vos decipiat in ſublimitate ſermonum.] His autem verbis vſus ſum, vos adhor-

ἀγῶνα, certamen.
ἵνα παρακληθῶσιν, vt conſolationē accipiant.
συμβιβασθέντες, cōiuncti.
τῆς πληροφορίας συνέσεως certitudinis intelligētiæ.
Ieſu, non eſt in Græco.
ἐν πιθανολογίᾳ, in probabili & ad perſuadendū apta oratione.

tans ne fallacibus verbis ſeduceremini. NAM etſi corpore abſens ſum: ſed ſpiritu vobiſcum ſum, gaudens & videns ordinem veſtrum, & firmamentum eius quæ in Chriſto eſt fidei veſtræ.] Doctrinæ rurſus laudes admiſcet, aures demulcens, & ad ſuaſionem viam muniens. Porrò autem rurſus quoque per hæc oſtendit, eos fuiſſe à ſe viſos, quando hanc ſcripſit epiſtolam. Quem admodum enim hic dixit. Nam etſi carne abſens ſum: ſed ſpiritu vobiſcum ſum: ita etiam ſcripſit ad Corinthios. Vt abſens corpore, præſens autem ſpiritu. SICVT ergo accepiſtis Chriſtum Ieſum Dominum: in ipſo ambulate radicati, & ſuperædificati in ipſo, & confirmati in fide ſicut & didiciſtis, abundantes in ipſo, in gratiarum actione.] Seruate integram & incoruptam doctrinam quam accepiſtis, & ſequimini leges Euangelicas, firmam fidem oſtendentes, hoc enim dicit, Radicati. Et poſſeſsionem virtutis adiicientes. Hoc enim ſignificat illud, ſuperædificati. Hoc verò, Redundantes in fide, pro eo quod eſt. Habete eam perfectam nihil ei deſit: ſed etiam redundet & ſuperfluat in vobis: vt vos per omnia laudetis benefactorem. Hoc enim dicit, in gratiarùm actione. VIDETE ne quis vos decipiat per philoſophiam, & inanem fallaciam, ſecundum traditionem hominum, ſecundum elementa mundi, & non ſecuudum Chriſtum.] Quam ſuperius dixit probabilem & ad perſuadendum aptam orationem, hic appellauit philoſophiam. Inanem autem deceptionem, ſuperuacaneam & noxiam hominum traditionem: non ipſam legem, ſed intempeſtiuam eius obſeruationem. Elementa autem mundi, obſeruationem dierum. Ex Sole enim & Luna procedunt dies & noctes. Præcipit ergo eis vt vigilent, & ſint ſobrii & circunſpecti: & eos qui ab eis fidem conantur eripere omnino auerſentur, vt qui à Chriſto quidem omnino ſeparent, inutilibus autem legis obſeruationibus alligent. QVIA in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.]

σαρκὶ, carne.

1. Cor. 5.

περισσεύοντες, redundātes.

ἐν αὐτῇ, in ipſa.

ἀπάτην, deceptionem.

Nonnulli doctores dixerunt eccleſiam eſſe hic Chriſtum nominatam: & in ea inhabitare omnem plenitudinem diuinitatis. Neſcio autem, an etiam corporaliter, eiuſmodi ſententiæ contemplationi conueniat. Exiſtimo ergo, quoniam Chriſtum nominauit caput eccleſiæ, clarum eſt autem quòd quatenus homo eſt, eſt noſtrum caput, hæc quoque tanquam de homine dicta eſſe, qui omnem in ſe continet diuinitatem. Etenim diuinus Apoſtolus volens ſignificare differentiam legis & gratiæ, elementorum egeſtati Chriſtum oppoſuit: & per amborum inuicem collationem volens oſtendere quàm ſit longe ſuperior, adiecit, quòd in ipſo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter, hóc eſt, tanquam in proprio corpore Non enim ſingularem, inquit, aliquam gratiam accepit, quemadmodum Moſes: Deus enim eſt, & homo, & id quod videtur, habet vnitam vnigeniti diuinitatem. Huic intelligentiæ conueniunt etiam quæ ſequuntur. ET eſtis in illo repleti.] Ab eo enim gratiam accepiſtis, & radios qui ab illa producuntur. QVI EST caput omnis principatus & poteſtatis.] Hinc etiam manifeſtum eſt, eum illa non dixiſſe de eccleſia, ſed de ipſo Chriſto Domino, qui eſt noſtrum quidem caput, quod attinet ad humanitatem: Angelis autem & Archangelis præeſt ac imperat, quod attinet ad diuinam naturam. Hic enim poſuit caput pro eo quod eſt, Imperium, aut magiſtratus. Etiam quæ deinceps ſequuntur, oſtendunt, eum ſuperius eccleſiam non appellaſſe Chriſtum. IN quo & circũciſi eſtis circuncisione nó manu facta in expoliatione corporis carnis ſed in circunciſione Chriſti.] Quoniam enim ſeducti vitæ ex lege inſtitutionem erant amplexi, docet rurſus differentiam circunciſionis. Non eſt enim, inquit, carnalis, ſed ſpiritalis. Neque manu facta, ſed diuina, nec exiguæ corporis particulæ ablatio, ſed ab omni corruptione & interitu liberatio. Horum autem author eſt & cauſa, non lex, ſed Chriſtus Dominus, qui fuit legis ipſius legiſlator.

ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκὸς ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ, in exuendo corpus peccatorum carnis in circunciſione Chriſti.

Hoc enim dixit,in quo & circuncisi eſtis, & rurſus, in circunciſione Chriſti. Exuuias autem corporis peccatorum carnis, ſalutaré baptiſmum appellauit. In illo enim exuimus ſordidam peccati tunicam. Futurorum autem typus eſt ſanctiſſimus baptiſmus. In futura autem vita, à corruptione & interitu alienum ac immortale corpus effectum, non poteſt amplius ſordes peccati ſuſcipere. Quòd autem illa dixit de baptiſmo, teſtantur etiam ea quæ conſequuntur. CONSEPVLTI ei in baptiſmo.] Quoniam autem vocauit mortis typum ſalutarem baptiſmum hoc enim dixit, Conſepulti, reſurrectionem etiam annunciat. IN quo & reſurrexiſtis.] Et quoniam mortalem adhuc habemus naturã, ſubiunxit. PER fidẽ operationis Dei: qui ſuſcitauit illũ à mortuis.] Credentes enim Dei potentiæ, expectamus reſurrectionem, pignus habentes Domini Chriſti reſurrectionem. ET vos cum mortui eſſetis in delictis, & præputio carnis veſtræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta.] Peccatum nos omnes interemit. Ipſum enim mortis in nos tulit ſententiam. Sed vniuerſorum Deus reddidit nos participes vitæ Chriſti Domini: & nobis peccatorum dedit remiſſionem. Carnis autem præputiũ appellauit vitium, docens corporis quidem præputium nihil damni afferre iis qui id habent: ſed animæ præputium afferre exitium, & animæ & corpori. Ex eo autem oſtendit, circuncisionem corporis nihil iuuare eos qui circunciduntur, vitii autem & improbitatis ablationem veram ſalutem procurare. DELENS quod aduerſum nos erat chirographum decreti: & ipſum tulit de medio affigens illud cruci.] Chirographum quidam dixerunt eſſe legem. Poſt eius enim execrationem, dixit, inquit, populus. Quæcunque dixit Dominus Deus noſter, faciemus, & audiemus. Sed id erat Iudæorum chirographum, non omnium hominum. Exiſtimo ergo etiam corpus noſtrum appellari chirographum. Per id enim omnes ſceleratas & nefarias actiones ſuſcipimus: per oculos quidem, laſciuè &

συνηγέρθητε, conſurrexiſtis.

τοῖς δόγμασι, decretis.

Exo.24.

impudicè aſpicientes:per linguam autem,ea quæ nõ decet loquentes: per aures, pernicioſam doctrinam ſuſcipientes:manibus autem,furtum,vim & in aliena inuaſionem, & cædem admittentes. Deus ergo ſermo,noſtra ſuſcepta natura,eam ab omni peccato liberã cuſtodiit:& deleuit quæ male à nobis facta ſunt ſcripta debitorum. Cùm autem cõceſsiſſet vt ea cruci affigeretur,exoluit omnium noſtrum debitum, & cum legem quidem impleſſet,effecit vt ea ceſſaret,vt quæ olim ſolis Iudæis fuiſſet vtilis,nobis autem nullo modo conueniret:dedit autem decreta Euangelica,in eorum obſeruatione nobis ſalutem pollicitus.

ἀπεκδυσάμενος, cum exſpoliaſſet.

ET expolians principatus & poteſtates,traduxit cõfidenter palam,triumphãs illos in ſemetipſo.] Quia enim per affectiones & perturbationes corporis habebant in nos poteſtatem Dæmones:ipſe autem corpore circundatus fuit peccato potentior:aduerſariorum potentiam euertit: & effecit vt omnibus hominibus nota eſſet eorum imbecillitas, per ſuum corpus nobis omnibus aduerſus eos victoriam largitus.

ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, liberè oſtentauit.

θριαμβεύσας αὐτοὺς, de illis triumphũ agens.

NEMO ergo vos iudicet in cibo,aut in potu, aut in parte diei feſti,aut neomeniæ,aut ſabbatorum, quæ ſunt vmbra futurorum.] Cum ergo legem ceſſaſſe didiceritis,nequaquam ſeducamini ab iis qui legales traditiones conantur in vobis ſeminare. Rectè quoque adiecit illud,in parte feſti. Neque enim poterãt ea implere. Quomodo enim fieri poterat, vt ter in anno in Iudæam è Phrygia excurrerent,vt Hieroſolymis feſta ex more peragerent,& maximè cum Pentecoſte ſit vicina Paſchati. Eſt enim iter plus quàm quinquaginta dierum. Vmbram autem futurorum vocauit legem, docens ab illa eſſe præfiguratam noui teſtamenti gratiam.Hoc autem etiam ſubiunxit. CORPVS autem Chriſti.] Hoc eſt,Euangelica vitæ inſtitutio,obtinet locum corporis. Lex vero vmbræ. Vmbra autem præcedit corpus oriente luce,vt ſit vmbra quidem lex:corpus verò gratia:lux autem Chriſtus Dominus. NEMO vos ſeducat.] Græce eſt καταβραβευέτω, Græci autem appellant βραβευτὰς,

καταβραβευέτω, præmio fraudet.

iudices eorum qui decertãt in certaminibus. Ii enim iis qui vincunt ſuadent ſententia victoriam καταβραβεύειν autem eſt βραβευτοῦ, hoc eſt iudicis certatorum malè fungi officio,& quæ victoribus debentur præmia iniuſtè tribuere. Quoniam ergo qui legis obſeruationes admiſcebant Euãgelio,ab iis quæ ſunt præſtantiora eos traducebant ad deteriora, iure dixit, Nemo vos fraudet præmio. Deinde docet apertius damnum quod allatum eſt. VOLENS in humilitate & religione Angelorum,quæ non vidit ambulans fruſtra inflatus ſenſu carnis ſuæ.] Qui legem defendebant, eos etiam ad Angelos colendos inducebãt, dicentes fuiſſe legem per eos datam. Manſit autem diu hoc vitium in Phrygia & Piſidia. Quocirca ſynodus quoque quæ cõuenit Laodiceæ,quæ eſt Phrygiæ metropolis, lege prohibuit ne precarentur Angelos. Et in hodiernum vſque diem, licet videre apud illos & eorum finitimos oratoria ſancti Michaëlis. Illi ergo hoc conſulebant vtique humilitate vtẽtes,dicentes vniuerſorum Deum nec cerni,nec comprehẽdi,nec ad eum poſſe perueniri: & oportere per Angelos diuinam ſibi beneuolentiam conciliare. Hoc autem dixit,in humilitate & cultu Angelorum. Illud autem, Inflatus, non eſt cõtrarium humilitati. Eam enim præ ſe ferebant:ſed re vera inſolentiæ vitio laborabant. Hoc autem,In iis quæ non vidit incedens,pro eo quod eſt,propriis rationibus & cogitatis vtens. Hoc enim ſubiunxit. Temere inflatus à mente carnis ſuæ. ET non tenens caput,ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones ſubminiſtratum & conſtructum creſcit in augmentum Dei.] Rurſus caput Chriſtum Dominum nominauit:Corpus autem cœtum eccleſiæ. Poſuit autem totũ hũc locum metaphoricè. Quemadmodum enim in corpore cerebrum eſt radix neruorum:per neruos autẽ ſenſus habet corpus: ita etiam à Chriſto Domino, & doctrinæ fontes, & ſalutis materiam accipit corpus eccleſiæ. Quod autem ſunt in corpore ligamenta,hoc ſunt Apoſtoli,Prophetæ,& Doctores in con

θρησκεία, cultu.

ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, in ijs quæ nõ vidit incedens.

ὑπὸ τοῦ νοὸς, à mente.

διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων, per commiſſuras & ligamenta.

Σύστημα.

uentu eccleſiæ: Porrò autem alia etiam probat ratione obſeruationem legis eis non conuenire. SI MORTVI eſtis Chriſto ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo decernitis? Ne tetigeris: neque guſtaueris: neque contrac̃taueris, quæ ſunt omnia in interitu ipſo vſu, ſecundum præcepta & traditiones hominum.] In baptiſmo Chriſto conſepulti eſtis: legi mortui effec̃ti eſtis. Quomodo ergo eos toleratis qui hæc docent, & exiſtimatis hos quidem cibos eſſe legitimos: illos verò lege prohiberi? & non conſideratis nihil eorum eſſe firmum ac ſtabile. Omnia enim mutantur in fimum. Præcepta autem & doctrinas hominum vocat non legem, ſed eorum doc̃trinam intempeſtiuam. QVAE ſunt rationem quidem habentia ſapientiæ, in ſuperſtitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad ſaturitatem carnis.] Eos oſtendit in ſe continere ſpeciem non veritatem, hoc enim innuit ἐθελοθρησκεία id eſt uoluntarius cultus ac ſuperſtitio. Pro eo quod eſt, proprium decretum introducunt, non legis ſcopum ac inſtitutum ſequuntur, & verbis ſpecioſis decipiunt, dum humilitatem vocant legis obſeruationem, dicentes non oportere tranſgredi quod à Deo datum eſt, & non parci corpori dicunt, quòd non audac̃ter & liberè vtantur omnibus. Hoc autem eſt aperta ſeruitus, & dati honoris ablatio. Oportet enim ſua ſponte abſtinere, non tanquam ab abhominãdis, ſed tanquam à ſuauiſsimis.

εἰ οὖν, ſi ergo. adhuc, non eſt in Græco.

εἰς φθορὰν ad corruptioné & interitũ.

ἐθελοθρησκεία.

καὶ ἀφειδία σώματος, & in eo quod non parcatur corpori.

CAPVT III.

IGITVR ſi conſurrexiſtis cum Chriſto, quæ ſurſum ſunt quærite: vbi Chriſtus eſt in dextera Dei ſedens. Quæ ſurſum ſunt ſapite, non quæ ſuper terram.] Fuiſtis reſurrec̃tionis cum Chriſto participes. Is eſt autem omnium ſupremus in cœleſtibus ſedens cum Patre. Supernam ergo vitæ inſtitutionem ac formam imitamini. MORTVI enim eſtis: & vita veſtra eſt abſcondita cum Chriſto in Deo. Cùm autem Chriſtus apparuerit vita veſtra, tunc & vos ap-

φρονεῖτε.

φανερωθῇ, manifeſtatus fuerit.

parebitis cum ipſo in gloria.] Præſenti vitæ mortui φανερωθήσεσθε, manifeſtabimini.
effecti eſtis. Cum Chriſto enim conſepulti eſtis in baptiſmate, accepiſtis autem ſpem reſurrectionis. Hoc enim dicit, vita veſtra abſcõſa eſt cum Chriſto Deo. Cùm enim ille reſurrexerit, omnes reſurreximus: ſed nondum videmus rerum euentum. In ipſo autem abſconſum eſt noſtræ reſurrectionis myſterium. Quãdo ergo ille ſecundo apparuerit, tunc aſſequemur reſurrectionem, & vita immortali fruemur. Admodũ autem appoſitè dictum eſt de Chriſto illud, Manifeſtatus fuerit. Neque enim à vobis cernitur: & ab infidelibus omnino ignoratur. Hoc etiam in nobis poſuit, Manifeſtabimini, inquit, in gloria. In ſpe enim habemus bonorum promiſsiones, tunc autem manifeſta erunt ea quæ nunc ignorantur. Quoniam autem legis obſeruationes eiecit, ne exiſtimarent ſibi datam eſſe liberam peccandi poteſtatem, de eo etiã neceſſario ſapienter ea quæ par eſt præcipit. MORTIFICATE ergo membra veſtra quæ ſunt ſuper terram: fornicationem, immunditiam, libidinem, cõcupiſcentiam malam, & auaritiam, quæ eſt ſimulachrorum ſeruitus.] Appellauit ea mẽbra corporis, quoniam ea per id fiunt, & ideo diſtinctione viſus, & non dixit ſolum mẽbra veſtra, ſed adiecit, Quæ ſunt ſuper terram, hoc eſt, mentis inclinationem ad ea quæ ſunt deteriora. Pro eo quod eſt, corpus amplius peccatum non exerceat. Auaritiam autem vocauit cultum ſimulachrorum, quoniam ſeruator Mammonam Dominum appellauit, docens quod qui ſeruit vitio auaritiæ, tanquam Deum colit diuitias. PROPTER quæ venit ira Dei ſuper filios incredulitatis.] Supplicii quoque minas adiecit neceſſario. IN quibus ambulaſtis aliquãdo, cum viueretis in illis.] Ita etiam dixit ſcribens ad Corinthios. Et hæc quidem eratis, ſed abluti eſtis: ſed ſanctificati eſtis: ſed iuſtificati eſtis, & quæ ſequuntur. NVNC autem deponite & vos omnia.] Deinde oſtendit quæ nã ea ſint. IRAM, indignationem, malitiam, blaſphemiam, turpem ſermonem de ore veſtro, nolite mentiri

Margin: libidinem, πάθος. — εἰδωλολατρείαν, ſimulachrorum cultum. — διορισμοῦ. — ἀπειθείας, inobedientiæ. — 2. Cor. 6. — βλασφημίαν, maledictũ, conuicium.

ri inuicem.] Cùm ſic docuit quænam vocauerit mẽbra corporis, ipſum quoque corpus oſtendit, non ipſa membra. EXPOLIANTES vos veterem hominem cum actibus ſuis.] Veterem hominem appellauit priorem vitæ inſtitutionem. In quibus, inquit, & vos ambulaſtis aliquando, cum viueretis in ipſis. Eum autem in baptiſmo exuiſtis. ET induentes nouum hominem qui renouatur in agnitionem ſecundum imaginem eius qui creauit illum.] Nos enim ab initio fabricatus eſt vniuerſorum Deus, & diuinæ imaginis characteres, quos corrupit peccatum, in nobis perfectius expreſsit. Hoc etiam dixit in epiſtola ad Romanos. Quos præſciuit, inquit, & præfiniit eſſe conformes imagini filii ſui. Et in epiſtola ad Philippenſes. Qui transfigurauit corpus humilitatis noſtræ, vt ſit ipſum conforme corpori gloriæ ſuæ. VBI non eſt gentilis & Iudæus, circuncisio & præputiũ, barbarus & Scytha, ſeruus & liber: ſed omnia & in omnibus Chriſtus.] A typo ad archetypum, id eſt à figura ad exemplar conuertit ſermonem. De ſanctiſſimo enim baptiſmo diſſerens, nos vitæ futurę docet formam. Illa enim nullam habet talem differentiam, ſed cum ceſſarit peccatum, voluntas diuina in omnibus perficitur. Hoc enim dixit, omnia & in omnibus Chriſtus. Ita etiam dixit ad Corinthios. Vt ſit Deus omnia in omnibus. In illa ergo vita nouum hominẽ perfecte induimus. In illa enim ab interitu & corruptione liberamur, incorruptionem autem induimus. In baptiſmo autem illius vitæ figuram implemus. INDVITE vos ergo, ſicut electi Dei, ſancti & dilecti, viſcera miſericordiæ, benignitatem, humilitatem, modeſtiam, patientiam, ſupportantes vos inuicem, & donantes vobiſmetipſis ſi quis aduerſus aliquem habet querelam.] Deinde exemplo confirmat ſuaſionem. SICVT & Dominus donauit vobis: ita & vos.] Reſpicite ad Domini benignitatem, quot vobis peccata condonarit. Imitemini ergo Dominum, & condonet vnuſquiſque quæ frater in ipſum peccauit. SVPER hęc omnia autẽ habete charitatẽ,

ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, cùm exuiſtis veterem hominem.

Rom. 8.

Philip. 3.

ἰουδαῖος καὶ ἕλλην, *Iudæos & Græcos.*

1. Cor. 15.

οἰκτιρμῶν, *miſerationum.*

πραότητα, *manſuetudinem.*

μακροθυμίαν *lenitatem.*

ἀνεχόμενοι, *tolerantes.*

ὁ χριστὸς, *Chriſtus.*

Habete, nõ eſt in Græco.

quod eſt vinculum perfectionis.] Ea enim aliorum mandatorum eſt & cuſtos & adiutrix, & quemadmodum trabes ædificia continent: ita ea perfectionem conciliat, & coniungit ac committit membra corporis. ET PAX CHRISTI exultet in cordibus veſtris, in quam & vocati eſtis in vno corpore.] DEVS qui vos vocauit, ex vobis omnibus vnum corpus conſtituit, ne id ergo diuidatis. Sed & ſi quis ab aliquo moleſtiam aliquá acceperit, habeat in corde pacem, Agonothetæ officio fungentem, & regentem, & DEO gratam concordiam procurantem. ET grati eſtote.] Rebus ipſis Domino gratias agite. VERBVM CHRISTI habitet in vobis abúdanter, in omni ſapientia docentes, & commonentes voſmetipſos, pſalmis, hymnis, & canticis ſpiritualibus, in gratia cantantes in cordibus veſtris DEO.] Aſſiduam diuinorum eloquiorum meditationem præcipit quoque lex vetus. Meditaberis enim inquit, in ipſis, ſedens, & ſurgens, & cubans, & in via ingrediẽs. Hoc etiam præcipit diuínus Apoſtolus, vt nos Domini doctrinam in anima ſemper circunferamus, & ipſum laudemus, & canticis ſpiritualibus linguá ſanctificemus. Illud auté, in cordibus, pro eo quod eſt, Non ore tantum. OMNE quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini IESV CHRISTI facite: gratias agentes DEO & patri per ipſum.] Quoniam enim illi Angelos iubebant adorare, ipſe contrarium præcipit, vt & dicta & facta exornent recordatione CHRISTI Domini, & DEO, inquit & patri gratiarum actionem emittite per ipſum, non per Angelos. Hanc etiam legem ſequens Laodicena ſynodus, & volens veteri illi morbo mederi, lege cauit ne precarentur Angelos, & ne relinquerent Dominum noſtrum IESVM CHRISTVM. Ab hoc deinceps loco per ſpecies adhortationes adhibet. MVLIERES ſubditæ eſtote viris, ſicut oportet in Domino.] Quoniam vſu veniebat vt piæ mulieres viris impiis matrimonio iunctæ eſſent, neceſſario diſtinctionem adhibuit. In Domino

τοῦ θεοῦ, Dei.

βραβευέτω, tanquam iudex præmiorum præſideat, & adminiſtret.

λόγος, ſermo.

τῷ κυρίῳ, Domino.

Deut. 6.

ἐν λόγῳ ἢ ἔργῳ, in ſermone aut in facto.

Chriſti, non eſt in Græco

ἀνῆκε, conuenit.

διαστολήν.

enim dixit.Pro eo quod eſt.Vt pręcipit lex Domini. VIRI diligite vxores,& nolite amari eſſe ad illas.] Mulieribus ſubmiſsionem, viris charitatem conſtituit,vt ſe in eas tanquam in propria membra placidè & manſuetè ſe gerant præcipiens. FILII obedite parentibus per omnia,hoc enim beneplacitum eſt in Domino.] Hoc enim etiam legem ferens præcepit Dominus. PATRES nolite ad indignationem prouocare filios veſtros,vt non puſillo animo fiát.] Vos etiam conuenit filios nequaquam triſtitia afficere,ſed in eos id quod par eſt officiũ præſtare. SERVI obedite per omnia dominis carnalibus.] Oſtendit animam eſſe liberam: ſolum autem corpus ſeruire. NON ad oculum ſeruiẽtes,quaſi hominibus placentes,ſed in ſimplicitate cordis timentes DEVM.] Cum ea qua par eſt beneuolentia dominos obſeruate,ab omni improbitate & malignitate liberi. Et interpretans illud, Non ad oculum ſeruientes,ſubiunxit. QVODCVNQVE facitis ex animo operamini.] Et volens eos promptiores & alacriores reddere,adiecit. SICVT Domino,& non hominibus.] Pro eo enim merces eſt vobis repoſita. Idque declarant ea quæ conſequuntur. SCIENTES quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis veſtræ, Domino CHRISTO ſeruite.] Magna eſt conſolatio, quòd qui ſeruiunt,ſciunt ſe non hominibus ſeruire, ſed Domino. Et quoniam accidit iniuſtos eſſe dominos,neceſſario adiecit. QVI enim iniuriam facit,recipiet id quod iniquè geſſit,& non eſt perſonarum acceptio apud DEVM.] Quocirca, inquit,etiamſi à dominis non aſſequamini iuſtas retributiones:eſt iuſtus Iudex, qui non nouit differentiam ſerui & domini, ſed iuſtam fert ſententiam.

ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν, vt nõ ſint ignauo & languente animo.

καὶ πᾶν, & quodcunq.

ἐν κυρίῳ, in Domino.

τῷ γὰρ κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε, Domino enim Chriſto ſeruitis.

ὁ δὲ ἀδικῶν, qui autẽ iniuriã facit.

CAP. IIII.

DOMINI quod iuſtum eſt & æquum ſeruis præſtate, ſcientes quòd & vos Dominum habetis in cœlo.] Aequalitatem, non appellauit honoris æqualitatem,ſed curam conuenientem,quam oportet dominos gerere ſeruorum. ORATIONI in-

ἰσότητα, æqualitatẽ.

ἐν οὐρανοῖς, in cœlis.

ſtate, vigilantes in ea gratiarum actione.] Oportet enim pro iis quæ data ſunt prius gratias agere, & tũc ſupplicationem offerre. ORANTES ſimul & pro nobis, vt DEVS aperiat nobis oſtium ſermonis ad loquendum myſterium CHRISTI.] Oſtendit ſo litam humilitatem. Nos etiam docet, ne nobis ipſis fidamus: ſed à nobis inuicem auxilium petamus. PROPTER quod etiam vinctus ſum, vt manifeſtẽ illud, ita vt oportet me loqui.] Oſtendit cauſam ſuo rum vinculorum. Hæc enim, inquit, faciunt prædicationem manifeſtiorem. Ita etiam dicit ad Philippenſes. Vt vincula mea fierẽt manifeſta etiam in prętorio, & reliquis omnibus. IN ſapientia ambulate ad eos qui foris ſunt.] Hoc eſt, eos qui nondum cre diderunt nullam, inquit, damni occaſionem eis date. Pro ipſorum ſalute omnia molimini. TEMPVS re dimentes.] Non eſt veſtrum præſens ſæculum, eo ergo vtimini vt oportet, & ipſum veſtrum facite per bonas actiones id ementes. SERMO veſter ſemper in gratia ſale ſit conditus.] Ornemini ſpiritali pru dentia. Ita etiam Dominus Apoſtolis iuſsit habere ſales: & ipſos vocauit ſalem. Docet etiam quomodo. VT ſciatis quomodo oporteat vos vnicuique reſpõ dere.] Aliter enim infideli, aliter fideli: & aliter per fecto, & aliter imperfecto: & aliter infirmo, aliter ſano ac valenti doctrina tradenda eſt. QVAE circa me ſunt omnia vobis nota faciet Tychicus, chariſſimus frater, & fidelis miniſter, & conſeruus in Domino: quem miſi ad vos ad hoc ipſum, vt cognoſcat quæ circa vos ſunt, & conſoletur corda veſtra cum Oneſimo chariſsimo & fideli fratre qui ex vobis eſt, qui omnia quæ hic aguntur nota facient vobis.] Oneſimus erat famulus Philemonis. Eum cũ in carcere inſtituiſſet diuinus Apoſtolus, miſit ad Dominum. Scribens enim ad eum dixit, ſe voluiſſe quidem eum retinere: ſed præter illius ſententiam hoc noluiſſe facere. Eum miſit Philemon, vt eſt veriſimile: ſed diuinus Apoſtolus eum remiſit cum Tychico, vt qui deinceps fuerit adminiſter prædicationis. Hinc etiã

τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ, in oratione perſeuerantes: in ea vigilantes in gratiarũ actione.

Philip. 1.

In ſapientia ambulate. Pro eo quod eſt. Sapienter vos gerite. Heb. καιρὸν, occaſionem.

Matth. 9. Mar. 9. Luc. 14.

τὰ κατ' ἐμὲ, ea quæ ad me ſpectãt.

ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, vt cognoſcatis quo modo ſe habeãt res meæ.

κατασχεῖν, retinere.

poteſt eius cognoſci ſapientia. Eos.n. de rebus quæ ad ipſum pertinebant certiores facere, fecit vtriuſq. commune. Omnia, inquit, vobis nota facient quę hic aguntur. Conſolari autem tribuit ſoli Tychico. Vt cognoſcat, inquit, quæ de nobis ſunt, & conſoletur corda veſtra. Quia enim ſciebant ſeruum fuiſſe Oneſimum, & veriſimile erat eſſe ægrè laturos aliquos, quòd qui nuper fuerat ſeruus, repête factus eſſet idoneus ad conſolandam, & docendã eccleſiam, dixit ſe ſolum Tychicum ad hoc miſiſſe. De rebus autẽ ſuis eos certiores facere, vtriſq. ſimul coniunxit, ea ratione & hunc honorans, & illis moleſtiam non afferẽs.

SALutat vos Ariſtarchus concaptiuus meus.] Erat
Act.19. Theſſalonicenſis, vt docet beatus Lucas, vnà autem cum eo profectus eſt in Iudæam. Hinc autem eum Romam ſecutus eſt. Concaptiuum autem vocauit, vt qui fuerit perpeſsionum ſocius. ET Marcus conſobrinus Barnabæ. De quo accepiſtis mandata. Si venerit ad vos, ſuſcipite illum.] Hoc quoq. arguit cũ ſcripſiſſe epiſtolam, poſtquã illos vidiſſet. Poſtquã.n. ſibi cum beato Barnaba de Marco fuiſſet contentio, Phrygiæ & Galatiæ doctrinam tradidit. Eſt ergo veriſimile tunc de eis data fuiſſe mandata. Iubet ergo vt ſi acceſſerit, ei eum honorem habeant qui Doctori debetur. ET Ieſus qui dicitur iuſtus, qui ſunt ex circũciſione. Hi ſoli ſunt adiutores mei in regno Dei: qui mihi fuerunt ſolatio.] Maximũ encomiũ, Apoſtolo id quod ei fuit gratũ conciliaſſe. SALutat vos Epaphras, qui ex vobis eſt, ſeruus Ieſu Chriſti.] Ciuis eorũ erat Epaphras, vt iã antè diximus. SEMper ſolicitus pro vobis in orationibus, vt ſtetis perfecti & pleni in omni voluntate Dei.] Neceſſario oſtendit eius in ipſos beneuolentiam: vt eius doctrinæ mẽtem lubentius adhibeant. TESTimonium.n. illi perhibeo, quòd habet multum laborẽ pro vobis, & pro iis qui ſunt Laodiceæ, & qui Hierapoli.] Hæ ciuitates ſunt ſibi inuicẽ propinquæ, & ſunt omnes Phrygiæ. SALutat vos Lucas medicus chariſsimus, & Demas.] Hic etiã diuinũ ſcripſit Euangeliũ, & hiſtoriã

Actuum. Et hinc manifeſtum eſt quod omnium epiſtolarum vltima ſcripta eſt quæ eſt ad Timotheũ ſecunda. Dicit.n.de Dema. Demas me reliquit diligẽs hoc ſæculum. *2.Tim.4.* SALutate fratres qui ſunt Laodiceæ, & Nympham,& quæ in domo eſt eius eccleſiam.] Is,vt eſt veriſimile,fuit ex fidelibus qui erant Laodiceæ,qui etiã domum ſuam fecit eccleſiam, eam pietate ac religione exornans. ET cum lecta fuerit apud vos epiſtola hæc,facite vt & in Laodicenſium eccleſia legatur,& ea quæ Laodicenſium eſt, vt vobis legatur.] *ἐκ λαοδικείας ex Laodicea* Quidam exiſtimarunt ipſum etiam ſcripſiſſe ad Laodicenſes. Itaq.fictam etiam epiſtolam proferunt. Diuinus autẽ Apoſt. nõ dixit eam quæ eſt ad Laodicenſes: ſed eã quæ eſt ex Laodicea. Illi.n.de aliquibus rebus ad eum ſcripſerant. Veriſimile eſt autẽ eos vel ea accuſaſſe quæ fiebant Coloſsis, vel eodem morbo cum eis laboraſſe. Et ideo dixit hanc quoq. epiſtolam eis eſſe legendam. ET dicite Archippo. Vide miniſteriũ quod accepiſti in Domino, vt illud impleas.] Nonnulli dicunt eum fuiſſe doctorẽ Laodiceæ. Sed epiſtola ad Philemonem docet eum habitaſſe Coloſsis: eum.n. coniungit cum Philemone. SALutatio mea manu Pauli.] Eam adiecit, docens ſe liberè & audacter iubere ne legẽ ſeruent. MEMOres eſtote vinculorum meorũ.] Pro eo quod eſt,me imitemini, & quæ moleſta euenerint ferte fortiter. GRATIAS Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. Amen.] *Domini noſtri Ieſu Chriſti,non eſt in Græco Theod.* Eorum quoq.vinculorum nos ſemper meminiſſe oportet,& quæ ex memoria prouenit vtilitatem percipere:& orare vt non intremus in tentationem. Sinautem hoc acciderit: amare diuinam œconomiam,& ſuã animi magnitudinẽ oſtendere,& diuinæ gratiæ auxiliũ inuocare. Ita.n. fieri poterit vt & concertemus,& vincamus,& quæ à Chriſto promiſſa & renuntiata ſunt aſſequamur. Cum quo patri cũ ſanctiſsimo ſpiritu conuenit gloria & magnificẽtia, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Epiſtola ad Colaſſenſes Romæ ſcripta eſt per Tychicum & Oneſimum.

ARGVMENTVM EPISTOLAE PRIMAE AD THESSALONICENSES.

Theſſalonica in Macedonia quidem primas obtinet; ſalutarem autem prædicationem libenter & alacriter ſuſcepit. Diuinus autem Apoſtolus hic quoque iecit fundamenta pietatis, Iudæis quidem contradicentibus & apertè repugnantibus, ſed fruſtra laborantibus, fluctus enim ac tempeſtates ſuperabat Euangelium. Cum eorum inſidias declinaſſet beatus Paulus, à Theſſalonica uenit Berrhœam, à Berrhœa nauigauit Athenas. Cùm autem eorũ qui crediderant perpetuò curam gereret, beatiſsimũ Timotheum Athenis miſit Theſſalonicam, ut eos fulciret & confirmaret, et omnibus aduerſariorum machinationibus eos potentiores efficeret. Is reuerſus laudauit quidem eorum fidem inexpugnabilem: dixit autem eos opus habere aliqua exhortationis doctrina de quibuſdam quæſtionibus quæ apud eos mouebantur. Scripſit ergo epiſtolam, primum quidem laudans eorum fidei firmitatem: deinde adhortans, ut mortuorum reſurrectionem expectarent: de Domini autem aduentu ne nimis curioſè inquirerent. Porrò autem eis quoque exhibuit moralis doctrinæ adhortationem. Accuratius autem & perfectius hæc docebit ſingulorum interpretatio.

INTER-

INTERPRETATIO EPISTOLAE PRIMAE AD THESSALONICENSES.

PAVLVS & Siluanus & Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in Deo Patre noſtro,& Domino Ieſu Chriſto,gratia vobis & pax.] Exiſtimo Siluanum vocari Silam. Is enim & Philippis & Theſſalonicæ & Berrhœæ cum eo erat verſatus, eóque relicto cum beatiſsimo Timotheo, profectus erat Athenas. Eos, dum Athenis ageret,expectabat. Ii quoque vnà cũ eo erant cùm prædicaret Corinthiis. GRATIAS AGIMVS Deo ſemper pro omnibus vobis,memoriam veſtri facientes in orationibus noſtris.] Docemur primum gratias agere pro bonis quæ nobis obtigerunt: deinde ita petere ea quæ deſunt. Inueniri enim poteſt diuinus Apoſtolus hæc ſemper facere. Porrò autem docet etiam quibuſnam de rebus laudat Deum vniuerſorum. SINE INTERMISSIONE memores operis fidei veſtræ & laboris & charitatis & ſuſtinẽtiæ ſpei Domini noſtri Ieſu Chriſti,ante Deum & Patrem noſtrum.] Opus fidei firmitas & conſtantia in periculis.Non ſolum.n. in pace & tranquillitate pacem oportet oſtendere, ſed ea etiam retinenda eſt in fluctu & tempeſtate.Ita etiam charitas non ſolum habet in fruendo voluptatem, ſed etiam maximum laborem. Sunt enim ferenda fratris delicta, ſiue inuideat,ſiue iraſcatur, ſiue inſoleſcat & efferatur , & ingrati animi vitio laboret. ea de cauſa coniunxit labori charitatem. Spei autem coniunxit tolerantiam. Spem autem nobis dedit Chriſtus Dominus reſurrectionem mortuorum,vitæ immortalis, regni cœlorum. Toleranter autem ſuſtinere conuenit eum qui hanc pacem accepit, & forti ac generoſo animo ferre moleſtias & difficultates quæ accidunt. Horum autem eſt inſpector Deus vniuerſorum. Hoc enim ſignificat illud.Ante Deum

Noſtro, non eſt in Græco. poſt pax, ſequitur in Græco. ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, *à Deo Patre & Domino noſtro Ieſu Chriſto.*

τοῦ ἔργου τῆς πίστεως καὶ κόπου τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ὑπομονῆς, *operis fidei, & laboris charitatis, & tolerantiæ.*

& Patrem noſtrum. SCIENTES fratres dilecti, à Deo electionem veſtram: quòd Euangelium noſtrũ non fuit ad vos in ſermone tantum, ſed etiam in virtute, & in ſpiritu ſancto, & in plenitudine multa, ſicut ſcitis quales fuerimus in vobis propter vos.] Vos eſtis teſtes potentiæ Euangelii. Non ſolum.n. orationem ad docendum aptam ad vos attulimus, ſed eorum etiam quæ diximus veritatem per miracula oſtendimus. Vos etiam impertiimus gratia cuius eramus participes. Hoc enim dixit, in ſpiritu ſancto, vobis autem perſuaſit etiam periculorum magnitudo. quibus non ceſsimus, vtpote quod diuina eſſent quæ à nobis afferebantur. Illud enim, quales fuerimus in vobis propter vos, ſignificat pericula quæ pro eis adierunt, dum eis prædicationem ſalutarem afferrent. ET VOS imitatores noſtri facti eſtis & Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio ſpiritus ſancti.] Magnum quidem encomium Theſſalonicenſium, & quod imitati ſint Apoſtolos. longè autem omnium maximum quòd ipſius etiam Domini ſint perpeſsiones, imitati & in periculis, nec mœrore conficiantur, nec animũ abiiciant, ſed ſpirituali voluptate impleãtur. ITA vt facti ſitis forma omnibus credẽtibus in Macedonia & Achaia.] Eorum laudem amplificauit, dicens eos fuiſſe exemplaria pietatis, gentibus maximis & quæ propter ſapientiam habentur in admiratione. A VOBIS enim diffamatus eſt ſermo, non ſolum in Macedonia & in Achaia, ſed & in omni loco fides veſtra quæ eſt ad Deum, profecta eſt.] Et quid, inquit, dico Macedoniam & Achaiam: Vbique enim decantatur feruor veſtræ fidei. Illud autem. A vobis reſonuit ſermo Domini, dixit, non quòd prædicatio illinc cœperit, ſed quòd eorum ad res diuitias quæ vulgo iactabatur alacritas, multos ad pietatem magno ſtudio ſequendam commouerit. ITA VT nõ ſit nobis neceſſe quidquam loqui. Ipſi enim de nobis annuntiant, qualem introitum habuerimus ad vos.] Præuenit nos fama, & ab aliis audiuus quæ

πληροφορίᾳ, *certitudine.*

θλίψει, *afflictione.*

ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους, *adeo vt fueritis exemplaria.*

ἐξήχηται, *resonuit.*

ἐξελήλυθεν, *egressa est, emanauit.*

volumus dicere, omnibus.n. euaſit manifeſtus, noſtræ doctrinæ qui in vobis fuit fructus. ET QVOMODO conuerſi eſtis ad Deum à ſimulacris ſeruire Deo viuo & vero.] Nos apertè docuit diuinus Apoſtolus, quomodo ſit intelligendum illud. Vt cognoſcant te ſolum verum Deum. Non enim cum filio comparans, ſed cum iis qui Dii non ſunt, eum qui eſt, viuum & verum appellauit. Et eum quidem nominauit viuentem, vtpote quòd illi non viuant. Verum autem, vtpote quod illi Dii falſo vocentur. ET EXPECTARE FILIVM eius de cœlis, quem ſuſcitauit ex mortuis, Ieſum, qui eripuit nos ab ira ventura.] Nos, inquit, ab idolorum errore liberatos, & ad ſuum dominium traductos, iuſsit expectare aduentum vnigeniti, qui nos intentatis ſupplicii minis efficiet ſuperiores. Sciendum autem eſt nec diuinam vnigeniti naturam eſſe à mortuis excitatam, eſt enim impatibilis, neque eſt alius filius Ieſus ab vnigenito, ſed idem quidem eſt, paſſus eſt autem vt homo, reſurrexit vt homo.

δουλεύειν, ad ſeruiendum.

Ioan. 17.

καὶ ἀναμένειν, & ad expectandum.

ῥυόμενον, qui liberat.

ἐρχομένης, quæ venit.

CAPVT. II.

NAM & ipſi ſcitis fratres introitum noſtrum ad vos, quod nō inanis fuit: ſed ante paſsi multa, & contumeliis affecti, ſicut ſcitis in Philippis, fiduciam habuimus in Deo noſtro liberè loqui ad vos Euangelium Dei in multa ſolicitudine.] Sufficit vel perpeſsionum teſtimonium ad oſtendendam veritatem prædicationis. Qui enim conantur decipere, ad pericula vſque perſonam ſuſtinent, ſed vbi ea viderint, ſeipſos aperiunt, & mendacium arguunt. Ea de cauſa diuinus Apoſtolus vincula & verbera quæ ſuſcepit Philippis, & dicendi libertatem qua poſtea vſus eſt in memoriam reuocauit, docens ſe poſt ea quæ ſibi moleſta euenerant, fuiſſe maiori alacritate & promptitudine repletum, quoniam laborum præuidebat emolumentum. EXHORTATIO ENIM NOSTRA non de errore, neque de immunditia, neque in dolo.] Exhortationem appellauit doctrinam. Quæ, inquit, afferi-

ἐπαρρησιασάμεθα, ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι, liberè fecimus in Deo noſtro vt loqueremur.

ἀγῶνι, certamine, cōtentione.

muſ, non ſunt ſimilia Poëtarum fabula, quæ plurimis quidem mendaciis, plurima autem laſciuia & impudicitia plenæ ſunt, ſed neque doli auxilio adiuti, vos captamus in perniciem. SED ſicuti probati ſumus à Deo, vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur, non quaſi hominibus placētes, ſed Deo qui probat corda noſtra.] Non ipſi à nobis electi doctores ſumus conſtituti: ſed à Deo creditum eſt nobis Euangelium. Quamobrem tanquam Deo teſte omnia dicimus & facimus. Scimus enim nullum noſtri animi motum eum latere. Illud autem, ſicut probati ſumus à Deo, pro eo quod eſt. Quoniam ei viſum eſt & probauit vt nobis crederet. NEQVE enim aliquando fuimus in ſermone adulationis, ſicut ſcitis, neq. in occaſione auaritiæ Deus teſtis eſt.] De adulatione quidem vocauit ipſos in teſtimoniū. Verba enim adulatorum aperta ſunt iis qui audiunt: Auaritiæ autem, non ipſos vtique, ſed eum qui eſt inſpector vniuerſorum. Sæpe enim latet homines eius quod ſit ſcopus & inſtitutum. Auaritiam autem vocauit, prædicare pro pecuniis parandis, aut re facienda. NEQVE quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis, cum poſſemus vobis oneri eſſe vt Chriſti Apoſtoli] Neque verò ſumus gloriæ humanæ amantes. Id interiecit. quæ autem ſubiunguntur, referuntur ad id quod ante dictum eſt. Neque ſub prætextu auaritiæ. hoc enim cō uenit. Cum poſſemus vobis oneri eſſe, vt Chriſti Apoſtoli. Præceptum quidem, inquit, nobis fuerat vt de Euangelio viueremus, ſed poteſtate vſi nō ſumus. Illud autem, oneri eſſe, dixit, referēs ad eos qui non lubenter præbent. SED facti ſumus paruuli in medio veſtri, tāquam ſi nutrix foueat filios ſuos ita deſiderantes vos cupide, volebamus tradere vobis non ſolum Euangelium Dei, ſed etiam animas noſtras, quoniam chariſsimi nobis facti eſtis.] Per ſimilitudinem oſtendit & manſuetudinem, & curam quam eorum gerebat. Aſsimilat enim ſeipſum matri quæ ſuorum filiorum curam gerit. Eandem enim vo

προφάσει πλεονεξίας, prætextu auaritiæ.

ἤπιοι, manſueti.

eat & nutricem & matrem. Quemadmodum, inquit, nutrix fouet ſuos filios, ei conſimiliter nos quoque deſideramus veſtras animas tradere doctrinæ ſpiritali, adeo nobis fuiſtis deſiderabiles. MEMORES enim eſtis fratres laboris noſtri, & fatigationis.] Docet enim quænam ea ſit. NOCTE & die operantes, ne quem veſtrum grauaremus, prædicauimus in vobis Euangelium Dei.] Oſtendit ingentem fuiſſe laborem, cum non ſolum dixerit laborem, & fatigationem: ſed etiam diebus tempus nocturnum cõiunxerit. VOS teſtes eſtis & Deus, quàm ſanctè & iuſtè & ſine querela, vobis qui credidiſtis affuimus.] Diſtinctio addita nobis oſtēdit quàm accuratus fuerit in ſcribenda epiſtola. Non enim dixit. A reprehenſione alieni ſumus omnibus, ſed vobis credentibus. Dei autem adiecit teſtimonium, quoniam ea ſola quæ videntur ſunt manifeſta hominibus. Deo autem ea etiam quæ latent homines. SICVT ſcitis qualiter vnumquenque veſtrum, ſicut pater filios ſuos, deprecantes vos & conſolantes teſtificati ſumus vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in regnum ſuum & gloriam] Rurſus aliam propoſuit ſimilitudinem & Patri ſeipſum comparauit, pluribus oſtēdens quam in eos habet beneuolentiā. Valde autem appoſitè tria poſuit, deprecantes, conſolantes, & teſtificantes. Non ſolum enim adhibenda eſt conſolatio iis qui ſunt animo triſti & anxio: ſed ſunt etiam terrendi ſocordes, admonendo eos malorum quorum minæ intētantur. Hæc autē, inquit, faciebam, vos adhortans vt vitam inſtitueretis pro dignitate Dei qui vos vocauit, & cœlorum regnum eſt pollicitus. IDEO & nos gratias agimus Deo ſine intermiſsione, quòd cum accepiſſetis à nobis verbum auditus Dei, accepiſtis illud non vt verbum hominum, ſed ſicut eſt, verè verbum Dei, qui operatur in vobis qui credidiſtis.] Quoniā teſtificatione metum incuſsit, laudibus conſolatus eſt. Non eſt enim vt ſermones, inquit, humanos, ſed vt diuinos, eos qui à nobis traditi ſunt, ſuſcepiſtis. Tales autem eos

[Margin: διωρισμένα] [Margin: πιστεύσασι, qui creditis.]

eſſe docuit ipſa quoq. rerũ experiẽtia. Ipſi.n. prophe ticã quoq. gratiã aſſecuti, & prophetabant, & linguis loquebantur, & admirabilia miracula faciebant. Nõ hæc autem ſolũ ſignificauit id quod ab eo dictũ eſt, ſed etiã pericula quæ illis ab aduerſariis creata ſunt. Hoc enim ſignificant ea quæ conſequuntur. VOS enim imitatores facti eſtis fratres eccleſiarum Dei, quæ ſunt in Iudæa in Chriſto Ieſu, quia eadem paſſi eſtis à contribulibus veſtris, ſicut & ipſi à Iudęis, qui & Dominum occiderunt Ieſum, & Prophetas, & nos perſecuti ſunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduerſantur.] Deinde oſtendit quomodo aduerſantur. PROHIBENTES nos gentibus loqui vt ſalui fiant, vt impleant peccata ſua ſemper. Peruenit enim ira Dei ſuper illos vſque in finem.] Sufficit exemplum ad conſolationem. Affert enim ſufficiens ſolatium, perpeſsionis ſimilitudo. Docet autem nos quod hic dicitur, quod in eorum facultates qui Theſſalonicæ crediderunt, inuaſerunt infideles, eoſque ſpoliarunt. Id ipſum etiam vſu uenit iis qui ſalutarem prædicationem in Iudæa acceperunt. Prædixit etiam futurum Iudæorum exitium. Peruenit enim ira Dei in illos vſque in finem. Reuocationem enim non amplius conſequentur. Ita etiam, inquit, beatus Dauid. Vt quid Deus repuliſti in finem? Illud autem: Omnibus hominibus aduerſantur, ita eſt intelligendum. Orbi quidem, inquit, terrarum iuſſus ſum afferre ſalutarem prædicationem. Hi autem nobis repugnant, ſunt ergo hoſtes omnium hominum. NOS autem fratres deſolati à vobis ad tempus horæ aſpectu, non corde, abundantius feſtinauimus faciem veſtram videre cum multo deſiderio.] Aſſimilauit ſeipſum matri nutrienti & foventi infantes, deinde Patri, qui ſuis filiis ex animo bene vult: nunc autem dicit ſe eos deſiderare non ſecus ac pupillus qui defleт immaturam orbitatem, & parentes requirit. Se autem dicit eos deſiderare licet paruo tempore fuerit ab eis ſeparatus. Pulchra eſt autem adiectio. Facie, & non corde. Pro eo quod eſt, ſum

ἰδίων συμφυλετῶν, propriis contribulibus.

καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, et proprios Prophetas.

ἔφθασεν δέ, peruenit autem.

Pſal. 73.

ὀρφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, orbati vobis.

ἐσπουδάσαμεν, ſtuduimus.

Senſili priuatus aſpectu:ſed eo qui cadit in intelligẽtiam fruor aſsiduè. QVONIAM VOLVIMVS venire ad vos,ego quidem Paulus ſemel & iterum: ſed impediuit nos ſatanas.] Noſtram animi promptitudinem retardarunt mutuæ tentationes, eas autem ſolet mouere communis hoſtis. Qua de cauſa dixit eum prohibuiſſe,ne veniret ad eos. QVAE EST enim noſtra ſpes, aut gaudium,aut corona gloriæ. Nonne vos autẽ Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum eſtis in aduentu eius? Vos enim eſtis gloria noſtra & gaudium.] Quoniam ſeipſum matri aſsimilauit quæ nutrit ſuos filios,eius quoque verba imitatur. Eæ enim infantulos & ſpem & gaudium, & quæ ſunt eiuſmodi,appellare conſueuerunt.

διό, quapropter.

καυχήσεως, gloriationis.

ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς an non & vos.

CAPVT. III.

PROPTER quod non ſuſtinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis ſolis, & miſimus Timotheum fratrem noſtrum,& miniſtrum Dei in Euangelio Chriſti,ad confirmandos vos & exhortandos pro fide veſtra, vt nemo moueatur in tribulationibus iſtis.] Quoniam prohibiti ſumus ad vos venire,miſimus Timotheum,qui eſt noſter frater,diuinum autem ei creditum eſt Euangelium. Miſimus autem ipſum,non vt aliam vobis afferret doctrinam,ſed vt vos in priori confirmaret, & hortaretur ad forti animo ferendas aduerſariorum inſidias, & ne labefactaremini,nec à priore ſententia dimoueremini. Notandum eſt autem eum miniſtrum Dei illum vocaſſe,cui creditum eſt Chriſti Euangelium, docens ſe non cognoſcere Filium minorem Patre. IPSI enim ſcitis quòd in hoc poſiti ſumus.] Nobis hæc Dominus prædixit ab initio, nihil ergo noui patimur,ſed ea quæ ipſe prædixit. ECCE mitto vos,tanquam oues,in medio luporum,& beati, qui perſecutionem patiuntur propter iuſtitiam, quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum, & plurima his ſimilia. NAM & cum apud vos eſſemus, prædicebamus vobis paſſuros nos tribulationes, ſicut & factum eſt, & vos ſcitis.] Iis quæ prædicta ſunt ea

διὸ μηκέτι στέγοντες εὐδοκήσαμεν, quade cauſa, cũ non ſuſtineremus amplius,viſum eſt.

καὶ συνεργὸν ἡμῶν,& adiutorem noſtrum.

Matth.10.

Matth.5.

quæ nobis euenerunt tulere teſtimonium. PROPTEREA & ego amplius non ſuſtinens miſi ad cognoſcendam fidem veſtram, ne forte tentauerit vos is qui tentat, & inanis fuerit labor veſter.] Ea de cauſa cum maximam ſolicitudinē amplius ferre nō poſſem, miſi ſcire deſiderans, num ex tentationibus aliquid damni vobis acceſſerit, & fruſtrati ſumus labore quem pro vobis ſuſcepimus. Poſtquam priorem curam ſic oſtendit, dicit etiam lætitiā quam cepit ex iis quæ à beato Timotheo illi nuntiata ſunt. NVNC autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem veſtram, & quòd memoriam noſtri habetis bonam ſemper, deſiderātes nos videre, ſicut & nos quoque vos, ideo conſolati ſumus fratres in vobis in omni neceſſitate & tribulatione noſtra per fidem veſtram.] Tria quæ ſunt amore proſequenda & magnifacienda poſuit, fidem, & charitatem, & doctoris memoriam. Significat autem fides quidem, pietatis & religionis conſtantiam. Charitas verò, quæ in actione cōſiſtit virtutem. Doctoris autem recordatio, & eius deſiderium, fert teſtimonium de amore doctrinæ. Hæc, inquit, effecerunt, vt bono animo eſſemus: & quæ nobis afferuntur afflictionū obliti ſimus: quas quidem propter fidem veſtram ſuſtinuimus, pro eo quod eſt. Quoniam vobis prædicamus. QVONIAM nūc viuimus, ſi vos ſtatis in Domino.] Veſtram enim confirmationem vitam noſtram ducimus. QVAM enim gratiarum actionem poſſumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum noſtrum, nocte & die abundantius orantes, vt videamus faciem veſtram, & cōpleamus ea quæ deſunt fidei veſtræ.] Vincit laudē quę à lingua decantatur lætitiæ magnitudo, non poſſumus. n. laudem afferre, quæ lætitiæ nobis à vobis allatæ reſpōdeat. Deum diu noctuque oramus, vt Dominus nobis præſtet vt vos rurſus videamus, & confirmemus, & quæ vobis conuenit doctrinam afferamus. Hoc. n. dicit. Et compleamus ea quæ deſunt fi-

ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς, ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου, *cùm autē nuper veniſſet Timotheus ad nos à vobis, & annūtiaſſet* παρεκλήθημεν, *conſolationem accepimus.*

ὑπερεκπερισσοῦ *abundantiſſimè.*

dei veſtræ, ideſt, vt impleamus ea quæ deficiunt. Hanc ipſam autem vtilitatem affert eis etiam per literas. Incipit autem à precatione. IPSE autē Deus & pater noſter & Dominus Ieſus Chriſtus dirigat viam noſtram ad vos.] Pro eo quod eſt, impleat noſtrum deſiderium, & tollat difficultates quæ in medio ſitæ ſunt. Iam verò hæc docent æqualitatem Patris & Filii. Non. n. poſuit præpoſitionem Per, ſed coniunctionem. Et docens Patrem & Filium eadem adminiſtrare, quemadmodum etiam eadem fabricantur. Quòd autem vna ſit adminiſtratio, teſtantur etiam ea quæ ſubiunguntur. Dei enim & Patris relicta perſona, meminit ſolius filii, & dicit. VOS autē Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatē veſtram in inuicem & in omnes, quemadmodum & nos in vobis ad confirmanda corda veſtra ſine querela, in ſanctitate ante Deum & Patrem noſtrum, in aduentu Domini noſtri Ieſu Chriſti, cum omnibus ſanctis eius.] Rectam charitatis operationem, legis totius implementum appellauit diuinus Apoſtolus. Eos ergo orat vt & numero creſcant, & charitate augeantur, hoc eſt, vt eam perfectam poſsideant, vt nihil ei deſit; & non ſolū ea inter ſe inuicem vtantur, ſed etiam in omnes fideles, qui ſunt vbique terrarum. Ita enim, inquit, nos quoque qui procul abſumus, de vobis affecti ſumus, volentes confirmare corda veſtra, vt vos & ab omni reprehenſione liberi & nunc videamini ab vniuerſorum Deo, & cum ſanctis omnibus obuiam eamus Domino.

περισσεῦσαι ὑμᾶς τῇ ἀγάπῃ, abundare vos faciat charitate. ἀμέμπτους, à reprehenſione remota.

CAPVT. IIII.

DE CAETERO ergo fratres, rogamus vos, & obſecramus in Domino Ieſu.] Hoc ſcopo & inſtituto vtentes, afferimus vobis exhortationem. Illud autem. De cætero, pro eo quod eſt, reliquum eſt, vt vobis noſtrā adhortationē afferamus. Quænam autem ea eſt. VT quemadmodum accepiſtis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare & Deo placere, vt magis abundetis.] Oſtendimus vobis quænam vita vniuerſorum Deo grata ſit, ſtu-

dium adhibete vt quæ ſunt vobis decreta cuſtodiatis. SCITIS enim quæ præcepta dederim vobis per Dominum Ieſum.] Et ſuperius dixit. In Domino Ieſu:& hic dicit. Per Dominū Ieſum, hoc agens vt per recordationē Domini, fide dignam reddat adhortationem. Hæc autē ſufficiunt ad conuincendam Arrii & Eunomii blaſphemiam. Si enim præpoſitio, Per, ſignificat adminiſtrum, eſt ergo adminiſter Pauli Dominus Ieſus. Per Dominum.n. Ieſum præcepta tradidit, & in Domino Ieſu adhibuit exhortationem. Sin autem ipſi quoque fugiunt hanc blaſphemiam, & fatentur Paulum eſſe ſeruum: Dominū autem eſſe Dominum, clarum eſt ergo diuinum Apoſtolum abſque diſcrimine eſſe vſum præpoſitionibus. Sed pergamus in iis exponendis quæ ſequuntur. HAEC eſt enim voluntas Dei ſanctificatio veſtra.] Deinde docet quam virtutem appellarit ſanctificationem. VT abſtineatis vos à fornicatione.] Multæ ſunt ſpecies libidinis & intēperantiæ. Quamobrē nō dixit: A fornicatiōe, ſed, ab omni fornicatione. VT SCIAT vnuſquiſque veſtrū vas ſuū poſſidere in ſanctificatione.] Nōnulli interpretati ſunt vas ſuū pro cōiuge. Ego autem exiſtimo eum ſic vocaſſe ſuum vniuſcuiuſq. corpus. Non fert.n. tantum legem iis qui matrimonio iuncti ſunt. NON IN paſſione deſiderii, ſicut gentes quæ ignorant Deū.] Liberamini, inquit, ab errore agnoſcite Deum qui eſt, ne ergo imitemini eos qui degunt in tenebris inſcitię, nec ſeruite vitio cupiditatis. Deinde legē reddit apertiorē. ET NE quis ſupergrediatur neq., circūueniat in negotio fratrē ſuū.] Quod eſt hic, Circūueniat, Græcè eſt, πλεονεκτεῖν, id eſt per auaritiā in aliena inuadere. Auaritiā autē & plura habendi cupiditatem hic vocauit adulterium. Quod enim ad ſe non pertinet attingit, qui alienum violat matrimonium, & quod ad alium pertinet cubili vim affert. Auxit autem criminationem, oſtendens eſſe fratrem qui iniuria afficitur. Supplicium autem oſtendit, aduerſus iniquitatem terrorē in aciem producens. QVONIAM vindex eſt Dominus de

ἐδώκαμεν, dedimus.

κύριον ἡμῶν, Dominū noſtrum.

πάσης πορνείας, ab omni fornicatione.

& honore, non eſt in Græco The.

τὸ μὴ ὑπερβαίνειν, καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, in non trāſgrediendo & per plura habendi cupiditatem fraudando in re fratrē ſuū.

his omnibus, ſicut prædiximus vobis, & teſtificati ſumus.] Etenim iam docuimus iuſtum eſſe iudicem Dominum vniuerſorum,& de iis qui iniuſtè ſe gerunt ſumere ſupplicium. Porrò autem oſtendit etiam iuſtum eſſe vt pœnas luant. NON ENIM vocauit nos Deus in immunditiam,ſed in ſanctificationem.] Diabolus, eorum qui non ſunt Dii decreta ac dogmata impleuit impudicitia, ac intemperantia,hortans homines vt ea via ingrederentur. Qui eſt autem verè Deus,illam quidem nos iubet declinare,temperantiæ autem viam perſequi. ITAQVE qui hæc ſpernit, non hominem ſpernit, ſed Deum qui etiam dedit ſpiritum ſanctum ſuum in nobis.] Ad ipſum itaque vniuerſorum Dominum redit improbitas. Ipſe enim dedit nobis gratiam ſanctiſsimi Spiritus.Poſtquam de continentia & moderatione doctrinam ſic perfecit,tranſit ad aliud genus exhortationis. DE charitate autem fraterna non habemus neceſſe ſcribere vobis.Ipſi enim vos à Deo didiciſtis,vt diligatis inuicem, etenim illud facitis in omnes fratres in Macedonia.] Fraternã charitatem hic vocauit liberalem pecuniæ erogationem,de qua dicit eos non habere opus exhortatione,à diuina.n. gratia eis conceſſum eſſe,vt in ea ſe rectè gererent. ROGAMVS autem vos fratres vt abundetis magis, & detis operam vt quieti ſitis, & vt veſtrum negotium agatis,& operemini manibus veſtris, ſicut præcipimus vobis, & vt honeſtè ambuletis ad eos qui foris ſunt,& nullius aliquid deſideretis.] Non eſt prædictis legibus contraria exhortatio.Etenim accidebat vt alii quidem liberaliter ſuppeditarent egentibus:alii verò propter eorum munificentiam, operari negligerent. Iure ergo & illos laudauit, & his dedit vtile conſilium. Appoſitè autem appellauit operationem munificentiam ſeu liberalitatem. Qui enim poterant ali, licet non laborarent, propter eorum qui erant eiuſdem fidei fraternam charitatem, nec tamen ſine labore viuere in animum inducant,ſed manibus ſibi victum parantes, indu-

εἰς πάντας ἀδελφοὺς καὶ τοὺς ἐν μακεδονίᾳ. *in omnes fratres, & eos qui ſunt in Macedonia.*

φιλοτιμεῖσθαι. *munifici ſitis.*

καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, *& nullo vobis ſit opus.*

ſtriam ac diligentiam tanquã liberalitatem quãdam ac munificentiam aſſerebant. Illud autem, vt honeſtè ambuletis ad eos qui foris ſunt, ipſe expoſuit, ſub iungens. Vt nullo opus habeatis. Dedecus eſt enim, inquit, in otio viuere, non quæ ſunt neceſſaria ex labore quærere, ſed vitam mendici eligere, & expectare aliorum munificentiam. Deinceps affert doctrinã de reſurrectione, eos qui pro mortuis animi angebãtur conſolans. NOLVMVS autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contriſtemini, ſicut reliqui qui ſpem non habent.] Non prohibet omnino dolorem, ſed expellit immoderationem, eoſque reſurrectionis ſpe conſolatur. Qui enim eam non habent, poſſunt ſuum immoderatum dolorem defendere. Ea de cauſa non dixit. De mortuis, ſed de iis qui dormierunt, vel per ipſum nomen conſolationẽ procurans. Deinde à Chriſti doctrina quam ſuſceperant probat reſurrectionem. SI ENIM credimus quòd Ieſus Chriſtus mortuus eſt, & reſurrexit. ita & Deus eos qui dormierunt per Ieſum adducet cum eo.] Si Chriſti reſurrectio nobis fide digna eſſe videtur: credamus fore vt nos quoque reſurrectionem aſſequamur. Carnis enim ſuſceptæ myſterium propter nos eſt diſpenſatum. Valde autem ſapiẽter dixit diuinus Apoſtolus Dominum quidem Ieſum eſſe mortuum, propter eos qui negant carnis aſſumptionem. viſione autẽ ſeu apparitione eum & viſum & paſſum eſſe exiſtimant: eos autem qui moriuntur appellauit dormientes, vel ipſo nomine conſolans eos qui affligantur & animo crucianturr. Somnum .n. conſequitur excitatio. HOC enim vobis dicimus in verbo Domini.] Non.n. propriis vtimur cogitatis: ſed à diuina reuelatione doctrinam accepimus. Quænam autem ea eſt? QVÒD nos qui viuimus, qui reſidui ſumus in aduentum Domini, nõ præueniemus eos qui dormierunt.]. Adeò, inquit, citò & celeriter, & in momẽto tẽporis, omnes qui mortui ſunt reſurgent, vt eos qui illo tẽpore adhuc erunt ſuperſtites præueniant, & eant obuiam ſeruatori vniuerſorũ. Illud

περὶ τῶν κεκοιμημένων, *de iis qui dormierũt.*

enim. Nos qui viuimus, nō poſuit de ſua ipſius perſona, ſed de iis qui erunt illo tempore ſuperſtites. Confirmatur autem id quod dictum eſt, cū mirum & ſupra fidem videatur, ex potentia eius qui operatur. QVONIAM ipſe Dominus in iuſſu & in voce Archangeli, & in tuba Dei deſcendet de cœlo.] Ipſe enim primus vniuerſorum Dominus apparebit de cœlo deſcendens, quæ ſub aſpectum non cadunt poteſtatibus eum præcedentibus, & iubebit quidem Archangelum clamare, & mortuos reſurgere. Tubæ autem magno & admirabili clangore vndique perſonabunt. Hoc autem dicit etiam in epiſtola ad Corinthios. Omnes quidem non dormiemus, ſed omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in vltima tuba. Tuba enim canet, & mortui ſurgent à corruptione alieni: & nos immutabimur. Si autem in monte Sina, cum editus eſſet ſonus iis qui aderāt commoderatus, non tulit populus ingentem terrorem, ſed dixit magno Moſi. Loquere tu nobis, & nō loquatur Deus nobiſcum, vt non moriamur: quis feret vocem quæ tunc reſonabit? Hoc autem, in iuſſu, in voce Archangeli, hoc ſignificat, quòd iuſſus aliquis ex Archangelis iubebit mortuos reſurgere: Illi autem ſtatim reſurgent, & cum tanta celeritate, vt eos qui ſunt ſuperſtites præueniant. Tale quid etiā dictum eſt in ſanctis Euangeliis in parabola virginum. Media autem nocte clamor factus eſt. Ecce venit ſponſus, egredimini in occurſum eius. ET mortui qui in Chriſto ſunt, reſurgent primi.] Mortuos fideles dicit, non eos ſolummodo qui crediderunt Euangelio, ſed eos etiam qui ante legem & in lege claruerunt. Hoc enim dicit etiam in epiſtola ad Hebræos. Ii omnes teſtimonio fidei comprobati, non tulerunt promiſsionem, cum Deus aliquid melius de nobis præuidiſſet, vt non abſq. nobis perficerentur. Omnes ergo qui ſunt pietate & vera religione illuſtrati, conſequentur primi reſurrectionem. Hoc enim docuit etiam in epiſtola ad Corinthios. Primitiæ enim eſt Chriſtus: deinde ii qui ſunt Chriſti in

1. Cor. 5.

Exo. 20.

Matth. 25.

Heb. 11.

1. Cor. 15.

eius aduentu: deinde finis. DEINDE nos qui viuimus, qui relinquimur: ſimul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino, in aëra, & ſic ſemper cum Domino erimus.] Oſtendit magnitudinem honoris. Quemadmodum enim ipſe Dominus in nune lucida aſſumptus eſt: ita etiam qui in ipſum crediderunt, & qui ex mortuis reſurgunt, & qui adhuc ſuperſunt, vecti nubibus ibunt obuiam iudici vniuerſorum, & cum ipſo peragent per infinita ſæcula.

Matth. 24. Hoc etiam nos docuit Dominus in ſacris Euangelis. Luc. 17. Duo inuenietur in lecto, vnus adſumitur, & vnus relinquitur. Duæ in mola, vna adſumitur. Duo in agro, vnus adſumitur, & vnus dimittitur. Et per lectum quidem, opes ſignificauit: per molam verò, ſeruitutem, & vitam mercenariam: per agrum autem, vitam ruſticam, & docuit vnamquamque vitam habere eos qui ſeruantur, & eos qui puniuntur. Ita etiam cum Rex in aliquam ciuitatem ingreditur, Magiſtratus quidem & qui ſunt in maxima auctoritate procul obuiam procedunt. Qui ſunt autem criminibus obnoxii, intus expectant aduentum Iudicis. ITAQVE cõſolamini inuicem in verbis iſtis.] Cum hæc itaque ſciatis, ferte forti animo moleſtias & difficultates quæ in hoc ſæculo eueniunt.

CAPVT V.

καιρῶν. DE temporibus autem & momentis fratres, non indigetis vt ſcribamus vobis. Ipſi enim diligenter ſcitis, quia dies Domini, ſicut fur in nocte ita veniet.] Hæc eis ſcribit, vt qui iam prædocti fuiſſent. Repentinum autem Domini aduentum furi comparauit. Is enim conatur latere, ſed qui cuſtodit domũ, ſentit furis aduentum: qui autem negligit & dormit, ei domus diripitur. Ita qui eſt ſobrius, nouit ſigna aduentus Domini. CVM enim dixerint, pax & ſecuritas, tunc repentinus eis ſuperueniet interitus, ſicut dolor in vtero habenti, & non effugient.] Exemplum admodum appoſitum. Quæ eſt enim grauida, ſcit ſe habere fœtum in vtero, neſcit autẽ tempus pariendi: Ita nos etiam eſſe quidem venturum

vniuerſorum Dominum ſcimus: ipſum autem tempus nequaquam didicimus. Qua de cauſa illa dies ſemper eſt expectanda. Sic etiam dixit Dominus in diuinis Euangeliis. Sicut in diebus Noe comedebant, bibebant, vxores ducebãt, & nuptum dabant, donec venit diluuium, & perdidit omnes: ita erit ad uentus filii hominis. Per omnia autem ſignificauit quàm eſſet futurus repentinus. VOS autem fratres non eſtis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur cõprehendat, omnes enim vos filii lucis eſtis, & filii diei. Non ſumus noctis, neque tenebrarum.] Perſtitit in figura parabolica, & tenebras quidem vocat ignorationem: diem autem cognitionem. Dicit ergo. Vos qui Dei cognitionis radium ſuſcepiſtis, fugite ſtudium tenebrarum, ne in vos repente inferatur ſententia ſupplicii. Et permanens in exhortatione, ſubiunxit. IGITVR non dormiamus, ſicut & cæteri.] Hoc eſt, ſicut ii qui impietati ſeruiunt. SED vigilemus, & ſobrii ſimus.] Deinde ex iis quæ fiunt in vita vtilitatem comparat QVI enim dormiunt, noctu dormiunt: & qui ebrii ſunt, nocte ebrii ſunt. Nos autem qui diei ſumus, ſobrii ſimus.] Hoc etiam dixit alibi. Nox præceſsit: dies autem appropinquauit, abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Eadem etiam hic arma profert. INDVTI loricam fidei & charitatis, & galeam, ſpem ſalutis.] Nos, inquit pro thorace muniat fides in Deum, & charitas in proximum. Sit autem nobis infracta galea, ſpes ſalutis, quæ eſt nobis promiſſa. QVONIAM nõ poſuit nos Deus in iram, ſed in acquiſitionẽ ſalutis, per Dominũ noſtrũ Ieſum Chriſtum qui mortuus eſt pro nobis.] Non.n. nos ideo vocauit vt infligat ſupplicium, ſed vt ſalute dignetur, & vt familiares ac domeſticos efficiat, adiutore ac cooperatore vſus Chriſto Domino, qui pro nobis mortem ſubiit. VT ſiue vigilemus, ſiue dormiamus, ſimul cũ illo viuamus.] Vt & qui ſunt mortui, & qui adhuc ſumus ſuperſtites, eius ſimus vitæ participes. Vigilãtes.n. appellauit eos qui erunt illo

Luc. 17.

ἐνδυσώμεθα induamur. θώρακα thoracem.

tempore ſuperſtites: Dormientes autem eos qui ex ceſſerint. PROPTER quod cõſolamini inuicem: & ædificate alterutrum, ſicut & facitis.] Conſolemini ergo,& in hac fide confirmate: Poſtquam hanc partem orationis perfecit, eis de doctoribus affert exhortationem. ROGAMVS autem vos fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præſunt vobis in Domino, & monent vos: vt habeatis illos abundantius in charitate propter opus illorum, pacem habete cum eis.] Aequum eſt vt Doctores omnem apud vos honorem conſequantur, & quod par eſt præmium eis à vobis detur: nec iis quæ ab eis dicuntur contradicatis. Hoc enim dicit illud. Pacem cum eis habete. Hoc verò. Qui vobis præſunt Domino, pro eo quod eſt, Qui orant pro vobis,& Deo pro vobis interceſsionẽ offerunt. Illud vero, Plurimi eos facite, pro eo quod eſt, Habete in maximo honore, qui cum vera & ſincera affectione eis exhibeatur. ROGAMVS autem vos fratres, corripite inquietos.] Eos qui viuunt in otio ita vocauit, vt qui ordinem ſtatutum non ſeruarent, eos non odio habere, ſed admonere & corripere præcepit. CONSOLAMINI puſillanimes.] Appellauit puſillanimes eos qui pro mortuis capiunt immoderatum dolorem, ſimiliter eos etiam qui non fortiter ferunt inſultus aduerſariorum. SVSCIPITE infirmos.] Fulcite ac ſtabilite eos qui non habent firmam fidẽ. PATIENTES eſtote ad omnes.] Tam eos qui ſunt familiares ac domeſtici, quàm eos qui ſunt alieni. Hoc enim ſubiunxit. VIDETE ne quis malum pro malo alicui reddat: ſed ſemper quod bonum eſt ſectamini in inuicem, & in omnes.] Hoc ipſum ſcripſit etiam in epiſtola ad Romanos. Ne vincere à malo, ſed vince in malo bonum. SEMPER gaudete.] Et in paupertate,& in infirmitate,& dum eſtis in vinculis,& dum iniuriis & tormentis afficimini. SINE intermiſsione orate.] Nec hoc quidem eſt ex iis quæ fieri non poſſunt, facile eſt enim etiam cõmedenti Deum laudare, & ei qui iter ingreditur diuinum

οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, ædificate ſinguli ſingulos.

νουθετοῦντας, admonentes.

καὶ ἡγεῖσθε αὐτοὺς ὑπερεκπερισσῶς, & eos plurimi facite.

ἀτάκτους, inordinatos.

μακροθυμεῖτε, longanimes, ſeu lenes eſtote.

καὶ εἰς ἀλλήλους et in vos inuicem.

Rom.12.

uinum auxiliũ poſtulare. IN omnibus gratias agi te.] Non ſolum in ſecũdis, ſed etiam in rebus aduer ſis. Nouit enim quod eſt vtile liberalis ac munificus Deus. HAEC enim eſt voluntas Dei in Chriſto Ieſu in omnibus vobis.] Erat eis facile ſedare tempeſtatem, ſed vult per fluctus maximos noſtram procu rare ſalutem. SPIRITVM nolite extinguere.] Et quidnam eſt quod hoc facit? PROPHETIAS nolite ſpernere.] Nonnulli dicunt Diabolum etiam tempore Apoſtolorum excitaſſe Pſeudoprophetas contra Prophetas: & quòd propter falſas Prophetias eos etiam qui vera prædicebant prophetare vetabant. Eis ergo præcipit ne gratiam propheticam prohibeant, vtpote quòd qui hæc faciunt, propemodum extinguant ſplendorem qui ex ea procedit. Hoc oſtendunt etiam ea quæ conſequuntur. OMNIA autem probate: quod bonum eſt tenete.] Vobis facile eſt diſcernere quænam ſunt quidem diuini ſpiritus, quænam verò contrarii. Iis ergo quæ ſunt fallaciæ, ſecretis, quæ ſunt veritatis tenete. Dein de generaliter dehortatur. AB omni ſpecie mala abſtinete vos.] Simul cõprehendit ea quæ ad dogmata, & quæ ad mores pertinent. IPSE autẽ Deus pacis ſanctificet vos per omnia.] Hoc eſt, perfectè. VT integer ſpiritus veſter, & anima, & corpus ſine querela in aduẽtu Domini noſtri Ieſu Chriſti cõſeruetur] Spiritum appellauit gratiam. Orauit autem vt ea cõſernaretur vſq. ad aduentum Domini. Conſequitur autem eius conſeruatio puritatem animæ & corporis. FIDELIS eſt qui vocauit vos, qui etiam faciet.] Fidelis, pro eo quod eſt, verus. Qui nos enim ad ſalutem vocauit, bonum noſtrum inſtitutum adiuuabit. Rurſus deinde ſuam oſtendit modeſtiam. FRATRES orate pro nobis.] Hoc autem poſuit, non ſolum vt orationis aſſequeretur auxilium: ſed vt eos etiam ſe modeſte gerere doceret. SALVTATE fratres omnes in oſculo ſancto. Adiuro vos per Dominum, vt legatur epiſtola hæc omnibus ſanctis fratribus.] Adiecit iuſiurandum, quæ ex lectio-

ὁλοτελεῖς, totos.

ἀμέμπτως, abſq. reprehenſione.

ὁ καλῶν ὑμᾶς qui vocat vos.

ne oritur omnibus ſalutem procurans, erat enim veriſimile eos qui primi epiſtolam accepiſſent, eam nō omnibus fuiſſe daturos. GRATIA domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum, Amen.] Eam nos quoq. conſequamur, cōſequemur autem, ſi voluerimus. Eſt.n. omniũ noſtrum Apoſtolus & Doctor, qui hanc tradidit benedictionem. Si ergo latas leges ſeruemus, & legiſlatoris etiā benedictionem metemus. In Chriſto Ieſu Domino noſtro. Cum quo Patrē cum ſanctiſſimo ſpiritu decet & gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Prima ad Theſſalonicenſes ſcripta eſt Athenis.

ARGVMENTVM EPISTOLAE SECVNDAE AD THESSALONICENSES.

CVm reſciuiſſet diuinus Apoſtolus utilitatem quam ceperant Theſſalonicenſes ex prioribus literis, & quòd grauiter pro fide oppugnati, forti & generoſo animo ferrent aduerſariorum impetus, ad eos quoque ſcripſit ſecundam epiſtolam, ad uirtutem & animi magnitudinem excitans, & ſpe futurorum conſolans. Quoniam autem nonnulli etiam tentauerant eis perſuadere inſtare tempus conſummationis, dicentes hæc dixiſſe Apoſtolum; de iis quoque ſcribit, docens ea quæ conuenit, quòd oportet prius uiſum eſſe inimicum ueritatis, dicens Antichriſtum; Deinde apparere Chriſtum Deum & Seruatorem noſtrum. Suaſit etiam ea quæ ſunt conducibilia iis qui in otio uitam agere uolebant. Vniuſcuiuſque autem horum intelligentiam aſſequemur ex uerborum contextus interpretatione.

INTERPRETATIO EPISTOLAE SECVNDAE AD THESSALONICENSES.

PAVLVS & Siluanus & Timotheus eccleſiæ Theſſalonicenſium in Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto, gratia vobis & pax à Deo Patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Eoſdem rurſus accepit literarum ſocios, vt qui fuiſſent adiutores prædicationis. Illud autem, In Deo Patre, ſimile eſt ei quod à nobis ſcribitur in epiſtolis. Solemus enim ſcribere: Talis tali in Domino ſalutem. Etiam autem hic Patris & Filii nos docuit potentiæ æqualitatem. Cùm enim dixiſſet, In Deo Patre noſtro, ſubiunxit, Et in Domino Ieſu Chriſto, & rurſus cum dixiſſet, A Deo Patre noſtro, adiecit, Et Domino Ieſu Chriſto nẽpe quòd eadem bona nobis & à Patre & à Filio ſuppeditentur. GRATIAS agere debemus ſemper Deo pro vobis, fratres, quòd ſupercreſcit fides veſtra, & abũdat charitas vniuſcuiuſque veſtrum in inuicem.] Gratiarum actione rurſus laudem effingit, & admiratur quidem fidem ipſorum in Deum: admiratur autem charitatem in proximum. Per vtrumque autem teſtatur perfectiſsimam eis ineſſe virtutem. Dominus enim in his duobus præceptis dixit totam legem & Prophetas impleri. ITA vt & nos ipſi in vobis gloriemur in eccleſiis Dei pro patientia veſtra & fide in omnibus perſecutionibus veſtris & tribulationibus, quas ſuſtinetis in exemplum iuſti iudicii Dei, vt digni habeamini in regno Dei, pro quo & patimur.] Et earum quæ in vos inuadunt moleſtiarum ac calamitatum magnitudinem ſcientes, & veſtram fortitudinem ac conſtantiam per quam eas propulſatis, de vobis gloriantes nobiſque ipſis placentes, & veſtram virtutem animique magnitudinem admiramur in aliis eccleſiis. Scimus autem

εἰς ἀλλήλους, in vos inuicem.

ὑπομονῆς, tolerantia.

θλίψεσι, afflictionibus.

ἔνδειγμα, argumentũ ſeu indicium.

vos & apertè ſcire periculorum præmia, & expecta re regnum cœlorum, vt qui non ignoretis iuſtam Agonothetæ ſententiam. Hoc enim dixit. Argumentum ſeu indicium iuſti iudicii Dei. Facit autem hoc apertius per ea quæ ſequuntur. SI tamen iuſtum eſt apud Deum retribuere tribulationem iis qui vos tribulant: & vobis qui tribulamini requiem nobiſcum in reuelatione Domini Ieſu de cœlo cum Angelis virtutis eius in flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Illud ſiquidem, non poſuit in dubitatione, ſed in aſſeueratione. Etenim nos ſolemus dicere affirmantes. Siquidem hoc verum, ſicut quidem verum eſt Dicit ergo eſſe iuſtum, & iuſtitiæ legiſlatori conueniens, vt nos remuneretur pro perpeſsionibus fidei, & de aduerſariorum impietate pœnas ſumat. Hoc autem erit in tempore conſummationis. Tunc enim Deus quidem de cœlo aduenit: præcedunt autem populi Angelorum: & tradentur igni inextinguibili qui fuerint impietatis tenebris circundati. Hæc autem ſcripſit diuinus Apoſtolus, eos qui grauia & difficilia ſuſtinent, ſpe futurorum conſolans. Propterea ergo & timore plenum oſtendit iudicium, primum quidem de cœlo oſtẽdens, aduenientem iudicem: Deinde eorum qui illi miniſtrant poteſtatem. Hi enim ſunt Angeli: Deinde genus ſupplicii, flammæ enim ignis traduntur. Quod ſi ii qui Euangelio non credunt hæc patientur, clarum eſt eos grauiora paſſuros, qui aduerſus eos qui crediderunt bellum gerunt. QVI pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini, & à gloria virtutis eius, cum venerit glorificari in ſanctis ſuis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt.] Oſtendit exactius ſupplicii magnitudinem, quando ipſum appellauit æternum. Oſtendit etiam claritatem & gloriam eorum qui crediderunt, cum dixit ipſum Deũ eſſe in iis glorificandũ & habendum in admiratione. Quoniam enim in vita præſenti alii quidem verſan-

εἴπερ, ſiquidem.

θλίψις. θλιβομένοις. ἐν πυρὶ φλογὸς, *in igne flammæ.*

ὄλεθρον αἰώνιον, *interitum æternũ.* ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ καὶ θαυμασθῆναι, *quando venerit vt glorificetur in ſanctis ſuis, & ſit admirabilis.*

tur in laboribus & afflictionibus:aliqui verò qui improbam & ſceleratã vitam agũt,omnibus bonis affluunt:& in die quidem iudicii renuntiabuntur quidem iuſti,& coronis donabuntur,qui autem flagitioſè vixerunt,punientur,iure dixit, Cum venerit vt glorificetur in ſanctis ſuis, & ſit admirabilis in iis qui non crediderunt.Iuſtam enim iudicis ſententiam tunc omnes mirabuntur. QVIA creditum eſt teſtimoniũ noſtrum in die illa ſuper vos.] Illud in die illa, reddendum eſt illi quod eſt ſuperius. In admiratione enim habebitur inter omnes qui non crediderunt in die illa, Teſtimonium autem appellauit prædicationem. Hoc autem ipſos etiam dicit credidiſſe. IN quo etiã oramus ſemper pro vobis, vt dignetur vos vocatione ſua Deus noſter,& impleat omnem volũtatem bonitatis ſuæ,& opus fidei in virtute, vt clarificetur nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti in vobis, & vos in illo,ſecundum gratiam Dei noſtri & Domini Ieſu Chriſti.] Ea de cauſa precamur vniuerſorũ Deum,vt vos digni habiti vocatione,impleamini omnibus bonis:vt & vos etiam fructus fidei producatis. Fidei autem opus hic appellauit, tolerantiam in perpeſsionibus. Ita enim, inquit,ipſe etiam in vobis glorificabitur,& vos cum eo eritis futuræ gloriȩ participes. Cum ſic futurorum ſpe eos eſſet conſolatus, conuertit ſe ad dicendum de conſummatione.

Super vos, non habet Theod.

ἐνδοξασθῇ, glorificetur.

Expoſitio valde bona de Antichriſto.

CAPVT II.

ROGAMVS autem vos fratres per aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti,& noſtræ congregationis in ipſum,vt non citò moueamini à veſtro ſenſu, neque terreamini neque per ſpiritum,neque per ſermonem, neque per epiſtolam tanquam per nos miſſam,quaſi inſtet dies Domini.] Illud Rogamus,ſemper ponit pro eo quod eſt,hortamur.Hoc vero, Noſtrȩ congregationis in ipſum,ſignificauit apertius in priori epiſtola. Dixit enim fore vt rapiamur in aërẽ in nubibus cœli in occurſum Domini: & ita ſemper

cum Domino erimus. Hoc autem dixit etiam Dominus in ſacris Euangeliis. Et mittet Angelos ſuos, & congregabunt electos eius à quatuor ventis, à ſummis cœlorum vſque ad terminos eorum. Præcipit ergo diuinus Apoſtolus non credere iis qui dicunt inſtare tempus cõſummationis, & Dominum ſtatim eſſe appariturum, nec ſi præ ſe ferant ſe vaticinari & prophetare. Hoc enim dicit, Neque per ſpiritũ: nec ſi confectam, tanquam ab ipſo ſcriptam, epiſtolam proferant: nec ſi ſine ſcriptis eum dixiſſe afferant. Deinde hoc ipſum rurſus breuiter. NE quis vos ſeducat vllo modo.] Omnia deceptionis genera ſimul expulit. Docet autem ipſos, & per ipſos nos omnes, vel maximũ Domini aduentus ſignũ. QVONIAM niſi venerit diſceſsio primum, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis qui aduerſatur & extollitur ſupra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in templo Dei ſedeat oſtendens ſe tanquã ſit Deus.] Defectionem ipſum vocauit Antichriſtũ, à re ipſa ei nomine impoſito, conatur enim à veritate abducere, & efficere vt deficiant. Ipſum autem hominem peccati appellauit, quandoquidem natura homo eſt, qui omnem operationem Diaboli in ſe ſuſcipit. Filium autem perditionis, vt & qui ipſe pereat, & aliis interitum procuret. Imitatur enim capitalis hominum hoſtis Dei & Seruatoris noſtri humanæ naturæ ſuſceptionem, & ſicut ipſe humana ſuſcepta natura, noſtram procurauit ſalutem: ita ille cum elegit hominem qui poſsit eius omnem ſuſcipere operationem, per eum omnes homines decipere conabitur, ſe ipſum Chriſtum & Deum nominans, & Deos qui vocantur falſos eſſe arguens, quorum ipſe falſitatem temporibus præteritis confirmabat. Dei autem templum appellauit eccleſias in quibus primam ſedẽ arripiet, ſeipſum Deum conans oſtendere. Hæc diuinus etiam prædixit Daniel. Dixit enim. Super Deos Patrum ſuorum non intelliget, & Deum Maozim in loco ſuo glorificabit. Pro eo quod eſt, Deum fortẽ ſeipſum nominabit. Deinde docens ſe non nouam

Marginalia:

Mar. 13.

ἡ ἀποστασία, *defectio.*

ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, *aduerſus omnẽ qui dicitur Deus.*

σέβασμα, *cultum, religionem.*

ὅ ἐστι θεὸς, *quòd eſt Deus.*

πρωτοκαθεδρίαν, *primum in ſedendo locum.*

Dan. 11.

eis afferre doctrinam, ſubiunxit. NVM retinetis, quod cum adhuc eſſem apud vos hæc dicebam vobis.] Dicit autem etiam quanam de cauſa differt, & non ſtatim apparet. ET nunc quid detineat ſcitis, vt reueletur in ſuo tempore.] Quidam id quod detinet, intellexerunt imperium Romanum: quidam autem gratiam ſpiritus. Detinente enim, inquit, gratia ſpiritus, ille nõ accedit. Sed fieri non poteſt vt omnino ceſſet gratia ſpiritus. Quomodo enim fieri poteſt vt illius machinationes ſuperẽt qui ſunt ſpiritali gratia priuati? Sed nec imperium Romanum aliud excipiet imperium. Per quartam enim beluam diuiniſſimus etiam Daniel Romanum ſignificauit imperiũ. In eo autem paruum cornu productum eſt quod gerebat bellum cum ſanctis. Hic autem ipſe eſt de quo diuinus Apoſtolus dixit quæ prædicta ſunt. Neutrũ eorum puto dixiſſe diuinum Apoſtolum, ſed exiſtimo verum eſſe quod ab aliis dictũ eſt. Statuit enim vniuerſorum Deus vt appareret in ipſo tempore cõſummationis. Dei ergo decretum nũc prohibet quo minus appareat. Exiſtimo autem etiam aliam habere intelligentiam id quod dicitur. Cùm enim didiciſſet diuinus Apoſtolus dixiſſe Dominum, oportere Euãgelium prędicari in omnibus gentibus, & tunc finem futurum: videret autem adhuc vigere cultum idolorum; dixit ſequens doctrinam Domini, fore vt prius euertatur ſuperſtitio, & impius Dæmonum cultus, & vbique fulgeat diuina prædicatio, & tũc appareat veritatis aduerſarius. NAM myſterium iam operatur iniquitatis.] Nonnulli dixerunt Neronem eſſe vocatum iniquitatis myſterium, vt qui fuerit impietatis artifex. Ego autem exiſtimo Apoſtolum ſignificare hæreſes quæ exortæ ſunt. Per illas enim multis à veritate abductis, præparat Diabolus exitium deceptionis. Eos autẽ appellauit myſterium iniquitatis, vt qui haberent cælatum iniquitatis laqueum. Ipſe enim aperte à Deo abducit homines. Quamobrem etiam reuelationem eius aduentum vocauit Apoſtolus. Quod enim clanculum ſemper confirmabat, id

οὐ μνημονεύετε non meministis.

palam & apertè prædicabit. TANTVM vt qui tenet nunc teneat, donec de medio fiat.] Oportet autem ceſſare errorem ſuperſtitionis, & impii cultus idolorum, & prædicari Euangelium. ET tunc reuelabitur ille impius, quem Dominus Ieſus interficiet ſpiritu oris ſui, & deſtruet illuſtratione aduētus ſui.] Oſtendit quo ad licuit aduentus Domini magnitudinem. Cùm enim, inquit, è cœlo apparuerit, loquetur tantum, & ſcelerato iſti omnino afferet interitum. Hoc enim diuinus etiam prædixit Eſaias. Cùm enim dixiſſet. Egredietur virga de radice Ieſſe, & de eo aliquantiſper diſſeruiſſet, ſubiunxit. Et ſpiritu per labia de medio tollet impium. Docet autem diuinus Apoſtolus, à quo nam actus, hæc omnia ſit facturus. EVM cuius eſt aduentus ſecundum operationem Satanæ, in omni virtute, & ſignis, & prodigiis mendacibus, & in omni ſeductione iniquitatis iis qui pereunt.] Non enim dominatum in omnes exercebit, ſed in eos qui digni ſunt perditione: qui, licet ipſe nō veniſſet, ſeipſos ſalute priuauerunt. Hoc etiam dicit in iis quæ conſequuntur. Porrò autem docet etiam ea quæ futura ſunt, non fore vera miracula. Talia autem faciunt, & præſtigiatores qui ἀπὸ τῶν ψήφων hoc eſt à calculis ψηφοπαῖκται dicuntur. Oſtendunt enim aurum quod verè aurum non eſt, & quædā alia, quæ paulo poſt arguuntur. EO quòd charitatem veritatis non receperunt, vt ſalui fierent: Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio, vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, ſed conſenſerunt iniquitati.] Charitatem veritatis appellauit Dominum, vt qui nos verè & ſincerè dilexerit: Idipſum autem dixit Dominus Iudæis. Ego veni in nomine Patris mei, & nō recipitis me. Venit alius in proprio nomine, & illum recipietis. Nullus ergo veniæ prætextus relinquetur Iudæis. Cùm enim Domino credere noluerint, tanquam qui eſſet Deo contrarius, ei credent. Atqui ipſe quidem non ſe apertè Deum vocabat: ſed ſe à Patre miſſum eſſe, & præceptum accepiſſe, & quæ grata erant Deo & Patri, ſe fa

ἕως ἐκ μέσου γένηται, Donec de medio tollatur.

ἀναλώσει, conſumet.

καταργήσει, abolebit, ceſſare faciet.

Eſa.11.

ψηφοπαῖκται qui ludunt calculis.

μὴ πιστεύοντες qui non credunt.

Ioan.5.

cere dicebat. Iſte autem contrà ſe Deum vniuerſorũ vocabit, ſed tamen Iudæi eum expectant, & ei cum aduenerit credent. Illud autem, Mittet illis Deus operationem erroris, poſuit pro eo quod eſt, cócedet vt error appareat, vt oſtendantur amatores improbitatis. Ipſe enim non eam mittet, ſed ipſe eam ſermone oris ſui conſumet. NOS autem debemus gratias Deo agere ſemper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias ad ſalutem, in ſanctificatione ſpiritus, & in fide veritatis. Ad quod & vocauit vos per Euangelium noſtrum in acquiſitionem gloriæ Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Hæc ergo erunt quidem conuenienti tempore, nos autem laudemus ſuppeditatorem bonorum, quod ſalute vos dignatus fuerit, & ſpiritu ſancto impertierit. Quo fit vt ipſe propter vos ab omnibus laudetur. ITAQVE fratres ſtate, & tenete traditiones, quas didiciſtis, ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolã noſtram.] Habetis doctrinæ regulã, ſermones quos vobis tradidimus, quos & præſentes vobis prædicauimus, & abſentes ſcripſimus. Deinde rurſus doctrinam confirmat precatione. IPSE autem Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus & Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit conſolationem æternam, & ſpem bonam in gratia: exhortetur corda veſtra, & confirmet vos in omni opere & ſermone bono.] Qui eos qui odio habebant dilexit, & eos qui inimici erant vocauit, & futurorum bonorum ſpem dedit, vos in fide cófirmet, vt & bonis ſermonibus & factis ſimilibus fulgeatis. Porrò autem hæc etiam conuincunt impietatem Arrii & Eunomii, & apertè docent, nominum ordinem non ſignificare dignitatum differẽtiam. Filium enim hic patri præpoſuit, nõ Patre eſſe maiorem docens filium, ſed ordinis mutatione eſſe honoris æqualitatem oſtendens.

ὑπὸ κυρίου, à Domino

ἀπ' ἀρχῆς, ab initio.

παρακαλέσαι consoletur.

CAPVT III.

DE CAETERO fratres orate pro nobis, vt ſermo Domini currat & glorificetur, ſicut & apud vos: & vt liberemur ab importunis & malis homini-

bus.] Videtur quidem eſſe duplex petitio: ſed tamen vna eſt. Superatis enim improbis hominibus, abſque vllo etiam impedimento currit ſermo prædicationis. NON enim omnium eſt fides.] Hoc etiã dicit alibi. Perſuaſio non ex vocante. Eſt enim Dei proprium, vocare: noſtrum autem, parere. Ita etiam dixit Dominus in ſacris Euangeliis. *Ioan. 7.* Si quis ſitit, veniat ad me, & bibat. & : *Luc. 9.* Si quis vult poſt me venire, abneget ſeipſum, & tollat crucem ſuam & ſequatur me. Non enim ex neceſsitate vim affert, ſed voluntarium animum deſiderat. FIDELIS autem Dominus eſt, qui cõfirmabit vos, & cuſtodiet à malo.] Quam petiit precationem reddidit. CONFIDIMVS autem de vobis fratres in Domino quòd quæcunque præcipimus & facitis & facietis.] Hoc etiã poſuit ad eorum exhortationem, vt cum intellexerint quam de eis habet opinionem, eam factis confirment. DOMINVS autem dirigat corda veſtra in charitate Dei, & patientia Chriſti.] *εἰς ἀγάπην, in charitatem.* Vtroque nobis opus eſt, & bono propoſito, & ſuperno auxilio. Orauit etiam Propheta vt hæc aſſequeretur. *Pſal. 118.* Dirige greſſus meos in viis tuis, vt non labefactentur greſſus mei. Diuinus autem Apoſtolus nobis charitatẽ oſtendit. Poſuit enim DOMINUM, & DEUM, & Chriſtum. Clarum eſt autem eum DOMINUM vocaſſe ſpiritum ſanctum. Ita etiam ſcripſit ad Corinthios. Dominus autem ſpiritus eſt. Deinceps verba facit de iis qui Apoſtolica decreta trãſgrediũtur. DENVNTIAMVS autem vobis fratres, in nomine DOMINI noſtri Ieſu Chriſti.] *παραγγέλλομεν, præcipimus.* Orationem effecit fidedignam recordatione Domini. Ipſe eſt enim, inquit, qui hæc per nos decernit. Et cuiuſmodi eſt pręceptum? VT ſubtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non ſecundum traditionem quam acceperunt à nobis.] Se ſubtrahere autem poſuit pro ſe ſeparare. Traditionem autem dicit, non quæ per verba, ſed quæ per opera facta eſt. Porrò autẽ docet etiam quę nam ea ſit. IPSI enim ſcitis quẽadmodũ oporteat imitari nos, quoniã non inquieti fuimus inter vos.] *ἠτακτήσαμεν, fuimus inordinati.*

Cuiuſmodi autem eſt ea inordinatio. NEQVE gratis panem manducauimus ab aliquo,ſed in labore & in fatigatione nocte & die operantes, ne quem veſtrum grauaremus.] Planè ſcitis, quòd dum vobis diuinum traderemus Euangelium , nihil à quoquam accepimus:ſed noctu & diu aſsiduè laborauimus, vt hinc nobis neceſſarium alimentum ſuppeteret.Deinde docens hæc eſſe ſupra legem diuinam, ſubiunxit. NON quaſi non habuerimus poteſtatem, ſed vt noſmetipſos formam daremus vobis,ad imitandũ nos.] Ita etiam ſcripſit ad Corinthios. An non habemus poteſtatem comedendi & bibendi?& quòd Dominus ſtatuit iis qui Euangelium annunciant,vt de Euangelio viuant? NAM & cum eſſemus apud vos,hoc denuntiabamus vobis, Quòd ſi quis non vult operari, nec manducet.] Nihil noui ad vos ſcribimus, ſed quæ vos ab initio docuimus. Hoc autem,Non manducet,non dixit,reſpiciens eos qui præbent, ſed eos qui viuunt in otio. Iis autem qui ſuppeditant paulo pòſt ſuadet, ne reſpiciant ad illorum improbitatem, ſed ſua vtantur liberalitate. AVDIVIMVS enim inter vos quoſdam ambulantes inquiete, nihil operantes,ſed curioſè agentes] Otioſorum enim propriæ ſunt nugæ,futiliſque loquacitas, & inutilis curioſitas. IIS autem qui ſunt eiuſmodi, denũtiamus & obſecramus in Domino IESV, vt cum ſilentio operantes panem ſuum manducent.] Poſtquam eis ſic legem tulit, vt laborent & quieſcant, ſuadet aliis vt fraterna charitate vtantur. VOS autem fratres,nolite deficere benefacientes.] Ne vincat veſtram munificentiam illorum improbitas. QVOD ſi quis non obedit verbo noſtro per epiſtolam, hunc notate,& ne commiſceamini cum illo, vt confundetur:& nolite quaſi inimicum exiſtimare,ſed corripete vt fratrem.] Eos quibus ſunt eccleſiarum credita gubernacula, hanc regulam oportet attendere. Corporalem enim eorum qui peccant ſubuentionẽ non prohibuit diuinus Apoſtolus: eos autem ſpirituali libertate priuauit. Sed vult vtriuſque ab eis curã

οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, *non quòd nõ habeamus poteſtatem.*

ἀτάκτως, *inordinate, inſolenter.*

περιεργαζομένους

παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ. *Præcipimus & hortamur per Dominum Ieſum Chriſtum.*

μὴ ἐκκακήσητε, *ne puſilli & abiecti animi efficiamini.*

νουθετεῖτε *admonet*

geri. Ne,inquit,tanquam inimicum exiſtimate, ſed admonete vt fratrem. Ii enim laborantium mēbrorum locum obtinent. Iis enim qui ſunt eiuſmodi ſolemus conuenientem medelam adhibere. IPSE autem DEVS pacis, det vobis pacem ſempiternam in omni loco.] Vt & cum vobis ipſis, &, inter vos inuicem pacem agatis, & ab aduerſariorum impetu liberemini. Hoc enim ſignificat illud, In omni modo. DOMINVS ſit cum omnibus vobis. Salutatio mea manu Pauli,quod eſt ſignum in omni epiſtola. Ita ſcribo.] Salutationem appellauit benedictionē quæ in fine ſita eſt. GRATIA Domini noſtri IESV CHRISTI cum omnibus vobis.Amen.] Hoc autem adiecit propter eos qui fictas epiſtolas circunferre audebant docens eos vt quærerent ſubſcriptionem. Hoc enim, inquit,eſt ſignum mearum epiſtolarum. In omni enim epiſtola ego ſcribo ſalutationē. Hinc ergo diſcimus,quod hoc, Gratia Domini noſtri IESV CHRISTI cum omnibus, Amen, pro eo quod eſt vale, ſcribere conſueuerit. Nos autem Apoſtolicam benedictionem decerpentes,laudemus CHRISTVM, qui per eum locutus eſt. Cum quo DEO Patri cum ſanctiſsimo Spiritu gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorū.Amen.

κύριος, Dominus.

ſempiternā, non eſt in Græco.

ἐν παντὶ τρόπῳ. In omni modo.

Secunda epiſtola ad Theſſalonicenſes ſcripta eſt Athenis.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD HEBRAEOS.

NIHIL faciunt admirandum qui morbo Arrianico laborant, ſi aduerſum literas Apoſtolicas furiant, & epiſtolam ad Hebræos à reliquis ſeparent, & eam adulterinam appellent. Qui enim aduerſus DEVM, & Seruatorem noſtrum linguas mouent, quid non auſi fuerint aduerſus eius

beneuolos & grandiloquos ueritatis præcones? Ipſius enim Domini uox eſt. Si me perſecuti ſunt, & uos perſequētur. Oportebat autem ipſos, et ſi nihil aliud, temporis quidem certè diuturnitatem uereri, quo hanc epiſtolam in eccleſiis perpetuò legerunt alumni ueritatis. Ex quo enim literarum Apoſtolicarum fuerunt eccleſiæ participes, ex illo etiam epiſtolæ ad Hebræos utilitatem percipiunt. Quòd ſi nec hoc quidem ad eis perſuadendum ſatis eſt, Euſebio quidem certè oportebat eos Palæſtino credere, quem Patronum ſuorum decretorum appellant. Nam is etiam diuiniſſimi Pauli hanc eſſe epiſtolam confeſſus eſt: & ueteres omnes hanc de ea ſententiam habuiſſe aſſeruit. Sed ii, omnibus iuſſis ualere, aduerſus ueritatem impudenter decertant, Apoſtolicæ Theologiæ, qua proœmium exornauit, ſplendorem non ferentes. Cùm enim non poſſent reſiſtere iis quæ de Vnigeniti diuinitate apertè dicta fuerant, auſi ſunt totam epiſtolam eiicere, cùm tamen & decreta, & alia ſententiæ magnam habeant cognationem cum aliis epiſtolis. Suæ autem accuſationi hunc prætextum afferunt, quòd Apoſtolica appellatio non ſit ſimiliter poſita in proœmio. Oportebat autem eos conſiderare, eũ eorum qui ex gentibus, non eorum qui ex Iudæis crediderant, fuiſſe conſtitutum Apoſtolum. Etenim dixit ei Dominus. Feſtina, & hinc cito egredere, non enim ſuſcipient teſtimonium tuum de me. Vade, quoniam ad gentes procul mittam te. Eiuſmodi etiã pactum conuētum cum aliis iniit. Iacobus .n. inquit, & Cephas, & Ioannes, qui uidebantur eſſe colūnæ, dederunt mihi et Barnabæ dextras ſocietatis, ut ipſi quidem ad circunciſionẽ, nos uerò ad gentes. Ita etiã

Ioan. 15.

Act. 23.

Gal. 2.

Rom.11. ſcribens ad Romanos dixit. Quatenus ego ſum gentium Apoſtolus, glorifico miniſterium meum. Ea de cauſa cum ſcriberet ad eos qui crediderunt ex gentibus, appellationem adiecit, & Apoſtolicam dignitatem addidit, ut Doctor & Magiſter ſcribens ad diſcipulos. Ad Hebræos autem ſcribens, quorum non erat ſibi cura credita, meritò nudam dignitate doctrinam eis tradidit. Aliorum enim Apoſtolorum curationi ſuberant. Quòd autem ſpiritali gratia plena ſit epiſtola, & nullam omnino præbeat calumniæ occaſionem, ſingulorum interpretatio docebit apertius. Hoc autem eſt argumentum epiſtolæ. Eos qui ex Iudæis crediderant, qui incredulitatis uitio laborabant, multis moleſtiis afficiebant. Earum autem afflictionum, ſcribens etiam ad Theſſaloni-
1.Theſſ.2. cenſes diuinus Apoſtolus, meminit. Imitatores enim, inquit, fuiſtis eccleſiarum DEI, quæ ſunt in Iudæa. Eadem enim uos quoque paſſi eſtis à propriis contribulibus, ſicut & illi à Iudæis. Quinetiam ad eos quoque ſcribens hoc adiecit. Et direptionem bonorum ueſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis. Porrò autem beatus quoque Lucas nos docet. quòd ante uocationem diuinus Apoſtolus uexabat DEI Eccleſiam, domos ingrediens, & uiros, & mulieres trahens tradebat in cuſtodiam. Nec uerò hæc ſolum faciebant increduli aduerſus eos qui crediderant: ſed eos etiam ludificabantur, qui in animum inducerent ut homini mortuo crederent, & legem à DEO datam reliquiſſent. Ea de cauſa diuinus Apoſtolus ſtatim in proœmio oſtendit eam eſſe maiorem Prophetis: Deinde de diuinitate loqui incipiens, pronuntiat eum æternum, & Patri coæternum, & uniuerſo-

rum creatorem ac opificem.' Deinde cum Angelis comparans, diuinam ſcripturam in medium adducit, apertè docens illum quidem eſſe Filium et Deũ, illos uerò miniſtros, & creaturas ac effecta. Deinde oſtendit iis quæ à Moſe data ſunt, maiora eſſe quæ à CHRISTO Domino ſunt tradita. Ille enim dedit Vetus teſtamentum: Hic uerò Nouum, quod per ueteres Prophetas promiſerat, & ille quidem pollicitus eſt ſe daturum Palæſtinam: hic uerò regnum cælorum. Iam uerò confert etiam cum Leuitico Sacerdotio Sacerdotium quod eſt ſecundum ordinem Melchiſedech, & oſtendit quàm ſit longè excellentius. Adhæc autem oſtendit etiam maiores, et qui in Lege fuerunt ueræ pietatis & religionis alumni, per fidem claros & inſignes fuiſſe. Dicit etiam eorum in ſuſtinendis afflictionibus animi magnitudinem, eos ad pericula adeunda inungens. Deinde cum eorum certamina ipſis in memoriam reuocaſſet, & ad finem uſque forti animo ſtare hortatus eſſet, & cum iis quæ ad dogmata ſeu decreta pertinent adhortationem coniunxiſſet, impleuit epiſtolam.

Scripſit autem eam uoce Hebraica.
Dicunt autem eam fuiſſe à
Clemente interpretatam.
Nos autem deinceps
aggrediamur
interpreta-
tionem.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD HEBRAEOS.

λαλήσας, locutus. MVLTIFARIAM multiſque modis olim DEVS loquens patribus, in Prophetis, nouiſsimis diebus iſtis locutus eſt nobis in filio.] Apertè oſtendit differentiam Domini Chriſti & Prophetarum. Ipſum enim ſolum appellauit filium. Eſt autem procœmium ſimile
Matth. 21. parabolæ Domini. Etenim cum dixiſſet Dominus Iudæis parabolam de vinea, oſtendit primos quidē ſeruos miſſos eſſe ad malos agricolas, deinde poſt illorum occiſionem, filium aduenisse. Iam verò illud
παντοδαπὰς οἰκονομίας. Multifariam, omnis generis diſpenſationes & œconomias ſeu diuinas rationes & conſilia ſignificat: Hoc verò, multis modis, diuinarum viſionum & apparitionum differentiam. Aliter enim viſus eſt Abrahæ: & aliter Moyſi: & aliter Heliæ: & aliter Micheæ. Quinetiā Eſaias, & Daniel, & Ezechiel diuerſas aſpe-
Oſeæ 12. xere figuras. Hoc docens dixit vniuerſorum Deus. Ego viſiones multiplicaui, & in manibus Prophetarum aſsimilatus ſum. Non eſt enim diuina natura multiformis, ſed expers formæ ac figuræ, & ſimplex, & incompoſita. Non ergo videbāt naturam, ad quā nemo accedere, nec vllus eā aſſequi poteſt: ſed quaſdam figuras, quas ad vſum oſtendebat DEVS, qui ſub aſpectum non cadit. Porrò autem illud Multifariam, aliud quoque ſignificat; nempe quòd vnicuique Prophetarum ſingularis quædam diſpenſatio, ſeu adminiſtratio commiſſa & credita fuerat: Eorum autem DEVS, CHRISTVS, inquam, Dominus, non vno aliquo munere & adminiſtratione functus eſt, ſed humana ſuſcepta natura omne quod eſt correxit, & humanam ſalutem procurauit. Atque etiam oſtenſum eſt vnum eſſe legiſlatorem & veterum, & nouorum. QVEM conſtituit hæredem vniuerſorum.] Ab humanis cœpit diuinus Apoſtolus: & pri-

mo

mo dicens quæ ſunt humiliora, deinde maiora attingit. Hæres enim omnium Chriſtus Dominus, non vt Deus, ſed vt homo. Vt Deus enim eſt omnium effector. Qui autem eſt omnium opifex, natura eſt omnium Dominus. Hæres autem, eorum efficitur Dominus, quorum olim non habebat dominium. Ita etiam qui credunt, ſunt hæredes Dei, & cohæredes Chriſti. Per gratiam enim capiunt, quod prius non habebant. Quòd autem ipſe ſit vniuerſorum Dominus, teſtantur ea quæ ſubiunguntur. PER quem fecit & ſæcula.] Hoc ſignificat diuinitatem. Non ſolum enim eum oſtendit opificem ac creatorem, ſed etiam æternum. ſæculum enim non eſt aliqua ſubſtantia, ſed res eſt quæ minime ſubſiſtit, comes & aſſecla eorum quæ genitam habent naturam. Appellatur enim ſæculum, interuallum ſeu dimenſio ac diſtantia quę eſt à conſtitutione mundi vſque ad conſummationẽ. Ita enim dixit etiam Dominus. Ecce ego vobiſcum ſum omnibus diebus vſque ad cõſummationem ſæculi. Vniuſcuiuſq. etiam noſtrũ vitæ tempus appellauit ſæculũ diuinus Dauid. Seculum.n.noſtrũ, inquit, ad illuminationẽ vultus tui. Futuræ quoq. vitæ ſtatum ſæculum appellauit diuinus Apoſtolus. Non ſolum.n.inquit, in hoc ſęculo, ſed etiam in futuro, & rurſus. Vt oſtenderet in ſæculis venientibus exuperantes diuitias gratiæ ſuæ in benignitate in nos. Sæculum ergo eſt dimenſio quæ creatæ naturæ adiuncta eſt. Dixit autem filium effectorem ſæculorum, docens eum eſſe æternum, & nos erudiens eum quacunq. temporali dimẽſione eſſe ſuperiorem. Ita etiã de DEO & Patre vetus dicit ſcriptura. QVI eſt ante ſæcula, pro eo quod eſt. Qui eſt ſemper. Deinde quandoquidem cùm filium dixit, ipſum appellauit æternum, non videbatur autem vllo modo probabile iis qui non ſunt rerum diuinarum myſteriis initiati, vt qui ſit filius, non ſit tempore ſecundus ei qui illum genuit, à quadam quæ videtur ſimilitudine, diuinitatis, veritatem oſtendit, & dicit. QVI cum ſit ſplendor gloriæ.] Splendor

Rom. 8.

Matth. 28.

Pſal. 43. & 59.

Eph. 1. & 2.

Pſal. 59.

enim & ex igne eſt, & eſt cum igne: & cauſam quidem habet ignem, non poteſt autem ab igne ſeparari. Ex quo enim eſt ignis, ex eo eſt etiam ſplendor. Si ergo in ſenſibus poteſt eſſe aliquid quod ex aliquo ſit, & vnà cum eo ſit ex quo eſt: ne dubites, inquit, Deum verbum vnigeniti Dei filium & genitum eſſe vt filium, & vnà eſſe cum eo qui genuit, vt rationem ſeu verbum. Qui eſt ſplendor gloriæ. Ex quo enim gloria, ex eo etiam eſt ſplendor. Semper autem gloria: Semper ergo & ſplendor. Eiuſdem etiam naturæ eſt ſplendor cum igne. Ergo etiam filius cum Patre. Et quoniam ſplendoris ſimilitudo & coæternitatē & eiuſdem ſimul ſubſtantiæ æqualitatem abundè declarauit, ſed blaſphemiæ ac maledicti occaſionem præbuit iis qui Sabellii & Photini morbo laborant. Splendor enim minimè per ſe ſubſiſtit: per aliam ſimilitudinem hanc quoque blaſphemiam exterminat. Subiungit enim. ET figura ſubſtantiæ eius.] Per ſe enim, inquit, ſubſiſtit, totum in ſe Patrem oſtendens. In ſe enim patrios characteres continet. Huic ſimile eſt quod Philippo à Domino dictum eſt. Qui vidit me, vidit Patrem meum Ita per plura nomina nos docuit diuinus Apoſtolus & veram ac germanam generationem, & eandem ſimul cum Patre ſubſtantiam, & coæternitatem. Quoniam enim diuina ſuperant omnem intelligentiam, & nec fieri poterat vt per vnam ſimilitudinem doceretur diuinitatis myſterium: hoc per plura facere coguntur veritatis præcones. Ita diuinus Ioannes λόγον, hoc eſt rationem aut ſermonem ac verbum, appellauit filium. Quoniam enim cum humana generatione coniuncta eſt & affectio & tempus, eum neceſſario vocauit λόγον, ſeu rationem, aut verbum: vt oſtenderet generationem eſſe & impatibilem & temporis expertem. Ne quis autem rurſus exiſtimaret eum non ſubſiſtere, quod Marcello, Photino, & Paulo vſu venit, neceſſario adiecit. Et Deus erat verbū, & propriam eius ſignificans hypoſtaſim, ſeu perſonam ac ſubſiſten-

Marginal notes: λόγον. — καὶ χαρακτὴρ ὑποστάσεως, *et character ſubſiſtentiæ.* — Ioan. 14.

tiam,& vnam apertè oſtendens naturam, & docens generationem eſſe & impatibilem, & temporis expertem. Ita beatus Paulus ipſum quidem filium appellauit, alium eſſe oſtendens à Patre quod attinet ad rationem proprietatis: Sæculorum autem ipſum dixit effectorem, per hæc docens eius æternitatem. Eum autem nominauit etiam gloriæ ſplendorem, per hoc & coæternitatem & eandem ſubſtantiam ſignificans. Ex ignis enim natura eſt ſplendor. Porrò autem adiecit etiam eum eſſe characterem ſubſtantiæ, vtrumque ſimul docens, nempe quòd & per ſe ſubſiſtit, & in ſe paternos oſtendit characteres. Iam verò aliud quoque adiecit. PORTANSQVE omnia verbo virtutis ſuæ.] Non ſolum enim fecit omnia, ſed ea etiam dirigit & gubernat. Inſignem autem eius oſtendit potentiam, cum dixit verbum ei ſufficere ad omniũ fabricationem, & eorum curam & prouidentiam. Dixit enim, Fiat lux: & facta eſt lux. Et dixit, Fiat firmamentum: & ſic factum eſt, & alia omnia ſimiliter. Ita etiam dixit beatus Dauid. Ipſe dixit, & facta ſunt: ipſe mandauit, & creata ſunt. Cùm huius Theologiæ, ſeu de diuinitate tractationis nullam eſſe viderent dubitationem qui cum Arrio ſentiunt, ex Apoſtolicis theſauris hanc epiſtolam eiicere conati ſunt. Quamobrem nos eam oſtendimus conſentire doctrinæ Euangelicæ. Atque diuinus quidem Apoſtolus, poſt quam ſic de natura diuina diſſeruit, tranſit ad humana docẽs diſpenſationis myſterium. PVRGATIONEM peccatorum faciens. Sedet ad dexteram maieſtatis in excelſis.] Per ſeipſum, græcè eſt δἰ ἀυτῦ. Eſt autem illud δἰ ἀυτῦ, aſpiratè legendum, pro δἰ ἑαυτῦ, hoc eſt per ſeipſum. Hic enim Patris filius, qui eſt vnà cum ſuo genitore, qui omnia fabricatur, regit & adminiſtrat, qui Patrem in ſeipſo oſtendit, homo factus noſtram procauit ſalutẽ. Illud autem, ſedit ad dexteram maieſtatis in excelſis, humanè dictũ eſt. Cùm.n. eſſet altiſsimus, ſeipſum humiliauit, & cùm DEUS eſſet, homo factus eſt. Non cũ eſſet hu-

Gen. I.

Pſal. 32.

δἰ ἀυτῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἐκάθισεν, per ſeipſum purgatione facta peccatorum noſtrorum, ſedit.

milis,in altũ euectus eſt: neq. cum eſſet homo,Deus factus eſt. Sed vt Deus quidem, erat vniuerſorum Dominus. Vt homo autem, accepit gloriam quam habuit vt Deus.Hoc etiam dixit ipſe in ſacris Euan-
Ioan.17. geliis. Pater glorifica me gloria, quam habui antequam mundus eſſet,apud te,& petiit, non vt acciperet quæ non habebat, ſed vt ea oſtenderentur quæ
διαφορώτερον excellẽtius. habebat. TANTO melior Angelis effectus,quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.] Hoc etiam dixit,quo ad humanitatem. Vt Deus enim, eſt effector & Dominus Angelorum. Vt homo autem,poſtquam reſurrexit, & in cœlos aſcẽdit,Angelis præſtantior euaſit,erat enim minor Angelis; propter mortis perpeſsionem. EVM enim qui paulo minus ab Angelis eſt diminutus videmus Ieſum,propter perpeſsionem mortis. Quemadmodum ergo erat minor Angelis,vt homo: quoniam illi quidem habẽt naturam immortalem, ipſe verò ſuſtinuit paſſionem: ita poſtquam aſcendit in cœlos, Angelis
Eph.1. præſtantior effectus eſt. Sedit enim ſuper omnem principatum,& poteſtatem,& virtutem, & dominationem, & omne nomen quod nominatur non ſolum in hoc ſæculo,ſed etiam in futuro. Facit autem comparationem etiam ex nominibus diuinus Apoſtolus. Ita etiam eum cõtulit cum Prophetis,filium oſtendens Chriſtum Dominum.Ita etiam in Angelis,quòd ſit filius meminit,& ea ratione differentiam oſtendit. Tanto enim, inquit, præſtantior Angelis effectus, quanto excellentius illis nomen ſortitus eſt. Quòd autem Filii nomen dicit,docent quæ ſub
πότε, nunquã. iunguntur. CVI ENIM dixit aliquando Ange-
Pſal.2. lorum, Filius meus es tu: ego hodie genui te. Et
2.Reg.2. rurſus. Ego ero illi in Patrem: & ipſe erit mihi in Filium.] Hæc autem rurſus dixit, quod attinet ad humanitatem. Hoc enim oſtendit illud, Ero illi in Patrem, & ipſe erit mihi in Filium. Sunt hæc enim futuri temporis. Quinetiam hoc quod dicit, Ego hodie genui te, non æternam ſignificat generationem, ſed eam quæ Chriſto coniuncta eſt.

Tale eſt illud, Hodie ſi vocem eius audieritis, & etiã quod antè dictum eſt, Nomen hæreditauit, his conſentit. Qui enim eſt natura filius, nõ hoc accipit per gratiam: hoc enim habet per naturã; ſed, vt dixi, poſt quam diuina docuit, hic de Oeconomia ſeu de diſpẽſatione differit, & docet ipſum eſſe omnium effectorem, vt Deum: & omnium hæredem, vt hominem: & eſſe Angelorum opificem, vt Deum: & eis effectum eſſe præſtantiorem, vt hominem & natura filium, & id rurſus accipit vt homo quod habuit vt Deus. Ea autem quæ ſubiunguntur, iis quæ dicta ſunt conſentiunt. Et cum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit. Et adorent eum omnes Angeli Dei.] Vtrunque, & introducit primogenitũ, & præterea illud, Adorent, innuunt diſpenſationem. Qui enim fert omnia verbo virtutis ſuæ, & eſt ſęculorum effector & opifex, vnde nã venit in orbem terrarum? Quomodo autem primogenitus qui eſt vnigenitus? Siquidem poſt humanam ſuſceptam naturam eum Angeli adorauerunt: ante hanc autem humanam ſuſceptam naturam, hunc ei honorem non exhibebãt, ſed & vbique erat vt Deus, & in orbem terrarum vt homo ingreſſus eſt. Ita etiam dixit diuinus Ioannes, In mundo erat, & mundus per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit: In propria venit, & ſui eum nõ receperũt. Hæc autẽ videtur eſſe quodámodo cõtraria. Si.n. erat in mundo, quomodo venit? Si autẽ venit, quomodo erat in mũdo? Sed & in mũdo erat, vt Deus: & venit vt homo. Ita etiam vnigenitus eſt, vt Deus & primogenitus, vt homo in multis fratribus. Ita ſemper accepit ab Angelis cultũ & adorationẽ: erat.n. ſemper Deus, adorarũt autẽ ipſum etiã vt hominem. Cùm hanc eius feciſſet comparationẽ, quod ſpectat ad humanitatem, ad diuina rurſus tranſit, & dicit. Et ad Angelos quidem dicit. Qui facit Angelos ſuos ſpiritus: & miniſtros ſuos flammam ignis. Ad Filium autem. Thronus tuus Deus in ſæculum ſæculi, virga æquitatis virga regni tui. Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem. Propterea vnxit te

Pſal. 94.

ὅταν δὲ πάλιν *quando autem rurſus.*

Pſal. 96.

Ioan. 1.

Pſal. 103.

Pſal. 44.

Deus, Deus tuus oleo exultationis præ participibus tuis.] Per hæc autem apertè oſtendit Angelos quidem creatam habere naturam: Vnigenitum autem, increatam & æternam. Thronus enim tuus Deus, inquit, in ſæculum ſæculi. Porrò autem per hæc quoq. nos docuit, quòd illud, Sedit ad dextram maieſtatis in excelſis, humanè dixit: Vt Deus enim æternam habet ſedem, & regnum quod eſt expers principii & finis. Quinetiam hic coniuncta ſunt humana. Illud enim Dilexiſti iuſtitiam, & odiſti iniquitatem: Propterea vnxit te Deus, Deus tuus, dictum eſt quo ad humanitatem. Etenim Propheta Eſaias de Emanuele vaticinatus, hæc quoque adiecit: Priuſquam cognoſceret puellus bonum vel malum, non obedit improbitati, vt eligeret bonum. Quinetiam vnctio non eſt diuinitatis, ſed humanitatis. Hoc autem docet etiã differentia. Oleum enim, inquit, exultationis præ participibus tuis. Nos autem ſumus cõſortes & participes non diuinitatis, ſed humanitatis. Hoc etiam docuit diuinus Apoſtolus in epiſtola ad Philippenſes. Transfigurabit enim, inquit, corpus humilitatis noſtræ, vt ſit ipſum conforme corpori gloriæ ſuæ. Neque enim erit corpus ſanctorum conforme diuinitati, ſed corpori gloriæ. Atque hoc quidem certè teſtimonium Arrii blaſphemiam conuicit. Oſtendit enim æternum verbi thronum, & perſonarum dyadem, exegit Sabellii confuſionem. Hoc ipſum autem etiam obſtruit os impudens Iudæorum. Diuinus autem Apoſtolus adiecit etiam aliud teſtimoniũ, quod diuinum eius naturam prædicat. ET tu in principio Domine terram fundaſti: & opera manuum tuarum ſunt cœli. Ipſi peribunt, tu autem permanes, & omnes vt veſtimentum veteraſcent. Et velut amictum mutabis eos, & mutabuntur. Tu autem idem ipſe es, & anni tui non deficient.] Oſtendit ipſum eſſe vniuerſorum creatorem & opificem. Per cœlum enim & terram, comprehendit omnia quæ ſunt in ipſis. Docuit eum à cõuerſione & mutatione alienũ. Hoc enim ſignificat illud, Ipſi peribunt, tu autem

Eſa. 7. πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἀπειθεῖ πονηρίᾳ τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν.

Philip. 3.

Pſal. 101. ἑλίξεις, *circumuolues.*

permanes. Significauit etiam ab eo faciendam creaturæ mutationem in id quod eſt præſtantius, ipſum autem eſſe principii & exitii expertem. Tu enim, inquit, idem ipſe es, & anni tui non deficient. Non enim factus es, ſed es, nec aliquam ſuſcipis mutationem. Porrò autem ſignificant hæc etiam diuinitatẽ impatibilem. Si ea enim paſſa eſt, quomodo eſt eadẽ; mutata eſt enim, etſi tres dies in morte egit, eius anni defecerunt. Sed nos & Propheta docet & Apoſtolus ille quidem ſcribens teſtimonium, hic verò eo vtens, quòd idem ipſe eſt ſemper, & anni eius nõ deficient. Cùm de diuinis ita diſſeruiſſet, rurſus tranſit ad humana. AD quem autem Angelorum dixit aliquando: ſede à dextris meis Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.] Non enim tanquam Deo dicit, Sede à dextris meis. Quomodo enim? Thronus enim eius eſt in ſæculum ſæculi. Vt homo ergo, huius eſt honoris particeps. Vt Deus enim habet æternam ſedem. NONNE omnes ſunt administratorii ſpiritus, in miniſterium miſsi; propter eos qui hæreditatem capiunt ſalutis?] Satis etiam oſtendit differentiam, quòd ad humanitatem attinet. Ille enim, inquit, ſedet à dextris. Ii verò mittuntur vt miniſtri, pro hominum ſalute. Deinde orationem conuertit ad ſuaſionem, & dicit.

Pſal. 109.

διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν, propter eos qui ſunt futuri hæredes ſalutis.

CAPVT II.

PROPTEREA abundantius oportet obſeruare nos ea quæ audiuimus: ne forte pereffluamus.] Hanc ergo ſcientes differentiam, oportet nos diligẽtius doctrinam attẽdere, ne aliquem lapſum ſuſtineamus. SI ENIM qui per Angelos dictus eſt ſermo, factus eſt firmus, & omnis præuaricatio & inobediẽtia accepit iuſtam mercedis retributionem. quomodo nos effugiemus, ſi tãtam neglexerimus ſalutem?] Quę cùm initium accepiſſet enarrari per Dominum ab eis qui audierunt, in nos confirmata eſt, conteſtãte Deo ſignis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus ſancti diſtributionibus ſecundum ſuam voluntatem: Rurſus comparationem adiunxit adhortatio

παράβασις, trãſgreſſio.

ni,& oſtendit quantum legis conſtitutiones ſuperet doctrina Euangelica. Ferendæ enim legi Angeli inſeruierunt. Hic autem ipſe Angelorum Dominus primus doctrinam ſalutarem attulit, eam autem ſuſceperunt qui Apoſtolicam gratiam acceperunt. Et lex quidem, erat oratio quæ oſtendebat quid agendum. Domini autem doctrina æternam ſalutem procurabat: Quoniam autem Moſes etiam miraculis vſus eſt, neceſſario oſtendit gratiam quoque hac in re eſſe ſuperiorem. Hic enim non ſolus Dominus fecit miracula, ſed & diuini eius diſcipuli, & illorum ſucceſſores. Porrò autem oſtendit etiam in donis ſpiritalibus nouum fulgere teſtamentum. Olim enim ſoli Prophetæ erant doni ſpiritalis participes, nunc autem omnes qui credunt, hanc gratiam aſſequuntur. Hoc enim ſubiunxit. Et Spiritus ſancti diſtributionibus ſecundum voluntatem ſuam. Hæc autem dixit quidem, eos adhortans, vt diuinæ doctrinæ ſtudioſius operam darent: ſub ſpecie autem adhortationis, docuit horum & illorum differentiam. Valde autem ſapienter dixit Deum per miracula ferre prædicationi teſtimonium, ſi quidem eſt euidens probatio, & de teſtis veritate dubitari non poteſt. His autem interiectis, reuertitur ad comparationem Angelorum.

NON enim angelis ſubiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. Teſtatus eſt autem in quodã

Pſal.8. loco quis dicens. Quid eſt homo quod memor es eius, aut filius hominis, quoniam viſitas eum? Minuiſti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronaſti eum: & conſtituiſti eum ſuper opera manuũ tuarum. Omnia ſubieciſti ſub pedibus eius.] Orbẽ terræ vitam futuram appellauit. Rurſus autem confert Angelos cum Chriſto Domino, non vt Deo, ſed vt homine, & oſtendit non Angelos, ſed ipſum accepiſſe dominium vniuerſorum. Illud autem, Quid eſt homo, dictum eſt quidem de communi natura; conuenit autem primitiis ex nobis, nempe Chriſto qui ea quæ ſunt totius naturæ ſibi attribuit & accõmo-

Pſal.21. dat. Ita etiam ex omniũ noſtrûm perſona dixit. Lon

gè à ſalute mea verba delictorũ meorum. Ipſe enim etiam quod attinet ad humanitatem, nulli erat peccato affinis. Peccatum enim non fecit, nec inuentus eſt dolus in ore eius. Ipſe autem noſtra ſibi delicta attribuens, naturæ factus eſt. Ipſe enim peccata noſtra accepit, & morbos portauit. Quòd autem hoc etiam teſtimonium tanquam Domini doctrinæ conueniẽs diuinus adduxerit Apoſtolus, audiamus Dominum dicentem Iudæis. Non legiſtis. Ex ore infantium & lactantium perfeciſti laudem. Hic ergo qui ex ore infantium & lactantium perfecit laudem, viſitauit naturam hominum. Diuinus autem Apoſtolus Prophetico teſtimonio adiunxit interpretationem. IN eo enim quod omnia ei ſubiecit, nihil dimiſit non ſubiectum ei.] Et quoniam veriſimile erat fore vt dicerent aliqui. Atqui videmus plurimos qui contradicunt, & nolunt eum adorare, neceſſario ſubiunxit. NVNC autẽ necdum videmus omnia ſubiecta ei.] Hoc enim iam etiam dixit. Non enim Angelis ſubiecit orbem terræ futurum de quo loquimur. Pro eo quod eſt. In illa vita in omnes obtinebit imperium, tunc enim ſubiicientur etiam ii qui nunc contradicunt. Quoniam autem eum dixit Angelorũ effectorem & Dominum, videbatur autem hoc tunc non eſſe probabile iis qui immortalem eſſe Angelorum naturam didicerant, Domini autem Chriſti paſsionem ſciebãt, neceſſario quoque de ea re præbet doctrinã. EVM autẽ qui modico quàm Angeli minoratus eſt, videmus Ieſum propter paſsionem mortis gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus guſtaret mortem.] Non natura diuinitatis fuit minor Angelis, ſed perpeſsione humanitatis. Quinetiam ipſa poſt reſurrectionem diuinam gloriam eſt conſecuta. Paſsionem autem ſuſtinuit pro omnibus. Quęcunque enim creatam habent naturam, eo remedio egebant. Hoc enim dixit vt abſque Deo pro omnibus guſtaret mortem. Sola, inquit, diuina natura nullius indigebat, reliqua autem omnia opus habebant humanæ ſuſceptæ naturæ medicamento. Deus enim

1. Pet. 2.

Matth. 21.

τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον, eum qui aliquantiſper minor fuit quàm Angeli.

Theod. non legit χάριτι θεοῦ, gratia Dei ſed χωρὶς θεοῦ abſq. Deo.

ſermo homo factus mortis potentiam diſſoluit & perfregit, ea autem fracta & diſſoluta, reſurrectioné nobis pollicitus eſt, reſurrectioni autem adiuncta eſt à corruptione ac interitu remotio & immortalitas: incorruptionem autem aſſequentur etiam ea quæ vi-

Rom. 8.

dentur. Hoc enim dixit etiam in epiſtola ad Romanos, quòd ſcilicet ipſa etiam creatura liberabitur à ſeruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorũ Dei. Iam verò Angeli quoque perpetua lætitia affi-

Luc. 15.

cientur, hominum ſalutem aſpicientes. Si enim gaudent propter vnum peccatorem pœnitentiam agentem: multo magis videntes tot millia ſalutem conſecuta, implebuntur lætitia. Pro omnibus ergo ſalutarem paſsionem ſuſtinuit. Sola enim diuina natura non indiget remedio quod ab ea porrectum eſt. DECEBAT enim eum propter quem omnia, & per quẽ omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, authorem ſalutis eorum per paſsionem conſummari.] Oſtendit Deum verbum quam acceperat naturam effeciſſe perfectam. Princeps & author noſtræ ſalutis eſt ſumpta natura. Cùm enim illa reſurrexiſſet à mortuis, reſurrectioné nobis omnibus procurauit. QVI ENIM ſanctificat, & qui ſanctificantur, ex vno omnes.] Hoc etiam poſuit quo ad humanitaté. Creata eſt enim natura quæ ſumpta eſt. Vnus autem eſt & noſter & eius creator ac opifex. Sed per illam ſanctificamur. Quòd ſi etiam de natura humana hoc intelligere voluerint hæretici, ne hoc quidem de vnigeniti gloria quidquam detrahet. Vnum enim inquit, habemus Patrem, & nos, & ipſi, ſed clarum eſt eum quidem eſſe filium natura, nos autem gratia. Hanc enim nos docet differentiam, quòd ille quidem nos ſanctificet, nos verò ſanctificemur. PROPTER quam cauſam non confunditur fratres eos vocare, dicens. Nunciabo nomen tuum fratribus meis, in medio eccleſiæ laudabo te. Et iterum. Ego ero fidens in eum. & iterum. Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Deus.] Ad oſtendendam filii excellentiam ſufficit illud, Non pudet

πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγάγοντα τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι multis filijs in gloriam adductis, principẽ ſalutis eorum per paſsiones perfectũ efficere.

οὐκ ἐπαισχύνεται, non erubeſcit, ſeu, non pudet.

Pſal. 21. & 17.

Eſa. 8.

eum. De ſeruis enim & dominis loquentes,& do minorum humilitatem docentes, ſolemus dicere. Non pudet eum cum famulis comedere & bibere,& vnà ſedere,& eos qui ex eis ægrotant per ſe medicari. Hoc ipſum hic etiam innuit, quòd qui pro nobis paſsionem ſuſcepit,non erubeſcit vocare fratres eos pro quibus ſuſtinuit paſsionem. Non ſolum autem fratres,ſed eos etiam filios appellauit. Ita etiam Do minus in ſacris Euangeliis dixit diuinis Apoſtolis. Filioli,adhuc paruo tempore ſum vobiſcum, & rurſus. Filii,nunquid habetis obſonium. Porrò autem oſtendit etiam quæ dicuntur humiliter dici per œco nomiam,ſeu carnis ſuſceptæ diſpenſationem. Ei.n. quod eſt, Non pudet eum,coniunxit illud, Ego ero fidens in eum. Non erubeſcit enim propter hominũ ſalutem vel humilibus vti verbis præter ſuam dignitatem. Deinde arrepto de pueris teſtimonio, de ſalutari paſsione contexit orationem. QVIA ergo pueri communicarunt carni & ſanguini: & ipſe ſimiliter participauit eiſdem, vt per mortem deſtrueret eum qui habebat mortis imperium,id eſt Diabolum:& liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant ſeruituti.] Quomodo,inquit, fieri poſſet,vt vel ipſe ſe fratrem noſtrum vocaret, vel filios nos verè appellaret,niſi eandem naturam accepiſſet? Qua de cauſa,ea ſuſcepta, mortis fregit potentiam, & de medio ſuſtulit timorem qui nobis imminebat. Hæc autem omnia perſecutus eſt, docens eos qui filium eſſe minorem Angelis propter paſsionem exiſtimant,quòd hanc paſsionem neceſſario ſubiit. Hoc autem docet etiam apertius per ea quæ conſequuntur: NVSQVAM enim angelos apprehendit, ſed ſemen Abrahæ apprehendit.] Si enim Angelorum naturam aſſumpſiſſet, fuiſſet morte potentior. Sed quia humanum erat quod adſumpſit,per paſsionem quidem hominum debitum exoluit:per paſsi autem corporis reſurrectionem ſuam virtutem oſtendit. Valde autem ſapienter diuinus Apoſtolus, pro generali nomine proprium poſuit. Non dixit enim,ſe-

Ioan.13. & 21.

προσφάγιον.

men hominis apprehendit,ſed ſemen Abrahæ apprehendit,eis etiam in memoriam reuocans promiſſum factum Abrahæ. VNDE debuit per omnia fratribus ſimilari.] Nam & nutrimenti,ſicut nos,fuit particeps,& laborem ſuſtinuit,& anxio animo fuit,& fleuit,& mortem ſubiit. VT miſericors fieret,& fidelis Pontifex ad DEVM, vt repropitiaret delicta populi. In eo enim in quo paſſus eſt ipſe & tentatus, potens eſt & eis qui tentantur auxiliari.] Oſtendit ſalutarem eius mortem fuiſſe oblationem. Pro vniuerſa enim creatura,quod ſumpſit corpus obtulit. Aliud quoque adiecit ad eorum conſolationem. Cùm.n. inquit,experientia didicerit humanæ naturæ imbecillitatem,vt qui & ex lege & ex gratia vitam egerit, iis qui oppugnantur dat auxilium. Porrò autẽ hæc dicta ſunt quo ad humanitatem. Neque enim noſter Pontifex eſt,vt DEVS, ſed vt homo. Nec vt Deus paſſus eſt,ſed vt homo. Nec vt Deus noſtra didicit per experientiam:ſed vt Deus & opifex, omnia aperte cognoſcit. Poſtquam comparationem cum Angelis ſic perfecit, omnibus Prophetis maiorem magnum Moſen cum eo confert, vt cum eſſe infinitam differentiam oſtenderit, ſimul etiam oſtendat quid interſit inter teſtamenta,promiſſa,& etiam ſacerdotes. Comparationi autem rurſus admiſcet exhortationem,ne hoc videatur tanquam de induſtria facere,ſed veluti aliqua neceſſitate impulſus.

τὰ πρὸς τὸν θεὸν, in iis quæ ſunt erga Deum.

εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι, ad expiandum.

&, nõ eſt in Græco.

CAP. III.

VNDE fratres ſancti vocationis cœleſtis participes,conſiderate Apoſtolum & Pontificem confeſſionis noſtræ IESVM, qui fidelis eſt ei qui præfecit illum,ſicut & Moyſes in omni domo eius.] Rurſum Pontificem & Apoſtolum eum vocauit, vt hominem. Si eſt enim Pontifex, vt Deus, id fuiſſet etiam antequã humanam naturam ſuſcepiſſet. Quòd autem noſtræ etiam confeſſionis Apoſtolus factus eſt,poſtquam humanam ſumpſit naturam, docuit in epiſtola ad Galatas. Quando enim,inquit, venit plenitudo temporis, miſit Deus filium ſuum factum ex

τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ei qui fecit ipſum.

Gal. 4.

muliere. Et non dixit, Miſit ipſum vt fieret ex muliere, ſed factum ex muliere, vt clarum eſſet humanę naturæ eſſe conducibile Apoſtolatus, hoc eſt legationis ſeu miſsionis, nomen. Confeſsionem autem noſtram vocauit fidem. Facturam autem vocauit, non creationem, ſed ordinationem, ſeu electionem. Qui fidelis eſt ei qui fecit ipſum, nempe Apoſtolum, & Pontificem. Deinde cum ea quæ de Moſe à Deo dicta ſunt in memoriam reuocaſſet: Dei enim vox eſt, In omni domo mea fidelis: in iis quæ ſequũtur oſtendit differentiam. AMPLIORIS enim gloriæ iſte præ Moyſe dignus eſt habitus: quanto ampliorẽ honorem habet domo qui fabricauit illam.] Quantũ, inquit, differt ab opere opifex, tãta eſt inter Moſem & CHRISTVM differentia. Hoc enim etiã ea quę conſequuntur docent manifeſtius. OMNIS nanq. domus fabricatur ab aliquo. Qui autem omnia creauit, Deus eſt.] Sciendum autem eſt quòd eius quidem excellentiam ex diuina natura oſtendit: maiori autem honore dignum eſſe habitum dixit, quoad humanitatem. Quia enim & DEVS & homo eſt CHRISTVS dominus: vtrunque autem in vna perſona conſideratur: neceſſario & quæ ſunt excelſa, & quæ humilia, de eo cogitur dicere ad vtramque naturam oſtendendam. ET Moyſes quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in teſtimonium eorum quę dicenda erant. CHRISTVS verò tanquam filius in domo ſua. Quæ domus ſumus nos, ſi fiducīam & gloriam ſpei vſque ad finem firmã retineamus.] Nomina poſuit ex vetere ſcriptura. DEus enim vocauit ſeruum Moyſen. Moyſes enim, inquit, ſeruus meus mortuus eſt, & rurſus. Non ſic vt ſeruus meus Moſes. Iam verò ipſum quoque DOminum CHRISTVM, filium vocat vetus ſcriptura. Quod nomen ipſi, vel quod nomen filio eius. Et, Filius meus es tu, ego hodie genui te. Et, Ex vtero ante Luciferum genui te. Cognoſcitur ergo, inquit, quid inter eum & illum interſit. Ille enim ſeruus: hic verò filius. Et ille quidem vocatus eſt fidelis, vt

κατασκευάσας, conſtruxit.

κατασκευάζεται, conſtruitur.

κατασκευάσας, qui conſtruxit.

οὗ οἶκος, cuius domus.

παρρησίαν καὶ τὸ καύχημα, libertatẽ & gloriationẽ.

Deut. 34.

Prou. 30.

Pſal. 2. & 109.

oſtenderetur eſſe legiſlator fide dignus. Hoc enim dixit illud, In teſtimonium eorum quæ dicenda erãt. CHRISTVS autem vt filius vocatur fidelis. Quòd ſi Hæretici exiſtimant hanc appellationem ſignifica re vtilitatem & abiectionem, audiant Apoſtolum de
1. Cor. 1. Deo & patre dicentem. Fidelis Deus per quem voca
Pſal. 144. ti eſtis in ſocietatem filii eius, & Dauid Prophetam.
Pſal. 77. Fidelis Dominus in omnibus verbis ſuis. Et rurſus.
Deut. 32. Teſtis in cœlo fidelis. Quinetiam Moſes diuinus ſic dicit, Deus fidelis, & non eſt in ipſo iniquitas. Domum autem Dei vocauit eos qui credunt, cõuenien ter Prophetiæ quæ dicit, Inhabitabo in ipſis, & am-
Leuit. 26. bulabo. Hoc autem, inquit, honore fruemur, ſi liber tatem quam aſſecuti ſumus, & maxime expetendam ſpem per præclara virtutis facinora conſeruauerí-
Rom. 8. mus. Quoniam aut ſpei meminit: ſpes autem quæ videtur non eſt ſpes: Quod enim videt quis, quid ſperat: pollicitus eſt autem nobis Dominus regnum cœlorum ea rurſus confert quæ Iudæis data ſunt cum iis quæ ſunt nobis promiſſa. QVAPROPTER ſi-
Pſal. 94. cut dicit ſpiritus ſanctus, Hodie ſi vocem eius audie ritis, nolite obdurare corda veſtra, ſicut in exacerba tione ſecundum diem tentationis in deſerto, vbi ten tauerunt me patres veſtri, probauerunt, & viderunt opera mea quadraginta annis. Propter quod infenſus fui generationi huic, & dixi, ſemper errant corde: Ipſi autem non cognouerunt vias meas: Quibus iuraui in ira mea. Si introibunt in requiem meam.] Adduxit quidem teſtimonium, eos vtique terrefaciens, vt ſpem datam ſtudioſè ſeruarent, ſed rurſus tacitè & citra ſuſpicionem aliud molitur, ad id orationem comparans. Perſiſtit autem in exhortatione. VIDETE fratres, ne quando ſit in aliquo veſtrum cor malum incredulitatis diſcedendi à Deo viuo.] Multa nobis cura & ſtudio opus eſt vt fidem ſeruemus, & non infidelitatis exitiale malum ſuſcipiamus. Ea enim ſeparat à Deo viuo. SED adhortamini voſmetipſos per ſingulos dies, donec hodie cognominatur, vt non obduretur quis ex vobis fal-

lacia peccati.] Quotidie oportet eos qui viuunt ſui curam gerere,ne peccatum loco occupato in noſtro corde faciat impreſsionem. Hodie autem vocauit vitam præſentem. PARTICIPES enim CHRISTI effecti ſumus,ſi tamen initium ſubſtantiæ eius vſque ad finem firmum retineamus.] Cum Chriſto enim mortis fuimus participes per baptiſmum, & cũ eo conſepulti fuimus in figura reſurrectionis, ſi quidem firmam fidem conſeruauerimus. Eam enim appellauit initium ſubſtantiæ.Per illam enim renouati, & Domino CHRISTO coniuncti ſumus,& ſanctiſſimi ſpiritus gratiam accepimus. Deinde rurſus Propheticam aſſumit orationem. DVM dicitur, hodie ſi vocem eius audieritis, nolite obdurare corda veſtra,quemadmodum in illa exacerbatione.] Iam verò eorum etiam meminit qui eo morbo laborarunt. QVIDAM enim audientes exacerbauerunt:ſed non vniuerſi qui profecti ſunt ab Aegypto per Moſem.] Primum legendum eſt per interrogationem. Secundum autem,non enuntiatiue,ſed per reſponſionem. Quæ enim ſequuntur,efficiunt vt ita intelligamus. Nam prçter Chaleb Iephone & Ieſum Naue ſexcenta milia perierunt. Eos enim dicit, qui profecti fuerant ex Aegypto. QVIBVS autẽ infenſus eſt quadraginta annis? Nonne illis qui peccauerunt, quorum cadauera proſtrata ſunt in deſerto? Quibus autem iurauit eos non introituros in requiem ipſius,niſi illis qui increduli fuerunt? Et videmus quòd non potuerunt introire in requiem ipſius, propter incredulitatem.] Cùm enim Deus præcepiſſet vt in promiſſam terram proficiſcerentur,illi contradicebant, timorem prætexentes, & inimicorum potentiam & magnitudinem. Qua de cauſa Deus vniuerſorum cunctis in deſerto ſigillatim conſumptis, illorum filios pro illis introduxit. His interiectis vt per ea terreret, & vt datam ſpem expectarent efficeret, deinceps de quiete verba facit, dicens Prophetam Dauid multis retro antè actis ſæculis eam nobis eſſe vaticinatum.

τίνες γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν; Quinam n. cum audiſſent, exacerbauerunt? Theodor. n. legit interrogatiue.

ἀπειθήσασιν, ijs qui non paruerunt.

ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν, quorũ membra ceciderunt.

In requiem ipſius nõ eſt in Græco.

CAP. IIII.

δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι, videatur aliquis ex vobis deſuiſſe.

συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν cōmixtus fidei iis qui audierunt.

εἰσερχόμεθα, ingredimur

TIMEAMVS ergo,ne forte relicta pollicitatione introeundi in requiem eius , exiſtimetur aliquis ex nobis deeſſe.] Renuntiauit nobis DAVID eſſe aliam quietem. Studeamus ergo illam aſſequi , ne ſimilia quæ illis acciderunt nobis accidant . ET-ENIM & nobis nuntiatum eſt quemadmodum & illis,ſed non profuit illis ſermo auditus , non admixtus fidei ex iis quæ audierunt.] Non ſufficit ad ſalutem verborum auditio , id enim cōuenit cum fide ſuſcipere,& firmiter ſeruare. Quid enim iuuerit DEI promiſsio illos qui eam ſuſceperunt , ſi non fideliter ſuſceperint,& in DEI potentia fiduciam ſuam collocauerint,& in DEI verbis veluti commixti & contempe rati fuerint? INGREDIEMVR enim in requiem qui credidimus,quemadmodum dixit . Sicut iuraui in ira mea. Si introibunt in requiem meam.] Vult oſtendere tres quietes eſſe vocatas in diuina ſcriptura,& primam quidem diem ſeptimum , in quo DEVS impleuit creationem: ſecundam autem, terram promiſsionis:tertiam verò,regnum cœlorum. Eam autem Prophetico teſtimonio confirmat. Si enim non eſt,inquit,re vera alia quies:quamobrem iis qui ſecū dam acceperunt præcipit,ne corda obdurent, & minatur ſupplicium , & reuocat in memoriam eos qui ſecundam contempſere quietem? Et eas quidem ponit per ordinem,& primum ponit eam quæ eſt diei ſeptimi. ET quidē operibus ab conſtitutione mundi perfectis. DIXIT enim in quodam loco de die ſeptimo ſic. Et requieuit DEVS in die ſeptima ab omnibus operibus ſuis.] Quod de illa,inquit,non dixerit beatus DAVID,cuiuis eſt vtiq. manifeſtum. Illa enim fuit multis ſæculis ante DAVID.In ſeptimo enim die compleuit creationem vniuerſorum DEVS . ET in iſto rurſum,ſi introibunt in requiem meam.] Et tamen quamuis hæc rectè ſciret Propheta , aliam nihilo ſecius quietem pollicetur. QVONIAM ergo ſupereſt introire quoſdam in illam,& ii quibus prioribus annuntiatum eſt,non introierunt propter incredulitatem:

tem: iterum terminat diem quendam, hodie, in Dauid dicendo poſt tantum temporis, ſicut ſupra dictũ eſt, Hodie ſi vocem eius audieritis: nolite obdurare corda veſtra ſicut in exacerbatione.] Deinde docens Prophetam non hæc dicere de Palæſtina, ratiocinatur. NAM ſi eis Ieſus requiem præſtitiſſet, nunquam de alia loqueretur poſthac die.] Non de alia, inquit, terra eſſet locutus. Eos enim ad illam introduxit Ieſus Naue filius. In ea autem erat ipſe quoque diuinus Dauid, quando illam quietem annuntiabat. Deinde ſyllogiſticè. ITAQVE relinquitur ſabbatiſmus populo Dei.] Non interrogatiuè ſed enuntiatiuè legendum eſt. Sabbatiſmum autem appellauit quietem, quoniã ſeptimo die quieuit Deus ab omnibus quæ fecit operibus. In futura autem vita, curæ & triſtitiæ expers, & à laboribus ac ſolicitudinibus vita agetur libera. Appellauit ergo ſabbatiſmum, liberationem à corporalibus operibus, hoc enim deinceps ſignificat. QVI enim ingreſſus eſt in requiem eius, etiam ipſe requieuit ab operibus ſuis, ſicut & à ſuis Deus.] Sicut enim vniuerſorum Deus, cum ſexto die vniuerſam creaturam compleſſet, ſeptimo die ceſſauit fabricari: ita etiam qui ab hac vita exceſſerunt, & ad eum tranſeunt, à præſentibus liberabuntur laboribus. Quinetiam lex iuſsit Iudæis in Sabbato à corporalibus abſtinere operibus, animarum autem ſolummodo curam gerere. Deinde conſulendo. FESTINEMVS ergo ingredi in illam requiem: vt ne in idipſum quis incidat incredulitatis exemplum.] Qui enim in ſocordia vitam tranſigit, & promiſsis bonis non frui deſiderat, iiſdem quibus illi qui non paruerunt obnoxius erit reprehenſionibus. Deinde horrore plenum iudicium oſtendit. VIVVS eſt enim ſermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vſque ad diuiſionem animæ ac ſpiritus, cõpagum quoque ac medullarum, & diſcretor cogitationum & intentionum cordis, & non eſt vlla creatura inuiſibilis in conſpectu eius, omnia autem nuda

ὁρίζει, præfinit, præſtituit.

Pſal. 94.

οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας, *nõ de alio poſthac die eſſet locutus.*

ἀπειθείας, *inobedientiæ.*

τομώτερος, *acutior, qui magis ſecat.*

διικνούμενος, *peruadens.*

ἐννοιῶν, conceptionum.

τετραχηλισμένα.

& aperta ſunt oculis eius ad quē nobis ſermo.] Nihil poteſt latere illū incorruptū iudicem, rectè autē ac perfectè ſcit omnia, vel ipſarū cogitationum motus. Nouit quæ fiunt in tenebris, nouit quæ clanculum cōmittuntur. Non latent eum improba animi conſilia, ei etiā ea quæ ſunt occulta nuda ſunt. Illud autem Aperta, Græce τετραχηλισμένα, id eſt reſupinata, poſuit ex metaphora animalium quæ ſacrificantur, quæ omnino muta iacent, vtpote cum occiſio eis vitam ademerit, & vnà cum vita vocem, ita inquit, nos etiam dum iudicamur, videmus quidem omnia quæ à nobis impiè vel iniquè facta ſunt, ſed ſupplicii ſententiam ſilentio accipimus, vt qui eam iuſtam eſſe ſciamus. Hæc autem non illis ſolis, ſed etiam nobis omnibus ſcripſit diuinus Apoſtolus. Oportet ergo nos diuinum illud iudicium aſsidue conſiderare, horrere, & pertimeſcere, & diuina præcepta diligenter ſeruare, & promiſſam quietem expectare. Quam cum Chriſto conſequamur. Cum quo Patri ſimul & cum ſanctiſsimo ſpiritu gloria, & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

TOMVS SECVNDVS

διεληλυθότα qui peruaſit Spei noſtræ, non eſt in Græco.

HABENTES ergo Pontificem magnum, qui penetrauit cœlos Ieſum filium Dei, teneamus ſpei noſtræ cōfeſsionem.] In iis quidem quæ fuerunt prius interpretata, fecit comparationem quietum: & oſtendit eam, quæ fuit nobis promiſſa, eſſe maiorem illa quæ Iudæis promiſſa eſt. Illis enim terram promiſsionis: nobis autem cœlum eſt pollicitus. Ab hoc autē deinceps loco confert Pontificatum: & oſtendit eſſe multo maiorē ac præſtantiorem Leuitico, eum qui eſt ſecūdum ordinem Melchiſedech. Exhortationis autem figura rurſus vtens, facit comparationem, ne

videatur cnm iis qui vitæ ex lege inſtitutionem amplectuntur lege bellum gerere,& non veritatem defendere. Pontificem autem vocauit Dominum Ieſum,vt qui ſacrificium pro nobis obtulerit, & mundi peccatum ſuſtulerit Ea enim de cauſa agnus etiã vocatus eſt: Ecce enim inquit,agnus Dei qui tollit peccata mundi. Clarum eſt autem vel admodum cõtentioſis eſſe humana nomina. Quòd ſi nonnulli exiſtimant ea eſſe diuinitatis, ipſum & execrationẽ appellent,& ſerui formam,& quæcunque ſunt eiuſmodi. Sinautem nihil horum eſt diuinæ naturæ proprium, reſtat vt intelligantur hæc eſſe œconomiæ ſeu diſpenſationis nomina. Quemadmodum enim homo factus eſſe dicitur,cum humanam naturam ſuſceperit: ita etiam Pontifex noſter vt homo vocatus eſt.Hoc autem nos etiam docent dicta Apoſtolica. Oſtendit enim eum cœlos peruaſiſſe:Domini autem Chriſti diuinitas habet naturam quæ nequit circumſcribi,vbique præſens eſt,& adeſt omnibus. Hoc etiam ipſe quoque nos Dominus docuit. Nemo.n.inquit,aſcẽdit in cœlum, niſi qui de cœlo deſcẽdit,filius hominis,qui eſt in cœlo.Cùm.n.eſſet inferius, & cum hominibus diſſereret,dicebat ſe eſſe etiam ſuperius. Oportet ergo nos ſcire quæ nam ſunt nomina Theologiæ ſeu diuinitatis,& quæ œconomiæ,hoc eſt humanæ naturæ ſuſceptionis. Cùm diuinus itaque Apoſtolus magnum nobis Pontificem oſtendiſſet primũ in veram quietem introiiſſe, & cœlos ſuperaſſe,iubet retinere cõfeſsionem.Confeſsionem autem noſtram,vocauit fidem. Confitemur enim credere non ſolum in Patrem & filiũ & ſpiritum ſanctum, ſed etiam in reſurrectionem mortuorum, & in vitam æternam, & in regnum cœlorum. NON enim habemus Pontificem,qui nõ poſſit compati infirmitatibus noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato.] Qui illo tempore crediderant, multas tentationum tempeſtates ſubierant. Eos ergo conſolatur,docens noſtrum Pontificem non ſolum vt Deũ noſſe noſtræ *Ioan.3.*

naturæ imbecillitatem, ſed etiam, vt qui ſit homo, noſtrarum perpeſsionum feciſſe periculum, vt qui peccato tantummodo non fuerit affinis. Cùm auté hanc noſtrã ſciat imbecillitatem, & nobis fert quod conuenit auxilium, & nos iudicans, habita ratione imbecillitatis feret in nos ſententiam. ACCEDAMVS ergo cum fiducia ad thronum gratiæ eius, vt miſericordiam conſequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.] Vt Deus, Chriſtus Dominus habet regnum naturale, thronum æternum. Thronus enim tuus, inquit, Deus in ſæculum ſæculi. Vt homo autem, & Pontifex, & Apoſtolus confeſsionis noſtræ audit, Sede à dextris meis. Eum vocauit thronum gratiæ diuinus Apoſtolus. Exiſtimo autem eum etiam ſignificare humanitatem & clementiam qua vtens iudicabit. Hoc enim adiecit, vt gratiam inueniamus in auxilio opportuno. In præſenti enim vita accedentes, & puram ac ſinceram fidem oſtendétes, in die iudicii clementiam aſſequemur. Deinde docet cauſam Sacerdotii, & quanam de cauſa ipſum aliqui conſequuntur, & quid deceat Pontificem.

εἰς βοήθειαν εὔκαιρον, ad auxilium opportunum.
Pſal. 44.
Pſal. 109.

CAP. V.

OMNIS nanque Pontifex ex hominibus aſſumptus, pro hominibus conſtituitur in iis quæ ſunt ad Deum, vt offerat dona & ſacrificia pro peccatis. Qui condolere poſsit iis qui ignorant & errant: quoniam & ipſe circundatus eſt infirmitate: & propterea debet quemadmodum pro populo, ita etiam & pro ſemetipſo offerre pro peccatis.] Dixerat. Non habemus Pontificem qui non poſsit compati infirmitatibus noſtris, tentatũ autem per omnia pro ſimilitudine abſque peccato: neceſſariò ergo hæc quoque adiecit: docens quòd etiam in lege non Angelus vt pro hominibus Sacerdotio fungatur electus eſt, ſed homo pro hominibus eandem habens naturam, iiſdem affectionibus obnoxius: ſciens naturæ imbecillitatem: iis qui labuntur dans veniam: iis qui peccant manum præbens: ex ſuis ea etiam quæ ſunt proximorum conſiderans.

μετριοπαθεῖν moderatè ferre.

Qua de cauſa etiam lege conſtitutum eſt vt hoſtias non ſolum pro populo,ſed etiam pro ſe offerat. NEC quiſquam ſumit ſibi honorem, ſed qui vocatur à Deo quemadmudum & Aaron.] Eſt enim legitimus Sacerdos,qui à Deo ordinationem accipit.Ita enim etiam Aaron primus Sacerdos accepit hanc dignitatem .Hæc autem dixit diuinus Apoſtolus,non nobis Pontificatus volens regulas oſtendere, ſed ad dicendum de Pontificatu Domini viam muniens.Sapienter ergo ſtatim ſubiunxit. SIC & Chriſtus non ſemetipſum glorificauit vt Pontifex fieret:ſed qui locutus eſt ad eum. Filius meus es tu ego hodie genui te.Quemadmodum & in alio loco dixit.Tu es ſacerdos in æternum ſecũdum ordinem Melchiſedech.] *Pſal.2.* *Pſal.109.* Quia enim erat ex alia tribu:ex Dauidico enim genere ortus eſt, quod attinet ad humanitatem: ſciens Apoſtolus non credentium Iudæorum mentis duritiem;ad Prophetica cõfugit teſtimonia, & per ea quidem præclarè quod dixit confirmauit : præclarè autem ac ſapienter oſtendit eum non appellari ſolum Pontificem , ſed etiam filium,& nouum quendam& in primis admirabilem Pontificatum ſuſcepiſſe.Quoniam autem dixerat hominem ea de cauſa pro hominibus Põtificem creari,vt compateretur iis qui ignorant & errant;quandoquidem ipſe quoque eſt circũdatus imbecillitate: Oſtendit etiam Chriſtum Dominum ſuſcepiſſe omnes humanæ naturæ affectiones præter peccatum. QVI in diebus carnis ſuæ,preces ſupplicationeſque ad eum qui poſsit illum ſaluum ſacere à morte,cum clamore valido & lachrymis offerens,exauditus eſt pro ſua reuerẽtia,& quidem cùm eſſet filius Dei, didicit ex iis quæ paſſus eſt obedientiam:& conſummatus,factus eſt omnibus obedientibus ſibi cauſa vitæ æternæ, appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchiſedech .] *προσενέγκας, cum obtuliſſet.* Quis niſi valde emotæ mentis dixerit hæc dicta eſſe de diuina natura? Si enim beatus Paulus mortem non metuebat, ſed cupiebat diſſolui & eſſe cum Chriſto,& iis qui ea quæ illi Hieroſolymis euentura erant prædixerunt,

Act.21. & retinere tentarunt, dixit, Quid fletis, & affligitis cor meum? Ego enim non ſolum ligari, ſed etiam mori paratus ſum pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti: quomodo Deus ſermo ſæculorum opifex, qui nec conuerti nec mutari poteſt, & eſt ab omni affectione liber, mortem timuit. Verum enimuero de his prolixiore vti oratione extremæ fortaſſe fuerit amentiæ. Inſignis enim eorum quæ dicta ſunt humilitas, vel eos cogit qui diuinitati detrahunt, & eā blaſphemant, diuinitati nihil horum tribuere. etenim vt hæc pateretur humanitas, conceſsit diuinitas, vt diſcamus eum verè fuiſſe hominem, & humanam naturam ſuſcepiſſe, & non viſione & apparitione fuiſſe diſpenſationis ꝑactum myſterium. Si enim quamuis hæc ita facta ſint, & Simon, & Menander, & Cerdon, & Marcion, & Valentinus, & Baſilides, & Bardiſanes, & Manes, ſuos docuerunt aſſeclas eum nihil humanæ habuiſſe naturæ: clarum eſt plures hunc errorem fuiſſe ſuſcepturos, ſi non humanas præter peccatum ſuſcepiſſet affectiones. Diem autem carnis appellauit tempus mortalitatis, hoc eſt, quando habuit corpus mortale. Dicit autem precationem quam fecit in paſsione, dicens.

Matth.26. Pater, ſi poſsibile eſt, tranſeat à me calix iſte. Illud autem, Didicit ex iis quæ paſſus eſt obedientiam, poſuit Apoſtolus hyperbolicè. Obedientiam enim non poſt paſsionem, ſed ante paſsionem oſtendit. Conſummationem autem ſeu perfectionem, appellauit reſurrectionem & immortalitatem. Hic eſt enim finis diſpēſationis. Hyperbolicè autem poſuit omnes affectiones ſeu perpeſsiones, non ſolum volens oſtēdere veritatem humanæ naturæ ſuſceptionis, ſed etiam confirmans illud quod antè dixit. Non enim habemus Pontificem qui non poſsit compati infirmitatibus noſtris, tentatum autem per omnia pro ſimilitudine ſine peccato. Vt ea ratione hortaretur eos ad quos ſcripſit, in fide perſiſtere, & Pontificis miſericordiæ & clementiæ fidere. Facta autem rurſus Melchiſedech mentione, vult quidem oſtendere

eius ſacerdotium eſſe maius Leuitico, videtur autem aliquantiſper differre propter eorum qui docebantur imbecillitatem. Hoc enim dixit. DE quo nobis grandis ſermo, & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti eſtis ad audiendum.] Deinde etiam moderatam affert eorum reprehenſionem, & eam laude miſcet, vt vtilitatem per eam ſuſcipiant. ETENIM cum deberetis magiſtri eſſe propter tempus, rurſus indigetis vt vos doceamini quæ ſint elementa exordii ſermonum Dei: & facti eſtis quibus lacte opus ſit, non ſolido cibo.] Elementa exordii ſermonum Dei, vocauit humiliores de Chriſto ſermones. Iis enim qui nondum fidem perfectam habebāt, ea ſola quæ ad humanitatem pertinebant afferebant veritatis præcones. Ita beatus Petrus concionem habens inter Iudæos, ex auditorum imbecillitate doctrinam dimenſus eſt. Ieſum enim inquit, Nazarenum virum approbatum à Deo in vobis virtutibus & prodigiis & ſignis, & reliqua quæ ſunt deinceps huic dicto conuenientia. Diuinus quoque Paulus Athenienſibus prædicationem afferens, non Deum, ſed virum Dominum Chriſtum appellauit. Ita etiam ſcribēs ad Corinthios, dixit. Lac vobis potum dedi, non cibum, nondum enim poteratis. In iis autem quæ ante ſcripta ſunt declarauit, quid nam lac vocauerit. Non enim iudicaui, inquit, aliquid ſcire inter vos, niſi, Ieſum Chriſtum, cumque crucifixum. Hoc etiam hic dicit. Et facti eſtis quibus lacte opus ſit, nō ſolido cibo. Quæ ſunt, inquir, humiliora cogimur de Chriſto dicere. Iis qui de eo ne hęc quidem admittunt, quomodo fieri poteſt vt quæ ſunt maiora tradantur? Deinde oſtendit differentiam perfecti & imperfecti. OMNIS enim qui lactis eſt particeps, expers eſt ſermonis iuſtitiæ. Paruulus enim eſt. Perfectorum autem eſt ſolidus cibus, eorum qui pro ipſa conſuetudine exercitatos habent ſenſus, ad diſcretionem boni & mali.] Ex ætatibus oſtendit differentiā. Sicut enim recenter natis infantibus lac præbere ſolemus, iis autem qui firmiores habent dentes, omni

δυσερμήνευτος, interpretatu difficilis.

imbecilles, νωθροί, ſegnes.

Act. 2.

Act. 17.

1. Cor. 3.

ἄπειρος, imperitus, rudis.

διὰ τὴν ἕξιν, propter habitum.

deinceps nutrimento veſci permittimus. ita iis qui in firmam habent fidem imbecillitati commoderatam doctrinam exhibemus: eos autem qui perfectam ſuſceperunt, vt perfectiorum dogmatum ac decretorũ ſint participes curamus. Et apertius docens quidnam lac appellauerit, ſubiunxit.

Capvt VI.

ἀφέντες τὸν λόγον, miſſo ſermone.

QVAPROPTER intermittentes inchoationis Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur.] Quiſnam eſt autem ſermo inchoationis Chriſti? NON rurſus iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis & fidei ad Deum, baptiſmatum doctrinæ, impoſitionis quoque manuum, ac reſurrectionis mortuorum, & iudicii æterni. Et hoc faciemus ſiquidem permiſerit Deus.] Poſtquam dubitationis in fide eos inſimulauit, hoc enim lac vocauit, vt perfectionem perſequantur, eique hæreant præcipit, & vt ſuper iam iacta fundamenta reliqua ædificent, non aliud deintegro fundamentum iaciant. Fũdamentum autem vocauit fidem: opera autem mortua improbitatem. Qui enim crediderunt, eorum te trum odorem abhorrentes, & pœnitentia vtentes, accedunt ad diuinum baptiſmum, & per manum ſacerdotalem ſpiritus gratiam accipiunt, & in diuino baptiſmo reſurrectionis figuram ſuſcipientes, expectant communem omnium reſurrectionem, & futurum iudicium. Ea vocauit elementa ſermonum. Sicut enim qui puer edocet literas, primum docet characteres elementorum: ita pietatis veræque religionis doctores, hæc primum docent eos qui ad fidem accedunt. Dicit ergo diuinus Apoſtolus eſſe expetẽda perfectiora & non rurſus deintegro diſcenda pietatis elementa. Hoc autem, Et hoc faciamus, ſiquidem Deus permittat, coniunxit ei quod eſt ſuperius. Quapropter intermittẽtes inchoationis Chriſti ſermonem, ad perfectionem feramur. Et hoc faciamus ſi Deus voluerit, pro eo quod eſt, ſtudium adhibeamus, concupiſcamus, omnem pro perfectione laborem ſuſcipiamus. Solet autem diuinus Apoſtolus di

καὶ τοῦτο ποιήσομεν ἐάνπερ ὁ θεὸς ἐπιτρέπῃ, & hoc faciamus ſiquidẽ Deus permittat.

uinæ prouidentiæ omnia tribuere. Propterea adiecit, ſi Deus permittat. Ita etiam ſcribens ad Corinthios, dicit. Veniam autem ad vos, ſi Dominus voluerit. Poſuit autem baptiſmata pluraliter, non docens multa eſſe baptiſmata, ſed quia multi baptiſmi gratiam aſſequuntur. Quòd enim vnum prædicauit baptiſmum, docent quæ conſequuntur. IMPOSSIBILE enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati, guſtauerunt etiam donum cœleſte, & participes facti ſunt ſpiritus ſancti, guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtuteſque ſæculi venturi, & prolapſi ſunt, rurſus renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigentes ſibimetipſis filium Dei, & oſtentui habentes.]

ϗ γευσαμένους, & guſtauerunt. Nihilominus, non eſt in Græco. παραδειγματίζοντες, traducentes & ignominia afficientes.

Omnino, inquit, fieri non poteſt, vt qui ad ſanctiſsimum baptiſmum acceſſerunt, & gratiæ diuini ſpiritus fuerunt participes, & æternorum bonorum figuram acceperunt, rurſus accedant, & alium baptiſmū aſſequantur. Hoc enim nihil eſt aliud, quàm filium Dei rurſus crucifigere, & eadem qua prius affectus eſt rurſus ignominia afficere. Sicut enim ipſe ſemel paſsionem ſuſtinuit, ita nos etiam ſemel oportet eius eſſe cum eo participes. Vnà autem cum eo per baptiſmum conſepelimur, & vnà cum eo reſurgimus. Fieri ergo nō poteſt, vt dono baptiſmi rurſus fruamur. Chriſtus enim qui ſurrexit à mortuis, non amplius *Rom.6.*
moritur. mors eius non amplius dominatur. Quod enim mortuus eſt, peccato ſemel mortuus eſt. Quod autem viuit, viuit Deo. Vetus quoque noſter homo vnà crucifixus eſt, mortis figura in baptiſmo ſuſcepta. Bonum autem Dei verbum vocauit promiſsionem bonorum. Virtutes autem futuri ſæculi vocauit baptiſmum, & gratiam ſpiritus, per ea enim poſſumus bona promiſſa conſequi. Hæc autem dixit diuinus Apoſtolus, docens Iudæos qui crediderunt, ne exiſtimarent ſanctiſsimum baptiſmum eſſe ſimilem baptiſmis Iudaicis. Illi enim non ſoluebant peccata, ſed corporis ſordes quæ videbātur purgabant. Qua de cauſa & multa & frequenter adhibebantur. Hic autem vnus eſt, vt qui ſalutaris paſsionis & reſurre-

ctionis typum habeat,& futuram reſurrectionẽ nobis ante deſcribat. Nouatiani hæc verba in aciem producunt aduerſus veritatem, non intelligentes diuinum Apoſtolum non prohibuiſſe medicamenta pœnitentiæ,ſed diuini baptiſmi definitionem docuiſſe. Vnde ſubiunxit, Rurſus crucifigentes ſibimetipſis filium Dei, & traducentes ac ignominia afficientes. Diuinum enim myſterium ignominia afficere, eſt eiuſdem bis eſſe participem. Quòd enim vbique prædicat pœnitẽtiam,teſtantur quæ ab ipſo ſcripta ſunt ad Corinthios,teſtãtur etiam quæ ad Galatas. Quin etiam eiuſmodi dicta vbique diſſeminat. Nos autem veniamus ad ea quæ ſequuntur proximè interpretanda. TERRA enim ſuper ſe venientem ſæpe bibens imbrem, & germinans herbam opportunam illis à quibus colitur,accipit benedictionem à Deo: proferens autem ſpinas ac tribulos,reproba eſt ac maledicto proxima, cuius conſummatio eſt in combuſtionem.] Ex ſimilitudine oſtendit quænam bona percipiant,qui pietatis maturos fructus producunt: quid autem ſunt paſſuri qui ſpinas germinant. Imbrem autem metaphoricè appellauit doctrinam. Ita enim dixit Propheta Eſaias,vel Deus potius per Prophetam. Et præcipiã nubibus vt non pluant ſuper ipſum imbrem. Et etiam in diuinis Euangeliis. SI QVIS ſitit,veniat ad me,& bibat. Quia autem verbis vſus eſt acerbioribus, ſpinarum & ignis faciens mentionem,ex laude conſolationem adhibet. CONFIDIMVS autem de vobis dilectiſsimi meliora,& vicinora ſaluti,tametſi ita loquimur.] Et ne videretur potius adulatione vti quàm veritate, ea quæ ab eis rectè facta fuerant in memoriam reuocat,eos ad res diuinas alacriores ea ratione efficiens. NON enim iniuſtus Deus vt obliuiſcatur operis veſtri,& dilectionis,quam oſtendiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis,& miniſtratis.] Si hæc ergo de eis cognouiſti, cur eos vocas ſegnes, pigros, paruulos ac viles? CVPIMVS autem vnumquemque veſtrum eandem oſtendere ſolicitudinem ad expletionem

πιοῦσα, quæ bibit.

τέλος, finis.

Eſa. 5.

Ioan. 7.

πεπείσμεθα, perſuaſa habemus.

ἐχόμενα σωτηρίας, coniũcta ſaluti.

καὶ κόπου ἀγάπης, & laboris dilectionis.

σπουδὴν, ſtudium.

ſpei vſque in finem: vt non ſegnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide ac patientia hæreditabūt promiſsiones.] Per hæc quæ dicit, innuit eos ab initio quidem magnam oſtendiſſe patientiam animique conſtantiam: ſed eam obtudiſſe frequentes, & ſe inuicem excipientes aduerſariorum tempeſtates. Quinetiam ſuam in eos oſtendit beneuolentiam. Cupio enim, inquit, & valde deſidero vos ſemper videre cum illa alacritate animi & promptitudine. Hoc autem ita erit, ſi abſque omni dubitatione, quæ vobis probatæ ſunt futurorum bonorum ſpes retinueritis, ad eos qui per fidem illuſtres euaſerunt ſanctos reſpicientes: qui per multam tolerantiam & animi fortitudinem bona promiſſa conſecuti ſunt. Et poſt collationem quidem, facit plurium mentionem: interim autem Abraham Patriarcham in medium adducit, & oſtendit eum quidem diuina promiſſa accepiſſe, ſed longiſsimo poſt tempore eorum finem vidiſſe. ABRAHAE namque promittens DEVS, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per ſemetipſum dicens, Niſi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. Et ſic longanimiter ferens, adeptus eſt repromiſsionem.] Oſtendit veritatem eius qui eſt pollicitus. DEVS enim, inquit, erat, qui ſe nihil habebat ſuperius, & teſtimonium eſt iuſiurandum, iurauit enim per ſemetipſum, ſed tamen licet & ſit pollicitus, & hoc fecerit cum iureiurando, non tamen ſtatim impleuit promiſſa: ſed magna opus habuit tolerantia Patriarcha, & plurimo tempore quod præteriit. Ita dixit veritatem promiſsi. Docet etiam quanam de cauſa iurauerit, & cur id per ſeipſum fecerit. HOMINES enim per maiorem ſe iurant: & omnis controuerſiæ eorum finis ad confirmationem, eſt iuramentum.] Mos eſt hominibus ea quæ dicunt confirmare iureiurando, eis etiam mos eſt iurare per maiores. IN quo abundantius volens DEVS oſtendere pollicitationis hæredibus immobilitatem conſilii ſui, interpoſuit iuſiurandum.] Ea de cauſa DEVS dicto ſuo

πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, ad certam ſpei probationem.

Gen. 12.

Niſi, ἦ μὴν, certè.

iuſiurandum adiecit,volens oſtendere promiſsi veri tatem,& quod fieri non poſſet, vt poſt iuſiurandum aliud ſtatueret. VT per duas res immobiles,quibus impoſsibile eſt mentiri DEVM, fortiſsimum ſolatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propoſitam ſpem.] Duas res dixit,ſermonem & iuſiurandum. Etenim ſolo ſermone vtens DEVS, implet promiſsionem,multo autem magis ſermoni iuſiurandum coniungens. Hoc autem,inquit,fecit nobis addens animum,& vt diuina promiſſa expectare mus efficiens,& non diffideremus,quoniam non videmus promiſſa. Spes enim quæ videtur, non eſt ſpes. QVAM ſicut ancoram habemus animæ(nempe ſpem)tutam ac firmam, & incedentem vſque ad interiora velaminis.] Velamen cœlum vocauit.Regnum enim cœlorum ſe Dominus daturum eſt pollicitus iis qui in ipſum crediderint. Illa, inquit, bona ſperamus hanc ſpem tenemus veluti ſacram ancoram. Ancora enim in profundo abſconſa, non ſinit vt noſtræ animæ conquaſſentur. Aliunde etiã oſtendit certam & cui contradici non poſsit ſpem bonorum. VBI præcurſor pro nobis introiit IESVS.] Propter nos, inquit, homo factus eſt, propter nos corpus morti tradidit,morteque fracta ac profligata, in cœlos aſcendit, eorum qui dormierunt effectus primitiæ. Maiorem autem nobis dedit fiduciam appellatione præcurſoris. Si eſt enim noſter præcurſor,& pro nobis aſcendit: vt nos quoque ſequamur neceſſe eſt,& aſcenſum conſequamur. Hoc etiam dixit Dominus Apoſtolis. Multæ manſiones apud patrem meum. Si autem non dixiſſem vobis quòd vadam,& parabo vobis locum. Et ſi iuero & parauero vobis locum. Rurſus, veniam ad vos, & adſumam vos ad meipſum,vt vbi ſum ego,& vos ſitis. Ita etiã hic.Vbi Præcurſor pro nobis IESVS. Et redit etiã ad inſtitutum ſermonem de Pontficatu. SECVNDVM ordinẽ Melchiſedech Pontifex factus in æternum.] Hoc ex prophetico cepit teſtimonio. Tu es enim, inquit, Pontifex in æternum ſecundum ordi-

ἰσχυρὰν παράκλησιν validã conſolationem.

εἰς τὸ ἐσώτερον καταπετάσματος, vſq. ad id quod eſt interius velaminis.

Ioan.14.

Pſal.109.

nem Melchiſedech. Eſt autem Pontifex in æternum non quòd hoſtias ac ſacrificia offerat. Suum enim corpus ſemel obtulit: ſed vt interceſſor, qui eos qui credunt ad Patrem adducit. Per eum enim, inquit, habuimus acceſſum ambo ad Patrem. Iam verò ipſe quoque Dominus dixit in Euangeliis. Nemo venit ad Patrem niſi per me. Sciendum autem eſt diuinum Apoſtolum meminiſſe iuriſiurandi facti Abraham: vt oſtenderetur immutabilitas diuini cõſilii. Etenim ad probandam Pontificatus ſecũdum ordinem Melchiſedech ſtabilitatem viam munit. Namque hic etiã ei quod dictum adiunctum eſt iuſiurandum. Quam autem comparationem ſæpe facere parturiit, incipit facere in præſentia, & primum hiſtoriam Melchiſedech in memoriam reuocat. *Ioan.14.*

CAP. VII.

HIC enim Melchiſedech rex Salem, ſacerdos Dei ſummi, qui obuiauit Abrahæ regreſſo à cæde Regum, & benedixit ei, cui & decimas omnium diuiſit Abraham.] Videtur quidem narrando verba facere: ſed iam incipit confirmare id quod eſt propoſitum. Ea enim de cauſa oſtendit etiam Abraham benedici, & ſpoliorum offerre decimas: vt oſtendat vel Patriarcham ipſi figuræ credere. Deinde etiam ex nominibus oſtendit eius magnitudinem. PRIMVM quidem qui interpretatur Rex iuſtitię: deinde autem & Rex Salem, quod eſt Rex pacis.] Hoc nomen Melchiſedech Hebræorum & Syrorum lingua ſignificat idem quod Rex iuſtitiæ. Is autem Rex erat Salem. Salem autẽ exponitur Pax. Per hæc ergo vult oſtendere eum eſſe typum CHRISTI Domini. Ipſe enim eſt, vt dicit Apoſtolus, pax noſtra. Ipſe appellatus eſt, vt inquit Propheta, iuſtitia noſtra. SINE patre, ſine matre, ſine genealogia, neque initiũ dierum, neque finem vitæ habens, aſsimilatus autem Filio DEI, manet Sacerdos in perpetuum.] Abrahæ & multorum aliorum genealogiam diuina recenſuit ſcriptura, tam eorum qui illum præceſſerunt, quàm eorum qui poſtea ſecuti ſunt, & illius patrem, *Gen.14.*

& auum,& abauum,& illius maiores. Porrò autem adiecit etiam quòd tot annos natus genuit:& rurſus cũ tot annos natus eſſet, mortuus eſt. Melchiſedech autem nec Patrẽ nec genus docuit diuina ſcriptura: & neque quanto tempore vixerit: neque quando vnquam vitæ finem ceperit. Ea ergo ratione eſt ſine patre,& ſine matre, & ſine genealogia, neque initium dierum,nec vitæ finem habens. Diuina enim ſcriptura nihil horum nos docuit. Dominus autẽ Chriſtus natura & verè habet vnumquodq. horum. Eſt.n. ſine matre,vt Deus,ex ſolo eſt enim Patre genitus. Sine Patre autem, vt homo, ex ſola.n. matre virgine per partum editus eſt. Sine genealogia eſt, vt Deus. Nõ enim habet opus genealogia,qui eſt ex ingenito patre genitus. Non habuit initiũ dierum,eſt enim æterna generatio. Neque vitæ habet finem. Immortalẽ enim habet naturam. Ea de cauſa non Dominum Chriſtum,ſed Melchiſedech Chriſto aſsimilauit. Ille enim eſt huius typus. Hic verò typi veritas. In ſacerdotio autem nõ Melchiſedech Chriſtum Dominum imitatus eſt:ſed Dominus Chriſtus Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Eſt.n. hominis fungi ſacerdotio. Dei verò ea quæ offeruntur ſuſcipere. Sed tamen homo factus vnigenitus Dei filius, Sacerdos etiam noſter factus eſt ſecundum ordinem Melchiſedech,non cum aliqua dignitatis acceſſione,ſed diuina celata dignitate,& pro ſalute noſtra ſuſcepta humilitate. Ita agnus vocatus eſt,& peccatum & maledictum,& via,& porta,& eiuſmodi plurima. Porrò autem dixit de Melchiſedech, quòd manet Sacerdos in æternum,quoniã ad filios non tranſmiſit Sacerdotium, quemadmodum Aaron, Eleazar,& Phinees. Qui hanc.n. hæreditatem ad alium tranſmittit,videtur quodammodo priuari dignitate, cum eam alius exerceat. Aliam quoque habet intelligentiam. Quemadmodum enim Moſem non ſolum appellamus legiſlatorem,ſed etiam ipſam legem: ita etiam Melchiſedech nominamus & perſonam, & rẽ ipſam,nempe Sacerdotium. Ipſum autẽ habet Chri-

ſtus Dominus,qui vitam habet quæ nunquam deſinet. INTVEMINI autem quantus ſit hic,cui & decimas dedit de præcipuis Abraham Patriarcha.] Dignitatis Abrahæ non ſine cauſa meminit, ſed volens oſtendere ipſam Sacerdotum radicē eſſe bonorum fundamentum.Quapropter gentes benedictionē accipiunt,& prædæ decimam Melchiſedech obtulerūt. ET quidem de Filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas ſumere à populo ſecundum legem,id eſt,à fratribus ſuis, quanquam & ipſi exierint de lumbis Abrahæ.] Tanta eſt autē,inquit, Sacerdotii dignitas, vt qui ſunt ex lege Sacerdotes, etiam ab iis qui ſunt eiuſdem generis,tribuſq; ac cognationis decimas accipiant, etſi ab eodem parente ſe originem duxiſſe glorientur. CVIVS autem generatio non annumeratur in eis, decimas ſumpſit ab Abraham,& hunc qui habebat repromiſsiones benedixit.] Qui ergo ſunt ex lege Sacerdotes,decimas à contribulibus exigunt. Hic autem qui erat alius generis,decimas accepit àb ipſo Patriarcha: & ei qui diuinas accepit promiſsiones, benedictionē reddidit. Interpretatus eſt etiā illud,ſine genealogia. Dixit.n. generationem Melchiſedech non fuiſſe ab eis numeratam. Clarum eſt ergo illum non fuiſſe verè ſine genealogia,ſed in figura. SINE vlla autem contradictione,quod minus eſt à meliore benedicitur.] Hoc autem eſt citra vllam dubitationē,& abſq;omni controuerſia,quòd maiores ſoliti ſunt benedicere minoribus. ET hic quidem decimas morientes homines accipiunt ibi autē conteſtatus quòd viuit.] Hoc ex Prophetico poſuit teſtimonio.Tu.n. inquit,es Sacerdos in æternum ſecundum ordinem Melchiſedech. Quia autem cōſentaneum erat dicere Iudæos Abraham non fuiſſe Sacerdotem,& iure decimas obtuliſſe & benedictionem accepiſſe. Aaron autem Sacerdotii dignitatem accepit,& illius genus poſt ipſum diuinæ fuit gratiæ particeps,ingenioſè & ſubtiliter oſtēdit illos etiam per Patriarcham obtuliſſe decimas. ET, vt ita dictū ſit,per Abrahā & Leui qui decimas

μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ, de quo teſtatū eſt quòd viuat.

καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν, & vt ita dicā,vel, vt ſemel dicam.

accepit,decimatus eſt. Adhuc enim in lumbis Patris erat,quando obuiauit ei Melchiſedech.] Nondum fuerat pater Iſaac,quando Patriarcha accepit benedictionem Melchiſedech. Adhuc ergo in ſe habebat ſementem & materiam liberorum procreationis.Ex Iſaac autem procreatus eſt Iacob, ex illo autem Leui. In illo ergo,inquit,erat Leui,quando & decimas obtulit,& accepit benedictionem. Neceſſe eſt ergo ipſum & fuiſſe decimatum,& benedictionis fuiſſe participem. Deinde rurſus alia ratione id quod dicit probare aggreditur,& fretus iis quæ affert, quæ ſunt eiuſmodi vt iis contradici non poſsit,oſtendit ceſſare quidem Leuiticum ſacerdotium: id autem quod eſt ſecundum ordinem Melchiſedech, eius loco induci,& ſimul incipit ſeminare doctrinam noui teſtamenti. SI ergo conſummatio per ſacerdotium Leuiticum erat,populus enim ſub ipſo legem accepit, quid adhuc neceſſarium fuit ſecundum ordinē Melchiſedech alium ſurgere ſacerdotem,& non ſecundū ordinem Aaron dici?] Si perfectionem, inquit,habuit Sacerdotium quod eſt ex lege, per ipſum enim implebantur omnia legitima,quid ſibi vult datio alterius? Cur autem non ſecundum ordinem Aaron, ſed ſecundum ordinem Melchiſedech id ſe daturum eſt pollicitus? Atqui per illud implebantur legitima. Illud enim offerebat ſacrificia.Illud id quod erat pollutum expurgabat. Per illud,feſtorum præcepta implebantur. Hoc enim dixit illud, Populus ſub ipſo legem acceperat. Poſtquam ſic oſtendit mutationem Sacerdotii, oſtendit etiam legis ceſſationem. TRANSLATO enim Sacerdotio,neceſſe eſt vt & legis tranſlatio fiat.] Lex coniuncta eſt Sacerdotio. Neceſſe enim eſt vt ceſſante Sacerdotio, idipſum legi quoque accidat. IN quo enim hæc dicuntur, de alia tribu fuit,de qua nullus altario præſto fuit.] Dicit etiam nomen tribus. MANIFESTUM enim eſt quòd ex Iuda ortus ſit Dominus noſter: in qua tribu nihil de ſacerdotibus Moſes locutus eſt.] Illud Manifeſtum,poſuit pro eo cui contradici nō poſsit.

τελείωσις, *perfectio.* ἐνομοθέτητο, *legem acceperat.* τί ἔτι ἐδεῖτο, *quid adhuc opus fuit.*

ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται, *ex neceßitate etiam fit legis tranſlatio.* προσέσχηκε θυσιαστηρίῳ, *adſtitit altari.*

Etenim cumMagi veniſſent,& Herodes interrogaſſet Iudęos vbinam Chriſtus naſcitur,dixerunt in Bethleem Iudææ,deinde etiam dictum ſuum confirmarunt ſcripturæ teſtimonio.Scriptum eſt.enim. Et tu Bethleem terra Iuda,nequaquam es minima in principibus Iuda. Ex te enim egredietur mihi dux qui regat populum meum Iſrael.Ex ea autem,inquit, nullus eſt renunciatus Sacerdos Quinetiam Ozias qui Sacerdotii munus temere inuaſit, lepram arrogantiæ ſuæ pœnam ſuſcepit.Eſt autem iure admirãdum œconomiæ myſterium.Quemadmodũ enim Chriſtus Dominus,qui eſt Rex æternus,Pontifex noſter appellatus eſt:ita etiam tribus Iuda, quæ prius erat regia, Sacerdotium per Dominum adepta eſt. ET amplius adhuc manifeſtum eſt:ſi ſecundum ſimilitudinem Melchiſedech exurgat alius Sacerdos,qui nõ ſecundum legem mandati carnalis factus eſt, ſed ſecundum virtutem vitæ inſolubilis. Conteſtatur.n. Tu es Sacerdos in æternum ſecundum ordinẽ Melchiſedech.] Ex alio etiam,inquit,oſtendi poteſt huius & illius ſimilitudo. Quemadmodum enim ille non habuit ſucceſſores Sacerdotii:ita nec hic ipſum ad alios tranſmittet.Carnale enim mandatum hoc vocauit,vtpote leges, propterea quòd ſunt homines mortales,præcipientes,vt poſt mortem Pontificis,illius filius excipiat ſacerdotium. Exiſtimo autẽ per id quod dictum eſt etiam aliud ſignificari. Corpus enim omnino Sacerdotes purgabant, id aſpergentes & lauantes,pro eo ſacrificia offerebant. Neque enim pro homicidis,neque pro iis qui matrimonia aliena violant, ſacrificia offerre conſueuerunt, ſed pro iis qui ſeminis profluuio laborant, & leproſis,& iis qui tangunt oſſa mortuorum. Deinde reuertitur ad ceptam de lege orationem. REPROBATIO quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem. Nihil enim ad perfectum adduxit lex:introductio verò melioris ſpei, per quam proximamus ad Deum,& quantum eſt nõ ſine iureiurando.] Ceſſat inquit lex: introducitur

Mich.5.

4. Reg. 14.

ἀνίσταται, ſurgit.

ἀθέτησις, infirmatio, abrogatio.

ἐτελείωσεν, perfectum reddidit.

autem ſpes meliorum. Illa autem ceſſat, non vt mala, vt eſt inſana Hæreticorum ſententia, ſed vt imbecilla, & quæ non poteſt perfectam afferre vtilitatem. Notandum autem eſt quòd quæ ſunt legis ſuperuacanea, ea vocat imbecilla & inutilia, circuncifionem, ſabbatum, & quæ ſunt his ſimilia. Quæ ſunt autem legis neceſſaria, nouum quoque teſtamentum etiam cum incremento ea ſeruare præcipit. Pro illis ergo accepimus ſpem futurorum bonorum. Ea nos Deo familiares efficit. Iuſiurandum autem nobis confirmat Dei promiſsionem. ALII quidem, ſine iureiurando Sacerdotes facti ſunt. Hic verò cum iureiurando per eum qui dixit ad illum. Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum: Tu es Sacerdos in æternum.] Quoniam enim idem etiam eos qui in lege erant Sacerdotes ordinauit, illis autem ceſſare iuſsis, pro illis alium renuntiauit: neceſſario dixit eum quidē illos conſtituiſſe abſque iureiurando: in hoc autem etiam iuſiurādum adiecit. Ne ergo exiſtimetis fore vt hoc ſacerdotium ſicut illud deſinat, & rurſus aliud eius loco ſurrogetur. Eiuſmodi enim ſuſpicionem excludit iuſiurandum quod datum eſt. IN TANTVM melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.] Poſtquam oſtendit Sacerdotium legi eſſe coniunctum, deinde ceſſare quidem Leuiticum, exortum autem eſſe id quod eſt ſecundum ordinem Melchiſedech, audacter deinceps nouum teſtamentum aperit: & pronuntiat id tanto eſſe veteri præſtantius, quanto priori ſacerdotio ſecundum melius apparuit. Quoniam autem nouum teſtamētum regnum cœlorum pollicebatur, & mortuorum reſurrectionem, & vitam æternam: eorum autem nihil adhuc viſum fuerat, iure eius ſponſorem ſeu fideiuſſorem Dominum Ieſum nominauit, qui per ſuam quidem reſurrectionem, reſurrectionis noſtræ ſpem confirmauit: ſuam autem reſurrectionem per miracula quæ fiebant ab Apoſtolis tradidit. Deinde ruſus etiam ex alio oſtēdit ſuperius eſſe hoc ſacerdotium. ET alii quidem plures facti ſunt Sacerdotes, idcirco quòd morte pro

οἱ μὲν γὰρ, nā alij quidem.

Poſt in æternum, Græcū habet, ſecundum ordinē Melchiſedech.

hiberentur permanere. Hic autem eo quòd maneat in æternum, perpetuum habet ſacerdotium.] Qui ex lege, inquit, ſunt Sacerdotes, habent mortalem naturam. Qua de cauſa non poſſunt perpetuo fungi Sacerdotio, ſed habent filios Sacerdotii ſucceſſores. Hic autem cum ſit immortalis, non tranſmittit ad alium munus Sacerdotii . VNDE & ſaluare in perpetuum poteſt accedentes per ipſum ad Deum: ſemper viuens ad interpellandum pro nobis.] Vel ipſa verborum humilitas exclamat nihil horum pertinere ad Chriſti diuinitatem. Non enim propterea viuit vt interpellet pro nobis. Illius enim vita eſt expers & principii & finis. Hæc ergo ſunt intelligenda quo ad humanitatem. Quemadmodum enim paſsionem pro nobis ſuſtinuit, ita etiam interpellat pro nobis. Et tamen humilitati coniunxit etiam altitudinem diuinus Apoſtolus. Dixit enim ipſum nos ſeruare, & ſalutem perfectam præbere . TALIS enim decebat vt nobis eſſet Pontifex: ſanctus, innocens, impollutus, ſegregatus à peccatoribus, & excelſior cœlis factus.] Exiſtimo vel eos qui veritati contraria ſentiunt, confeſſuros hæc eſſe humanitatis propria, non diuinitatis. Vt enim alia prætermittam, illud Excelſior cœlis factus, quomodo Deo verbo cõuenerit, qui eſt omnia fabricatus. Significat autem id quod dicitur eum qui paſsionem ſupra cœlos per vaſit. Deus autem ſermo habet naturam quæ nequit circunſcribi. Ergo hæc etiam Domino Chriſto attribuemus vt homini, non eum aliquẽ alium à Deo verbo intelligẽtes, ſed ſcientes quid ſit diuinitatis, quid humanitatis proprium. QVI non habet neceſsitatem quotidie, quemadmodum Sacerdotes, prius pro ſuis delictis hoſtias offerre, deinde pro populi, hoc enim fecit ſemel ſe offerendo .] Duo poſuit quæ nõ habebant qui erant Sacerdotiũ conſecuti. Illi. n. & aſsiduè hoſtias offerebant, & pro ſeipſis ſacrificabant, vt qui etiam ipſi delinquerent, vt homines. Qui ſunt autem peccatis obnoxii, nõ tanta vtuntur libertate dicendi. Hic autem neutrũ eorũ facit, hoc

ἀπαράβατον, nõ tranſmittendum.

εἰς τὸ παντελὲς, omninò perfectè.

εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν, ad interpellandũ pro ipſis.

ὃς οὐκ ἔχει, καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, qui non habet neceſſe quotidie.

ἀρχιερεῖς, Pontifices.

ἐφ' ἅπαξ ἑαυτὸν ἀνενέγκας, cum ſeipſum ſemel obtulit.

quidem, quoniam nulli eſt peccato affinis. Illud verò, vtpote quòd vnum ſacrificium ad ſalutem ſuffecerit. Et illi quidem alias offerebant hoſtias. Hic verò ſuum ipſius corpus obtulit, vt qui fuerit & ſacerdos, & hoſtia, & vt Deus, cum Patre & ſpiritu donũ ſuſcipiat. LEX enim homines conſtituit ſacerdotes infirmitatem habentes.] Talis eſt enim natura hominum. SERMO autem iuſiurandi qui poſt legem eſt, filium in æternum perfectum.] Vnigenitus filius habet perfectionem, quæ concurrit cum generatione. Ipſum enim perfectum genuit pater. Et hoc itaque etiam intelligendum eſt quo ad humanitatem. Perfectum enim hic dicit immortalem. Nec tamen eſt alius filius intelligendus ab eo qui eſt natura filius, ſed idem qui eſt & natura filius, vt Deus, & qui eandem rurſus accipit appellationem, vt homo.

ὁρκωμοσίας τοῦ iuriſiurãdi, quod.

CAPVT. VIII.

CAPITVLVM autem ſuper ea quæ dicuntur. Talem habemus Pontificem, qui cõſedit in dextera ſedis magnitudinis in cœlis, ſanctorum miniſter, & tabernaculi veri, quod fixit Deus, & non homo.] Maximum honorem poſtremum reliquit, & oſtẽdit eum ſedere in dextera maieſtatis. Sacerdotum enim Parens Aaron, qui Pontificatus munus primus ſuſcepit, cum timore & horrore diuinum introibat tabernaculum. Hic autem ſedet à dextris. Adiecit autem illud λειτουργὸς, hoc eſt Sacerdotalis muneris miniſter, quoniam de Pontifice loquitur. Quonam enim munere ſacerdotali fungitur, qui ſeipſum ſemel obtulit, & non offert amplius ſacrificiũ? Quomodo autem fieri poteſt, vt idem ſimul & ſedeat, & ſacerdotali officio fungatur. Niſi forte dixerit quiſpiam eſſe munus ſacerdotale, ſalutem quam vt Dominus procurat. Tabernaculum autem vocauit cœlum, cuius eſt ipſe opifex, quem vt hominem dixit Apoſtolus fungi ſacerdotio. OMNIS enim Pontifex ad offerendum munera & hoſtias cõſtituitur. Vnde neceſſe eſt & hunc habere aliquid quod offerat.] Proprium eſt Pontificis offerre do-

κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, ſumma autẽ in ijs quæ dicuntur.

λειτουργὸς, ſacerdotalis muneris adminiſtrator.

na Deo vniuerſorum. Ea de cauſa homo factus vnigenitus, cum noſtram naturam ſuſcepiſſet, eam pro nobis obtulit. SI ergo eſſet ſuper terram, nec eſſet ſacerdos: cum eſſent qui offerrent ſecundum legem munera, qui exemplari & vmbræ deſeruiunt cœleſtium.] Hæc poſuit vt reſponderet ac ſe defenderet, docens ſe non legem reprehendere, ſed illam etiã venerandam ducere, vt quæ habeat figuram cœleſtium. Ea de cauſa dixit, quòd ſuperuacaneum eſſet eum in terra agentem vocare Sacerdotem, ſi ii qui ſunt ex lege ſacerdotes legalem cultum impleant. Si ergo & ſacerdotium quod eſt ex lege, finem accepit, & ſacerdos qui eſt ſecundum ordinem Melchiſedech, obtulit ſacrificium, & effecit vt alia ſacrificia non eſſent neceſſaria, cur noui teſtamenti ſacerdotes myſticam liturgiam ſeu ſacrificium peragunt? Sed clarum eſt iis qui ſunt in rebus diuinis eruditi, nos, non aliud ſacrificium offerre, ſed illius vnius & ſalutaris memoriam peragere. Hoc enim nobis præcepit ipſe Dominus. Hoc facite in meam recordationem, vt per figurarum contemplationem, earũ quæ pro nobis ſuſceptę ſunt perpeſsionum recordemur, & in benefactorem beneuolentiam conſeruemus & futurorum bonorum perceptionem expectemus. Poſtquam autem diuinus Apoſtolus vocauit cœleſtium vmbram cultum legalem, ſcripturæ teſtimonio confirmat id quod dixit. SICVT reſponſum eſt Moyſi, cum conſummaret tabernaculum: Vide, inquit, omnia facias ſecundum exemplar, quod tibi oſtenſum eſt in monte.] Cum enim illi quaſdam figuras in monte oſtendiſſet, iuſsit vt eis ſimilia conſtrueret. Sunt ergo vetera figuræ cœleſtium. Hoc enim ſubiungit. NVNC autem melius ſortitus eſt miniſterium: quanto & melioris teſtamenti mediator eſt, quod in melioribus repromiſsionibus ſancitum eſt.] Breuiter oſtendit excellentiam. Vetus enim teſtamentum habebat corporales promiſſiones adiunctas, terram fluentem lacte & melle, & oliuetorum & vinetorum terram, & filiorum mul *Exo. 25.*

titudinem,& quæ ſunt his ſimilia. Nouum autem,vitam æternam,& regnum cœlorum. Cùm Leuitico ſacerdotio excellentius eſſe oſtendiſſet id quod eſt ſecundum ordinem Melchiſedech,apertè deinceps certamen ſuſcipit pro nouo teſtamento. NAM ſi illud prius culpa vacaſſet,non vtique ſecundi locus inquireretur.] Illud autem,A reprehenſione alienum,poſuit pro eo quod eſt, Perfectum, ideſt, ſufficiens ad perfectionem,efficiens vt nulli ſint reprehẽſioni affines qui eo vtuntur. Quoniam autem hoc ſufficiebat ad eos percellendos, qui legitimam vitæ inſtitutionem amplectebantur,Hieremiam prophetam vocat ad eius quod dictum eſt teſtimonium,& dicit. VITVPERANS enim eos dicit. Ecce dies venient, dicit Dominus,& cõſummabo ſuper domum Iſraël, & ſuper domum Iuda teſtamentum nouum, non ſecundum teſtamentum quod feci Patribus eorum,in die qua apprehendi manum eorum,vt educerem illos de terra Aegypti, quoniam ipſi non permanſerunt in teſtamento meo,neglexi eos dicit Dominus. Quia hoc eſt teſtamentum, quod diſponam domui Iſraël, poſt dies illos, dicit Dominus. Dabo leges meas in mentem eorum,& in corde eorum ſuperſcribam eas,& ero eis in Deum,& ipſi erunt mihi in populum,& non docebit vnuſquiſque proximum ſuũ, & vnuſquiſque fratrem ſuum,dicens. Cognoſce dominum. Quoniam omnes ſcient me à minore vſque ad maiorem eorum,quia propitius ero iniquitatibus eorum,& peccatorum eorũ iam non memorabor.] Hoc poſtquam adduxit teſtimonium,valde admirabiliter & breuiter legem eiicit,& dicit. DICENDO autem nouum, veterauit prius. Quod autem antiquatur & ſeneſcit, prope interitum eſt.] Mortalibus enim hominibus lex conuenit,nouum autem teſtamentum æternam nobis vitam pollicetur. Iure ergo illud quidem conſenuit. Hoc autem manet perpetuò nouum,vt quod ſit coniunctum ſæculis quæ non ſeneſcunt. Hoc etiam apertè docuit Prophetia,dicens. Non docebit vnuſquiſque proximum

ἦν ἄμεμπτος, fuiſſet alienum à reprehenſione.

μεμφόμενος γὰρ αὐτοὺς, eos enim incuſans.

ἔρχονται, veniunt.

Hier. 13.

διδοὺς, dans.

ἐπιγράψομαι inſcribam.

ἀδικίαις αὐτῶν, iniuſtitijs.

καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀνομιῶν οὐ μὴ μνησθῶ. Et peccatorum & iniquitatum eorum amplius non recordabor.

πεπαλαίωκε, antiquauit.

ἐγγὺς ἀφανισμοῦ, propè eſt vt deleatur.

Hier. 13.

ſuum,& vnuſquiſque fratrem ſuum,dicens. Cognoſce dominum. Quoniam omnes ſcient me à paruo vſque ad magnum eorum. Hoc autem nequaquam factum eſt in vita præſenti:ſed fiet in illa. Qui enim infidelitatis tenebris ſunt adhuc circundati, videbunt illic veritatem,& excidentur,vt eſt vox diuina. Quia autem vmbram cœleſtium appellauit cultum qui eſt ſecundum legem in iis quæ antè explicata ſunt, eam contexit orationem.

CAPVT. IX.

HABVIT quidem & prius iuſtificationes cultu ræ.] Ita appellauit mandata ,quatenus faciebant ad cultum diuinum.Ita etiam dicit beatus Dauid.Iuſtificationes tuas doce me.Quinetiam ipſe legiſlator. Hæc ſunt iudicia & iuſtificationes, quas locutus eſt Dominus filiis Iſraël.Sed antè alia omnia loquitur de tabernaculo. ET SANCTVM ſæcula re.] Tabernaculum ita appellauit, vt quod totius mundi figuram teneat.Velo enim intermedio diuidebatur in duas partes, & hæc quidem appellabatur Sancta, illa verò Sancta ſanctorũ. Et Sancta quidem imitabantur vitam quæ in terra agitur. Sancta autem ſanctorum,formam ac rationem vitæ quæ agitur in cœlis.Ipſum autem velum vſum firmamenti implebat.Duos enim eſſe cœlos diuina nos ſcriptura docuit,quorum primum quidem cum terra Deus fabricatus eſt. Secundum autem ſecundo die fecit, cum dixit.Fiat firmamentum in medio aquæ. Deinde ſubiunxit. Et vocauit Deus firmamentum cœlum.Ita etiam dicit beatus Dauid.Cœlum cœli Domino.Hoc enim cœlum eſt quidem noſtrũ tectum. Poteſtatibus autem,quæ ſub aſpectum non cadunt, eſt loco ſoli ſeu pauimenti. Quemadmodum ergo hoc cœlum ea quæ ſunt inferne ſeiungit à ſupernis: ita velum in medio tabernaculi extenſum,ſeparabat à Sanctis Sancta ſanctorum. TABERNACVLVM enim factum eſt primum,in quo erant candelabra & menſa,& propoſitio panum,quæ dicitur ſancta.] Sancta Græcè eſt ἅγια quod legẽdum eſt cum accen

λατρείας, cultus.

Pſal. 118.

κοσμικὸν, mũdanum.

Gen. 1.

Pſal. 113.

ἣ, quod vt referatur ad tabernaculum.

tu acuto in antepenultima. Ita enim nos docet intelligendum eſſe, alterum nomen. POST velamentũ autem ſecũdum, tabernaculum; quod dicitur Sancta ſanctorum, aureum habens thuribulum, & arcam teſtamenti circũtectam ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron quæ fronduerat, & tabulæ teſtamenti. Superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium. De quibus non eſt modo dicendum per ſingula.] Per propitiatorium & Cherubim id oſtendit habere typum cœleſtium: Per candelabrum autem & menſam præſentem vitam ſignificauit. HIS vero ita compoſitis, in priori quidem tabernaculo ſemper introibant ſacerdotes, ſacrificiorum officia conſummantes, in ſecundum autem, ſemel in anno ſolus Pontifex, non ſine ſanguine quem offerret pro ſua & populi ignorantia] Intincto enim in ſanguine digito propitiatorium aſpergere iuſſus eſt. HOC ſignificante Spiritu ſancto nondum propalatam eſſe ſanctorum viam, adhuc priore tabernaculo habente ſtatum.] Ea de cauſa, inquit, non licebat multis ingredi Sãcta ſanctorum, quòd cultus ex lege adhuc vigeret. Sciendum eſt autem quòd cum Deus hæc ita fieri iuſsiſſet, diuinus Apoſtolus dixit ſpiritum ſanctum hæc ita ſignificaſſe, oſtendens dignitatem ſpiritus. QVAE parabola eſt temporis inſtantis, iuxta quam munera & hoſtiæ offerũtur, quæ non poſſunt iuxta conſcientiam perfectum facere ſeruientem ſolummodo in cibis & in potibus, & in variis baptiſmatibus, & iuſtitiis carnis vſque ad tempus correctionis impoſitis.] Per ſimilitudinem, inquit, docemur per tabernaculum, legem eſſe huic vitæ vtilem, & conuenientem iis qui mortalem adhuc habent naturam. Ea de cauſa ſacerdotes quidem in primum ingrediebantur tabernaculum, & cultum eis lege conſtitutũ & adorandi ritum peragebant. In Sancta autem ſanctorum, minime, ſed ſolus ingrediens Pontifex, implebat figuram Chriſti Domini qui primus aſcendit in cœlũ, & effecit vt ad ipſum nobis pateret aditus.

ἡ βλαστήσασα, quæ germinauerat.

κατὰ μέρος, ſigillatim.

εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν εἰσίασιν διὰ παντὸς, in prius quidem tabernaculũ ſemper ingrediuntur.

λειτουργοῦντες, ſacerdotali munere fungentes.

εἰς δευτέραν, in ſecundum autem.

ὃ προσφέρει, quem offert.

ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, quæ ſimilitudo ad tẽpus quod inſtabat.

καθ' ὃν, in quo.

τὸν λατρεύοντα, eum qui colit.

ἐπικείμενα, impoſita.

In his quoque nos apertè docuit ſe non totam legē eiicere,ſed ea ſolum quæ conſtituta ſunt de cibo & potu,de eo qui ſeminis profluuio laborat,de lepro-ſo,de puerpera,& de fluxu ſanguinis, & ſimilibus. Ii enim abluebantur,& aſperſionibus mūdabantur. Nihil autem eorum poterat mundam efficere conſcientiam. Vnumquodque autem eorū non ſine cauſa datum eſt,ſed ad aliquem vſum,quem dicere non eſt præſentis temporis. Erant tamen hæc omnia ad tempus,& tempus perfectionis expectabant.Hoc. n. dicit illud Vſque ad tempus correctionis impoſita. Poſtquam eorum ſic oſtēdit imbecillitatem, ea quæ ſunt noui teſtamenti cum eis cōparat. CHRISTVS autem aſsiſtens Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum non manu factum,id eſt,non huius creationis,neque per ſanguinem hircorum aut vitulorum,ſed per proprium ſanguinem introiuit ſemel in ſancta,æterna redemptione inuenta] Tabernaculum non manufactum,hic humanam appellauit naturam,quam ſuſcepit Chriſtus Dominus. Neque enim lege matrimonii facta eſt, ſed ſpiritus ſanctus tabernaculum conſtruxit. Illud autem.Non huius creaturæ,pro eo quod eſt. Non ex lege naturæ,quæ in creatura verſatur. Obtulit autem pro nobis non ſanguinem taurorum & hircorum, ſed proprium ſanguinem, & per eum ſanguinem in cœlum aſcendit. Non vt Pontifices ſemel in anno,ſed æterna ſemel ſalute inuenta. Redemptionis enim noſtræ pretium factus, liberauit nos omnes à mortis poteſtate. Deinde exemplo eius quod dictum eſt veritatem oſtēdit. SI ENIM SANGVIS hircorum & taurorum & cinis vitulæ aſperſus,inquinatos ſanctificat ad emūdationem carnis: quanto magis ſanguis Chriſti,qui per ſpiritum ſanctum ſemetipſum obtulit immaculatum Deo, emundauit conſcientiam noſtram ab operibus mortuis ad ſeruiendum Deo viuenti?] Si enim animalium ratione carentium ſanguis & cinis aſperſi purgant maculam quæ videtur ineſſe corpori: multo magis

κτίσεως, creaturæ.

αἰωνίῳ, æternum.

εἰς τὸ λατρεύειν, ad colendum.

ſanguis Chriſti noſtras conſcientias liberat à malis operibus. Mortua enim opera appellauit male olentia & improba. Hoc etiam dixit quo ad humanitatem. Nulli enim reprehenſioni obnoxium effecit illud corpus ſanctus ſpiritus. Habebat enim omnia

Ioan.1. dona ſpiritus. Et de plenitudine eius, vt dixit Diuus Ioannes, omnes accepimus. Notandum eſt autem quod ſpiritum ſanctum appellauit æternum. Quod autem eſt æternum, non eſt creatum. Quod enim eſt æternum, nō habet temporale eſſentiæ principium. ET IDEO NOVI teſtamenti mediator eſt, vt mor-

παραβάσεων, tranſgreßionum. te intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant ſub priori teſtamento, repromiſſionem accipiant qui vocati ſunt æternæ hæreditatis.] Ea de cauſa mortem pro omnibus ſubiit, vt eos etiam qui fuerunt obnoxii execrationi propter tranſgreſsionem, dignos ſalute faceret, & æternorum bonorum redderet participes. VBI ENIM teſtamentum, mors neceſſe eſt intercedat teſtatoris. Teſtamentum enim in mortuis confirmatum eſt, alioqui nondum valet dum viuit qui teſtatus eſt.] Hoc poſuit, eos qui propter mortem Domini angebantur conſolans, quòd dato nouo teſtamẽto, oportebat etiam eſſe mortem. Poſt eorum enim qui teſtantur mortem, vires teſtamenta accipiunt. Et hoc etiam probat ex veteri. VNDE NEC PRIMVM quidem ſine ſanguine dedicatum eſt. Lecto enim o-

Exo.14. mni mandato legis à Moſe vniuerſo populo, accipiens ſanguinem vitulorum & hircorum cum aqua & lana coccinea & hyſſopo, ipſum quoque librum & omnem populum aſperſit, dicens. Hic ſanguis teſtamenti, quod mandauit ad vos Deus. Etiam tabernaculum & omnia vaſa miniſterii ſanguine ſimiliter aſperſit, & omnia penè in ſanguine ſecundum legem mundantur. & ſine ſanguinis effuſione non fit remiſsio.] Vetera fuiſſe nouorum typos ac figuras apertè & abſque vlla dubitatione oſtendit. Si ergo etiam in typo legislator accepto ſanguine, eoque aqua commixto, & teſtamentum ipſum, &

populum, & tabernaculum aſpergebat: quinetiam qui erant polluti aſperſione mundabantur, quid mirum ſi etiam in veritate hoc factum eſſe inuenimus? Neceſſariò autem Moſaicum quoque adduxit teſtimonium, quod id apertè ſignificaret. Hic ſanguis teſtamenti quod mandauit ad vos Deus. Quia enim diuina natura eſt immortalis, per hoſtiarum ſanguinem impleuit mortis figuram, & ſanguinem confirmauit. Poſtquàm autem homo factus eſt Deus ſermo, & mortale corpus habuit, rationis expertibus hoſtiis non amplius fuit opus, ſed proprio ſanguine nouum confirmauit teſtamentum. Vmbræ enim conuenit typus, veritas autem corpori. Baptiſmatis autem typus erat aqua. Salutaris autem ſanguinis, rationis expertium animantium ſanguis. Diuini autem ſpiritus gratiæ hyſſopi caliditas. Noui autem indumenti, lana coccinea. Impatibilis autem diuinitatis ſignum cedrinum, eſt enim lignum quod non putreſcit, paſſionis autem humanitatis, cinis vitulæ. NECESSE eſt ergo exemplaria quidem cœleſtium his mundari.] Pro eo quod eſt. His quæ ſunt expertia rationis. IPSA AVTEM cœleſtia melioribus hoſtiis quàm iſtis.] Nempe rationis compote, & nulli reprehenſioni aut vitio obnoxia & ſancta hoſtia. Cœleſtia autem appellauit ſpiritalia, quibus mundatur eccleſia. NON ENIM IN manu facta ſancta Ieſus introiuit, exemplaria verorum, ſed in ipſum cœlum vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.] Oſtendit etiam ex loco differentiam. Sacerdotes enim introibant in tabernaculum manu factum: vel in nouum recenter exciſum. Ipſe autem in cœlum. Illud autem, vt appareat nunc, vt homo ſcilicet. Nunc enim primum humana natura aſcendit in cœlum. NEQVE VT SAEPE OFFERAT SEIPSVM, QVEMADMODVM Pontifex intrat in ſancta per ſingulos annos in ſanguine alieno, alioqui oportebat eum frequenter pati ab origine mundi.] Qui ſunt legis ſacerdotes, ſingulis annis in Sancta ſanctorum

introeunt. Chriſtus autem ſemel hoc fecit in conſummatione ſæculorum. Et illi quidem in ſanguine alieno: Ipſe autem in proprio. NVNC autem ſemel in conſummatione ſæculorum, ad deſtitutionē peccati per hoſtiam ſuam apparuit.] Omnino.n. peccati vires profligauit, nobis immortalitatem pollicitus. Id enim corporibus immortalibus non poteſt exhibere moleſtiam. ET quemadmodum ſtatutum eſt hominibus ſemel mori, poteſt hoc autem iudicium: ſic & Chriſtus ſemel oblatus eſt ad multorum exhaurienda peccata. Secundo ſine peccato apparebit omnibus expectantibus ſe in ſalutem.] Quemadmodum enim definitum eſt vt vnuſquiſque homo ſemel moriatur: qui autem mortis præſcriptum ſuſcepit, non peccat quidem amplius, expectat autem vt de iis quæ in vita geſsit examinetur: ita Chriſtus Dominus pro nobis ſemel oblatus, noſtris ſuſceptis peccatis, rurſus nobis apparebit, peccato non amplius dominante, pro eo quod eſt, non amplius locum habente peccato in hominibus. Ipſe enim licet mortale corpus haberet, peccatum non fecit, nec eſt inuentus dolus in ore eius. Notandum eſt autem quod dixit eum multorum peccata ſuſtuliſſe non omnium. Non omnes enim crediderunt. Eorum ergo qui crediderunt ſolum peccata ſuſtulit.

ἀπόκειται, repoſitum eſt.
ἀνενεγκεῖν, tollenda.
ὀφθήσεται, videbitur.

CAPVT. X.

VMBRAM enim habens lex futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerum per ſingulos annos, eiſdem ipſis hoſtiis quas offerunt indeſinenter, nunquā poteſt accedentes perfectos facere.] Res vocat vitam futuram. Rerum autem imaginem inſtitutionem Euangelicam: Vmbram autem rerum imaginis, vetus teſtamentum. Imago enim oſtendit euidentius exemplaria: Imaginis autem adumbratio ea oſtendit obſcurius. Ei veteris teſtamenti imbecillitatem aſsimilauit. Multas enim, inquit, hoſtias eaſque quotannis offerentes, eos qui ex lege vitam inſtituunt non poſſunt perfectos efficere. ALIOQVI ceſſaſſent offerri: ideo quòd nullam haberent vltra

εἰς τὸ διηνεκές perpetuo.
ἐπεὶ, οὐκ ἂν ἐπαύσαντο, alioqui non ceſſaſſent.

conſcientiam peccati cultores, ſemel mundati] Propterea illa finem accipiunt, vt quæ non poſsint puram reddere conſcientiam. SED in ipſis cõmemoratio peccatorum per ſingulos annos fit.] Oſtendit imbecillitatem legis & vtilitatem. Peccata enim non poteſt adimere: ſed ea accuſat, & timorem incutit, & cogit vt ad gratiam accedant. IMPOSSIBILE enim eſt, ſanguine taurorum & hircorum auferri peccata.] Quem enim homicidam aut parricidam innoxium dimiſit ſanguis animantium ratione carentium? Propterea etiam clamabat beatus Dauid. Si voluiſſes, ſacrificium dediſſem, holocauſtis non delectaberis. Diuinus autem Apoſtolus aliud etiam adducit teſtimoniũ. IDEO ingrediens mundum dicit, Hoſtiam & oblationem noluiſti: corpus autem aptaſti mihi. Holocauſtomata, & pro peccato, non tibi placuerunt. Tunc dixi. Ecce venio, in capite libri ſcriptum eſt de me, vt faciam Deus voluntatem tuam.] Deinde exponit teſtimonium. SVPERIVS dicens, quia hoſtias & oblationes & holocauſtomata & pro peccatis noluiſti, nec placita ſunt tibi quæ ſecundum legem offeruntur, tunc dixi, Ecce venio. In capite libri ſcriptum eſt de me, vt faciam Deus voluntatem tuam.] Cum enim oſtendiſſet, inquit, Deo non placere animantium rationis expertium ſacrificia, tunc ſeipſum oſtendit, & quæ de eius apparitione, & aduentu factæ erant prædictiones. Hoc enim dixit. In capite libri ſcriptum eſt de me. Et idipſum rurſus aliter oſtendit. AVFERT primum, vt ſequens ſtatuat.] Primum dixit brutorũ ſacrificium, ſecundo autem rationale, quod ab ipſo oblatum eſt. IN qua voluntate ſanctificati ſumus per oblationẽ corporis Ieſu Chriſti ſemel.] Aperte oſtendit Dei voluntatem eſſe hominum ſalutem. Hoc etiam dixit Dominus. HAEC eſt enim voluntas mea, vt omnis qui credit in me nõ pereat, ſed habeat vitam æternam. ET omnis quidem ſacerdos præſto eſt quotidie miniſtrans, & eaſdem ſæpe offerens hoſtias; quæ non poſſunt auferre pecca-

Pſal.50.

Pſal.39.

Ioan.3.

λῃτουργῶν, *ſacra munera obiens.*

ta. Eadem enim ſacrificia iuſsi erant ſacerdotes aſsi duè offerre, peccatorum tamen ſolutio per illa non fiebat. HIC autem vnam pro peccatis offerens hoſtiam, in ſempiternum ſedet ad dexteram Dei, de cætero expectans donec ponantur inimici eius ſcabellum pedũ eius. Vna enim oblatione conſummauit in ſempiternum ſanctificatos.] Illic & ſacerdotum & hoſtiarum multitudo, nulla verò vtilitas. Hic autem vnus & idem ſacerdos & hoſtia, & peccatorum ſolutionem effecit, & alio non eget ſacrificio: ſed ſedet vnà cum Patre, præſentis vitæ finem expectans. Tunc enim omnes eius hoſtes eum adorabunt vt Deum & Dominum. Eius autem inimici, primus quidem Diabolus, & Dæmonum caterua: Deinde ex Iudæis & gentibus qui fidei radium non ſuſceperũt. Cum his autem etiam Hæreticorum turba, quæ cũ blaſphemiis & maledictis impetere auſa eſt. Deinde collationi finẽ impoſiturus, Hieremiæ prophetiam rurſus in memoriam reuocat. Et prophetæ quidem nomen non dicit, ſpiritum autem qui per eum locutus eſt oſtẽdit, & dicit. CONTESTATVR autem nos & ſpiritus ſanctus. Poſtquam enim dixit. Hoc autem teſtamẽtum, quod teſtabor ad illos, poſt dies illos dicit Dominus. Dabo leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum inſcribam eas, & peccatorum, & iniquitatum eorum non recordabor amplius.] Deinde mirabiliter ſubiungit. VBI autem horum remiſsio, iam non eſt oblatio pro peccato.] Eſt enim ſuperuacanea, data remiſsione. Peccatorum autem remiſsionẽ eſt pollicitus. Ipſorum enim peccatorum, inquit, & iniquitatum non recordabor amplius. Hoc autem factum eſt per nouum teſtamẽtum. Accipimus enim etiam in ſanctiſsimo baptiſmo remiſsionem peccatorum: in futura autem vita ſuppeditata nobis immortalitate, ſine omnibus viuemus, vtpote cum peccatum non poſsit amplius moleſtiam exhibere iis qui immortales facti ſunt. Hanc autem vitam vtinam detur conſequi. Conſequemur autem, ſi in vita præſenti virtutis labores & pro

προσενήνοχας θυσίαν, oblata hoſtia.
λοιπὸν, deinceps.
τεθῶσιν, poſiti fuerint.
τετελείωκεν, perfectos effecit.
μαρτυρεῖ, teſtificatur.
Hier. 31.
διδοὺς.

ea contentiones prompto & alacri animo ſuſcipiamus. Nobis quoque feret auxilium ipſe Dominus, qui eſt futurorum bonorum conciliator. Cui & cum quo Patri cum ſanctiſsimo Spiritu conuenit gloria & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

TOMVS TERTIVS.

HABENTES itaq. fratres fiduciam in introitu ſanctorum in ſanguine Chriſti, quam initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen, id eſt, carnem ſuam, & ſacerdotem magnum ſuper domum Dei, accedamus cum vero corde in certitudine fidei.] Poſtquam fecit comparationem, & oſtendit & hanc quietem ea quæ eſt ex lege multo meliorem, ſacerdotiũ quoque & teſtamentum ſimul conferens, quantum hæc illis antecellerent mõſtrauit, ſuaſione deinceps vtitur, exhortans vt meliora ſectentur. Sancta autem cœlum vocauit. Ita enim dixit in prioribus. Neque enim in manu facta ſancta Chriſtus ingreſſus eſt, ſed in ipſum cœlum. Eorum autem viam, optimum vitæ inſtitutum, & reſurrectionem ex mortuis. Viæ autem initiationem ſeu dedicationem, per ea primum eſſe ingreſſum. Primus autem Dominus, cum ex mortuis reſurrexiſſet, cœlos aſcendit. Propterea & recentem & viuentem viam appellauit. Recentem quidem, vt quæ tunc primum apparuerit. viuentem autem, vtpote quòd mors ceſſauerit. Qui reſurrectionem enim conſecuti ſunt, fieri non poteſt vt in mortem rurſus incidant. Velamen autem Chriſti carnem vocauit. Per eam enim aditum in Sancta ſanctorum conſequimur. Quemadmodum enim legis ſacerdos per velamen in ſancta ſanctorum introibat, nec vt aliter ingrederetur fieri poterat: ita qui in Dominũ crediderunt, per ſanctiſsimi

παρρησίαν, libertatem ad introitum.
ἐνεκαίνισε, dedicauit.
πληροφορία.

corporis participationem ciuitatem cœleſtem adipiſcuntur. Domum autem Dei appellauit fideles. Neceſſario autem adiecit illud. In certitudine fidei. Videri enim non poſſunt nec tabernaculi adyta, nec hoſtia, nec Pontifex: ſed per ſolam fidem cernuntur. Hic eſt ergo ſenſus eorum quæ dicta ſunt. Quoniam oſtenſum eſt gratiam eſſe lege multo maiorem, & cœlum quidem nobis apertum eſt, via autem eſt pulchra, & primus Chriſtus dominus per eam ingreſſus eſt, accedamus cum ſincera affectione, hæc ita habere credentes, & omnem dubitationem ex anima expellentes. Hoc enim appellauit certitudinem. ASPERSI corda à conſcientia mala, & abluti corpus aqua munda, teneamus ſpei noſtræ confeſsionem indeclinabilem.] Hæc quoq. poſuit per comparationem. In lege enim vtebantur aſperſionibus: & corpus frequenter lauabant. Qui autem ex nouo teſtamento vitam inſtituunt, per ſanctiſsimũ baptiſmum animam expurgãt, & à prioribus maculis liberam reddunt conſcientiam. Aſperſionem ergo & aquam mundam diuinum baptiſmum appellauit. Spei autem confeſsionem, credere in bona futura. Hoc enim ſubiunxit, FIDELIS enim eſt qui repromiſit.] Verax enim eſt qui eſt pollicitus. Ex qualitate autem perſonæ promiſsi firmitatem oſtendit. ET conſideremus inuicem in prouocationem charitatis & bonorũ operum.] Ad nos, inquit, inuicẽ reſpiciamus, & vnuſquiſque proximi ſui bona & ex virtute facta imitetur. Ferrum enim ferrum acuit, & lapis cum lapide colliſus flammam parit. NON deferentes collectionem noſtram, ſicut conſuetudinis eſt quibuſdam.] Effectus enim charitatis eſt, non diuiſio, ſed perfecta vnio. Aggregationem enim appellet conſenſionem & concordiam. Innuit autem fuiſſe nonnullos qui eam auſi ſunt dirimere. SED conſolantes, & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem.] Quotidie enim aduentui Domini propinquiores reddimur. Ita etiam ſcribens ad Romanos, dixit. Nunc propius eſt noſtra ſalus, quàm quando

ἀκλινεῖς.

ἐπισυναγωγήν, aggregationem.

ἔθος, mos eſt.

τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε, eo magis quòd videtis.

Rom. 13.

quando credidimus. Deinde terret eos recordatione iudicii. VOLUNTARIE enim peccantibus nobis poſt acceptam notitiam veritatis: iam non relinquitur pro peccatis hoſtia: terribilis autem quædam expectatio iudicii,& ignis æmulatio,quæ conſumptura eſt aduerſarios.] Per hæc autem nequaquam prohibuit pœnitentiam, ſed dixit non eſſe ſecundam hoſtiam. Semel enim pro nobis immolatus eſt Chriſtus. Illud autem Voluntarie,poſuit,docens ea quæ præter animi ſententiam fiunt, aliquam veniam mereri. Aduerſarios autem vocauit,non ſolũ hoſtes veritatis,ſed eos etiam qui diuinis legibus ſequuntur contraria. Quàm hoc autem ſit abſurdum, oſtendit ex comparatione eorum quæ in lege habentur. IRRITAM quis faciens legem Moyſi,ſine vlla miſeratione,duobus vel tribus teſtibus moritur, quanto magis putatis deteriora mereri ſupplicia,qui filium Dei conculcauerit,& ſanguinem teſtamenti pollutum duxerit, in quo ſanctificatus eſt, & ſpiritui gratiæ contumeliam fecerit.] Si is qui conuincitur quòd legem Moyſis ſit tranſgreſſus, de medio tollitur: conſiderate quanto eſt morte dignior, qui ipſum Moſis Deũ habet deſpicatui, & tanquam communem ſanguinem pretioſum contemnit, & ipſam ſpiritus gratiam contumelia afficit? Sub ſpecie enim adhortationis oſtendit rurſus differentiam quòd ſcilicet hic quidem filius: iſte vero ſeruus, & quòd illa quidem ſunt brutorum ſacrificia: hoc verò eſt & rationale & ſanctiſsimum. Iam verò legi non oppoſuit legem,ſed ſanguinem & ſpiritum. Per hæc enim ſalus nobis obtingit. Minas autem confirmat ſcripturæ teſtimoniis SCIMUS enim qui dixit. Mihi vindictam,& ego retribuam. Et iterum. Iudicabit Dominus populum ſuum.] Poſtquam autem id quod dixit muniit teſtimoniis, minatur definitiue. HORRENDUM eſt incidere in manus Dei viuentis.] Quoniam autem hæc ſatis erant vt eos moleſtia afficerent,vt quæ negligentiam ſignificarent, & Dei contemptum: eorum quæ dixit acerbitatem,

ζῆλος. Zelus. ἐσθίειν μέλλοντος, qui eſt deuoraturus.

πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας, quanto deteriori putatis ſupplicio dignus habebitur.

κοινὸν, communem.

Deut. 32.

Poſt retribuam, Græce eſt, λέγει κύριος, dicit Dominus.

illorum quæ rectè & ex virtute ab illis geſta ſunt re cordatione temperauit. Nihil enim promptiores & alacriores reddit quàm rerum à ſe præclarè geſtarũ memoria. REMEMORAMINI autem priſtinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen ſuſtinuiſtis paſsionum,& in altero quidem opprobriis & tribulationibus ſpectaculum facti: in altero autem ſocii taliter conuerſantium effecti. Nam & vinctis compaſsi eſtis,& rapinam bonorum veſtrorum cum gaudio ſuſcepiſtis, cognoſcentes vos meliorem & manentem habere ſubſtantiam.] Volo vt vobis in memoriã redeant præclara illa certamina. Statim enim accepta Dei cognitione,multa & præclara certamina viciſtis,aliquando quidem ipſi conuitiis & maledictis affecti,& veſtris facultatibus cum gaudio priuati, aliquando verò iis qui ea patiebantur impertientes, & nullum non genus auxilii præbentes. Vnumquodq. autem horum lubenter & alacriter faciebatis, quoniam promiſſorum in cœlis bonorum ſpem habebatis.Deinde exhortatoriè. NOLITE itaque amittere confidentiam veſtram.] Ex victoria enim vobis magnam paraſtis libertatem. Porrò autem oſtendit etiam præmia certaminum. QVAE magnam habet remunerationem.] Iam verò docet etiã quomodo quis ea poſsit conſequi. PATIENTIA enim vobis neceſſaria eſt, vt voluntatem Dei facientes,reportetis promiſsionem.]Eſt enim merces commoderata labori, & prout eſt opus datur retributio.Et vt valde negligentes conſolans, & animum addens, erant enim vehementes aduerſariorũ impetus,oſtendit appropinquare Agonothetam, & propediem coronas præbiturum. ADHVC enim modicum aliquantulumque,qui venturus eſt veniet & non tardabit.] Propè eſt, inquit, Dominus, veniet quàm citiſsime: & bonis cœleſtibus labores remunerabitur. Et quoniam veriſimile erat nonnullos de eo dubitare,iure ſubiungit, IVSTVS autem meus ex fide viuit.] Deus,inquit,hæc dixit per Prophetas.Qua de cauſa etiam quando lex dominaba-

ἀναμιμνήσκεσθε, *reuocate in memoriã.* τοῦτο *partim.* τοῦτο *partim.* τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, *vinculorum meorum miſerti eſtis.* ἁρπαγὴν, *direptionem.* μένουσαν ἐν οὐρανοῖς, *manentem in cœlis.*

παρρησίαν, *libertatem.*

ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, *patiẽtia. n. vobis opus eſt.*

ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον, *adhuc enim perpuſillum.* ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται, *iuſtus autem ex fide viuet.*

tur,fidei medicamentũ ſalutem procurabat. QVOD ſi ſubtraxerit ſe, non placebit animæ meæ.] Subtractionem appellauit dubitationem. NOS autem non ſumus ſubtractionis filii in perditionem, ſed fidei in acquiſitionem animæ.] Per fidem enim Deo coniuncti & familiares efficimur. Deinde oſtendit eos, qui & ante legem & in lege per fidem Deo dilecti & inſignes extiterunt. Duo autem per hæc ſimul efficit. Fidei enim vim oſtendit. Quæ enim lex non effecit, à fide perfecta ſunt, & iis qui propter aduerſariorum inſultus angebantur & ſe affligebant, conſolationem adhibet; oſtendens eos omnes immortalẽ gloriam habuiſſe, qui ea via ingreſſi fuerint. Et primum quidem omnium docet nos definitionem fidei.

CAP. XI.

EST autem fides ſperandarum ſubſtantia rerum, argumentum non apparentium.] Ea enim quæ non videntur per eam videmus: & ad eorum quæ ſperantur contemplationem ea nobis oculus efficitur, & oſtendit tanquam ſubſiſtentia ea quæ nondũ facta ſunt. Mortuis adhuc omnibus in ſepulchris iacentibus, fides nobis ante deſcribit futuram eorum reſurrectionem, & vt pulueris corporum viſione apprehendantur, immortalitas efficit. Deinde eorum qui olim fuere ſanctorum catalogum ea clarum fuiſſe oſtendit. IN hac enim teſtimonium conſecuti ſunt ſenes.] Hoc eſt, qui olim fuerunt, qui ante legem, & in lege inſignes fuere ſancti. Primo autem ponit quod ſcriptis nobis primum traditum eſt. Prima autem nobis in ſcriptis tradita eſt doctrina. In principio Deus fecit cœlum & terram, & alia quæ de creatione dicta ſunt. FIDE intelligimus aptata eſſe ſæcula verbo Dei: vt ex inuiſibilibus viſibilia fierent.] Neque enim corporis oculus vidit Deum vniuerſorum fabricantem: ſed fides nos edocuit, quòd qui ſemper eſt Deus ea quæ non erant fecit. Huius.n. nullum eſt exemplũ apud homines, & tamen cũ natura nos nihil tale doceat, habemus fidẽ rerũ admirabiliũ, & quæ ſunt ſupra fidem, magiſtrã.

ἐλπιζομένων, quæ ſperantur.

μὴ βλεπομένων, earum quæ non videntur.

Gen. 1.

κατηρτίσθαι, perfecta eſſe.

ἐκ μὴ φαινομένων, ex iis quæ non apparebant.

Ex iis enim quæ ſunt fabricantur homines. Vniuer-
ſorum autem Deus ex iis quæ nō erant ea quæ ſunt
Gen.4. deduxit. FIDE plurimā hoſtiam Abel quam Cain
πλείονα, maiorem. obtulit Deo, per quam teſtimonium conſecutus eſt
eſſe iuſtus: teſtimonium perhibente muneribus eius
ἀποθανὼν, mortuus. Deo, & per illam defunctus adhuc loquitur.] Maio
rem hoſtiam appellauit pretioſiorem. Idque manife
ſtum eſt ex accuſatione Cain. Illi.n.dixit. Non rectè
obtuliſti, rectè autem non diuiſiſti. Abel ergo & re-
ctè diuiſit, & pie obtulit. Vtrunq. autem fecit, fidem
habens magiſtram. Illud autē, Adhuc loquitur, pro
eo quod eſt, In præſens vſque tempus canitur ac ce
lebratur, & ab omnibus piis laudatur ac prædica-
Gen.5. tur. FIDE Enoch tranſlatus eſt ne videret mor-
tem, & non inueniebatur quia trāſtulit illum Deus.
Ante tranſlationem enim teſtimonium habuit pla-
cuiſſe Deo.] Deus eum qui illi placuerat tranſtulit.
Placuit autem, vt qui crediderat Deum eſſe pietatis
agonothetam. Deinde enuntiatiuè. SINE fide au-
τ̃ προσερχόμενον τῷ θεῷ, eum qui ad Deum accedit. tem impoſsibile eſt placere Deo.] Attulit etiam pro
bationem ſuæ enuntiationis, eam iam per ſententiā
effingens. CREDERE enim oportet accedētem
ad Deum quòd eſt, & inquirentibus ſe remunerator
ſit.] Qui enim non hæc ita habere crediderit, virtu-
αὐτὸν, ipſum tis labores non ſuſtinet. Neque enim Agricola in
agro colendo ſudores toleraret, niſi ſe laborum fru
ctus relaturum ſperaret. Ita etiam gubernator ad
portus reſpiciens, multos labores perpetitur. FI-
Gen.6. DE, Noë reſponſo accepto de iis quæ adhuc non
κατεσκεύασε, conſtruxit. videbantur, metuens aptauit arcam in ſalutem do-
mus ſuæ, per quam damnauit mundum, & iuſtitiæ
quæ per fidem eſt, hæres eſt inſtitutus.] Fides enim
effecit vt arcam conſtrueret. Si enim non valde cre-
didiſſet ei qui hoc iuſsit facere, ſimiliter ac alii homi
nes amaſſet improbitatem. Condemnauit autem mū
dū, vt qui ſolus ex illis omnibus recta via ingreſſus
ſit. Fuit autē hæres iuſtitiæ, quæ eſt per fidē. Pro eo
quod eſt. Ex ea ſe recte & ex virtute geſsit. Nō.n. vi
Gen.12. tę ex lege inſtitutionē ſecutus eſt, ſed cū fuiſſet fidei.

aſũnus,vt renũciaretur aſſecutus eſt. FIDE, qui vocatur Abraham,obediuit in locũ exire,quã acceptu rus erat in hæreditatem:& exiit, neſciens quò iret.] Illud qui vocatur Abraham,dixit propter mutationem nominis.Abram enim qui dicebatur,appellatus eſt Abraham. Cùm autem crediiſſet ei qui illum vocauit,paternam domum reliquit,& ſecutus eſt, neſciens quamnam terram ei ſe daturum pollicetur.Veni enim, inquit ei,in terram quam tibi oſtendero. FIDE demoratus eſt in terra repromiſsionis,tanquam in aliena,in caſulis habitando cum Iſaac & Iacob cohæredibus repromiſsionis eiuſdem.] Sed nec cum in terram promiſſam acceſsiſſet,dominatum in ea obtinuit,ſed & ipſe,& filius,& nepos, inquilinorum ritu vixerunt, tanquam in terra peregrina habitantes in ea quæ erat ex promiſſo eorum propria. Qua de cauſa nec domos extruxerunt, ſed in tabernaculis perpetuò habitarunt. Verum tamen eſſe crediderunt eũ qui erat pollicitus,licet non viderent rerum teſtimonium fidei conſentire. EXPECTABAT enim fundamenta habentem ciuitatem:cuius artifex & conditor Deus.] Præſentia enim non concupiſcebat: ſed futura deſiderabat.Illa enim ſunt verè firma ac ſtabilia. Per fundamenta enim ſignificauit ſufficientiam. Non manu factam autem ciuitatem, vocauit vitam quæ in cœlis agitur. Hoc etiam dixit in iis quæ præcedunt.Non enim in ſancta manu facta ingreſſus eſt Chriſtus,ſed in ipſum cœlum. FIDE & ipſa Sarra ſterilis virtutem in conceptione ſeminis accepit, etiã præter tempus ætatis,quoniam fidelem credidit eſſe eum qui repromiſerat.] Primum enim riſit, vt quæ neſciret naturam eius qui pollicebatur, & fines humanæ naturæ cognoſceret. Ne pareret enim obſtabat non ſolum ſenectus, ſed etiam matricis debilitatio. Sed poſtquam reſciuit quis polliceretur,& credidit,& peperit,vt credidit. PROPTER quod & ab vno orti ſunt & hoc emortuo,tanquam ſydera cœli in multitudinem,& ſicut arena quæ eſt ad oram maris innumerabilis.] Ab vno Abraham.Sin autem e-

ἀναρρήσεως *ἐτυχεν.*

Gen.12.

παρῴκησεν, fuit inquilinus.

ξένην, peregrina.

ἐν σκηναῖς κατοικήσας, vt qui in tentorijs habitauerit.

Gen.18.

Sterilis non eſt in Græco εἰς καταβολὴν ad conceptionem.

καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκε, & præter tempus ætatis peperit.

καὶ ταῦτα idque.

tiam vtrunque vnum intellexerimus,minimè aberrabimus. Erunt enim,inquit,duo in carne vna.Deinde oſtendit ſyllogiſticè eos quidem omnes vidiſſe per fidem bonorum,laborum remunerationes,in præſenti autem vita eas non eſſe conſecutos. Hoc enim ſic oſtenſo, cùm etiam in confeſſo fuerit iuſtum eſſe iudicem,ſimul etiam vita futura probata eſt.Qui enim per omnes virtutes ingreſsi ſunt,laborum autem pręmia in vita præſenti non acceperunt, clarum eſt eos illa omnino accepturos, quoniam eſt iuſtus iudex. Erit ergo aliqua alia vita,in qua qui vicerunt victores renuntiabuntur.Hęc autem docet etiam Apoſtolus in iis quæ conſequuntur. IVXTA fidem defuncti ſunt omnes iſti non acceptis repromiſsionibus, ſed à longè eas aſpicientes & ſalutantes,& confitentes quòd peregrini & hoſpites ſunt ſuper terram.] Ita dixit Patriarcha Abraham Filiis Chet. Peregrinus & aduena ego ſum vobiſcum: Date mihi ius ſepulchri vobiſcum,& ſepeliam mortuum meum à me & qui totius terræ promiſsionem acceperat, ne triū quidem cubitorum locum poſsidebat. Hoc etiam dixit inſignis victor Stephanus. Et nec fuit quidem illi paſſus pedis. Ita etiam beatus Dauid, quáuis & Rex eſſet, & in illa terra dominatum obtineret, aſsiduè clamabat. Aduena ego ſum apud te & peregrinus, ſicut omnes patres mei. QVI enim hæc dicunt,ſignificant ſe patriam inquirere.] Qui inquit,ſeipſos nominant peregrinos, ſignificant ſe nihil ex preſentibus proprium iudicare,ſed res alias cupere.Hoc etiā dixit Dominus. Si in alieno fideles non fuiſtis, quod veſtrum eſt quis dabit vobis? ET SI quidem ipſius meminiſſent de qua exierunt: habebant vtique tempus reuertendi.] Si enim Charram vel Chaldæorū regionem patriam exiſtimaſſet Patriarcha, & ea de cauſa ſeipſum nominabat aduenam, cum habitaret Palæſtinam,facillime potuiſſet reuerti ſi voluiſſet. NVNC autem meliorem appetunt,id eſt cœleſtem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum,parauit enim illis ciuitatem.] Non dicit aliquod ædi-

Gen.23. *Act.7.* *Pſal.38.* *Luc.16.* *οὐκ ἐπαισχύνεται, non erubeſcit.*

ficium,ſed vitam quæ in cœlis agitur. Hoc enim di-
cit etiam paulopoſt.Sed acceſsiſtis ad Sion montem
& ciuitatem Dei viuentis cœleſtis Hieruſalem. Op-
portunè etiam poſuit illud,Non erubeſcit. Virtutũ
enim Deus,& Angelorum Dominus,& cœli, & ter-
ræ opifex,interrogatus, Quod eſt tibi nomen, aliis
relictis dixit. Ego ſum Deus Abraham, Deus Iſaac, *Exo.3.*
& Deus Iacob. Hoc nomen mihi æternum,& moni-
mentum generationibus generationum. FIDE ob
tulit Abraham Iſaac,cum tentaretur: & vnigenitum *Gen.22.*
offerebat in quo ſuſceperat promiſsiones. Ad quem *ὁ ἀναδεξάμενος, qui ſuſceperat.*
dictum eſt. In Iſaac vocabitur tibi ſemen.] Et eorũ
qui ex Iſaac originem ducturi erant, pollicitus eſt
Dominus ſe effecturum multitudinem arenæ maris
ſimilem:& ipſe iuſsit Iſaac fieri hoſtiam. A duobus
ergo contrariis cogitationibus obſeſſus Patriarcha,
& habens præterea naturam, quæ quouis lictore ſæ-
uius eum excruciabat,facile omnia ſuperauit,& ho-
ſtiam obtulit.Porrò autem oſtendit etiam cogitatio
nem, qua fretus alias fudit ac profligauit. ARBI-
TRANS quod & à mortuis ſuſcitare poteſt Deus.] *λογισάμενος, cum conſideraſſet.*
De eorum enim qui deſcenſuri erant multitudine co
gitationem expugnauit, credens quòd vel occiſus fi
lius poſsit reuiuiſcere, ſi Deus voluerit. VNDE
EVM & in parabolam accepit.] Hoc eſt, tanquam *παραβολήν, ſimilitudinem, comparationẽ.*
in ſymbolo & typo reſurrectionis.Prompto enim &
alacri Patris animo interemptus, voce eius qui occi-
ſionem prohibuit reuixit. Porrò autem in ipſo etiã
fuit antè deſcriptus paſsionis ſalutiferæ typus. Qua
de cauſa dixit etiam Dominus Iudæis. Abraham Pa
ter veſter exultauit vt videret diem meum, & vidit, *Ioan.8.*
& gauiſus eſt. FIDE & de futuris benedixit Iſaac
Iacob & Eſau.] Neque enim quæ non videbantur
dediſſet benedictiones,niſi crediſſet fore vt res ver *Gen.17.*
ba ſequerentur. FIDE Iacob moriens,ſingulos fi-
liorum Ioſeph benedixit: & adorauit faſtigium vir- *Gen.48.*
gæ eius.] Præſignificauit enim regnum Ephraim,&
decem tribuum ſubiectionem. Quocirca ipſe præſi-
gurat eorum adorationem. PER fidem Ioſeph mo

Gen. 47. ἐξόδου, exitu. ἐμνημόνευσε, mentionem fecit.
Exo. 2. & 1.
Exo. 2. πρόσκαιρον, temporalẽ. τὸν ὀνειδισμὸν, probrum. θυμὸν iram. τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησεν, vt qui enim videret inuiſibilem forti animo fuit.
Exo. 12. ὁ ὀλοθρεύων πρωτότοκα, qui perimebat primogenita.
Exo. 14. κατεποντίσθησαν, demerſi ſunt, ſeu obruti ſunt.
Ioſ. 5. κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας, circundata ad dies ſeptem.

riens,de profectione filiorum Iſraël memoratus eſt; & de oſsibus ſuis mandauit.] De oſsibus enim ſuis non mandatum dediſſet, niſi crediſſet diuinis promiſsionibus. FIDE, Moyſes natus occultatus eſt tribus menſibus à parentibus ſuis: eo quòd vidiſſent elegantem infantem,& nõ timuerunt Regis edictũ.] Cùm enim ad infantis ſpeciem reſpexiſſent,ſperarũt fore vt Deus eius curam gereret. FIDE, Moyſes grandis factus,negauit ſe eſſe filium filiæ Pharaonis: magis eligens affligi cum populo Dei quàm temporalis peccati habere iucunditatem.] Qui enim in regia educabatur, & omni deliciarum genere fruebatur,& Reginæ vocabatur filius, non ſtatuiſſet eſſe ſatius cum iis qui erant ſui generis affligi, niſi fidei vtens oculis, ad Agonothetam reſpexiſſet.Peccati autem iucunditatem appellauit vitam quæ cum impiis tranſigitur. MAIORES diuitias æſtimans theſauro Aegyptiorum, improperium Chriſti, reſpiciebat enim ad remunerationẽ.] Pro eo quod eſt.Quod in typo Chriſti ſimile eſt Chriſti probris,quod aduerſus pietatem ab aduerſariis intentatur. FIDE, reliquit Aegyptum,non veritus animoſitatem Regis.Inuiſibilem enim tanquam videns ſuſtinuit.] Aegyptum quidem timens reliquit, audacter autem Aegyptium cõnfodit.Fugam ergo poſuit pro cauſa fugę. FIDE celebrauit paſcha,& ſanguinis effuſionem:ne qui vaſtabat primitiua,tangeret eos.] Sine fide enim quomodo crediſſet mortem ouis ſanguine prohiberi,ſed per figuram præuidebat veritatem, & mortis Dominicæ ſomniabat potentiam. FIDE, tranſierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram, quod experti Aegyptii deuorati ſunt.] Cum fide enim cùm aquas percuſsiſſet, alienam illam viam populi muniit,quæ fuit ſepulchrum Aegyptiorum. FIDE, muri Hiericho corruerunt, circuitu dierum ſeptem.] Tubarum enim ſonitus cum fide editus mœnia inſtar tubarum diruit. FIDE, Raab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.] Et non prohibuit vitæ improbitas ſalu-

tem. Contexit enim fides peccati vulnera. Eſt autẽ iure admiranda Apoſtolica ſapientia, vel potius eſt laudanda diuini ſpiritus operatio, quòd cum Moyſe, Abraham, & Noë, & Enoch, & aliis alienigenam & meretricem coniunxerit: Vt & fidei oſtenderet potentiam, & Iudæorum deprimeret ſupercilium. Sexcenta enim eorum millia propter infidelitatem in deſerto conſumpta ſunt, ex ſua ex lege vitæ inſtitutione nulla vtilitate percepta. Hęc autem quæ ab Abrahæ quidem cognatione procul aberat, erat autem à legalibus inſtitutis aliena, & libidinoſè ac impudice magnam vitæ ſuæ partem tranſegerat, per fidem ſalutem eſt conſecuta: & eccleſiæ figuram adumbrauit. Quemadmodum enim ea exploratores cum fide ſuſcepit, ita etiam eccleſia Apoſtolos. Et quemadmodum illa ſignum ſalutis accepit funem coccineũ: ita etiam eccleſia per ſanguinem Domini æterna bona eſt aſſecuta. Cùm horum mentionem ſic feciſſet diuinus Apoſtolus, & eorum quæ dicta ſunt vidiſſet longitudinem, aceruatim cæterorum meminit. ET quid adhuc dicam. Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barach, Sampſon, Hiephtaẽ, Dauid, Samuel.] Horum nomina quidem poſuit: quæ autem ab illis rectè & ex virtute geſta ſunt prætermiſit. In iis autem quæ conſequuntur, minus quidem apertè, ea tamen dicit quę in vno quoque eorum fuerunt præſtantiſsima. Deinde communiter aliorum quoque facit mentionem, & dicit. ET Prophetis.] Iam verò dicit etiam quæ ab eis præclarè geſta ſunt. QVI per fidem vicerunt regna.] Gedeon Madiæ terram conſumpſit ac deuaſtauit. Sampſon alienigenas. Barach, Siſara. Dauid, & Amanitas & Amalecitas, & vtroſque Syros. Samuel alienigenas. OPERATI ſunt iuſtitiam.] Hoc eſt commune omnium ſanctorum. ADEPTI ſunt repromiſsiones.] Et Abrahæ pollicitus eſt Dominus ſe in ſemine eius benedicturum omnes gentes, & Iſaac & Iacob eandem dedit benedictionem. Quinetiam Dauid dedit promiſsiones de Chriſto Domino, & eorum per facta

Ioſ. 6. & 2.

δεξαμένη, vt quæ excepe rit.

πλεονεκτήματα.

καὶ τῶν ἄλλων προφητῶν, et aliis prophetis.

veritatem oſtendit. Pollicitus eſt etiam reditum à Babylone:& impleuit promiſſum. OBTVRAVERVNT ora Leonum.] Daniel. EXTINXERVNT impetum ignis.] Ananias, Azarias,& Miſaël. EFFVGERVNT aciem gladii.] Ii qui in bellis vicerunt. CONVALVERVNT de infirmitate.] Zorobabel, & qui cum eo reuerſi ſunt, & à captiuitate quidem liberati ſunt, finitimos autem qui in eos inſurrexerant vicerunt. FORTES FACTI ſunt in bello.] Et qui prædicti ſunt,& Matthathiæ filii, Iudas, Ionathas,& Simon. CASTRA verterunt exterorum.] Idem variè dixit. ACCEPERVNT mulieres de reſurrectione mortuos ſuos.] Admirabilis Heliæ & Helyſæi miracula. Ille enim viduæ: Hic verò Sumanitidis filium excitauit. ALII AVTEM diſtenti ſunt non ſuſcipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent reſurrectionem.] Eleazarus, ſeptem Maccabæi,& eorum mater. ALII VERO ludibria,& verbera experti, inſuper & vincula,& carceres.] Ii ipſi,& alii præterea multi. LAPIDATI ſunt.] Zacharias Sacerdos Iudæ filius. SECTI ſunt.] Hoc eueniſſe dicunt Prophetæ Eſaiæ. TENTATI ſunt.] Abraham & Iacob. IN OCCISIONE gladii mortui ſunt.] Hoc etiam dixit Dominus. Hieruſalem Hieruſalem quæ occidis Prophetas,& lapidas eos qui ad te miſſi ſunt. CIRCVMIERVNT in melotis, in pellibus caprinis, egentes, anguſtiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus, in ſolitudinibus errantes, in montibus, & ſpeluncis, & in cauernis terræ.] Ita Helias ille magnus. Ita Helyſæus illius gratiæ hæres. Ita plurimi Prophetæ, qui ne domos quidem habebant, ſed ligna excindentes ſibi tuguria caſaſue conſtruebant. ET HI omnes teſtimonio fidei probati, non acceperunt repromiſſionem, Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non ſine nobis conſummarentur.] Eorum ergo fuerunt tot & tanta certamina, ſed ii tamen nondum coronas acceperunt. Expectat enim vniuerſorum Deus aliorum certamina, vt ſoluto ſtadio, omnes

δύναμιν, vim.

ἐνεδυναμώθησαν ἐξ ἀσθενείας, validi effecti ſunt ex imbecillitate.

οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, nõ ſuſcepta redemptione.

Matth. 23.

μηλωτοῖς, ouinis pellibus.

τοῦ θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, cũ Deus aliquid de nobis melius prouidiſſet.

qui victoriam fuerint conſecuti ſimul victores renuntiet,& remuneretur.

CAP. XII.

IDEOQVE nos tantam habentes impoſitam nubem teſtium,deponentes omne pondus, & aggrauans nos peccatum, per patiētiam curramus ad propoſitum nobis certamen.] Pietatis, inquit, exempla ſunt nobis vndique propoſita,& tāta multitudo, vt nubem denſitate exæquet,fert fidei potentiæ teſtimonium. Ad eos ergo reſpicientes in curſus celeres euadamus,& curarum ſuperuacanearū molem abiiciamus. Ita enim facilè effugere poterimus peccatum,quod facilè contrahitur. Patientia autem præter alia omnia opus habemus, vt vincamus certamē propoſitum. ἀπερίστατον autem, hoc eſt quod facilè contrahitur vocauit peccatum,vt quod facilè conflectur ac gignatur. Etenim oculus inceſcatur, auditus demulcetur, tactus titillatur, lingua facilè labitur, menſque ac cogitatio eſt ad malum propenſa. Proponit autem etiam maximum Archetypum. ASPICIENTES in authorem fidei, & conſummatorem IESVM.] Vtrumque poſuit quoad humanitatem. QVI propoſito ſibi gaudio ſuſtinuit crucem confuſione contempta,atque in dextra ſedis DEI ſedet.] Potuiſſet,inquit,non pati,ſi voluiſſet. Sed paſsionē ſuſtinuit,omnes beneficio afficiens. Seruatoris autē gaudium,eſt ſalus hominum. Pro ea paſsionem ſubiit:& poſt ea conſidet cum Patre qui genuit. RECOGITATE enim eum qui talem ſuſtinuit à peccatoribus aduerſus ſemetipſum contradictionem: vt ne fatigemini animis veſtris deficientes.] εἰς αὐτοὺς pro eo quod eſt, εἰς ἑαυτούς. Apud vos,inquit, ipſos conſiderate,quantam à peccatoribus contradictionem ſuſtinuit vniuerſorum Dominus. Ex eo enim magnam conſolationem accipietis. Deinde etiam acerbiorem eis medicinam adhibet. NONDVM.n. vſque ad ſanguinem reſtitiſtis,aduerſus peccatum repugnantes, & obliti eſtis conſolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens. FILI mi noli ne-

ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα, καὶ τὴν ἀπερίστατον ἁμαρτίαν, *Depoſito omni pondere & peccato quod facile contrahitur.*

ὃς ἀντὶ προκειμένης, *qui pro propoſito.*

κεκάθηκεν, *conſedit.*

ἀναλογίσασθε, *conſiderate.*

εἰς ἑαυτοὺς, *apud voſmetipſos. ita enim legit Theod.*

Prou.3. gligere diſciplinam Domini: neque defatigeris dum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus caſtigat:flagellat autem omnem filium quem recipit.] Non ſunt hæc contraria iis quæ prius dicta ſunt. Illic enim eis tulit teſtimonium,quòd bonorum ſuorũ direptionem cum gaudio ſuſceperunt,& pro pietate *ὀκλάζουσιν.* probra ac contumelias forti animo tulerunt. Hic autem carpit vt vacillantes. In tempore autem poſuit illud,Nondum vſque ad ſanguinem reſtitiſtis,aduerſus peccatum repugnantes,oſtendens per comparationem quantum abſint ab illis qui fuerunt lapidati, & ſecti, & in cæde gladii ſunt mortui. Deinde cum prouerbialem adhortationem eis in memoriam re-*εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ſi diſciplinam ſuſtinetis.* uocaſſet,ſubiunxit. IN diſciplina perſeuerate.] Si forti ac generoſo animo fertis quæ vobis infligũtur caſtigationes. TANQVAM filiis vobis offert ſe DEVS. Quis enim filius quem non corripit pater? Quòd ſi extra diſciplinam eſtis,cuius participes facti *νόθοι, nothi, ſpurij.* ſunt omnes:ergo adulteri,& non filii eſtis.] Patres, inquit,ſolent veros ac legitimos filios inſtituere, & ſi eos videant flagellari à Magiſtris, non ægrè ferũt. Vident enim fructum,qui ex diſciplina & caſtigatione naſcitur. Nothos autem & illegitimos filios contemnunt,nec tanta eos cura dignos cenſent. Si ergo vos quoque diſciplinam vitatis,eſtis in numero ſpuriorum. DEINDE patres quidem carnis noſtræ, eruditores habuimus,& reuerebamur eos. Num multo magis obtemperabimus Patri ſpirituum, & viue-*κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, prout eis videbatur.* mus?] Qui à patribus corporalibus diſciplinam ſuſcipimus,ſpiritalis Patris diſciplinam non amplectimur? Patrem etiam ſpirituum patrem ſpiritalem vocauit,vt qui ſit fons donorum ſpiritalium. Per illos autem dedit nobis dignitatem adoptionis in filios. *εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ, adhoc vt ſimus eius ſanctitatis participes.* Deinde docet etiam differentiam diſciplinæ. ET illi quidem in tempore paucorum dierum, ſecũdum voluntatem ſuam erudiebãt nos: hic autem ad id quod vtile eſt in recipiendo ſanctificationem eius.] Et in illis quidem dixit,Prout eis videbatur. Neque enim docent omnes id quod eſt vtile. In DEO autem,fru-

ctum oſtendit diſciplinæ. Vult enim nos ſanctos ef-
ficere,& eſſe ſuæ ſanctitatis particeps. Deinde defini
tiuè. OMNIS autem diſciplina in præſenti quidem *λύπης, triſti-*
videtur non eſſe gaudii,ſed mœroris. Poſtea autem *tiæ moleſtiæ*
fructum pacatiſsimum exercitatis per eam reddet iu *εἰρηνικὸν, pa-*
ſtitiæ.] Omnis diſciplinæ initia ſunt triſtia, & valde *cificum.*
moleſta: ſed iucundos & admirandos fructus produ *ἀποδίδωσι,*
cunt,ex DEO pacem,& quæ laudatur iuſtitiam.Ita *reddit.*
etiam dicit Dominus: Anguſta eſt porta,& arcta eſt *Matth.7.*
via quæ ducit ad vitam. PROPTER quod remiſ-
ſas manus & ſoluta genua erigite:& greſſus rectos fa *τὸ χωλὸν, id*
cite pedibus veſtris,vt non claudicans quis erret,ma *quod clau-*
gis autem ſanetur.] Horum alia quidem ex Prouer *dicat.*
biis:alia verò poſuit ex prophetia Eſaiæ. Illud enim, *Prou.4.*
Rectos greſſus facite pedibus,docet Prouerbialis ex
hortatio. Hoc autem,Remiſſas manus & ſoluta ge-
nua confirmate,dixit propheta Eſaias. Per hæc au- *Eſa.35.*
tem ſignificat diuinus Apoſtolus,quòd in multa pe-
ricula impingentes, ad veritatis curſum facti erant
tardiores. Hæc autem ſufficiunt ad deprimendam
Nauati inſolentiam. Eos enim qui præclare certaue
rant,deinde molliores & ignauiores euaſerant,con-
firmat, & curat adhibitis pœnitentiæ pharmacis.
Cùm enim dixiſſet,Id quod eſt claudum,medicinam
eſt pollicitus.Eis quoque actiuæ virtutis dat præce-
pta. PACEM ſequimini cum omnibus.] Hoc etiã
dixit ſcribens ad Romanos. Si fieri enim poteſt, in- *Rom.12.*
quit,quantum eſt in vobis,cum omnibus hominibus
pacem habentes. Fac quod tuum. Oſtende alacrita-
tem & animi promptitudinem. ET ſanctimoniam, *ἁγιασμὸν,*
ſine qua nemo videbit DEVM.] Sanctimoniam *ſanctificatio*
appellauit continentiam,ſeu temperantiam. Eam au *nem.*
tem rectè exercere poſſunt ii etiam qui matrimoniũ *κύριον, Do-*
contraxerunt:Honorabiles enim nuptiæ, & thorus *minum.*
immaculatus:fornicatores autem & adulteros Deus
condemnabit. CONTEMPLANTES nequis de-
ſit gratiæ DEI.] Non ſolum autem veſtrum, ſed
etiam alter alterius curam gerite,nec eum qui eſt in-
firmus deſpicite,& ei qui veſtræ manus auxilio indi-

get ſubuenite. NE qua radix amaritudinis ſurſum germinans impediat,& per illam inquinentur multi.] Hoc etiã ſcripſit ad Corinthios. Neſcitis quòd parum fermenti totam maſſam fermentat. Radicem autem amaritudinis,& mala dogmata,vitamq. corruptam ac deprauatam vocauit. Hoc enim ſubiunxit NE quis fornicator,aut prophanus vt Eſau:qui propter vnam eſcam vendidit primogenita ſua.] Eſau fornicationem vocauit ingluuiem. Propter eã enim vendidit benedictionem primogenitorum. Neque verò errauerit quiſpiam, ſi vocauerit fornicationem nefarium matrimonium,& contra leges contractum. Duxit enim vxores alienigenas. SCITOTE enim quòd & poſtea cupiens hæreditare benedictionem,reprobatus eſt, non enim inuenit pœnitentiæ locum,quãquam cum lachrymis inquiſiuiſſet eam.] Hoc etiam Nauatiani ſua eſſe arma exiſtimant, ſed ſuis ipſorum telis confodientur. Eſau enim non fleuit agens pœnitentiam,ſed fratris felicitati inuidés. Hoc ipſum autem Cain quoque accidit. Concidit enim,inquit,facies eius. Sed non ideo quòd malè obtulerat,ſed quia fratrem viderat diuina honoratum ſententia. Quinetiam diuinus Apoſtolus hæc per ea quæ dixit innuit. Pœnitentiæ enim,inquit,locum non inuenit.Pro eo quod eſt,Non inuenit viam pœnitentiæ,nec luxit propter ea quæ improbè erat machinatus,fleuit autem non peccatum,ſed proſperum Iacob ſucceſſum: Idque teſtantur eius verba. Veniãt dies, inquit, luctus Patris mei, vt occidam fratrem meum Iacob.Non fruſtra autem Eſau meminit diuinus Apoſtolus,ſed docens quòd ille etiam,cum eſſet primogenitus,per ingluuiem & improbitatem priuatus eſt benedictione:& Iudæi, cum primogenituræ iure eſſent honorati, à ſalute etiam exciderunt: Gentes autem,nouus populus,cuius eſt typus Iacob ius primogenituræ conſecuti ſunt. Præcipit ergo iis qui ex Iudęis crediderant, non imitari iniquitatem primogeniti, ſed recentioris populi benedictionem conſequi. Ab hoc rurſus loco ad aliam collationem

1.Cor.5. Gen.25. Gen.4. Gen.27.

orationem conuertit,oſtendens excellentiam bonorum quæ ſunt à Domino ſuppeditata. NON enim acceſsiſtis ad tractabilem montem, & acceſsibilem ignem & turbinem & caliginem,& procellam, & tubæ ſonum,& vocem verborum quam qui audierunt excuſauerunt ſe ne eis fieret verbum. Non enim portabant quod dicebatur. Et ſi beſtia tetigerit montē, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyſes dixit. Exterritus ſum, & tremebundus.] Terribilia,inquit,erant illa,quæ in monte Sina facta ſunt,ignis qui videbatur,& fumus vndiquaq. circumcurſans,& caligo,& tenebræ,& procella, & tubæ ſonitus terribilis,& ex eo tantus timor incuſſus eſt, vt non ſolus populus dixerit diuino Prophetæ. Loquere tu ad nos:& ne loquatur ad nos Deus:ſed ipſe etiã legislator timore affectus dixerit. Exterritus ſum,& tremebundus. Et quæ erant quidem terribilia oſtendit, fructum autem qui ex eis productus erat non aperuit. Dixit autē Græcè φανταζόμενον id eſt, quod viſione apprehendebatur, quoniam non videbant ipſum vniuerſorum Deum,ſed diuinæ gratiæ viſionē conſiderabant,& dicit. SED acceſsiſtis ad Sion montem,& ciuitatem Dei viuentis, Hieruſalem cœleſtem,& multorum millium Angelorum frequentiam,& eccleſiam primitiuorum qui conſcripti ſunt in cœlis,& Iudicem omnium DEVM,& ſpiritus iuſtorum perfectorum, & teſtamenti noui mediatorem IESVM, & ſanguinis aſperſionem melius loquentem quàm Abel.] Illic quidem inquit,timor: Hic autem feſtum,& maxima celebritas. & illa quidem in terra:hæc autem in cœlis. Illic hominum millia:hic Angelorum myriades. Illic infideles & iniqui: Hic eccleſia primogenitorum deſcriptorum in cœlis,& ſpiritus iuſtorum qui perfectionem accepērũt. Illic vetus teſtamentum:Hic nouum. Illic ſeruus interceſſor: Hic filius. Illic ſanguis animantium rationis expertium:Hic ſanguis agni rationalis. Hoc autem,Melius loquens quàm Abel,pro eo quod eſt, per res ipſas loquens,& ſuam oſtendens operationē

ψηλαφωμένῳ *qui contrectatur.*

κεκαυμένῳ, *ardentem ignem.*

Exo.19.20.

παρῃτήσαντο, *deprecati ſunt.*

οὐκ ἔφερον, *nō ferebant.*

τὸ φανταζόμενον, *quod viſione apprehendebatur.*

πρωτοτόκων, *primogenitorum.*

τετελειωμένων *qui perfectionem acceperunt.*

μεσίτην, *interceſſorē.*

Sanguis enim Abel canitur. Hic autem etiam homi num ſalutem operatur. Primogenitos autem vocauit electos, quoniam duplicem partem in hæreditate primogeniti ex lege capiebant. Hæc autem dixit, & horum oſtendens excellentiam, & ad ea ſtudioſius accedere præcipiés. VIDETE ne recuſetis loquentem. Si enim illi non effugerunt recuſantes eum qui ſuper terram loquebatur: multo magis nos qui de cœlis loquentem nobis auertimus.] Quoniam illi dixerunt. Loquere ad nos tu: & ne loquatur ad nos DEVS, adhortatur eos ne illorum craſſam imitentur ſtultitiam, & ne quemadmodum illi, Dominum relinquant, & ad famulum adcurrant, & pro CHRISTO Moſen aſſumant, & pro nouis in antiquis permaneát. Atqui, inquit, non DEVS eis de cœlo, ſed in Sina monte legem dedit. Nos autem de cœlis aduentum Domini expectamus. Et docens ipſum & horum & illorum fuiſſe legiſlatorem, ſubiunxit. CVIVS VOX mouit terram tunc.] Mons enim concuſſus eſt ſignificans Dei aduentum. NVNC autem repromittit, dicens Adhuc ſemel, & ego mouebo non ſolum terram, ſed & cœlum.] Ipſe, inquit, & tunc terram mouit: Ipſe etiam cœlum cum terra ſe dixit concuſſurum. QVOD autem adhuc ſemel dicit, declarat mobilium translationem, tanquam factorum vt maneant quæ ſunt immobilia.] Terræmotus, inquit, fiunt frequentes. Illud ergo ſemel, ſignificat quandam rerum mutationem, & eorũ quæ corrumpuntur ac intereunt ad ea quæ ſunt meliora traductionem, quæ quidem ſtabilem deinceps habebunt naturam. ITAQVE regnum immobile ſuſcipientes, habemus gratiam: per quam ſeruiamus placentes Deo cum metu & cum reuerentia.] Illud autem, quod concuti non poteſt, poſuit, pro eo quod eſt, Sufficiens. Oſtendit etiam quomodo cultus Deo ſit exhibendus. Deinde diuina etiam eloquia in memoriã reuocat, eos metu reddens alacriores ac promptiores. ETENIM DEVS noſter ignis conſumés eſt.] Rurſus autem moralem exhortationé affert.

ἀποςρεφόμενοι, auerſamur.

Ag. 2.

τῶν σαλευομένων, eorũ quæ concutiuntur.

τὰ μὴ σαλευόμενα, ea quæ non concutiuntur.

ἀσάλευτον, quod concuti nõ poteſt.

ἔχωμεν, habeamus.

δι᾽ ἧς λατρεύομεν, χαρίτως θεῷ, per quam Deũ grate colimus.

Deut. 4.

CAP.

Capvt xiii.

CHARITAS fraternitatis maneat in vobis.] Charitas fraterna Græcè φιλαδελφία. Compoſitio autem nominis,intenſam charitatem ſignificat. Ex φίλος enim & ἄδελφος,idest ex amico & fratre nomen compoſuit.

φιλαδελφία, *charitas fraterna.*

ET hoſpitalitàtem nolite obliuiſci.Per hanc enim latuerunt quidam, Angelis hoſpitio rêceptis.] Abraham enim Patriarcha, cum tanquam ad homines acceſsiſſet, inuenit Angelos, & Dominum Angelorum.Ita etiam beatus Lot,vt homines quidem Angelos ſuſcepit, vt ab Angelis autẽ ſuſcepit benedictionem.

διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους, *per hanc .n. quidam inſcientes Angelos hoſpitio exceperunt.*

MEMENTOTE vinctorum,tanquam ſimul vincti: & laborantiũ,tanquam & ipſi in corpore manentes.] Iis qui ea patiuntur ferte per commiſerationem quod par eſt auxilium propter pietatem.

τῶν κακουχουμένων ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι, *& eorũ qui affliguntur,vt qui ipſi quoque ſitis in corpore.*

HONORABILE connubium in omnibus: & thorus immaculatus. Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.] Hanc legem tulit Deus ab initio. Faciamus enim,inquit,ei adiutorium.Cùm itaque effinxiſſet,adduxit,& eos coniunxit,& nuptialem dedit benedictionem. Creſcite, dicens,& multiplicemini,& replete terram. Adulterium autem & fornicationem intemperans & impudica introduxit cogitatio.

Gen.2.

ℨ,*autem.*

Gen.1.

SINT mores ſine auaritia.] Non prohibuit poſſeſsionem,ſed vetuit amare diuitias,hinc enim naſcitur plura per iniuriam habendi cupiditas. CONTENTI præſentibus.] Nemo ſtudeat ea quæ habet augere.Laudatur enim ſufficientia. Dat etiam ſufficiẽs pignus adhortationis. IPSE enim dixit,nõ te deſeram,nec derelinquam] Verax eſt qui eſt pollicitus,promiſſum fideliter excipiamus.Hoc.n.ſubiunxit, ITA vt confidenter dicamus.Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.] Neceſſario hoc quoque exhortationi adiecit, vt forti ac fidenti ſint animo aduerſus perſequentes,ad Deum reſpicientes.

Ioſ.1.

Pſal.117.

MEMENTOTE præpoſitorum veſtrorum, qui vobis locuti ſunt verbum Dei,quorum intuentes exitum cõuerſationis,imitamini fidem.] Dixit de ſanctis qui iam

erant defuncti, Stephano primo martyre, Iacobo Ioannis fratre, Iacobo Iuſto cognomine. Plurimi etiam alii à Iudæorum rabie perempti fuerant. Ad eos, inquit, reſpicientes, & eorum laude dignum vitæ inſtitutũ ſcientes, fidem imitemini. IESVS Chriſtus heri & hodie, ipſe & in ſæcula.] Hoc quoq. non abs re poſuit ſed iis qui interempti ſunt adiunxit, docens ipſum quoque fuiſſe à Iudæis crucifixum. Quin etiam docet eius æternam eſſentiam. Heri enim & hodie humanam naturam appellauit, æternam auté vocauit diuinitatem. Eundem auté dixit & hoc eſſe & illud, quoniam vnus filius vnigenitus idem & primogenitus. DOCTRINIS variis & peregrinis nolite abduci. Optimum eſt. n. gratia ſtabilire cor, non eſcis quæ non profuerunt ambulantibus in eis.] Doctrinas peregrinas appellauit, eas quæ ſunt doctrinis Euangelicis cõtrarias Præcipit ergo vt permaneát in doctrina gratiæ, & legales obſeruationes relinquant. Nullus. n. inquit, ex iis cepit vtilitaté. Quoniam autem diuinum quoq. templum ſtabat illo tempore, & ſacra ex lege immolabantur, neceſſario ſubinnxit. HABEMVS altare, de quo edere non habent poteſtatem, qui tabernaculo deſeruiunt] Hoc inquit, eſt multo veteri præſtantius: Illud enim eſt huius vmbra. Illud hoſtias expertem rationis ſuſcipit: Hoc autem rationalem & diuinam. Quamobré nullus ex illis ſacerdotibus eius efficitur particeps, niſi prius fidem in Dominũ ſuſceperit. QVORVM enim animalium infertur ſanguis pro peccato in Sancta per Pontificem, horum corpora cremantut extra caſtra. Propter quod & Ieſus, vt ſanctificaret per ſanguinem ſuum populum, extra portam paſſus eſt.] Videte figuram, & cum ea conferte veritatem, & conſiderate ſimilitudinem. Vaccam ruffam iuſsit lex mactari, & ex eius ſanguine ſumere Pontificem & ante propitiatorium ſepties digito aſpergete. Porrò autem ipſam vaccam extra caſtra comburentes, cinerem accipiebant, & per ipſum eos qui dicebantur immundi expiabant. Hoc autem impleuit typũ

[Margin: καλὸν, bonum.]

[Margin: Num. 19.]

ſalutaris paſsionis. Nam hic etiam corpus quod eſt ex Adam ſignificat r ubrum voce Hebraica, extra portam autem crucifixus eſt, eius autem ſanguis noſtras animas expiat. Loco autem cineris eſt nobis eius corpus viuificum. EXEAMVS ergo ad eum extra caſtra: improperium eius portantes.] Extra caſtra, pro eo quod eſt: Recedamus ab inſtitutis legalibus, ferentes probra pro eo qui ſeruauit. NON enim habemus hic manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.] Præſentia ergo contemnamus:& expectemus illa quæ ſunt ſtabilia ac ſufficientia. PER ipſum ergo offeramus hoſtiam laudis ſemper Deo, id eſt, fructum labiorum cõfitentium nomini eius.] Nihil enim nos iuuat laudis canticum quod Deo offertur abſque fide in filiũ. Quia enim ſcribebat ad Hebræos, qui ſolum Patrẽ honorare cõſueuerunt, neceſſario adiecit illud, Per ipſum. BENEFICENTIAE autem & communicationis nolite obliuiſci, talibus enim hoſtiis promeretur Deus.] Oſtendit ſacrificium laudis Deo placere. Ei quoque coniunxit ſacrificium beneficentiæ, quod meritò appellauit communicationem. Dixit enim Dominus. Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt quando defeceritis, ſuſcipiant vos in æterna ſua tabernacula. Diuinus quoque Apoſtolus. Veſtra, inquit, abundantia illorum inopiam ſuppleat, vt & illorum abundantia, veſtrã ſuppleat, inopiam, vt fiat æqualitas. Cõmunicatio ergo eſt & remuneratio. Hic enim dat pecunias: Ille verò reddit benedictionem, & eius qui indiget ſunt ea quæ ſunt potiora. OBEDITE præpoſitis veſtris, & ſubiacete eis. Ipſi enim peruigilant quaſi pro animabus veſtris rationẽ reddituri. Vt cum gaudio hoc faciãt, & non gementes. Hoc.n.nõ expedit vobis.] Diſcipulos quidem adhortatur vt Doctoribus obediãt. Simul autem doctores etiã ad maiorẽ animi alacritatem & prõptitudinem excitauit. Docet.n.ipſos vigilare, & clauũ ac gubernacula tenere. ORATE pro nobis, confidimus enim quòd bonam conſcientiam

Εὐαρεστεῖται ὁ θεὸς, Deo placetur.

Luc.16.

2.Cor.8.

τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, ijs qui vobis præſunt.

αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες ipſi, n. vigilant pro animabus veſtris, tanquam rationem reddituri.

habemus, in omnibus bene volentes conuerſari.] Malè audiebat apud eos, vt qui legi contraria prædicaret. Eos ergo docet ſe nulla alia de cauſa id facere quàm vt pareat verbo diuino. Quapropter etiam conſcientiam vocauit in teſtimonium. AMPLIVS autem deprecor vos hoc facere, quo celerius reſtituar vobis.] Date orationum auxilium, ferte opem meo deſiderio. Cupio enim vos videre. DEVS autem pacis, qui eduxit de mortuis paſtorem magnum ouium in ſanguine teſtamenti æterni Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum: aptet vos in omni bono vt faciatis eius voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram ſe per Ieſum Chriſtum, cui eſt gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.] Doctrinæ neceſſario coniunxit benedictionem: & multis verbis veluti quædam ſignacula appoſuit: Paſtorem autem magnum ouium Dominum appellauit Chriſtum. Eſt enim vox eius Ego ſum paſtor bonus. Aeternum autem nouum teſtamentum vocauit, vtpote quòd aliud non ſit poſthac futurũ. Ne quis enim exiſtimaret fore vt hoc quoque per aliud teſtamentum ceſſaret, merito oſtendit id nunquam eſſe deſiturum.

καταρτίσαι ὑμᾶς, vos perfectos reddat.

Ioan. 10.

ROGO autem vos fratres vt ſufferatis verbum ſolatii: Etenim perpaucis ſcripſi vobis.] Lubenter ſuſcipite conſolationem, quæ à me miſſa eſt per literas. Ne enim orationis prolixitas alicui afferret moleſtiam, ſcripſi ſummatim epiſtolam. COGNOSCITE fratrem noſtrũ Timotheũ dimiſſum, cum quo, ſi celerius venerit, videbo vos.] Oſtendit fuiſſe miſſam per ipſum epiſtolam. Erat autem veriſimile eos quoq. ipſo delectari, quoniam ipſe quoq. fuerat circũciſus. SALVTATE omnes præpoſitos veſtros, & omnes ſanctos.] Innuit id quod dicit, eos qui illis præſunt eiuſmodi nõ egere doctrina. Quamobrẽ nõ ſcripſit ad ipſos, ſed ad eorũ diſcipulos. SALVTANT vos de Italia fratres.] Oſtendit vndenam ſcripſerit epiſtolã, & ſimul oſtendit prædicationem Euangelicam breui tẽpore omnia peruaſiſſe, & gentes ex promiſsione facta Abrahæ aſſecutos eſſe benedictionẽ.

τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως, ſermonẽ exhortationis.

τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, eos qui vobis præſunt.

GRATIA cum omnibus vobis. Amen.] Id poſuit quod ſolet in extremo ponere, participationem gratiæ eis precatus. Nos autem & nouorum & veterum legiſlatorem laudemus, & vt ab eo inclinationem & auxilium conſequamur rogemus. Vt cùm eius diuinas leges ſeruauerimus, bona promiſſa adipiſcamur. In Chriſto Ieſu Domino noſtro. Cum quo Patri vnà cum ſanctiſsimo Spiritu nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Epiſtola ad Hebræos ſcripta eſt ex Italia per Timotheum.

ARGVMENTVM EPISTOLAE PRIMAE AD TIMOTHEVM.

Beatiſsimus Timotheus erat ex Lycaonia. Relicta autem patria, domo, & parentibus ſecutus eſt Apoſtolum, cum eo conſuetudinem omnibus ſimul præferens. Ei curam Aſiæ commiſit diuinus Paulus: Ad eum ergo ſcribit, primum quidem ut ora eorum qui contraria conabantur docere, obſtrueret adhortans: deinde eccleſiaſtici muneris eum ordinem edocens. Dein ſacerdotalium, & aliorum etiam reipublicæ ordinum characteres oſtendens. Prædixit etiam execrandorum Hæreticorum pernicioſa ſemina. Eum etiam hortatus eſt, ut ea faceret, quæ conuenit eum facere, cui eſt animæ cura credita.

INTERPRETATIO EPISTOLAE PRIMAE AD TIMOTHEVM.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti, ſecundum imperium Dei Saluatoris noſtri & Chriſti Ieſu ſpei noſtræ.] Docet diſcipulum ſe non Apoſtolicam arripuiſſe dignitatem, ſed à Deo iuſſum prædicationem ſalutarem omnibus attuliſſe. Deo etiam coniunxit Chriſtum Dominum, oſtendẽs honoris æqualitatem. Deum autem ſalutem & Chriſtum ſpem vocauit. Non nomina diuidens, nec hoc quidem illi, illud verò huic tribuens; ſed vtrunque in vtraque perſona intelligens. Etenim beatus Dauid vtrunque poſuit in vna perſona. Exaudi nos Deus Seruator noſter, ſpes omnium finium terræ. TIMOTHEO dilecto filio in fide, gratia & miſericordia & pax à Deo patre & Chriſto Ieſu Domino noſtro.] Admodum aptè relatiuo nomini fidem coniunxit. Non enim natura ſed fides eum effecit filium. Cùm enim credidiſſet diuinæ prædicationi, diuinum Apoſtolum Patrem vocare dignatus eſt. SICVT rogaui te vt remaneres Epheſi, cùm irem in Macedoniam, vt denuntiares quibuſdam ne aliter docerent, neque attenderent fabulis, & genealogiis interminatis, quæ quæſtiones præſtant magis quàm ædificationem Dei, quæ eſt in fide.] Qui ex Iudæis crediderant, propter veteris teſtamenti cognitionem ſibi placentes, iis qui ex gentibus crediderant quaſdam quæſtiones proponebant, eos quidem vt diuinorum eloquiorum ignaros redarguere conantes, vt autem legalem vitæ inſtitutionem ſeruarent cõtendentes eis perſuadere. Ita & ex Abraham & ex Dauid recenſebant genealogias, perſcrutantes ſcilicet, an ex iis Dominus ſecundum carnem natus ſit. Præcipit ergo diuinus Apoſtolus admirabili Timotheo, vt os quidem eis obſtruat, & eis non permittat, vt doctrinæ corrumpant regu-

Pſal. 64.
γνηςίῳ.
χιλιαςῶς.
ἀπεράντοις, *infinitis.*

lam: aliis autem iubeat vt nugis eorum non attendant. Fabulas autem vocauit, non legis doctrinam, ſed Iudaicam interpretationem, quæ ab eis vocatur δευτέρωσις. & docet ſuperuacaneas quidem quæſtiones eſſe inutiles, fidem autem mentem illuminare, & oſtendere diuinam œconomiam ſeu diſpenſationem. FINIS autem præcepti eſt charitas de corde puro, & conſcientia bona, & fide non ficta.] Poſtquam oſtendit eſſe illorum fabulas inutiles: propoſuit ſuæ doctrinæ vtilitatem. Conuenit enim, inquit, te eos docere, vt benefactorem Deum ſincerè diligant, & puram ac integram fidem habeant confirmatam teſtimonio conſcientiæ. Deinde redit ad accuſationem. A QVIBVS quidam aberrantes, conuerſi ſunt in vaniloquium, volentes eſſe legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.] Significauit ſe hæc dicere non de iis qui apertè aduerſantur, ſed de iis qui ſe dicunt quidem credidiſſe Domino, corrumpunt autem doctrinam Euangelicam, & ſtultas ſuas cogitationes diuinis eloquiis ſapientiores exiſtimant. Quòd ii autem erant ex Iudæis, apertè docet illud, volentes eſſe legis doctores. Quoniam autem acerbiori in eos oratione vſus eſt, ne quis exiſtimaret cum legem accuſate, neceſſario ſubiunxit. SCIMVS autem quòd bona eſt lex, ſi quis ea legitime vtatur.] Non inſector legem, ſed malos legis doctores. Scio enim legem eſſe vtilem iis qui volunt eius ſcopum ac inſtitutum ſeruare. Hoc enim ſignificat illud, Si quis ea legitimè vtatur, id eſt, Si quis eius ſcopum ſequatur. Legis autem ſcopus eſt, vt nos ad Dominum Chriſtum adducat: poſt illius autem aduentum, non amplius dominatum obtineat. Hoc enim dixit etiam ſcribens ad Galatas. Ego enim per legem legi ſum mortuus, vt Deo viuam. Legi enim, inquit, parens, legem non ſeruo. Aliter quoque oſtendit legem eſſe ſuperuacaneam iis qui natura ea quę ſunt honeſta non perſequuntur. SCIENS hoc quòd lex iuſto non eſt poſita, ſed iniuſtis, & non ſubditis, Gal. 2.

impiis & peccatoribus,ſceleratis & contaminatis,patricidis & matricidis,homicidis,fornicariis, maſculorum concubitoribus,plagiariis,mendacibus, & periuris.] Hæc omnia,inquit, à lege fieri prohibentur. Qui autem ab iis abſtinet, legis præcepto non indiget.Hæc autem nos etiam noui teſtamenti prædicatores ſimiliter prohibemus. Hoc enim ſignificant ea quæ conſequuntur. ET ſi quid aliud ſanæ doctrinæ aduerſatur, quæ eſt ſecundum Euangelium gloriæ beati Dei,quod creditum eſt mihi.] Oſtendit quòd quæ ſunt neceſſaria legis conueniunt & conſonant cum Euangelio. Legis autem neceſſaria ſunt hæc, Non adulteraberis,Non occides,Non furaberis, & quæ ſunt eiuſmodi. Superuacanea autem ſunt quæ ad ſacrificia,dies,mortuos,leproſos,& quæ ſunt huiuſmodi,pertinent,quorum adimpletionem coniunxit cum loco cõſecrato, vt eo ſoluto eorum quoque oſtenderetur ſolutio. Euangelium autem gloriæ appellauit prædicationem, quoniam futuram gloriam pollicetur credentibus. Cùm autem dixiſſet diuinus Apoſtolus ſibi creditum fuiſſe Euangelium, recordatus eſt eorum quæ olim aduerſus eccleſiam facere auſus fuerat: & Deo benefactori hymnis agit gratias, clamans. GRATIAS ago ei qui me confortauit in Chriſto Ieſu Domino noſtro, quòd fidelem me exiſtimauit,ponens in miniſterio qui prius blaſphemus fui,& perſecutor,& contumelioſus.] Non enim proprijs vtens viribus hanc hominibus doctrinam exhibeo,ſed ab eo qui ſeruauit confirmatus valenſque effectus, qui eum qui aduerſus ipſum exagitari rabie erat ſolitus,effecit fidum miniſterium Euãgelii. Iam verò oſtendit etiam modum mutationis. SED miſericordiam Dei conſecutus ſum.] Quæ fuit autem cauſa miſericordiæ? QVIA ignorans feci in incredulitate.] Cæcutiebam enim, non videbam lumen. Neque enim inuidia ductus bellum gerebã, ſed pro lege decertans. Sed quid feciſti poſtea? SVPERABVNDAVIT autem gratia Domini noſtri, cum fide & dilectione quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Oſtendit

ἐνεδυνάμωσεν, potentẽ reddidit.

quæ ad ea quæ acceperat ipſe contulerit. Cùm enim eſſet ſupernam gratiam aſſecutus, fidem & charitatẽ attulit. Cùm enim ſincerè credidiſſet, admodum vehementer amauit, & eo amore fuit perpetuo inflammatus. Poſtquam ea quæ ad ſe pertinent ſic aperuit, oſtendit hanc gratiam eſſe omnibus propoſitam.

FIDELIS ſermo.] Id eſt, verus, & à mendacio alienus. ET omni acceptione dignus: quòd Chriſtus Ieſus venit in hunc mundum, peccatores ſaluos facere, quorum primus ego ſum.] Quòd peccatorũ quidem gratia vnigenitus homo factus eſt, ipſe etiã docuit in ſacris Euangeliis. Non veni, inquit, vocare iuſtos, ſed peccatores ad pœnitentiam. Peccatorum autem omnium ſe ipſum primũ dicere, id ipſos quoque tranſilit terminos humilitatis. Per ea autem quæ conſequuntur aliud quoque maius confirmat. Oportet autem primum ipſa verba ponere, & tunc interpretationem adiicere. SED ideo miſericordiam cõſecutus ſum, vt in mę primo oſtenderet Chriſtus Ieſus omnem patientiam, ad informationem eorum qui credituri ſunt illi in vitam æternam.] Quemadmodum, inquit, medicus, cum in vna domo multi ſimul ægrotant, & omnes de ſalute deſperant, ſi vnum peſsimè affectum acceperit, & datis ei medicamentis ad perfectiſsimam ſanitatem deduxerit; facit vt alii omnes bono ſint animo ac fiduciam concipiant. Ita Dominus Chriſtus ãnimarum medicus, cum factus eſſet homo pro ſalute peccatorum, me, qui eram iniquiſsimus & omnium ſceleratiſsimus, non ſolum à prioribus liberauit maculis, ſed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me oſtendens ſummam patientiam & clementiam. Vt nemo eorũ qui maxima ſcelera perpetrauerint, ad me reſpiciens de ſalute deſperet. Sed diuinus quidem Apoſtolus hæc dixit, de ſe modeſtè loquens, ſciendum eſt autẽ eum non fuiſſe ſibi vitæ improbæ & flagitioſæ conſcium: Quomodo enim qui ad Philippenſes quidem ſcribens dixit, ſecundum iuſtitiam quæ eſt in lege factus irreprehenſibilis: ſed recordatum fuiſſe eorum

πιστὸς, fide dignus.

Luc. 5.

Philip. 3.

quæ molitus erat aduerſus eccleſiam. Ita etiam dixit ſcribens ad Corinthios. Quia non ſum dignus vocari Apoſtolus, quoniam perſecutus ſum eccleſiã Dei. Ita ergo diuini recordatus beneficii, ad Dei laudem linguam rurſus conuertit. REGI autem ſæculorum immortali, inuiſibili ſoli Deo honor & gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.] Quoniam oſtendit Chriſtum Dominum illa bona ſuppeditare, volens oſtendere quòd Deo & Patre id comprobante, & Spiritu ſancto adiuuante & ſimul operante ea facta ſint, ab vna perſona ad id quod eſt commune naturæ tranſiit: & hymnum trinitati obtulit: & ſilentio præteritis perſonis diuinam naturã laudauit. Quòd enim non ſolum Deo & Patri, ſed etiam Filio & Spiritui ſancto quæ dicta ſunt conueniunt, facile ſciri poteſt. Rex enim ſæculorum non eſt ſolus Pater, ſed etiam vnigenitus filius, eſt enim effector ſæculorum. Aeternus quoque eſt & ipſe & ſanctiſsimus Spiritus, etenim ipſum quoque æternum appellauit diuinus Apoſtolus. Qui per ſpiritum enim inquit, æternum. Illud quoque, immortalis ſeu à corruptione alienus, & inuiſibilis, ſunt propria & Filii & Spiritus. His autem ſic declaratis, Deus quoque nomen eſt verè nomen ſolius trinitatis. Nullus enim præter eam natura Deus eſt. Cùm eorum quæ ad ſe pertinent ſic mentionem interieciſſet & hymnum perfeciſſet, rurſus ad primam orationem reuertitur. HOC præceptum commendo tibi fili mi Timothee, ſecundum præcedentes in te Prophetias.] Appellatione filii ſuam in eum beneuolentiam aperit. Prophetiæ autem recordatione in benefactorem charitatem accẽdit. Non enim, inquit, humanam aſſecutus es vocationem: ſed per diuinam reuelationem ſuſcepiſti ordinem. Veriſimile eſt autem non ſolum ex reuelatione fuiſſe eum docendi muneri præfectum, ſed aliqua etiam eiuſmodi ratione vocationem ab initio fuiſſe conſecutum. Qua de cauſa nõ dixit Prophetiam ſed Prophetias. VT milites in illis bonam militiam.] Oportet enim te oſtendere dignum electione, &

1. Cor. 15.

ἀφθάρτῳ, in quẽ non cadit corruptio et interitus.

finem Prophetiis imponere,& aduerſus aduerſarios Dęmones pugnam fortiter ſuſcipere. Oportet enim Doctorem eſſe primo ſuum Doctorem, & oportet Imperatorem bonum eſſe militem. HABENS fidem & bonam conſcientiam.] Oportet enim fidei quoque coniunctam eſſe vitam laudabilem. Conſcientiam bonam, temperantiam ac moderationem, & iuſtitia ornatam vitam dicit. Fidei autem, quæ eſt his priuata, imbecillitatem oſtendit per ea quæ conſequuntur. QVAM quidam repellentes.] Bonam ſcilicet conſcientiam. CIRCA fidem naufragauerunt.] Fundamentum enim impietatis ſæpe eſt praua vita, & quidam cum non ferrent accuſantem conſcientiam, & Dei negarunt prouidentiam, & quæ à ſe facta fuerant fatis & parcis attribuerunt. Dicit etiam quinam fecerint naufragium. EX quibus Hymenæus eſt, & Alexander.] Deinde aduerſus eos quoque latam oſtendit ſententiam. QVOS tradidi Satanæ, vt diſcant non blaſphemare.] Quænam autem fuerit blaſphemia non aperuit. Scienti enim ſcribebat. Eos autem tradidit Diabolo, non vt bonorũ magiſtro, ſed vt ſæuo carnifici, & ideo non dixit, vt eos doceret, ſed vt doceantur non blaſphemare. Ab eccleſiaſtico enim corpore ſeparati, & diuina gratia nudati ab aduerſario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos & difficiles affectiones, & alias calamitates. Hæc enim conſueuit inferre hominibus, quoniam eſt & inimicus & vltor, vt dicit Propheta: conſentaneum autem erat illos caſtigatos mutare ſententiam, dum viderent damnum quod oriebatur ex blaſphemia. Ab hoc deinceps loco ponit decreta de ordine eccleſiaſtico.

ἥν τινες ἀπωσάμενοι, quã quidam extruſa.
ἐναυάγησαν, naufragiũ fecerunt.
παιδευθῶσι, doceantur.
Pſal.8.

CAP. II.

OBSECRO igitur primum omnium fieri obſecrationes, orationes, poſtulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus.] Poſtulatio quidem eſt ſupplicatio, vt à malis aliquibus & moleſtiis liberemur. Deprecatio autem eſt bonorum petitio. Interpellatio autẽ eſt accuſatio eorũ qui nos iniuria

παρακαλῶ, adhortor.
προσευχὰς, deprecationes.
δεήσεις, poſtulationes.
ἐντεύξεις, interpellationes.

Eph.6. afficiunt. Eſt autem nobis colluctatio non aduerſus carnem & ſanguinem, ſed aduerſus principatus, aduerſus poteſtates, aduerſus principes huius ſæculi, aduerſus ſpiritalia nequitiæ in cœleſtibus. Aduerſus eos iuſtum iudicem interpellamus, & iuſtum auxilium petimus. Gratiarum autem actio DEO offertur pro bonis quæ nobis prius obtigerunt. Hæc autem iubet facere pro omnibus hominibus, quandoquidem CHRISTVS etiam IESVS venit in mundum peccatores ſaluos facere. PRO regibus & omnibus qui in ſublimitate conſtituti ſunt.] Valde ſapienter hominum commune præpoſuit, ne quis orationem pro Regibus exiſtimaret aſſentationẽ. Quia autem erant impii qui tunc dominatum obtinebant, & pietatis aperti hoſtes, docet iuſtam eſſe cauſam cur pro eis oretur. VT QVIETAM & tranquillam vitam agamus in omni pietate & caſtitate.] Si illi enim in pace degunt, nos quoque ſumus tranquillitatis participes, & in quiete ac ſilentio leges pietatis adimplemus. Pietati autem coniunxit honeſtatem, docens fidem opus habere factis & operibus.

ἐν ὑπεροχῇ, in excellentia. *σεμνότητι, honeſtate.*

1.Eſd.6. Ita etiam captiui Iudæi qui erant Babylone, ad eos qui in Iudæa relicti erant ſcripſerunt, vt pro Nabuchodonoſor & Baltaſar eius filio DEO preces funderent. Diuinus autem Apoſtolus non ſolum ea de cauſa præcipit pro iis fieri orationes, ſed etiam vt ab impietate ceſſantes edifcant pietatem. HOC enim bonum eſt, & acceptum coram Seruatore noſtro DEO, qui omnes homines vult ſaluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.] Vult enim omnes ſalutem aſſequi. Deinde etiam aliunde confirmat hoc quod dicit. VNVS ENIM DEVS.] Non enim alius fidelium, alius eſt effector infidelium, ſed vnus eſt creator ac opifex. VNVS & mediator DEI & hominum homo CHRISTVS IESVS.] Vnus eſt conciliator pacis, qui ea quæ erant inter ſe diſiuncta & diſtantia coniunxit. CHRISTVM autem hominem nominauit, quoniam vocauit interceſſorem. Homo enim factus fuit interceſſor, & quem-

μεσίτης, interceſſor.

admodum qui duos quoſpiam manus inter ſe conſe-
rentes ac confligentes vult reconciliare, ſe medium
interponens,& hunc quidem dextra, illum verò ſini
ſtra tenens,ad amicitiam deducit ac coniungit: ita
ipſe cum diuinam naturam humanæ vniiſſet, inuio-
labilem & quæ diſſolui non poteſt pacem concilia-
uit. Si autem, vt vult Arrius & Eunomius, non eſt
Patris ſubſtãtiæ particeps,quomodo eſt interceſſor?
Nobis enim vnitus eſt,quoniam quod ad humanita-
tem attinet,eſt eiuſdem nobiſcum ſubſtantiæ, ſed Pa
tri non itidem,ſi quidẽ,vt illi volunt,eſt ab eius ſub-
ſtantia ſeiunctus. Atqui eum vocauit interceſſorem
diuinus Apoſtolus.Ergo etiã Patri fuit vnitus,quod
attinet ad diuinitatem:& nobis ſimiliter quoad hu-
manitatem. Oſtendit autem Domini quoque paſ-
ſionem fuiſſe pro omnibus ſuſceptam. QVI dedit
redemptionem ſemetipſum pro omnibus. Cuius te- *τὸ μαρτύριον*
ſtimonium temporibus ſuis confirmatum eſt.In quo *καιροῖς ἰδίοις*
poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus,veritatem *teſtimoniũ*
dico non mentior,doctor gentium in fide & verita- *proprijs tem*
te.] Cùm enim omnes redacti eſſent ſub mortis po- *poribus.*
teſtatem, ipſe qui nec vt DEVS fuit morti obno- *ἀλήθειαν λέγω*
xius,habet enim naturam immortalem, ſed nec vt *ἐν Χριστῷ, ve*
homo: peccatum enim non fecit quod mortem af- *ritatẽ dico*
fert, dedit ſeipſum veluti quoddã redemptionis pre- *in Chriſto.*
tium,& omnes liberauit ab èius ſeruitute. Teſtimo-
nium autem appellauit paſsionem, primum quidem
quòd fuerit iniuſta occiſio: Deinde etiam quod o-
mnes habeat teſtes Prophetas,& cum Iudæi dicerẽt,
Tu teſtimonium perhibes de te: teſtimonium tuum *Ioan.8.*
non eſt verum,reſpondit. Solus non ſum, ſed ego,
& qui miſit me pater. Tempora autem propria te-
ſtimonii appellauit conuenientia. Ita etiam in epi- *Gal.4.*
ſtola ad Galatas. Quando autem venit plenitudo
temporis. Huius autem, inquit, myſterii prædica-
tor & Apoſtolus fui electus:& cum ea qua par eſt
fide ac veritate id trado omnibus, ea enim quæ di-
co confirmo miraculis. VOLO ERGO VIROS
orare in omni loco,leuantes puras manus, ſine ira,

& diſceptatione.] Illud autem, in omni loco, poſuit, habita ratione eius quod in lege præcipitur. Ea enim cultum & adorationem circumſcripſit Hieroſolymis. Sed tamen etiam cum lex vigeret, Prophetæ gratiam præuidebant, & licet audire diuinum

Pſal. 102. Dauid clamantem. Benedicite Domino omnia opera

Malach. 1. eius in omni loco dominii eius, & per Malachiam Prophetam dicit vniuerſorum DEVS. In omni loco incenſum offertur nomini meo, & hoſtia munda. Manus autem extollere & orare, erat proprium ſacerdotum veteris teſtamenti, ſed diuinus Apoſtolus præcipit hoc facere omnibus hominibus, quoniam

1. Pet. 2. omnes facti ſunt populus acquiſitionis, regale ſacer-

ἱερεύσιος. dotium, gens ſancta. Sed hoc iubet ſanctè facere, pro eo quod eſt, liberatos ab omni iniuſtitia & iniquitate. Illud autem, ſine ira, expellit acceptæ iniu-

Matth. 5. riæ recordationem. Ita etiam ſanxit Dominus. Si venias vt offeras donum tuum ſuper altare, & illic recordatus fueris quòd frater tuus habet aliquid aduerſum te, relinque donum tuum ante altare, & vade primum, & reconciliare fratri tuo, & tunc veni, & offer munus tuum. Hoc autem, ſine diſceptatione, pro eo quod eſt, abſque hæſitatione, credens te omnino accepturum quod petis. Tales ergo ſint etiam petitiones. SIMILITER & mulieres.] Vna eſt enim natura, & vna gratia. Dicit etiam quæ

καταστολῇ, amictu. eas decent. IN HABITV ornato.] Ipſo etiam amictu indicante honeſtatem animæ. CVM vere-

κοσμεῖν, ornare. cundia & ſobrietate ornantes ſe.] Is eſt enim verus ornatus. NON intortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veſte pretioſa.] Illud, intortis crinibus commune eſt & diuitum & pauperum: reliqua au-

ἐπαγγελλομέναις, profitentes. tem earum quæ diuitias poſſident. SED quod decet mulieres promittentes pietatem per bona opera.] Profiteamini, inquit, pietatem, & virtutem quæ per opera exercetur. Huic itaque ſcopo ac inſtituto reliqua quoque coniungantur. MVLIER in ſilentio diſcat cum omni ſubiectione. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum,

ſed eſſe in ſilentio.] Quoniam etiam mulieres Propheticam gratiam acceperant, de eo quoque legem neceſſario conſtituit. Qua de cauſa in eccleſia viris doctrinæ egentibus mulieres non conſtituit magiſtras. Eadem apertè etiam docent quæ ſcripta ſunt ad Corinthios, Quid enim, inquit, ſcis mulier, ſi virum tuum ſeruabis? Deinde etiam docet ex natura ordinem. ADAM enim primus formatus eſt. deinde Eua.] Poſtea etiam ex delictis: ET Adam non eſt ſeductus. Mulier autem ſeducta in præuaricatione fuit.] Illud autem, Non eſt ſeductus, dixit, pro eo quod eſt, Non primus. Scripturam autem ſecutus eſt. Cùm enim à muliere peteretur vt rationem redderet, dixit, Serpés decepit me, & comedi. Adam autem, non ſic, ſed, Mulier quam dediſti mecum, ea dedit mihi de ligno & comedi, & illa quidem veniam nullo modo eſt aſſecuta, vt quæ ſerpenti paruerit. Hic verò paruam habet excuſationem, vt qui fuerit inductus à muliere. Quinetiam fructum arboris non ipſe, ſed illa collegit, & cum prior accepiſſet, viro tradidit. Propterea dixit, Et Adam non eſt ſeductus, Hoc quoque ſciendum eſt, quòd diuinus Apoſtolus ad vſum propoſitum contexit orationem. SALVABITVR AVTEM per filiorum generationem.] Non dixit de Eua, ſed de communi naturæ. SI MANSERINT in fide, & dilectione, & ſanctificatione cum ſobrietate.] Pro eo quod eſt, Non modo nullum damnum ab Eua acceperunt ſi voluerint, ſed maximam etiam vtilitatem capient per fidem & charitatem, ſeruantes ſanctificationem & caſtitatem. Cùm eis ea quæ conueniunt ſic ſtatuit, deinceps de eccleſiaſticis ordinibus decernit.

1. Cor. 7.

παραβάσει, tranſgreſſione.

Gen. 2.

σωφροσύνης, caſtitate, moderatione ſeu temperantia.

CAP. III.

FIDELIS SERMO.] id eſt, verus & à mendacio alienus. SI QVIS epiſcopatum deſiderat, bonū opus deſiderat.] Non accuſat ſimpliciter cupidi

πιστὸς, fide dignus.

tatem, ſed ambitionem, & magiſtratus gerendi deſiderium: & docet non honorem, ſed virtutem appetere: non deſiderare dignitatem, ſed dignitatis officium inquirere. Hic autem Epiſcopum appellat presbyterum, vt dum epiſtolam ad Philippenſes interpretaremur, oſtendimus. Hoc autem ex hoc etiam loco facilè ſciri poteſt. Poſt leges enim epiſcopales, eas ſcribit quæ Diaconis conueniunt, prætermiſsis Presbyteris, ſed, vt dixi, eoſdem olim vocabant Presbyteros & Epiſcopos, eos autem qui nunc vocantur Epiſcopi, nominabant Apoſtolos. Procedente autem tempore nomen quidem Apoſtolatus reliquerunt iis qui verè erant Apoſtoli: Epiſcopatus autem appellationem impoſuerunt iis qui olim appellabantur Apoſtoli. Ita Philippenſium Apoſtolus erat Epaphroditus. Veſtrum enim, inquit, Apoſtolum, & adiutorem neceſsitatis meæ. *Philip. 2.* Ita Cretenſium Titus, & Aſianorum Timotheus. Ita ab Hieroſolymis iis qui erant Antiochiæ ſcripſerunt Apoſtoli, & Presbyteri. Sed tamen etiamſi Presbyteris has leges conſtituit diuinus Apoſtolus, clarum eſt quòd has leges oportet primos ſeruare Epiſcopos, vt qui ſint maiorem dignitatem aſſecuti.

Ἐν, ergo. OPORTET enim Epiſcopum irreprehenſibilem eſſe.] Nullam dare occaſionem iuſtę reprehenſionis. Illud enim, irreprehenſibilem, non idem dicit quod, calumniæ non obnoxium, aut in quem non poteſt intendi calumnia. Nam ipſe etiam Apoſtolus ſubiit omnis generis calumnias. Qui orbem terræ enim, inquit, ſubuerterunt, etiam hic adſunt. Quinetiam iubet Dominus eos contemnere qui fruſtra ſcandalizantur. Cum. n. dixiſſent Apoſtoli, Scis quòd Phariſæi audito ſermone ſunt ſcandalizati, reſpondit. Sinite eos, cæci ſunt, duces cæcorũ. Iubet ergo vt nullam dent occaſionem iuſtæ reprehenſionis. *Matth. 5.* VNIVS vxoris virum.] Incipiebat prædicatio. Virginitaté autem nec Græci exercebant: nec admittebát Iudæi. Liberorũ. n. procreationé benedictioné exiſtimabát.

Quoniam

Quoniam ergo illo tempore non facile inueniri poterant qui caſtitatem exercerent; ex iis qui vxores duxiſſent, eos qui temperantiam honoraſſent, iubet ordinare. Illud autem vnius vxoris virum, mihi videntur quidem rectè dixiſſe. Olim enim conſueuerant & Græci, & Iudæi, cum duabus, & tribus & pluribus etiam vxoribus ſimul iungi legi matrimonii. Quinetiam nunc cum leges Imperatoriæ prohibeant duas ſimul vxores ducere, rem habent cum concubinis & meretricibus. Dixerunt ergo diuinum dixiſſe Apoſtolum, eum qui cum vna ſola vxore pudicè cohabitat, dignũ eſſe qui ordinetur Epiſcopus. Neque enim ſecundum, inquiunt, reiecit matrimonium, qui illud ſæpe iuſsit fieri. Mulier enim, inquit, alligata eſt lege, quandiu viuit vir eius: Sin autem vir mortuus fuerit, libera eſt vt cui vult nubat, tantum in Domino. Et rurſus. Dico autem innuptis & viduis, & vtroque ordine coniuncto, vnam legem conſtituit. Reuera enim ſi factum fuerit votum cõtinentiæ, non eſt in voluntatis poteſtate ſecundum matrimonium. Si enim ipſe priore expulſa vxore, fuiſſet alii coniunctus, dignus eſſet qui reprehenderetur, & iure eſſet accuſationi obnoxius. Sin autem vis mortis priorem diſiunxerit, vrgens autem natura vt ſecundæ vxori coniungeretur coëgerit, nõ ex voluntate ſed ex caſu proceſsit ſecundum matrimonium. Hæc conſiderans, admitto eorum interpretationem qui ſic intellexerunt. SOBRIVM.] Vigilantem, & qui poſsit conſiderare quid agendum. PRVDENTEM.] Id eſt animæ officiũ. ORNATVM.] Et locutione, & habitu, & aſpectu, & inceſſu. Vt etiã per corpus appareat animæ moderatio & temperantia. HOSPITALEM.] Eos qui peregrinantur lubenter excipientem. DOCTOREM.] Non dicit eum qui eſt ornatus eloquentia, ſed eum qui eſt eruditus in diuinis, & poteſt ea ſuadere quæ conuenit. NON vinolentum.] Hoc apertè interpretatus eſt in legibus quas ſtatuit Diaconis. Non multo. enim, inquit vino deditos. NON percuſſorem, ſed mode-

Rom. 7.

1. Cor. 7.

δειςάσαι.

σώφρονα, tẽperantem.

κόσμιον, moderatum, & ſeruantẽ decorum.

διδακτικὸν, aptum ad docendum.

μὴ αἰσχροκερδῆ, non turpis lucri cupidum, non eſt in Lat. edit.

ſtum,] Non prohibet in tempore reprehendere ac increpare,ſed nō vt oportet hoc facere. Quod enim iubet arguere,audiemus ipſum paulopoſt dicentem. Eos qui peccant coram omnibus argue. Et rurſus. Argue,increpa,exhortare. Ita etiam ipſe ſcribens ad Galatas dixit. O ſtulti Galatæ. Et rurſus. Adeò ſtulti eſtis. SED modeſtum.] Qui poſsit ferre ea quæ in ipſum admiſſa ſunt. Non eſt enim manſuetudinis, cum alii afficiuntur iniuria, negligere. Qui præeſt enim,inquit,in ſolicitudine. NON litigioſum.] Qui pro pecuniis contendere non inducat in animum. Hoc enim ſignificat id quod ſubiungitur. NON cupidum.] Non dixit, Nihil poſsidentem, quæ ſunt enim commoderata ac eis conuenientia conſtituit, ſed, non amantem pecuniæ. Fieri enim poteſt vt poſsideamus quidem,ea autem vt par eſt adminiſtremus ac diſpéſemus,& eis non ſeruiamus, ſed earum ſimus Domini. SED ſuæ domui bene præpoſitum.] Hoc eſt cum iuſtitia & æqualitate. FILIOS habentem in ſubiectione cum omni caſtitate.] Qui filios docet omnem virtutem. Non.n. illorum ſententiam exigit: ſed ſuum inſtitutum inducit. SI quis autem domui ſuæ præeſſe neſcit; quomodo eccleſiæ Dei diligentiam habebit?] Qui parua neſcit adminiſtrare,quomodo poterit ei credi cura præſtantiorum ac diuinorū? NON neophytū: ne in ſuperbiam elatus in iudicium incidat Diaboli.] Neophyton,hoc eſt recenter plantatum,appellat eum qui ſtatim credidit. Ego enim, inquit,plantaui. Non enim, vt exiſtimarunt nonnulli, adoleſcentiam excludit. Beatus enim Timotheus ad quem hæc ſcripſit,cum eſſet adhuc adoleſcens, leges ſuſcepit. Nemo enim,inquit, tuam adoleſcentiam contēnat. Quinetiam ipſe diuinus Apoſtolus, cum eſſet adoleſcens,adeptus eſt vocationem. Innuit & quanam de cauſa ſit ſubuerſus Diabolus. In ſuperbiam enim, inquit,elatus cecidit. Si quis ergo non fuerit prius inſtitutus in diuinis,& primum in numerum diſcipulorum adſcriptus in virtute ſe exercuerit, ſuſcepta

Gal.3.

ἐπιεικῆ, mitē equanimū.

ἄμαχον à pugna alienū.

ἀφιλάργυρον non amantē pecuniæ.

τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, qui domui ſuæ bene præſit.

σεμνότητος, honeſtate.

ἐπιμελήσεται, curā geret.

καὶ εἰς παγίδα διαβόλου, & in laqueum Diaboli.

arrogantiæ affectione ex eo quod præſideat, incidet in ſupplicium Diaboli Hic enim iudicium appellauit ſupplicium. OPORTET autem illum & teſtimonium habere bonum ab iis qui foris ſunt: vt non in opprobrium incidat & laqueum Diaboli.] Externos dicit infideles. Qui enim etiam apud illos male audit ante ordinationem, erit & ipſe probris obnoxius, & vt commune magno opprobrio ac dedecore afficiatur efficiet, & ad priorem iniquitatem quàm primum reuertetur, Diabolo omnia vt hoc reddat effectum machinante. DIACONOS ſimiliter.] Hi quoque eiſdem regantur legibus. PVDICOS.] Temperantia & moderatione claros. NON bilingues.] Non huic quidem alia, illi verò alia dicentes: ſed linguam veritate ornantes. NON MVLTO VINO deditos.] Eos enim quibus diuinum creditum eſt miniſterium, oportet ab hoc vitio eſſe vel maximè alienos. NON turpe lucrum ſectantes.] Turpis lucri ſectator eſt, non qui, vt nonnulli exiſtimarunt, vel parua lucra appetit: ſed qui ex rebus turpibus & valde inhoneſtis quæſtum facere in animum inducit. HABENTES myſterium fidei in conſcientia pura.] Pro eo quod eſt, confirmantes fidem factis, ac operibus. Puram enim conſcientiam appellauit bona opera. Qui ea enim facit, non pungitur à conſcientia. ET HI autem probentur primum. & ſic miniſtrent nullum crimen habentes.] Prius autem conuenit eorum vitam examinari, deinde ſic gratiam ſpiritalem conſequi. MVLIERES ſimiliter.] Scilicet Diaconiſſas. PVDICAS non detrahentes, ſobrias, fideles in omnibus.] Quæ hominibus, eadem etiam conſtituit mulieribus. Quemadmodum enim dixit Diaconos debere eſſe honeſtos, ita etiam eas honeſtas, & quemadmodum iuſſit illos non eſſe bilingues, ita eas non eſſe calumniatrices, & ſicut illos ſtatuit non eſſe multo vino deditos, ita etiam eas iuſſit eſſe ſobrias. DIACONI ſint vnius vxoris viri.] Hoc etiam eodem modo eſt intelligendû quo prius. QVI

τῶν ἔξωθεν, externis.

Σώφρονας, temperãtes.

ἀνέγκλητοι, nulli criminationi obnoxij.

σεμνὰς, honeſtas.

μὴ διαβόλους, nõ calumniatrices.

filiis ſuis bene præſint, & ſuis domibus.] Eadem etiam conſtituit iis qui vocantur Epiſcopi. QVI enim bene miniſtrauerint, gradum bonum ſibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Etſi in vita, inquit, habent minus honoris, ſciendum tamen eſt quòd ſi creditum illis miniſteriũ impleuerint, præſtantiſsimum gradum in vita futura accipient: & libertatem quæ eſt apud Chriſtum Dominum conſequentur. HAEC tibi ſcribo fili mi Timothee: ſperans me ad te venire cito. Si autem tardauero, vt ſcias quomodo oporteat te in domo Dei conuerſari, quæ eſt eccleſia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.] Nec diuini Prophetæ, nec mirabiles Apoſtoli, omnia præſciuerunt. Quæcunq. enim expediebát, ea illis ſignificauit gratia ſpiritus. Hoc etiam ſignificat quæ eſt in iis quæ hic dicuntur ignoratio. Cùm enim dixiſſet, ſpero venire, ſubiunxit, ſi autem tardauero. Sæpe enim eum aliqua cauſa neceſſaria retinebat. Hæc ergo, inquit, ſcribo docens, quomodo eos oporteat ſe gerere quibus credita eſt cura animarum. Donum enim Dei & eccleſiam appellauit cœtum eorum qui crediderunt. Eos dixit columnam & firmamentum veritatis. Supra petram enim fundati ſtabiles & immobiles permanent: & rebus ipſis prædicát dogmatum veritatem. Poſtquàm hæc dixit de eccleſia, neceſſario etiam induxit oratio nem dogmaticam. ET manifeſte magnum eſt pietatis ſacramentum.] Ipſum autem appellat myſterium, vt quod ab initio quidem fuerit præfinitum, poſtea autem manifeſtatum. QVOD manifeſtatum eſt in carne.] Cùm enim eſſet Deus, & Dei filius, & haberet naturam quæ ſub aſpectum non cadit, homo factus euaſit manifeſtus omnibus. Nos autem apertè duas naturas docuit. Dicit enim diuinam naturam eſſe manifeſtatam in carne. IVSTIFICATVM eſt in ſpiritu.] Humana enim ſuſcepta natura, eam ſeruauit liberam à peccatis. Habet etiam hoc dictum aliam intelligentiam. Iuſtificatus eſt in ſpiritu. Facit miracula per diuinum ſpiritum. Si enim

κτῶνται, acquirunt. *παῤῥησίαν, libertatem.* *Θεὸς, Deus.* *ἐδικαιώθη, iuſtificatus eſt* *Matth. 12.*

ego,inquit,in ſpiritu eiicio Dæmonia. Per miracula ergo oſtenſum eſt & demonſtratum eum eſſe Deum verum & Dei filium.Ita etiam Centurio iuxta crucem cum videret terram moueri, & tenebris orbem terræ compleri,exclamauit,Verè filius Dei erat hic. *Mar.15.*

APPARVIT angelis.] Diuinitatis enim naturam quæ ſub aſpectum nõ cadit ne ipſi quidem viderunt, incarnatum autem viderunt. PRAEDICATVM eſt in gentibus.] Qui à Iudæis crucifixus eſt. CREDITVS eſt in mundo.] Non ſolum enim prædicatus eſt,ſed etiam creditus,& vt Deus ab iis qui crediderunt adoratur. ASSVMPTVM eſt in gloria.] Hoc quidem factum eſt ante prædicationem. Poſtremo autem loco id poſuit,docens prædicationẽ fuiſſe iure creditam.Eſt enim in cœlis qui hoc iuſsit fieri,& à dextris cõſidet.Poſtquam ita diſpenſationis meminit,& per ſpiritalem gratiam hæreticas ſpinas præuidit,quas Valentinus,& Baſilides,& Marcio,& Manes ſeminarunt,omnes quidem ſimiliter negãtes carnis adſumptionem,& cum veteri teſtamento pugnantes,in aliis autem multiplices errores ſuſtinentes,ea futura neceſſario prædicit:

ὤφθη, viſus eſt. *ἐκηρύχθη, prædicatus eſt.* *ἀνελήφθη, aſſumptus eſt.*

CAPVT. IIII.

SPIRITVS autem manifeſtè dicit.] Quemadmodum autem hæc dicit Dominus, & illa dicit Deus exercituum,ita etiam ſpiritus diuinè dicit. QVOD in nouiſsimis diebus diſcedent quidam à fide,attendentes ſpiritibus erroris,& doctrinis dæmoniorum,in hypocriſi loquẽtium mendacium, & cauteriatam habentium ſuam conſcientiam.] Oſtendit quòd eccleſiaſtico corpori olim coniuncti fuerunt qui fuerunt poſtea Prophetæ mendacii: Hoc enim ſignificat illud,deficient quidam à fide attendẽtes ſpiritui erroris. Rectè autem doctrinas dæmoniorum illorum dogmata appellauit. Illorum enim verè fœtus ſunt illa verba.Illud autem, In hypocriſi loquentium mendacium,poſuit, quoniam ſibi Chriſtianorum appellatione impoſita, apertè docent cõtraria. Cauteriatam autem habentes conſcientiam eos vo-

ἀποςήσονται, deſicient. *[illegible]*

cauit,ſtuporem eorum extremum docens. Locus enim cauterii mor e affectus priorem ſenſum amittit. Poſtquam eorum dogmatum oſtendit pernicie m,quam ſint etiam execrandæ eorum leges prædicit. PROHIBENTIVM nubere,abſtinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus,& iis qui cognouerint veritatem.] Execrabiles enim nuptias,& plurimos cibos appellant, vt creatorem iniuria afficiant. Eos autem fecit ad vſum, vt ii qui ſunt eorum participes, ex eo ſumant occaſionem agendi gratias, & laudandi eum qui illos ſuppeditat.Recte autem poſuit illud, Prohibentium contrahere matrimonium. Neque enim cœlibatum ac continentiam vituperat, ſed eos accuſat qui lege lata ea ſequi compellunt. QVOD OMNIS creatura Dei bona eſt, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur. Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.] Illud, omnis creatura Dei bona,accepit ex ſcriptura Moſaica. Vidit enim, inquit, Deus omnia quæ fecit, & ecce erant valde bona. Illud autem,quod natura bonum eſt,ſi cum gratiarum actione ſumitur,per Dei memoriam etiam ſanctum redditur. Cùm impietatis illos ſic arguiſſet, diſcipulo rurſus quam par eſt adhortationem exhibet. HAEC fratribus proponens,bonus eris miniſter Chriſti Ieſu.] Eſt enim eius qui miniſtrat proprium implere ea quę imperantur,& ad eos qui ſunt eiuſdem fidei Domini præcepta tranſmittere. ENVTRITVS verbis fidei bonæ doctrinæ quam aſſecutus es.] Oportet autem te primum omnium ſpiritali doctrinæ adhærere,& eam haurire,eius autem regulas perfectè accepiſti. INEPTAS autem & aniles fabulas deuita.] Rurſus in memoriā reuocat ea quæ dicta ſunt in procemio. Aniles enim fabulas doctrinas Iudaicas vocauit,non legem,ſed falſam legis interpretationem,& intempeſtiuam eius obſeruationem. EXERCE autem teipſum ad pietatem. Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis eſt. Pietas autem ad

γαμεῖν, matrimonium contrahere.

Gen. 1.

ὑποτιθέμενος, ſuggerēs præcipiens.

πίστεως καὶ διδασκαλίας, fidei & doctrinæ.

ineptas βεβήλους, profanas.

omnia vtilis eſt: promiſsionem habens vitæ quæ nũc eſt & futuræ.] Qui bonæ, inquit, corporis habitudinis curam gerunt, exiguo tempore ea fruuntur. Pietatis autem certamina & in hac vita inſignes ac ſuſpiciendos certatores efficiunt, & vt in illa, coronas quæ nunquam ſeneſcent percipiant, cauſa ſunt. Pietatis autem exercitationem vitam vocauit laudabilem. Vitæ enim recta inſtitutio habet cum certaminibus conuenientiam. FIDELIS ſermo, & omni acceptione dignus.] Quoniam futuræ vitæ meminit: id autem erat res quæ non videtur: fidelem ſermonem neceſſario vocauit. Eſt enim fide dignus, vt qui veritate ornetur, quin etiam laudabilis. Oportet enim Agonothetam proponere præmia victoribus. Deinde ponit etiam ſeipſum pro exemplo. IN hoc enim laboramus & maledicimur, quia ſperamus in Deum viuum, qui eſt ſaluator omnium hominũ, maximè fidelium.] Cur en.m tot labores ſuſcepimus, & probra ab omnibus intentata perpetimur, ſi non eſt aliqua laborum remuneratio? Atqui eſt remuneratio. Aeternus.n. Deus iis qui decertant præmia proponit, & eſt omnium hominum ſeruator, præcipuè autem eorum qui in ipſum crediderunt. PRAECIPE hæc & doce.] Scilicet vt in pietate exerceantur, vt expectẽt remunerationes, & ad Agonothetam reſpiciant. NEMO adoleſcentiam tuam contemnat.] Atqui hoc nõ eſt meum, cur ergo mihi præcipis quæ aliis conueniunt. SED exemplum eſto fidelium.] Vis, inquit, non contemni ſi præcipias. Efficere lex animata. Oſtende te legem rectè exequi; habe vitam quæ de ſermone ferat teſtimonium. Hoc enim dicit. IN verbo, in conuerſatione, in charitate, in fide, in caſtitate.] Vniuſcuiuſque eorum quæ dicta ſunt oſtende in te ipſo imaginem. DVM VENIO, ATTENDE LECTIONI, exhortationi, doctrinæ.] Ex hoc etiam loco poteſt intelligi, quòd nos etiam laborem conferre conuenit, & ita gratiam ſpiritus accipere. Beatiſsimo enim Timotheo qui erat ſpiritalis, iuſsit Doctor vt atten-

ὀνειδιζόμεθα, probris appetimur.

Poſt charitate græcũ habet. ἐν πνεύματι, in ſpiritu.

deret lectioni. Exhortatio autem differt à doctrina, quòd doctrina quidem abſque vllo impedimento diuerſas tradet diſciplinas: Exhortatio autem vel eos qui ſunt triſtes conſolatur, vel eos qui iraſcuntur cõſilio mitigat. NOLI negligere gratiam quæ in te eſt: quæ data eſt tibi per Prophetiam cum impoſitione manuum Presbyterii.] Gratiam hic appellauit doctrinam. Presbyterium autem hic vocat eos, qui Apoſtolicam gratiam acceperunt. Ita etiam eos qui erant honorati in Iſraël, diuina ſcriptura ſenes vocauit. HAEC meditare: in his eſto, vt profectus tuus manifeſtus ſit in omnibus.] In ſpiritalibus enim exerceri, vt in rebus diuinis incrementum accipiamus efficit. ATTENDE enim tibi & doctrinæ inſta in illis. Hoc enim faciens, & teipſum ſeruabis, & eos qui te audiunt.] Illi enim & quid ſit agendum diſcent: & tu ea quæ præcepta fuerint implebis, & ex eo vtilitatem capies.

CAPVT. V.

παρακάλ. exhortare.

SENIOREM ne increpaueris, ſed obſecra vt patrem.] Non dicit hic ſacerdotem, ſed eum qui conſenuit, hoc enim ſignificant ea etiam quæ ſubiunguntur. IVVENES vt fratres, anus vt matres, iuuenculas vt ſorores in omni caſtitate.] Quoniam enim neceſſe eſt eum cui ſunt creditæ animæ, etiam cum iuuenibus mulieribus loqui, neceſſario adiecit illud, in omni caſtitate, vt cum corpore animam quoque habeat continentem, & nec per oculos vel per aures vllum nocumentum ſuſcipiat. Deinde rurſus reuertitur ad doctrinam de ordinibus eccleſiaſticis. VIDVAS honora, quæ verè viduæ ſunt.] Quænã autem ſunt eæ? SI qua autem vidua filios aut nepotes habet; diſcant primum domum ſuam regere, & mutuam vicem reddere parentibus, hoc enim acceptum eſt coram Deo. Quæ autem verè vidua eſt, & deſolata, ſperet in Deum, & inſtet obſecrationibus & orationibus nocte & die] Eccleſiaſticam, inquit, ſubuentionem oportet eas conſequi, quæ nullum habent aliunde ſubſidium aut ſolatium, eæ autem eo quòd ſint à curis liberatæ, in diuinis preca-

ἤλπικε καὶ προσμένει, ſperat & perſeuerat.

tionibus perpetuò verſantur. Eas autem quæ habent filios vel nepotes, opòrtet de eis eſſe ſolicitas, & quã parentes earum curam geſſerunt, eás quoque illorũ curam gerere, vt quæ illis debetur rependant remunerationem, & ab eis quoq. mutuum auxilium recipiant. NAM quæ in deliciis eſt, viuẽs mortua eſt.] Immodicæ enim deliciæ rationem obruunt, & efficiunt vt in corpore, tanquam in aliquo ſepulchro iaceat. ET hoc præcipe vt irreprehenſibiles ſint.] Non hoc dixit de iis ſolum quæ dignæ habitæ ſunt vt eccleſia earum curam gereret: ſed etiam de iis quæ alendorum filiorum vinculo alligatæ ſunt. SI quis autem ſuorum & maximè domeſticorum curam non habet, fidem negauit, & eſt infideli deterior.] Hoc & de matribus dixit, & de filiis, etenim oportet matres filios alere, & eam quam par eſt pietatem eos docere. Illos quoque oportet ſimiliter parentibus inſeruire, & eis ferre auxilium. VIDVA DELIGATVR non minus ſexaginta annorum.] Non dixit, Non ſit, ſed, non deligatur. Nempe quod quæ ſunt adhuc florenti ætate, & laborare, & victum ſibi poſsint quæ alere, quas etiam oportet domare laboribus ætatis petulantiam. QVAE fuerit vnius viri vxor.] Hinc etiam manifeſtum eſt, quòd non reiicit ſecundas nuptias: ſed decernit vt in matrimonio caſtè viuant. Neque enim qui ſecundum matrimonium lege ſuperius conſtituit, prohibuit vt quæ ſecundas ſit ſecuta nuptias, non aſſequatur corporale ſubſidium: qui aperte præcipit vt bonum faciamus omnibus hominibus. IN OPERIBVS bonis teſtimonium habens.] Deinde ea ſigillatim enumerat. SI filios educauit.] Non exigit ſolũ vt alant, ſed etiam vt piè nutriant. Hoc etiam dicit Deus de Abraham, quòd mãdauit filiis ſuis, & domui ſuæ poſt ſe, vt ſeruarent omnia iudicia Domini Dei. SI hoſpitio recepit.] Deinde dixit etiam quoſnam. SI ſanctorum pedes lauit.] Hoc.n. olim faciebant. Ita etiã Lydia ipſum Apoſtolum, & eos qui cum eo erant ſuſcepit. Ita etiam dixit de Phœbe. Adſuit multis & mihi ipſi.

ἡ δὲ σπαταλῶσα.

καταλεγέσθω in catalogũ ſeu numerũ viduarũ referatur.

Act.16.

Rom.16.

εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, ſi iis qui affligebãtur ſuppeditauit.

s i tribulationem patientibus ſubminiſtrauit.] Non quantitatem ſuppeditationis,ſed mentis quærit qualitatem. Talia erant in ſacris Euangeliis viduæ duo minuta. s i omne opus bonum ſubſecuta eſt] Dixit omnes virtutis ſpecies. A D O L E S C E N T I O R E S autem viduas deuita. Cum enim luxuriatæ fuerint in Chriſto,volunt nubere, habentes damnationem,quia primam fidem irritam fecerunt.] Cùm enim Chriſto profeſſæ ſint in viduitate caſtè viuere, ſecunda matrimonia contrahunt. S I M V L autem & otioſæ diſcunt circumire domos,non ſolú

φλυαροί, nugatrices.

autem otioſæ,ſed & verboſæ, & curioſæ, loquentes quæ non oportet.] Oſtendit cauſas propter quas non vult eas referre in numerum viduarum. Illud autem,Luxuriatæ fuerint, pro eo quod eſt,eccleſiaſticum ſubſidium acceperint, & quæ ſunt corpori neceſſaria abſque vlla ſolicitudine perceperint, aluntur in otio. Otium autem introduxit nequitiam.

νεωτέρας χήρας, iuniores viduas.
οἰκοδεσποτεῖν domui præeſſe.

V O L O ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familias eſſe nullam occaſioné dare aduerſario maledicti gratia.] Diuino Paulo dicente, Volo, Nauatus dicit,Nolo. Dicit etiam cur id velit. Vt ipſæ,inquit,& maritis ſubiectæ,& in cura familiæ occupatæ, liberentur à nocumento quod parit otium. Deinde etiam cauſam huius docet manifeſtius.

εἰ δέ τις πιστὸς ἢ πιστή, ſi quis autem vel ſi quæ fidelis. καὶ, & non.

I A M enim quædam conuerſæ ſunt retro poſt Sathanam.] Ex experientia lex lata eſt. s i quis fidelis habet viduas,ſubminiſtret illis, vt non grauetur eccleſia,vt iis quæ vere viduæ ſunt ſufficiat.] Id eſt,iis quæ nuſquam vllam habent ſubuentionem aut conſolationem. Iubet autem hoc facere fidelibus. Earum enim quæ ad infideles quidem pertinent, ſunt autem fide ornatæ, vult ab eccleſia curam geri. Q V I B E N E P R A E S V N T Presbyteri,duplici honore digni habeantur:maximè qui laborant in verbo & doctrina.] Vſque adeò res eſt laudabilis doctrina. Duplici autem honore, poſuit pro ampliori. Quod autem dixit confirmat ſcripturæ teſtimonio. D I X I T E N I M ſcriptura. Non alligabis os

χ'λ, dicit.
Deut. 28.

boui trituranti, &, Dignus eſt operarius mercede ſua.] Illud quidem ex veteri, hoc verò ex noua ad duxit. ADVERSVS Presbyterum accuſatioñe no li recipere: niſi ſub duobus aut tribus teſtibus.] Deut. 17. Hoc lex præcipit de omnibus. In duobus enim, inquit, aut tribus teſtibus ſtabit omne verbum. Vel maximè autem, inquit, oportet hoc facere in Presbytero. Accidit enim vt cum eccleſiæ ei ſit præfectura credita, nonnullos ex iis qui peccant offendat, illique ex eo in illum infeſto ſint animo, & calumniam in eum machinentur, eſt ergo teſtium numerus exigendus. PECCANTES CORAM OMNIBVS argue, vt & cæteri timorem habeant.] Nec condemnes ante probationem: nec eis qui apertè conuincuntur quòd aliqua ſcelera perpetrarint, peperceris: ſed eos qui conuincuntur condemna omnibus præſentibus, vt timore pœnæ peccatum fugiant. Deinde ipſum quoque terrefacit terribili teſtatione. TESTOR CORAM DEO & Chriſto Ieſu & electis Angelis, vt hæc cuſtodias ſine præiudicio nihil faciens, in alteram partem declinando.] Duo ſimul præcipit, nec ideo condemnare quod credantur accuſatores fide digni: aut propter odium conceptum hoc facere ante diligentem examinationem: nec ſi fuerint apertæ probationes, differre condemnationem, propter eius qui accuſatus eſt gratiam ius peruertendo. Porrò autem Angelos cum Deo & Chriſto coniunxit, non tanquam honore æquales, ſed vt ſeruos. Ita etiam nos ſæpe cum maioribus minores coniungimus, & ſeruis ſimul & dominis, Sacerdotibus & laicis præſentibus dicimus. In horum omnium præſentia te teſtor. Ita etiam beatus Paulus, Teſtor te, inquit, coram Deo, & Filio eius, & ſeruis eius. MANVS cito nemini impoſueris: neque communicaueris peccatis alienis.] Oportet enim prius examinare vitam eius qui ordinatur: deinde in ipſum inuocare gratiam ſpiritus. TEIPSVM caſtum cuſtodi.] Ne te reddas obnoxium criminationi. Deinde etiam

κατὰ τὴν πρόσκλησιν, ad poſtulationem.

ἁγνὸν, purũ.

affert curationem corpori conuenientem. NOLI adhuc aquam bibere, ſed modico vino vtere propter ſtomachum tuum,& frequentes infirmitates.] Qui ſermone aliis medetur, Diſcipulo vini præbet
1.Cor.4. medicamentum,credens ei qui dixit, Virtus mea in infirmitate perficitur. Deinde redit ad ceptum ſermonem de ordinatione. QVORVNDAM hominũ peccata manifeſta ſunt præcedentia ad iudiciũ,quoſdam autem & ſubſequuntur.Similiter & facta bona manifeſta ſunt:& quæ aliter ſe habent abſcondi non poſſunt.] Non omnes,inquit,palam peccant: ſunt enim etiam qui clanculum delinquunt, ſed tamen quod hodie latet, tempore deprehenditur, expecta ergo doctrinam quæ habenda eſt ex experientia.

CAPVT. VI.

QVICVNQVE ſub iugo ſunt ſerui, dominos ſuos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blaſphemetur.] Hæc dicit de iis qui habent Dominos infideles. Illi enim videntes ſeruos ſuos inſolentes,Euangelicam doctrinam maledictis appetebant, vt quæ eorũ cauſa eſſet. QVI autem fideles habent dominos, non contemnant quia fratres ſunt. Sed magis ſeruiant quia fideles ſunt & dilecti,qui beneficii participes ſunt.] Sed nec ii qui pios habent dominos,ex eorum pietate ac religione ſumant occaſionem contemnendi dominos:ſed eis ea de cauſa diligentius ſeruiant. HAEC doce,& exhortare.] Illud quidẽ vt præceptor,hoc verò vt pater. SI quis aliter docet,& non acquieſcit ſanis ſermonibus Domini noſtri Ieſu Chriſti, & ei quæ ſecũdum pietatẽ eſt doctrinæ,ſuperbus,nihil ſciens,ſed languens circa quæſtiones & pugnas verborum.] Oportet ſtare in iis quæ ſunt decreta à Domino.Qui enim ea quidem audent tranſgredi, proprias autem rationes & cogitationes ſequũtur,nihil quidem ſciũt eorum quæ ſcire oportet: ſoli autem ſuperbiæ & arrogantiæ ſeruiunt. EX quibus oriuntur inuidiæ,contentiones, blaſphemiæ, ſuſpiciones malæ,conflictationes hominum mente corruptorũ,

προσέρχεται, accedit. τετύφωται, inflatus eſt. νοσῶν, laborans. λογομαχίας, de verbis cõtentiones. ἡ διαπαρατριβή, cõtagio.

& qui veritate priuati ſunt, exiſtimantium quæſtum eſſe pietatem.] Qui enim à veritate recedunt, & ſequuntur proprias cogitationes, ea quidem docere conantur quæ non conueniunt, hinc autem ſequitur contentio & inuidia, ex contentione autem, aduerſus Deum blaſphemia ſuſcipitur, eiecta autem fide, oriuntur malæ ſuſpiciones, hinc autem procreatur quædam lues quæ inficit eos qui appropinquát. Hoc enim ſignificat illud, Cõtagio eorum qui ſunt mente corrupti. Quemadmodum enim oues ægrotæ, ſi cũ ſanis verſantur, eodem eas morbo inficiunt: ita etiam hi eos qui ipſis vtuntur eodem malo replent. Vnde etiam ei prohibendo exclamat. RECEDE ab iis qui ſunt eiuſmodi.] Quoniam autem illi exiſtimabant damnoſam eſſe pietatem, ſubiunxit. EST autem quæſtus magnus pietas cum ſufficientia.] Vitam enim æternam nobis acquirit. Oportet autem in præſenti vita fugere auaritiam & plura habendi cupiditatem, ſua autem ſorte eſſe contentum. Deinde ex ipſa natura confirmat ſuaſionem. NIHIL enim intulimus in hunc mundum: haud dubium quin nec auferre quid poſſumus.] Hoc etiam dixit beatus Iob. Ipſe nudus egreſſus ſum ex vtero matris meæ: nudus etiam illuc reuertar. HABENTES autem alimenta & quibus tegamur, iis contenti ſimus.] Solius enim moderati nutrimenti & conuenientium veſtimentorum opus habemus. Docet etiam damnum quod ſequitur ex inſatiabili auaritia. NAM qui volunt diuites fieri, incidunt in laqueum, & tentationem Diaboli, & deſideria multa inutilia, & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.] Nõ dixit ſimpliciter, qui ſunt diuites, ſed, qui volunt diuites fieri. Si quis enim acceptas à maioribus diuitias ex lege diuina diſpenſet, liber eſt ab accuſatione. Qui autem ex pauperibus quidem natus eſt, diuitias autem appetit, & ad eas parandas nullam non viam init, cum non capiet quidem ſatietas deſiderii, peccati autem laqueis implicabitur, fluctibuſque agitatus & naufragium paſ-

Illud recede ab iis qui ſunt eiuſmodi, non eſt in Latina verſione.

μετ' αὐταρκείας, cũ animo ſorte ſua contento.

δηλονότι, videlicet.

Iob. I.

φιλαργυρία, *ſtudium pecuniæ.* ſus vitam finiet. RADIX enim omnium malorum eſt cupiditas.] Cædes enim & præſtigiæ, furta & rapinæ, fraudes & mendacia, iuriſiurandi violatio, & alia genera iniquitatis, ex hac radice pullulant.

περιέπειραν, *implicuerunt.* QVAM quidam appetentes aberrauerunt à fide, & inſeruerunt ſe doloribus multis.] Quæ nullam taxat perſonam inducit accuſationem, vt pater benignus ac beneuolus, & curam gerens eorum qui alieni euaſerant. TV autem ò homo Dei hæc fuge.] Magna laus. Ita appellabatur & Helias ille magnus. Ita etiam multi ex Prophetis nominati ſunt. Non quòd alii homines non ſint Dei, omnes enim ſunt Dei creaturæ. Sed qui veteres creationis characteres ſeruarunt, verè homines Dei vocantur. Ita omnes ſunt ſerui Dei, vt creaturæ, etenim vel Nabuchodonoſor impius eſt Dei ſeruus. Sed ille quidem natura: Abraam autem & Dauid, & Paulus, & qui ſunt

χέσει. ei ſimiles, etiam habitudine ac relatione. Per Abraham enim, inquit, ſeruum tuum, & per Dauid ſeruũ meum, &, Paulus ſeruus Ieſu Chriſti. SECTARE vero iuſtitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, manſuetudinem. Certa bonũ certamen fidei.] Præcepit vt ſe exerceret: nunc ſuadet vt decertet. Lucrũ quod ex eo prodit oſtendit. APPREHENDE vitam æternam, in quam vocatus es, & confeſſus es bonam confeſsionem coram multis teſtibus.] Omnes enim qui prædicationem ab eo acceperunt, teſtes habuit pulchræ confeſsionis. PRAECIPIO tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Chriſto Ieſu qui teſtimonium reddidit ſub Pontio Pilato bonam confeſsionem.] Timens diuinus Apoſtolus talenti reddendam rationem, diſcipulo abundè adducit teſtificationes: imo potius etiam illius curam gerit vt ipſe etiam cum maiori animi promptitudine ſuos inſtituat & componat diſcipulos. Bonam autem confeſsionem Domini, vocauit ſalutem orbis terræ. Pro ea enim paſsionem ſuſtinuit: Quoniam autem Ar-

Ioan. 1. riani, malè intelligentes illud, Omnia per ipſum facta ſunt, etiam ſpiritum vna cum omnibus compre-

hendi contendunt, audiant Apoſtolum dicentem. viuificat omnia,& dicant nobis quomodo hic intelligunt omnia. Vtrum etiam bruta reſurgent,& præter bruta,ea etiam quæ ſunt inanimata, plantæ, inquam, & ſemina, & lapides, & ligna, & quæ ſunt his ſimilia. Sed clarum eſt eos id non eſſe dicturos. Diuinus ergo Apoſtolus nobis reliquit pie intelligendum illud, omnia. Ita ergo etiam intelligendum eſt dictum Euangelii. Sed veniamus ad reliqua quæ reſtant interpretanda. Eum enim teſtatus, dicit etiã cur ea teſtatus ſit VT ſerues mandatũ.] Nempe ea quæ ſcribo. SINE macula,irreprehenſibile,vſque ad aduentũ Domini noſtri Ieſu Chriſti.] Pro eo quod eſt, Ad illud reſpiciẽs,& illud expectãs nihil diuinæ doctrinæ alienum admiſcueris. QVEM ſuis temporibus oſtendet beatus & ſolus potens, Rex regum,& Dominus Dominantium. Qui ſolus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inacceſſibilem,quem nullus hominum vidit, ſed nec videre poteſt. Cui honor, & imperium ſempiternum. Amen.] Ex iis quæ Deo adſunt,id quod de reſurrectione & iudicio & remuneratione dictum eſt confirmauit.Primum enim cum oſtendit eſſe immutabilem,cum nominauit beatum. Qui eſt.n.natura beatus, nullam mutationem ſuſcipit. Deinde potentem. Solus enim,inquit, potens, Rex Regum, & Dominus Dominantium. Propterea ab interitu & exitio alienum. Qui ſolus habet immortalitatem. Accedit iis quòd cum ipſam non poſſet perſcrutari naturam,lucem quæ circa eam eſt oſtendit. Lucem enim, inquit, habitat inacceſsibilem. Sed nec hoc Deo conuenit,habet enim naturam quæ nequit circumſcribi. Si autem habitat lucem, ab ea circumſcribitur. Verum enimuero eum laudat vt poteſt, & quoad poteſt peruenire reſpicit. Si autem ad lucem quæ eſt circa ipſum accedi non poteſt, quomodo poteſt ipſe videri? Vnde ſubiunxit, Quem nullus hominum vidit vnquam, ſed nec videre poteſt. DIVITibus huius ſæculi præcipe nõ ſublime

ſapere, neque ſperare in incerto diuitiarum.] Incerta.n.eſt poſseſsio diuitiarũ. Nunc.n.ad hũc veniunt nunc verò ad illum tranſeunt. Quæ auté multos habet dominos, nullius eſt poſſeſsio. Diſtinctione autem neceſſario vſus eſt. Sunt.n. futuri etiã ſæculi diuites, qui ſtabiles diuitias & ſufficientes poſsident. SED in Deo viuo qui præſtat nobis omnia abundè ad fruendum.] In eo, inquit, collocanda eſt fiducia, qui ſemper quidem viuit, bona autem fruenda omnibus ſuppeditat. Non ſolum autem præcipit Deo credere, ſed etiam facere quæcunque fidei conueniunt. BENE agere, diuites fieri in bonis operibus: FACILE tribuere, communicare.] Illud enim eſt bonorum ſuppeditationis: Hoc verò modeſtiæ morum. κοινωνικοὺς enim, id eſt, ad communicandum faciles, eos ſolemus appellare, qui ſunt moribus alienis à ſuperbia. THESAVRIZARE ſibi futurum bonum in futurũ, vt apprehendant veram vitam.] Diuitiarum poſſeſsionem appellauit incertam, futurorum autem bonorum perceptionem, appellauit fundamentum. Illa enim ſunt immobilia, & immutabilia. O TIMOTHEE Depoſitum cuſtodi.] Exiſtimo eum appellare depoſitũ, gratiã ſpiritus quam accepit per ordinationem. DEVITANS prophanas vocum nouitates, & oppoſitiones falſi nominis ſcientiæ, quam quidam promittentes circa fidem exciderũt.] Qui à Simone proceſſerunt, appellati ſunt γνωστικοὶ, quaſi dicas, cognitione aut ſcientia præditi. Quæ enim diuina ſcriptura tacuit, ea Deum ſibi dicit reuelaſſe, ſunt autem plena omni impietate & petulantia ac libidine. Iure ergo eam vocauit falſo nominatam ſcientiam vt quæ ignorationis habeat caliginem, non autem lucem diuinæ cognitionis. GRATIA tecum, Amen.] Benedictionem conſuetam addidit. Oportet omnes qui ſacerdotium ſunt conſecuti, hanc doctrinam diligenter ſeruare, & eam veluti quandam regulam ſibi ſemper proponere, & ad eam dirigere quæ ab ipſis dicuntur & fiunt. Ita enim fieri poterit, vt cum beato Timotheo, quin-

etiam

μὴ ὑψηλοφρονεῖν, ne nimium elatè de ſe ſentiãt.

ἀδηλότητι, incertitudine.

Θησαυρίζοντας εἶ) ᾗ κοινωνικοὺς, lubẽter eſſe impertientes, & facile communicãtes.

ἀποθησαυρίζοντας, recondentes.

αἰώνιον, æternam.

ψευδωνύμου, falſo nominatæ ſcientiæ.

etiam cum diuiniſsimo Paulo partem conſequamur gratia & benignitate Domini & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti. Cum quo Patri cum ſanctiſsimo Spiritu conuenit gloria & magnificentia, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

Prima Epiſtola ad Timotheum ſcripta eſt Laodiceæ, quæ eſt metropolis Phrygiæ.

ARGVMENTVM EPISTOLAE SECVNDAE AD TIMOTHEVM.

Romæ ſcripſit ſecundam ad beatiſsimum Timotheum epiſtolam diuinus Apoſtolus, cum iam eſſet in ipſo fine uitæ. Idque ipſe ſignificauit, cum ſic ſcripſit. Ego iam delibor, & tempus meæ reſolutionis inſtat. Miſit autem ad ipſum, ad ſubeunda pro pietate certamina incitans: & ad fortiter ferenda pro fide pericula adhortãs. Porrò autem oſtendit etiam præmia certaminum. Prædixit etiã de nonnullis, qui pietatem quidem præ ſe ferebant, uitam autem a profeßione alienam ducebant.

INTERPRETATIO EPISTOLAE SECVNDAE AD TIMOTHEVM.

PAVLVS Apoſtolus Ieſu Chriſti per voluntatem Dei ſecundum promiſſionem vitæ quæ eſt in Chriſto Ieſu. Timotheo chariſsimo filio, gratia, miſericordia, & pax à Deo Patre & Chriſto Ieſu Domino noſtro.] *ἀγαπητῷ καὶ γνησίῳ, dilecto & germano.*

Non omnis filius dilectus,contingit enim nonnunquam vt naturalem beneuolentiam extinguant mali mores filiorum. Vndiquaque autem optimum Timotheum & filium & dilectum fecit non natura ſed animus. Illud autem,ſecundum promiſsionem vitæ ita eſt intelligendum. Me Apoſtolum fecit Dominus Deus, conſentiente etiam filio vt promiſſam vitam æternam prædicarem hominibus. GRATIAS Ago Deo meo, cui ſeruio à progenitoribus meis in conſcientia pura.] Verum eſt quod dicit; etſi de vitæ ſplendore non tulit teſtimonium, bonā tamen in Deum affectionem ſignificauit per puram conſcientiam.Etenim quando perſequebatur, ſe ea pro Deo facere exiſtimabat. Hoc enim dixit etiam in epiſtola ad Philippenſes.Secundum zelum perſequens eccleſiam,ſecundum iuſtitiam quæ eſt in lege factus irreprehenſibilis. QVOD ſine intermiſsione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die deſiderans te videre, memor lachrymarum tuarum,vt gaudio implear.] Obſcurum ſenſum facit conſtructio.Hoc autem dicit.Dum recordor tuarum lachrymarum,magna lætitia repleor, & tui rurſus videndi deſiderio inflammor, & aſsiduè orans, propter te Deum laudo. Eſt autem veriſimile eum fudiſſe lachrymas,cum ei vale diceret,& à Magiſtro ſeiungeretur. RECORDATIONEM accipiens eius fidei quæ eſt in te non ficta.] Me autem maxima lætitia afficit tuæ fidei ſinceritas. QVAE & habitauit primum in auia tua Loide,& matre tua Eunice.] Eius autem matris meminit etiam beatus Lucas in Actis. Erat autem illic, inquit,diſcipulus nomine Timotheus,filius Iudææ fidelis. Sed illud quidem olim fuerat,hoc verò acceperat.Cùm enim eſſet Iudæa,credidit ſeruatori vniuerſorum. De parentibus autem mentionem faciendo cum laude ac commendatione, fidem confirmat in diſcipulo. Nihil enim æquè iuuat vt exemplum domeſticum. Et quoniam accidit vt nonnulli ex piis nati pietatem parentum non imitentur, neceſſario ſubiunxit.

ᾧ λατρεύω, quem colo.

Philip.3.

συντεταγμένῳ.

CERTVS ſum autem quòd & in te.] Deinde hoc facit fundamentum exhortationis. PROPTER quam cauſam admoneo te vt reſuſcites gratiã Dei, quæ eſt in te per impoſitionem manuum mearum.] Hæc cum mihi de te ſint perſuaſa, hortor te vt animi tui promptitudine & alacritate excites gratiam ſpiritus quam accepiſti per meam ordinationem. Quemadmodum enim oleum lampadis flammam efficit vehementiorem: ita animi promptitudo & alacritas attrahit gratiam ſpiritus. NON enim dedit nobis Deus ſpiritum timoris: ſed virtutis, & dilectionis, & ſobrietatis.] Sanctiſsimi Spiritus gratiam dedit nobis Deus, non vt pericula pro pietate timeamus, ſed vt diuina virtute referti, ipſum quidem ardenter amemus, noſtri autem animi perturbationum motus inſolentes caſtigemus. NOLI itaque erubeſcere teſtimonium Domini noſtri, neq. me vinctum eius.] Crux eſt enim quæ prædicatur, & contumeliæ, & maledicta, & paſsio & mors. Hæc autem iis qui non credunt videntur eſſe plena dedecore & ignominia. Sermo enim crucis inquit, videtur iis quidem qui pereunt ſtultitia. Quamobrem ipſe etiam ſcribens ad Romanos dixit: Non enim me pudet Euangelii. Eſt enim Dei virtus ad ſalutem omni credenti. Suadet ergo diſcipulo, vt hæc liberè prædicet. Propterea ergo etiam meminit ſuorum vinculorum; docens ſe propter prædicationem eſſe vinctum in carcere. SED collabora Euãgelio ſecundum virtutem Dei: qui nos liberauit, & vocauit vocatione ſancta.] Prædicatorum paſsionem Euangelii paſsionem vocauit, quoniam propter illud, omnis generis ſupplicia ſuſtinuerũt. Illi ergo pręcipit vt ea fortiter ferant, & addit animũ ex recordatione diuinæ potentiæ. Qui.n. vocauit propter ſalutem, præbet etiam vires, eorum qui ſuſcipiunt fide gratiam metiens. NON ſecundũ opera noſtra, ſed ſecundum propoſitum ſuum & gratiam.] Vocauit autẽ nos non ad noſtram vitã reſpiciens ſed propter ſolam ſuam humanitatem. QVAE data eſt nobis in

πέπεισμαι γὰρ, perſuaſum habeo.

σωφρονισμοῦ, caſtigationis.

1. Cor. 1.

Rom. 1.

ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ, ſed vnà cum Euãgelio patere.

αἰωνίων æter na. Chriſto Ieſu ante tempora ſæcularia: manifeſtata *ἐπιφανείας, apparitio- nem, ſeu ad- uentum.* eſt autem nunc per illuminationem Saluatoris noſtri Ieſu Chriſti.] Hæc ab initio quidem & ante ſæcula præfiniit vniuerſorum Deus, nūc autem iis quæ præfinita ac decreta fuerunt finem impoſuit. Hæc autem & cum vellet conſentientem ac ſuffragantem habuit Chriſtum Dominum: & cum efficeret, adiutorem ac cooperatorem: Per eius enim aduentum, opus effectum reddidit. Apertè autem etiā per hæc oſtendit æternitatem filii. Iam verò dicit etiam quæ facta ſunt per humanæ naturæ ſuſceptionem à ſeruatore. QVI deſtruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangeliū: in quo poſitus ſum ego prædicator & Apoſtolus, & Magiſter gentium.] Cùm enim homo factus eſſet ſermo vnigenitus, mortis quidem fudit ac profligauit potentiam, æternæ autem vitæ nobis dedit promiſsionem hoc enim dixit illud, illumiuauit, pro eo quod eſt, indicauit ſeu ſignificauit. Me autē, inquit, elegit eorū prædicatorem, vt omnibus gētibus afferrem bonum nuncium eorum quæ bona ſunt. OB quam cauſam hæc etiam patior.] Apertè oſtendit & eorum ingrati animi crimen, & ſuam animi fortitudinem. Cùm illi enim bonum nuncium acciperent, oporteret autem bene cum eo agere & humanè excipere, cum ſupplicio affecerunt, ipſe verò cum gaudio ſupplicia ſubiit. Hoc enim ſubiunxit. SED NON confundor.] Ea de cauſa etiam Diſcipulo præcepit, ne pudore afficeretur. SCIO ENIM cui credidi, & certus ſum quod potens eſt depoſitum meum ſeruare in illum diem.] Bono enim ſum animo, & confido reſpiciens ad illius potētiam, quòd quantam mihi præbuit ſpiritus gratiam, integram ſeruabit vſq. ad ſuum aduentum. Deinde docet quomodo fieri poteſt vt quis ſe rectè gerat ex virtute quæ ex Deo eſt. FORMAM habe ſanorum verborū, quæ à me audiſti fide & dilectione in Chriſto Ieſu.] Imitare, inquit, pictores: & quemadmodum illi attendentes exemplaria, perfectè illorum

ἐπαισχύνομαι pudore affi- cior.

imagines deſcribunt : ita etiam tu habe veluti quoddam exemplar archetypum,eam quæ à me tibi tradita eſt doctrinam de fide & charitate. BONVM depoſitum cuſtodi per ſpiritum ſanctum, qui inhabitat in nobis.] Habes gratiam ſpiritus,quæ ſufficit ad illuminationem . Ea ergo conſerua alacritatem & promptitudinem animi. Deinde recordatione ſuarũ tentationum , illum etiam hortatur vt ferat talia. SCIS enim hoc quòd auerſi ſunt à me omnes qui in Aſia ſunt,ex quibus eſt Phygellus & Hermogenes.] Erat olim Romæ ſedes Imperatoria.Multi ergo illic peregrinabantur, alii quidem mercaturæ gratia : alii verò aliis de cauſis.Eſt ergo veriſimile nonnullos ex iis qui in Aſia crediderant,illo tempore Romæ fuiſſe verſatos,& Apoſtoli fugiſſe congreſsionem , propter metum Neronis. Eorum autem duorum etiam nomina poſuit,vt qui ſcilicet manifeſtiſsimam oſtenderint maleuolentiam.Id autem fecit,non eos accuſans.ſed ei cui erat credita Aſiæ prædicatio , eos qui erant hoſtes fidei aperiens. Sed quemadmodum per hæc hortatus eſt, vt quæ ei moleſta acciderent forti animo ferret:ita per ea quæ deinceps ſequuntur ei cõſolationem adhibet . DET miſericordiam Dominus Oneſiphori domui,quia ſæpe me refrigerauit,& cathenam meam nõ erubuit, ſed cum Romam veniſſet,ſolicitè quæſiuit me & inuenit. Det illi Dominus inuenire miſericordiam à Deo in die illa. Et quanta Epheſi miniſtrauit mihi, tu melius noſti.] Laudandus,admirandus,& beatiſsimus ille eſt,qui Apoſtolo tantopere inſeruierit, ab illa autem lingua benedictionem decerpſerit.Illi enim, quorum prius meminit,vel præſentes auerſati ſunt Apoſtolum : Hic autem ex Aſia Romam excurrit, nec viæ longitudine deterritus,nec crudeliſsimum Imperatorem veritus, eique inſeruiit,& omni officii genere eum eſt proſecutus. Quamobrem nõ ei ſoli,ſed toti etiam domui diuinam reddidit miſericordiam. Ei autem in memoriam reuocauit, vt qui ſciret quænam officia in eum Epheſi contuliſſet. Quòd autem ad vtilitatem diſci-

ἀπεστράφησάν με, me auerſati ſunt

ὅσα, in quantis.

puli,quæ ſibi moleſta fuerant,& quæ iucunda , ſcripſerit,teſtantur quæ ſequuntur.

CAPVT II.

TV ERGO fili mi confortare in gratia quæ eſt in Chriſto Ieſu.] Hæc,inquit,cum ſcias , ſta fortiter. Te enim ſuſtentat Chriſti gratia. ET quę à me audiſti per multos teſtes , hæc commenda fidelibus hominibus,qui idonei erunt & alios docere.] Quæ me multos audiiſti docentem (hoc enim dixit illud, Per multos teſtes) ea perpetuò prædica & quemadmodum à me Doctor conſtitutus es,ita etiam tu eos qui fide ſunt ornati,doce ea quæ didiciſti, vt illi etiã doctrinam rurſus ad alios tranſmittant. LABORA ſicut bonus miles Ieſu Chriſti.] Reſpice cuius ſis miles,& fer forti animo labores militiæ. Deinde perſiſtens in metaphora,ex eo parat vtilitatem. NEMO militans Deo implicat ſe negotiis ſæcularibus , vt ei placeat cui ſe probauit.] Qui vitam militarem amplectuntur , ſunt à mercimoniorum ſtudiis ſeparati: ſolius autem militaris diſciplinæ curam gerunt, vt ineant gratiam apud Principes qui ea ſunt natura præditi. Deinde ex alia etiam ſimilitudine eandem exhortationem conſtruit. NAM & qui decertat in agone,non coronabitur, niſi legitime certauerit.] Habet etiam ars Athletica leges quaſdam,ex quibus oportet Athletas decertare. Qui autem præter eas luctatur coronas non aſſequitur. Poſtquam ſic oſtẽdit optimum militem,ab aliis curis eſſe liberum,& generoſum Athletam legitimè quidem certare, legitimè verò coronari:aliam rurſus affert ſimilitudinem, quæ etiam ipſa habet lucrum cum labore. LABORANTEM agricolam oportet primũ de fructibus accipere.] Agricolæ enim ante poſſeſſores ſunt fructuum participes.Et tu etiam habes,inquit, magnas laborum remunerationes,ex eo quòd colas hominũ animas tuæ fidei creditas. Hoc enim ſubiunxit. INTELLIGE quæ dico.Dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum.] Quoniam eius quod dictum eſt erat figura parabolica,excitauit ipſum neceſſario

σὺ συγκακοπάθησον, tu ergo perfer afflictiones.

οὐδεὶς ςρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ ςρατολογήσαντι ἀρέσῃ, nemo qui militat, implicatur ad victum parandũ pertinentibus negotiationibus, vt ei qui delectum exercitus habuit placeat.

ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις οὐ ςεφανοῦται, quòd ſi etiam decertet aliquis, non coronatur.

τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν, eſſe fructuum participem.

δῴη, det.

ad occulti ſenſus inquirendam intelligentiam,& ora uit vt intellectum à Deo conſequeretur. Agricolæ autem ſimilitudinem quidam aliter intellexerunt. Dixerunt enim Apoſtolum præcipere diſcipulo, vt ex prædicatione habeat neceſſarium alimentum. MEMOR eſto Dominum Ieſum Chriſtum reſurrexiſſe à mortuis ex ſemine Dauid ſecundum Euangelium meum, in quo laboro vſque ad vincula quaſi malè operans.] Simon cœpit illo tempore ſeminare ſpinas hæreticas. Is autem, & omnes qui ex eo deſcenderunt, negarunt carnis adſumptionem, & dicebant viſione factam eſſe naturæ humanæ ſuſceptionem. Qua de cauſa diuinus Apoſtolus, diuina natura in præſentia prætermiſſa, ſcripſit ad eum de ſola incarnationis œconomia, iubens vt ſemper meminiſſet generationis ex ſemine Dauid ſecundum carnem,& reſurrectionis ex mortuis. Vtraque autem poſuit, generationem,& paſsionem, quinetiam genus adiecit, quoniam hæc omnia apertè negabant veritatis inimici. Hoc autem inquit, ego Euangelium prædicās, eadem patior quæ homines qui ſcelera ac maleficia perpetrarunt. Poſtquam autem oſtendit vim prædicationis, ſubiunxit. SED verbum Dei non fuit alligatum.] Alligatis enim pedibus & manibus, lingua prædicat Euangelium. IDEO omnia ſuſtineo propter electos. Vt & ipſi ſalutem conſequātur quæ eſt in Chriſto Ieſu, cum gloria cœleſti.] Omnia inquit, moleſta ac difficilia lubenter fero, vt qui digni ſunt ſalutem conſequantur, & ſint illius æternæ gloriæ participes. Non ſolum enim ſalute eos qui credunt dignatus eſt, ſed etiam æternam eis gloriam eſt pollicitus: Poſtquam remunerationes laborum ſic oſtendit, ſubiunxit. FIDELIS ſermo.] Pro eo quod eſt, verus, de quo dubitari non poteſt, liber ab omni mendacio. SI enim commortui ſumus,& conuiuemus. Si ſuſtinemus,& conregnabimus.] Illud, Commortui ſumus, non dixit ſolum de iis qui interimuntur, ſed etiam de iis qui baptizantur. Etenim qui ei verè & ſincerè credunt,& vitam fidei conuenientem

κακοπαθῶ, affligor.

ὡς κακοῦργος vt homo qui commiſit aliquod maleficium.

αἰωνίας, æterna.

ei ἀρνέμεθα, *ſi negamus.* Matth.10. ἀρνεῖσθαι γὰρ, *negare.n.* μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, *ne verbis contendant ad nullam vtilitatem.* *niſi non eſt in Græco.* σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι, *ſtudium adhibe vt te exhibeas.* ἀνεπαίσχυντον, *qui dedecore non afficiatur.* ὀρθοτομοῦντα, *rectè ſcindentem.* *&, non eſt in Græco.* ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας, *ad ampliorē n. impietatē proficient.*

oſtendunt, ſunt vitæ cum Domino participes. SI negauerimus; & ille negabit nos.] Hæc enim ipſe quoque Dominus dixit in ſacris Euangeliis. Qui autem me negauerit coram hominibus, negabo & ego ipſum coram Patre meo qui eſt in cœlis. Deinde docet quòd qui negat, ipſum quidem non læder, ſed ſeipſum detrimento afficiet. SI non credimus: ille fidelis permanet negare ſeipſum non poteſt.] Neque enim credentes ipſum Deum efficimus, nec ſi non credamus; à diuina natura eiicimus, ſed ſiue credamus, ſiue non, ipſe Deus eſt. Nos ergo credentes vtilitatem capimus. HAEC commone teſtificans corā Domino. Noli contendere verbis, ad nihil enim vtile eſt niſi ad ſubuerſionem audientium.] Oportet enim tantum credere, & non dare maledicti occaſionem, ſi de iis diſputetur, & ex contentione iis qui audiunt detrimentum afferre. SOLICITE autem cura te ipſum probabilem exhibere Deo, operarium inconfuſibilem, rectè tranctantem verbum veritatis.] Laudamus agricolas qui rectos ſulcos proſcindunt. Ita etiam Magiſter eſt laude dignus, qui ſequitur regulam diuinorum eloquiorum. PROPHANA autem & vaniloquia deuita.] Apertè oſtendit quomodo vocauerit rectam proſciſsionem doctrinæ veritatem. Iuſsit enim fugere execranda & inania dogmata. MVLTVM enim proficiunt ad impietatem: & ſermo eorum vt cancer ſerpit.] Cancer eſt morbus ſerpens, & quod in corpore ſanum eſt inficiens. Illi eos qui contraria veritati docere conantur aſsimilauit, ſæpe enim eos etiam corrumpunt qui ſunt à paſſione liberi. Ponit etiam nomina eorum quibus affectionem aſsimulauit. EX quibus eſt Hymenæus & Phyletus, qui ex veritate exciderunt.] Quid autem ii docent? DICENTES reſurrectionem eſſe iam factam, & ſubuerterunt quorundam fidem.] Succeſſionem quæ fit per liberorum procreationem reſur

νομὴν ἕξει, *depaſtionem habebit, id eſt, exedet.* περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, *circa veritatē à ſcopo aberrarunt.* ἀνατρέπουσι, *ſubuertunt.*

rectionem miſeri appellarunt: & effecerunt vt nonnulli deficerent à doctrina Apoſtolica. Quoniam autem dixit, ſubuertunt quorundam fidem, vim veritatis neceſſario oſtendit. SED firmum fundamétum Dei ſtat, habens ſignaculum hoc.] Labefactari, inquit, non poteſt baſis veritatis. Deus enim hoc iecit fundamentum. Fundamenti autem ſignaculum, eſt ſpes reſurrectionis. Qui enim communem reſurrectionem repudiat, negat Chriſti reſurrectioné. Qui autem eam negat, reiicit etiam paſsionem. Qui auté eam reiicit, vnà etiam tollit ex virgine natiuitatem. Iure ergo fundamenti ſignaculum appellauit fidem reſurrectionis. COGNOVIT dominus qui ſunt ſui, & Diſcedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.] Sunt hæc verba ſcripturæ. Vtrunque autem poſuit in tempore, iubens & iis qui crediderunt vt fugiant malorum conſuetudinem, & non ægre ferant eorum inſultus & inſurrectiones. Vniuerſorum enim Deus ab initio præuidit & eos qui credunt, & eos qui aduerſus veritatem ſunt apertè bellum geſturi. Deinde & conuenientem ponens ſimilitudinem, eis ex ea affert conſolationem. IN magna autem domo non ſolum ſunt vaſa aurea & argentea, ſed & lignea & fictilia, & quędam quidem in honorem, quędam autem in contumeliam.] Magnæ quidem domui aſsimilauit mundum, vaſis autem aureis eos qui reſplendent pietate ac virtute. Argenteis autem eos qui cum virtute & iuſtitia vitam ciuilem amplectuntur: Ligneis verò & fictilibus, eos qui viuunt in impietate & improbitate. Sed illa quidem natura diſcreuit ac diſtinxit. Hæc autem, mens ac voluntas & pretioſa & vilia contemptaque effecit. Hoc enim docet ea quæ ſubiunguntur. SI quis ergo emundauerit ſe ab iſtis: erit vas in honorem ſanctificatum & vtile Domino ad omne opus bonum paratum.] Poſtquam ſic oſtendit eius quod eſt melius electionem à voluntate & animi ſententia pendere, de iis quæ ſunt agenda ei exhortationem adhibet. IVVENILIA auté deſideria fuge.] Hoc eſt, delicias, riſum immodera-

ὀνομάζων qui nominat.

tum,vanam gloriam, & quæ ſunt his ſimilia. Porrò autem dicit etiam quæ ſunt agenda. SECTARE verò iuſtitiam, fidem, ſpem, & charitatem, & pacem cum iis qui iuuocant Dominũ de corde puro.] Fieri enim poteſt vt omnes diligamus, quoniam hoc etiam iubet lex Euãgelica. Diligite inimicos veſtros. Non licet autem pacem habere cum omnibus, hoc enim opus habet communi electione ac voluntate. Tales autem ſunt omnes qui ex puro corde Dominum inuocant. STVLTAS autem & ſine diſciplina quæſtiones deuita, ſciens quòd generant lites.] Tales ſunt diſputationes, quæ ex contentione fiunt, & non propter aliquam vtilitatem. SERVVM autem Domini non oportet litigare.] Oportet enim eum cui diuina doctrina prædicanda eſt credita, ea prædicare abſque contentione. Hoc enim ſubiũgit. SED manſuetum eſſe ad omnes, docibilem, patientẽ, cum modeſtia corripientem eos qui reſiſtunt veritati.] Qui enim cum paterna manſuetudine iis qui nõ credunt doctrinam tradit, & eorum contradictiones fert toleranter, etiam valde Hæreticis perſuadebit. Ipſum etiam docet vt in doctrina perſeueret, & ne de eis deſperet qui ſermonem prædicationis non facilè ſuſcipiunt. NE quando Deus det illis pœnitentiã ad cognoſcendam veritatem, & reſipiſcant à Diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipſius voluntatem.] Veriſimile enim eſt eos ſupernum auxilium conſecuturos, & è Diaboli laqueis euaſuros, & cognituros quanta ſit differentia veritatis & mendacii. Deinde prædicit futuram in plurimorum eccleſiis perniciem, docens ne ægre ferat aliquorum ſocordiam, vtpote quòd quæ futura ſunt futura ſint longè deteriora.

μετὰ πάντων cum omnibus.
Luc. 6.
ἀπαιδεύτους, ineruditas.
διδακτικὸν, in docendo facilem.

CAPVT III.

HOC AVTEM ſcito quòd in nouiſſimis diebus inſtabunt tempora periculoſa. Et erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, parentibus non obediẽtes, ingrati, ſceleſti, ſine affectione, ſine pace, criminatores, incontinentes, immittes,

ἔσονται γὰρ, erunt enim.
φιλάργυροι, pecuniæ amici.
ἀνόσιοι, impij ac nefarij.

proditores, proterui, tumidi, & voluptatum amatores magis quàm Dei, habentes ſpeciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes.] Exiſtimo prædictum eſſe hoc tempus. His enim malis vita noſtra plena eſt, & pietatis ſpeciem præ nobis ferentes improbitatis ſimulacrum per opera conſtruimus. Pro Dei enim amatoribus amatores pecuniæ euaſimus: & animi perturbationum ac vitiorum ſeruitutem amplectimur, & reliqua, vt ſemel dicam, in nobis videre licet quæ prædixit diuinus Apoſtolus. Eorum autem conſuetudinem vitare iuſsit eos qui Timothei curæ erant crediti per ea quæ ſequuntur. Dicit enim. ET hos deuita.] Pergens autem in accuſatione, hæc quoque adiicit. EX his enim ſunt qui penetrant domos, & captiuas abducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur variis deſideriis, ſemper diſcentes, & nunquam ad ſcientiam veritatis peruenientes.] Huius etiam Prophetiæ finem videmus. Plurimi enim qui prophetiam Apoſtolicam ne ſuſpicantur quidem apertè etiam hæc delicta committunt. Deinde ea narrando quæ olim acciderunt, iis qui propter hæc animi angebantur adhibet conſolationem. QVEMADMODVM autem Iannes & Iambres reſtiterunt Moyſi: ita & hi reſiſtunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem.] Solet, inquit, cum frumento naſci & creſcere lolium, habuerunt ſemper aduerſarios, prædicatores veritatis. Quid Moſe in pietate ac vera religione clarius? & tamen ille quoque habuit viros præſtigiatores, qui veritati apertè repugnabant. Eorum autē nomina didicit diuinus Apoſtolus non ex diuina ſcriptura, ſed ex non ſcripta Iudæorum doctrina. Conſentaneum eſt autem ei quoque reuelaſſe gratiā ſpiritus. SED vltra non proficient. Inſipientia enim eorum manifeſta erit in omnibus, ſicut & illorum fuit.] Non eſt autem hoc contrarium iis quæ prius dicta ſunt. Illic enim eos dixit ad ampliorem impietatem profecturos: hic autem, de eorum deceptione dixit illud, Non proficient. Pro eo quod eſt,

ἄστοργοι, *beneuolentiæ expertes.*
ἄσπονδοι, *nullum fœdus habentes.*
ἀκρατεῖς, *impotentes, ſeu intemperantes.*
προπετεῖς, *temerarij.*
ἠρνημένοι, *qui abnegauerunt.*
ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, *deſiderijs & voluptatibus varijs.*
εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν οὐ δυνάμενα, *ad agnitionē veritatis venire non valentes.*

ras noſti,quæ te poſſunt inſtruere ad ſalutem,per fidem quæ eſt in CHRISTO IESV.] Et quoniam eum in ſacris literis tantum poſſe teſtatus eſt, docet etiam vtilitatem quæ ex eis oritur. OMNIS enim ſcriptura diuinitus inſpirata,vtilis eſt.] Diſtinctione vtens,ſeparauit ſcripta humanæ ſapientiæ. Scripturam autem diuinitus inſpiratam nominauit ſpiritalem. Gratia enim diuini ſpiritus locuta eſt per Prophetas & Apoſtolos. Deus eſt ergo ſanctus ſpiritus,ſiquidem verè,vt vult diuinus Apoſtolus,à Deo eſt inſpirata ſcriptura ſpiritus. Docet etiam ſpecies vtilitatis. AD docendum.] Quæ enim ignoramus, ex ea diſcimus. AD arguendum.] Sceleratam.n. vitam noſtram arguit. AD corripiendum.] Hortatur enim vt qui aberrarunt in rectam viam redeāt. AD erudiendum in iuſtitia.] Nos enim docet genera virtutis. VT perfectus ſit homo Dei ad omne bonum opus inſtructus.] Hæc autem omnia Deo vniuerſorum perfectionē aſcribunt & attribuunt.Poſtquam ſic oſtendit vtilitatem,quæ ex ſcriptura à Deo inſpirata proficiſcitur, iubet eam omnibus tradere, & teſtatione ſic terret.

CAP. IIII.

TESTIFICOR corā DEO,& IESV CHRISTO, qui iudicaturus eſt viuos & mortuos,per aduentum ipſius & regnum eius,prædica verbum.] Timens quidem Apoſtolus reddendam rationem,diſcipulum ſuum vrget frequēti obteſtatione, ſed etiā hoc ipſum facit ex charitate,volens eum reddere clarum & ſuſcipiendum. Et eum incitans vt liberè prædicaret,mortuorum & viuorum iudicem Dominum appellauit,quoniam & mortuos ſuſcitat, & ducit ad iudicium,& ab eis qui in tempore conſummationis inueniuntur incorruptione indutis rationem exiget. Omnes enim,inquit,non dormiemus,ſed omnes immutabimur. INSTA opportune,importunè.] Nihil quod fit importunè, laudatur. Non iubet ergo eum ſine delectu & temere prædicare, ſed exiſtimare omne tempus ad id eſſe aptum & opportunum.Hoc

σοφίσαι, erudire.

θεόπνευστος, à Deo inſpirata.

πρὸς διδασκαλίαν, ad doctrinam.

πρὸς ἔλεγχον, ad redargutionem.

πρὸς ἐπανόρθωσιν, ad correctionem,

πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ, ad eruditionē quæ eſt in iuſtitia.

ἄρτιος, integer.

κατηρτισμένος, perfectus.

διαμαρτύρομαι οὖν, teſtificor itaque.

καὶ κυρίου ἰησοῦ, & Domino Ieſu.

1.Cor.3.

ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον, argue, icrepa, exhortare.

enim & ipſe quoque ſemper fecit, & in carcere, & in naui, & menſa appoſita: Teſtantur autem quæ Philippis, quæ in Troade, quæ in mari facta ſunt. ARGVE obſecra, increpa, in omni patiētia & doctrina.] Hoc ſolent etiam facere docti medici. Occultum enim vitium primum ſecant, & acerbioribus vtuntur medicamentis, deinde lenia applicant: Eſt itaque redargutio ſimilis ſectioni: Increpatio autem medicamentis auſterioribus: Lenibus autem exhortatio. Sed quoniam vſu veniebat vt nonnulli curationem oblatam non admitterent, de iis quoque neceſſario ea docet quæ conuenit. ERIT enim tempus cum ſanam doctrinam non ſuſtinebunt: ſed ad ſua deſideria coaceruabunt ſibi Magiſtros, prurientes auribus, & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem cōuertentur.] Illud prurientes auribus, poſuit pro eo quod eſt, Delectati, quoniam voluptatem aliquam parit aurium pruritus ac fricatio. Huiuſmodi autem ſunt etiam fabuloſæ doctrinæ, quæ delectationem habent non vtilitatē. TV vero vigila in omnibus.] Vigilantem habeas cogitationē. LABORA.] Virtutis labores amplectere. OPVS fac Euangeliſtæ.] Fer lubenter pericula quæ ſubis pro pietate. MINISTERIVM tuum imple.] Siue credunt, ſiue non, eis trade doctrinam. Ita facies rem cōuenientem tuo miniſterio. Deinde docet etiam propter quā cauſam multis apud eū vtitur exhortationibus. EGO enim iam delibor, & tempus meæ reſolutionis inſtat.] Sum iam in fine certaminis. Libationem autem vocat ſuam occiſionem, vtpote pro pietate fuſo ſanguine. BONVM certamen certaui.] Aduerſus enim vniuerſam Diaboli cateruam dimicans, fuſis ac profligatis hoſtibus trophæa erexi. CVRSVM conſummaui.] Maxima enim parte terræ & maris obita, eos illuminaui qui in ignorationis tenebris detinebantur. FIDEM ſeruaui.] Nullus enim eam mihi ſurripuit, non populus, non orator, non Rex, non Tyrannus, nō ipſe Diabolus. Iam verò oſtendit etiā præmia certaminum. IN reliquo repoſita eſt mihi

κνηθόμενοι, pruriētes nominatiui caſus.

νῆφε, ſis ſobrius.

κακοπάθησον mala perpetere.

corona iuſtitiæ.] Iuſtitiæ autem coronam dicit eam quæ iuſtis eſt parata, quæ iuſta datur ſententia. QVAM reddet mihi Dominus.] Quando? IN illa die.] Vndenam poteſt hoc conſtare? IVSTVS iudex.] Noui ipſum iuſtum, noui etiam iudicem. In iudicio confido, & expecto ſententiam. Deinde etiam omnibus pietatis alumnis affert conſolationē. NON ſolum autem mihi, ſed & iis qui diligunt aduentum eius.] Eſt enim ſemper tempus dilectionis, amat autem Domini aduentum qui illius leges ſequitur, & ex illis vitam ſuam inſtituit. Is enim cum ſpe bona diuinum expectat iudicium. Hæc autem non dixit glorians, ſed diſcipulum adhortans: vt perpetuo pergat fortiter decertare, vtpote quòd ſint propoſitæ coronæ quæ nullo tempore conſeneſcunt. Deinde cum ad ſe vocat. FESTINA ad me venire cito.] Illud Cito, innuit fore vt breui excedat. Dicit etiam cauſam vocationis. DEMAS enim me reliquit diligēs hoc ſæculum, & abiit Theſſalonicā.] Hic etiam vnus erat ex adiutoribus, & iis qui valde laudabantur. Salutat te enim, inquit, Demas & Lucas mei adiutores. Sed Demas relicto in periculis Apoſtolo, exceſsit ex vrbe, conſulendum ratus ſuæ ſaluti per ſeparationem. CRESCENS in Galatiā.] Gallias ſic appellauit, ita enim appellabātur antiquitus. Ita etiam nunc eas nominant qui ſunt externæ doctrinæ particeps. TITVS in Dalmatiam.] Hi ſunt liberi ab illa reprehenſione. Ab eo enim miſsi fuerant gratia prædicationis. LVCAS eſt mecū ſolus.] Qui ſcripſit Euangelium, & Actus Apoſtolorum. MARCVM aſſume, & adduc tecum, eſt enim mihi vtilis in miniſterio.] Maximum eſt encomiū diuini Pauli teſtimonium. TYCHICVM autem miſi Epheſum.] Hinc manifeſtum eſt beatum Timotheū hoc tempore non Epheſi, ſed in aliquo alio loco fuiſſe. PENVLAM quā reliqui Troade veniens affer tecum, & libros, maximè autem membranas.] Membranas appellauit volumina. Romani enim ita membranas appellant. Diuinas autē ſcripturas olim habe

ἀλλὰ καὶ πᾶσι *ſed etiam omnibus.*

τὸν νῦν αἰῶνα, quod nūc eſt ſæculum.

εἰς διακονίαν, ad miniſterium.

ἀποδώη, reddat.

ἐνεδυνάμωσέ με, & mihi vires dedit.

καὶ ῥύσεταί με ὁ κύριος, & liberabit me Dominus.

bant in voluminibus. Ita etiam in præſentem diem habent Iudæi. ALEXANDER ærarius multa mala mihi oſtendit, reddet illi Dominus ſecundum opera eius: quem & tu deuita. Valde enim reſtitit verbis noſtris.] Eſt prædictio, non imprecatio. Iam verò hoc etiam poſuit, conſolans beatum Timotheum, & docens ne aduerſariorum in ipſos inſultus ægre ferret. Non eſt autem mirum virum ærarium in eum tumultus excitaſſe & ei pericula creaſſe, eſt enim proprium eorum qui ſibi manibus victum parant, populum concitare. Ita Demetrius Argentarius vniuerſam Epheſum in eum concitauit. IN prima mea defenſione nemo mihi adfuit. Sed omnes me dereliquerunt. Non illis imputetur.] Paternam in eos oſtendit affectionem. Non enim malignitatis fuit receſſus ſed timiditatis. DOMINVS autem mihi adſtitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes gentes.] Quando appellatione vſus Romam à Fauſto miſſus eſt, defenſione audita fuit abſolutus, & in Hiſpaniam profectus eſt, & ad alias gentes excurrens, eis doctrinæ lucem attulit. Primam ergo vocauit defenſionem qua in illa perfectione vſus eſt. ET liberatus ſum de ore leonis.] Neronem appellauit leonem, vt qui fuerit Imperator & crudeliſsimus. LIBERAVIT me Dominus ab omni opere malo: & ſaluum fecit in regnum ſuum cœleſte. Cui gloria in ſæcula ſæculorum. Amen.] Non dixit, liberauit me rurſus à leone, ſed ab omni opere malo. Sciebat enim fore vt vitæ omnino finē caperet. SALVTA Priſcillam & Aquilam, & Oneſiphori domum.] Viro rurſus mulierem antepoſuit, erat enim omnino virtutis ſtudioſior, & ad ea quæ bona & honeſta ſunt promptior. Quia autem erat apud eum Oneſiphorus, ſalutauit illius domum & per ſalutationem benedictionem attulit. ERASTVS remanſit Corinthi: Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.] & hæc adiecit eum incitans vt veniret: & docens omnes ſuos familiares ab eo diuerſis de cauſis abiiſſe. FESTINA ante hiemem venire.]

venire.] Mortē per omnia ſignificat. SALVTant te Eubulus,& Pudens, & Linus, & Claudia, & fratres omnes.] Meliorum & virtutis amantiorum nomina inſeruit: alios autem communi appellatione vocauit. Dicunt autem Linum magno Petro ſucceſſiſſe,& Romanorum eccleſiæ poſt illum ſedem tenuiſſe. DOMINVS Ieſus Chriſtus cū ſpiritu tuo.] Ei dedit hanc benedictionem,& adiecit conſuetam. GRATIA vobiſcum Amen.] Seipſum etiam coniunxit ad gratiæ participationem. Quam nobis quoque detur cōſequi,interceſsionibus eius qui ſcripſit, & eius qui recepit,& videamus eos in æternis ſuis tabernaculis, non procul,vt diues Lazarum,ſed iuxta habitantes,& ſubiecti illorum principatui. Gratia & benignitate Domini Ieſu Chriſti. Cum quo Patri cum ſanctiſsimo Spiritu gloria conuenit & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

ὁ κύριος ἡμῶν Dominus noſter. μεθ᾽ ἡμῶν, nobiſcum.

Secunda ad Timotheum ſcripta eſt Romæ,quando Paulus ſecundo ad Neronem adductus eſt Romanorum Cæſarem.

ARGVMENTVM EPISTOLAE AD TITVM.

Non ſolum iis qui in continenti,ſed iis etiam qui in inſulis habitabant,diuinus Apoſtolus doctrinam ſalutarem attulit, & præter alia, Cretam,ea eſt autem maxima inſula, diuinæ cognitionis luce illuminauit. Cum pietatis autem fundamenta ieciſſet,beatiſsimo Tito reliquum ædificandum credidit, quem in epiſtola ad Corinthios multis ornauit laudibus. Ad eum autem ſcribit,primum quidem docēs quales eſſe oporteat eos, quibus creditum eſt diuini ſacrificij munus. Deinde etiam accuſat aliquos qui

ex Iudæis crediderant, qui ſalutarem prædicationem conabantur corrumpere. Meminit etiam diuinæ œconomiæ, eius cauſam oſtendens.

INTERPRETATIO EPISTOLAE AD TITVM.

PAVLVS ſeruus Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti ſecundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis, quæ ſecundum pietatem eſt in ſpem vitæ æternæ.] Sine diſcrimine aliquãdo quidem Chriſti, aliquando verò Dei ſe ipſum ſeruum nominant. Scit. n. eſſe cõmune dominium. Dixit autem ſe fuiſſe creatum Apoſtolum, vt electione digni crederent, & pietatis ac religionis veritatẽ agnoſcerent, & æternæ vitæ ſpem acciperent. Deinde oſtendit antiquitatem diuinæ prædicationis.

QVAM promiſit qui non mentitur Deus ante tempora ſæcularia, manifeſtauit autem temporibus ſuis verbum in prædicatione, quæ credita eſt mihi ſecundum præceptum Saluatoris noſtri Dei.] Hæc enim ab initio & ante ſæcula viſa erant Deo vniuerſorũ, manifeſtauit autẽ quando me probauit, & mihi œconomiæ incarnationis prædicationẽ credidit. TITO dilecto filio ſecũdum cõmunem fidem gratia & pax, à Deo Patre & Chriſto Ieſu Seruatore noſtro.] Generatio naturalis nõ habet opus aſſenſu eius qui patitur. Partus autem fidei, & eius qui generat conſenſum requirit. Etſi enim qui prædicat verè & ſincerè credat, qui autem audit, non ea, quæ diſcit cum fide excipiat, non poteſt vocari eius qui prædicat filius. In mente enim ac animi ſententia talis verſatur cognatio. Illud ergo, Germano filio ſecundum cõmunem fidem, beati Titi virtutem ſignificat. Cùm enim

αἰώνια, æterna.

λόγον αὐτοῦ, verbũ ſuũ.

γνησίῳ, vero ac germano.

χάρις, ἔλεος, εἰρήνη, gratia, miſericordia, pax.

cum Apoſtolo coiiſſet ſocietatem fidei, qui eum Patrem vocaret dignus eſt habitus. HVIVS rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ deſunt corrigas.] Oſtendit ſe ieciſſe fundamentum pietatis. Te enim, inquit, reliqui, vt ea quæ deſunt corrigas, & oſtendens quænam ea ſunt, ſubiunxit. ET conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi.] Dicit etiam quidnam conſtituerit, & quales nā eſſe oporteat eos qui huic rei præficiūtur. SI quis ſine crimine eſt.] Nullam dans occaſionem iuſtæ reprehenſionis. VNIVS vxoris vir. filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ; aut non ſubditos.] Eoſdem characteres exigit quos in epiſtola ad Timotheum. OPORTET enim Epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem.] Hinc quoq. manifeſtum eſt quòd Presbyteros nominabant Epiſcopos. Cùm enim dixiſſet, vt conſtituas in ciuitate Presbyteros, ſubiunxit. Oportet enim Epiſcopū eſſe ſine crimine. In vnaquaque autem ciuitate, non Epiſcopos multos, ſed Presbyteros eſſe mos eſt. NON ſuperbum, non iracundum, non vinolentū, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum, ſed hoſpitalem, benignum, prudentem, ſobrium, iuſtum, ſanctū, continentem.] αὐθάδη id eſt arrogantem, appellat audacem ac nimis temerariū. Iracundū autem eū qui meminit acceptæ iniuriæ. Vinolentū, ebrioſum. Percuſſorem, eum qui nó vt oportet reprehenſione vtitur. AMPLECTENTEM eum qui ſecundū doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potens ſit exhortare in doctrina ſana, & eos qui contradicunt arguere.] Non ſtatuit vt ſit diſertus, ſed diuinorū eloquiorum peritus. Qui ea.n. rectè tenet, & iis qui credunt vtilē tradit doctrinā, & aduerſarios conuincit mendacii. Poſt quam ſic formā ſacerdotis oſtendit, conuertit orationem ad eos accuſandos qui quædā adulterina & corrupta dogmata prædicare aggrediebantur. SVNT enim multi etiā inobediētes, vaniloqui, & ſeductores, maximè qui de circūciſione ſunt, quos oportet redargui.] Dicit etiam quomodo ſunt vaniloqui.

ἀνέγκλητος, nulli reprehenſioni affinis.

ἢ ἀνυπότακτα aut immorigeros.

αὐθάδη, arrogantem.

σώφρονα, tēperantem. ſobrium, nō eſt in Græco.

φρεναπάται, mētium ſeductores.

οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, quibus oportet os obſtruere.

QVI vniuerſas domos ſubuertunt docentes quæ non oportet,turpis lucri gratia.] Poſtquam hæc dixit de iis qui docent contraria,eos qui decepti ſunt increpat, erant autem ii gentiles,non Iudæi, & hoc apertè docent ea quæ ſubiunguntur. DIXIT quidam ex illis proprius ipſorum Propheta. Cretenſes ſemper mendaces,malæ beſtiæ,ventres pigri. Teſtimonium hoc verum eſt.] Non fuit enim Iudæorum Propheta Callimachus, eius enim eſt principiũ huius verſus: ſed Poëta Græcorum. Sed Poëta quidẽ propter Iouis ſepulcrum Cretenſes appellauit mendaces. Diuinus autem Apoſtolus eorum verum vocauit teſtimonium,non fabulas poëticas confirmãs, ſed Cretenſium mentis inconſtantiam arguens. Pro eo quod eſt. Vos rectè appellauit mendaces,tales.n. eſtis. Veriſimile eſt autem eum qui vocatur Iupiter alibi eſſe mortuum, eoſque temere ſepulchrum extruxiſſe. QVAM ob cauſam increpa illos dure, vt ſani ſint in fide,non attendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum,auerſantium ſe à veritate.] Appellauit Iudaicas fabulas,non legem, ſed legis interpretationem,quæ afferebatur à Iudæis. Cuius etiã Dominus ipſos inſimulauit. Cur vos tranſgredimini mandata Dei propter traditiones hominũ. Illud autem,Increpa illos acriter,non eſt contrarium eius quod dixit,In lenitate docentem. Iis enim qui nondum crediderunt,placidè ac leniter tradenda eſt doctrina: eos autem qui credere profitentur,& ea quæ fidei repugnant facere conantur,medicamentis paulo aſperioribus medicari conuenit. Deinde legalium obſeruationum oſtendit ſcopum & inſtitutum.

Ἀποτόμως, acriter. Ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, auerſantium veritatem.

OMNIA munda mundis,coinquinatis autem & infidelibus nihil eſt mundum, ſed inquinatæ ſunt eorum mens & conſcientia.] Abraham enim nullam legem de cibis ſuſcepit, nec quæ ante eum fuerunt pietatis lumina. Iudæis autem de eis legem tulit,aliquid aliud moliens; de quo nõ eſt nunc dicendi tempus. Interpretandi enim,nõ Iudæos accuſandi laborem in præſentia ſuſcepimus. De iis autem rurſus di

xit diuinus Paulus. CONFITENTUR ſe noſſe Deum, factis autem negant, cum ſint abhominati & increduli & ad omne bonum reprobi.] Affirmant enim ſe colere Deum vniuerſorum, iis autem quæ vult apertè contraria faciunt, legem.n.certo tempore circumſcripſit. Ii autem illo tempore legem non implebant. Poſt finem autem temporis, pro lege decernant.

CAPVT II.

TV AVTEM loquere quæ ſanam decent doctrinam.] Ne te, inquit, turbent ii qui docent contraria: ſed trade, vt ſoles, diuinam diſciplinam. Porrò autem dicit etiam quæ nam vnicuique ætati conueniant. SENES, vt ſobrii ſint.] Vigilare, & ſemper ſobrium eſſe, & prudentiam habere, eſt ætati conueniens. PVDICI.] Et ornato habitu. PRVDENTES.] Moderati, & honeſtæ vitæ ſtudioſi. SANI in fide, in dilectione, in patientia.] Vt ipſi & ſincerè credant, & charitate in proximum reſplendeant, & quæ à veritatis hoſtibus inferuntur moleſtias forti & excelſo animo ferant. ANVS ſimiliter in habitu ſancto.] Anus græcè eſt πρεσβύτιδας. Ita autem appellauit eas quæ conſenuerant, non quæ aliquod munus ſuſceperant. Qui ſacra autem decet habitum, vocauit honeſtum ornatum. NON criminatrices, non vino multo ſeruientes.] Hæc etiam poſuit in epiſtola ad Timotheum. BENE docentes.] Deinde etiã docet quoſnam, & quid docere oporteat. VT prudentiam doceant adoleſcentulas, vt viros ſuos amẽt, filios ſuos diligant, prudentes, caſtas, ſobrias, domus curam habentes, benignas, ſubditas viris ſuis, vt non blaſphemetur verbum Dei.] Maritos enim pietatis prætextu relinquere, in cauſa erat vt malè audiret prædicatio. IVVENES ſimiliter hortare vt ſobrii ſint.] Ea enim virtus eſt ſummo ornamento adoleſcentiæ, quandoquidem cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit. Deinde docet quomodo oporteat facere vt fides doctrinæ habeatur. IN omnibus

βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, cũ ſint execrandi, & inobedientes.

σεμνοὶ, honeſti.

σώφρονες, tẽperantes.

ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖ, in habitu qui ſacra deceat.

ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, vt modeſtas reddant adoleſcentulas.

σώφρονες, tẽperãtes ſint.

ἁγνὰς, caſtæ ſobrias, non eſt in Græco

οἰκουροὺς, Domus cuſtodes.

ἀγαθὰς ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, bonæ, ſubiectæ viris ſuis.

σώφρονες, tẽperantes.

te ipſum præbens exemplum bonorum operum in doctrina.] Sit vita tua exemplar archetypum eorũ quæ à te dicuntur. Oratio enim cui facta fuerunt teſtimonium, fide digna. Docet etiam ea quæ conuenit facere. IN integritate, grauitate.] Hæ ſunt formæ laudabilium operum. Porrò autem dicit etiam qui nam ſint fines rectæ doctrinæ. VERBVM ſanum, irreprehenſibile.] Talis autem eſt qui ornatur ſpiritali gratia. VT is qui ex aduerſo eſt vereatur, nihil habens malum dicere de nobis.] Quando enim & quæ dicuntur veritate ornantur, & quæ fiunt iis quæ dicuntur conſentiunt ipſorum etiam maledicorum ora obſtruuntur. SERVOS dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnibus placentes.] Illud in omnibus, pro eo quod eſt, In omnibus quę pertinent ad corporale dominorum miniſterium. Neque enim ſi dominus iubeat impium eſſe, ſeruo iubet obedire, & id ſignificant ea quæ ſubiunguntur. NON contradicẽtes, non fraudantes, ſed in omnibus fidem bonam oſtendentes.] Beneuolentia & libertate ornentur, in ſeruiendi domino curam gerant. Clarum eſt autem quòd hæc ſtatuerit de ſeruis qui iam crediderunt. Hoc enim etiam ſubiunxit. DOCTRINAM ſaluatoris noſtri Dei ornent in omnibus.] Eſt enim laus diuinæ prædicationis, quòd famuli tantam ceperint animi mutationem. Deinde docet ſcopum ac inſtitutum diuinæ œconomiæ. APPARVIT enim gratia Dei Saluatoris noſtri omnibus hominibus, erudiens nos, vt abnegantes impietatem & ſæcularia deſideria, ſobriè, & iuſte, & piè viuamus in hoc ſæculo.] Hac de cauſa homo factus eſt vnigenitus Dei filius, vt omnes homines & dominos & ſeruos dignaretur ſalute, eo tendens vt præter impietatem vitam quoque ſceleratam relinquerent. Iam verò nobis etiam rectam viam reliquit, iubens vt piè ac moderatè vitã ageremus. Porrò autem bonarum quoque actionũ nobis fructum oſtendit. EXPECTANTES beatã ſpem & aduentum gloriæ magni Dei & ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti.] Nobis etiam dedit ſpem glo-

ἀδιαφθορίαν σεμνότητα, *integritatẽ, honeſtatem.*

ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις *ſalutaris omnibus hominibus.*

ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, *negata impietate.*

rioſi ſui aduentus,in quo ſe magnas remunerationes daturum eſt pollicitus. Magnum autem Deum nominauit Chriſtum, hæreticam blaſphemiam redarguens. Domini quoque paſsionem in memoriam reuocat ex iis quæ ab eo facta ſunt ea quæ ſunt futura confirmans. QVI dedit ſemetipſum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret ſibi populum acceptabilem, ſectatorem bonorum operum.] Ea de cauſa mortem pro nobis omnibus ſuſcepit, vt mortis profligata & euerſa tyrannide, ab acerba ſeruitute illius nos liberaret, & ſuum populũ redderet factorum laudabilium amatorem & æmulatorem. HAEC loquere,& exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.] Oportet eum qui eſt in diuinis diſciplinis eruditus, non ignauè ac remiſsè nec cum vlla timiditate hoc facere, ſed cum libertate docere & increpare vbi opus eſt.

περιούσιον, acquiſitum peculiarem.

CAPVT III.

ADMONE illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe,dicto obedire.] Et quoniam tunc tempo ris erant impii qui rerum potiebantur,neceſſario ſubiunxit diſtinctionem. AD omne opus bonum paratos eſſe.] Neque enim principibus in omnibus parendum eſt: ſed vectigal quidem & tributum conferendum eſt,& honor qui eis conuenit tribuendus. Quòd ſi vt te impie geras iuſſeris, eſt apertè contradicendum. NEMINEM blaſphemare.] Pro eo quod eſt.De nullo maledicere. NON litigioſos eſſe, ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.] Non ſunt hęc contraria iis quę prius dicta ſunt. Quemadmodum enim iam dixi,infidelibus quidem iubet nos doctrinam leniter & placide tradere:eos autem qui crediderunt, ſi peccent, audacter arguere. Dicit etiam cauſam cur eos lenes ac mãſuetos eſſe oporteat. ERAMVS enim aliquãdo & nos inſipientes,increduli, errantes, ſeruientes deſideriis & voluptatibus variis,in malitia & inuidia

ἀμάχους, non cõtentioſos.
πρὸς, erga.

ἀπάρνηλες, degentes. στυγητοὶ, odioſi. μισοῦντες ἀλλήλους, alter alterum odio habentes.

agentes, odibiles, odientes inuicem.] Priorem noſtram conuerſationem in memoriam reuocemus, cō ſideremus quot malis eramus obnoxii: & quòd cum tales eſſemus, vniuerſorum Deus nos ſalute dignatus eſt. Feramus itaque nos etiam eorum qui adhuc errant, improbitatem. Seipſum autem vna cum eis connumerauit Apoſtolus, non quòd fuerit omnibus criminibus obnoxius, ſed vt qui fuerit perſecutor, nam nec omnes aliis omnibus fuerant obnoxii, ſed hi quidem hoc, illi verò illud fuerant. Omnes tamen ſunt ſalutem conſecuti. CVM autem benignitas & humanitas apparuit ſeruatoris noſtri Dei, non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundū ſuā miſericordiā ſaluos nos fecit per lau. crū regenerationis & renouationis ſpiritus ſancti quē effudit in nos abūdè per Ieſum Chriſtū Seruatorē noſtrū, vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundum ſpem vitæ æternæ.] Benignitate, inquit, & clementia vſus Dominus, per vnigenitum nos à malis prioribus liberauit, per ſalutarem quidem baptiſmum nobis cōceſſa peccatorum remiſsione, & nobis denuo creatis ac renouatis, & ſpiritus dono dignatis: oſtenſa autem via iuſtitiæ. Iis autem qui ea incedunt, cœlorum regnum eſt pollicitus. Et quoniam id ſub viſum non cadit. Spes enim quæ videtur, non eſt ſpes, neceſſario ſubiunxit. FIDELIS ſermo eſt.] Pro eo quod eſt, verus, nemo dubitet. ET de his volo te confirmare: vt curent bonis operibus præeſſe qui credunt Deo.] Non ſufficit enim fides ad ſalutem iis qui ſunt bonis operibus nudati. HAEC ſunt bona & vtilia hominibus Deo credere, & ex eius legibus vitam inſtituere. STVLTAS autem quæſtiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita.] Stude fugere inutiles diſputationes, nullam enim afferunt vtilitatem nec iis qui diſſerunt, nec iis qui audiunt. Hoc enim ſubiunxit. SVNT enim inutiles & vanæ.] Hæc autem rurſus dixit de iis qui ex Iudæis crediderant. De iis etiam ſcripſit ad beatum Timotheum. HAERETICVM hominem poſt vnam &

Rom. 8. πιστὸς, fide dignus. πεπιστευκότες θεῷ, qui crediderūt Deo

ſecundam correptionem deuita, ſciens quòd ſubuerſus eſt qui eſt eiuſmodi, & delinquit, cum ſit proprio iudicio condemnatus.] Quando bis vel ter iis qui conantur docere contraria eam quã par eſt doctrinã tradideris, & in malis decretis ac dogmatibus eos perſeuerare videris, amplius cum eis ne diſputes, eſt enim labor inutilis. CVM miſero ad te Arteman aut Tychicũ, feſtina ad me venire Nicopolim. ibi enim ſtatui hiemare.] Nicopolis eſt oppidum Thraciæ, eſt autem finitimum Macedoniæ. Clarum eſt ergo ſcriptam fuiſſe epiſtolam eo tempore quo verſabatur in Macedonia & Achaia. ZENAM legiſperitũ, & Apollo ſolicitè pręmitte, vt nihil eis deſit.] Et quoniam beatus Titus eam ſequebatur vitam quæ caret poſſeſsionibus, neceſſario ſubiunxit. DISCANT autem & noſtri bonis operibus præeſſe ad vſus neceſſarios, vt non ſint infructuoſi.] Doce eos qui crediderunt eorum curam gerere & neceſſaria prouidere iis quibus diuina docendi munus creditum eſt, conuenit enim eos quoque ferre fructus eiuſmodi. SALVTANT te qui mecum ſunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide.] Non vult enim aliter amari veritatis magiſter præterquam ex ſolo ſcopo ac inſtituto pietatis. GRATIA Dei cum omnibus vobis Amen.] Hæc beato quidem Timotheo ſcripſit diuinus Apoſtolus. Nobis autem omnibus quæ ex iis proficiſcitur vtilitatem præbuit. Iis enim tanquã theſauris communibus fruimur. Vtinam poſsimus & nos conſeruare ea quæ collecta ſunt. In Chriſto Ieſu Domino noſtro. Cum quo Patri, vnà cum ſanctiſsimo ſpiritu gloria honor & potentia, nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorum. Amen.

νουθεσίαν, admonitionẽ.

αὐτοκατάκριτος, à ſeipſo condemnatus.

Dei, non eſt in Græco.

Epiſtola ad Titum Cretenſis eccleſiæ, ſcripta eſt Nicopoli oppido Macedoniæ.

ARGVMENTVM EPISTOLAE ad Philemonem.

Philemon erat ex numero eorum qui crediderant, erat autem ex ciuitate Colaſsis. Quinetiã domus eius manſit uſque in hodiernum diem. Huius famulus nomine Oneſimus, aliquid ſuffuratus, aufugiens in Apoſtoli retia inciderat. Agebat autem eo tempore Romæ in carcere diuinus Apoſtolus. Cũ ergo eum illic baptizaſſet, ipſum ad Dominum remiſit, hac ſcripta epiſtola. Qui ergo ſerui fugitiui maſtigiæ & furis curam non abiecit, ſed eum ſpiritali doctrina dignatus eſt, quemnam unquam neglexit.

INTERPRETATIO EPISTOLAE ad Philemonem.

συνεργῷ, cooperatori. Sorori, non eſt in Græco. ἀγαπητῇ, dilectæ.

PAVLVS vinctus Chriſti Ieſu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto, & adiutori noſtro, & Apphiæ ſorori chariſſimæ, & Archippo commilitoni noſtro, & eccleſiæ quæ in domo tua eſt, gratia vobis & pax à Deo patre noſtro & Domino Ieſu Chriſto.] Vinctũ ſeipſum appellauit, per vincula ſuam petitionem fide dignam efficiens. Propter vos enim, inquit, mihi ſunt iniecta vincula. Si enim voluiſſem in otio vitã agere, & non orbem terrarum obire, & omnibus prædicare Euangelium, hæc ego non ſubiiſſem. Laudat autem Philemonem, eum adiutorem & cooperarium appellans. Coniugem quoque illi coniungit, vt quæ eſſet fidei particeps, erat autem veriſimile eam, ſi fuiſſet præter miſſa, fuiſſe etiam repugnaturam iis quæ ſcribebantur. Archippo autem fuerat eos docendi munus creditum. De eo enim ſcripſit ad Colaſſenſes. Dicite Archippo: Vide miniſterium quod accepiſti in Domino

Col. 4.

vt ipſum impleas. Ipſum quoq. adſumpſit in ſocietatem exhortationis. Adhæc autem, vniuerſam quoque domum nominauit eccleſiam, vt quæ eſſet pieta te decorata. vt etiam famuli ab Apoſtolo honore affecti, opem ferrent eius exhortationi. Beatus autem Paulus nominauit dilectam Philemonis coniugem, vt quæ fide eſſet ornata. Nemo autem miretur ſi nunc aliqui hoc verbo offenduntur.. Qui enim re male vſi ſunt, effecerũt vt male audiret vocabulum, erat autem olim nomen honeſtum & laude dignum. GRATIAS ago Deo meo, ſemper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuã & fidem, quã habes in Domino IESV & in omnes ſanctos, vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis operis boni in vobis in CHRISTO IESV.] Precans, inquit, ſemper tui memini, & propter ea quæ recte & ex virtute facis, DEVM vniuerſorum laudo. Scio enim quantam fidem ſuſceperis in Dominum qui nos ſeruauit, & quantam habes charitatem, & quantam opem feras iis qui diuina magnifaciunt, & communem benefactorem oro & obſecro, vt det tibi perfectam bonorum poſſeſſionẽ. GAVDIVM enim magnum habui, & conſolationẽ in charitate tua quòd viſcera ſanctorum requieuerunt per te frater.] Magna enim impletus ſum lætitia quòd nullum auxilii genus in ſanctos prætermittas. PROPTER quod multam fiduciam habens in CHRISTO IESV imperandi tibi quod ad rem pertinet, propter charitatem magis obſecro.] Cùm poſsim, inquit, audacter tecum agere, vt qui ardenter credideris, & inſtar Magiſtri iubere, hoc quidem non facio: ſed adhortationem affero. Deinde eius quod dictum eſt humilitati gloriationem adiicit. CVM SIS talis vt Paulus ſenex.] Vide quis ſit qui petit. Sufficit autem nominis mentio ad efficiendum vt reuereatur vel maximè aduerſarius. Qui enim Paulum audiit, audit prædicatorem totius orbis terræ, terræ mariſque cultorem, & vas electionis, & alia, ad quæ narranda vel decies mille linguis

ἀχαπητῶν, nomẽ malè audiebat tempore Theodoreti.

πρὸς τὸν κύριον Ἰησοῦν, erga Dominum Ieſum.

ἐνεργὴς, efficax.

παρρησίαν, libertatem.

παρακαλῶ, hortor.

τοιοῦτος ὤν, cũ ſim talis.

opus eſſet. Adiecit etiam ſenem, oſtendens canos germinaſſe in laboribus, ea etiam ratione fide dignā efficiens orationem. Aliud etiam adiungit. NVNC autem & vinctus IESV CHRISTI.] Reuerere Paulum, Reuerere ſenectutem, reuerere vincula, quibus vt veritatis prædicator aſtrictus ſum. OBSECRO te pro meo filio.] Quis loquetur potētias DOmini? Quis pro dignitate laudabit diuinam benignitatem & clementiam? Maſtigia, fur, & murorum effoſſor, repente Pauli filius factus eſt. Dicit etiam quo modo eum genuerit. QVEM genui in vinculis.] Neque enim vincula prohibuerunt ortum ſpiritalem. Deinde poſt laudes eius nomen adiecit. ONESIMO qui tibi aliquando inutilis fuit.] Vetera reuocauit in memoriam: ſed ſtatim oſtendit mutationem. NVNC autē & mihi & tibi vtilis.] Oſtendit diuitias morum mutationis. Non ſolum, inquit, tibi nunc eſt vtilis, ſed & mihi. QVEM miſi tibi.] Neque enim vt mutatum retinerem in animum induxi. TV autem illum, id eſt mea viſcera, ſuſcipe.] Meus eſt, inquit, filius, natus ex meis viſceribus. QVEM ego volueram mecū detinere, vt pro te mihi miniſtraret in vinculis Euangelii.] Debes mihi miniſterium, vt diſcipulus magiſtro, volui ergo eum pro te retinere, vt tui miniſterii mihi debitum exolueret. Videte potentiam Euangelii, effecit ſeruum æqualem Domino. SINE conſilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex neceſsitate bonum tuum eſſet, ſed voluntarium.] Volo enim te deinceps ex eo quæſtum facere, vt mentis aſſenſu ex ea re vtilitatem capias. Hinc etiam clarum eſt ipſum prædicationem ſalutarem attuliſſe Colaſſenſibus. Ad Philemonem enim ſcribit, tanquam ad diſcipulum. Hic enim rogat pro Oneſimo. Illic autem cum eum tanquam ex voluntate Philemonis adminiſtrum cepiſſet, miſit ad Tychicum, vt qui fuiſſet adminiſter Euangelii. Omnia, inquit, quæ ad me pertinent vobis ſignificabit Tychicus dilectus frater, & fidelis miniſter & cōſeruus in CHRISTO, quem niſi ad vos

δεσμοῖς μου, vinculis meis.

γνώμης.

Col. 4.

ad hoc ipſum,vt quæ ad me pertinent cognoſcatis, & conſoletur corda veſtra cum Oneſimo fideli & di lecto fratre qui eſt ex vobis, omnia vobis ſignificabunt quæ hic ſunt. Philemon enim acceptis literis miſit Oneſimum ad Apoſtolum. Ille verò cum miſit Colaſſas cum Tychico. FORSITAN enim ideo diſceſsit ad horam à te,vt æternum illum reciperes, iam non vt ſeruum, ſed pro ſeruo chariſsimum fratrem,maximè mihi,quanto autem magis tibi, & in carne & in Domino.] Fuga,inquit, illi fuit bonorũ cauſa. Pro ſeruo enim inutili verus & germanus frater euaſit. Quòd ſi eſt meus frater, quanto magis tuus,ad quem pertinet,quantum ſpectat ad miniſterium corporale? SI ergo habes me ſocium, ſuſcipe illum ſicut me.] Quid eſt his verbis ad perſuadendum aptius, & quid vehementius ac magis violentum? Si meæ ſocietatis aliquam rationem habẽdam eſſe ducis,eum qui ſuſcepit alienam mutationem,tãquam me ſuſcipe. SI autem aliquid tibi nocuit, aut debet,mihi imputa.] Significat oratio eum aliquid fuiſſe ſuffuratum Oneſimum,& quæ erat ſuffuratus nequiter conſumpſiſſe. Diuinus autem Apoſtolus petit vt Philemon ei imputet delictum. Deinde cum maxima gratia confitetur debitum. EGO Paulus ſcripſi manu mea. Ego reddam.] Pro ſchedula hãc habe epiſtolam,eam ego totam ſcripſi. Ego & debere & redditurum eſſe debitum promitto.Deinde oſtẽdit etiam ipſum eſſe maiori debito obnoxium. VT non dicam tibi quòd & teipſum mihi debes.] Per me enim,inquit,ſalutem conſecutus es:& hinc conſtat Philemonem accepiſſe doctrinam Apoſtolicam. ITA frater,ego te fruar in Domino, refice viſcera mea in Chriſto.] Illud Fruar in Domino, pro eo quod eſt, Fruar omnibus tuis bonis in Chriſto actionibus,videam te locupletem in omnibus bonis ſpiritalibus. CONFIDENS in obedientia tua ſcripſi tibi,ſciens quòd & ſuper id quod dico facies.] Noui tuam animi obedientiam. Qua de cauſa etiam ad te ſcribo,confidens quòd ſis plura præſtaturus quàm

ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον ἀδελφὸν ἀγαπητὸν, ſed ſupra ſeruũ, fratrem dilectum.

χαρισθήσομαι, fore vt doner.

petierim. SIMVL & para mihi hoſpitiũ. Nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis.] Hoc quoque non abs re poſuit: ſed vt expectans eius aduentũ, literas quoq. reuereatur. SALVTAT TE Epaphras concaptiuus meus in CHRISTO IESV, Marcus, Ariſtarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.] Epaphram hic adiecit, quoniam ipſe quoque fuit Colaſſenſis. Ita enim ſcripſit etiam ad Colaſſenſes. Salutat vos Epaphras qui eſt ex vobis ſeruus CHRISTI. Demam poſuit ante Lucam, vt qui eſſet & inſignis & eius adiutor. Poſtea enim reliquit Apoſtolum, cum hoc amaſſet ſæculum. GRATIA domini noſtri IESV CHRISTI cum ſpiritu veſtro. Amen.] Has leges ſequi conuenit eos quibus obtigit munus tradendæ doctrinæ diuinæ, & ita docere ſeruos Dominis ſuis inſeruire, vt per omnia laudetur CHRISTVS Dominus. Cum quo Patri vna cum ſanctiſsimo Spiritu gloria conuenit & magnificentia nunc & ſemper & in ſæcula ſæculorũ. Amen.

FINIS.

Ne quis hos B. Theodoreti in quatuor decim Epiſtolas Pauli Commentarios intra annos decem imprimat, aut alibi impreſſos diuendat, præterquam cui hoc à Laur. Torrentino permiſſum eſt, Iulii III. Pont. Max. Caroli V. Imper. Henrici II. Gallorum Regis, Coſmi Medicis Florent. Ducis II. Priuilegio cautum eſt, prout in ſingulis eorundem diplomatibus graui multa ſancitum eſt.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE